D01264382Q
Duke University Libraries

2.00 [illegible]

א. ש. הֶרשברג

חיי התרבות בישראל

בתקופת המשנה והתלמוד

חיי התרבות בישראל

בתקופת המשנה והתלמוד

מאת

א. ש. הרשברג

Hershberg, A S

חלק ראשון

הוצאת אברהם יוסף שטיבל

הארג ותעשית הארג

עם ציורים

ורשה תרפ"ד

A. S. Herszberg
Kultura Żydowska w epoce Miszny i Talmudu. Tom I.
Wydawnictwo-Sztybel, Warszawa 1924
Druk. „Hacefira“, Warszawa, Leszno 54
נסדר בבית=הדפוס של ה. פיקר, ורשה, נובוליפקי 57,
נדפס בדפוס „הצפירה“, ורשה, לשנה 54.

תוכן הענינים

הצביעה

לוח הציורים

הקדמה

אל חבור ספרי זה באתי לכתחלה לא בדרך הישרה והקצרה, לאמר, לא על־פי התעוררות פנימית לגַלות את מעמד תעשית הארג בישראל בתקופה קדומה, אשר היא חרושת־ מעשה היותר־עתיקה בבני־אדם, ואת נמוסי ההלבשה, אשר בהם מתגלה פרי מעשיה של אותה חרושת והם ממציאים את ההתעוררות להתפתחותה, ומשתקף בהם — במקצועות השנים תאלה — חלק גדול מהמעמד התרבותי של עם ועל־ידיהם נוכל להאיר את אחת הפנות החשכות בדברי עמנו הקדומים, שהצטמצמו עד עתה רק בספור דברי ימי מלחמותיו ורדיפותיו ודברי ימי חכמיו, חבוריהם ושיטותיהם, בעוד שאל עצם חיי העם הפנימיים, אל חייו המשפחתיים־החברתיים, המעשיים־הכלכליים, המסחריים והטכניים, אשר הם צריכים להיות היסוד בדברי ימי כל עם ועם, כמעט שלא הושם לב, ולפיכך יצאה ידיעת דברי ימי עמנו עד עתה לקויה וקטועה בחלקה היותר גדול והיותר נכבד, — אנכי עוד לא הגעתי אז אל ההַכרה הפשוטה הזאת, וממילא לא יכלה להתעורר בי התעוררות מחקרית פנימית כזאת. אמנם אנכי באתי סוף־סוף אל התעוררות זו, אבל בדרך ארוכה ועקומה, וזאת היא: על־פי תוקף השתלשלות ימי חיי הפרטיים נעקרתי מבית־מדרשי, אשר בו נתחנכתי בבית אבותי, ונעתקתי לעיר־מחוז של תעשית־ארג נכבדה, לביאליסטוק, והייתי בה לעבדָן, וכעשרים שנה במיטב ימי חיי עסקתי בעבדנות זו. במשך הזמן הזה היו לי תּאֲנוֹת רבות, אשר עוררוני להתבונן אל סביבתי הקרובה, אל העבדנות העברית, אשר היה לה התפקיד היותר־נכבד בהתפתחות העבדנות של תעשית הארג הכללית בארצות פולניה ורוסיה, ובכל־זאת היתה צפויה לכל רוח מצויה ושאינה מצויה ומשברים תכופים חוזרים ועוברים עליה מתקופה לתקופה לעשות בה שַמות, להפיל גם את אדיריה, כאילו היתה בנין של קורי־עכביש, בשעה אשר העבדנות הנכרית, החסרה את החריצות המסחרית העברית, מוסיפה להמשיך את קיומה. אחרי התבוננות ארוכה בחזיון המעציב הזה אמרתי, כי מצאתי את מקורו

בחוסר הידיעות הטכניות של העבדנים העברים, ולפיכך מצאתי את עצמי מחויב, בהיותי עבדן של ארג וביחד עם זה יודע את השפה העברית, להמציא להם את הידיעה של תעשית הארג בשפה העברית, אשר היתה מובנה אז לחלק גדול מהעבדנים העברים, לכל־הפחות במקומי. נגשתי אל העבודה ולמדתי את הידיעה הזאת מפי ספרים, ונסיונַי המעשיים היו לי לעזר לקנות אותה עד מהרה, ואז התחלתי לחבר בשעותי הפנויות ספר בעברית בשם „יסודי תעשית הארג". והנה תיכף בראשית עבודתי מצאתי מפריע גדול בחסרון המלות המלאכותיות היותר־פשוטות של המקצוע הזה בעברית, ושמתי את פני אל מקורי המשנה והתלמוד, להמציאן לי משם, והנה אחרי עבודת חקירה מעטה בהם מצאתי לתמהוני הגדול, כי עמדו כבר בימיהם על כל אותה הידיעה של תעשית־הארג ביסודותיה הראשיים כבזמננו וישתמשו בה למעשה, ובשעה אשר השבתי על־פי למודי בבית־המדרש הישן, כי כל בני עמנו ברובם הגדול, כמו חכמיו, היו עסוקים אז רק בדיני ממונות של חובל ומזיק ובדיני טומאה וטהרה וידיהם היו מלוכלכות בדם שפיר ושליה, נגלה עתה לפָנַי עולם חדש של חיי תרבות מפותחים בנוגע להלבשה ולתעשיה של צרכי ההלבשה, ומהם יכולתי בעצמי להקיש על כל יתר מקצועות החיים אז. הידיעה החדשה הזאת הפתיעתני מאֹד ונמשכתי מעט אחרי חקירתה, אבל עד מהרה הפסקתי אותה, באמרי לנפשי: מאי דַהֲוָה הֲוָה, את עבודת החקירה הזאת הנח לחוקרי חכמת ישראל המתבוללים באשכנז, העוסקים בעניגים בלים כאלה, והם מנואצים על כך בפי רבים מן הסופרים והעתונאים העברים בארצותינו. בינתים עבר בשנת תרנ"ט—תר"ס גל של משבר גדול על העבדנות של תעשית הארג בעיר, שבה אני יושב, וגם אנכי לא יכולתי להעמיד את פָּנַי בּוֹ ויבלעני ביחד עם רוב חברי. אז, בסוף שנת תרנ"ט, יצאתי לארץ־ישראל, להתבונן אל הישוב החדש בה, אשר הרבה עמלתי והשתדלתי לטובתו, בעמדי לימינו של הרב האב"ד בקהלתי רבי שמואל מוהיליבר זצ"ל בראשית התעוררות התנועה. אמרתי אז לנעֵר חצני מהעבדנות, אשר לא הצלחתי בה, ולבחור במקומה באחוזת נחלה בארץ־ישראל. אולם גם שם מצאתי משבר גדול בזמן שנמסרו האחוזות העבריות מידי הברון רוטשילד לידי חברת יק"א, ויצאתי גם מארץ־ישראל, אחרי שישבתי בה כשנה וחצי, וידי על ראשי. (על נסיעתי בארץ־ישראל הרציתי בארוכה בשני ספרים: „משפט הישוב החדש בארץ־ישראל", וילנה תרס"א, 184 עמודים; „קדמה" ב„המזרח" תרס"ד, קראקא. ואחר־כך „בארץ המזרח", שני חלקים, 525 עמודים, וילנא תר"ע). בהיותי בירושלים התבוננתי אל מלאכת האריגה הערבית על־ידי היהודים התימנים, בקרתי את דוכן־האריגה שלהם בבית־ספר המלאכה של חכי"ח בחברת ידידי

דוד ילין, אשר רשם בשבילי מפיהם את השמות המלאכותיים הערביים של מלאכת האריגה לצורך ספרי [1]).

בשובי לביתי שבתי אל עבודת החבור של ספרי, כי אמרתי לרפא גו את בדקי העבדנות העברית, וגם הדפסתי למטרה זו, לעורר את הסוחרים והעבדנים העברים על מוצא מעמדם הרע בחסרון ידיעותיהם הטכניות והכלכליות, שורה שלמה של מאמרים ב„הצפירה" שנות תרס"ד – תרס"ה במדור מיוחד, אשר הקציע לי בה עורכה רנ"ס בשם: „מה יפעל ישראל". והנה אחרי אשר לא עלתה בידי להקים את הריסות בית־עבודתי, עזבתי את עבדנותי בביאליסטוק והעתקתי את משכני ללודז, האחות הגדולה והבכירה של ביאליסטוק לתעשית הארג, לנסות את כחי בעבדנותה ובמסחרה, אך בבואי שמה נדהמתי מפני שאונה והמונה של התעשיה הענקית הזאת, שלא פללתי לה בשבתי בביאליסטוק הננסית. גם בה מצאתי, כי רוב ראשי מניעי הענק הגדול הזה הם סוחרי בני עמנו ועבדניהם, אשר הצליחו בה הרבה בכל המקצועות בלי כל ידיעה וחנוך מוקדם. אחרי שבתי בה כשנתים וחצי ולא היה חן המקום הזה על יושבו, שבתי לביאליסטוק. בתוך כל גלגולי המסבות האלה נִתְפַּכַּחתִּי לגמרי מחלומי להורות בעברית לעבדנים העברים את תורת תעשית הארג, אחרי שנוכחתי, כי אנשי המעשה, בעלי כשרון מסחרי וזריזי־עבודה שבקרב בני־עמנו, כמעט שאינם זקוקים באמת לחנוך ולהוראה, כי דוקא בני מפלגת החסידים האדוקים בלודז, אשר רובם אינם יודעים גם שפה נכרית, הצליחו הרבה יותר בעבדנותה מאחיהם הליטאים המשכילים, בשביל שהמה עולים עליהם בזריזות עבודתם, בחריצות מסחרם ובמוחיהם החריפים, הם אינם מרגישים מחסור בידיעות טכניות, כי מלאכותיהם נעשות להם על־ידי אחרים בשכר, וכשירגישו בניהם אחריהם

---

[1]) עד כמה רחוקים רוב סופרינו העברים מהדור הישן מכל עניני מדע ומחקר אפשר לשפוט על־פי העובדה הזאת: את ספרי „בארץ המזרח", אשר נדפס כהוספה לעתון „הזמן", הגיה אחד מעוזרי העתון הזה, סופר עברי נודע לשם, והנה לצערי מצאתי, כי לא זה בלבד שנשארו מאות אחדות שגיאוס־הדפוס, אלא שמחק מספרי הרבה הערות נכבדות וביניהן גם בדבר השמות המלאכותיים הערביים של תעשית הארג, כפי שנדפסו ב„העולם" באותו פרק מספרי שהקדמתי להדפיס שם, ובשאלי את פיו מפני מה מחקן, השיבני, כי כל אלה הן ענינים פרטיים, שאינם נוגעים לקורא העברי. — במקרה הזה הנני משתמש להעיר, כי ספרי „משפט הישוב החדש בארץ־ישראל" בדפוס פירוזניקוב, וילנה, לקה כנגד זה בהגהת מגיה „משכיל", אשר השתדל לתקן בכל מקום שנמצאה בספרי המחלה „מַלַרְיָה" (קדחת), השורות במקומות מיוחדים בארץ־ישראל, ויכתוב במקומה „חלי־רע", והנני בודאי כמתעתע בעיני קוראי ספרי זה, אשר לא קבלו את לוח התקונים אשר הוספתי בו אחר־כך.

צורך בהן, אז לא יסתפקו בספרים עברים, אשר לרובם גם אינם מובנים, וישאבו את הידיעות האלה ממקוריהן בשפות העמים ובבתי־הספר המיוחדים להן. עזבתי אפוא את דבר חבור ספרי „יסודי תעשית הארג", אשר לא גמרתיו, והתחלתי לעסוק בחבור הספר, אשר הנני מציע בזה, וכמו שאמרתי, בכוונה אחרת לגמרי. למטרה זו הקדמתי לעבור על כל המקורים התלמודיים, עד כי לא נשמט ממני כמעט אף מקום אחד בהם הנוגע במקצוע הזה, אשר לא עברתי עליו בחקירה ובעיון. וכדי שתהיה מלאכתי שלֵמה הוכרחתי לחזור אל חקירת המקצוע הזה בכתבי־הקודש, ואחרי אשר מצאתי, כי מקוריו כאן מעטים, הצטמצמתי רק בחקירת ההלבשה בימיהם וצֵרפתי אליה חלק גדול מחקירת הארכיאולוגיה העברית בתקופה זו בספר הנקרא בשם „ההלבשה העברית הקדומה".

על־פי חקירותי אלה נתברר לי דרך־אגב, כי עם בני־ישראל, גם בתקופת כתבי־הקודש, גם בתקופות המשנה והתלמוד, לא היה עם מתבודד בעמים בלי כל השפעה חיצונית. אדרבה, ראיתי ונוכחתי, כי כמעט לא היה כמוהו בין העמים הקדומים עם אשר עמד תחת השפעה רצופה של כל עמי הסביבה, הקרובים והרחוקים. המסקנה הזאת הביאתני לחקור, עד כמה היתה גדולה ההשפעה הזאת על בשרו ורוחו של עם ישראל בתקופותיו הקדומות, ועד כמה עלתה בידו, על אף ההשפעה הזאת, לשמור על טהרת גזעו ותרבותו, וזאת הביאתני לחקור על־דבר מהות ומוצא הגזע העברי ועל־דבר מהות ומוצא תרבותו. גם הפעם התחלתי מתקופת התלמוד, אשר מקוריה מרובים וברורים, ואחר־כך חזרתי אל תקופת כתבי־הקודש. פרי חקירותי אלה הוא ספר אחר בשם „תולדות התרבות והגזע בישראל", בשלשה חלקים לשלש התקופות: כתבי־הקודש, הבית השני והתלמוד, אשר ברובו היותר גדול כבר נגמר אצלי בכתב.

אל שאלת ההדפסה לא שמתי את לבי בכל עת עבודתי, וגם נמצא לי עד מהרה מוציא לאור, אשר הוציא את ספרי „ההלבשה העברית הקדומה" (ורשה, תרע"א) ויתקשר אתי בשטר התקשרות להדפיס במשך זמן קָצוב את ספָרַי בחמשה כרכים. אבל אחר־כך התחרט המו"ל הזה מפאת סירובם של שותפיו, שאמרו, כי להוצאתם יש עסק רק עם ספרים ממציאים רֶוַח, אבל לא עם ספרי מדע, ונשארו ספָרַי בידי כאבנים שאין להן הופכים, כי לא מצאתי להם מוציא וגם עורך. הירחון העברי היחידי, המכריז בשערו: „לספרות ולמדע", החזיר לי בכל פעם את חקירותי במקצועות האלה, בהכירו אמנם, לפי דברי עורכו אלי, בגודל ערכן, ביחוד בנוגע להרחבת הלשון העברית על־ידיהן, אבל בכל־זאת איננו יכול לתת להן מקום בירחונו, אשר קוראיו רחוקים מידיעת התלמוד, כאילו כל קוראיו הם מעדת חקראים. ורק

מר יצחק מארקון, עורך „הקדם" בפט"ב, וש"י הורביץ, עורך „העתיד" בברלין, לא פחדו ונתנו להן מקום בהוצאותיהם. והנה היתה תקותי קטנה למצוא מוציא לספרי, בכל־זאת לא פסקתי ממשנתי ומחקירותי במשך השנים האחרונות, עד כי נמצא להן כעת גואל.

בגשתי עתה להוציא את ספרי זה לאור, הקדמתי לעבור על חקירותיו של ידידי הפרופיסור ד"ר שמואל קרויס מוינה במקצוע הזה בספרו הגדול „תלמודישע ארכיאולוגיה", לייפציג 1910, אשר יצא לאור שנים אחדות אחרי גמרי את ספרי זה בכתב, ובין מקוריו הוא מביא כבר (שם, ח"א, עמוד 127) את שני הפרקים הצמר והפשתה, אשר נדפסו לדוגמא מספרי זה ב„הקדם" תרס"ט, אבל לצערי הגדול לא מצאתי בו את אשר קויתי. הן אמנם בעשרות השנים האחרונות לא יצאה בחקירת המדע העברי עבודה גדולה כל־כך בכמותה ובאיכותה, המקפת את חקירת כל חיי העברים בתקופת המשנה והתלמוד. רק מי שישב על מדוכת החקירה הזאת יכול להעיד על עמלה הקשה ולהעריך את ערכה הגדול. אולם, כמו שיציר בצדק החוקר הנכבד הזה בעצמו בהקדמתו לספרו (שם, שם, IX), אי־אפשר לאיש אחד להיות מומחה במקצועות שונים ובמלאכות מתחלפות, להיות חוקר־דת, בלשן, ארכיאולוג, בנאי, חייט, אכר, הרש־ברזל, מזַמר וכיוצא בהם, ולכן אין פלא כלל, אם מצאתי, למשל, אנכי, הקרוב מעט אל ידיעת תעשית־הארג, כי לא עמד החוקר הנכבד הזה על בירור מעמדה במלאכותיה השונות, וכן ימצא בודאי חוקר שני מומחה במקצוע אחר; עבודה מחקרית כזו אי־אפשר היתה שתֵעשה בשלמות :לא על־ידי אגודה של חוקרים, אשר כל אחד היה עוסק במקצוע אשר התמחה בו, כמו שנוהגים חוקרי העמים בעבודה מדעית גדולה כזו. או אם הקדימו חוקרים כאלה לחבר חקירות מיוחדות בכל המקצועות הבאים בספר הזה ומחַבר הארכיאולוגיה השלמה היה המאסף לכל מסקנות החוקרים האלה ומסדרן הסדור הראוי וגם היה מוסיף עליהן נופך גם משלו, אולם את אלה לא מצא המחבר הזה לפניו. הוא מצא כאן רק מעט מאד, כמו חקירת ההוקר הגדול עמנואל לאֶב בדבר ידיעת הצמחים, החוקר פרייס בדבר הרפואה, החוקר בריל בדבר ההלבשה, החוקר פרלס בדבר מנהגי הקבורה בתלמוד וכיוצא בזה, אבל כנגד זה מצא לפניו חקירות של טירונים, אשר לא מצאו ידיהם ורגליהם במקצוע, אשר בחרו על־פי רוב לדיסרטציה, טרם שהתמחו לחקירות מדעיות, ויש אשר נסמך גם עליהן, כמו בהסמכו למשל במקצוע תעשית הארג על הדיסרטציה של ד"ר פ. ריגאער במחברת קטנה של 48 עמודים קטנים („פערזוך איינער טעכנאלאגיע אונד טערמינאלאגיע דער האנדווערקע אין דער משנה: שפיננען, פארבען, וואַלקען", ברלין 1894) כבעל חוקר מומחה, וממילא יצאה

חקירת המקצוע הזה בספרו של קרויס לקויה הרבה, כמו בבירור מהות העבודות האלה, בהגבלת שמותיהן המלאכותיים וכן בהבנת המקורים התלמודיים המתיחסים אליהן, כמו שיתברר לכל מעיין אחרי עברו על פרקי ספרי בהקבלה אל החקירות המכוונות להן בארכיאולוגיה התלמודית, חלק ראשון. אנכי העירותי למען הבירור המדעי רק על הטעויות הגסות, אשר יצאו מידי החוקר הנכבד הזה, כמו בתעשית הארג וכן בהלבשה, אבל לא התכוונתי חלילה לקנטור ולהקטין את התועלת הגדולה, אשר הביא ספרו הנכבד למדע העברי בכלל, וביחוד בהיותו לאמצעי־עזר גדול לכל הבא לכתוב מעתה בעברית „ארכיאולוגיה תלמודית" מבוררת־מוסמכת ומוגהת כל צרכה, אשר תתן השקפה שלמה, בהירה, בלתי לקויה וקטועה על חיי בני ישראל בתקופה הנכבדה הזאת.

אחרי שספרי זה כתוב לעברים, אשר רובם יודעים ברב או במעט את המקורים בשפתם, נתתי את ההערות בשולי כל גליון למטה, כדי שלא לבלבל את המעיין ויוכל לשפוט בעצמו על מקור כל מסקנה שבפנים הספר.

בדרך הרצאתי בחרתי בחלק הראשון באופן מיוחד והוא: להעמיד את הקורא על הבנת המקצוע, אשר הנני בא להציע, לפי מעמד ידיעתו בזמננו, כי אחרי שנתברר לי בירור גמור, כי יסודי כל המקצועות של תעשית הארג כבר היו ידועים בעיקרם בימי המשנה והתלמוד ונחקנו ונתפתחו רק באופני שמושם, לכן כאשר תתברר ידיעת היסודות האלה לקורא בכלל, אז יבין מעצמו אחר־כך את כל אופני התעשיה בימי קדם. את ההבנה הזאת השתדלתי להקל על־ידי ציורים המכוונים לכך.

למקורי התלמוד השתמשתי בש"ס בבלי, דפוס ברדיטשוב בכרך אחד עם פירוש רש"י, ובירושלמי, דפוס קראטאשין בלי כל פירוש, וכן בתוספתא כ"י, אירפורט, הוצאת צוק"מ, בלי פירוש; במדרש רבה בכרך אחד עם פירוש מ"כ, לייפציג תרכ"ה; וכן במכילתא, ספרא, ספרי, עם פירושים קצרים, ורק במקומות מיוחדים קשים עיינתי גם במפרשים, כי השתדלתי עד כמה שאפשר, לבלי הִמָשך אחרי פירושים ופלפולים צדדיים, ועל־כן לא יתפסני הקורא המעיין, אם אפשר ימצא, כי אינני נותן דעתי להם, ויש שהנני מכוון לדבריהם וסותר אותם. וכן על הקורא לדעת, כי ישבתי כל זמן עבודתי על ספרי בעיר הרחוקה הרבה מצניני ספרות ומדע, בעיר שלא נמצא בה כל אוצר ספרים מדעיים, לא של צבור ולא של יחיד, ולא השתמשתי רק בספרים המעטים, אשר רכשתי בעצמי ואשר המציאו לי ידידַי האחדים תושבי עירי: המנוח יוסף בן אהרן ד"ר חזנוביץ נ"ע, מיסד „בית נאמן" בירושלים, והמנוח רבי אברהם ב"ר יחיאל בער וולקוביסקי נ"ע, חובב תורת ישראל וחכמתה, ויש אשר בסורי לוַרשה הקרובה עיינתי בספרים

שבבתי־העקד שלה, ולכן יש ספרים שציינתי בהם רק בסירוגין. — מספרי המלונים השתמשתי ביחוד במלונים הידועים של ד"ר יעקב לוי: נייהעבראֶישעס אונד כאלדאֶישעס ווֶארטע־בוך; כאלדאֶישעס וואֶרטערבוך איבער די תרגומים וב„ערוך השלם" של קאהוט. יתר הספרים, שהשתמשתי בהם, נזכרים בפנים.

והנני להעיר, כי הנני משתמש בכל מקום בתאריך של חורבן הבית השני, הנבדל מהתאריך של הנוצרים (המקובל באופן זר אצל כל המחברים העברים, ואפילו אצל החרדים) בס"ט שנה, אחרי שחשבונם מתחיל בס"ט שנה לפני חורבן הבית, והרוצה לעמוד מתאריכנו זה על התאריך הנוצרי צריך אפוא או לנכות ממנו ס"ט שנה בזמן אשר לפני חורבן הבית (לח"ה) או להוסיף עליו ס"ט שנה בזמן לאחר חורבן הבית (אח"ה).

ביאליסטוק, תרפ"א.

חמרי הארג.

חמרי הארג

כשהתחיל האדם להתפתח במעמד תרבותו, ולא מצא עוד את סִפּוּקוֹ בעורות החי בלבד לצורך הלבשתו, בִּקש ומצא לו חמרי הלבשה חדשים. הראשון בהם היה, כנראה, צמר הכבשים, ביחוד לעברים הקדמונים, אשר עסקו במרעה צאן, אחרי שנגלתה להם סגולת נימו להוציא מוֹך, להתפתל ולהתלבד יחדו עם נימים כמוהו לחוט אחד. אחר־כך הלך ומצא את הפשתה, את צמר־הגפן ואת יתר חמרי הארג, — ידיעת הסגולות של חמרי הארג קדמה אפוא בכל זמן לשִׁמושם.

הידיעה הזאת היתה בימינו לידיעה רחבה מאד, אשר בה תלוי כל עיקרה של תעשית הארג, אחרי שהיא מלמדת אותנו את ידיעת טיב של חמרי הארג השונים וסגולותיהם, אפני עִבּוּדם ופִתּוּלם עד היותם לחוט, המוכשר לאריגה, ועד היותם לארג ולבגד.

שלשה עולמות הטבע משתתפים בהוצאת חמרי הארג לאור: עולם החי והצומח משפיעים חמרים לרוב, המוכשרים ליצירת החוט; בעולם החי תופסים מקום בראש צמר הכבש ואחריו המשי; מלבד שער הגמלים, העזים, הפרים, הסוסים, הכלבים וכיוצא בהם; בעולם הצומח מוצאים אנחנו קודם כל את הפשתה, את צמר־הגפן, את הקנבוס וכיוצא בהם; בעולם הדומם נמנים: הזהב, הכסף, הנחושת, הברזל, הזכוכית, האַמִיַנטוֹן ודומיהם. בבואנו לחקור על־דבר הידיעה הזאת בימי המשנה והתלמוד נמצא על־פי הדברים, שנמלטו על־אודותיה מפי חכמי ישראל אז דרך־אגב, כי הגיעה כבר בימיהם למעמד נכבד לפי ערך; כבר נגעו בהרבה חקירות שנודעו רק בימינו ונתנו לפעמים הלכות פסוקות המחוורות על־פי המסקנה של חקירות זמננו. — מכוון למדרגת ידיעתם זאת היה ממילא גם מעמד שלמות העִבּוּד של החמרים האלה.

א. הצמר

א. מהות הצמר. השם צמר הונח בראשונה על המעטפה הדקה והרַכּה, אשר תעטופנה חיות יונקות רבות, והיא בדמות שֵׂעָר ממראה לבן, כַּרכֹּם, שָׁחוּף גם שחור; הוא מסולסל מעט או הרבה, ועל־כן מסוגל הוא

לכִויצה ולמתיחה במדה יותר גדולה מאשר חמרי ארג אחרים, והוא מתכשר ביחוד למלאכת הבטישה, המלַבֶּדֶת את נימיו. ערכו גדול בתעשית הארג בגלל סגולותיו המיוחדות האלה, המכשירות אותו לצורך ארגים בעלי מוֹך מחממי הגוף בימי הקור.

הצמר נמנה על־פי חמרו בין יצורי הקרן אשר בטבע החי. שערו איננו שפופרת חלקה לגמרי, כמו שחשבו בראשונה, אחרי שעל־פני שטחו העליון נמצאים חריצים כחריצי המגֵרה, הנראים גם במִיקרוֹסְקוֹפ קטן; החריצים האלה המה תולדות התמונה של בנין השער, הנעשה כעין מַשְׁפְּכִים או כעין טבעות בתמונת משפכים תקועים זה בזה, אשר בצדיהם הרחבים הם פונים למעלה. — הטבעות כעין משפכים האלה הן של שערות דקות הנמשכות על השטח העליון בתמונת חשוקי האופן. (ראה ציור א.)

ציור א

כששורש השער הוא בריא, הוא מוליד בכל פעם ובלי הפסק ביצי־קרן חדשות, שתמונתן הולכת ומתהפכת לתמונת משפך, ככל אשר שורש השער הולך ומתכַּוֵּץ למעלה.

ב. חלב הצמר וְהַפְּצִיל. לכל שורש ושורש שבשֵׂער יש שְׁקֵדֵי חֵלב מיוחדים, אשר מקומם לצדי התְּעָלה או תחת מִשטח קרן הגומה העליונה אשר לכל אחד ואחד עורו. השקדים האלה מוציאים בכל עת מיץ שמן או חלב, אשר דרך צינוריהם הוא עולה אל השֵׂער והוא מְמָרֵחַ אותו עוד לפני צאתו על־פני העור. החלב הזה נקרא זֵיעת הכבש, — חֵלב הכבש, המכסה רק את כתלי השער החיצונים (קשקשי הקרן), והוא מגין עליו מפני הרטיבות ומפני פעולת האויר המזיק, והוא שומר על רַכּוּתוֹ, גם נותן לו את סגולתו להתאחד באגודות קטנות או גדולות לקְוֻצה או לפְּצִיל סגור, המגין הרבה על הצמר מפני שנוי האויר ומפני הזוהמה. — עבדנים ומגדלי כבשים מבדילים מינים אחדים בחֵלב הצמר על־פי מדרגת הִפָּרְדוֹ וְהִמַּסוֹ במים קרים בלי תערובת יסודי נתר, גם ישימו לבם אל כַּמּוּת החֵלב אשר בכל גִזה: גִזה דַּלַּת חֵלב היא על־פי־רוב פחותה בערכה מגזה בעלת זיעה בכמוּת מרובה, אחרי כי שערות הצמר, אשר חסותן מפני הלֵחות ושנוי האויר על־ידי צפוי החלב מעטה, חסרות את מתיחתן, את רכותן ואת חזקן, ואינן מתאחדות כל צרכן לאגודות, הפְּצִיל היוצא על־

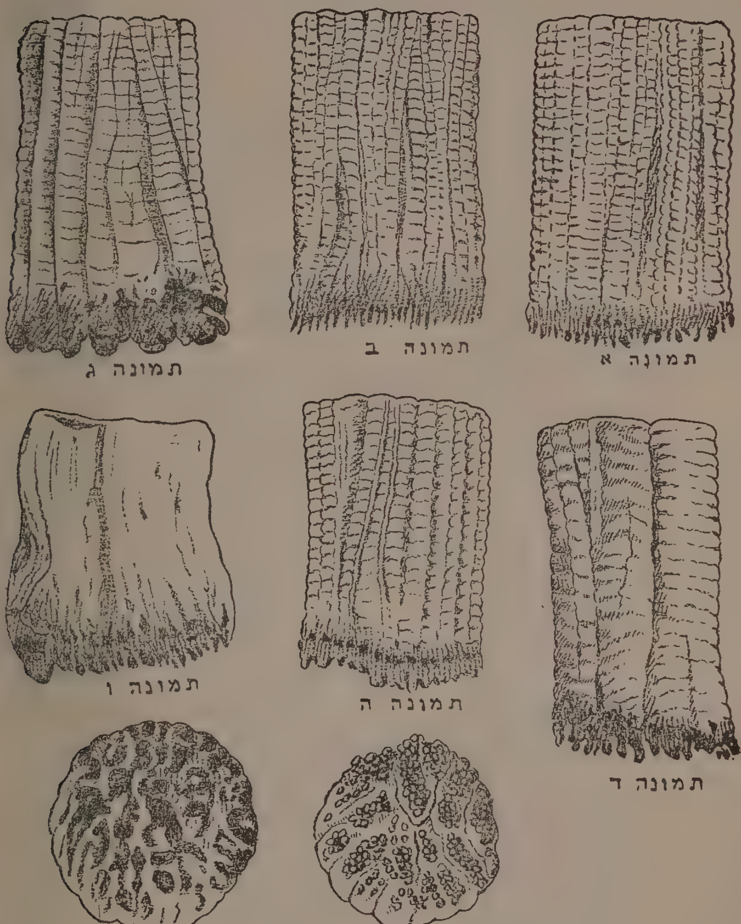
פיהן לפועל פתוח והרוס והרטיבות חודרת אל תוכו, גם כל סחי, הקש והחשש, מותר המספוא וכל נֶשֶׁר. אולם גם גִזה המשופעת בחֵלב הזיעה בכמות מרובה איננה עוד גזה טובה לצורך העבדנות, אחרי כי מתמעט הרבה ממשקלה בתכבוסת: יש גִזות, אשר חלב זיעתם עולה עד שבעים, עד שבעים וחמשה אחוזים ממשקלן. משקל צוֹאָתו וזיעתו של צמר בינוני עולה עשרים וחמשה אחוזים.

ואם כי החלב נחוץ לצמר עד התחלת עבודו, אולם לצורך העבוד הזה צריכים להקדים ולהרחיק אותו, לבל יהיה למעצור ולמפריע להפק העבדנות, וככל אשר ישובח ויתוקן חומר הארג בטיבו ובערכו, כן על הצמר להקדים ולהִנָּקות מכל צחצוחי זיעה וחלב.

החֵלב מסייע הרבה גם ליצירת הפְּצִיל, אשר לו התפקיד היותר נכבד בגִדול הצמר, כי שערותיו אינן יכולות מפני סבות שונות להתקיים בפני עצמן בקומתן ובכל מלוא גדלן, ועל־כן הן מתאחדות מבְּרִיָּתָן להיות לצרור אחד על־ידי החלב הדבוק בקצותיהן; צרורי השער נקראים בשם מחלפות, המתאחדות לאגודות, והאגודות מתאחדות לצרורים גדולים; התאחדותם בצרור גדול אחד נקראת בשם פְּצִיל, – שאיפת שערות הצמר ליצירת הפציל היא מסוגלת הצמרים הדקים והמשובחים ביותר. סגירת הפציל שומרת הרבה על התכונה הטובה של הצמר, אחרי כי לא תתן לחדור אל תוכו כל דבר, אשר יכול להשחית את טיבו. גם מעידה תמונת הפציל בכלל ברחבה, בארכה, בגבהה, בסגולת התפשטותה ומתיחתה על טיב הצמר. ולפיכך התאמצו רבים מחוקרי טיב הצמר לעמוד על בירור התמונות האלה ולשפוט על־פיהן על תכונת הצמר, והבדילו בהן הרבה תמונות (ראה ציור ב), ביחוד: א) תמונת הגָליל, ב) הקוֹנָאָה, ג) המשפך, ד) התמונה המסודרת, ה) הקרֶפֶּה, ו) המרגליות, ז) האגוז. שלש התמונות האחרונות הן היותר טובות. כנגדן תמונות המשפך או העֱלִי ותמונת הגליל הן רעות. ונמצאות עוד רעות ביותר, והן למשל: פציל מחטים, פציל מדולדל, פציל סרוח, פציל שָׁבור ופציל שוכב.

ג. הגִזה. הפצילים מתאחדים לגזה. בשם גזה נקראת מעטפת עור הכבש, כמו כן כל הצמר הנגזז כולו בפעם אחת מעל עור הכבש. תמונת הגזה הנגזזת דומה למכמורת אשר לציד דגים; היא איננה מתפוררת ומתפרדת גם אחרי הגזיזה, כי־אם משתמרת בשלמותה כאילו היו כל חלקיה קשורים ואחוזים איש באחיו. הצמר יוצא לממכר גזות גזות; מעמד הגזה מעיד על טיב הצמר. אחד הסימנים היותר טובים שבגזה היא ברירותה, לאמר, אם נמצאים בה פצילים פצילים עגולים של קְוֻצות שערות־צמר, העומדים סדורים ונפרדים כל אחד לבדו, בלתי־סבוכים זה בזה; גם יַשרותה, לאמר, שווי טיבי השערות אשר לאברי הכבש השונים, ועוד סימנים כיוצא בהם.

ליודעים בטיב הצמר מתברר טיב הגזה באופן פשוט, בהעבירם את כל ידם על־פני הגזה או ימשכו את אחד מקצותיה, והיה אם התנועה, אשר

תמונה א תמונה ב תמונה ג תמונה ד תמונה ה תמונה ו תמונה ז תמונה ח

ציור ב

נתנו לחלק הגזה האחד, הולכת ומתפשטת כמעט בכל הגזה, אז משמשת מסירת התנועה זו על־ידי השערות והפצילים לסימן היותר מובהק לכפיפת הצמר, לרכותו, למתיחתו וליתר סגולותיו הטובות, אשר על־פיהן יִבָּחן

ומוציאים משפט על־דבר מדרגת הכשרתו לחפץ עבדנות חמרי ארג למיניהם השונים. מדרגות ההכשרהה אלה בכלל הן: הדקות, הסלסול, החוזק, ההתפשטות, ההשתטחות, המתיחה, הכפיפה, הרכות, האורך, העגוליות, הצבע, הזוהר, הפְּצִיל, הבנין והצפיפות.

צמר בעל גִזות רבות הוא סחורה יוצאת בשוק לממכר, ולפי תכונותיו וסגולותיו השונות הוא נברר לצרכי החרושת השונים, וביחוד הוא נחלק אז לשני מינים ראשיים ועל־פיהם יבורר: א) לצמר מחיקה, או לצמר מוך, הנקרא גם־כן צמר קצר, צמר מתבטש; ב) לצמר סריקה.

ד. טיב הצמר. צמר מחיקה נקרא צמר אשר גובה פצילו הבלתי־כבוס איננו מגיע למעלה מדיום וחצי, צמר מחיקה הוא אפוא קצר ובאותה שעה גם מסולסל, וכל הסגולות המנויות למעלה נאמרו בצמר מחיקה: פצילו סגור וצפוף, גליליי ולא גבוה. פצילים קצרים מתעגלים ואגוזיי מסמנים בגִזה צמר מחיקה טוב. הוא נקרא בשם צמר מחיקה, בשביל שהוא מעובד ונתקן בידי הקרצובים (פרי חדק, כמבואר להלן באַשפרה), המקרצנים והממחקים אותו, כדי להוציא את מוכו ולהחליקו באופן אשר יִכּוֹן למטרתו.

צמר סריקה הוא צמר, אשר שערו ארוך ולא קצר משני דיומים, קשה וחלק וסלסוליו מעטים. משתמשים בו לכל מיני מטוה ואריגת חמרי בגד. נימיו אינם מוציאים מוך ולֶבֶד והוא מעובד לצורך מטרתו במסרק, ולפיכך הוא נקרא בשם צמר־סריקה. הוא מצטיין בחלקותו, בערך השוה לכל אורך שערו ובחוזק חוטו. חמרי בגד ממטוה צמר־סריקה לא יובאו אל הבַטשן, אחרי כי אין חפץ להם במכסה מעשה לבדים, במוֹכים או בצֶמרת ויד הממַחק לא תשלוט בחוטיו והם נשארים פתוחים, כמו חוטי בד וחוטי צמר־גפן, ויש אשר אריגתם בלבד גומרת בהם את מלאכתם ואין להם צורך בתקוני האשפרה עוד.

צמרי־מחיקה מכוונים למטרתם רק כשהם קצרים, דַקים וסלסולם מרובה, והמטוה, אשר מוציאים על־ידם לפועל, מכוון לתכליתו רק כשחוטיו שְעִירִים, לאמר, אם שערות דקות רבות בולטות מתוכו, אשר אז מרבים להוציא ממנו את המוך בשעת הבטישה. לעומת־זאת החוטים של מטוה־המסרק צריכים להיות חלקים ופשוטים בלי כל סימני שערות בולטות, מה שמוציאים לפועל רק מצמרים ארוכים, אשר על־ידי תחבולות מכַניות מתאמצים להרחיק את סלסוליהם, אבות המוך.

לא רק בכבשים שונים, אלא גם באותו כבש עצמו מבדילים צמָרים שונים בטיבם לפי אבריו המתחלפים, המתיַחדים בתכונות צמריהם. ההבדל הזה תלוי בשנוי דקות הצור ובסבות שונות אחרות, מהן חיצוניות, אשר מקורן באופן חיי הכבש בעצמו ובפעולתיו, למשל, הצמר שעל הבטן, אשר הכבש מעיק

עליו בכל עת שכבו והנשחת על־ידי השֶתֶן והצוֹאה, הוא בעל שערות קצרות׳ ברמסות ומכורכמות, המשוללות כל כֹּח. השנויים האלה בתכונת הצמר אשר בגזה אחת נקראים בשם „צמר מיושר", או „בלתי־מיושר". מגדלי הכבשים מתאמצים להרחיק את השנויים האלה בגזת הצמר ולעשות את הצמר של כל אברי הכבש לבעל ערך שוה.

חקירת טיבם של הצמרים הולכת ומגבלת את תכונות הגזה לפי האברים השונים באופן כזה, למשל: חלקי הגזה הטובים המה: א) של כַּפֵּי היד או השכם, העטופים בצמר הטוב, הדק והרך ביותר. ב) של הצדדים והצלעות מקצה השכם עד התחלת הכסלים, השוה בטיבו כמעט לגמרי אל זה של השכם. ג) של שני עברי הצואר, אשר צמרו הוא בעל ערך שוה, ורק בכבשים בלתי־מיוחסים נמצאות כאן שערות קשות ומזהירות. ד) של אחורי הכסלים. בכבשים מיוחסים הצמר כאן הוא של ערך שוה, ובבלתי־מיוחסים נמצאות כאן שערות גסות. ה) של הבטן. אם כי צמר הרצועה הזאת איננו נופל בדקותו ובטיבו מהצמרים היותר טובים שבגִזה, אבל פְּצִילו הוא בכל עת נלחץ, נרמס ונסבך וצמרו משולל כח, בשביל נגיעתו בשֶתֶן ובצואה והוא מתכרכם. ו) של העורף והעָצֶה, הצמר הוא בעל סגולות טובות מאד, אבל בהיותו צפוי לפעולת חום השמש ולשנויי־אויר אחרים הוא עלול להִשָּׁחת הרבה. — בין חלקי הגזה הרעים נמנים: ז) של הזקן (הסנטר), הגרון והחזה. ח) של הקדקד והראש. הצמר הזה נחשב על־פי־רוב, לרגלי רבוי שערותיו המקולקלות, לפסולת הצמר. ט) של המצח והחלק העליון שבצואר. הוא צמר קצר וגס מאד ואיננו מתלקט לפציל, ועל־כן הוא נמנה על הפסולת. י) האַלְיָה. כאן הצמר הוא כמעט הגס שבגזה. יא) של הירֵך (הקצה החיצון אשר לכסלים). הוא גם כן הרע שבגזה. יב) של הרגלים, החלקים המקיפים את הרגלים וצדי אחורי הכרעים. צמר המקומות האלה גס מאד, ביחוד ברגלים האחוריות, אשר נשחת בכל עת על־ידי השתן והצואה. בברירת הצמר יחָשב אל הפסולת.

בדקו חכמים ומצאו בצמר ארבעה מינים ראשיים.

צ מ ר ב ע ל ש ע ר חָ ל ק, ג ס, ק ש ה ו ח ד, כצמר הנמצא בכל הכבשים על פניהם, על ברכיהם ועל קצות רגליהם, הנחשב לחלקי הצמר הנפסדים. לשער הקצר הזה אין כל ערך; תעשית הארג לא תמצא בו כל חפץ. הצמר הזה משמש מעטפה לכבשים ילידי המקומות אשר מסביב לקו־המשוה, ששערותיהם משמשות רק לצורך מִכסָאות ושטיחים.

צ מ ר צַ קֶ י ל. הוא שער הכבש העובר לארצות הצפון הלַחות והרטובות, אשר הגשמים מרובים בהן בתקופות־שנה ידועות, והוא הנעשה כעין קשקשים ושקוף מאד ואיננו מסולסל. תמונת שערו אז היא כזו של שער

העזים, וביחוד של עזי אנגורא, וכמו מעטפת הגמל. הוא משמש ביחוד להָגֵן על גוף הכבש מפני שנוי האויר, גם יתן אורך שערו וחלקתו למים השוטפים כי ימהרו לרדת מעל הגוף. גם העור ימהר להתיבש.

צמר הנוצה. הוא צמר בעל שער דק עד מאד, צפוף ומסולסל הרבה כתמונת חלזון. המין הזה של צמר יִרבה על הכבש ככל אשר ירבה האויר להשתנות. בחורף ירבה מאשר בקיץ. מפאת דקותו וסלסולו הוא מסוגל לחַמֵם את גֵו הכבש.

מין הצמר הממוצע, אשר הוא כמעבר מהמין הגס. לפי אורך שערו יתחשב בצמרי הצקיל למין הדק של הנוצה.

למען הוציא לפועל את התמונות השונות האלה בצמרים מספיקים לפעמים רק שנויי האקלימים בלבד, או השגחה וכלכלה מיוחדים בידי אדם. על־פי האופנים האלה היו הכבשים של תמונת צקיל לכבשי מֵרון (מערינא). השנוי הזה נעשה בספרד, אשר הגשמים אינם מרובים שם ואשר אין לכבש שם כל חפץ בשער הצקיל הארוך והחלק, ועל־כן הולך הטבע וממעט בו את התמונה הזאת, עד כי באחרונה לא תמָצא עוד אלא בכבשים הרכים בהִוָלדם. באופן כזה הוא הולך ומשתלם לכבש־מרון, אשר צמרו הוא נוצה גמורה. כאשר יבוא כבש־מרון למקומות, אשר גשמיהם מרובים מאשר בספרד, ומעטפתו אינה מספקת להגן עליו מפניהם, אז מתאמץ הטבע לשוב ולחדש בו את מחסהו ממטר, אך לא בשובו לגדל עליו את שער הצקיל, אלא בהאריכו את שער הנוצה של כבש־מרון, באופן כי יהיה תלוי לשני עברי גוו, למען ימהר הגשם השוטף לרדת מעליו, לפיכך ארוכים מאד צמרי מרון אשר בסביבות אנגליה, הרטובות והלחות מאד; צמרי מרון אשר בסביבות זֶלנדיה החדשה, הלַחות והחמות ביותר, עוד יארכו מהם.

ה. מיני הכבשים. בחקרנו לדעת כל התנאים השונים, אשר על־פיהם תולדנה התמונות השונות שבצמר, נמצא, כי רבים המה, ביחוד יתברר, כי הצמר הדק מיוחד לגזעי־כבש מיוחדים ולשבטיהם. ראשי השבטים, אשר על־פיהם יִבָּדלו מיני הצמרים, המה: מֵרוֹן, אֶלֶקְטוֹרַל, נֶגְרֶטִי וממזרים של כבשי האכר, אשר נשתבחו ואשר לא נשתבחו בידי התרבות (על־ידי הרבעת איל המרון ברחלת האכר). וככל אשר יִבָּדלו הכבשים לגזעיהם, לשבטיהם ולמיניהם, כן נבדלים המה במבנה גֵום, בקומתם ובמראהם החיצוני. בימינו מחלקים את הכבש למינים אלה: כבש האכר או כבש ספרד, אשר ראש שבטו הוא כבש־מרון וממנו נשתלשלו ובאו על־ידי תנאי השגחה וכלכלה שונים ועל־ידי הַרְבָּעוֹת מתחלפות בכבשים משובחים בצמריהם, שני מינים חדשים: האֶלֶקְטוֹרַל והנֶגְרֶטִי; כבש־מדבר; כבש־צֵקִיל; כבש־אנגלי. הצמרים האלה נקראים בשם צמר כבשים והוא סתם צמר.

מעִזי קַשְמִיר בא צמר קשמיר; מעזי אנגורא או עזי הגמל צמר מוֹהִיר; מעזי אַלְפַּקוֹ צמר אַלְפַּקוֹ; מעזי לַמָּה צמר הַלָּמָּה; מגמל־הצאֹן או הַפִּיקוּנָאַ

ציור ג. תמונות גזעי הכבשים הטובים.

צמר הפיקונאַ; מהגמל צמר הגמל; וכן צמר הארנבת, השפן, הכלב ועוד. לכל אלה הצמרים יש שם לְוָי.

כל הצמרים הנמנים בזה נבדלים איש מאחיו במדת ארכם, דקותם, סלסולם, בסגולת חזקם, התפשטותם, או השתטחותם, מתיחתם, כפיפתם, רכותם, משקלם, צבעם, זהרם ופצילתם. כדי לעמוד על ברורן של הסגולות האלה יש כללים מיוחדים וסימנים וגם מכונות מדידה־מיוחדות.

הצמר בימי המשנה והתלמוד

א. מיני הכבשים. גם בימיהם הבדילו בין מיני כבשים שונים, אילי מואב; כבשי חברון, כבשי מדבר[1]; כבש מצרים, אשר היה מצוין בעורו הטוב[2];

---

1) סוטה, לד, ע״ב; מנחות, פז, ע״א; תוספתא, שם, פ״ט, מי״ג. בתוספתא נמצא „כבשים ממדבר״ במקום „כבשים מחברון״, הנמצא במנחות ובסוטה, אבל כנראה היינו הך, כי כבשי חברון היו רועים בודאי במדבר מָעוֹן, אשר בדרום חברון, ונקראו על שמו.

2) באדר״נ, פל״ה, מ״ב נמצא: אכסניים היו מערימין (בירושלים) ונוטלים כבשי מצרים שצורותיהם יפה בד׳ וה׳ סלעים. בפנים שם נמצאת גירסא משובשת: „כבשים המצוירים״, שאין

כבשי קדר, אשר צאנה היה משובח[1]. ויש אשר הבדילו את הכבשים כמו היום על־פי מבנה גֵוָם: שֶׁגַּבֵּיהֶם רְחָבִים או שֶׁגָּבְהָם כְּרָחְבָּם[2]. מין אחד מכבשי ארץ־ישראל הצטיין באליתו הארוכה והעבה, אשר בראשה התעקמה למעלה. משקל חלבה עלה עד עשר, עד חמש־עשרה גם עד ארבעים וחמש ליטרא, ולפעמים לא רחוקות נגררה אחרי הכבש כשהיא מונחת על נסר או על עגלה קטנה בעלת שני אופנים[3]. גם בסוריה ובערב נמצאו כבשים כאלה בעלי אליות ארוכות[4]. — וכן היו להם עזים, שהיו דדיהן גסים ועשו להן

לה כל מובן, אבל בודאי הגירסא הנכונה היא כבנוסח אחר שם: כבשי מצרים. ביחוד מוכרעת הגירסא הזאת על־פי מה שאנו מוצאים, כי בהמות מצרים היו מצוינות בטיבן ונודעות אצלם הרבה, כגון: השורים המצרים שכרסותיהם רחבים (סוכה, כא, ע״ב); אין פרה וחזירה יוצאת מאלכסנדריא של מצרים אלא א״כ חותכין האם שלה (סנהדרין, לג, ע״א; בכורות, כח, ע״ב), לפי שטובות הן ואין רוצין שתהיינה מצויות במקומות אחרים (רש״י). גם לפי דברי סופרי העמים היתה מצרים מצוינת בתרבות כבשיה עוד בעת היותר קדומה, כאשר יעידו הֶרודוט II, 42, 46, 81 — 111, 113; סְטְרַבּוֹן, XVII, I § 23, 40; אריסטוטלס פרובלים. X, 46; פליניוס VIII, 37; דיודור סיקולוס 1, 63 ועוד ועוד. וכאשר יעידו התכריכים מארגי צמר של חנוטי מצרים מהעת היותר קדומה, ורק בדינסטיה הי״ב מתגלים בה תכריכי ב ד לחנוטיה (Ritter, Geographische Vorbereitung der Baumwolle, Berlin 1852).

1) ושלח והביא כל צאן קדר והעמידן בעזרה (ביצה, כ, ע״ב, ירוש. חגיגה, פ״ב, ה״ג); צאן קדר מעולים היו (רש״י). עוד בימי כה״ק היו ערב, נביות וכל נשיאי קדר ממציאים לישראל כרים, אילים ועתודים (יחזק׳, כז, כא; ועיין ישעיה, ס, ז.), וגם צמר צחר (שם, שם, יח). גם פליניוס (VIII, 72) אומר, כי לצאן ערב הביתיות היה הצמר היותר מובחר, וכן דיודור סיקול. (XIX, 94.) (סטרבון XVI, 4). ועי׳ מל״ב, ג, ד. כנראה נקראה בגלל זאת דמשק בכתבת שלמנאסר השני (הקדם, שנה א׳, חוב׳ א׳, צד 8, הערה 2): ארץ אִמֶּר, פירוש ארץ העֹמֶר, לאמור: הכבש או הצמר, ולא ארץ חמדה כפירוש המפרש שם.

2) במנחות, פז, ע״א נמצא, שגָּבְהָן כרָחבָּן ובתוספתא שם פ״ט, מי״ג: שגַבֵּיהֶם רְחָבִים. היום מציינים הרבה לטובה את הכבשים שגַבֵּיהם רחבים על יתר מיני הכבשים בגלל הצמר המשובח המרובה בהם בכמותו.

3) ואין הזכרים יוצאים בעגלה שתחת האליה שלהן (שבת, פ״ה, מ״ד). ומפרשים בגמרא (שם, נד ע״ב), כי היכי דלא ליחמטן אליתיה, ופירש רש״י, שלא ילקו בסלעים ובטרשים, בלציי״ר (blesser, צערקוועטשען, צערשטאססען) בלע״ז. הפירוש הזה בודאי מכוון יותר לאמתת הפשט מפירוש הערוך אשר קהוט מאמתו (בעה״ש). גם היום נמצא מין דומה לזה בארץ ישראל, אשר משקל אליתו משמונה עד עשר ליטרא ושומנה טוב מאד כשומן האוז (תבואת הארץ, דף שס״ג).

4) הרודוט 3, 113. הוא מחלק את כבשי ערב לשני מינים: לבעלי אליה ארוכה ולבעלי

כיסים כדי שלא תסרטנה[1].

גם היה להם מין כבש מֵרוֹן[2], אשר צמרו היה משובח מאד, והרבה השתדלו בתרבותו. והננו מוצאים, כי נִזכרת בפיהם אחת התחבולות של תרבות הצמר הדק והמשובח בכבש הזה, הנהוגה אצל מַרבי הכבשים גם היום, כי היו מעטפים את הטלה תיכף אחר הולדו כפת צמר[3], כדי שלא יזדהם ויתקלקל צמרו. הפעולה הזאת נקראה בשם „כְּבִינָה" והצמר בשם „מילת"[4] על שם העיר היונית בעלת השם הזה, אשר הצטיינה בצמריה הטובים[5]

אליה קצרה, ועיין פליניוס, VIII, 75, כי גם אליות סוריה היו ארוכות כמו של כבשי ערב. האליות האלה היו מונחות על נסר או על העגלה בעלת שני האופנים (ולכן „אסור בשבת, מפני שהעגלה עושה חריץ", כן הוא בירושלמי, שם, ספ"ה). עיין דיודור סיקולוס 2, 54, אריסטוטלס אנימ. 8, 28 ובמקומות אחרים.

1) שבת, נג, ע"ב.

2) על דברי המשנה (ר"ה, פ"א, מ"ב) בר"ה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון, מפרשים בגמרא (שם, יח ע"א): כבני אימרנא, פירוש, כבני כבשים העוברים על־ידי מונה (ערוך ורש"י), לדעת קהוט מקורה בל"ס מָרָנְיָא, מה ששייך לאדון הבית, דומה לזה נקרא הכבש הספרדי בעל הצמר הדק בשם merino, מֶרִינוֹ, בשביל שבימי הבינים היה זה שם בעלי הפקידות („מָרִינוֹ העליון" ו„מֶרִינוֹ התחתון"), אשר חלקו המִרעות בין הכבשים הנודדים בעלי הצמר הדק.

3) אין הרחלים יוצאות חנונות, ר' יהודה אומר כפה של צמר (ירושלמי, שבת, ספ"ה).

4) על דברי המשנה (שבת, פ"ה, מ"ב) רחלות יוצאות... כבונות, מפרשים בגמרא (שם, נד, רע"א) מאי כבונות? שמכבנין אותן למילת, ובשבועות ו ע"א: שאת כצמר לבן (נגעים פ"א, מ"א) מאי צמר לבן? אמר רב ביבי אמר ר' אסי כצמר נקי רך בן יומו, שמכבנין אותו למילת, וכן מתרגמים צמר צחר (יחזק' כז, יח) ועֲמַר מִילַּת כְּבִינָא, פי' צמר מילת מכוּבָּן. כַּבַן היא בל"ע: גָּנֹז, כסֹה. מזה נקראה גם עטיפת אשה בשם כבינה (עיין להלן בח"ב).

5) כל הבלשנים האחרונים מוציאים את השם מילת מהמלה היונית μηλοτή, שהוראתה עור שעיר של כבש או מן μολός: צַמרי, מוֹכִי, רך, לבן, אבל אחרי שהננו מוצאים במקומות רבים בתלמוד את השם מילת, מילתא בארגים שונים, רק בהוראת משובח, יקר, כגון אצטלא דמילתא (מו"ק, כח, ע"ב); כשהיה יוצא (נקדימון בן גוריון) מביתו לבית המדרש, כלי מילת היו מציעין תחתיו ובאים עניים ומקפלין אותם מאחריו (כתובות, סה, ע"ב); בגדי מילתין... בגדי בדד (ברא' אי"ר); עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת (שבת, ל, ע"ב); וביחוד אחרי שהננו מוצאים בתר"י לויקרא טז, ד: בוץ מילת, נראה מבורר, כי היה להם גם בוץ של מילת, לא רק צמר. ע"כ נראה דעת הר"ב בהערוך והאחים באנדי ב„אור אסתר", כי הצמר היותר דק והיותר משובח, כמו כן הארָגים היותר טובים נקראו אז על־שם העיר מִילֶתוֹס ביוֹנִיה שבארץ יון, אשר הצטינה בצמרה היותר דק, רךְ ולבן, וגם אצל הרומאים נמנה בין מיני הצמר היותר משובחים (פליניוס, 8, 557; וירג. גיאורג. III, 306; IV, 334); פליניוס 8, 73 מונה את צמר מילת לשלישי

ותחבולת הכבינה היתת נוהגת בהם[1].

כנגד זה נודעו אצלם מיני כבשים פחותים, כמו הכבש הזול, אשר נקרא בפיהם: „פַּטְרוּזָא בַּר דַּנְקָא"[2], „נָקֹד"[3], „אימרא דצומא"[4], וכיוצא בהם. את השם „כבש" הגדירו לכבש בן שנה ואת השם „אַיִל" לגדול משנה; את הכבש בן שלשה־עשר חדש, שיצא מכלל כבש ולכלל איל לא בא, קראו: „פַּלַּגְס" (שלא בָּגַר[5]), גם „פַּרְכְּרַגְמָא". את הכבש הרך והצעיר קראו, כמו בכתבי־הקדש

במדרגתו בין כל מיני צמר הנודעים אז. גם את הבגדים ואת המכסאות הבאים ממנה היו מעריכים ערך גדול מאד (הורט. 1, 17, 30) וחמדום כל רודפי תאוה ונשות זנונים ויש אשר אסרום בגלל זאת ברומא (בילדער אונד שטודיען פאם שפיננען וועבען פאן ד"ר הערמאן גראֶטהע, בערלין, 1875, צד 194), והיו מפוארים בפי משוררי הימים ההם ונעשו גם מחמרי ארג אחרים לא של צמר. לפי־זה נכון הוא פירש רש"י (במו"ק, כח, ע"ב, ב"מ, עח, ע"ב ובמקומות אחרים): מילתא, שיראים, כלומר, הבגדים היותר יקרים, כמו שאמרו באדר"נ כ"ח: דברי תורה קשה לקנותן ככלי מילת; גם נמצא אצלם „מכבדות של מילתא" (שבת, קכד, ע"ב) לאמר, מטאטאים שהוכנו במילת, ולכן מותר לטלטלם בשבת בגלל שהשתמשו בהן גם לקשוט ולתכשיט. ובגלל היותה עיר תעשיה גדולה היתה „מילת" מקום ישוב של יהודים עתיק וצוד מימי יוליוס קיסר נמצאת פקודה מהפרוקונסול לבלי להפריע בה את היהודים מעבודתם הדתית (קדמוניות, יד, י, כא), גם גלו בתיאטרון שבמילת מהתקופה הרומאית בין הרבה כתבות של מקומות כתובת בשפה הרומאית: „מושבי היהודים נאמני הממשלה" (נתפרסמה על־ידי דֵיסמאן בספרו ליכט פאן אסטען, 1908, עמוד 1326).

1) Columella XI ,3 ,5 מספר, כי בעיר מִילֶתוֹס היו מעטיפים את הטלאים בכפות.

2) בכורות י"א, ע"א. פטרוזא: שֶׂה כחוש; בר דנקא: שאינו שוה אלא מעה, שהיא שתות הדינר (רש"י). קהוט מוציא את המלה הזאת מלשון זֶנד paçu כבש ומל"פ רוז: יום, לאמר: כבש בן יומו, אך לרוז שבכאן יותר מחוור פירוש רש"י, שהוראתו: כחוש, מ„רָזה" שבעברית. לפני הערוך היתה הגירסא בזבחים, מח, ע"א: מה וַדָּאוֹ פטרוזא בר דנקא, אף ספקו פטרוזא בר דנקא: לפנינו נמצאת במקום פטרוזא: חטאת.

3) פרה, א, יג. בל"ע מין כבשים בעלי רגלים קצרות ומאוסים בתארם (המשביר), ואפשר מזה גם „נוֹקֵד" בעברית ובאשורית (עיין חקי חמורפי ר, ס"א) לרועה צאן ו„נַקְדוד" בסמן הקטנה לרועה קטן, כמו שאמרו: אין גנאי למלך לדבר עם „נקדודו" (וי"ר, א), אבל יש שגורסים נקרוס, בל"י ναόκορος, פי' משרת ההיכל (עיין בעה"ש).

4) פירוש, כבש רעב וכחוש, שאין לו כל ערך, עיין תמורה, כט, ע"א, ובפירוש רש"י ש"ם. גם בימינו הוא נקרא בשמו זה.

5) פרה א, ג, כבשים בני שנה ואילים בני שתים (וכן בספרא ספ"ר וספכ"ב: והביא איל: קשה, בן שתי שנים) וכולן מיום ליום, בן שלשה עשר חדש אינו כשר לא לאיל ולא לכבש. ר"ט קורהו פלגס, בן עזאי קורהו נוקד, ר"י קורהו פרכרגמא; פלגס בל"י πάλλαξ, איל שלא גדל כל צרכו, וכן בספרא פ"כ, כא, כב: מן הצאן ולא הפלגס; פרכרגמא בל"י παραχάραγμα, פי'

בשם „טלה"[1]; אבל בלשון העם השתמשו בשם „איל" גם לכבש בן יומו[2]; את מחיר האיל לגבי אשם העריכו לא פחות משני סלעים[3]; אחרי שהתפתחה בימיהם תורת גִדול הצמר והבדילו הרבה בין צמר הכבש ובין צמר הכבשה על־פי הבדל סגולותיהם וטיבם[4], דיקו לעשות את ההבדל הזה גם בשפה, וקראו „רְחֵלָה" לכבש נקבה במקום „רחל" במשקל זכר שבכתבי־הקודש[5].

ביתר מיני הכבשים הבדילו בכלל בין מיני הכבשים שצמרם קשה, אשר פטרום מראשית הגז, ובין אלה שצמרם רך, כי סתם צמר נקרא בפיהם רק זה שהוא רך[6], אחרי כי בימיהם היה ראש מטרת עבוד הצמר להוציא ארגים עבים בעלי מוך מחממי הגוף בימי הקור, כמו שנאמר עוד בימי כתבי־הקודש: ומגז כבשי יתחמם (איוב לא, כ), ובגלל פעולת חומו נקרא בשם צֶמֶר כהוראת „סמר" „צָמַר" בעברית ובארמית[7], לפיכך לא היה הצמר הקשה מוכשר להשגת מטרתו. זאת ועוד אחרת: ארץ־ישראל דומה על־פי אקלימה החם והיבש אל ספרד, ועל־כן היו רוב כבשיה מגדלים צמר דק ורך כצמר נוצה של כבשי מרון היום, לפיכך הגדירו את המושג של צמר כבשים, שהוא רך, ואת הקשה כמו הצַקִיל הוציאו מחוץ לגדרו. ובכלל נקרא גם בימיהם סתם צמר רק זה של כבשים[8], וליתר מיני הצמר היו שמות לוי כמו: צמר־גפן, צמר כלך, צמר ארנבים, צמר חיה שבים[9], לצמר עזים קראו „נוצה"

מטבע פסולה, וכן בחולין כג, ע"א: האומר הרי עלי עולת בהמה מן האיל או מן הכבש והביא פלגס מהו? — מכל זה נראה כי היה שם מלאכותי ידוע אצלם.

1) גנב טלה ונעשה איל (ב"ק סה ע"ב וצו ע"ב); טליא בת אימרתא (תר"י שמות, א, טו); כפיתו טַלְיָא לנכסת חגא (תהל', קיח, כז).

2) איל בן יומו קרוי איל (שם, שם, בב"ק).

3) בכריתות ו, ו, ועיין בגמרא שם, כז, וי ע"ב; מנחות יג ח, וברש"י והרמב"ם במשנה וביה"ח הלכות מעשה קרבנות יו, ג: זה היה המחיר הבינוני.

4) עיין לקמן.

5) כי סליק איסי בר היני אשכחיה ר' יוחנן דקא מתני ליה לבריה: ר ח ל י ם אמר ליה: אתניה: ר ח ל ו ת; א"ל: כדכתיב (בראשית, לב) רחלים מאתים: א"ל: לשון תורה לעצמה לשון חכמים לעצמן (חולין, קלז, ע"ב) (פירוש, החכמים פִתְחו את הלשון לפי צורך הזמן).

6) כבשים שצמרם קשה פטורים מראשית הגז שנאמר (איוב, לא, כ): ומגז כבשי יתחמם (חולין, קלז, ע"א; בכורות, יז, ע"א).

7) כמו דצַמְרָה צִמּוּרֵי (ב"ק, ס, ע"א); אישתא צמירתא (פסחים, כה, ע"ב) צמרמורת (נדה ס, ח), אש וחום הקדחת.

8) אין לך קרוי צמר אלא צמר „אילים" בלבד (ירוש' כלאים, ט, א).

9) תוספתא, שבת, ט, ג.

על־שם קשיותו[1]. וכן הבדילו בין כבש, שיש לו „צמר", ובין שָׂעִיר, שיש לו „שֵׂער"[2].

עד כמה היתה ידועה להם תורת גדול הצמר וערכה היה גדול בעיניהם נראה מן ההלכה, אשר קבעו, כי סתם צמר, לאסור בשעטנז, לטמא בנגעים ולהיות כשר לתכלת, נקרא רק זה, שהוא של שה מיוחד לדורותיו[3], לאמר, אשר גזעו טהור, ולא התערב ביחס אבותיו מין אחר, שאינו של שה, אחרי כי המין השני משפיע לרעה על גִדול צמרו להצמיח בו שערות ממזרות, גסות וקשות, גם אם בא לפני דורות אחדים; והוציאו מכלל שה לגבי קדשים גם את הנִדְמֶה[4], לאמר, שאמנם נולד מאַיִל ורחלה, אבל דומה הוא בטפוסו למין אחר, ואם כן יש בו חשש ממזרות באחד הדורות שלפני זה, וכן אמר ר' יוחנן: ראה חזיר, שכרוך אחר רחל, פטורה מן הבכורה, ואסור באכילה[5].

בגלל הצמר נתנו ערך גדול גם למרעה הכבשים והיטיבו לדייק, כי מישע מלך מואב השיב למלך ישראל מאה אלף כרים ומאה אלף אילים צמר (מל"ב ג, ד), כדי להרחיב בארץ־ישראל את תרבות הכבשים בשביל צמרם[6]; לדעת קצת נקרא הכבש בארמית בשם „אִמֵּר" על שם צמרו — „עֲמַר"[7]. בימיהם

1) מנחות, לט, ע"ב ועיין שם ברש"י (עיין לקמן בפרק „יתר מיני חמרי ארג של החי".

2) מנחות ג, ע"א וברש"י.

3) בכורות, יז, ע"א.

4) הברייתא: שור או כשב (ויקרא, כב, כז) פרט לכלאים, או עז פרט לנדמה, נמצאת בספרי אמור ומובאה בבכורות יב, ע"א, יז, ע"א; נז, ע"א; בנדה, מא, ע"א; בחולין, לח, רע"ב; בב"ק, עז, סע"ב. עיין בפירוש רש"י וכן פירש רגמ"ה כ"י לבכורות י"ב: פרט לנדמה, היינו, שאביו איל ואמו רחלה, אלא שהוא דומה למין אחר. כנראה, פסלוהו מאותו טעם עצמו של זה, שאינו מיוחד לדורותיו, כי אחר שהוא נדמה למין אחר נמצאת בו ממזרות בדורות שלפניו.

5) בכורות, כד, ע"א ועיין בתוס' בכורות ב, ו: רחל שילדה מין עז ועז שילדה מין רחל פטור מן הבכורה.

6) מהו אילים צמר? ר' אבא בר כהנא אמר: פרוֹבַּטְיָא (פסדר"כ, פ' שקלים). ביונית — כבשים, מרעה ותרבות כבשים. πρόβατα.

7) עיין פירשט העב. אונד כַּאלד. ווערטערבוך בערך אמר ועיין בעירובין נג ע"ב; בני גליל דלא דיקי לישנא, מאי היא? דההוא בר גלילה דהוה קאזל ואמר להו: אִמַּר למאן? אִמַּר למאן? אמרו ליה: גלילאי שוטה! חֲמָר למירכב (חמור לרכוב), או חֲמַר למישתי (או יין לשתות), עֲמַר למילבש (צמר ללבוש) או אִמַּר לאיתכסאה (כבש לשחיטה).

קראו לכבש ולאיל בערבית בשם „יוֹבְלָא"[1]. וכן נקרא בל"ס בשם „נָקִי", „נָקְיָא"[2].

ב. חלוק הצמר לפי טיבו. לא רק מיני הצמר של כבשים שונים, אלא גם הצמר של כל כבש נחלק לפי השתנות אברי גופו. ההבדל הזה, אשר בין תכונות הצמר לפי השתנות אברי הגוף, תלוי בשנוי דקות העור ובסבות שונות אחרות, מהן גם חיצוניות, אשר מקורן באופן חיי הכבש בעצמו ובפעולותיו, כמבואר למעלה.

הצמר הפחות, שעל בטן הכבש, היה נקרא בפיהם „מָרְטָא דְבֵינֵי אַטְמָא" ולא נחשב בעיניהם לבר־גזה[3]. יש אומרים, כי הצמר הזה נקרא גם בשם תוֹתָרֵי[4]. כמו כן נחשב בעיניהם צמר הראש לגרוע מאד, שאין לו כל ערך[5]. המין המשובח בצמר של אברי הכבש נקרא בפיהם גם־כן בשם „מילת" „מילא", וכשרצו לסַמֵן את מקום הכרס החיצונה בגוף הכבש אמרו: מקום שאין בו מילת[6], ואמרו בהפלגה, כי עתידות החיות הטורפות להתהפך

1) בערביא היו קוראים לדכרא יובלא (ר"ה, כו, ע"א), בערביא היו קוראים לאימרא יובלא (ירוש. ברכות, א, א). המלה הזאת איננה נמצאת כעת בשפה הערבית (עיין לוי על התרגומים וגיזיניוס) ועיין בעה"ש, כי בערבית נקראים כן צעירי הצאן, אבל בלשון פיניקית נקרא האיל בשם „יובלא" (עיין מארגענלאֶנדישע פארשונגען, שטאדע 210, ועיין פרעמדשפראכ. רעדענסארטען לבריל, מו ומא, דמ"ג ושם נסמן).

2) עיין להלן בשם שד"ל וכן מתרגם השמרוני שה: נקי, כנראה בשביל מראהו הלבן הנקי.

3) שבת מ"ט, ע"א, ופרש"י: צמר הנמרט מבין ירכותיה של בהמה וכו', ולכן קרי מרטא, דלאו בר־גזה הוא, וכן פירש הערוך: כיון שתמיד השתנה שותת בין ירכות יש בו לחלוחית לעולם ואינו מתנגב לעולם, ואפילו עושה מאותו הצמר כסות יש בו לחלוחית.

4) נסיובי ותותרי (ב"מ, סח, ע"ב) פי' הערוך: הצמר שעל הירכים, שגללי הצאן מסתבכין בו, בשעה שיוצא הרעי מן החלחלת, והרועין גוזזין תמיד אותו הצמר, כדי שלא יהיו הגללין נתלין, העתק מפירוש הר"ח. רש"י פירש תותרי תרגום של נושרים. פירוש, הצמר הנופל מאליו והוא מסַיֵם: דנתרי על־ידי שטיפה ומריטה. לפירושו קשה, הלא היינו שוטפות ומורטות דלעיל (שם), ואפשר, כי גם רש"י מכוַן בעקרו לפירוש הר"ח.

5) בתוספתא זבחים, פ"ג, מ"ט, וכן בבבלי, שם, לה, ע"ב) נחשב השער שבראש־כבשים והשער שבזקן תישים בין אלו שאין מפגלים ואין מתפגלים ואין מחשבה פוסלת בהם משום פגול, וכן נמנו יחד: הצמר שבראשי־כבשים והשער שבזקן תישים והעצמות והגידים והקרנים והטלפים בזמן שהן מחוברין יעלו (זבחים, שם במשנה ט, ה), ועיין ברש"י, שם, לה, ע"ב, שמישב, למה הצריכו בכל פעם לאשמועינן צמר שבראשי כבשים, מהכתובים שם אין כל הוכחה, אבל באמת הטעם הוא, בשביל שלכל המנוים האלה אין ערך וחשיבות בפני עצמם וע"כ בטלים המה לגבי האברים בעודם מחוברים אליהם, אבל כשפרשו, שוב אין להם כל ערך, שיעלו בפני עצמם, משום „הקריבהו נא לפחתך", מלאכי א, יח.

6) חולין ג, ע"ב, ופירש"י: מקום יש בכרס חָלָק, שאין שם אותו צמר, שגוררין ברותחין־

להיות לבנות תרבות עד כי עתיד הזאב להיות גוזז מילתא והכלב גלבטינון[1]; ובכלל נתנו ערך גדול לצמר מילת[2]. גם „במילא" היה מין משובח ביותר, שנקרא בשם: „מִילָא פַּרְהֲבָא", אשר שערותיו היו צפופות מאד והשתמשו בו בבתי־מלכות כמו במוך היותר דק שבימינו[3].

גם היו מבדילים בטיבי הצמר בין זה של הרחלות או האִמות, אשר הוא רך ודק והוא נמצא בשוק לממכר בכמות יותר מרובה מיתר מיני הצמרים, ובין של האילים הארוך, החזק והקשה; — בימיהם נתנו את היתרון לצמר הרחלות דרַכִּיך על זה של האילים דאַשִּׁין (קשה)[4], כן המה, כמו שכבר העירונו, בקשו בצמר את הרכות, בימינו יקר הרבה מחיר צמר האילים המסוגל לשְׁתִי יותר מזה של הרחלות או האִמות. גם נמצא הוא לממכר בכמות מועטת מצמר הרחלות.

גם המה השתמשו בצמר מתים, לאמר, הצמר הנגזז מעל השלח של בהמה מתה ונקרא עוד בזמן קדום בשם: צמר שחוט[5], כמו שהוא נקרא היום

מן הכרס. דבריו המה נגד המציאות, אחרי כי גוררין ברותחין מן הכרס רק את הצמר היותר גרוע, הגס והקצר, ולא את המילת, כנראה, חסרות כאן חמש מלות וכצ"ל: מקום יש בכרס חלק שאין שם אותו הצמר [שנקרא מילת, אבל יש שם צמר] שגוררין ברותחין מן הכרס, וכן נשתבשו דברי רגמ"ה המובאים בכתב־יד אצל קאהוט בעה"ש בערך מל האחרון, הערה 18, וז"ל: מילת זהו דבר, שמגרדין אחרי שמרתיחין אותו, כנראה, מובאים ברש"י דברי רגמ"ה בשבושם וזה פלא).

1) קה"ר ג, כ"ז, לדעת שיינהאק בהמשביר צ"ל: גלקסינון והוא מלה יונית מרכבת מן γάλα (חולד, וויזעל) ומן ξενός (חוץ לארץ) פירוש: חולד חוץ לארץ וזהו הצובול, ששערותיו יפות מאד. המאמר הזה מציין מדרגת השלמת התרבות בעולם בעתיד, יחד עם זה הוא מעיד עד כמה היה נכבד בעיניהם העסק של הטבת הגדול ותקון הצמר שעל הכבש, עד כי העריכו את ערך התַּרבות הכללית על־פי מדרגת ההטבה של גדול השער והצמר בחי הפרא, כי יהיה דומה לצמר הכבש היותר משובח; מאמר דומה לזה נמצא בפרקי רבנו הקדוש פ"ד: ואם יגוז גדי מילת (בטְלֶה) תָּדוּר כלה עם חמותה. — המלה „בטלה" (בהוצאת גרינהוט ירושלים) מיותרת או צריך לומר „כטלה". כנראה, נוספה על־ידי איזה מעתיק לפירוש.

2) כגון: בשביל משקל ב' סלעים מילת שהוסיף יעקב ליוסף... ירדו אבותינו למצרים (מגלה, טז); מאי חור (אסתר א, ו) ?... מילת לבנה הציע להם (שם, יב, ע"א), וכן אמרו בחָדוד: מילתא אלבישייהו יקירא (שבת ר, ע"ב). „במילתא" כלולה ההוראה של דבור ושל צמר או ארג טוב, ועל־כן שבחהו ר' חסדא למאמר זה.

3) ושל בית מונבוז... והיו בודקין מטותיהן במילא פרהבא (נדה יז, ע"א), לדעת פליישר אצל לוי פרהבא היא מלה פרסית והוראתה, שערות צפופות.

4) חולין, קלו, ע"ב בגמרא וברש"י שם.

5) ועל־כן הצריכו לאמר: ראשית הגז נוהג בטרפה ואינו נוהג במתה (תוס. חולין, רפ"י);

בפי הצַמָרים העברים בארץ רוסיה ופולין בשפתם המדוברת בשם „שחוטות״.

ג. הצבע. בין סימני הצמר, אשר על פיהם מכירים את טיבו, היה גם צבעו; צבע הצמר נקרא הַגָוָן הטבעי הראשון, אשר לכל גִזה, ומתגלה בעינו הטבעית אחרי כביסת הצמר ואחרי הטהרו מן הזיעה ומן העצמים הנמצאים בו; הגון הטבעי מתחלף בו מן הלבן עד השחור; הצבע השחור־הכהה, וביחוד השָחוֹם, נמצא בו רק לפעמים רחוקות.—בימי קדם היה ערך הצמר השחור גדול מאדו[1], אבל על־פי־רוב נמצא צמר של צבע לבן, שָחוּף גם כַּרכּוֹם. הצבע היותר טוב בו, המכוון למטרתו, הוא הצבע הלבן, המסוגל להתאחד עם כל הצבעים ולקלוט את כל גַוְנֵיהֶם, ולפיכך הננו מוצאים גם אותם מבדילים בין הגזות הלבנות ובין הגזות השחופות, הגזות הלבנות טובות משל השחופות[2], גם מיַחדים המה את צבע הלבן לצמר, לאמר, סתם צמר נקרא זה שצבעו לבן[3], כמו שיחדו גם בימי כתבי־הקודש את סגולת הלבן לצמר כאשר לשלג (ישעיה א, יח; דניאל ז, ט), בגלל שצמרי ארץ־ישראל היה צבעם לבן[4].

גזל שלח וליבנו אית לך מימר בשעשעו צופים (ירוש. ב״ק, ט, א, ועיי״ש שבת, פ״ז, ד״ו, ע״ב); הגוזל מן הבהמות ומן החיה... ואפילו מן השלח (תוס. שבת, ח, א) וזהו הפירוש: בגד אחד של „צמר שחוט״ בכתיבה הארמית של סונה, פַּפירוס E, ובחנם מתקשה הד״ר דייכס בפירושו (עיין השלח כרך י״ז, חוברת ה־ו, צד 513, הערה 2).

1) בארץ יון היה נודע צמר שחור בשם coracinns color, אשר על שמו נקרא הגליל ההררי אשר בארץ אֶטוֹליה. הצבע השחור הטבעי היה אז יקר מאד, כי גם צביעת השחור עלתה אז במחיר גדול (עיין לקמן בפ׳ הצביעה). בעד עֲתּוּד של הגזע הקוֹרַקי שלמו בימי טיבֶּריוס שני אלפים טהלר (סטרבון, III, 213).

2) היו לו שני מינים: שחופות ולבנות, מכר לו שחופות אבל לא לבנות, זכרים אבל לא נקבות, זה נותן לעצמו וזה נותן לעצמו (חולין, יא, ע״א) ועיין בגמרא וברש״י (שם, קלו, ע״ב) דפירש, דגיזות הלבנות טובות משל השחופות, ועיין לקמן בפ׳ הצביעה, ששם בררנו אמתת פירוש רש״י, דשחופות הוא לא לבן ולא שחור, לאמר, צבע בינוני, נגד פירוש הערוך, שפירש דשחוף היינו שחור מזה, שהצבע השחור לא נמצא בצמרי סוריא וארץ־ישראל, וגם עלה במחירו הרבה על הלבן. בהערוך נמצאת גם גירסא: טחופות ולבנות. הוראת טחוף בערבית היא: ענן, אֶבל, לאמר לא לבן ולא שחור, והיינו כשחוף שלנו.

3) מה פשתים לבנה אף צמר לבנה (ספרא, תזריע, פ״ה, פי״ג).

4) ולפיכך צמצמו את טומאת הנגעים רק בצמר לבן, שנמצא בא״י, אבל לא בצמרים צבועים אפילו מטבעם בצבעים אחרים, כמו שדרשו: אוציא (מטומאת הנגעים, בגדים) הצבועים ביד אדם ולא אוציא את (הבגדים) הצבועים בידי שמים? תלמוד לומר(ויקרא, י״ג, מ״ח) „לפשתים ולצמר״, מה פשתים לבן (דלית בה צבוע בידי שמים) אף צמר לבן (שם, שם ובירוש׳ כלאים, דפ״ט).— כל גזרות הכתוב צמצמו חכמי ישראל רק בתנאי החיים שבימי תורת משה, כמו אסור

ד. הַפְּצִיל. שערות הצמר אינן יכולות להתקיים אשה אשה לבדה בקומתה, בכל מלא גדלה, ולפיכך הן מתאחדות מִבְּרִיָּתָן ותהיינה לצרור אחד. כאמור, מסייע הרבה להתאחדות הזאת חֵלֶב הצמר, אשר ידביק יחדו את קצות השערות במדה גדולה עד היותן לאחת. צרורי שער אלה נקראים בשם מַחְלָפוֹת, אלה מתחברות לאגודות, ואלה מתחברות לצרורים גדולים, הנקראים בשם „פצילים". יצירת הפציל סגולה מיוחדת היא לצמר כבשים והרבה הלכות רברבות תלויות בתמונת הפציל הזה ובבנינו, בגובה תלתליו ובמדת סלסוליו. כנראה, ידעו כבר חכמי התלמוד מסגולת יצירת הפציל שבצמר כבשים, אשר נקרא בפיהם בשם הִתְפַּצְּלוּת לאמר, הסתעפות לצרורים ולאגודות, וידעו להבדילו בה מהפשתן, אשר נימיו עולים בד בד, ואינם מתאגדים לצרורי שער אלא אחרי עבודם[1],

---

שעטנז רק בצמר ופשתן, — חמרי ארג היחידים הנודעים אז; וכן טומאת נגעים רק בבגדים (ארגים, צמרים) לבנים, שהם היו סתם בגדים בימי תורת משה, כי לבגדים צבועים היו כבר אז שמות לוי, כמו: בגד תכלת, בגד ארגמן, בגד שני: אך לדעת רש"י צבועים בידי שמים מטמאים, בידי אדם אין מטמאים.

1) איתא ביומא עא ע"ב: מאי משמע דהאי שש כיתנא? אמר ר' יוסי בר חנינא: דאמר קרא בַּד, דבר העולה מן הקרקע בד, בד. ואימא עמרא? עמרא איפצולי מיפצילא; כיתנא נמי איפצולי מיפציל? כיתנא אגב לקותה מיפציל. ופירש"י: מיפציל יש בו נימא מתחלקת לשנים, ואל תתמה שאף בשער זקן התחתון נמצא כן. — דברי רש"י אלה מתמיהים מאד, כי כל דבריו אלה המה נגד טבע המציאות, כי באמת אין שער הצמר מתחלק לשנים אלא מחמת זקנה ומחמת כלכלה רעה, ואם גם היה נמצא בו, כי הוא מתחלק לפעמים רחוקות לשנים, הלא לא נוכל בשביל זה ליחס לו סגולה טבעית המבדלתו מהפשתים? וגם איזה דמיון יש בין שער צמר הרחלים ובין שער זקן התחתון? (אולי נכתב הדמיון המוטעה בידי תלמיד טועה להסביר דברי רש"י, אחרי כי בזבחים י"ח איננו נמצא ברש"י). ביחוד תמוהה לפירש רש"י ההבדלה, שעושה הגמרא בין דבר העולה מן הקרקע בד בד ובין דבר המתחלק, — וכי הבדידות מרחקת ומוציאה מקרבה את ההתחלקות? אבל באמת מתפרשים דברי הגמרא במקום הזה על־פי סגולת הפצילה המיוחדת לצמר רחלים. לאמר, שערות הפשתה נבדלות מתחלת גדולן אשה מאחותה והן עולות מן הקרקע בד בד, ככל שערות הצמחים, ורק אגב לקותם, לאמר, אחרי תקונן בחבטה, בנפיצה וביתר העבודים הן נעשות לצרורי שער, לא כן הצמר, אשר מתחלת גדול שערותיו איפצולי מיפצילא, הוא מסתעף לקווצות קווצות, כלומר, שערותיו מתאגדות לאגודות ואינן בודדות כשל הפשתן. ועיין בערוך ערך פקקל כי פצל, פקל, הוראתם: הסתעפות והתפצלות אָנה ואָנה, וכן נמצא: מה אילה זו קרניה מתפצלות לכאן ולכאן, אף שחר זה מפציע לכאן ולכאן (יומא, כט, ע"א), ועיין בעה"ש בצל ב'. מזה בניתי בעברית השם „פְּצִיל" (שטאפפעל). — בירוש' כלאים ט, א. נמצא בזה בלבול דברים וז"ל: א"ר זעירא: כתיב, כתנת בד קדש ילבש (ויקרא ט"ז, ד), בד שהוא עולה יחידי, והרי צמר עולה יחידי? פירש בקבלה: ולא יעלה עליהם צמר בשָׁרתם בשערי החצר הפנימית וביתה (יחזקאל, מד)

לכן פירשו וַיָּגָז שַׂלְוִים (במדבר יב, לא), מלמד שהיתה פורחת כגזים האלה של צמר[1].

ה. הגיזיה והגזה. גדול שער הצמר על גב הכבש עד כדי גזיזה קראו בשם „הִטָּעֵן"[2]. הגזיזה היתה נעשית בידי אומנים מיוחדים, אשר נקראו בשם „גַּזָּזִים", והיתה בימיהם, כמו בימי כתבי־הקודש, עסק נכבד בחקלאות[3]. כנראה, גזזו את הכבשים רק פעם אחת בשנה ולא שתי פעמים, כנהוג בהרבה חקלאיות היום[4]. וכמו שהיו גוזזים את הכבשים, כן היו מורטים אותם, ועל־כן אמרו[5] שמין את הרחלים מפני שגוזזות ושוטפות ומורטות; פליניוס (H. n. 8, 73) מְסַפֵּר, כי את הכבשים לא היו גוזזים בכל המקומות, אלא יש שמרטום אבל גם במקום שגוזזום היו מקומות בכבש שמְרָטוּם. הגזיזה מן המתים נקראת בשם „תלישה"[6], ואפשר שנקראו גיזי צמר המתים בשם „תְּלוּשִׁים" בנגוד לגיזים של חיים[7].

המדה היותר קטנה של הצמר הגזוז, החייב בראשית הגז, שערו במנה ופרס (של קודש) והיינו, שלש ליטרות[8]; כמות הצמר, אשר צריכים לתת

הא מבחוץ מותר לעלות עליהם. פתחו כמו בבבלי לעשות את ההבדל בין נימי פשתן העולים יחידים ובין נימי צמר העולים באגודה, וסימו בהוכחה מן הכתוב ביחזקאל? כנראה, לא ידע ר זעירא את ההבדל הבבלי, או כי נמצא כאן חסרון דברים.

1) ספרי, שם. בפסיקתא זוטרתא הוא מפרש: כגזין של צמר, שעולין זה אחר זה, כשֶׁמַּכֶּה בקשת ומניחו על הבגד החדש (?), לאמר, בנִפּוּץ.

2) הגוזל רחל... ונטענה אצלו וגזזה (ב"ק, צה, ע"ב).

3) יום גזת צמר בכרמל נחשב ליום־טוב (ש"א, כה); בימי קדם חגגו את הגזיזה בהקרבת קרבנות (שטאדע, געש. איזר. ח"א, 501), ועל־כן דרשו: כל מקום שנאמרה גזיזה עושה רושם (ב"ר, צד, ופ׳, פד).

4) כמוכח מדברי הגמרא (חולין, קלו, ע"א): היו לו שתי רחלות גזז והניח, גזז והניח שנים ושלשה שנים אין מצטרפות, — ולו גזזו שתי פעמים בשנה, היו אומרים: גזז והניח מגזיזה לגזיזה בשנה אחת ובשתי שנים, וגם היו נושאים ונותנים, אם מצטרפות הגזיזות השניות אל הראשונות שבשנה אחת לגבי גזה. הנני מעיר על זה בשביל שראיתי להרמב"ן אומר על־פי השערה, שהיו להן שתי גזיזות.

5) ב"מ, ס"ח, ע"ב.

6) תלש מן המתה חייב — תלישתה זו היא גזיזתה (ירוש׳ שבת, פ"ז, ד"י, ע"ג).

7) עיין ב"ק, קיח, ע"ב. תוס׳, שם, יא, ט.

8) חמש רחלות גוזזות מנה ומנה ופרס חייבות בראשית הגז, וחכ"א חמש רחלות גוזזות כל שהן (חולין, יא, ב), בגמרא (שם, קלז, ע"ב): וכמה כל שהן? אמר רב מנה ופרס. ועיין בפירש"י, שחושב מנה לבן כ"ה סלעים, מנה ופרס המה ל"ז סלעים והצי. אבל בתוספתא חולין, י' ד, מונים: מנה ומנה ופרס, שהן שבעים וחמש סלעים, ועיין במפרשי התוס׳, שמתקשים בזה. וחנה

לכהן, שיערו בחמש סלעים ביהודה, שהן עשר סלעים בגליל[1]), היינו, לפי מדת עבוד הצמר, שהאשה עושה לבעלה[2]). במשנה מגבילים, כדי לעשות הימנו בגד קטן ובגמרא[3]): כיפה של צמר או אבנט, והיינו הך.

אחר הגזיזה, כאשר יפשוט הכבש את מעטפתו, הוא צפוי לכל מחלה מפאת שנוי האויר, ועל־כן משתמשים מגדלי־הכבשים בתחבולות שונות לשמור ולהגן עליו מפני הצטננות, גם בימיהם היו עושים תחבשת של שמן על פדחתו למטרה זו[4]).

על־כל־פנים צריכה הגזיזה לאומן מומחה, אשר ידע לשמור על שלמות הגזה, ונקרא בשם גַזָז.—בימיהם היו מצוינים הגַזזים מדמשק[5]), אשר במספרת או בְמַגְזִיתָא[6]) גזזו את הצמר מעל הכבש באופן שנשארה הגִזה בשלמותה ובאחדותה גם אחרי־כן[7]). לפיכך הבדילו בהלכות מציאה, כי המוצא גיזי צמר הלקוחין ממדינתן אינו חייב להכריז והמוצא גיזי צמר הלקוחין מבית האומן חייב להכריז[8]),

מצאתי את הרמב"ם בפירושו לעדיות ג, ג, שהסכימה דעתו לדעת התוספתא מעצמו, אשר כנראה נשתמטה ממנו, וז"ל: ונראה לי דבמנה של קודש קאמר, שהיא חמשים סלעים, ופרס הוא כ"ה סלעים דהוה ליה מנה ופרס — שבעים וחמש; מנה היא ליטרא בינונית, המנה של קודש שתי ליטרות.

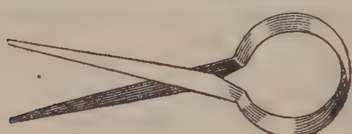
1) חולין, יא, ב; ספרי דברים, קסו.

2) כתובות ה, ט, ועיין להלן בפ' הטויה.

3) במשנה שם ובגמרא שם, קלה, ע"א.

4) משעה שגוזזים אותה טומנים לה עזק בשמן ומניחים לה על פדחתה, כדי שלא תצטנן (שבת, נד ע"ב), לפני הערוך היתה הגירסא: עדק, פירושו: ספוג. קאהוט גורס: ערך בל"פ, סודר זיעה דק. לדעתי אפשר לקיים גם את גירסתנו עזק, אשר הוראתה בארמית: טבעת, ופירושה: כלי־קבול שמן או תחבשת בתמונת טבעת מקפת את כל הפדחת, כמו שנקראה התחבשת או הכלי שהיו מניחים על הבסן בשם עדשה על־שם תמונתה. לפירש"י אין ל„עזק" כל מקור בלשונות.

5) גזזים בדמשק (ב"ר, ספ"ו). כנראה, היתה בימיהם דמשק עיר של תעשית־צמר נכבדה, עד כי נתפרסמה בגזזיה.

ציור ד

6) מספרת (כלים, פי"ג, מ"א) מספרת הגזזים, הוא בת פרק אחד כזו (ראה ציור ד.) ולא של שני פרקים, ולפיכך היא נקראת בשם מספרת ולא מספרים. ועיין בירוש. שבת, פ"ו, ד"ה ע"ב: וחניתותיהם למזמרות (ישעיה, ב, ד) למגזין מל' גזז, כלי שגוזזין בו צמר או שחת (פי' המפרש).

7) ולכן היה אפשר להתכסות בה, בכל־זאת מי שאומר קונם צמר עולה עלי מותר להתכסות בגיזי צמר בגלל שאינם משמשים להלבשה (נדרים, ז, ג), השתמשו בה גם להטמנת חמין בשבת בשביל שהיא שומרת על החום (שבת, ד, ב, ועיין בגמרא שם, נ, ע"א).

8) ב"מ, פ"ד, משנה יב ועיין ברש"י שם, נא ע"א: ממדינתן כמו שהן, גזוזות כשאר

אחרי כי הגזות האחרונות הסתמנו על־פי מלאכת האומן בהן[1], גם יצא הצמר לממכר בתמונת גיזים, ונקראו גיזי צמר של הַפַּתִּיק (תוס. שבת, ד, י״ט; ובגמרא שם, נ, ע״א).

גזת־צמר נקראת ביונית בשם פוקוס (πόκος), ואחרי אשר למושג של גזת צמר היה להם שם עברי, השתמשו במלה היונית להוראה של הסרת הפרת מעל גבי צמחים[2]. — קבוץ של צמר סתם נקרא בשם „גְּבָבָא"[3].

כשם שיש סימנים בגזה, המעידים על הסגולות הטובות, שיש בצמר, כך יש בה סימנים, המעידים על הרעות, למשל: כנגד ברירת הגזה, אשר היא סימן לטובה, יש סביכת הגזה, אשר היא סימן לרעה; ומדרגות מדרגות יש בסביכה זו. אחדות ממדרגות הסביכה היו לשקלא וטריא בגמרא, לפרש את דברי המשנה (בכורות פ״ג, מ״ד): צמר המדובלל (המסובך) בבכור, את שנראה עם הגיזה מותר ואת שאינו נראה עם הגיזה אסור, אמר ריש לקיש: כל שעיקרו הפוך כלפי ראשו, ר' נתן בר אושעיא אמר: כל שאינו מתמעך עם הגיזה[4]. שני האופנים האלה הם מדרגות שונות בסביכת הגזה גם אצל חוקרי הצמר בזמננו. כנראה, נזכר עוד מין אחד של סביכת הצמר, אשר על־פיה דבוקות ונאחזות שערות הצמר אלה באלה, כאילו היו תפורות יחדו, ונקרא:

כל גזות המדינה, ולאפוקי מבית האומן.

1) מדמיון צמיחת הגזה על הכבש הוציאו את הפעל גוז לפרש את המקרא „ויגז שלוים", מלמד שהיתה פורחת כגיזים הללו של צמר (ספרי, בהעלותך, פיסקא צ״ג).

2) הקשואין והדלועין משיפקסו (מעשרות, פ״ו, מ״ה). אמר ר' אסי משניטל פיקס שלהם (ב״מ, פח, ע״ב), פי' פיקס פרח הגדל בראשו ודבק בו ולאחר זמן הוא נופל בתלוש (רש״י). והשתמשו בשם היוני בפעל עברי ובדרך נטיתו וסגנונו כמו שֶׁרֶש מן שרש וכן פַּקֵס — לנטול הפקס (עיין בערוך ערך פקס).

3) לקושש קש (שמות, ה, יב) תרג' לגבבא, מזה אסכרה דמיא כחיזרא בגְבָבָא דעמרא (ברכות, ח, ע״א). בין גבבא דעמרא חיורא לגבבא דעמרא תכלתא (שם, ט, ע״ב); וסתמינהו בגבבא דעמרא (גיטין, סח, ע״א) ועוד.

4) בכורות, כו, ע״ב וכגירסת מדובלל וכפירוש הערוך בערך מדובלל, המפרש: מעורבב ואינו מתוקן. וכן גירסת הרמב״ם בפ״ג מהלכות בכורות, הל״ב, וגירסת המשניות ורגמ״ה בפירושו לבכורות, וכפי פירוש הגמרא בסוכה, כב, ע״א הוראת מדובלל: מבולבל. ומוכרע לדעתי פירוש הערוך כנגד פירוש רש״י, אשר לפי גירסתנו מדולדל הוא מפרש, שנתלש מן העור, אבל מסובך הוא עם שאר הצמר ואינו נופל, מדברי הגמרא (שם, כו, ע״ב) האומרת: קסבר ריש לקיש, לפי שאי־אפשר לגיזה בלי נימין המדלדלות. לפירוש רש״י לא תהיה סברת ריש לקיש מאומתת על־פי המציאות, אחרי כי בודאי אפשר כי בגזה בריאה לא יִמָּצאו נימין תלושין, אבל לפירוש הערוך מאומתת סברת ריש לקיש מאד, כי באמת אין גזה בלי נימין סבוכים, ביחוד לפי מעמד תרבות

תלושים של צמר תפורים. אבל יותר נראה, כי הוא זוהמת התלושים במדה שאינם מתכשרים עוד למטרתם1).

ג. יתר תכונות הצמר. אחד ממומי הצמר הגדולים היום הוא הנֶשֶׁר, לאמר, עשב הנמצא בין הקוצים המסתבך בצמר, אשר על הכבש באופן אשר אי־אפשר להוציאו משם. הנשר הזה מפריע הרבה במלאכת הטויה. כיום יש מכונה הנקראת בשם מְנַשֶּׁרֶת, המיוחדת למלאכת נקיון הצמר ממנו גם בעיני הקדמונים היתה סביכת הצמר בנשר הזה הסביכה היותר קשה, אשר

הכבשים בימיהם, כי בימינו משתדלים מרבי הכבשים בתחבולות שונות למעט כפי האפשר את הנימין המדובללין שבגזה. לכאורה נראים דברי ריש לקיש המבאר: היכי דמי אינו נראה עם הגזה — כל שעיקרו הפוך כלפי ראשו, מכוונים לפירוש רש״י — אם כי למה נפקא מינה בשער תלוש, אם העיקר הפוך כלפי ראשו או לא? אבל באמת כוונת ריש לקיש לאחת מתמונות הסביכה שבגזה, אשר על־פיה נראים הפצילים הסבוכים כאילו עיקריהם הפוכים כלפי ראשם, כמו זו הנקראת פציל שבור, אשר כפלו או כפיפתו הוא לא בשרש השער, אלא באמצעיתו או בראשו, וכיוצא בהם. גם הוראת דלדול אינה תלוש כפירש״י, אלא תלוי למטה מפאת חולשה ופרוק באברים, ובשערות מפאת גדולן יותר על המדה כמו: מעשה בזכר של רחלים זקן ושערו מדולדל (בכורות, לה, רע״א), ואם כי קשה מעט לכוון גם את פירוש הערוך לפי השקלא וטריא שבגמרא (שם, כו ע״א), אבל אין ענינגו פה, אלא להעיר בכלל על השמות המלאכותיים של סביכת הצמר.

1) אין לוקחים מן הרועים לא עזים ולא גדיים ולא גיזין ולא תלושין של צמר, אבל לוקחין מהן תפורין, מפני שהתפורין שלהן וכו׳ (תוס. ב״ק, פ״יא, מ״ט, ובגמרא שם, קיח, ע״ב). רש״י פירש תפורין, בגדים תפורין, דאי נמי גנבו קנינהו בשינוי. לפי פירושו זה קשה: א״כ מאי איריא תפורים, הלא בגדים פירוש, ארגים בלתי תפורים, גם כן קנינהו בשינוי? (עיין ב״ק, קיט, ע״ב: השתא טווי שקל — בגדים מיבעיא?), ובכלל קשה מאד לפירוש הזה להתישב על פשוטם של הרצאת הדברים: אין לוקחין מן הרועים... ולא תלושין של צמר, אבל לוקחין מהן תפורין, משמע תלושין תפורין של צמר, כי בגדים מאן דכר שמייהו הכא? וגם איך אפשר היה לסבור לבל יקנו מהם תפורין, הלא אינם מעין מלאכתם, כי יחשדום שגנבום מן העדר? לדעתי הוראת תפורין שבכאן: תלושי צמר בשערות סבוכות כל־כך עד שהמה נראים כתפורים, אשר אינם מסוגלים עוד למלאכת הטויה, וערכם פחות מאד, והמה ידועים לכל הצַמָּרים. אך יותר נראה, כי המלה „תפורין״ שבכאן היא מל׳ ערבית והוראתה: עכור ומזוהם, כאשר נמצא את המלה הזאת בהוראת זהם בתוספתא טהרות רפ״ה: נפל למים תפור טמא, לפי פירוש קאהוט שם: הוראת תפור היא עכור ומזוהם בערבית. לפי״ז פירוש „תלושי צמר תפורין״ הוא לדעתי: עכורים ומזוהמים במדה שאי־אפשר להוציא את זוהמתם עוד, ועל־כן הבעלים אינם מקפידים עליהם. אחר־כך מצאתי את הרשב״א, שמקשה גם־כן על פירש״י, והוא מביא את פירוש הראב״ד שפירש: תפורים זה עם זה, שאם היתה גנבה לא היה תופר אותן, והוא פירוש דחוק, והוא מסיים: גם בתוספתא נראה שתפורין אינו מלשון תפור, אלא מין הוא שנוטלים מתוך הצמר ושהוא דבר שאין הבעלים מקפידים עליו, והיינו כדברינו

כנראה, גרמה גם להם טפול מרובה במלאכתם; המה מדמים את מחלת האסכרה, עד כמה היא קשה לגוף, אשר אי־אפשר לנתקה ממנו, אל הנשר הזה שבצמר[1].

ארג צמר ממעט לדעתם לבלוע מים אל קרבו מארג פשתן[2]. החקירה הזאת של הבדל סגולת בליעת המים בתוך חמרי ארג שונים נכבדה מאד בימינו[3]. לצמר נתנו כח קיום פחות מאשר לפשתן[4].

אחד הסימנים, אשר נתנו להבדיל על־פיו בין שער הצמר ובין שערות ארג הצמחים, הנהוג גם היום למעשה, הוא, כי זה של הצמר מתכַּוֵּץ, כשמדליקים אותו אינו דולק ואין שלהבת אוחזת בו, ושל הצומח דולק באויר ושלהבת אוחזת בו[5].

הרבה מתחבטים חוקרי זמננו בדבר טבע השער בכלל, אופן בנינו וגזרתו; גם את קדמונינו אנו מוצאים עוסקים בשאלות כאלה, למשל: לרגלי הצעת שאלה בהלכה אחת באו לידי חקירה מיוחדת ושקלו וטרו על־דבר טבע גדול השער: אם הוא הולך ומתגדל בשרשו או בראשו, והמה מביאים ראיה מביצי כנים, מבלורית הכושית וגם מהסקרא, שסוקרים את צמר הכבשים, כשהמה עוברים תחת ידי המונה אותם למעשר, וגם מצביעת זקני הזקנים, ולבסוף באו לידי מסקנה, כי הוא הולך ומתגדל בשרשו[6]. גם ידעו את דבר הגומא שיש לכל שערה ושערה, אשר ממנה היא יונקת את חלבה[7].

---

1) אסכרה דמיא כחיזרא בגבבא דעמרא דלאחורי נשרא (ברכות, ח, ע״א), ויש לפרש נשרא: העשב שבין הקוצים כמו (סוכה, י, ע״א): או תחתיה מפני הנשר, ומסתבך הצמר בקוץ או בעשב, וכשמשתלף הצמר מאחורי הקוץ, אינו משתלף בלא שבירה (ערוך בע׳ נשר ד׳). ופירוש המאמר בגמרא לפי זה הוא: כי האסכרה דומה לקוץ, אשר בגבָב הצמר אשר לאחוריו, כלומר, גם אחרי שהוא נשלף נשאר בצמר הנשרא. לפי פירוש רש״י מיותרות המלות דלאחורי נשרא, שאין להן כל מובן. נשרא בלשון סורית הוא מין עשב הנקרא באשכנזית „אדלערפארם״ („פפלאנצענאמען״ לעמנואל לאֶוו 266, ועיין בעה״ש). הרבים ממנו „נשוורא״: פסחים, קיא, ע״ב; חולין, קה, ע״ב, עיין לוי. המום הזה שבצמר נקרא בלשון אשכנזית „קלעטטען״ והמכונה המנקה את הצמר ממנו בשם ענטקלעטטמאשינע; בעברית: מְנַשֶּׁרֶת.

2) אמר רב יהודה. הני רָקֵי דאַרְמָאֵי: דמזיא מדיחן, דעמרא מנגבן, דכיתנא מיישנן (ע״ז, עה, סע״א), עיי״ש ברש״י.

3) באספה הכללית בטורין קבלו לגבי מקח וממכר בתעשית הארג, על יסוד בחינות ונסיונות מדויקים, קצבה קבועה של מדת הלחלוחית הבלועה מטבעם בחמרי מטוה שונים. במעמד ההתיבשות של 105—110° כגון: לצמר 17°; לצמ״ג 8°; לפשתן 12°; לקנבוס 12° וכיו״ב.

4) ב״מ, כט, ע״ב: הא בדעמרא הא בדכיתנא, ועיין בפרש״י שם.

5) שבת, כ, ע״ב, ועיין בפירש״י שם.

6) נזיר, לט, ע״א.

7) כמאמרם: הרבה נימין בראתי באדם וכל אחד ואחד בראתי לו גומא בפני עצמו, שלא

ו. **כביסת הצמר.** הכביסה הראשונה של הצמר היתה אז, כנראה, יוצאת לפועל בדרך טבעית, כנהוג היום בכל נגב רוסיה ובמקומות אחרים, כי מעבירים את הכבשים בתוך ברכת מים או נהר בלתי־עמוק והצמר הולך ומתכבס ומטהר באופן כזה. הדבר הזה היה נהוג עוד, כנראה, בימי כה"ק, כמו שמעיד הדמיון: כעדר הרחלים שעלו מן הרחצה (שה"ש, ו, ו). כיום, קודם שהצמר יוצא לטויה, הוא מתכבס פעם שנית כל־צרכו בסממני כביסה. גם פועלים מיוחדים מעבירים בידיהם על הצמר בשעת הכביסה בנהר, למען ייטיב להתכבס. הפעולה הזאת נקראת במשנה ובתלמוד בשם: שטיפה. — דומה לזה היא נקראת גם בשפת רוסיה[1]), — בגלל שהיא יוצאת לפועל על־ידי מימי הנהר השוטפים. בעת השטיפה והנקיון היו נתלשות שערות צמר מדולדלות, חלשות או מזוהמות ביותר והיו נמכרות לבד[2]), לפיכך נולדה מחלוקת בין החכמים, אם יכולים לקרוא את תלישת השערות הזאת בשם גזיזה. יש אשר אמרו: השוטף רחליו חייב בראשית הגז, ויש אשר אמרו: ראשית הגז ולא ראשית השטף[3]), אבל לא כל הצמרים כובסו על־גבי הכבשים, ויש אשר נגזזו מעל הכבש בלתי־שטופים, וצמר כזה נקרא בשם צמר צואי, בהבדל מן המכובס, הנקרא בשם מלובן[4]), או נקי[5]). הצמר הצואי היה מכובס רק פעם אחת לפני יציאתו לטויה, אולם המה נתנו ערך גדול לכביסה הראשונה שעל־גבי הכבש והיה

יהיו שתים יונקות בגומא אחת (ב"ב, טז, ע"א).

1) прогонный לאמר, מורדף, מובל, מונהג על־שם ההעברה בנהר.

2) שמין את העזים מפני שחולבות ואת הרחלים מפני שגוזזות ושוטפות ומורטות (ב"מ, סח, ע"ב). רש"י מפרש: שוטפות, כשעוברות בנהר המים שוטפים מן הגזה. מדבריו נראה, כי ההעברה הזאת בנהר היא על־פי מקרה. אבל באמת היא לצורך כביסת הצמר, וכן נמצא בב"ק, קיט, ע"ב: והעולה משטף המים הרי אלו שלו, ובשבת, עד, ע"ב: שטוף בעזים וטווי בעזים; בשו"ט, מזמור עח: מה הצאן גוזה, צמרה, שטפה של בעליה. הגרסא „גזוזות" כאן משובשת.

3) בתוספתא, פ"י, מ"ד: הגוזז עזיו פטור מראשית הגז, השוטף רחליו חייב בראשית הגז. בספרי, דברים, יח, ד נמצא להפך: ראשית הגז ולא ראשית השטף: ועיין בחולין, קלז, ע"א טעם המחלוקת, כי ר' יוסי הוא דאמר: השוטף את רחליו פטור, כי הוא מדייק לישנא דקרא: גז צאנך ושטף לא גז הוא.

4) מלובן ולא צואי (חולין, קלה, ע"ב); ואין לוקחין ממנו צמר מלובן וצואי (בכורות, נט ע"ב), ועיין לקמן בפרק „כביסת הצמר והלבנתו".

5) ונקרא רק של כבש רך: כצמר נקי בן יומו, שמכבנין אותו למילת (שבת, נג, ע"א; שבועות, ו, ע"ב). שד"ל בהערותיו לסוף ספר הפלאה שבערכין משער, כי נקי שבכאן ושבדניאל (ז, ט.) „כעמר נקי" הוראתו כבש, כי בל"ס נקרא הכבש בשם „נקיא" וכן נקרא ב„הלכות גדולות" סוף בכורות (ועיין בעה"ש).

שָׁגור בפיהם כלל מונח בצביעת הצמר, כי כל צמר המנוקה על גב הכבש, עולה צביעתו יפה, וכל שאינו מנוקה על גב אִמו, אינו עולה יפה[1]), אם גם נכבס אחרי־כן פעם שנית, גם את השלָחים עם הצמר היו חובטים במים כדי להוציא מהם את צואתם[2]). והיו יודעים לשער כמו היום את כמות הצמר המכובס, אשר יצא מהצמר הצואי אחרי כביסתו[3]).

מסחר הצמר. היה נכבד בימיהם. כבזמן הבית כן היה בזמן המשנה שוק מיוחד לצַמרים בירושלים[4]), – שוק גדול, אשר המציאו לו צמר גם ארץ עֲרב ופלשת[5]), כי גם בארצות הסמוכות היה גדול מעמד תרבות הכבשים והצמר, אשר היה בהן לענין של משא־ומתן: עֲרָב היתה נודעת בתרבות כבשיה וצמרה המובחר[6]), אשר היה בה לענין של מסחר עם ארץ־ישראל, סוריה ומצרים[7]). לרגלי צביעת הפורפור, אשר הצטינה צור במלאכתה, התפשטה תעשית הארג בה ובכל ערי סביבותיה, – ארצות שכנותיה, כמו ארץ־ישראל, סוריה ומצרים וערב הספיקו לה כמויות צמר גדולות[8]), ועל־כן הקדימו את תעשית־הצמר בין בני־כנען ודרשו את שם אחד מאבות־כנען: הצְמָרִי (בראש׳, י, י״ח), שהם עושים בצמר[9]), גם במצרים היה גדול מרעה־הצאן, תרבות הכבשים והצמר[10]). וכן ביתר ארצות אסיה הקטנה וארצות הים התיכון[11]). השם „מילת״, אשר בו סִמנו בתלמוד את מיני הצמר והארג היותר

---

1) חגיגה, טו, ע״ב.

2) החובט על השלח... ר׳ יוסי אומר אף לתוך המים בכי יותן, מפני שהוא מתכוֵן שיצאו עם הצואה (מכשירין, פ״ה מ״ו). לפירוש הרמב״ם: שֶׁלַח, העור בצמרו, וכפירושו נראה מסיום הלשון: שיצאו עם הצואה, לאמר שבצמר, כי בעבוד השלחים במים הכונה הרכוך ולא הוצאת הצואה (עיין לקמן בח״ב, בפרק „עבדנות העור או הבורסאות״).

3) מלובן ולא צואי ולא שילבננו ויתננו לו, אלא נותן לו צמר צואי כדי שילבננו ויעמד בידו משקל ה׳ סלעים ביהודה, שהן ו׳ סלעים בגליל (תוס׳, חולין, פ״י, מ״ה, ושם בגמרא קלה, ע״א).

4) מלחמת היהודים, ה, ח, א; עירובין, פ״י, מ״ט.

5) בעער, האנדעלסגעשיכטע, I, צד 98.

6) פליניוס, VIII, 72; דיודור סיקולוס, XIX, 94; סטרַבוֹ, XIV, 4.

7) גרוֹטֶה, הנ״ל, צד 185.

8) שם, 188.

9) ב״ר, ספל״ז.

10) הירודוט II, 42, 46, 81, — III, 113; סטרבו, XVII, 1 § 33, 40; אריסטוטלס פרובל. X, 46 ועוד.

11) עיין גרוטה הנ״ל.

משובחים אצלם בטיביהם, מעיד כי עמדו בקשרי מסחר גדולים של תעשית הארג עם עיר־המסחר היונית מִילֵת[1].

ארץ־ישראל, הידועה עוד מימי כתבי־הקודש למקום מרעה־צאן, תרבות כבשים וצמר, לא פסקה להיות כזאת גם אחרי־כן. בין השבחים, אשר ספרו על ירושלים בבנינה, היה, כי לא לן בה צֶמֶר, אשר לא מכר את צמרו עד הבֹּקר[2]. החקלאים היו מקדימים ומוכרים לסוחרי־צמר את גיזי צאנם לפני הגזיזה על־פי אומד, לאמר: גיזיהן של מאה צאן במאה של זהב[3], – אופן ממכר, המעיד על חריפות המשא־והמתן של צמר והתפתחותו בימים ההם. הצַמָּרים והצַבָּעים היו תקיפים במקומותיהם, ועסקיהם נחשבו לשוים לגבי זכיות מיוחדות. כגון: רשאים הצמרים והצבעים לאמר: כל מקח (של צמר) שיבוא לעיר נהיה כולנו שותפים בו[4]; אבל אם היו חופרים בור לרבים, היתה הרשות בידיהם רק למלא ולשתות, אך לא למלא לסחורה[5]. לצמרים היו בתי אוצר צמר, אשר נקראו בשם הַפָּתֵיק[6]. מחיר הצמר היה שוה אז, כנראה, אל מחיר כלי־זכוכית, ועל־כן היו שוים במדת ארך חוט המאזנים, לאמר: במדת ההכרעה[7].

---

1) עיין לעיל, עמ׳ יב, הערה יא, וציין סטרבו, XII, 7; קְטֶסִיאָס בהוצאת באה״ר צד 224, אריסטוֹפָנֶס לִיסִיסְטְר 732, דיודור XII, 21 ועוד.

2) אי״ר פ׳ ספקה; ב״ר סוף פקודי. ספור האגדה הזה מעיד על המספרים, כי מסחר הצמר היה חשוב בעיניהם מאד.

3) תוס׳ ב״מ, פ״ו, מ״ו. ותניא בן בג בג אומר: (דברים, י״ד) בבקר, מלמד שלוקחין בקר על גב עורו, ובצאן מלמד שלוקחין צאן על גב גיזתה (עירובין, כז, ע״ב).

4) תוס׳ ב״מ, פ״יא, מ״כד.

5) שם, שם.

6) גיזי צמר של הפתיק אין מטלטלין אותן בשבת (שבת, נ, ע״א). בל׳ יון ἀποθήκη בל״ר Apotheka, שפייכער, מחסון.

7) חוט מאזנים של צמרים ושל שוקלי זכוכית טפחים (כלים, כ״ט, מ״ו); נפש מאזנים... ושל צמרים ושל זגגין תלויה באויר שני טפחים וגבוהה מן הארץ שני טפחים וקנה ומתנה שלה ט׳ טפחים (ב״ב, פט, ע״א). ועיין בפירוש הרשב״א שם: כי חלוקי השעורים בנפש המאזנים ובקנה ומתנה שלה הוא בגלל ההכרעה, וכל אחת מהן, לפי מה שהן גדולות, צריכות להרחיק מן הגג ומן הקרקע, לפי ששוקל בהן משקל כבד ומכריע יותר. לדעתי, לא בגלל שנוי משקל הכבד נשתנו השעורים האלה, אלא ביחוד בגלל שנוי מחיר החפצים הנשקלים וערכם במקח וממכר, כי החפץ היותר יקר במחירו היתה הכרעתו מועטת, כגון: חוט מאזנים של זהבים ושל שוקלי ארגמן טוב שלש אצבעות (כלים, כ״ט, מ״ד), וכידוע היה אז הארגמן שוה במחירו אל הזהב, עיין לקמן.

את הצמר, אשר מכרו בתוך הארץ, היו צוררים לא בשקים אלא בקליעות, אשר נקראו בשם: קליעות הצמרים[1]. אבל הצמר, שבא אליהם ממדינת־הים, היה צרור בשַׂקֵּי עור, אשר נקראו עובין[2] ואֲוֶרְטִין[3]. כנראה, בא אליהם מחוץ־לארץ צמר משובח מאד בטיבו, שלא נמצא כמוהו בארץ, כמו הצמר הבא ממילת וכיוצא בה.

בתוך ערי בבל התפתחו חיי מסחר ותעשיה גדולים, אשר התחזקו על־ידי השַׁיָּרות ההולכות מהודו לצור. והננו מוצאים שם בימים קדומים מאד בתי־עבודה לצמר־גפן, אשר היה חומר ההלבשה הראשי של הבבלים, אבל גם ארגי צמר משובחים היו עניני עבדנותם. וכנראה היה לצמר ערך גדול אצלם בעבוד הארגים, ביחוד השתמשו בצמר המשובח של כבשי קַשמיר. הלבשתם מעידה על השתמשם בארג זה[4], ביחוד היה בגדי פורפור חביבים ומצוינים אצל אציליהם[5], בכלי הבית של הבבלים היה ערך גדול לטפטי הצמר וכן ליריעות האהל והפרגוד של צמר[6]. גם בני־עמנו לקחו חלק גדול במסחֹר הצמר אשר בה, והיו מוכרים צמר בהקפה, והצמרים היו מחזירים בעיירות למכור את צמריהם, גם לגבות את חובותיהם. כנראה, היתה גדולה ההתחרות בין צַמרי בני־עמנו בה, ויש אשר לא נתנום צמרי העיר לסחר את עירם. על־דבר סכסוך כזה מספרים בתלמוד, כי סוחרי הצמר של פום נהרא, אשר היה בה, כנראה, שוק של מוכרי צמר, אחרי כי היתה בה גודא

---

1) כל הקליעות טהורות... וחכ״א כולם טמאות חוץ משל צמרים (עדיות, פ״ג, מ״ד), הקליעה שעושים מוכרי הצמר לקשור בו אגודות צמר, לפי שזו אינה מכלל הכלים, אבל היא במקום חבל או מיתר (הרמב״ם). שקלו אז את הצמר בקליעות לבל תכבדנה את המשקל.

2) עובי הצמר ואֲוֶרְטִין הבאין ממדינת הים, אף־על־פי שהן באין במדה טמאין (תוס׳ כלים, ב״ב, פ״ד מ״י). הגירסא „עובי צמר״ עיין בר״ש לכלים כ״ו, ו. הרמב״ם מפרש בכלים כ״ו את המלה עוב, כי היא מלה ערבית „עיבא״ והוא מְכסה עור, הנעשה כמו תיבה, ומניחין בו הבגדים (ועיין לוי, על התרגומים). לפי הגירסא בתוס׳ עובי „הצור״ הפירוש הוא כמו חבלי דצורי (ע״ז, עה, ע״א) לאמר, נעשו מקליעות של צורֵי דקל, הגירסא „עובי צמר הצור״ היא מוטעת (נגד קרויס, ארכ. ח״א, 536).

3) אורטין היא מלה יונית ἀβερτή, פעללאייזען, לאמר, שקי־עור לצרירת הפצים, וחבישתם לנסיעה. ופירוש התוס׳ עובי צמר ואורטין של צמר.

4) הארכתי בזה בחלק ב.

5) ווייס, קאסטיומקונדע, I, צד 194, לאססען, אינדישע אלטערטהומסקונדע, I, 37, II, 565.

6) שם, שם, גרוטה, 193.

דנהרא[1]), לא נתנו לצמרי חוץ למכור צמר בעירם; ואלה טענו, כי כבר עומדים המה בקשרי מסחר עם בני העיר, והמה צריכים לגבות מהם את חובותיהם, ויבואו להגיש את משפטם לפני רב כהנא, ויפסוק את דינם: כי הרשות לצַמרי חוץ למכור צמר בעיר רק כדי צורך פרנסתם עד שיגבו את חובותיהם ולא יותר[2]).

גדול הצאן, התרבות, ההרבעה והמרעה. גדול ערך הכבש בכל דברי ימי האדם מראשיתו עד היום. הכבש הוא בן־לויתו התמידי של האדם אצל כל עמי הקדם. וגם לבני עמנו, אשר ראש מלאכת אבותיהם, שופטיהם, מלכיהם, משורריהם, גם נביאיהם, היה בימי קדם מרעה הצאן, היה ערך הכבש נכבד מאד, כאשר יעידו לנו כתבי־קדשינו בהרבה מקומות; אבל גם אחרי־כן בימי המשנה והתלמוד היו מתעסקים הרבה בגדול הצאן, אשר הטפול בצמר הכבשים, השבחת טיבו ומסחרו היה בו מקצוע נכבד, כאשר העידו לפנינו כל הדברים, אשר הרצינו בזה.

ואמנם אנו מוצאים אותם מספרים על ר׳ אלעזר בן עזריה, כי תריסר אלפי עגלי היה מעשר מעדריה כל שתא ושתא[3]). ומעשה בבניו של יהודה בן שמועי, שבקעו להם זאבים יותר משלש מאות צאן, ובא מעשה לפני חכמים והתירו קיבותיהם[4]), מה עשה? שלח והביא שלשת אלפים צאן מצאן־קדר ובקרן ממומן והעמידן בהר הבית[5]). לפעמים היו מעַברים את השנה מפני הטלאים שלא גדלו[6]), ואם כי לא עִברו את השנה מפני הגדיים, מפני הגוזלים ומפני החלב, אבל עשאום סעד לעבור השנה[7]), ואם כי אין מגדלין בהמה דקה בארץ־ישראל (כלומר, בעָרֶיהָ), אבל היו מגדלין בסוריה ובמדברות ובחורשין של ארץ־ישראל[8]), כגון במדבר שביהודה, במדבר שבספר

---

1) עירובין, כד, ע״ב.

2) ב״ב, כב, ע״א,

3) שבת, נד, ע״ב.

4) ירוש׳, ביצה, פ״א, ה״א; שם, ע״ז, פ״ב, ה״ז.

5) ביצה, כ, ע״א; ירוש׳, שם, פ״ב, ושם חגיגה פ״ב ה״ג.

6) ונשתמר נוסח אגרת ההודעה של נשיאי ישראל אל בני הגולה בדבר העבור הזה: לאחינו בני הגליל הצליון ולבני הגליל התחתון שלומכם ישגא ...הננו מודיעים לכם, כי הגוזלים (היונות) רכים והכבשים צעירים ועוד לא הגיע זמן האביב ונראה בעיני ובעיני חברי להוסיף על שנה זו שלשים יום (הנוסח הארמי — עיין סנהדרין, יא, ע״ב).

7) ירוש׳ סנהדרין, א, י״ח, ע״ד.

8) ב״ק ז, ז: אין מגדלין בהמה דקה בארץ־ישראל משום ישוב־ארץ־ישראל, שמבעיר את השדות וכל שדות ארץ־ישראל סתמן דישראל (רש״י), וכן אמרו: כי את משה ואת דוד בדק

עכו[1]) ובמדבר של מָהִיר, שהוא ששה־עשר מיל על ששה־עשר מיל, המיוחד למרעה־צאן ואין בו שדות זרע לגזל[2]). והיו מגדלין אותה, למשל, בגליל גם בעלי־בתים נכבדים נגד התקנה[3]), ובגלל זאת נתבזו הרועים[4]). גם בבבל עסקו הרבה במרעה־צאן, אם כי אמר רב לעשות את בבל לארץ־ישראל לבהמה דקה[5]), אבל לא נתקבלו דבריו למעשה[6]), ובכלל, כנראה, היה תלוי היתר הגידול של בהמה דקה בארץ־ישראל במנהג, כמו היתר הממכר של בהמה דקה לגוים, כי יש שנהגו גם בו איסור[7]), כנראה, כדי שלא יתדלדל רכוש האומה[8]); עסק גידול הצאן

הקב"ה בדבר קטן שלא נהגו צאנם אלא במדבר להרחיקם מן הגזל והעלן לגדולה (שמו"ר, ב). ואפשר גם מפני הטעם, הנמצא בחוקי מלכות רומא, שהיו מגבילים בה את מקומות המרעה בשביל שהיו החַקְלָאִים העשירים מהפכים גם את שדות־זרע שלהם למקומות מרעה, בגלל שהכנסת המרעה היתה גדולה מהכנסת הזרע. וגם הבעלים לא היו צריכים לפקח על העבודה (מומזן, דברי ימי רומא, ח"ב, XII). עיין גם בספרו של ביכֶלֶר „דער גליליאֶישער עם הארץ", 193.

1) ב"ק, עט, ע"ב.

2) ירוש', ע"ז, א, ו; ב"ק, ספ"ז; פסחים פ"ז, ד"ל ע"ב. ועיַין בקה"ר א, י"ג פ' ונתתי את לבי, כי לפיכך נתן הקב"ה נחלתם של ראובן במקום שאין בו גזל, שנאמר (במדבר, ל"ב): והנה המקום מקום מקנה... וכן ממהיר ט"ז מיל על ט"ז מיל; ע"ד מקום „מהיר" — כיום י"א קילומטר מים־המלח — עיין „באדמת קודש", נ"ח. — גם לרומאים היו מהטעם הנזכר חוקים מגבילים את מקומות המרעה לרועים, והם היו מוכרחים להביא במספר את צאנם ולרשום אותן בשביל מקום המרעה, שהיה ברצונם לרעות עליו (Varro, De re rustica, II. 2).

3) א"ר שמעון שזורי: של בית אבא היו בעלי־בתים בגליל העליון ולמה חרבו?... ומגדלין בהמה דקה (תוס', ב"ק, ח, י"ד; בבלי שם, פ, ע"א (כאן בעל המאמר הוא ר' ישמעאל) ירוש', סוטה ט, הי"ן; כד, ע"א).

4) שם, שם.

5) ב"ק, פ, ע"א.

6) כמו שנראה מהתשובה שהשיב רב הונא לרב אדא בר אהבה ומן הכעס שכעס זה עליו (שם, שם), וכן נראו עיגלי דבי ר' הונא יוצאין באפסריהן כרוכין בשבת (שבת, נב, ע"א), וכן מדברי רבא האומר: רועי בהמה דקה בא"י פסולין, בחו"ל כשרין (סנהד', כה, ע"ב) ואינו מבדיל בין בבל ליתר חו"ל, וכמו שנראה מהכרזת ר' יוסף ואיתימא רבה: דסלקין לעילא ודנחתין לתחתאה, הני עיזי דשוקא דמפסדי מתרינן במרייהו (ב"ק, כג, ע"ב, ועיין ב"מ, צד, רע"א; סוכה, מז, ע"א: גמירי מאפר אתי, ובחולין פ: של בית דישאי היו מגדלין עדרים עדרים.

7) תוס', ע"ז, ב, ב.

8) עיין ע"ז, א, ו, ובגמרא, שם, טו, ע"א וב, ובירוש', שם, א, ו; לט, ע"ב, שמתקשים בדבר מקור המנהג הזה. כנראה, הטעם היא כדעתנו כמו שדרשו שם: לא תחנם (דברים ז, ב), לא

היה עסק טוב, המעשיר את בעליו [1], עד כי דרשו: לעולם ימכור אדם שדה ויקח עתודים ואל ימכור עתודים ויקח שדה [2]; את קנינָיו של העשיר הגדירו בשור ושל העני בשה [3]. סימן ברכה בביתו של אדם היה, אם היו אומרים עליו: היום יצאו מביתו מאה שורים, מאה רחלים, מאה עזים [4]; סימן עשירות היה לאדם: בעל עזים, גמלים ושורים, ונקרא על־שם בהמותיו כגון: אבא יודן דעזיין, אבא יודן דגמלי, אבא יודן דחמרי [5], ונמצאו בני־אדם, כאותו מֵרוֹני, שהיו בעלי מטלטלין הרבה: צאן, יין ושמן, ולא היו בעלי קרקע [6]. ודרשו „ודי חלב עזים ללחמך" (משלי, כ"ז): דַיו לאדם, שיתפרנס מחלב גדיים וטלאים שבתוך ביתו [7]; וזבחת מצאנך ומבקרך (דברים, י"ב): הא אין אדם אוכל בשר עד שיהיו לו בקר וצאן [8]; כבשים ללבושך (משלי, כ"ו): מגז כבשים יהא מלבושך [9]; סימן טוב לאדם, כשבהמתו אוכלת ושבעה [10]; בהמתו של אדם היא חייו [11]; אדם המהלך בדרך, אם אין בהמתו עמו מסתגף הוא [12]. ויש עוד מאמרים כיוצא בהם, המעידים על הערך הגדול, שהיו מעריכים את חיי החקלאות בכלל ואת עסק גדול הצאן בפרט.

בהמותיהם נחלקו למדבריות ולביתיות. יש אשר קראו מדבריות לאלה, היוצאות בפסח ונכנסות ברביעה, וביתיות לכל שיוצאות ורועות חוץ לתחום באות ולנות בתוך התחום; ויש אשר קראו לאלה ולאלה ביתיות, ורק את

תתן להם חֲנָיָה בארץ, עיי"ש בירוש', פ"ס, שאין מוכרין להם שדה בשביל שהוא מצוי להתברך מתוכו, אותו הטעם הלא נמצא גם בצאן שהוא מצוי להתברך מתוכו.

1) חולין, פד, רע"ב.

2) שם, שם ובגיטין, נב, ע"א: אפוטרופוס אחד שהיה בשכינת ריב"ל דמזבין ארעא בין תורי ולא אמר ליה ולא מידי.

3) עשיר בשורו ועני בשיו (פסחים, קיח, ע"א).

4) אדר"נ, י"א.

5) ירוש', הוריות, ג, ז, וי"ר פ"ה.

6) קידושין, כו, ע"ב; ב"ב, קנו, ע"ב; ירוש', פאה, פ"ג, די"ז, ע"ד. מרוני, פירוש ממרון העיר הידועה שבגליל העליון. בקידושין פירוש רש"י לפי הגירסא המשובשת מדיני: מן מלך מדון אחד (יהושע, יב) פירוש דחוק מאד.

7) חולין, פד, ע"א.

8) ספרי, ראה, פ' צה.

9) חולין, פד, ע"א.

10) ספרי, עקב, פי"ג.

11) מכילתא, פ' בשלח; שמו"ר, כ"ו.

12) שם, שם.

אלה הרועות בָּאֲפַר ואינן נכנסות לישוב, לא בימות־החמה ולא בימות־הגשמים קראו מדבריות[1]. והיו דואגים הרבה לשלום צאנם ולמעמד תרבותם; היו מקיזים דם לבהמה ולא היו מונעים ממנה רפואה אפילו במועד[2]; והיו להם רופאי בהמות מיוחדים שנקראי בשם איפִּיַטרוס[3]; ביחוד פקחו את עיניהם על גדול הכבש בגלל צמרו, והיו עושים תחבולה להסיר את דרני (תולעות) ראשו, אשר הרבה מצטער מהם הכבש והיו מניחים בחוטמו קיסים של עץ חנון אשר היו מביאים מכרכי הים, כדי שיתעטש ויפלו מראשו[4]. לרב הונא, אשר היה בעל מקנה[5], ונקרא גם בשם רועה שורים[6], היה מין אילים, אשר לצורך תרבותם היה טוב להם הצל ביום והאַויר בלילה ולמטרה זו היו ערוכים דיריהם[7], אשר ביום היו מכוסי מחצלות ובלילה הסירו מהם את המחצלות, למען יהיו פתוחים לאויר השמים, ובא לשאל בעצת רב, איך

---

1) שבת, מה, ע״ב; ביצה, מ, ע״א.

2) תוס׳ מו״ק, ב, יא; אף מרחמין על הבהמה במועד (שבת, קכח, ע״ב), מאהבין את ולדה עליה (רש״י), כדי שתניקה, עיי״ש, ועיין בירוש׳ שם, י״ח, די״ו, ע״ג.

3) משל לחמור, שהיתה חולה, והוליכה אצל האיפיטרוס (במדב״ר, נשא, ט) בל״י ἱππιατρός — רופא בהמות, בעצם: רופא סוסים; והיו גם מן הגוים והתירו להתרפא מהם: ומתרפאין מהם ריפויי ממון... ר׳ יעקב בר זבדי בשם ר׳ אבוהו: ריפוי ממון, בהמתו; ריפוי נפשות, גופו (ירוש׳ ע״ז, ב, רה״ב; בבלי, שם, כז, ע״א) ועיין בחולין נא, ע״א בההיא אימרתא, דהות בי ר׳ חביבא, דהוה שדרן כרעי בתרייתא (רגליה האחרונות היו נגררות), א״ר יימר: האי שגרונא (היפטשמערץ) נקטה, — בימי המשנה נודע איש אחד ושמו אילא ביבנה לבקי במומי הבהמות (בכורות, ד, ה) וכן היו מבקרי מומין מיוחדים בשכר (שהש״ר, ג, ז).

4) שבת, נד, ע״ב; בירוש׳ שבת, ספ״ה, ד״ז, ע״ג: עיקר הוא ושמו יחנונה, לדעת לוי־ חנון או יחנונה, היינו „הֶיננא״, „האננא״ בערבית, עץ מקפריס, אשר מפרחיו מוציאין שמן נותן ריח טוב (ועיין בספר „פירושים והארות״ לאברהם קרוכמאל, צד 107).

5) ב״ק, פ, ע״א.

6) ר״ה הוי רעי תורין (ירוש׳ סנהד׳ א, יח, רע״ב). כנראה, נקרא בשם רעי תורין בשביל שהיה בעל מקנה וביניהם שורים במספר גדול והיה טרוד בטפולם, כי אי־אפשר שהיה רועה פשוט אשר היה מבוזה בימיהם, וביחוד הלא היה כידוע עשיר גדול וראש־ישיבת סורה; אבל יותר נראה כי היה זה ר״ה אחר (עיין לקמן).

7) וכן מספר הסופר היוני הֶגיופוֹנִיקָא של קסינוס בַּסוס XVIII, 19, בדבר מרעה צאן אצל היונים, ביחוד אצל בני אתונא: את הכבשים יש שהיו רועים באויר ויש שהיו להם רפתים מרווחות, כי שמו את לבם וראו, כי הכבשים סובלים מהקור כמו כן מהחום של הצהרים. וכן היו למטרה זו „אֲוֵרות״ לבהמה ולעדרים לעברים הקדומים (דבה״ב, לב, כח). המלה „אֻרָות״ נשתבשה מהמלה אֲוֵרות ולא כדעת גיזיניוס־בוהל להיפך.

להתנהג בשבתות ונתן לו עצה נכונה[1]. והרבה עסקו בגדול עזים[2]. ואחרי אשר הקנמון הוא מאכל עזים, היו בני־ישראל מגדלים אותו[3], וכן היו עצי ירושלים של קנמון[4].

גדול היה אצלם המשא ומתן, לא לבד במקח וממכר הבהמות, אלא בחכירתן, והיה מקבל, למשל, אחד מחברו מאה צאן או מאה עגל במאה של זהב למחצה, לשליש ולרביע[5]. והיו פוסקין לא רק על הגיזין, אלא גם על החלב[6]. חכירת הצאן בתנאים שונים היה משא ומתן רגיל אצלם, ועל־כן לקחו ממנה את השם המלאכותי „צאן־ברזל" לנכסים, אשר הלוקחם בחכירה מחברו, או הבעל שלקחם מאשתו, אחראי בעד שלמות הנכסים האלה[7]. בממכר עדרים היה להם סימן מיוחד של קיום הקנין: המוכר עדר לחברו כיון שמסר לו משכוכית קנה[8]. המה היו כל־כך קשורים אל חיי חקלאות הבנויה על יסוד מרעה צאן, עד כי נמצאו מבקרים חריפים, אשר מצאו את

---

1) עירובין, עב, ע"א.

2) כמו שנראה מהכרזת ר' יוסף בב"ק, כג, ע"ב, ומשיעור המחיצה אשר נתנו: אם גדיים בוקעים או לא בוקעים בה (שבת, קא, ע"א; עירובין, יד, ט"ז), כי הגדיים היו מצוים אצלם הרבה ועיין בירוש', סוכה ה, ג: מעזי הר מכוור (מאכעריס) שהתעטשו מריח פטום הקטרת בירושלים ועיין ב"ב, לו, ע"א, שהיו בנהרדעא רועי עזים אשר צריכים היו לשמור את עזיהם בפני הטייעים לבל יגנבום.

3) ירוש' פאה, ז, ג.

4) שבת, סג, ע"א ועיין בב"ר, ס"ה. הקנמון היה גדל בארץ־ישראל, והיו עזים וצביים מגיעים לראשו של אילן ואוכלים ממנו; מפנים (בשבת)... והתורמוס היבש מפני שהוא מאכל לעזים (שבת, יח, ע"א).

5) תוספתא, ב"מ, פ"ה, מ"א, וב, ועיין בדברי ימי רומא למומזן, ח"ב, XII, כי כן נהגו אז ברומא.

6) תוס' ב"מ, פ"ו, מ"ד.

7) איזהו צאן ברזל? היו לפניו מאה צאן, אמר לו: הרי הן עשויות עליך במאה של זהב, ולדן וחלבן וגזתן שלך ואם מתו את חייב באחריותן ואת מעלה לי סלע של כל אחת ואחת משלך באחרונה (ירוש' ב"מ, פ"ב, ה"ז).

8) ב"ק, נב, ע"א; ירוש' ב"ב, פ"ג, רה"א. ונחלקו בדעותיהם על־דבר טיב המשכוכית: חד אמר: קרקשתא (זוג המקשקש לפני העדר — רש"י); חד אמר: עיזא דאזלא בריש עדרא (ב"ק, שם). מאי משכוכית? אית דמרין: חוטרא, ואית דמרין: פנדורא ואית דמרין תיישא רבא (ירוש' שם). בירושלמי קידושין, פ"א, ד"ס ע"א: אית דאמרין חוטרא, ואית דאמרין שַרְקוֹקִיתָא (חליל) ואית דאמרי נָגַדְתָּא (היינו, תיישא רבא). כנראה, אין כאן מחלוקת, אבל כל אחד פירש לפי מנהג מקומו. אפשר, „משכוכית" ענינה „מושכת" (את כל העדר אחריה).

חוקי התורה כמפריעים התפתחות החיים האלה והצלחתם[1].

מרוב טפולם בגדול הצאן היו בקיאים גם במלאכת ההרבעה, אשר בה תלוי גורל הצאן בכלל, וידעו לכוון את התקופה ואת השעה היותר טובה להרבעה והיו מונים את ימי עבורי הבהמות[2], והיו משתמשים בתחבולות מלאכותיות, כדי לעכב את ההרבעה שלא בזמנה[3]. גם לעוררה בשעת הצורך[4]) והתירו להכניס מין במינו כמכחול בשפופרת, ואפילו משום פריצותא ליכא, מאי טעמא? בעבידתיה טריד[5]). וספרו, כי בקָרות אנטונינוס היתה רובעת והרביעו ממנה בקרות של רבי[6]), כדי להשביחן, וכל־כך גדל בעיניהם ערך ההרבעה, עד כי בקשו ומצאו להם סמוכים כדרכם בכה"ק ודרשו (בראשית, לב, טו): עזים מאתים, שהן צריכות תישים עשרים; רחלים מאתים, שהן צריכות אילים עשרים[7]); ברכות שדים ורחם (שם, מט, כה), בולד בהמה ברכו[8]); ומה מאד נאה דרשתם על המקרא (תהל׳, סה) לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר יתרועעו אף ישירו: אימתי לבשו כרים הצאן? בזמן שעמקים יעטפו בר, או: אימתי לבשו כרים הצאן? בזמן שיתרועעו אף ישירו[9]) לאמר, הזדוגות החי מוצאת מקום רק בהתחדש ברכת הטבע.

רועי הצאן נזכרים הרבה בתלמוד, והיו בעיניהם אנשים שאינם מן

---

1) מדרש שו"ט, מזמור א, סי׳ טו.

2) עיין בב"ר, פ"כ ספור המעשה בחייא בר הדא דהוה יתיב קמיה דרב, הוה מסבר ליה ־ דלא סבר, א"ל: למה לית את סבר? א"ל דהא חמרתי בעיא למילד, ואני מתירא שמא תיצון ותמות; ועיין בירושלמי, מו"ק, פ"א, דנ"ו, ע"ב, בירוש׳ נדה, א, ד, מט, ע"ב ובירושלמי, יבמות, פ"ד, הי"א, כי שם נמצא הספור הזה בעצמו ברב חייא בר אשי הוה יתב קמיה דרב ושקלא וטריא בין הרב ובין התלמיד בענין הרבעת חמורו של התלמיד.

3) שבת, במשנה, נב, ע"ב ובגמרא, שם, נד, רע"א, והרחלים יוצאות שחוזות וכבולות, כבולות שכובלין אליה שלהן למטה, כדי שלא יעלו עליהן זכרים.

4) שחוזות שאוחזין האליה שלהן למעלה, כדי שיעלו עליהן זכרים (שם, שם). עיין במלון של לוי ובעה"ש קאהוט, ערך שחז. ועיין במו"ק, יב, ע"א: חמורה שתבעה מרביעין עליה זכר (בהוה"מ) בשביל שלא תצטנן.

5) ב"מ, צא, ע"א,

6) ב"ר, פ"כ; ירוש׳ נדה, א, ד, מ"ט, ע"ב; יבמות, פ"ד, הי"א ושם נאמר סתם: בקרת של מלכות עיברה והרביעו של בית רבי ממנה...

7) ב"ר, ע"ו; ירוש׳ כתובות, פ"ה, ה"ז.

8) ב"ר, כ"ח.

9) ר"ה, ח, ע"א.

הישוב [1]). ואמרו בבוז: באתר דמרי ביתיה תלי זיינא, כולבא רעיא קולתיה תלא (במקום אשר אדון הבית תולה כלי זיינו הכלב הרועה תולה סלו [2]). לרועה היה עוזר אשר נקרא בשם כַּרְזִיל [3]); גם נקרא הרועה בשם „נוקד" ועוזרו בשם „צוער" [4]). הרועים היו מעוטפים במעיל גס, שנקרא בשם שַׂק [5]), ותרמיל תלוי עליהם, ומקל בידיהם, גם היו להם סוכות־רועים ובתים מיוחדים [6]), מאכלם היה גס ואכלו גם מעיסת כלבים [7]). רועה הבקר היה נכבד מרועה־הצאן [8]), אבל בכלל היו הרועים בזויים בעיניהם. הם נמנו בין הגבאים והמוכסים להיות פסולים לעדות, מפני שמכונים לרעות בשדות אחרים [9]); גם נמנו בין אומנות של לסטים, שלא ילמדה האדם את בנו [10]). ויש שמסרו להם בגלל זאת את הבהמות בפני עדים [11]), והיו חשודים על גנבה שלא מדעת בעלים, ולפיכך

---

1) סנהד׳ ג, ב, ועיין בגמרא, שם, כה, ע״ב.

2) ב״מ, פד, ע״ב; סנהד׳ קג, ע״א.

3) ב״ק, נו, ע״ב. כרזילא בל״ס עוזר הרועים (לוי על התרגומים), ועיין פליישר בהוספותיו ללוי, ח״ב, עמוד 455.

4) מכילתא, משפטים, טז, הוראת צוער לעוזר הרועה נמצאת כבר בזכריה יג, ז: הך את הרועה ותפוצין הצאן והשיבותי ידי על הצֹעֲרִים, לאמר, על עוזרי הרועים.

5) עיין להלן בח״ב על השק בכלל; בדבר השק של הרועים נמצא: הרועים יוצאים בסקים ולא הרועים בלבד אמרו... אלא שדברו חכמים בהוה (תוס׳ שבת, ה, יג; בבלי שם, סב, ע״א; נדרים, נה, ע״ב).

6) הסומא יוצא במקלו והרועה בתרמילו (ביצה, כה, ע״ב; תוס׳ שם, ג, יז) וכן מקלו ותרמילו (של הרועה) (תוס׳ ב״מ, ח, יז; ירוש׳ שבועות, ח, לג, ע״ג; ב״ר לט; ב״מ, מא, ע״א), א״ר חנינא את מוצא אין לך אומנות בזויה יותר משל רועה, שכל ימיו הוא הולך במקלו ובתרמילו ודוד קראו להקב״ה רועה (ילקוט, תהל׳ כ״ג); בית רועים (בכורות, כו, ע״ב); סוכת הרועים (סוכה, ה, ע״ב).

7) עיין חלה, א, ה; ביצה, כא, ע״א; ב״מ, כג, ע״ב.

8) א״ל: אתה הוא עקיבא ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו אשריך שזכית לשם ועדיין לא הגעת לרועי בקר, א״ל ר״ע: ואפילו לרועה צאן (יבמות, טז, ע״א), ועיין בסנהדרין, כה, ע״ב בשם רבא: רועי בהמה דקה בארץ־ישראל פסולין, בחו״ל כשרין, רועי בהמה גסה אפילו בארץ־ישראל כשרין ועיי״ש השקלא וטריא בזה, ועיין בע״ז, יג, ע״ב: תניא העכו״ם והרועה בהמה דקה לא מעלין ולא מורידין ועיי״ש כו, ע״א, שרבי אבהו תני ברייתא זו קמיה דרבי יוחנן, ועיין בירושלמי, סנהד׳, ג, ה, ושבועות, ז, ד: אמר רבי אבהו ובלבד הרועין בהמה דקה (פסולין לעדות אבל לא רועי בהמה גסה). ועיין בקדמוניות היהודים, י״ז, י, ז.

9) סנהד׳, כה, ע״ב, תוס׳ שם, ה, ה,

10) קידושין, ב, יד.

11) ב״מ, ה, ע״א.

פסקו, כי אין לוקחים מן הרועים צמר וחלב וגדיים ולא עזין ולא גיזין ולא תלושין של צמר, ולוקחין מהן חלב וגבינה במדבר ארבעה וחמשה צאן ד׳ וה׳ גיזין, ובכלל כל שהרועה מוכר ובעל־הבית מרגיש בו קונין ממנו, אבל לא כל שאין בעל־הבית מרגיש בו [1]). בכל־זאת למדו מן הרועים בדבר מומי הבהמות הקבועים והעוברים [2]). אבל הרועים הכהנים היו חשודים בהטלת מום בבכורותיהם [3]). גם הסתייעו בדבריהם להכריע בדבר שאלת עבור השנה, כי היו בעיניהם בני־סמכא בענייני שנוי האויר לרגלי חליפות תקופות־השנה, אשר היו לרועים בזה סימנים וכללים מקובלים, בהיותם מצוים תמיד, על־פי מלאכתם, תחת כפת־השמים [4]), כמו שאמרו: קים להו לרבנן, דשיתסר מיל קא שלטא בה עיני דרועה [5]). וכן נסמכו על עדותם בדבר גבולי המקומות, כמו היום בארצות המזרח [6]). כקרובים אל חיי־הטבע נוטים הרועים של כל העולם להביע את התרגשותם והתפעלותם, פרי התבוננותם, בשירים שונים, אשר זמרום בפה וגם בכלי זמר מיוחד להם אשר נקרא בשם: אבוב רועים [7]). והנה לא נמצא בשירי רועי ישראל בימים ההם דברי גדופים ונבול פה, כמו שנמצא בבעלי־מלאכה אחרים [8]). גם היו רועי העמים בימיהם, ביחוד רוקיהם, חשודים על משכב־בהמה, אבל רועי ישראל,

---

1) ב״ק במשנה, קיח, ע״ב, ובגמרא שם.

2) רב אמר: י״ח חדשים גדלתי אצל רועי בהמה, לדעת איזה מום קבוע ואיזה מום עובר (סנהד׳ ה, ע״ב).

3) בכורות, ה, ד.

4) סנהד׳, יח, ע״ב. ירוש׳ ר״ה, ב, ו, דנ״ח, ע״ב ובסנהד׳, פ״א, ד״ח, ע״ב.

5) בכורות, נד, ע״ב.

6) מעשה ברועה אחד זקן, שבא ואמר לפני רבי: זכור אני שהיו בני מגדל צולין לחמתה... (תוס׳ עירובין, ו, יג; ובירוש׳ שם, פ״ה, דכ״ב, ע״ד); עדיות כאלה גובים גם היום מפי הרועים בסכסוכי גבולים בא״י (עיין בספרי „בארץ המזרח״, 228).

7) שבת, קס, ע״ב. כן הגירסא המדויקת שם וכן נמצא בירוש׳ שבת, י״ד, יד, ע״ג; ואבוב רועה, ואם כי המשנה מכוונת במקום הזה למין צמח רפואה, אשר נקרא בשם הזה גם בערבית: אנבוב אלרעי (עיין תבוה״א לשיינהק, ח״ב, הערה מט), אבל על־כל־פנים נמצא כלי־זמר כזה אשר השאל למין אחד של צמח, כמו שנמצא כלי־זמר כזה גם בביהמ״ק (ערכין, ב, ג), וכן הוא נמצא בתרגומים תחת „עוגב״ ו„חליל״ שבעברית.

8) אמר ר׳ הונא זמרא דבַקרי ודנגדי שרי, דגרדאי אסור (סוטה, מה, ע״א). בוקר בְּבה״ק ובַקָרָא בתלמוד הוא כנוי לרועה בקר, ועיין כתובות, פד, ע״ב; ב״מ, מג, ע״א, ונמצא גם במקומות אחרים. למה נטו כאן רש״י והערוך מהפשט הפשוט ופירשו: מושכי משאות עם הבקר, לא אדע. בתשובות הגאונים הרכבי, סי׳ ס, צד 28 פירש באמת כאן: רועי בקר.

גם רוקים, לא היו חשודים בזה [1]). ואדרבה, עוד נמצאו בהם צנועים מצוינים, כמו שמעיד הספור הנאה בדבר הרועה שבא מן הדרום לשמעון הצדיק, שהיה יפה עינים טוב רואים וקווצותיו סדורות לו תלתלים ונעשה לנזיר וגלח את שערו, מפני שפחז יצרו עליו [2]). וכן מסופר על ר' עקיבא: רעיא דבן כלבא־שבוע הוה, חזתיה ברתיה דהוה צניע ומעלי ונמשכה אחריו באהבה [3]). גם נמצאו ביניהם אחדים מגדולי העם, כמו רב הונא רועה שורים ובנימן רעיא [4]). ופטרו את הרועים ואת הקייצים מתפלת מוסף במקום שנמצא חבר עיר [5]), והיה להם רועה פַּטָם, שהיה מגדל בהמות רק לשחיטה והבדילו בינו ובין הרועה סתם [6]).

גם נמצא בתלמוד ספורי הגדה מחיי המר״עה, כגון: אמרו לר' חנינא בן דוסא, כי עזיו מפסידין. אמר: אם המה מפסידין, יאכלום הדובים, ואם לא, יביא כל אחד מהם בערב דוב בקרניו [7]). וכן דרשו: מנהגו של עולם זאבים הורגים את העזים, מקנהו של איוב עזים הורגין את הזאבין [8]), וכמו שנמצאים

---

1) ר' יהודה אומר: לא ירעה רווק בהמה ולא יישנו שני רווקים בטלית אחת, וחכמים מתירין (קידושין, ד, יד), בירוש' שם, ד, יא, שאלו: יאות אמר ר' יהודה, מאי טעמא דרבנן? והשיבו: חס ושלום! לא נחשדו ישראל לא על הזכור ולא על הבהמה. בדבר רועי עכו״ם, עיין ע״ז, טו, ע״א, במשנה ובגמרא, כב, ע״א וב.

2) תוס' נזיר, ד, ז; בבלי שם, ד' עג: ירוש' שם, נא, ע״ג; נדרים בבלי, ט, ע״ב.

3) כתובות, סב, ע״ב; נדרים, נ, ע״א.

4) רב הונא הוה רעי תורין והוה ידע שהדא לחד בר נש, א״ל: איתא שהד עלי, א״ל: הב לי אגרי ותני כן: נותנין לדיין שכר בטולו ולעד שכר עדותו (ירוש, סנהד' פ״א, די״ח, רע״ב). מהפשט הפשוט נראה, כי היה רב הונא זה רועה פשוט עוסק במלאכתו ואין זה רב הונא הידוע בש״ס, ואפשר נקרא בגלל זאת גם בשם רב הונא בר תורתא. ומפני שהיה עוסק לרגלי מלאכתו בהרבעת בהמות היה מתבונן גם אל נחש וצב כרוכים ויצא ערוד מביניהן (חולין, קכז, ע״א), ועיין בעה״ש בערך בן תורתא, שמשער מדעת עצמו, שנקרא בן תורתא על־שם מלאכתו ונעלם ממנו הירוש' בסנהדרין. וכן נמצא בנימין רעיא כרך ריפתא וברך: בריך רחמנא דהאי פיתא (ברכות, מ, ע״ב).

5) ירוש' ברכות, פ״ד, ד״ח, ע״ג.

6) הא דרעיא הא דפטומא (ב״מ, כה, ע״ב); בין שור של פטם ושור של רועה (ביצה, לח, ע״א), ועל הרועה הפטם הזה אמרו: הולך אדם אצל הרועה הרגיל אצלו ואומר לו: תן לי גדי אחד או טלה אחד (שם, כט, ע״ב).

7) תענית, כה, ע״א. גם מכאן נראה, כי בנוגע לגדול בהמה דקה בא״י היתה ההלכה האוסרת לחוד והמעשה לחוד.

8) ב״ב, טו, ע״ב.

בהלכה דינים, המגבילים את היחס שבין הבעלים והרועים, כמו שראינו למעלה, נמצאים גם פסקי דינים בדבר סכסוכים, אשר נפלו ביניהם, כגון: בההוא רועה שהיה רועה בהמות על שפת הנהר פפא ונשמטה אחת מהן ונפלה לתוך הנהר ופטר רבה את הרועה מלשלם לבעליו את נזקו באמרו: מאי הוה ליה למיעבד, הא נטר כדנטרי אינשי[1]. וכן רועה, שהיה רועה, והניח עדרו, ובא לעיר, ובא זאב וטרף, אין אומרים: אילו היה שם היה מציל, אלא אומרין אותו: אם יכול להציל חייב, ואם לאו פטור[2].

וככל שבזו את הרועה שבימיהם, כן הרימו את מעלת הרועה שבימי כתבי־הקודש למדרגה גבוהה מאד ואמרו, כי את רועי ישראל בדק הקב״ה במרעה צאן: משה הרכיב על כתפו גדי עָיֵף מפני הצמא, אמר הקב״ה: יש לך רחמים לנהוג את צאנו של בשר ודם, חייך! אתה תרעה את צאני. וכן בדק הקב״ה לדוד בצאן ומצאו רועה יפה, כי היה מוציא בראשונה את הקטנים לרעות, כדי שירעו עשב רך ואחר מוציא את הזקנים כדי שירעו עשב בינוני ואחר מוציא את הבחורים שירעו עשב קשה, אמר הקב״ה: מי שהוא יודע לרעות את הצאן איש לפי כחו, יבא וירעה בעמי[3].

את הצאן או הבהמה הדקה קראו בשם „גודרה״[4]; העדרים נקראו בפיהם בשם: קוּקיא[5], גֵּיתא[6], גִיזְרָא[7]; המרבק במשקלו העתיק בשם:

---

1) ב״מ, צג, ע״ב.

2) שם, שם, ומא, ע״א, וקו, ע״א ועיין בתוספתא ב״מ, פ״ח, מ״יז־יח.

3) שמו״ר, פ״ב.

4) אמר ר״ל: הגודרות אין להן חזקה (ב״ב, לו, סע״א; כתובות פד, ע״ב; גיטין, כ, ע״ב); בגודרות עשרים וארבעה חודש(ב״מ, סט, ע״א), פירש רש״י: בהמה דקה. גודרות על־שם גדרות צאן (במדבר, לב).

5) בל״ס הוא אסף מחלקה של עדרים, מזה: שוי לבך על קוקיך (תרג׳ משלי, כז, כג); לשעבר הוה לך חדא קוקיא, כדין אית לך קוקיא סגין (ב״ר, ס״ד); אי הוה חמי קוקיא טבא הוה נסיב ליה (שם, עד). מקור השם הזה הוא בחקוי קול שריקות העדרים (לוי).

6) מקנה צאן ומקנה בקר (בראשית, כו, יד) מתרגם: גיתי ענא וגיתי תורא, וכן: אנשי מקנה (שם, מו, לד) גברי מרי גיתי; מרי גיתין (עמוס, א, יא; ז, יד); קנינא וגיתא (דבהי״א, לה, א), ועיין נדרים, לח, ע״א. הוראתה בל״ס: עדר, עדר בהמות.

7) כשני חשיפי עזים(מ״א, כ, כז) מתרגמינן: תרין גזרי עזין, וכן במשלי, ל, לא: ותיישא דאזיל בית גיזרא. הוראתה בעצם כמו גודרה, פירוש, מחלקה, גזרה. לדעת קאהוט הוראתה בל״ס: עדר של עזים.

רְבְקָה[1]; מקום מיוחד ומוגדר לבהמות בתוך שדותיהם נקרא בשם: סַהַר[2]; דיר[3].

מימי עולם תלוי קיום חיי מפלגה נכבדה של בני־אדם בכבש, הוא היה מקור העושר לעמים רבים, ביחוד בשביל צמרו הטוב והרך; בהצלחתו היתה תלויה הצלחת בעליו; גם במעמד בני עמנו בימי קדם היה ערכו גדול עד־מאד, עד כי היו נערכים אצלם, כמו אצל יתר עמי קדם, הטלאים והכבשים במקח וממכר של חלופים כערכי המטבעות היום[4]. — כאשר רצה חבקוק הנביא לצייר בחוש את גודל שממת הארץ קרא בהתפעלות: גזר ממכלה צאן ואין בקר ברפתים! (חבקוק, ג, יז). ולפיכך נתחבב הרבה על בעליו: בשם „רחל" קראו את בנותיהם האהובות[5], גם בשם המרבק שלו „רבקה"; גם בקשו ומצאו בו תכונות טובות מיוחדות, המציינות אותו לטובה מיתר החי, וכן מצאו גם בחיי הכבשים הפנימים וביחס אשר בינם ובין הרועה ענין נכבד להתבוננות. למשוררי עמי קדם היו חיי הכבש והרועה ענין לשירים נשגבים,

---

1) הכניסה לרבקה ודשה כשרה (פסחים, כו, ע"א; ב"מ, ל, ע"א ועיין גיטין, נג, סע"א; עירובין, ב, ע"א. וכן בתרג' עמוס, ו, ד; ירמיה, מח, כא; ג, יא מלאכי, ג, כ).

2) בל"ס: לְבָנָה, בעצם דבר עגול, מזה למקום מוגדר בהקף לכניסת בהמות: המדייר את שדהו עושה סהר (שביעית, ג, ד); דיר או סהר (עירובין, יח, ע"א) או: לסהר ולמוקצה ולחצר (תוס' שבת, רפ"י) וכן: סהרון (ירוש' שביעית, פ"ג, דל"ד, ע"ג). הרבים: בכל עושין סהרים... (תוס' שביעית, ספ"ב).

3) דִירָא או דִירָאָ; דיר בל"ס הוא מקום כנוס ביחוד לבהמות: כעדרא בגו דירא (יואל, א, יט, כ; ב, כב); הכונס צאן לדיר (ב"ק, ו, א); דיר או סהר (עירובין, ב, ג). מטרת הדיר היתה הזבל, הנקבץ מהבהמות, מזה נבנה הפעל: המדייר את שדהו עושה סהר לבית סאתים (שביעית ג, ד); שדה... נטייבה או נדיירה (שביעית, ד, ד); הני דמדיירי דיירי בתוך התחום (ב"ק, קיג, ע"ב).

4) כמו שנראה מדברי המקרא (ש"א, טו, ד) ויפקדם בטלאים. וכן משותף בארמית השם חוּרְפָא לכבש ולקשיטה: את שבע כבשות הצאן (בראש' כא, כח, כט, ל) מתר' אונקלס: שבע חורפין, וכן מתורגם קשיטה גם־כן חורפא (איוב, מב, יא; יהושע כד, לב; בראש' לג, יט). במאה קשיטה (בראש' לג, יט) אר"א בר כהנא: במאה אונקיות, במאה טלאים, במאה סלעים (ב"ר, עט); וכן פירשו ויפקדם בטלאים ויפקדם בבזק (ש"א, טו, כד): כד אינין עתירין, באלין אמרייא וכד אינין מסכינין בבזקיא (במדב"ר, ב). וכן נראה מדברי הכתבת של סונה פפירוס E: כסף מתוכן כבש אחד ושני שקלים... מחירו שני כבשים ושמונה שקלים... וכן נקרא הממון בל' רומאית pecunia ונגזר מן pecus צאן (עיין לוי על התרגומים ועיין מומזן, געש. ח"א פ"יג, צד 183 וצד 193 בהערה).

5) גם בתקופת התלמוד נמצא שם אשה: אימרתא בת טלי (סנהד', נב, ע"ב), אבל שם. אפשר שהשמות בדויים, כדי שלא לבזות את משפחתה, בהיותה בת כהן שזינתה.

ולחכמי עמנו היו לנושאי משלים נכבדים[1], כגון:

מה רחל זו צנועה, כן היו בני ישראל צנועין וכשרין במלחמת מדין[2]; כשהן רכים משולים ככבשים... וכשהן קשים משולים כאילים[3]; מה אילים הללו בשעת שרב הופכין פניהם אלו תחת אלו[4]; והמשילו את ישראל לשה זו, כשהיא לוקה מאחת אבריה, כל אבריה מרגישין, כן ישראל: אם נהרג אחד מהן, כולן מרגישין ומצטערין[5]; גדולה היא הכבשה, שעומדת בין שבעים זאבים (שבעים אומות)[6]; משל לשתי רחלות, שהיו עוברות במים, אחת גזוזה ואחת אינה גזוזה, גזוזה עברה ושאינה גזוזה לא עברה[7]; רחלא בתר רחלא אזלא, כעובדי אמה כך עובדי ברתה[8]; חזירתא רעיא בעשרה ואימרתא לא בחד[9]; למה הדבר דומה, לרועה שראה את הזאב שנכנס לחטוף כבש, נטל אבן לזרוק בזאב והלכה בכבשה[10]; אמרו למשה: למה אנו דומין? לשה שבא הזאב ליטול אותה, רץ הרועה אחריו להצילה מפי הזאב... בין הרועה ובין הזאב נבקעה השה[11]; מה הצאן אפילו מחבלת את האילנות אין בעלים מעלים לה[12]. מה הצאן אינן נכנסות לצל קורה, כך הנהיג הקב"ה מ' שנה ישראל במדבר[13]; מה הצאן אין כונסין לה אוצרות (אין מתקיגין לה אַפּוֹתיקוֹן) כך ישראל כל מ' שנה שהיו במדבר נזונו בלא אוצרות[14]; משל לאחד שנכנס למרעה וחטף גדי אחד והפשילו לאחוריו והיה בעל המרעה רץ אחריו אמר לו: מה בידך? אמר לו: אין בידי כלום, אמר לו והרי הוא מפעה אחריך[15]; משל לרועה שבא הזאב להזדווג לצאנו, מה עשה? העמיד תיש אחד

---

1) כשאדם נער אומר דברי זמר, הגדיל אומר דברי משל (שהש"ר, א).

2) שהש"ר, א, יא.

3) אי"ר, א, לד.

4) שם, פ' ויצא.

5) מכילתא, יתרו, פ"ב.

6) אסת"ר, פ' נקהלו היהודים.

7) גיטין, ז, ע"א.

8) כתובות, סג, ע"א.

9) ב"ר, מ"ד.

10) אגדת בראשית, נא.

11) שמו"ר, ה.

12) שמו"ר, כד.

13) שם, שם.

14) במד"ר, כג; שמו"ר, כד.

15) ב"ר, כב.

לנגדו ואמר: יהא מתגושש בזה עד שנעבור את הנהר ואח"כ אני מביאו [1]; עד שהזאב בא על הצאן, פרשו לו מצודה [2]; משל לרועה שהיה רועה צאנו ביער מצא גור אחד של זאב, המל עליו והיה מניקו מן העזים... כיון שגדל היה רואה כבש והורגו, גדי ואכלו [3]; משל למלך שהיה לו צאן ונכנסו זאבים בתוכם ופקעוהו (ובקעוהו); אמר המלך לרועה: מנה את הצאן לידע כמה חסרה [4]; למלך שהיה לו צאן ונכנסו זאבים לתוכו ובקעוהו, מי צריך להנחם, צאן או בעל הצאן? [5]; לאחד שהיה לו מקל וצנית (תומר־סלע) עמד וסיגל וקנה לו צאן ונכנסו זאבים ובקעום, אמר אותו הרועה, אחזור לאותו מקל ולאותה צנית [6]; משל לשני כלבים שהיו בעדר והיו צהובין זה לזה, בא זאב על האחד, אמר השני: אם איני עוזרו הוא הורג אותו ולמחר הוא בא עלי, הלכו שניהם והרגו את הזאב [7]; ששים רבוא כלבים היו לעדרי יעקב אבינו [8]; וספרו מכלבים שהזהירו את הרועים בנביחתם מפני שתית חָלָב מְרֻעָל בארס נחש [9]; משל למה הדבר דומה לזאב, שבא לחטוף גדי מן הצאן, והיה שם כלב של קדרים, שנבח בו, אמר לו הזאב: אתה כלב של קדרים מה לך? הלא לא נטלתי אלא מעדרו של רועה? [10]; כרועה זה, שנכנסו זאבים בתוך עדרו, ובקעוהו, ועטה את בגדו ויצא [11]; את הגר משלו: לצבי, שנלוה אל הצאן, יצא ונכנס, ורעה עמהן, והיה המלך מצוה עליו להזהר בו ובצרכיו בשביל שהצאן רוצה ולא רוצה, כך היא דרכה: לרעות בשדה ובערב לבוא ולישון בתוך הדיר, אבל הצביים, במדבר הם ישנים ואין דרכם ליכנס לישוב, ועל־כן עלינו להחזיק טובה לזה, שהניח את כל המדבר הרחב והגדול ואת כל החיות ובא ועמד בחצר [12]; מה הצאן כל מקום שהרועה מנהיגה שם היא נמשכת [13]; בזמן שהרועה תועה

---

1) שמו"ר, כא; ירוש' סוטה ה, ז; שם, נדה א, מט, ע"ב.
2) במדב"ר, כב.
3) אלה הדברים זוטא; ילקוט דברים, תתקכ"ג.
4) פסדר"כ, יח, ע"א.
5) שם, קכח, ע"ב.
6) אי"ר, פ' פרשה ציון.
7) סנהד', קה, ע"א.
8) ב"ר, פ"ג.
9) ירוש' תרומות, ח, ז; מו, צ"א.
10) ילקוט במדבר, תשס"ה.
11) שתש"ר, פ' הגידה.
12) במדב"ר, פח.
13) שמו"ר, כד.

הצאן תועה אחריו [1]); אם אין גדיים אין תישים, אם אין תישים אין צאן, אם אין צאן אין רועה, אם אין רועה אין עולם [2]); לרועה שהוא עומד ומביט בצאנו [3]), מה הצאן מתפזרה והרועה מכניסה [4]); לית תורא עגישא, עד דברתא בעיטא [5]); משל פרעה למה"ד? לרועה אחד שהיה רועה חזירים, מצא רחל אחת משכה ביניהן, שלח בעלה אצלו: תן לי רחלי! א"ל: אין לך אצלי רחל... סתם את המעינות... והרס את הצריפין... ושרף את כל העשב [6]); משל לרועה שיצא לרעות צאנו של מלך ונשבית הצאן, ביקש הרועה ליכנס לפלטרין של מלך, אמר לו המלך: אם את נכנס עכשיו מה יאמרו הבריות? שאת השבית את הצאן [7]) למלך שהיה לו צאן וכעס עליה, הסיר את הצאן וסתר את הדיר והוציא את הרועה, אחר זמן חזר המלך מכנס את הצאן ובונה את הדיר ולרועה לא הזכיר, אמר הרועה: הרי הצאן מכונסות והדיר בנויה האני איני נזכר [8]).— כל אלה מבררים לנו, כמה היו בני ישראל בתקופת המשנה והתלמוד רגילים במרעה צאן, ועד כמה עסקו בתרבות כבשים וצמר.

ב. הַמֶּשִׁי

א. תולדות המשי. חינה היא, לפי דברי כל סופרי ימי קדם, ארץ מולדת המשי, ערכו היה שם מעולם עד קרוב לזמננו כערך הפשתן ביתר הארצות, אחרי כי הוא נמצא בה במדה היותר מרובה מיתר חמרי הארג. אומרים, כי היה ידוע שם עוד לפני התאריך העברי. החינים העשירו ממִמכר ארגי משי, ולפיכך שמרו על תולעת־המשי לבל תבוא לידי נכרים ואסרו את הוצאתה לחוץ בעונש נפשות ורק בשנת ד"א שט"ו (תכ"ד אחר ח"ה) עלתה בידי כהנים פרסיים להביא לקושטה ביצי־תולעה אחדות בתוך מקלות נודדים אשר בידיהם. זאת היתה בימי הקיסר יוסטינין ומאז נתפשטה תרבות המשי גם באירופה, היום מטפלים בגדול המשי באזיה, באירופה, בצפון ובנגב אמריקא.

1) פדר"א, מב.

2) ירוש' סנהד', י, ב,; ב"ר, מב; מכילתא, בא.

3) ב"ר, ל.

4) תנח' בשלח, טו.

5) ב"ר, ריש פ"פ.

6) שמו"ר, כ.

7) תנח' הוצאת בובר, במדבר, קכב; במדב"ר, יס; ילקוט, א, תשסד.

8) שוחר טוב; שכג, ילקוט, ב, תתב.

והיה לחומר ארג מצוי ביד כל אדם, אולם בימי קדם היה ערכו גדול מאד ומחירו היה שוה למחיר הזהב; גודל מחירו נראה מהספור, שהקיסר הרומאי אוֹרֶלְיַנוּס דחה את בקשת אשתו הקסרית לקנות לה בגד משי מפני יוקר מחירו. כל סופרי רומא: צִיצֶרוֹן, סֶנְקָא, פְּלוּטַרך, מַרטיאַל, אוֹבִיד, לוּקְרֶטְיוס, פְּרָפֶּרְטְיוס, מוכיחים את הרומאים על פריצותם שבאה על־ידי לבושי־המשי של נשיהם, אשר בשרן נשקף בעדם, ועל־ידי לבושי־המשי של גבריהם, מפני יקרת מחירם. טיבריוס קיסר רומא אסר את מלבושי המשי לגברים; גם עמדו בפרץ נגד מותרות המשי קיסרי רומא הטובים, כמו נֶרוָא, טריַנוס, אנטונינוס פיוס, מרקוס אַורליוס (עיין מהליר, טראכטענקונדע, ח"א, 179) [1].

ב. מהות המשי ומוצאו. המשי הוא החוט יקר־הערך, הדק ומזהיר מאד, אשר תוציא תולעת המשי או טוה התות בהתעטפה. ארך חוט הקוקלה הוא 300־600 מ, עביו 0,014 עד 0,027 מ"מ. צבעו לבן־כרכום ויש גם הנוטה לאדמומית. הוא דק במדה מרובה עד כי 2600 עד 3600 מ. ממנו עולים במשקלם רק גרַן אחד. חזקו מגיע עד קרוב לשליש מחוזק פתיל הברזל, מתיחתו מגעת עד $^1/_5$־$^1/_6$ ממדת ארכו הראשון. דרך המִקְרוֹסְקוֹפּ הוא נראה כחדל כל צבע וכשל מקשה אחד. המשי הוא גוף הגְרוֹסְקוֹפִּי, הבולע אל קרבו את הרטיבות מתוך האויר בכמות מרובה – במקומות לחים עד $30^0/_0$; במעמדו הבינוני מגעת רטיבותו עד $10־11^0/_0$ ממשקלו.

תולעת המשי נמנית בין זבובי הרקמה במין הטָוִים, בימי חייה הקצרים תעבורנה עליה תמורות גדולות וחליפות שונות: מהביצה נבקעת התולעת המתהפכת לדַיָרָה [2], ואחרי־כן לזבוב הרקמה או שרץ־העוף. הנקבה של תולעת המשי או תולעת התות מטלת מאתים־חמש מאות ביצים בירחי אייר־תמוז. גַּוָּן הביצים הוא בראשונה כרכום־בהיר, אחרי ימים אחדים חום, ואחרי־כן כחול־שָׁחוֹף. הביצים משתמרות במקומות קרירים כעשרה חדשים עד האביב

ציור ה. תולעת המשי

1) זאת יזכירנו את האסור, שהוציא ועד הרבנים בליטא בועד שפ"ח בפרוזין, שלא תעלינה על נפש אדם מישראל שמלות יקרות ממשי וסמט דמשק ואטלס ולמי שיש לו בגדי דמשק ואטלס מכבר התירו ללבוש רק בג' רגלים (עיין פנקס ליטא... ועיין האסיף לסוקולוב תרנ"ד, עמוד 171).

2) Larve מערבית.

הבא. כשמתחילים עצי התות להוציא עלים קטנים באורך צנטימטר אחד, מתחילים לחמם את הביצים, מכניסים אותן בחדר מחומם מט"ו עד כ"ב ריאומור והֵנה נשטחות בתבות־ניר נמוכות. ביום התשיעי מתחילות התולעות לבקע את ביציהן.

ימי חיי התולעת משלשים ושלשה עד שלשים וחמשה ימים, ואלה מתחלקים לחמש תקופות, אשר בהן תחליף את עורה ארבע פעמים: חמשה או ששה ימים אחרי הבקעה היא מחלפת את עורה פעם ראשונה, כעבור עוד חמשה ימים — פעם שניה; כעבור עוד ששה ימים — פעם שלישית וכעבור עוד ארבעה וששה ימים — פעם רביעית. בכל פעם משתנה גם גֻונה, בשעה אשר בראשונה גונה שחור, היא מתהפכת אחרי־כן למראה לבן או שחוף־כָּחול. התקופה הרביעית מארכת עשרה ימים, ביום השלשים או השלשים ושנים מתחלת התקופה החמישית, אשר בה היא מתחלת לִטְוֹת, והנמשכת בתולעות בריאות משלשה ימים וחצי עד ארבעה ימים.

בהִבָּקע התולעת מהביצה, מתעורר בה רעבון לאכול בכל פה, ולפיכך מזמינים לה תיכף את אכלה — את עלי התות; ארבע פעמים ביום מושיטים לה אכל. אחרי שהתפתחה התולעת כל־צרכה בסוף התקופה החמישית, תחדל מלאכול, והיא רוחשת במעגלה ואת פני גֵוה היא מרימה למעלה, אז מעמידים לה נצרים של גבעולי לוף, כרוב וכיוצא בהם, אשר היא עולה ומטפסת עליהם ותתור לה שם מקומות מסוגלים לאחוז בהם את קוריה והיא מתחלת את מלאכת טויתה ועטיפתה, בראשונה היא אורגת סביבה מטוה גס ורפה, אחרי־כן היא ממלאה אותו בפנים מעטפה עבה וגדולה כביצת היונה, הנקראת בשם קוקלה, אשר ארכה עולה עד שלשים, שלשים וששה, ועביה מששה־עשר עד עשרים וחמשה מ"מ. משקל קוקלה קטנה עולה גרן אחד בקרוב והגדולה מאד— ששה גרן.

התולעת, הסגורה בתוך הקוקלה, מתהפכת אחרי פשטה את עורה, לדַיָּרָה ארכה כ"ד ועביה ט' מ"מ, אחרי־כן היא מתהפכת לזבוב הרקמה או לשרץ העוף. כעבור שני שבועות עד שלשה היא מְרַכֶּכֶת על־ידי נוזל היוצא מפיה את הקוקלה באחד מראשיה, ובהפרידה את החוטים המרכבים, ובהסיטה אותם אל הצד, היא משתמטת החוצה. אחרי־כן תחיה עוד רק כשלשה וכארבעה ימים, אשר בהם תזדוג הנקבה ותטיל את ביציה.

תמונת הקוקלה מצד הגב עד חליפת־עורה השלישית.

תמונת הקוקלה מצד הבטן עד חליפת־עורה הרביעית.

לצורך היִחוּם בוחרים בקוקלות יפות וטובות, לאמר, החזקות והמתאימות בבנינן, אשר אינן מחודדות ביותר, גם מרבים לבחור בנקבות מבזכרים לצורך התרבות.

הדַיָּרוֹת, אשר בתוך הקוקלות, המזומנות לסתירת המשי, תומתנה, על־ידי־זה שמכניסים את קוקלותיהן בתנור־אופים, ונותנים אותן להיות צפויות במשך שעות אחדות אל חום מס״ה עד ע״ה צ. אך על־פי רוב ממיתים אותן בקיטור המים במשך עשרה דקים.

בוררים מתוך הקוקלות את היפות ואת המושפעות במשי לצורך הכנת משי השֶׁתִי, את הגרועות שבהן למשי הֶעֶרב ואת יתר המינים למשי התפירה, הרקימה וכיוצא בהן.

אין צורך למשי במלאכת הטויה, כמו הצמר, צמר־הגפן והפשתן, מפני שהחוט יוצא משוכלל ונגמר בידי התולעת, וצריך הוא רק להִסָּתֵר מן הקוקלה.

ג. סתירת הקוקלה. עם סתירת הקוקלה מתחלת ראשית יצירת החוט. חוט הקוקלה הפשוט דק הוא עד מאד להאָרג בפני עצמו, ועל־כן מתאחדים החוטים מב׳, ג׳, ד׳, ה׳, ו׳, וגם מט״ו עד כ׳ קוקלות בחוט אחד. ואחרי אשר החוטים היסודיים היחידים אינם מפותלים יחדו, אלא המה מדובקים זה בזה בידי הַדֶּבֶק הטבעי הדבוק בהם, על־כן צריכים להקדים ולהפריד בהם את עצם הדבק על־ידי שרִיַּת הקוקלות במים רותחים. למטרת התקון הזה ויתר התקונים, המכשירים את חוט המשי למלאכתו, משמשת „מכונת המְסְתּוֹרָה למשי״. כל סותרת יש לפניה מכון כעין שלחן עם שלש יוֹרוֹת כַּדּוֹת קטנות, המחזיקות מים צוננים ורותחים; והגדולה שבהן משמשת לקבלת חמים מעורבים כפי מדת הצורך.

אל תוך היורה של המים הרותחים יוטל חבל קוקלות למשך דקים אחדים, להרך בהם את צִפּוּי הדבק כל־צרכו, אחרי־כן הן מהופכות בחזקה במטאטא של נצָרים מעצי לִבְנֶה, והן נדחפות ונחבטות באופן אשר יִתְּרוּ ראשי הקוקלה והם נִשארים תלוים על נצרי המטאטא. הקוקלות מובאות בכף מסַנֶּנֶת אל תוך המים הפושרים, ומשם מוליכים את חוטי הקוקלות דרך טבעות זכוכית אל המסתורה, אשר היא בעלת ארבע, שש או שמונה זריעות, והיא מכוננת באופן אשר תוכל לקבל שני דוללי חוטים, ובחומרי משי עבים גם ארבעה ששה גם שמונה.

החוטים, הרצים יחדו אל המסתורה, נצלבים בדרכם, לאמר, נותנים לחוטים היסודיים של חוט אחד, שירוצו סביב לאלה, אשר לחוט הקרוב להם, פעמים הרבה, לפעמים עד כ׳ עד ל׳ פעם, ואחרי־כן ישובו וירוצו בהפרדם לשנים על־ידי טבעות זכוכית אל המסתורה.

מכונת המסתורה למשי היא בעלת חלקים ראשיים אחדים והם:

א) יורת־נחשת, אשר המים יחוממו בה על־ידי קיטור; ב) דִסְקוֹת מנוקבות אחדות של אֲכָטִיס, אשר דרכן ישחילו ראשי שלש עד שמונה קוקלות, המתאחדות לחוט אחד; ג) החוט הולך ונשחל ומתרומם למעלה דרך הטבעות של זכוכית ודרך הגלגל ג׳ אל: ד) המסתורה המסתובבת בעזר אופן על־ידי בית־ידו; ה) היא המפלֶט אשר מטרתו היא לחלק במדה שוה את החוטים שעל המסתורה. צליבת־החוטים מכוונת להדביק את כל שני חוטים זה לזה על־ידי הַדֶבק הדבוק בהם ולעשות אותם חלק ועגול. החוטים אינם מתפתלים על־ידי הפעולה הזאת. המשי היוצא לפועל על־ידי הסתירה נקרא בשם גלמי־משי, „גרֶיגי״, בית הסתירה בשם — פִּלַנדא.

ד. עִבּוּד הַמֶּשִׁי. חוט גלמי־משי אינו מוכשר עוד לצורך האריגה, ועל־כן פותלים אותו אם מעט ואם הרבה, למען אשר יוכל לעמוד בפני הבשול והצביעה. על־פי רוב מאחדים חוטי גריגי אחדים על־ידי השזור לחוט אחד. השזור מתחיל עם סלילת דוללי החוטים מסביב לסלילים. גם חוזרים וסוללים את אלה למטרת נקיון החוטים, ואז יַעבירום דרך חריצים אשר ברציעות עור. בראשונה תבוא פתילת החוטים היחידים, אחריה ההכפלה, אשר בה נכרכים חוטים רבים מסביב לסליל אחד. אחר ההכפלה יבוא עצם מלאכת השִזור. אפס החוט יִפָּתֵל הפעם לעבר המתנגד לפתיל הראשון, אשר הוא על־פי רוב לצד ימין, והשני הוא לצד שמאל. על־פי אופן התחברות החוטים ופתוליהם יִבָּדלו למינים שונים, ובראשם למשי הַשְתִי (אָרְגַנְזִין) ולמשי הערב (טְרַמֶה).

כדי להוציא במשי את סגולותיו המיוחדות של המִשוש הנוחַ, הרכות והזוהר העז, יובא בראשונה במרחץ של בורית, ואחר־כך יבושל בו, ועל־ידי זה יורחק ממנו צפוי החלבון והדבק, וישובו ויפָּרדו חוטי הקוקלה היחידים. כל חוט תּוֹפֵחַ ועולה והוא קונה את סגולת הרכות ושפע הזוהר.

מלאכת צביעת המשי הוא מקצוע גדול ונכבד בפני עצמו, אשר אין כאן המקום לבררה, אך יש להעיר על חִדושה, כי יש בידי הצביעה לבדה להכביד את משקל המשי מעשרה עד חמשים אחוזים ובשחור הכבד גם עד מאה אחוזים.

אחרי הִצָבעם ואחרי הִשָטפם יִמָתחו חוטי המשי בחוזק לצורך ההתיבשות על מכוני המתיחה, אשר על־ידי זה יוסיף החוט זוהר ושִויון וחוטי הקוקלה היחידים ישובו וינוחו כסדרם זה על־יד זה.

ה. הַכַּלָּךְ (הַגַשְׁקֶר). כל הפסולת, המתהוה בסתירת המשי, גם שְיָרֵי המשי המסותר, הפסולת, המתהוה בעת השזור, קוקלות מקולקלות, מנוקבות, מנושכות, קוקלות כפולות גם קצת החוטים הגסים והרפים, אשר נשארו תלוים בנצרים (משי פרוע), המעטפה הפנימית של הקוקלה הנשארת אחר סתירתה,—

כל החומר הזה נקרא בשם „כלך" או „גשקר" ומקצוע־הטויה המתקן והמעבד את החומר הזה נקרא בשם: „טוית כלך המשי". הטויה הזאת היא כבר טויה לאמתה: לפתל מספר נימי משי קצרים וארוכים לחוט אחד כבצמר רחלים, כבצמר־גפן וכבפשתן. — טרם כל יפרד החומר הזה למיניו השונים ומבדילים מתוכו את המשי הפרוע, את הקוקלות הטובות, כמו כן את שיָרֵי השזור משירי הקוקלות המסותרות, המקולקלות או הרקובות. את אלה האחרונים מקדימים להעביר תחת יד פעולת הרקבון, טרם הִכָּנסם לעבוד ביחד עם החומר הטוב. אחרי־כן מעבידים אותם עבודים שונים, דומים אל אלה של עבודי צמר, כמו בתכבוסת, בכתישה, בדישה, בנפוץ, בסריקה בידי מכונות הפילינג, הדרסינג, מכונת ההכנה לטויה וביתר מכונות הטויה של צמר סריקה.

ציור ז.
נימי משי.

המשי בימי המשנה והתלמוד

א. מיני המשי וערכם. אם ידעו כבר בימי כתבי־הקודש את חוט תולעת התות הוא דבר המוטל בספק גדול [1]. אבל בימי המשנה והתלמוד כבר ידעו היטב את טיבו ושלשה מיני משי נודעו להם: שיראים, סריקין,

1) המתרגמים את המלה משי ביחזקאל, טז, יג, לחוט תולעת התות מוציאים אותה מן מָשה, לאמר, הפקיע, על־פי המסופר ע"י פליניוס 6, 20 (11, 26), כי מבגדי המשי, שהיו מביאים ממזרח אסיה, היו הנשים הרומיות מפקיעות את הנימים ואורגות אותם באמנות נפלאה לשמלות דקות, כמעט שקופות; אבל קשה לקבל כי קדמה כל־כך אצל העברים הידיעה על־דבר המשי הפקעת נימים, בשעה אשר בין יתר עמי קדם (מלבד חינא) נמצאה הידיעה הזאת בזמן מאוחר הרבה. מסופרי יון מזכירים את המשי בראשונה אריסטו, הירודוט, וקסנופון מזכיר רק השמלה המדית, אשר על־פי המקורים, הוראתה בכל התקופה הזאת היא ארג המשי, ועל אחת כמה וכמה שמוטעה הפירוש שמביא הראב"ע בשמות כה, ד, בשם רבים, כי תולעת השני היא משי בשביל שנקרא בשם „תולעת". בשם משי לחוט־תולעת־התות השתמשו בראשונה הגאונים בתשובותיהם ונמצא גם במדרשים מאותה תקופה. לפי זה נמצא, כי המקום היותר עתיק, אשר בו נזכר ארג חוט תולעת התות, הוא כאן ביחזקאל והוא מיוסד על יסוד חקירה מוטעת או מסופקת על־כל־פנים. בירושלמי מפרשים השרות (ישעיה, ג) שיראים (ירושלמי, שבת, פ"ו, ד"ח, ע"ב). כנראה היתה הוראת המלה משי מסופקת גם בימי התלמוד, ועל־כן יש מהם שדרשוהו: ואכסך משי, ר' ראובן אמר: עשאן ממש בעולם, ור' יהודה בר סימון אומר: הקיפן ענני כבוד, המד"א לא יָמִיש עמוד הענן (שהש"ר, פ' גן נעול; פסיקתא רבתי, פ"לג, ושם הגירסא „עשיתי אתכם משוש בעולם").

כלך [1]. גם ארג חצי־משי, אשר שתיו היה סריקין וערבו צמר, ערבו סריקין ושתיו צמר [2]. ואחרי שמיני המשי לא היו מצויים אז הרבה ולא נודע טיבם לבני־אדם ונים השיראים דומה לשל פשתן ושל הכלך דומה לשל צמר, לפיכך אסרו את ערבוב שניהם משום כלאים, מפני מראית עין, לבל יחליפום בפשתן ובצמר [3]. בימי האמוראים שאחרי־כן כבר לא ידעו לפרש את המלה כלך, ואחרי אשר המשי היה מין המובא אליהם ממדינת הים, לפיכך שאלו בדבר הוראתה את מפרשי הים [4]. גם את המלה שיראים שבמשנה תרגמו בשם „מטכסא", המשי הגס והפשוט הידוע להם, אשר בשביל מציאותו המרובה היה שגור בכל הלשונות המתהלכות אז ביניהם [5]. עד כמה היה לבוש משי יקר־המציאות לאמוראי בבל נראה מזה, כי בהזדמן לפניהם איש עשיר לבוש מלבושי משי היו מפלפלים ביניהם על־דבר השם אשר בו נקרא המין הזה במשנה [6]. האיש, אשר היה לו משי, היה מוחזק לאמיד [7]. ביחוד היה מלבוש יקר־הערך לנשים [8]. והאשה התקדשה בו, שלא היה צריך שומא, כי שומתו היתה ידועה וקצובה כמו הזהב [9], ואמרו: הכורך את ספר התורה

---

[1] והבגד יכול השיראין והסריקין והכלך (ספרא, תזריע, פי"ג, קס); השיראין והכלך והסריקין כלן חייבין בציצית (מנחות, לט, ע"ב).

[2] נגעים, פ"ה, מ"ה.

[3] השיראים והכלך אין בהם משום כלאים, אבל אסרום מפני מראית עין (כלאים, פ"ט, מ"ב, ועיין בפירוש הרמב"ם).

[4] אמר רשב"ג חזרתי על כל מפרשי הים ואמרו כלכה שמו (ירוש' כלאים, פ"ט, דל"ב, רע"א); וכן בבבלי שבת כ ע"ב: אמר שמואל שאלתינהו לכל נחותי ימא ואמרי כולכא שמיה.

[5] שם בירושלמי. בלשון יונית וסורית metaxa; על חבלי בוץ (אסתר א, ו) מתרגמין: אשלי מטכסין. וכן בילקוט משלי, רפד, ס' תתקל"ה: זה לוקח מטכסין וזה לוקח אולוסריקא, מזה נראה, כי מטכסא היתה מקבלת לאולוסריקא.

[6] רבין ואביי הוו יתבי קמיה דרבנא נחמיה אחוה דריש גלותא, חזייה דהוה לביש מטכסא, א"ל רבין לאביי היינו כלך דתנן, א"ל: אנן שירא פרנדא קרינן ליה (שבת, כ, ע"ב, עיין להלן עמוד נ, הערה 3).

[7] כתובות, כה, ע"ב.

[8] כתובות, סה, ע"א.

[9] עיין קדושין, ז, ע"ב, ההוא גברא דאקדיש בשיראין; יש מחלקת שם, אם צריך שומא או לא ומסקינן שם ט: והלכתא שיראי לא צריכי שומא. והר"נ פירש בשיראי בבגדי משי שהאשה מתאוה להם ואין צריך שומא, והרמב"ם ביהח"ז הלכות אישות פ"ז ח"ח, ועיין בהגהות מיימוניות: דוקא שיראין וכיוצא בהן, דבר ששומתן ידועה קצת, כגון טבעת של זהב וכיוצא בה,

בשיראים נאים נקרא מתנאה לפניו במצוות[1]. רב ברך את רב הונא על כי משכן את חגורתו בשביל לקנות יין לקידוש לאמר: יהא רעוא דתיטום בשיראי, וכן הוה ליה[2]. לפי ההגדה כרך זקינו של ר׳ פרידא את גולגלתו של יהויקים המלך בשיראי[3]. דרש רבא במחוזא: גר מותר בכהנת, ועשו לו כבוד גדול, כי טענוהו בשיראי[4]. וספרו כי ריש טרזינא דמלכא הציע לפני בר הדיא, פותר חלומות, את חלומו, אשר על־פיו נראה, כי נפל תכלא בשיראי דמלכא, והרגו את שניהם, על כי לא הקדימו את האסון הזה[5], כי השיראי נאצר אז באוצרות המלכים כמו הזהב. את האמריות לבגדים יקרים היו עושים או של שיראי או של זהב[6]. פסיקי (חגורות) שיראי היו נערכים ערך יקר לגברים ולנשים, אבל ביחוד לנשים[7], וספרו על יששכר איש כפר ברקאי, כי היה כורך שיראי על ידיו בשעת עבודתו[8], כנראה, כעין נעלי־יד שיראי. וכן אמרו כי אם היו כופתים את הטלה בשיראי לא היה בזיון קדשים[9]. קריעת שיראי גרמה צער וגם כעס, וספרו, כי רב הונא קרע שיראי באנפי רבה בריה, אמר: איזיל איחזי אי רתח אי לא רתח[10]. וכן אמרו: משל דמפותה למה הדבר דומה? לאדם שאמר לחברו: קרע שיראין שלי והפָּטר. וכן אם רצו לאמר, כי עשה היזק לחברו, המחייב אותו לשלם

אבל דבר שאין שומתו ידועה כלל צריך שומא, לפיכך המקדש בטבעת של זהב שיש בה מרגלית צריך שומא, כי שמא דעתה אמרגלית וסבורה שהיא שוה יותר ממה שהוא. ומכאן נהגו שלא לקדש בטבעת שיש בה אבן.

1) שבת, קלג, ע״א וכן בנזיר, ג, ע״א: אכתוב לפניו ס״ת נאה ואכרכנו בשיראים נאים.

2) מגלה, כז, ע״ב.

3) סנהדרין, פב, ע״א.

4) קדושין, עג, ע״א.

5) ברכות, נו, ע״ב.

6) אוציא את האמריות של שיראין ושל זהב... ולא אוציא את של ארגמן ושל זהורית טובה (ספרא, תזריע, פ״טו, קסז).

7) ההוא דשדר פסיקי דשיראי לביתיה, אמר ר׳ אמי הראויין לבנים לבנים, ראויין לבנות, לבנות, ולא אמרן אלא דלית ליה כלתא, אבל אית ליה כלתא, לכלתא שדר (ב״ב, קמג, ע״ב). רש״י פירש: חתיכות מעיל, אבל במה זה תבדלנה לבנים ולבנות? לדעתי, פסיקי היינו פסיקיא, פירוש, חגורות.

8) כריתות, כח, ע״ב.

9) תמיד, לא, ע״ב.

10) קדושין, לב, ע״א.

מחירו, אמרו: וקרע שיראין של חברו, וכן במאנס אמרו: חֲבָטָה ע״ג שיראין ה״נ דפטור [1].

הַשִּׁירָאֵי, שִׁירָא, שִׁירָאָה [2]) היה המובחר שבמשי ונקרא גם בשם: „שירא פרַנְדָא״, ואמרו: משחרב ביהמ״ק ראשון בטלה שירא פרנדא וזכוכית לבנה [3]). ויש המחלקים לאמר, כי היה שיראי סתם לחוד ושירא פרנדא לחוד [4]). כאשר ראינו השתמשו בשיראי לסתם משי נבחר.

הסריקין היה, כנראה, נקרא בפיהם מין משי בינוני [5]), ועל שמו היה

---

1) כתובות, לט, ע״ב; שם, לא, ע״א; שם, לס, ע״א.

2) בל׳ סורית ובל׳ יונית, על שם עם בהודו אשר ממנו בא המשי הראשון (עיין לוי); בעה״ש הטיב לתקן את פירוש הערוך על שיראי: שֵׁש טוב, כי שש זה איננו לשון עברית אלא לע״ז האיטלקי seta, פי׳ משי. בערוך היה כתוב שיט טוב והמעתיקים רצו לתקן וקלקלו. כנראה, נמצא בזה המקור לטעותו של לוטר המתרגם שש: זיידע, לאמר משי. לוטר בעצמו לא ידע את הערוך, אבל רבו העברי, אשר ממנו למד ידיעת לה״ק, נכשל בזה.

3) סוטה, מח, ע״ב, שירא פרנדא, מל׳ פרסית וכן בל״ע מין משי נבחר, בתרגום אסתר שני היא: שיראה פְּרַנְּגַן טבא. לדעת פליישר מפרסית פַּרְנִיגָן, מין יקר של משי עם פרחים (זיידענבראָקאַט — דע לאגארד, סעמיטיקא I, צד 67), עיין בהערותי לספר „גאון יהודה וירושלים״ בהוצאת תושיה, ורשה, אשר ישבתי שם קושית ד״ר רובין, שהתקשה בפירוש הגמרא הזאת, כי כאשר העירותי למעלה, היה משמש בבבל רק המטכסא ולא השיראי הטוב, ועל־כן הפליגו לאמר, כי משחרב מקדש ראשון בטלה העשירות בישראל ולא השתמשו עוד בדברים יקרים, כמו שירי פרנדא וזכוכית לבנה.

4) איבעית אימא שירא לחוד ושירא פרנדא לחוד (שבת, כ, ע״ב)

5) הוא נמנה על־פי רוב בין השיראין והכלך: בספרא המובא למעלה נמצא: יכול השיראין והסריקין והכלך, ובמנחות, לט, ע״ב: והכלך והסריקין והשיראין מנין (אך שם נמצא גם: השיראין והכלך והסריקין כולן חייבין בציצית). במשנה כלאים, פט, מ״ב, לא נזכר כלל כשביל שבינו ובין השיראים מצד זה ובין הכלך מצד זה אין ההבדל גדול כל־כך, עד כי יטעו ביניהם ובין צמר ופשתן, כמו שיש לטעות בין השיראים ובין הכלך; וכנראה בשביל בינונותו זאת היה מסוגל ביותר לערבו בארג עם צמר, כמו שנמצא בתוס׳ נגעים, ה, ה, — רש״י מפרש את המלה סריקין, בשבת, כ, ע״ב: עשוי מן המשי הרך המתפצל ומצוי במשי וקורין לו במקומנו יד״ש; במנחות, לט, ע״ב, הוא מפרשו מעיל עשוי מנעורת של משין; רמ״ל במרפא לשון משער כי שמו בל״א זארשע (עיין להלן), מוצא המלה מל׳ יונית ורומית Sericum, הוראתה בהן משי, ע״ש סֶרִיקָא היא חינא מוֹצָאוֹ; בפי סופרי יון ורומא נקרא כך ביחוד המשי המוכן באזיה בהבדל מזה המוכן באירופה, אשר נקרא בשם Bombycina; בפי חכמינו נתקבל למין מיוחד שבמשי.

נודע מעיל חשוב מרוקם בזהב, אשר היה, כנראה, מיוחד לאנשים העובדים עבודת המלכות[1]).

הכלך הוא זה הידוע גם בימינו לפסולת המשי[2]), והוא המנופץ ונטוה כצמר[3])

אחרי שהמשי הובא אליהם ממדינות הים לא נזכר בפיהם מאומה

---

1) בל' רומית serica. תנ"ה: יצא מנחם לעבודת המלך ויצאו עמו שמונים תלמידים לובשי סריקון של זהב (חגיגה, טז, ע"ב); בירוש' שם, פ"ב, ע"ז, ע"ד הגירסא „תירקי זהב"; כי אתא רב דימי אמר פעם אחת היה לבוש סירקון של זהב והיה יושב בין גדולי רומא (קדושין, לא, ע"א).

2) ולא בכלך... ר' יצחק בר זעירא אמר: גושקרא (שבת, כ, ע"ב), לאמר, פסולת משי הנקראה פלארעטזיידע או פלאק כפירש"י: פסולת של משי העשוי ככובעים הוא בית התולעת וקוראים לו פולוויר (Filosele פלאָקזיידע) ונופצים אותו לטווהו... גושקרא ע"ש פסולת וגם פת סובין, כמו כן נקראת בגיטין נ"ו ע"ב (מוצא גושקרא מל"פ וגם בערבית לקמח סובין ולפת סובין, עיין פליישר ללוי על התרג.), וכן פירש במנחות, לט, ע"ב, וכן פירש הערוך בשם יש מפרשין: כלך פסולת של משי, אותן קליפות שנשארו מן המשי שמוציאין התולעין ואין נוחין לטוות. מוצא המלה סתום; קאהוט מוצא לה מקור בל"פ וע' לצמר מנופץ, ואפשר נקראה כך הקוקלה או בית־התולעת, לאמר: בית־אוצר: כמו: כלכא דחטי בציא שתין כלכא דציבי (גיטין, נו, ע"א).

3) לפיכך נמצא אותו מוצא מחבריו השיראין והסריקין ונמנה בין מיני הצמרים הנטוים בתוס' שבת, ט, ג, לאמר: המוציא מצמר גפן ומצמר כלך ומצמר גמלים ומצמר ארנבים ומצמר חיה שבים ושאר כל הנטוין כולן מלא הסיט כפול, הרי זה חייב, משמע מזה, כי רק הכלך היה נטוה כצמר וכפירוש רש"י המובא למעלה: אם כוונת רש"י בפירושו שבת, כ, ע"ב לסריקין, כי הוא עשוי מנעורת של משי ומן המשי הרך המתפצל, לאמר, שהוא נטוה כאחד ממיני הכלך הוא מופרך מפה, אחרי כי הסריקין אינו נמנה בין המינים הנטוים; וטעות גדולה היא אצל קאהוט להוציאה מל"פ ולפרשה צמר של שער עזים, ראשית, הנגו מוצאים בכל פעם את הכלך נמנה עם שיראים וסריקין בשביל שהוא ממינם, ושנית נמנה הוא בתוספתא כלים ב"ב פ"ה בין הרכים, לאמר, הארגים הדקים (בדבר התוס' הזו עיין להלן בסוף האריגה), ואם היה צמר של שער עזים היה נחשב בין העבים, וגם מה שנמנה במנחות לט ע"ב עם גוצה של עזים הלא מוכח כי אינו צמר של שער עזים. — בירוש' כלאים, פ"ט, רה"ב ושם, שבת, פ"ב, רה"א נאמר: השיראין: מטכסה, והכלך: אַגבון קיסריי... מין גמי או משי גס (לוי). הרא"פ גורס כאן „אַגְטִין" מהוראת אגס בערבית לצמר פשתן; הרמב"ם ביה"ח ה' כלאים רפ"י: כלך יש בכרכי הים כמו הצמר הגדל על האבנים שבים המלח (פי' בכל הימים שמימיהם מלוחים וכן נקרא הים ביוונית ἡ ἅλς: מלח) ותבניתו כתבנית הזהב והוא דק ביותר וכלך שמו ודומה לצמר רחלים... קראתי באיזה ספר חדש ע"ד הצמר הזה, המעובד גם היום למטוה, ואפשר הוא זה הנקרא „פשתן של ים". אבל

בדבר מלאכתו[1]). לדעת קצת נזכרת הקוקלָה בפי בעלי המדרש[2]), ובעל מלאכת אריגת המשי נקרא סֶרִיקַרִיס[3]); ונזכרת בפיהם תולעת, האוכלת ומקלקלת את המשי בשם: תְּכָך דשיראי או תִּכְלָא[4]).

ב. מ ס ח ר ה מ ש י. אולם מסחר המשי היה נכבד בין בני ישראל, ביחוד בארץ־ישראל. עוד בימי התלמיים היה המשי מקצוע של מסחר גדול אצל סוחרי אלכסנדריה וערך המשי היה כערך מעות[5]). בין סוחרי אלכסנדריה נמצאו הרבה יהודים, ועמדו בודאי ביחסי מסחר עם אחיהם

בפי' המשניות בשבת פ"ב מ"א, הוא מפרש: כלך, משי וכן ביה"ח, שבת, ה, ה. — במדרש תהל', הוצ' בובר, מזמור י"א, נמצא משל על יציאת הנשמה מהגוף: וכפיטורי מעל גבי כלך, ולא אדע פירושו.

1) אמנם הערוך מפרש את המלה „בסיכי" הנזכרת בשבת קכג, רע"א לאמר, סיכי הן יתדות המוכנות לנער בהן משי וכדומה לו, אך רש"י מפרשה: כלי צביעה או כלי אריגה וכמו שנברר להלן המה כלי כביסה; ועיין בערוך ערך מלבן פירוש כזה לכלים י"ח, ד.

2) על דברי' איכה ד ו: האמונים עלי תולע מפרשין באי"ר: טריפין (בל"י אמונים גדלים) קוקלא פי', קאקאן, לאמר, על בגדי משי, אך יש הגורסים שם: טריפין בקיקלא, לאמר, מושלכין באשפה ומוסב על סיפא דקרא חבקו אשפתות, אך מכיון שלוי וקאהוט מפרשין קוקלא: תולעת המשי, ועל־כן נסמכתי עליהם להשתמש בה לקאקאן. רש"י פירש בכתובות, נא, ע"א בד"ה שתים ושלש וארבע בבת אחת: שומרת קשואים וטווה פשתן ומלמדת שיר לנשים בשכר וּמחממת ביצים בחיקה או ב צי תולעים העושים משי והנשים מחממות אותן בחיקן והם נוצרים.

3) לאחד שהיה לו בן גידם אצבעות, מה עשה? הוליכו אצל סריקאריס ללמדו אומנות, התחיל מסתכל באצבעותיו אמר: כל עצמה של אומנות זו אינה נקנית אלא באצבעות... (שיהש"ר, פ' כרם היה), המשל הזה נשנה בפס"ר כה ומובא במדרש תהל. ח. ב. (בו הגירסא: סריקה שֵׁירִקִירִים) ובילקוט תהלים, ריש תרל"ט, ושם הגירסא ללמדו סירקין; בערוך מפרש ר"ב את המלה הזאת מלשון sericaris ברומית, או מיונית σηρικός לגי' הילקוט, שהוראתה: אורג משי. לדעת פלישר אצל לוי הקריאה הנכונה היא סריקאריס לאמר „טוה משי" משפת פרס וערבית. בפס"ר כ"ה הגי' ללמד את בנו סילקראות וגידֶמַן בהערותיו בהוצאת מא"ש מפרשה מל"ר selicarius: מסתת אבנים, וכמו שהעירוני למעלה כי הלמ"ד מתחלפת אצלם ברי"ש יש לפרש כך גם לפי גירסת „סריקאריס". ולכאורה הדעת נוטה לפירושו, אחרי כי במלאכת סתות אבנים עסקו בכל עת בא"י, אבל בארג משי הדבר מסופק, אולם אחרי שבארצות הסמוכות כמו צור ובארות עסקו באריגת משי ועל־כן היתה ידועה להם, והצורך דוקא של „האצבעות" למלאכה זו מכריע יותר לפרש: אורג משי.

4) מערבית ומסורית, עיין שבת, צ, ע"א; בברכות נ"ו ע"א נמצא: נפל תכלא בכולהו שיראי.

5) פליניוס 6, 20, 21; 8, 45.

בארץ־ישראל הסמוכה, אפס לא הגיעו לנו דברים ברורים על־דבר מסחר המשי בין בני ארץ־ישראל אז, אלא הגדה אחת המספרת, כי אדריינוס שאל מרבי יהושע בן חנניא פלפלין, פסינין ומטקסא והביא לו מטקסא מגוש חלב[1]. אבל מהימים שאחר־כך – מימי התלמוד, אנו מוצאים כבר הרבה דברים על־אודות מעמדו: בני אחות רשב״י היו סוחרי משי גדולים עד כי משכו עליהם את עיני פקידי הממשלה[2], וכן נמשכו עיניהם על מסחר המשי של ר׳ אבא[3]. — כנראה, היו פקידי הממשלות להוטים אז אחרי המשי של סוחרי בני־ישראל, ולפיכך דרשו חז״ל על קללת התוכחה: ובעירם (דברים, כח, מח) כיצד? בזמן שמבקש ללבוש חלוק של צמר או של פשתן ואינו מוצא ואויביו מבקשין ממנו השיראין והכלך הטוב שבכל המדינות[4]; ר׳ חייה רבה ור׳ שמעון ברבי עסקו בשותפות בעסק המשי והלכו לקנות משי בצור[5], אשר היו אז בה בתי־עבודה גדולים לאריגת משי ולצביעת הצבעים, הנודעים אז בכל קצוי תבל, ומסחר המשי היה גדול בה מאד[6]. גם אבא, אביו של שמואל, עסק במסחר המשי ושלח ר׳ יהודה בן בתירא מנציבין אליו, שהוא רוצה לקנות ממנו משי, והחזיק זה את המשי בשביל ריב״ב, ואחר־כך לא רצה ריב״ב לקחת את המשי, כי אמר: רק דברים בעלמא שלחתי אליך, והשיב לו אבא: דבוריך נאמנים עלי יותר מן ממון של אחרים, לכן נסמכתי עליך, ולא רציתי למכור לאחרים, ובירך אותו ריב״ב, שיזכה לבן כשמואל הרמתי שכתוב בו (ש״א ג יז) וידע כל ישראל... כי נאמן שמואל, לכן זכה אבא לבנו זה, שמואל בר אבא[7]. מכס המשי,

---

1) קה״ר, פ׳ כנסתי לי.

2) וי״ר, ל״ד,

3) ב״ק, קיז, ע״ב.

4) אדר״נ, פ״ר, וממנו בא באליהו זוטא, טז, ושם מסיימין: ומבקשים ממנו השירים המופלאים.

5) ר״ח רבה ור״ש ברבי הוו עסקי בפרגמטיא והוו נסבין ויהבין בהדין מטכסין, עלו להדא צור ועבדון עיבידתהון (ב״ר, ע״ז), בילקוט בראש׳ קל״ב נמנים: ר״ח בר רבה ור״ש ברבי ור״ש ב״ג עסיקא בפרגמטיא דמטכסין.

6) עיין גרוטה, שם, צד 57, כי עד 486 אח״ה היו בתי־ארג גדולים לארג משי ולצביעתו בצור ובבארות.

7) אבא אבוי דשמואל הוה מתעסק במטכסא ועאל גבי ריב״ב לנציבין, בתר זמן קם עמו, א״ל לית רבי בעי ההוא מלתא, א״ל: ולא מילין הוון? א״ל לית מילתך הימינא עלי סגי מן ממונא וכו׳ (עיין שוח״ט, שמואל רבתי, פ״י וילקוט שמעוני, ק. „בזית רענן" שם הוא מעיר: אבא אבויי פי׳ אביו זקנו, איזה דורות לפניו, כנראה העיר זאת בשביל שריב״ב לא היה בימי

שלקחה הממשלה, היה גדול משל הזהב[1].

המשי היה להם ענין מסחרי גדול, עד כי אנו מוצאים בו גם תנאי־המסחר המפותחים, כמו אצל הפשתן, למשל, קנין בערבון, לאמר, בדמי־קדימה מעט בשעת המקנה על־מנת לפרוע את המותר בקבלת הסחורה לאחר זמן, וממילא נולדו גם סכסוכים בין המוכר ובין הקונה, אשר נתנו מקום לשקלא וטריא בהלכה[2]. אחד הפקיד מטכסא אצל ר' דימי, אחי ר' ספרא, ומת ר' דימי; ולא צוה לפני מותו בדבר הפקדון הזה, הגיע הדבר לפני ר' אבא וצוה להשיב את הפקדון למפקיד, מפני שני טעמים: ראשית לא היה ר' דימי אדם אמיד, שיקנה מטכסא לעצמו, ושנית, הלא נתן המפקיד סימנים במטכסא[3]. וכן הפקיד אחד אצל חברו שַׂק צרור ואירעו אונס, זה אמר כי היה מלא סיגין, והמפקיד טען כי היה מלא מטכסא[4]. המשי יצא להמכר בחבילות בשם „מחיילא דמטכסא"[5].

אוחזי עינים היו מראים לפני העם, כי המה משליכים כרכי דשיראי מנחיריהם[6]. בעלי מדרש משתמשים במשלים לקוחים מעסק המשי ובפיהם נזכרים שני מינים כוללים: סֶמִי־סריקון, לאמר, חצי־משי; אוֹלוֹ־סריקון, לאמר, כלו משי. וכדי לצייר בחוש, עד כמה תרום קרן הצדיקים לעתיד לבוא, הם אומרים: כשם שהוא מחדש פניהם כך הוא מחדש לבושיהם, היום הם לבושים סמיסריקון ולמחר אולוסריקון[7]. וכן נקרא המשי הגס בשם

אבוה דשמואל, אולם עיין בסה"ד ערך ריב"ב, כי היו שני בני בתירא והאחד היה בימי רב ושמואל.

1) ב"ר, מ.

2) בירושלמי, ב"מ, פ"ד, ה"א, ד"ט, ע"ג: חד בר נש יהב דינרין למטכסה, חזר ביה, אתא עובדא קומיה ר' חייה בר יוסף ור' יוחנן, ר' חייה בר יוסף אמר: או יתן לו כדי עירבונו או ימסור אותו למי שפרע, ור' יוחנן אמר: או יתן לו כדי מקחו או ימסור אותו למי שפרע, ר' לא אומר ערבון היה, ר' זירא אמר מקצת דמים נתן לו... הספור הזה בעצמו נמצא גם בירושלמי קידושין, פ"ב, ה"א, דס"ב, ע"ג בזרע פשתן, ואפשר כי היו שני דינים מחולקים.

3) כתובות, פה, ע"ב.

4) ירוש' ב"ק, פו, ה"ז.

5) ב"ר, פע"ז. ויותר יעקב, אשכחון חדא מ ח י י ל א דמטכסין. הספור הזה בעצמו של ר"ח רבה ורשב"ר נמצא גם בשיהש"ר פסקא מי זאת עולה, ושם נאמר: ומצאו ח ב י ל ה של מיטכסין, נראה מזה, כי מחיילא היינו חבילה. השורש הוא כנראה מערבית „חול": משא כבד, צרור גדול.

6) אמר ר' אשי חזינא ליה לאבוה דקרנא דנפיק שדי כריכי דשיראי מנחיריה (סנהד. סז, ע"ב).

7) בקה"ר, פסקא כל הנחלים... בל' רומית semiserica היא חצי־משי, אולוסריקון־

אֲרסקינוֹן [1]), על כל פנים נראה מזה, כי תלמידי־חחכמים היו לבושים אז מלבושים של חצי־משי. וכן אמרו: בנוהג שבעולם, שני פרגמטין שהיו במדינה, זה לוקח מטכסין וזה לוקח אולוסריקא, עמדו זה עם זה, אמר אחד לחברו מבקש אתה להחליף? א"ל: הן. החליפו זה עם זה, זה נותן מטכסין ולוקח לו אולוסריקא, נמצא ביד זה דבר אחד וביד זה דבר אחד [2]). במדרשים מאוחרים נזכרים בגדי משי כבגדים היותר־יקרים [3]). בימי הגאונים אנו מוצאים כבר את בני־ישראל עוסקים גם בגדול תולעת המשי. כמו שנראה מזה, שפנו אל הגאון מתתיהו בדבר גדול תולעת המשי, בשבת [4]). ליצחק ב"ר ברוך אלבאליא מספרד היתה מסורת אבות, כי מוצא משפחתו הוא מאחד ממיוחסי גולי ירושלים שנקרא בשם ברוך, אשר טיטוס שלחו לפרוקונסול במֶרידא כדי להרחיב בספרד את תעשית המשי, אשר היתה ממלאכת משפחתו [5]). אם נכונה המסורה הזאת או לא, אבל על כל פנים היא מעידה על חשיבות עבוד המשי בעיני בני־ישראל אז. גם בנימין מטודילא מודיע, כי יהודי תֶּבֶן עסקו בימיו בעבדנות משי [6]).

ג. יתר מיני חמרי הארג של החי

א. צמרי הגמל והארנבת. צמר הגמל הוא שער הנוצה מגַוַּן חום ושחוף של הגמל, הנטוה היום כצמר מסרק. בארצות המזרח השתמשו בו גם לפָנים לארגי־בגד גסים וגם לארגי יריעות־האהלים, אולם יש אשר

בל' יונית όλοσηρικόν היא כלו משי. בירוש' שבת, פ"ו, ד"ח, ע"ב הם מתרגמים והחריטים (ישעיה ג): זונרין מצוירין ואולוסריקא מצוירין.

1) א"ל מהו דין דכתיב (ישעיה, כ"ג): לאכל לשבעה ולמכסה עתיק? א"ל יומא דין אריסקינון למהר אולוסריקין (קה"ר, פ' כל הנחלים) ממשי גס, עיין לוי.

2) תנחומא ריש תרומה. כאן נכתב „מטכסין" במקום סמיסריקין, כנראה, היה המשי הרגיל, המצוי ביד כל, חצי־משי, והוא סתם משי „מטכסה", בימיהם.

3) למשל, במדרש „גן עדן וגיהנם" (בבית המדרש, חדר חמשי, לאהרן יעלינעק, ווינה, תרל"ג, צד 443): ומלבשין אותו (את הצדיק) ח' בגדים של משי, ושם 147: ומלבשין אותו בגדי כבוד ומשי.

4) עיין בתשובות הגאונים 230 ושערי תשובה. ר"ל אם מותר להאכיל לתולעות המשי בשבת. לפי דעת גרֶץ היו השואלים יהודי יָוָן (גרֶץ, ח"ה, 244, בהערה ו).

5) עיין בספר הקבלה להראב"ד (ועיין גרֶץ, ח"ה, 56).

6) עיין מסעות בנימין, הוצאת אשר, 16.

השתמשו בו גם לארגי־בגד דקים[1]. בימי בעלי המשנה השתמשו בצמרי הגמל והארנבת גם לארג הדק של החלוק[2]. לדעת אחד מחכמי התלמוד היו צמרי הגמל והארנבת הראשונים, אשר השתמש בהם האדם הקדמון לצורך ארג בגדים[3]. שניהם נמנים במשנה בין חמרי הארג של הבגדים הידועים בימיהם[4] ונחשבו בין הצמרים שיש להם שם לוי[5], ובין המינים הנטוים[6]. את צמר הגמלים היו טורפים בצמר כבשים בכמיות גדולות וקטנות[7].

ב. הנוצה של עזים, אשר שמה בכה"ק: עִזים, ובארמית בשם: מְעַזֵי[8], ששמשה אז רק לצורך ארג היריעות, נחשבה גם היא בין חמרי הארג הידועים להם[9]. הבגד, הנעשה ממנה, נחשב בין הבגדים החייבים בציצית[10]. ביהוד היו משתמשים בה לארג הגס הנקרא בשם שק[11], אבל עשו ממנה גם

1) עיין ביבלישעס ווארט. ב. של ווינר בערך קאמעל.

2) אבל העושה חלוק שכולו צמר גמלים וכולו צמר ארנבים (תוס' כלאים, פ"ה, מי"ב).

3) ר' שמואל בר' נחמן אמר: צמר גמלים וצמר ארנבים היו [בגדי אדה"ר], (ב"ר, ספ"א). ואפשר בשביל שצמר הגמלים נופל מאליו בימי האביב ולא היה צורך לאדה"ר במלאכת הגזיזה, וצמר ארנבים—בשביל שהארנבת קלה ביותר להיות נצודה גם מהאדם הקדמון בלי תחבולה מיוחדת.

4) ספרא, תזריע, פי"ג, ומנחות, לט, ע"ב.

5) תוס' שבת, פ"ט; ירושלמי, כלאים, פ"ט, ה"א.

6) תוס' שבת, פ"ט, מ"ג: המוציא מצמר גפן ומצמר כלך ומצמר גמלים ומצמר ארנבים ומצמר חיה שבים ושאר כל הנטוין כלן.

7) כלאים, פ"ט, מ"א.

8) שמות, תרג. אונק. כה, ד: יריען דמעזין; שם, כו, ז; במדבר, לא, כ: עובד מעזין; שמות לה, כו: ית מַעַזְיָא: עיין פלישר אצל לוי ה"ג 314.

9) בספרא הנ"ל.

10) מנחות, לט, ע"ב. ורש"י מיטיב לדייק שם, כי צמר של עזים נקרא בשם נוצה, לפי שאינו רך כשאר צמר. בשפה קראו אז לשער קשה בשם נוצה והיום להפך קוראים לשער רך בשם נוצה. — המה, כנראה, ידעו רק את העזים השחורות בעלות השערות הקשות והגסות, המצויות גם היום בא"י, ביחוד אצל הבדואים הערבים. בימי כה"ק היה משמש ליריעת האהלים ולכבירים (שמות, כו, ז, לו, יד; שמו"א, א, יט; יג, טז), ועל־כן נשאו את משלם לאמר: מאי טעמא עיזא מסגן ברישא והדר אימרא? א"ל: כברייתו של עולם, דברישא חשוכה והדר נהורא (שבת, עז, ע"ב), לאמר, העזים השחורות בראש, ואחר־כך הלבנות. — כנראה, נשאו את משלם זה כנגד העומדים בראש העם ומנהיגיו הרשעים בדורם. אבל נמצא נזכר אצלם גם עיזא חיוורתי (גטין, סט, סע"א).

11) ספרא, שמיני, פ"ח: אין לי אלא שק העשוי מן העזים... כנראה, לא נודעו להם השערות של עזי אנגרא הלבנות והארוכות, אשר הנה רכות ודקות כמשי, המשמשות לצורך הארג

בגדים נאים[1]). את העזים היו שוטפים במים טרם שלקחו מהן את נוצותיהן: לשטף הזה היה ריח רע מאד[2]). בתלמוד דרשו בהפלגה: וטוו את העזים (שמות, לה), שטוף בעזים וטווי בעזים, לאמר, שטפו את העזים, כמו כן טוו בגופם, כמו שאמרו מקודם: הטווה צמר שעל גבי הבהמה[3]).

ג. צמר החיה שבים. הוא נמנה בפיהם בין החמרים הנְטוים, אבל בין הבגדים לא נמצא זכרו[4]). כנראה, זה הוא צמר חוט המשי של חומט־הַתְּקִיעָה, הנמצא בים התיכון[5]). מנהגו לתקוע את ראשו האחד לתוך קרקע הים ואת השני הוא זוקף למעלה. תולעתו דומה לחומט־האדמה, מבין קליפותיו יוצא צרור אחד כעין זקן של פתילי משי שחור. מכינים ממנו גרבַיִם, נעלי־יד וכיסים, גם נמצא הוא במשנה בשמו היוָני פינון: „ומנעלות הפינון", אשר פירשו בירושלמי, כי כונתם במנעלות הפינון היא לדרדסים, לאמר, לגרבים אשר הכינו ממנו[6]). הביצנטינים היו אורגים את נימי הפינון (pinna marina) האלה גם לארג בגדים (Procop. De aedific III,1)

ד. שערות האדם והחמור. היו משמשות גם לארג שקים[7]).

קַמֶּלוֹס היקר. ונודעו אז באסיה הקטנה, כי מקום מולדתם היתה פריגיה (Phrygien), אשר המציאה כמיות גדולות של צמר כבשים ועזים למילת (גרוטה, 136; סטרבו, XII, 7; פליניוס, VIII, 73; אריסט. אנימ. VIII, 28, ועוד) ועל־כן נמצא בפרקי רבנו הקדוש, פ"ד: ואם יגוז גדי מילת תדור כלה עם חמותה. לעומת זאת נזכרים בספרא שמיני ו, ח הארגים הגסים משערות עזי קיליקי.

1) חולין, קלז, ע"א: אלא מעתה נוצה של עזים ליחייב? ופרש"י לחייב דהא ראוי לאדם לבגדים נאים.

2) שהש"ר, פ' נפת.

3) שבת, עד, ע"ב; צט, ע"א. וע"כ אמרו: הגוזז עזיו (שלא כדרכן) פטור מראשית הגז (תוס' חולין, כ, ד) ולחנם מתפלפל קרויס ורוצה להוציא מכאן כי היו אז להם עזים בעלי צמר ארוך (ארכ. ח"א, 533) ועיין להלן בטויה.

4) כאשר ראינו הוא נמנה בין המינים הנְטוים בתוס' שבת, פ"ט, מ"ג, אבל איננו נחשב בין הבגדים לא בספרא, תזריע, פ"יג, ולא במנחות, לט, ע"ב.

5) הידוע בשם: זיידענ־שטעקק־מושעל. המשי שלו דק יתר הרבה מזה של תולעת התות והוא נטוה, אבל אין מכינים ממנו בגדים, כאשר מבואר בפנים (עי' בלקסיקונים ע' מושעל, שטעקק־מושעל), ועל־כן הוא נמנה בין המינים הנטוים ולא בין הבגדים, ועַיֵן להלן בח"ב.

6) הברסים והברדסים והדלמטיקון ומנעלות הפינון לא ילבשם עד שיבדוק (כלאים, פ"ט, מ"ז), ומפרשים שם בירושלמי, פ"ט, ה"ה: מנעלות הפינון דרדסין, לאמר, מנעלות שבמשנה פירושן דרדסין, לאמר גרבים, כי בימי המשנה קראו לגרבים גם כן בשם מנעלות, פינון הוא מלי היונית πίννον, זיידענ־שטעקק־מושעל. עי' בעה"ש ע"ד פינון פירושים רחוקים מאד.

7) האורג מלא הסיט מצמר בכור בבגד יכול ידלק הבגד, משער נזיר ופטר חמור בשק

ה. שער החזיר וכן שער זנב־הפרה ושער השור. היה משמש גם־כן לארג שקים[1], אבל שער גוף הפרה לא היה משמש לארג[2]. שער זנבי הסוס והפרה היה משמש גם לארג נישבים[3]. יש אומרים, כי השער המסתפר מצואר הסוס ומזנבו נקרא בשם „ספירא"[4].

ד. הפשתה

א. מוצא הפשתה ומיניה. הפשתה היא צמח בן שנה, גבהה מֶטֶר אחד בקירוב. צמיחתה עולה יפה באקלים לַח וקריר. ערכה כפול: כצמח מוצא נימים וכפרי מוציא שמן. מהפשתה עושים ביחוד את הבד המשובח, סגולת המתיחה מעטה בו מאשר בצמר גפן, כי אינה נמתחת עד ארבעה אחוזים ממדת ערכה.

מבדילים בנטיעת הפשתה שני מינים: פשתה פוקעת, אשר בהִגמלה גבעוליה מתפקעים מאליהם, ופשתה סגורה או דַיִש, אשר גבעוליה הכֵהים סגורים והמה מוציאים את זרעם רק בעזרת פעולה מכנית כמו הדישה.

זמני זריעתה המה ירחי ניסן—סיון, ועל פיהם היא נקראת: פשתה חַרְפָּה, פשתה אֲפֵלָה; מבכרים את הראשונה על השניה, בגלל קליפתה החזקה. — בהזרע הפשתה למטרת הוצאת נימים טובים, אז זורעים את זרעוניה צפופים ותכופים אלה לאלה, למען אשר יצמחו קלחיה למעלה וימעטו להסתעף. בעלות צמח הפשתה מן האדמה, יגדל עד מהרה באויר טוב; בהגיעו לאורך אצבע, יִנָּכש (יורחקו עשביו הרעים); בכלות ימי צמיחתו, יבוֹלו עליו התחתונים, קלחו מתכרכם ואז מתחיל הקציר, על הרוב יבוא הקציר משנים־עשר עד שלשה־עשר שבועות אחר הזריעה, אז עוקרים ומוציאים את הקלחים מן האדמה והמה מתיבשים על הרוב בהשטחם על־פני השדה.

יכול ידלק השק (תמורה, לד, ע"א), גבי צמר נקיט „בגד" וגבי שער „שק", כאורחא דמילתא (רש"י).

1) אין לי אלא שק העשוי מן העזים, העשוי מן החזיר ומזנבה של פרה מנין?... (ספרא, שמיני, פ"ח).

2) שאני פרה דלאו בת גזה היא (בכורות, כ"ה, ע"ב), שאין לפרות צמר, הלכך לא אסור בגזה (רש"י).

3) המוציא שני נימין מזנב הסוס ומזנב הפרה חייב, שמצניעין (מפני שמתקינין, תוספתא) אותן לנישבין (שבת, צ, ע"ב; תוס' שם, פ"ט, מ"א). עשה דבר מזנב הסוס ומזנב הפרה כמעשה העזים (שבת, סד, ע"א).

4) חוצלות של שעם ושל גמי ושל שק ושל ספירא (סוכה כ, ע"ב), של שק, מנוצה של עזים; ושל ספירא, ממה שמסתפר מצואר הסוס ומזנבו (רש"י וכן הערוך).

ב. מיני עבודי הפשתה. אחרי התיבש הקלחים באה פעולת הקטיפה או השמיטה: קוטפים ושומטים את גבעולי הזרע מן הפשתה על־ידי מסרק ברזל, קלחי הפשתה נמשכים דרך המסרק בזהירות יתרה ובאופן זה המה פושטים את גבעוליהם, אחר הקטיפה או השמיטה באה פעולת המשרה, אשר מטרתה הוא להפריד את נימי הקליפה מחלקי עץ הגבעול המדובקים יחדו על־ידי עצם גומי (פֶּקְטָזֶה), ואי־אפשר להפריד בין הנימים היחידים, אם אין מקדימים לשרות את הקליפה ואת העץ. אופני המשרה הזאת שונים המה: יש השוטחים את קלחי הפשתה מִשטח דק על־פני השדה ונותנים אותם להיות צפויים אל פעולת האויר והגשם משנַים עד ששה שבועות וגם יותר, עד שמתמקמקת הקליפה, ויש הנותנים אותם במים צוננים, ויש במים חמים. בימים האחרונים יש גם משרה כימית. אחרי תום פעולת המשרה נשטפת הפשתה במים טהורים והיא נשטחת אל מול פני השמש במקום, שרוחות מנשבות, למען תתיבש ותתלבן.

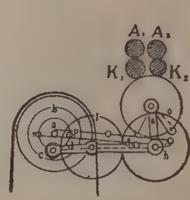

צמח הפשתה.

אחרי התיבשה היא נכתשת או נחבטת במַכּוֹש עץ כבד, המפרק את קלח הפשתה כל־צרכו ומרככו; אחר־כך מוציאים בה לפועל את פעולת הדישה, אשר על־ידה מתפרדים קסמי העץ הכתוש מן הקליפה. את הדישה עושים על תיבה פשוטה, אשר סכין בעל כף אחד לה או על תיבה בת קרשים מחודדים זקופים ומקבילים זה אל זה. גם מכונה הכינו למטרה הזאת, אשר זוגות מעגילות שונים עושים את דישת הפשתה. בידי הדישה מתפרדים קסמי העץ הכתוש מהקליפה. גזרי הקסמים הגדולים נופלים והקטנים נשארים תלוים בקליפה, ואת אלה מרחיקים בפעולות מכניות אחדות, כגון: בפעולת החִכּוּך – מחככים את הפשתה בשפתי סדן החכיכה החדות; בפעולת הנפוץ. – הפועל אוחז בשמאלו מלא חופן פשתה ואת הקצה התלוי למטה ישים בחריץ של קרש תנופה ובחרב עץ הוא הולך ופולח את הפשתה מאונך, בראשונה מרבים לחכך מאשר לחבוט, ואחרי־כן הוא עושה את הפעולה הזאת עם קצה הפשתה השני. גם לנפיצת הפשתה כמו לדישתה משתמשים במכונה, אשר טור סכינים סובבים בה על קטרם עוברים על הפשתה התלויה בצדה במקום הנסמן בציור י' שלפנינו באות פ. בפשתה, אשר קשה להפריד ממנה את מוצה, משתמשים לפעמים במלאכת החפיפה: – חופפים

ציור ט, א.
מַכּוֹש הכּוֹתֵש.

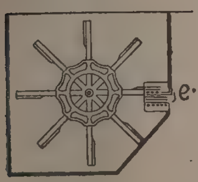

ציור ט, ב.
מכונה של דישת פשתה.

בברזל או ברקיע־ברזל את הפשתה המונחת על השולחן או בחיק האומן.

מאה קילו פשתה שרויה ומיובשת כל־צרכה מוציאה אחר הדישה, הנפוץ או החכוך מן 15 עד 30% קילו פשתה מתוקנת לסריקה. בשבעים עד שמונים וחמשה קילו פסולת יש שלשה עד עשרה קילו נעורת, והמותר הוא מוץ הפשתה.

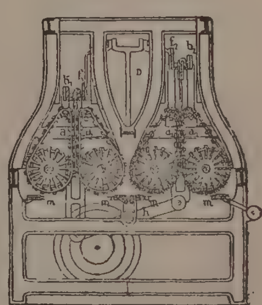
כל תקוני הפשתה בשריָה, בחבטה, בדישה, בנפוץ ובחפפה המה בכלל ממלאכת האכר, הפשתה נמצאת בשוק לממכר על־פי־רוב כשהוא מנופצת, אפס במעמדה זה עוד איננה מוכשרת לטויה, כי חוטיה אינם מיושרים וגם צריכים המה עוד להתחלק, אל המטרה הזאת מגיעים על־ידי מלאכת הסריקה, היוצאת לפועל גם בידים גם במכונה; הסריקה מהלקת את נימי הפשתה ומישרתם, מרחקת מהם את חלקי העץ ומכשרתם באופן כזה לטויה. החלק הראשי, אשר בסריקת הידים, הוא קרש, אשר שיני אסטמא גבוהות כָלות למעלה בחודים חדים, קבועות בו. על־פי־רוב עושים בה גם את המלאכה הגסה גם את המלאכה הדקה בידים וליתר המלאכות משמשות המכונות. לברירת הפשתה ולבחירתה לצורך מטרותיה המיוחדות צריכים לידים אמונות ומנוסות. מכונות־הסריקה הח׳ שות מתוקנות באופן, אשר נימי הפשתה תלוים בהן מאונך, והמה מעובדים משני עבריהם ברצועות מסרק הסובבות בתקופתן. הרצועות הֵנה של ר׳יע־ברזל המְחזקות במסמרים אל רצועות עור אין קץ. המסרקות מחולזנות אל הרצועות באופן אשר הן עושות שורה אין קץ מעוקצי אסטמא. המסרקות אשר ברצועות הולכים הלוך ודק. גם משתמשים בשלש מכונות, אשר כל אחת שונה במסרקותיה: האחת לצורך פשתה גסה, השניה לבינונית, השלישית לדקה.

ציור י.
מכונת נפוץ פשתה.

אולם עוד המלאכה מרובה לעשות את הפשתה הסרוקה למַטוה, – עוד עליה לעבור דרך מכונות מיוחדות את העבודות: יצירת הרצועה, ההכפלה או ההשטחה, ההכנה לטויה והטויה הדקה. הפשתה אינה מתלבנת עד היותה למטוה ולארג.

מאה קילו פשתה מסורקת ומלוטשת מוציאים חמשים וחמשה קילו סרוקה: עשרים וארבעה דקתא, עשרים דקדקתא; קילו אחד

ציור י״א.
מכונות סריקת הפשתה.

כלה באבק. הנעורת (הדקתא) גם היא יוצאת בשוק לממכר כפשתה פחותה.– הנעורת מתהוה גם בדישת הפשתה.

ציור י״ב.
נימי פשתה.

ג. נים הפשתה. נים הפשתה איננו נופל הרבה בדקותו ובזהרו מנים המֶשי, והוא עולה בחזקו ובקיומו גם על המשי, גם על הצמר גם על צמר־הגפן. ארכו הוא מעשרים עד מאה וחמשים צנטימטר ולפי אופן שמוש פעולת הסריקה מראהו שָׁחוֹף, שָׁחוֹף־פַּלְדָּה (שטאהל־גרוי), שחוף־כרכום, צהוב בהיר עד מראה הלבן; במינים היותר טובים הוא מזהיר כזוהר המשי, הוא רך מאד, דק, מתית, גם חזק וקיים. פניו על־פי־רוב חלקות. כמעט תמיד הוא בעל קמטים מעוכים (כבציור י״ב שלפנינו) גם בעל בליטות ושפות דקות. במינים הבלתי ברורים עוד נראים שרידי הגִלְדָּה העליונה.

הפשתה בימי המשנה והתלמוד

א. קדמות הפשתה בא״י. את אשר קראו בימי כתבי־הקדש בשם: פשתָה, שש, בוץ, קראו בימי המשנה והתלמוד בשם: פשתן, כיתן, כיתנא [1]. לפי המקומות המרובים במשנה, בשני התלמודים ובמדרשים, אשר בהם נזכר השם פשתן, כתנא נראה, כי השתמשו בה אז יותר מביתר מיני חומרי הארג, זריעתה היתה מרובה אצלם, ומלאכת תקוניה כבר התפתחה אז במדה נכבדה בכל מקצועותיה, עד כי נקבעו ונתיחדו בעיקרם כבר בימיהם כל שמותיהם המלאכותיים כמעט כבאחת השפות החיות בימינו.

1) בלשון סורית נקראת הפשתה בשם כיתן, כיתנא, וכן מתרגם התרגום הסורי את הפשתה שבכתבי־הקדש בשם הזה. ונתחלפה הה״א שבסוף המלה פשתן בנו״ן (פשתן ת׳ פשתה) על דרך: בנין, קנין, במקום: בניה, קניה. גם שש הוא פשתן ונקרא בשם הזה המטוה המלובן של פשתן על שם גונו הלבן, כאשר הוכיחו בצדק בתלמוד: מדשש כתנא תכלת עמרא הוא (יבמות, ד, ע״ב), לאמר, כשם שהשש הוא שם מיוחד לפשתן המלובן ועל שם גונו הלבן משוש (כאשר נקרא גם המרמר הלבן בשם שיש גם־כן משוש), כך נקרא הצמר הצבוע תכלת על שם צבעו בשם תכלת, כאשר נמצא: ואת המשכן תעשה עשר יריעות שש משזר ותכלת וארגמן ותלעת שני (שמות כו, א) וכן: שש וארגמן לבושה (משלי לא, כב) לאמר: מקבילים את הפשתה הלבנה, אשר איננה צבועה, אל צבעי הצמר הצבוע. כי שש היא כתנא נמצא מפורש: את מכנסי הבד שש משזר (שמות לט, כח). — „פשתה״ הוא השם הכולל של חומר הארג הזה, ועל־

הפשתן צמח ועובד בארץ־ישראל עוד טרם שבאו שמה בני־ישראל[1]. וגם בין בני־ישראל, באי הארץ, נודעו משפחות עוסקות בעבודת הבוץ[2]. ויש הנותנים את ארץ־ישראל למקום מולדת הפשתה[3], אשר ממנה קבלו את זריעתה הסורים והצורים, אשר הצליחו בה בעזר בתי־הצביעה אשר להם[4]. גם במצרים קדמה עבודת הפשתן. — סופרי יון ורומא נותנים אותה למקום מולדת הפשתה, וכנראה באה באמת ממנה לא״י, אחרי כי המלה פשתה היא

כן היא נזכרת בתורה בשמה זה רק בנגעים ובשעטנז בהקבלה אל הצמר. „שש״ הוא שם המטוה המעובד והמלובן היוצא ממנה, ועל־כן נזכר בכל פעם: שש משזר. — הבגדים הנעשים משש היו חשובים ביותר גם במצרים (בראשית, מא, מב). „בד״ הוא שם ארג מיוחד היוצא ממנה. בכתבי־הקודש האחרונים נמצא במקום השש את הבוץ. ביחזקאל הננו מוצאים נבדלים: הבוץ לארם (יחזקאל, כז, טז) והשש ברקמה למצרים (שם, שם, ז); כנראה, היו שני מיני פשתן נבדלים למקומות מוצאיהם. ואפשר היה מין אחד נבדל רק בשמותיו לפי הבדל הלשונות של שתי הארצות האלה, ולפיכך מתרגם אונקלוס בארמית את מכנסי בד (ויקרא, טז, ד): מכנסי דבוץ; פארי המגבעות שש (שמות, לט, כח): כובעיא דבוצא. וכן הננו מוצאים, כי הנקרא בכתבי־קדש הראשונים בשם בד (שמואל ב, ו, יד), נקרא באחרונים (דבהי״א, טו, כו) בשם בוץ. גם במשנה ובגמרא (יומא) נזכרים „בגדי בוץ״ „סדין של בוץ״ בבגדי כה״ג. בלשונות העמים מעתיקים את השם בוץ העברי בשם βυσσός היוני, byssus הרומי, אשר הוראתו גם־כן מין פשתן נבחר, כאשר נשמע מפורש מפי יוסיפוס בקדמוניות ג. ז. ז.: הביסוס מכוון אל האדמה, אשר ממנה צומחת הפשתה. — בין סופרי יון ורומא יש אשר קראו גם לצמר־גפן בשם ביסוס, אבל בכלל יש להם בזה בלבול־לשונות גדול, כי לא היו בקיאים בהבדל שבין טיבי חומרי הארג השונים, ואת אשר החליט האחד לצמר־גפן מחליט השני למשי והשלישי לפשתן, עד כי לדעת אחד החוקרים (פופא) מביא חלוק דעותיהם בזה לידי גיחוך. גם המתרגם חבלי בוץ (אסתר, א, ו): אשלי מטכסין, נגרר, כנראה, אחריהם.—השם בצבק (ע״ז, עה, ע״א; נדה, סה, ע״ב; תוספתא, טהרות, יא, מט״ז; בירושלמי, ע״ז, פ״ה, שם, מ״ה, ב, הגרסא פטפוט) מורה לדעתי מין נצרים, שגדל בבוץ.— דעת אחדים מחכמי העמים, כי שש הוא צמר־גפן, מופרכת גם על־פי מה שברר ר״ש מונק בספרו פלשתינא (צד 22), כי צמר־הגפן הובא לא״י מפרס רק זמן קצר לפני חורבן בבל.

1) יהושע, ב, ו. —

2) עד כמה הקדימה להתפתח עבודת הפשתה בין בני־ישראל נראה מזה, כי נקראו עליה שמות משפחות של באי הארץ: ומשפחות בית עבודת הבוץ לבית אשבע (דהי״א, ד, כא). — ההוראה של „בית״ כאן היא כמו „בית אהרן, בית לוי״ לאמר: כתה, מעמד, ובשביל זה הוא נמצא כאן בלשון יחיד. —

3) פלידרוס ורגילוס בעצמו מחליט, כי ארץ־ישראל היא מקום מולדת הפשתה (גרוטה, צד 264).

4) דהי״ב, ב, יג, ועיין שם אצל גרוטה.

מצרית[1]. גם בבבל, ביחוד בבקעת פרת, מצאה הפשתה תרבות טובה ורחבה[2]. גבעולה עלה בארצות המזרח, ביחוד במצרים, עד גובה שלש רגל. הפשתה הפלשתינאית ממראה כרכום־זהב היתה מפורסמת אז למין היותר טוב. אחד הסופרים מהלל את הפשתה האֶליזית, כי היא דומה בערכה אל העברית[3].

מהפשתן נעשתה הכתנת, הלבוש היותר קדום, ושמה זה מעיד, כי נעשתה אז רק מפשתן – כיתנא[4]. בכל־זאת אין ללמוד מזה, כי שמוש הפשתן כחומר־ארג קדם אצל העברים מאשר שמוש הצמר. בתלמוד נחלקו בדעותיהם על־דבר קדימת שמוש הפשתן או הצמר לצורך הלבשת האדם[5].

הפשתה היתה אז בא"י חומר הארג האחד של הצמח, כמו שהיה הצמר חומר הארג האחד של החי, אשר השתמש בהם האדם לצורך הלבשתו ונאסרה הלבשת שניהם בערבוב יחדו, לאמר–שעטנז, משום ערבוב שני מינים שונים באופני עבודם[6],

---

1) ע"ד הפשתן במצרים עיין שמות, ט, לא; ישעיה, יט, ט; פליניוס יט, ב; הירודוט ב, קיח; הסלקויסט ר, תק. עוד לפני ארבעת אלפים שנה היה הפשתן אחד מארגי מצרים, כפי אשר יעידו תכריכי הבד של החנוטים. ע"ד המלה פשתה שהיא מצרית עיין במאמר בונדי בצייטשריפט פיר אֶגיפטישע שפראכע 132,32 ועוד 133, גם הומל: אלטאיזראעליטישע איבערליפרונג, צד 292.

2) קסנפון, קירוֹפֶּדיה, VI, 4, 2; הירודוט 1, 50; סטרבו, XVI, פרק א, § 20.

3) פוזניאס, אליקרום, V, 5, 2.

4) עיין בקדמוניות ליוסיפוס ג, ז, ב, כי נקראה כתנת בגלל שנעשתה מפשתן.

5) (סוטה, יד, ע"א). כתנת עור, רב ושמואל: חד אמר דבר הבא מן העור (פירוש, צמר) וחד אמר: דבר שהעור נהנה ממנו, (פירוש, פשתן).

6) אין כל ספק, כי לא נמצאו בארץ־ישראל בימי נתינת התורה מיני חומרי ארג להלבשת האדם של החי ושל הצמח, מלבד צמר הכבשים והפשתן, וזהו טעם דרשתם: הואיל ונאמרו בגדים בתורה סתם ופרט לך הכתוב באחד מהן צמר ופשתים, מה להלן צמר ופשתים אף כל צמר ופשתים (שבת, כו, ע"ב; יבמות, ד, ע"ב; מנחות, לט, ע"ב), ולו נמצאו כאלה היו נאסרים גם המה בשעטנז, כי נראה לעינים, אשר צמר ופשתים נאסרו רק מאשר המה כלאים משני מינים של עולמות שונים—של עולם החי והצומח. את הטעם הזה פירשו גם חכמינו באמרם: (מדרש תנחומא, ויקרא, אמור כא). זה שאמר הכתוב: כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה, מקרה אחד להם... ומותר האדם מן הבהמה אין (קהלת, ג, יט), כתיב באדם: לא תלבש שעטנז, צמר ופשתים יחדו (דברים כב, יא) וכתיב בבהמה לא תחרוש בשור ובחמור יחדו (שם, שם, י) פירוש, כמו ששם נאסרה ההשתתפות של שני מינים בעבודה אחת, כך כאן נאסר הערבוב של שני מינים לצורך הלבשה אחת. אולי אפשר לפרש, על־פי השערה, את המלה שעטנז, שלא נתגלה מקורה העברי (הבלשנים מוציאים אותה מהשפה הקופטית sascht-nous, לאמר, ארג אכזב), עפ"י שני מיני העבוד השונים של הצמר והפשתן הקדומים מאד, היינו: הצמר מעובד בבטישה (ברגלים או בכלי) וזהו כל עיקר עבדנותו, המיחדתו והמבדלתו מחומרי הארג של הצמח, הפשתן ויתר חומרי הארג

או במעבדיהם [1].

ב. מיני הפשתן. כמו בפי כל סופרי קדם [2], כן נודעים אצלם

של הצמח אין להם עבוד, אלא גיהוץ בלבד (עיין להלן בפרק הכביסה). לפי זה תהיה המלה שעטנז מרכבת משתי מלים: שעט הוראתה בטישה, דריסת ברגל, „נז" הוראתה כמו נץ בחלוף זיי"ן בצדי"ק: נציצה, זוהר, גיהוץ, והיינו, לא תלבש שעטנז, שני מיני חומרי ארג של שני מיני עבוד שונים, והטעם כמו: לא תחרוש בשור ובחמור יחדו. רק בימינו יודעים לתקן את חומר הארג המרכב מצמר ומפשתן בכל תקוני הכביסה, האשפרה והצביעה, ועוד קרוב לזמננו לא ידעו לצבוע יחדו את חומר הארג של החי ושל הצמח, כי יקלט בהם הצבע קליטה שוה. וכן אמרו: עמרא וכיתנא בהדי הדדי לא סלוק להו צבעא (נדה, סא, ע"ב).

[1]) האדם הקדמון נחלק לשני מעמדות: לעובדי־אדמה ולרועי־צאן וריב תמידי היה והוה גם היום בארצות המזרח ביניהם על־דבר מקומות המרעה, והיא מלחמת־המעמדות הראשונה בין בני־אדם. על ברכי השבט רועה־הצאן נולדה, כנראה, המסורה של קין והבל הקדומה מאד, אשר על־פיה יוצא, כי עובד־האדמה הראשון היה הורג אחיו ורועה־הצאן הראשון היה נעלב והרוג מאחיו זה. גם שעה ה' אל הבל ואל מנחתו ואל קין ואל מנחתו לא שעה. לבסוף תספר לנו המסורה הזאת, כי קללת אלהים רובצת על קין, כי יהיה נע ונד בארץ ואין לו חזקת קנין בקרקע, ועל־כן יש ממילא רשות לשבטי רועי־צאן לרעות על שדות שבטי עובדי־אדמה. המסורת הזו היא מסורה שבטית, לאומית, אשר נמסרה לנו מאבותינו בני שבטי רועי־צאן. פרי השנאה הצתיקה הזאת היו בודאי הרבה חוקים מבדילים בין השבטים השנים האלה וביניהם אסור שעטנז, לאמר, כל שבט ילבש רק את פרי עבדנותו (בפי שבטי רועי־צאן היתה מסורת: כבשים ללבושך—משלי, כו), עכ"פ לא יתערבו יחדו. וזהו, כנראה, הרעיון הצפון בדרשתם (בתנחומא) כי פרי האדמה שהביא קין (בראשית, ד, ד) היה זרע הפשתן (וכן מתרגם תר"י: מזרע כיתונא), וגם דרשתם (שם), כי בגלל שקין הביא מנחה את הפשתן והבל את הצמר, לפיכך נאסר שעטנז, כדי שלא תתערב מנחת החוטא עם מנחת הזכאי. בפרקי דר"א, פכ"א, מסיימין את הדרשה הזאת בשם ר' יהושע בן קרחה: אמר הקב"ה אל יתערבו מנחות קין והבל לעולם, שמא ח"ו יתערבו בארג בגד, שנאמר לא תלבש שעטנז... אפילו היא מורכבת לא יעלה עליך... בילקוט, בראשית, לה, הגירסא: ואפילו היא מרוקמת... ואולם הדת חברה אחר־כך את שני השבטים לעם אחד, ועל־כן בטל אסור שעטנז במצות הציצית הדתית. — המשורר ח"נ ביאליק מביא במאמרו „ההלכה וההגדה" ב„כנסת" את הערתי זו, שנדפסה במאמרי הצמר והפשתה ב„הקדם", תרס"ט, בלי להזכיר שמי עליה.

[2]) לפי דברי הסופרים המובאים לעיל נקראו ארגי פשתן היותר גסים בשם ψωσών, אשר יצאו למפרשים וגם לבגדים (כנראה, דרשו בגלל זאת פישון (היינו: ψωσών), שהוא מגדל פשתן (בר', פט"ז) ונעשו מפשתן גס. הפשתן היותר טוב נקרא בשם ὀθονή (מזה שם הבגד אותוניתא (בירוש' סנהד', פ"ב, ה"ו), אשר יצאה לצורך המעמד הגבוה, בד של מין אחד נקרא

מינים שונים של פשתן: גסים ופחותי־ערך, דקים וגדולי־ערך; פרי הארץ ופרי חוץ־לארץ. כלי־פשתן גסים וזלים בא"י היו אלה הבאים מארבל [1], (עיר בגליל בין צפורי לטבריה), דקים ויקרים היו אלה הבאים מבית שאן [2], אשר היו חלקים כצפורן ונאים כמרגליות [3], אשר היו דבוקים לבשר האדם ואינו מרגיש [4], והיו חשובים ככלי צבעונין [5]. כשרצו להביע במשל את הרעיון, כי ככל שגדל האדם מחברו כן מוסיפים לדקדק עמו אמרו: כלי פשתן הדקים, הבאים מבית שאן, אם מתפחמים קימעא הן אבודין, אבל כלי פשתן הארבליין, כמה הן וכמה דמיהן? [6]. בבבל היו הרבה מקומות־עבדנות נכבדים לארגי פשתן כגון: נהרדעא, ברסיף [7], מחוזא [8], פומבדיתא [9], נהר אבא. הפשתן של המקום האחרון הזה היה משובח בטיבו ובקיומו [10], אבל

בשם σινδών (היינו, סדין, דגש בדלי"ת מפני חסרון הנו"ן וגם מין טוב מאד בשם βυσσός (היינו בוץ).

1) היא העיר הנזכרת בקדמוניות ליוסיפוס, יב, יא, א; יד, טו, ד; חייו, סי' לז; מלחמות א, טז, ב — ד; מכביים ט, ב. אחד מחכמי ישראל נקרא על שמה: נתאי הארבלי (אבות א, ו, ז). בהיותה עיר של עבדנות־פשתן גסה נמצא כוש של טויה נקרא על שמה: כוש הארבלי (תוס' פרה, פ"יא, ועיין לקמן בטויה). היא נקראת גם היום בשם: ארבלי, והוא כפר במרחק חצי שעה לצפון טבריה (תבוה"א, צד רכ"ז). כנראה, התכוון רבן גמליאל, אשר היה בן המקומות האלה, על הפשתן הזה באמרו: ונוחין לאבדן ככלי פשתן (אבדר"נ, כ"ח).

2) ב"ר, רפי"ט; קה"ר א, יח; קידושין, פ"ב, ח"ב. בית שאן נמצאת גם היום במרחק ארבע שעות מטבריה וכשלשה רבעי שעה מהירדן. עוד במאה השלישית אח"ה נמצאו בסקיתופוליס (בית שאן) בתי־ארגי־פשתן של המלכות (עיין מאָווערס, פעניציען, II, 3, 1 עמוד 217)

3) ב"ר, ספ"כ.

4) תנחומא, בראשית, כז.

5) ירוש' קידושין, פ"ב, דס"ב, ע"א; כתובות, פ"ז, ה"ח.

6) ב"ר, רפי"ט.

7) סטרבו, XVI, 739, 1074; יוס' קדמונ' יח, ט, א; פלוט' קְטֶא מאיור, 4. בבורסיף מרחק ט"ו מילין בדרום בבל על נהר פרת (פרת דבורסיף, יומא, י, ע"א) היתה עוד מימי כורש עבדנות־ארג נכבדה. וכנראה בגלל שהיתה עיר חרושת ומסחר היתה רחוקה מלמוד התורה, ואדרבה, עוד היה נשכח בה מה שלמד, וע"כ דרשו את השם בורסיף: בור שאפי (סנהד' קט, ע"א) ור' יוחנן קורא אותה לגנאי בשם בולסיף, כי שם בלל ד' שפת כל הארץ (ב"ר, ספל"ז). והיתה שנואה על רבנינו בגלל שהיתה מקדשת לע"ז, לאליל אפּוֹלוֹ ודיַנָה (עיין במקורים הנ"ל).

8) עירובין, קה, סע"א ורע"ב.

9) ב"מ, יא, ע"א.

10) שבת, קמ, ע"ב.

הפשתן הרומאי — כיתנא רומיתא [1]), היתה, כנראה, גם בעיניהם מחפצי המותרות, לאמר, יקרת המחיר, בגלל יפויה החיצוני, ופחותה בחזקתה ובקיומה, לפיכך אמרו: מי שהניח לו אביו מעות ורוצה לאבדן ילבש כלי פשתן רומאה [2]).

עולים בדקותם בערכם ובמחירם על כל המינים האלה היו מיני הפשתן של מצרים, ביחוד מהעיר פילוסין. למטה מהם היו של הנדויין [3]). והיו מפליגים מאד בדבר הדקות שיכולה להגיע אליה הפשתה המשובחת

---

1) הפשתן לא הגיע לערך נכבד ברומא, אלא על־ידי ערי ספרד, אשר שמה הביאו הצורים את תרבות הפשתן, ביחוד הצטינו טַרָקא וְסֶטַבִּים במטעים רחבים של פשתן מצוין בטיבו ובעִבּוּדו הטוב למטוה. פליניוס גם סטרבו מהללים מאד את פשתן ספרד (סטרבו, III, 4; פליניוס, XIX, 1, 2). בכל מיני הפשתן האלה השתמשו הרומאים, ביחוד הרומאיות המִּעֻנגות, לכלי הלבשה, בפרט בקצה ימי הרפובליקה. וכדי למלא את תביעותיהן ההולכות וגוברות המציאה הטכניקה אמצעים חדשים, לעשות את ארגי הפשתן יותר רכים ויותר לבנים, או לְיַפּוֹתם על־ידי צבעם. — מותרות הצביעה של הבד הגיעה ברומא למדה גבוהה כזו, עד כי נתנו לבגד התחתון רצועות פורפור וציורי פורפור, אשר לא נראו רק במחולות־לילה (מראי המקומות עיין גרוטה צד 270).

2) חולין, פד, ע״ב; ב״מ, כט, ע״ב. ועיין ברש״י שם שפירש: שדמיהן יקרים וממהרים לכלות. כנראה, בגלל שהיתה גרועה בחזקה ובקיומה, ועל־כן כוללים אותה עם כלי זכוכית.

3) בשחר היה לובש פלוסין של שנים עשר מנה, בין ערבים הנדויין של שמונה מאות זוז (יומא, פ״ג, מ״ג). במצרים נזכרות פֶּנְפּוֹלִיס וּפֶּלוּסיום כערי עבדנות־בד נכבדות (סטרבו, XVII, 41; סיליוס, איטל. II', 373). התר״י מתרגם את רעמסס: בפילוסין (בראשית, מז, יא; שמות א, יא; יב, לז; יט, ד; במדבר, לג, ג, ה) ועל פתרוסים מתרגם (תר״י ב): פלוסאי (בראש' י, יד). והיו מביאים מפילוסא קרבי דגים ועבורן (ע״ז, לט, ע״א). נראה מזה, כי עמדו גם בימי התלמוד בקשרי מסחר שונים עם פילוסא. ועיין בתשובות הגאונים (הוצ' הרכבי), סימן רצ״א, צד 143, שפירשו: פילוסין לשון יוני הוא ואין אנו מכירין אותו. הר״ח אומר, כי מלבושין הן בלשון ערבית. הרמב״ם אומר, כי מלבושים נודעים בזמנם הם המשתנים באופן התוכם. והעיקר כמו שפירשנו. — הנדויין, רש״י פירש: ארץ כוש (עטיאפיען) כדמתרגם יונתן בן עוזיאל (ירמיה, יג): היהפוך כושי עורו, היגדוואה. אפשר שבהיותה שכנת מצרים והלבשת יושביה דומה לזו של המצרים (עיין באללגעמיינע טראַכטענקונדע לברונא קעהלער, ח״א, פרק ב), לכן היתה מצטינת כמו זו בארגי הפשתן שלה, ולפי פירוש זה אין הנדויין שבכאן ארץ הודו. אבל מאחר שבאמת הצטינו ההודים הרבה במלאכות הטויה והאריגה ומטוי וארגי הודו הצטינו בטיב מלאכתם ובדקותם והיו יקרים, על־כן הדעת נוטה יותר להכריע, כי הנדויין שבכאן היא באמת ארץ הודו, אשר היתה קשורה בקשרי מסחר לא״י ולבבל על־ידי השירות ההולכות ממנה לצור (עיין לעיל בפ״א) והביאו משם לא רק ארגים אלא עוד מיני מסחר שונים (עיין להלן).

ביותר, עד כי גוף האדם נראה דרך הכתונת של ארג הפשתה הזאת כערום[1], ויחד עם זה גדלה צפיפת אריגתה במדה כזו, עד כי החזיקה את המים, אשר מלאו אותה בהם ולא חדרו דרכה[2].

להלבשת הגברים השתמשו בארג פשתן הזול והגס לבגדים התחתונים הפשוטים, כי היו בגדים חזקים ומתקיימים, ביחוד לכל היודע איך להשתמש בהם, כאשר יעץ רב חסדא בר רב[3], ובארג צמר, לבגדים העליונים הנכבדים: כשבקר ר' יוחנן את ר' יודן נשייא נפק לגביה בחלוקא דכיתנא, א"ל: חזור ולבוש חלוקך דעמרא, משום מלך ביפיו תחזינה עיניך[4]. לעומת־זאת היו משתמשים להלבשת הנשים בארגי־פשתן יקרים ודקים, ולפיכך אמרו: הרוצה שיעדן את אשתו ילבישנה כלי פשתן[5]. כלים מפשתן חדש היו חשובים בעיניהם ביותר[6], ודרשו את השם כיתוניתא — כיתא נאה[7], לאמר, לבוש תלמידי־חכמים. לדעת קצת נקראו מפות פשתן לבנות בשם „טלי כסף" (כתובות, סח, ריש ע"א; ב"מ, עח, ע"ב, ועיין ברש"י ובערוך).

סתם פשתן נקרא בפיהם רק הפשתה המפורסמת אצלנו, שאין לה שם לוי, לא הקנבוס ולא הפשתן של ים[8]. גם לא כתן דמיי, הנעשה מהירוקה

---

1) יומא, לה, ע"א: אמרו על ר"א בן חרסום שעשתה לו אמו כתונת משתי ריבוא ולא הניחוהו אחיו הכהנים ללובשה, מפני שנראה כערום.

2) בירוש' יומא, פ"ג, סוף ה"ו, מוסיפים על הספור הנ"ל: מה עשה? מילא אותה מים וסבב את המזבח שבע פעמים. תיאור כזה ממש נמצא אצל הומר, אודיסיאה, 7, 107, וזה לשונו: καιρουσσέων δ'ὀθονέων ἀπολείβεται ὑγρὸν ἔλαιον: ארוג הבד, מטפטף השמן הנוזל, לאמר, אריגת הבד צפופה כל־כך, עד כי השמן איננו חודר דרכו, אלא יורד מעליו.

3) שבת, קמ, ע"ב.

4) ירוש' סנהד', פ"ב, ה"ו.

5) כתובות, קט, ע"ב.

6) מעשה באדם אחד, ששיגר לבית חמיו יין חדש ושמן חדש וכלי פשתן חדש בעצרת. מאי קמ"ל? איבעית אימא חשיבותא דא"י קמ"ל (שבת, קמ, ע"ב) והיינו הנמצא בירוש' ב"ב, פ"ט, ה"ז: חד בר נש שילח לארוסתו עשרים וארבע קריות מין חדת בין פסח לעצרת, ולא איתקשי לרבנן, אלא מתן אייתי זרע דכיתן וזיתין; במקום „כלי פשתן" שבבבלי נמצא בירוש' „זרע דכיתן". והיינו, שבבבל עסקו יותר במסחר ארגי פשתן ובא"י עסקו יותר בזריעת פשתן (ציין להלן), וכל אחד הפליג לספר את הדבר החריף במקומו.

7) שבת, קמ, ע"ב.

8) הייתי אומר אפילו פשתן של ים, אפילו קנבס, ת"ל צמר ופשתים, מה צמר שאין לו

שעל פני המים[1]), אלא זו הנקראת בכתבי־הקדש: פשתי העץ[2]). גם נזכר אצלם שם מין אחד של פשתן חוץ־לארץ בשם היוני: אליקה, אשר עשו ממנו חבלים קשים[3]).

ג. **זריעת הפשתן.** הזמן של זריעת הפשתן היה אצלם, כנראה, באדר[4]). וסימן היה בידם: אם היתה העצרת ברורה תצליח זריעת הפשתן[5]). בראשונה היו בודקין את האדמה, אם היא מוכשרת לזריעת הפשתן, על־ידי זריעת תלם אחד[6]). ההתרשלות בזריעת הפשתן ברביעה נחשבה בעיניהם

שם לוי אף פשתן שאין לו שם לוי (ירוש׳ כלאים, פ״ט, לב, ע״א). י״ג פשתן שלם, אבל היא גירסא מוטעת, הגירסא הנכונה היא בודאי: של ים, כמו כתן דמיי. ואפשר הוראת פשתן של ים היא: של מדינת הים, כמו: כתנא רומיתא וכיוצא בה, לפי זה לא נאסר בכלאים רק פשתן שאין לו שם לוי, ולמשל בא״י היה מותר צמר בפשתן רומי, פילוסואי, הינדויי, בגלל שיש להם שם לוי, כמו שהותר צמר עזים, גמלים וגם צמר של שה שאינו מיוחד לדורותיו, כי אחרי ששעטנז הוא גזרת הכתוב אין לנו אלא מה שגזר, וכמו שדרשו: אזוב יון ולא אזוב כוחלית ולא אזוב מדברית ולא אזוב רומית ולא כל אזוב שיצא לו שם לוי (ספרי, במד׳ פי״ט, כעין זה ע׳ סוכה, לג).

1) ירוקה שעל פני המים, כיתן דמיי (ירוש׳ שבת, פ״ב, ה״א) וכן היא נקראת בלשון ערבית.

2) מנלן דפשתן אקרי עץ? אמר מר זוטרא, דאמר קרא (יהושע, ב) והיא העלתם הגגה ותטמנם בפשתי העץ (שבת, כג, ע״ב), אחרי כי בארצות החמות מיבשים את הפשתן על הגג.. מן הטעם שבררנו לעיל מתבררת ממילא טעותם של המתרגמים הנכרים, המתרגמים את פשתי העץ בשם צמר גפן.

3) בירוש׳ שבת פ״ז, הל״ב, ד״י, ע״ג איתא: המלבנו: ההין דמגפר צאל מני נחבלין אליקה. את הירוש׳ הזת מגיה ומפרש קאהוט (בעה״ש ערך אליקה) כי צ״ל: ההין דמגפר עא למני וחבלין אליקה, כלומר: מי ,שמגפר משחיר בכופר עצים לצורך כלים או חבלים אליקה, שהוא בל״י מין פשתן או קנבוס הבאים ממ״ה לעשות ממנו חבלים קשים, ושמו בל׳ רומי spartum בל״י שמו λευκαία, λευκέα, והיה מין פשתן ספרדי (עיין בערך λευκεινός במלונו היוני של פ. רוסטן) ונקרא ביונית ממש כמו בירוש׳ λευκο-λινόν, היינו, כמו: חבלין־אליקה (עיי״ש).

4) והא רב חזייה לההוא גברא דהוה קא שדי כיתנא בפוריא ולטיה ולא צמח כיתניה (מגילה, ח, ע״ב). וכן משמע בירוש׳ ב״מ, פ״ה, ה״ח, מרבי חייא, שלא היה מוכר את פשתנו אלא בפוריא, לאמר, בשעת זריעת הפשתן.

5) ירוש׳ סנהד׳, פ״י, ד״כט, ע״א

6) כלאים, פ״ט, מ״ז; תוספתא, שם.

לדבר האבוד, ומפני זה התירו לזרוע אז גם את נירו של האבל[1]. המקבל שדה מחברו לשנים מעטות לא יזרענה פשתן[2], כי בגלל זריעתה לוקה הארץ שלש שנים[3]). קבלה הימנה לשבע שנים, שנה ראשונה יזרענה פשתן[4]). מקום שנהגו לזרוע פשתן חמש שנים, זורעה גם שנה שניה פשתן[5]). המקבל שדה מחברו לזורעה סטיס לא יזרענה פשתן, פשתן לא יזרענה סטיס[6]). אחרי אשר הפשתה נזרעה אז רק לצורך הוצאת נימים טובים, על־כן היתה זריעתה צפופה ותכופה והצטמצמה בשטח יותר קטן מיתר זרעוני הגנה, לפיכך היתה שוה בשיעור שטחה בכלאים (אחד מעשרים וארבעה) למיני התבואה[7]), שלשת רבעים של פשתן אוסרים בסאה[8]). על „זרע גד" הנזכר בתורה אמרו, שהוא זרע פשתן בגבעולים[9]). לגבי שביעית נחשבת הפשתה כזרע ולא כעץ, ואין לוקחין פשתן, אפילו סרוקה, מידי החשוד על השביעית[10]). וכן לגבי הדלקה בשבת ולגבי טומאת אהלים אינו נחשבת כיוצא מן העץ[11]), והזורע תרומה, אפילו מזיד, אפילו הביאה שליש, יופך בפשתן[12]). כדי לשמור על הפשתה מפני העקרב היו מרביצים עליה מים. הרבצה זו התירו לעשות גם במועד[13]). זריעת הפשתה במים נחשבה בעיניהם למלאכה

1) ירוש׳ מו״ק, פ״ב, ה״א; מס׳ שמחות, פ״ח.

2) ב״מ, פ״ט, מ״ב.

3) שם בגמרא ירוש׳, פ״ט, ה״ט. ועיין פליניוס, היסטוריה נאטוראליס, האומר, כי הפשתן מקלקל את אדמת זריעתו, כדי להראות שזריעתו היא נגד רצון הטבע, בשביל שמפשתן עושים מפרשים לספינות, המעמידות את חיי ההולכים בהן בסכנה.

4) ב״מ, פ״ט, מ״ט.

5) תוס׳ ב״מ, פ״ט, מ״לא.

6) שם, שם, לב.

7) כלאים, פ״ב, מ״ב. עיין במפרשי המשנה, ביחוד ב„תפארת ישראל", הנמצאים במבוכה גדולה בפי׳ המשנה הזאת.

8) כלאים, פ״ב, ה״ב.

9) כזרע גד (שמות, טז), שדומה לזרע פשתן בגבעולין (יומא, עה, ע״א), כנראה, מצאו איזה דמיון בשפה בין גד ובין זרע פשתן בגבעולין.

10) בכורות, פ״ד, מ״ח. ומפרשין בירוש׳ (מ״ש, סוף פ״א): מפני זרעה.

11) שבת, פ״ב, מ״ג.

12) תרומות, פ״ט, מ״א, לבל יהנה מעצה, אשר לשמו זורעים על־פי־רוב את הפשתן, ואמרו בירוש׳: קנסו בו שלא יהנו בקסמין והיינו טעמא, משום דעיקר פשתן משום קיסמין ולא משום זרע, דסתם לא הוי לאכילה כדתנן בב״ב, צ״ג, ואין נחשב שם תרומה על השדה אפילו מזיד (ר״ש).

13) תוס׳, מו״ק, פ״א, מ״ו.

מביאה תועלת, אחרי כי המים מוציאים ממנה ריר[1]. והיו יודעים להכין מתוכן הזרע של פשתן בכותח מין מאכל טוב, שהיו מחזיקים בסוד את אופן הכנתו, למען לא ירבו להשתמש בו עמי־הארץ לאכילה, ויפסידו את הזרע הנצרך לזריעת הפשתן[2]. גם היו מכינים ממנו בערבוב זרעים אחרים מין רפואה אחד[3], והיו משתמשים בו גם לצורך דברים אחרים: למאכל בהמה, לרפואה ולכיוצא בהם[4]. לפיכך דרשו: ונתתי עשב בשדך לבהמתך, זה פשתן, וכן הכתוב אומר (תהלים, קה): מצמיח חציר לבהמה ועשב לעבודת האדם[5]. לאמר, הפשתן היה גם למאכל בהמה וגם לעבודת האדם, לצורך עבדנותו, ועל־כן חייבוהו בפאה כמאכל אדם[6], ואינו רשאי שיאמר לעניים: טלו ותנו פשתן[7]. והמשלח לחברו שתלים ואטונין והוצני פשתן מעשרן ודאי, מפני שנחשדו רוב בני־אדם עליהן[8]. וכן המוכר פירות לחברו וזרען ולא צמחו: זרעוני גנה, שאינן נאכלים, חייב באחריותן, אחרי כי מכרם לו רק לשם צמיחה, אבל זרע פשתן אינו חייב באחריותן, אחרי כי הוא נקנה גם למאכל אדם ולצרכים אחרים[9]. והתירו לכל איש לעקור לצרכו את הירק שחלים, הצומח בשדה של אחרים הזרוע פשתן, ואין בזה משום גזל, מפני שעקירה זו טובה לפשתן[10].

---

1) זבחים, צד, ע״ב.

2) נדרים, מט, ע״א. לוליבא דכיתנא בכותחא, ודבר זה אסור לאמרו בפני עם־ארץ. ועיין בר״נ שם. הערוך פירש: לולבין הפרחים העולים בשורש האילן ובהוראת המלה הזאת בארמית, אבל כאן מפרשת הגמרא בעצמה: בגוזיה דקרא... לולבא דקרא.

3) מייתו בזרא דכרפסא וביזרא דכיתנא וביזרא דשבלוליתא ותרי להו בהדי הדדי בפשורי (ע״ז, לח, ע״ב).

4) הרבה לוקחין אותו לדברים אחרים (ב״ב, צג, ע״ב), כנראה, כמו היום, אשר עוצרים ממנו שמן, המחזיק בו עד 30%, והוא משמש לצורך בלילת מאכל בהמה ולצורך הדמן להזבלת השדות, גם משתמשים בזרע הפשתן (ליינזאמען) הרבה לצורך התחבשת למפיס מורסא וכיוצא בו.

5) ספרי דברים, עקב, מ״ג.

6) פאה, פ״ו, מ״ח. לפי דברי הרע״ב ויתר מפרשי המשנה בפאה פ״א, מ״ד: כלל אמר בפאה, כל שהוא אוכל, כי אוכל על־ידי הדחק לאו אוכל הוא, נראה, כי זרע הפשתן היה בימיהם אוכל שלא על־ידי הדחק, וזה פלא, כי נשתכח בימינו לגמרי האוכל הזה.

7) תוס׳ פאה, פ״ד.

8) תוס׳ מעשרות, פ״ג, מ״ח. בתוס׳ כ״י ארפורט הגירסא: שתולין ועטינין והוצני פשתן. עטינין, פירוש זיתים עטוני מעטן. — הגירסא הזאת היא, כנראה, יותר נכונה, כי הלא אי־אפשר לאמר, כי החבלים הנעשים מפשתן, שנזרע לשם הוצאת גימין, יהיו חיבים במעשר?

9) ב״ב, פ״ו, מ״א, ובגמרא שם, צג, ע״ב.

10) ב״מ, קז, ע״א.

המפקיד אצל חברו פשתים בגבעולים צריך לנכות ממשקלן עשרה אחוזים ממאה, אשר המה אובדים ממשקלן על־ידי הנגיבה[1]). ר׳ יהושע בן חנינה עשה מעשה אחיזות עינים בזריעת פשתן[2]).

ד. תקון הפשתה ועבודה על־ידי מלאכות שונות. כל המלאכות השונות, שהננו מוצאים היום בעבוד הפשתן, נמצאו גם בימיהם, אם כי באופנים יותר פשוטים.

העקירה והחפפה. המלאכה הראשונה היתה לעקור את קלחי הפשתן מן האדמה[3]), תיכף אחרי אשר נבלו עָליהם התחתונים ומראיהם נתכרכם. קלחי הפשתן העקורים נקראים בשם: הוצני פשתן[4]), — בגלל הזרע שבגבעוליהם, נהגו בהם מצות שכחה. שני הוצני פשתן שכחה ושלשה אינן שכחה[5]). אחרי שהתיבשו הוצני הפשתן, שנקראו בכתבי־הקדש בשם: פשתי העץ, בהשטחם נגד קרני השמש[6]), באה המלאכה השניה: לקטוף ולשמוט גבעולי הזרע מן הפשתן. היא היתה מלאכה בפני עצמה. אשר נקראה: חַפָּפָה, והעוסקים בה בשם: „שומטי כיפא דכיתנא", והיתה מלאכה משפלת את העוסקים בה[7]).

השְׁרִיָּה. אחר המלאכה הזאת באה מלאכת השריה בבְרֵכה של מים,

1) ב״מ, פ״ג, מ״ז.

2) ירוש׳ סנהד׳, פ״ז, הי״ט.

3) מו״ק, יב, ע״ב: רב יהודה שרי למיעקר כיתנא (בחולא דמועדא). עיין להלן שההיתר היה בגלל שכבר התבשלו כל־צרכם, כי נבלו עליהם התחתונים ומראיהם נתכרכם וחזו למלאכת תקוניהם, ולא כפירוש רש״י הדחוק.

4) עיין פאה, פ״ו, מ״ח, וברמב״ם שם, ועיין ברש״י, סוכה, יב, ע״ב: דהיינו כשהוא בהוצין שלו כמו שגדל ולא נשרה במי משרה ולא נופץ במכתשת. בתוס׳ שביעית, פ״ד, מי״ט: ולא הוצני פשתן מחוצה לארץ ושורין אותן בארץ. שרש המלה: הץ הוץ. הוראתה: קליפה, עלה, ובא בנו״ן בסוף כמשפט הלשון הערבית.

5) פאה, פ״ו, מ״ה, ועיין תוס׳ מ״ד ג, ח, ותוס׳, סוכה, א, הן ירוש, שם, א, ד, נב, ע״ג.

6) יהושע, ב, ו. כי הגגות בא״י שטוחים, ועל־כן המה מקום מסוגל ליבש ולגנב כל דבר שצריך נגיבה.

7) איתא בנדרים, מח, ע״ב: ההוא גברא דהוה ליה ברא דהוה שמיט כיפי דכיתני, אסרינהו לנכסיה עליה, אמרו ליה: ואי הואי בר ברך צורבא מרבנן מאי? אמר להון: ליקני הדין... עיין בפירוש המיוחס לרש״י, בר״ן ובערוך, המפרשים: שמיט כיפי דכיתנא, גוזל, חוטף אניצי ואגודות פשתן. הפירוש הזה מתמיה מאד: וכי גזלת אניצי־פשתן וחטיפתם היא מלאכה המיחדת את הגוזל, עד כי נקרא בשם שמיט כיפי דכיתנא, וכי איננו בכלל בתוך יתר הגנבים להיות נקרא גנב וגזלן סתם? וגם למה זה יגנוב את קלחי הפשתן, שערכם קל מאד, ולא את

אשר נקראה בשם: מִשְׁרָה בֵּי כִתְּנָא [1]). גם היו מביאים הוצני פשתן מחוץ־לארץ והיו שורים ועושים (לאמר, מתקינים) אותם בארץ [2]). ואחרי שהיתה נפוצה מלאכת הפשתן אצלם והיו מרובות המשרות, אשר מימיהן רעים ומסריחים, לפיכך חייבו להרחיקן ממקום שהיו יכולות להזיק שם, כגון ממקום שבו צומח הירק [3]), וכן אין נותנים אותם (פירות שביעית) לתוך המשרה (תוס׳ שביעית, ו, כה). מלאכת השריה היתה אומנות מיוחדת, אשר עסקו בה בעלי־מלאכה מיוחדים, לפיכך: השוכר את האומנין להעלות פשתנו מן המשרה וכל דבר שאבד, וחזרו בהן, מקום שאין אדם (אומן), שוכר עליהן או מַטְעָן [4]). והתירו לאבל להיות שולה פשתנו מן המשרה בימי אבלו, ולכל אדם במועד, אם אין שם אומן השריה אלא הוא, בשביל שלא תאבד [5]), כי כששוהה הפשתה במשרה יותר ממדת צרכה היא מתקלקלת. ואחרי ששהו האומנין הרבה בתוך המשרות לרגלי מלאכתם, לפיכך הזהירום, כי בהגיע זמן קריאת שמע, אל־נא יתכסו במי המשרה ויקראו [6]). במחוזא, שהיה, כנראה, מקום עבדנות פשתן, אסר אמימר למלא מים מהבארות בשבת, אחרי

הפשתן בעצמו? כי התרגום של כיפי דכיתנא איננו בשום אופן: אניצי ואגודות פשתן, כתרגום המפרשים, אלא: קלחי פשתן. ועוד יותר תתגלה לנו זרות הפירוש הזה במצאנו שם את המקביל לגנב הזה — את הצורבא מרבנן, בין הגנב והצורבא מרבנן הלא עוד נמצא האדם הישר שאיננו גנב? אבל באמת הפירוש של שמיט כיפי דכתנא הוא למעלה מכל ספק כאשר פירשנו בפנים. ועיין בערוך ערך כיפי ב׳, שהיתה הגירסא לפניו: שביט כיפי דכיתנא והיינו כפירושנו ממש. ועיי״ש בשם תלמידי־חכמים ממגנצא, אשר גם המה הכירו, כי אין כאן המובן גונב וגוזל ופירשו שם פירוש דחוק. לדעתנו נראה לפרש בגמרא מו״ק, יב, ע״ב: בשלמא כתנא חזי לחפפא לאמר, לחוף, לחכוך את הגבעולים מן הקלחים, כלומר, למלאכה הזאת, ובשביל זה התיר רב יהודה למיעקר כתנא בחולא דמועדא, אחרי שנתבשלו הקלחים די צרכם, כאשר פירשנו לעיל, וכמו שמסימין שם מעשה דומה לזה מר׳ ינאי: הוה ליה פרדיסא דמטא זמניה בחולא דמועדא, קטפיה. פירוש רש״י שם: לחפפא, לכסות בו מאכל, דחוק וזר מאד — וכי לכסות מאכל אפשר רק בקלחי פשתה, שהתיר בשביל זה לעקרם בחה״מ?

1) גיטין, כז, ע״א; ב״מ, יח, ע״ב: איכא דאמרי: היכי דמזבני ביתנא, ואיכא דאמרי: היכי דתרו כיתנא.

2) תוספתא, שביעית, פ״ד, מ״יט.

3) ב״ב, פ״ב, מ״י; תוספתא, שם, פ״א, מ״ב.

4) ב״מ, פ״ו, מ״א.

5) מו״ק, פ״ב, מ״ג; שמחות ה. וכן פשתנו (של האבל) להעלות מן המשרה ואין שם אומן אלא הוא, הרי זה יעשה בצנעה (מו״ק, יא, ע״ב), נראה גם מזה, כי היתה אומנות מיוחדת.

6) ברכות פ״ג, וברש״י, שם, כח, ע״ב: מי המשרה ששורים שם הפשתן והקנבוס והם

שראה, ששרו בהן פשתן[1]). והיו רוחצים במי משרה לרפואה[2]), גם לצנן את הגוף מפני השָׁרָב[3]), אבל נחשבה לרחיצה מלכלכת[4]).

הסחיטה. בצאת הפשתה מן המשרה היו סוחטים או רוטים אותה[5]). המים היוצאים ממנו נקראו בשם: מֵי זְרִיוֹן ונודעו לגנאי בטעמם הרע[6]).

השטיפה והנגיבה. אחר השריה נשטפת הפשתה היום והיא נשטחת אל מול פני קרני השמש במקום שרוחות מנשבות, למען תתנגב. כנראה, התנהגו באופן כזה גם בימיהם[7]). ולא נזכרה מלאכה זו רק בגלל שלא נחשבה למלאכה נכבדה, כמו שלא נזכרה נגיבת הקלחים.

הכתישה, הדישה, הטחינה, הזריה, הברידה, הנפוץ.

מסריחים. בירוש׳ ברכות פ״ג, ה״ה, נמצא, כי המשרה הזאת של כובסין, אבל באמת שוים מימי המשרות השתים לגבי סריחתם ולכלוכם.

1) עירובין, קד, סוף ע״א וריש ע״ב.

2) שבת, קט, ע״א. ת״ר רוחצים במי גרר, במי חמתן, במי עסיא ובמי טבריא, אבל לא בים הגדול ולא במי משרה, ופירש רש״י: ולא במי משרה: ששורין בו פשתן ואין דרך רחיצה בהן, אלא לרפואה (עיין תוס׳ שבת, יב (יג), יג).

3) וגם מפני השרב (ביצה, יח, ע״ב).

4) נדרים, פ, ע״ב.

5) הרוטה פשתנו (תוס׳ טהרות, פ״ח, מ״ז). מקורה, כנראה, עברי ללחיצה ולסחיטה, וזהו פירוש המקרא: ועל ידי רשעים ירטני (איוב, טז, יא). פי׳ ילחצני, מזה נקראת התחבושת, המוצצת את הליח שבמכה: רטיה, המצויה הרבה במשנה.

6) אמר רב: אשתי מי זריון ולא אשתי שכרא (פסחים, קז, ע״א), רש״י לא נחת כאן לדיוקא ופירש: מי משרת פשתן, אבל באמת הכוונה: המים הנסחטים מהפשתן, כהוראת המלה זור במקרא.

7) יהושע, ב, ו. דעת רבים מהמפרשים היא, כי אל הנגיבה הזו מכוונים כל המקומות במשנה ובתלמוד המזכירים: תנור שנתנו או טמנו בו אונין של פשתן (עיין להלן). ועיין בתוספות ישנים, שבת, יז, ע״ב, גם דעת הריב״א, כי האונין של פשתן נתנו בתנור לנגיבה, אחרי שהעלון מן המשרה, אבל טעותם מתבררת מנגעים, פ״יא, מ״ח, אשר שם נראה מפורש, כי האונין של פשתן המה חוטי־פשתן טווים (עיין לקמן). וגם לפי שאמרו בשבת, יח, ע״ב, היו הרוחות קשות לאותה הטמנת האונין בתנור, באמרם: אונין של פשתן נמי ליגזור? התם כיון דקשו להו זיקא לא מגלו ליה, ואנחנו הלא קראנו למעלה, כי לנגיבת הפשתן אחרי המשרה הרוחות טובות מאד; ובכלל הלא בכל זמן היו משתמשים בארצות המזרח על־פי אקלימן החם לצורך הנגיבה רק באויר השמים ובקרני השמש, ולמה זה איפוא היה להם להשתמש בהבל תנור לצורך נגיבה פשוטה מלחות ומרטיבות המשרה? אלא ודאי היה הבל התנור משמש רק למטרת ההלבנה של המטוה (עיין להלן).

נימי הפשתן השרוים והמיובשים נקראו בשם: הושְׂנֵי פשתן, לאמר, פשתה מיובשה או חסונה, בלתי־מורככה עוד על־ידי העבוד [1]). גם אותם היו מביאים מחוץ־לארץ לעבדם בארץ [2]). את הושני הפשתן היו כותשים ודשים כמו היום במכוש עץ, אשר נקרא קוֹפַּנָא. – המלאכה הזאת נקראה בשם דישה. אחרי־כן היו מפרידים את קסמי גרעין העץ הכתוש מן הקליפה על־ידי מַעֲרוֹכָה. – המלאכה הזאת נקראה בשם: טחינה. אחרי־כן היו מרחיקים את הקסמים הקטנים בפעולת החִכּוּך כמו היום, על־ידי עץ רחב כתמונת חרב הנקרא בלשון יונית בשם אִסְפַּטִיתָא. – עושה המלאכה הזאת נקרא בשם זורה, אחרי־כן היו בוררים את הפשתה המנוקה בידים מלובשות בנעלי־יד, אשר נקראו בשם כף או קסיה. – המלאכה הזאת נקראה בשם ברירה. אחרי הדישה באה מלאכת הנפוץ, לחצות, לחלק ולפלג את הפשתה. אחרי־כן באה מלאכת התלישה, התולשת והמפרדת את המוץ מן הפשתן [3]).

גמר העבוד החקלאי של הפשתן היה כאשר נאגדה לאגודות הנקראות

---

1) הושן היא, לדעת הבלשנים, מלה יונית αὐσόν, אשר הוראתה היא: נגיבה, התיבשות, או, כדעת קאהוט, מל״פ, אשר בה הוראתה גם־כן כביונית, ואם כן תרגום הושני פשתן היא: פשתה מיובשת אחר השריה. אבל דעתי בהוראת המלה הזאת היא: שהושן בארמית הוא כמו חוסן בעברית (עיין להלן) בחלוף הה״א בחי״ת ושי״ן השמאלית בסמ״ך והוראתה לפי זה היא: פשתה חסונה, שלא נתרככה ולא נשלמה מלאכתה. ולפיכך מסתפקת הגמרא, בסוכה, יב, ע״ב: אי דייק ולא נפיץ או תרי ולא דייק, נמי הושני קרי ליה.

2) תוס׳ שביעית, פ״ד, מ״ט: ולא חוצני פשתן מחוצה־לארץ לארץ... אבל מביאין... הושני (כגירסת כ״י וינא והגר״א הנכונה) פשתן מחוצה־לארץ לארץ, אבל לא מארץ לחוצה־לארץ, ועושין אותן בארץ. פירוש, אין מביאין מחו״ל לארץ פירות בלתי־גמורים לגמור את מלאכתם בארץ.

3) מאמר אחד בירושלמי, שבת, פ״ז, ד״י, ע״א, מונה לפנינו את כל המלאכות האלה וכליהן על סדרן בדיוק האפשרי, הלא זה לשונו: ההן כתגיא בקופנא משום דש; במערוכה משום טוחן; באספטיתה משום זורה; בכף משום בורר; כד מפלג משום מנפס; כד מתלש משום מחתך; גמר מלאכתו משום מכת בפטיש. קופנא הוא מלה יונית κοπανόν והוראתה: מכוש־עץ (שלעגעל). מערוך, מעריכה, היא מלה ארמית מפּעל ערך, הוראתה: גלל, לוש, כמו שמתרגמין: וכפתרא דערוך ית טינא (ישעיה מא, כט). ורקיק אחד מתרגמין: ועריך חד (שמות כט, כג), מזה: הלש והעורך (ירוש׳ שבת, פ״ז, ח״ב); וכן פירש הערוך: עץ ארכו באמה ומרדדין בו הרקיקין ושמו בלעז ספנטויו spianatojo בלאי״ט—מאנגעלהאלץ. אספתי, אספתין היא מלה יונית σπαθίνο הוראתה: עץ רחב כחרב. כף, היא נעל־יד בלי חתוך אצבעות, והיינו: קסיה של עושי פשתן (כלים, טז, מ״ו). עיין להלן ח״ב בפרק: נעלי־יד.

בשם קְרָצִין [1]

מלאכת הנפוץ, כאשר ראינו, מנערת את קסמי העץ מן הפשתן, ועל־כן נקראת פשתה מנופצת גם: פשתה שננערה [2]. ואחרי אשר דישת התבואה, כתישת הפשתן ונפיצת הצמר דומות במלאכתן, על־כן יש אשר חֲשָׁבוּן למלאכה אחת [3]. כתישת ודישת הפשתן נקראת גם בשם דַּיֵּק, דַּקֵּק, הִדּוֹק [4], במיני הפשתן שיצאו לממכר היה גם כזה שלא נשלמה מלאכתו כל־צרכה, כגון החוסן (הוֹשַׁן), והיא פשתה שהודקה והודשה ולא נפוצה, או פשתה שלא נגערה [5].

ממלאכת הכתישה והדישה הזאת לקחו את משלם הנאה, ברצותם לנשא את מעלת האדם העומד בנסיונות החיים, לאמר: הפשתני הזה בשעה שהוא יודע, שהפשתן שלו יפה, כל שהוא כותשה היא משתבחת, וכל זמן שהוא מקיש עליה, היא משתמנת, ובשעה שהוא יודע, שהפשתן שלו רעה, אינו מספיק לקוש עליה אחת, עד שהיא פוקעת [6]. או: כשהוא רואה, שאינה

---

1) תוספתא, ב״מ, פ״ט, מ״ט: המקבל כרם מחברו חייב ליטפל בו עד שיעשגו יין, זיתים עד שיעשם צבור, פשתן עד שיעשנה קרצין. הוראתה בערבית: אגודה, לד״ק: „ג׳רזה״ יותר טוב מיונית κορσεῖον קווצת שער, והיינו, כנראה, הסיום בירוש׳ דלעיל: גמר מלאכתו משום מכה בפטיש.

2) ירוש׳ שבת, פ״ב, ה״א: פשתן שלא נגערה.

3) בתוס׳ שבת, פ״ט, מ״ז נמצא: הדש, הכותש והנופט (היינו נפץ, נפס) מלאכה אחת הן. תוספתא זו מובאת גם בבבלי: תנא הדש, המנפץ והמנפט כולן מלאכה אחת הן (שבת ע״ג, ע״ב). שניהם מכוונים אל המלאכות הדומות במהותן ובמטרתן, וממילא הנה שוות בחיובן, היינו: דש בתבואה, כותש בפשתן מנפץ או מנפט בצמר, אך במקום כותש שבתוס׳ נמצא בבבלי המנפץ. — תוספתא זו היא אליבא דר׳ יהודה, שיש דישה בדבר שאין גדולו מן הקרקע (שבת צה, ע״א).

4) כיתנא דדייק ונפיץ (חולין, נא, ע״ב). יכול יהא אסור מלהדוק שם פשתן (ספרי, שופטים, פ״כא, ד).

5) אין מדליקין לא בלכש ולא בחוסן (שבת, פ״ב, מ״א) ומפרשין בגמרא (שם, כ, ע״ב): כתנא דדייק ולא נפיץ, ובירוש׳ (שם, פ״ב, ה״א) פי׳ פשתן שלא נגערה, כמה דאת אמר: והיה החסן לנעורת, ופי׳ הערוך: ולכן נקראת חסן, שהיא קשה כמו חסן. לדעתי מראה ההקבלה של חסן לנעורת במקרא (ישעיה, א, יא) כי חוסן היא מלה מלאכותית עתיקה לפשתה שלא נתרככה על־ידי העבוד, והיינו ההיפך הגמור מנעורת, כהוראת המלה חסן בעברית ובארמית: חזק, סגור, בלתי־מרוכך והיינו הושן בארמית.

6) ב״ר, פל״ב.

יפה, אינו כותש עליה, שלא תקריס [1]. מלאכת נפוץ הפשתן נתנה את הפתרון לאחת משלש החידות, שנסתה בהן מלכת שבא את שלמה [2].

נעורת שברי הגבעולים הננערים מן הפשתן בנפוץ נקראת בשם: דקתא [3], וגם בשם נסורת [4]. הננערת מן הדקתא הזאת נקראת בשם: דקדקתא [5], לאמר, דקה מן הדקה. בנעורת השתמשו לצורך הסקה [6], גם לעשית פתילות קטנות לנר [7], והיתה להם לחומר מחזיק ומקיים את החום, לטמון בה חמים לשבת [8]. בנעורת השתמשו בכל פעם במשליהם כאשר רצו לצייר את תוקף אש התאוה המתלקחת בלבב האדם במקרים ידועים לאמר: כאש בנעורת [9], אפשר אש בנעורת ואינה מהבהבת [10]. וכן אמרו: יפה תענית לחלום כאש לנעורת [11]. אבל נעורת דקה של פשתן הרי היא כזבל [12]. הדקתא העולה מנפוץ הפשתן נחשבה למזקת לבריאות האדם, ויש המחייב את המנפץ במקום ישוב בני אדם לשלם בעד ההיזק הזה [13].

במלאכת נפוץ הפשתן אנו מוצאים עוסקת משפחה נכבדה אחת תלמודית: דבי בר מריון בריה דרבין [14], אבל בכלל היתה מלאכת הנפוץ בזויה [15].

הסריקה. אחר הנפוץ באה מלאכת הסריקה [16]. כלי מיוחד בעל־

---

1) תנחומא, שמות, ו.

2) תרג׳ אסתר על הפסוק כשבת המלך.

3) חולין, נא, ע״ב וברש״י.

4) ירוש׳ שבת, פ״ד, צו, ע״ב.

5) חולין, נא, ע״ב.

6) גחלים שעממו או שהדליקו עליהן נצורת פשתן (תוס׳ שבת, פ״ג, מ״ב).

7) תוס׳ שבת, פ״ט (י), מ״ה.

8) שבת, פ״ד, מ״א.

9) סוטה, מח, ע״א.

10) סנהד׳, לז, ע״א.

11) שבת, יא, ע״א.

12) שבת, מט, ע״א.

13) ב״ב, כו, ע״א.

14) דבי בר מריון בריה דרבנן כי הוה נפצי כיתנא הוה אזלי רקתא (בכ״י ש״ס הגירסא: דקתא) ומזקא לאינשי (ב״ב, כו, ע״א.)

15) עיין לקמן בפרק הטויה.

16) מותר לסרוק שם פשתן (סוטה, מח, ע״ב). ועיי״ש (מו, ע״ב) גם השם המפשט: סריקת פשתן. מקורה מל״מ: עובדי פשתים שריקות (ישעיה, יט, ט).

שינַים היה משמש למטרתה ונקרא בשם: מסרק של פשתן[1]. נימי הפשתה הסרוקה נקראים בשם: אניצי פשתן, לאמר: מחודדים, מלוטשים ומנוקים[2] ונעשו כעין שערות מסרק. — על שערות אשה בלתי נאות אמרו: דומה לאניצי פשתן[3]. אניצים בפשתן מקבילים אצלם בכל פעם אל הגזות בצמר[4], אחרי כי הפשתה הסרוקה היתה גם כן לבעלת צרורי שער כמו גזת הצמר. הפשתה הסרוקה היוצאת לטויה נעשתה כעין ציפה של צמר ונקראה בשם פוֹקְרִין או פוֹקְרִית[5]. כנראה, נקראת הפשתה הסרוקה והמנוקה, שנעשתה כעין צרור שער, גם בשם פקולין[6].

---

1) כלים פי״ג, מ״ח. והיה שונה בתמונתו ממסרק של צמר, כאשר נראה מהבדלת המשנה בין שניהם (ועיין בתוס׳ כלים, במ׳ ג, טו, טז).

2) ב״מ, פ״ד, מ״א; סוכה, יב, ע״ב, ועיין ברש״י שם: אניצי פשתן לאחר שתקנוה במסרק ועשאן אונץ. המלה הזאת נגזרה מהפועל אנץ בארמית, שהוראתו: חדוד ולטישה. במקום „אנץ״ נמצא לפעמים „ענייץ״. וכן נתחלפו לפעמים בטעות המלים: אניצים, הוצנים, אונים זה בזה.

3) נדרים, סו, ע״ב,

4) כגון יכול יביא גיזי צמר ואניצי פשתן וישרפם עמה (ספרא, תזריע, פט״ו); יכול לא ילבש גיזי צמר ואניצי פשתן ת״ל בגד (ספרא, קדושים, פ״ד); יכול יביא גיזי צמר ואניצי פשתן ויתחמם בהן, ת״ל שעטנז (ספרי, פ׳ תצא); אבל גיזי צמר ואניצי פשתן ולשונות של ארגמן ומוכין, אין מטלטלין אותן (תוס׳ שבת, פי״ד (ט״ו), מ״ד); אילו מציאות... וגיזי צמר.. ואניצי פשתן ולשונות של ארגמן (ב״מ, פ״ב, מ״א); אמר קונם צמר עולה עלי, מותר להתכסות בגיזי צמר; פשתן עולה עלי, מותר להתכסות באניצי פשתן (נדרים, פ״ז, מ״ג).

5) יוצאין בפיקרין ובציפי צמר (שבת, נ, ע״א). פוקרין, פשתן סרוקה (רש״י). פוקרין היא מלה יונית πoκάριoν והוראתה: גזת צמר. הערוך מפרשה על־פי הוראתה זאת. אך הצדק עם רש״י, אחרי כי בתלמוד היא נזכרת בכל פעם עם ציפה (צמר סרוק למוך שקורין בל״א פליסס, עיין להלן בטויה) כמו כאן, וכן בתוס׳ כלאים ספ״ה: הפוקרית והציפה אין בהם משום כלאים, כלומר, כמו שהציפה הוא צמר סרוק ופרוך באגודה אחת להיות נתון בפלך לטויה, כך פקרין או פקרית היא ציפה של פשתן סרוקה, גם ביונית הוראת המלה πoκoειδής היא: הדומה לצמר גזוז. המלה פקרין נמצאת עוד בב״ר, פע״ח, ובקה״ר, פי׳ אי לך, בשו״ט, מזמור ע״ב, ובירוש׳ עירובין, ופ״י, דכ״ו.

6) אין בודקין את המטה אלא בפקולין או בצמר נקי ורך... בערבי שבתות הוו אמרי מאן בעי פקולי בנהמא (נדה, יז, ע״א); אין בודקין את המטה לא בעד אדום ולא בעד שחור ולא בפשתן, אלא בפקולין או בצמר נקי ורך (שם, שם). הערוך פי׳ פקולין: פשתן נקייה, וכן תר״י א׳: והפשתה גבעול (שמות, ט, לא) וכתנא עבד פוקלין. לדעת ר״ב בהערוך היא מלה יונית φάκελος, אגודה. קאהוט משער כי פקולין בפשתן היינו כעין פציל שפירשנו אנחנו מעלה בצמר, לאמר, צרור שער, וגם כיתנא מיפציל; שרשו: פצל, פקל. לדעתי, פקולין היינו

העוסקים במלאכת סריקת הפשתן נקראו בשם סָרוֹקא[1], סָרוקות (ברבוי), והיו לוקחים את הפשתן במשקל ומחזירים אחרי נכיון הפחת, שהיתה קצובה, גם כן במשקל במאזנים מיוחדים שנקראו על שמם[2].

הטויה וההלבנה. בטויה יש שהיו טורפים קנבוס בפשתן, יש שהרבו בפשתן ויש בקנבוס ויש שהיו טורפים פשתן בצמר גמלים ובצמר רחלים[3]. מלאכת טוית הפשתן היתה שונה מזו של צמר, ועל־כן היה לה כּוּשׁ מיוחד, אשר נקרא בשם: כוש של פשתן[4]. הלבנת הפשתן היתה מלאכה נכבדה מאד בתקוני הפשתן, אשר היתה על־פי־רוב רק לְבָנה כברייתה[5] — בצבע השחור לא היתה נצבעת כל־עיקר, כי הצבע הזה היה מיוחד רק לצמר, לפיכך אסרו לעשות בבגד פשתן אִמְרָה בולטת וגלויה של פשתן צבועה בחרת מפני מראית עין[6], שלא יאמרו כי עשו אמרה של צמר בפשתן, וכן אסרו, מפני הטעם הזה, למכור לגוי פשתה צבועה שחור[7].

הלבנת הפשתה יצאה לפועל, כמו היום, אחר טויתה לחוטים, שנקראו בשם אונין, ולמטרה זו היו נותנים או טומנים אותם בתנור כדי שיהבילו[8].

פוקרין בחלוף הרי״ש בלמ״ד, כנהוג בתלמוד בהעתקת מלות יוניות כמו: כלקטרון, קלמין. ואל תקשה ממה שמחלקת הגמרא בין פשתן ובין פקולין — הלא הגמרא בעצמה מפרשת שם: הא בכיתנא הא במאני דכיתנא, הא בחדתי הא בשחקי, וגם כאן המובן בפשתן הוא ארג של פשתן, ופקולין היא הפשתה הסרוקה לציף. ועיין להלן בפרק צמה״ג ע״ד פירוש רש״י פקולין, קוטו״ן צמ״ג. וכנראה נקרא שמצון הפקולי ע״ש מלאכתו זו כפירוש רש״י במגילה, י״ז, ע״ב, ולא כדעת קרויס, שנקרא ע״ש מלאכת גזיזת הצמר, כי אז היה נקרא גַּזָּז, אבל את מלאכת סריקת הפשתן למדו מתושבי הארץ וכך נקראה בשפתם הסורית־היונית.

1) כלים, פי״ב, מ״ב.

2) שם, שם, וכן בתוס׳ כלים, ב״מ, פ״ב, מ״ו: קנה מאזנים של סרוקות. בטעות מפרשים כאן המפרשים: מוכרי פשתן סרוקה, כי למה זה יִקָרְאוּ אלה על שם הסריקה של פשתן?

3) כלאים פ״ט, מ״א; פ״ה, מי״ד.

4) תוס׳ פרה, פי״ב, מט״ז. ע״ד הטויה בכלל עיין להלן.

5) מה פשתן לבנה אף צמר לבנה... מה פשתן כברייתה... (ירוש׳ כלאים, פ״ט, ה״א; ספרא, תזריע, פי״ג).

6) ירוש׳ כלאים, פ״ט, ה״ב; ל״ב ע״א.

7) תוספתא, כלאים, פ״ה, מכ״ד.

8) השתי והערב מיטמאין בנגעים מיד, רבי יהודה אומר: השתי משישלק והערב מיד, והאונין של פשתן משיתלבנו (נגעים, יא, מ״ח), וביתר ביאור נמצא בספרא, תזריע, פי״ג: והבגד כי יהיה בו נגע צרעת בבגד צמר או בבגד פשתים, או בשתי או בערב לפשתים ולצמר, יכול יהיו מטמאים מיד? ת״ל: בגד, מה בגד משתגמר מלאכתו אף כולם משתגמר מלאכתם. איזהו

אומני הפשתן, הגברים והנשים. העוסק במלאכת הפשתן נקרא בשם: פשתני או כַּתָּן[1], והיה מתכסה בשעת מלאכתו בעור מיוחד, הנקרא בשם: עור הכתן[2], אשר הגין עליו מפני התאבקות הדקתא או אבק הנעורת העולה מהפשתה בשעת כתישתה וסריקתה, המזיק לבריאות האדם, ביחוד בעת הנפוץ[3], ומלכלכו. בשעת מלאכתו היה נועל גם נעלי־יד מיוחדות אשר נקראו בשם: קסיה, כף, ביחוד בשעת מלאכת הברירה[4].

הנשים היו עוסקות אז וכן עוסקות היום בארצות המזרח בכל העבדנות הביתית, ביחוד בכל תקוני חומרי־הארג, וכמאמרם: במה אשה עוזרתו לאדם? אדם מביא חטין, חטין כוסס? פשתן, פשתן לובש? לא נמצאת מאירה

גמר מלאכתם? השתי משישלק והערב מיד והאונין של פשתן משיתלבנו. המאמר הזה מובא גם בשבת כז, ע״ב, ועיין ברש״י, סוכות, יב ע״ב, המביא את המאמר הזה בגירסת: האונך של פשתן משיתלבנו (אך לפי הד״ס לסוכה שם נמצאת בכ״י גם אצל רש״י הגירסא: אונין, ופירש: אחר שתקנו במסרק, כלומר, לפני הטויה. ועיין לעיל כי גם דעת הריב״א היא כי הטמנת האונין בתנור היא לצורך הנגיבה אחר השריה). וכבר סתרו שם התוספות בצדק את פירושו, כי הלא בנגעים כתיב בתורה מפורש: בשתי ובערב, ואיך זה אפשר כי תטמא הפשתן בנגעים לפני הטויה? ולפי דברי המשנה בנגעים, וביחוד בספרא, נראה ברור, כי האונין המה בפשתן כמו השתי והערב בצמר, ואחרי כי בפשתן אין הבדל בין שתי לערב (כמבואר להלן בטויה), הוציאו משפטם, כי גמר מלאכתה לגבי טומאת נגעים הוא משיתלבנו חוטי המטוה שלה, אחרי כי ההלבנה היא מגופי מלאכות תקוניה. מלבד זאת מופרכים דברי רש״י מהמציאות, כי את הפשתן אין מלבנים אלא לאחר הטויה, כאשר הבאנו לעיל. ואל מלאכת ההלבנה הזו מכוונים דברי המשנה (שבת, פ״א, מ״י): אין נותנין אונין של פשתן לתוך התנור, אלא כדי שיהבילו מבעוד יום, וכן בירוש׳ שביעית, פ״ה, ה״ט; גיטין, פ״ו, מ״ז, ע״ג: תנור להטמין בו אונין של פשתן, וכן בתוס׳ כלים ב״ק, פ״ד, מ״ד: תנור שהסיקו להיות טומן בו אונין... (בכ״י אירפורט בשבוש: אניצין) טהור, שאינו עושה מלאכה בגופו, ופירש הגר״א בצדק: שאינו צריך הסק בשביל זה, אלא מחום הדפנות נמי יתלבנו האונין ולא צריך תנור לזה כלל, סיוע להגר״א נמצא בשבת, יח, ע״ב, כי האונין של פשתן בתנור (פירוש בשעת ההלבנה) קשו להו זיקא, לפי זה כל עיקרו של התנור הוא לשמור עליהם מפני הרוחות. על־דבר מוצא המלה אונין, יש מוציאים אותה מיונית ἰνίον חוט, נים של צמח. וי״א כי אונין הוא כמו עונה בוי״ר, פי״ז: לציבים ולעונות, פירוש — חוט עב, וכן, כנראה, פירש גם רב האי גאון.

1) ב״ר, פל״ב; כלים, פכ״ו, מ״ח; ירוש׳ יבמות, פי״ג, די״ג, ע״ד.

2) כלים, שם, שם.

3) עיין לעיל.

4) כמבואר לעיל.

עיניו ומעמידתו על רגליו[1]. ברשות הבעל היה לכוף את אשתו לעשות לו המלאכות ועבדנות הביתית, אולם בפשתן אין הבעל יכול לכוף אותה לעשות לו את מלאכתה, בגלל שהיא מלאכה מאוסה, שמסרחת את הפה ומשרבטת את השפתים[2], לפיכך היו הנשים מצויות אצל הסרוקות, לתת להם פשתן לסריקה[3], והסורק נחשב בגלל זאת בין האומנים, שעסקם עם הנשים, שסורם רע[4].

מלאכת תקון הפשתן בכלל נקראה בשם: נקיון[5].

סגולות הפשתן. לפשתן נתנו כח־קיום יותר גדול מאשר לצמר, ולפיכך אמרו: כי אפשר לנער רק כסות של פשתן, ולא בגד של צמר, אחד לשלשים יום[6]. והבדילו בין פשתן לצמר־גפן בסגולה להחזיק את החום, כי הפשתה אינה מחזיקה את החום וצמר־הגפן מחזיק את החום[7], וגם הסגולה

---

1) יבמות, סג, ע״א.

2) כתובות, סא, ע״ב וירוש׳ שם, פ״ה. כנראה, בגלל שהיו מרטיבים את הפשתן ברוק שבפיהן בשעת הטויה (עיין להלן בפרק הטויה). הסיום בכתובות, סא, ע״ב: „הני מילי בכיתנא רומאה״, נשתרבב שם, כנראה, בטעות ממאמר הגמרא בחולין, פ״ד, ע״ב, אשר שם אמרו: הרוצה לאבד מעותיו ילבש בכלי פשתן ומסיימין: בכיתנא רומיתא, לאמר, דוקא בכיתנא רומיתא, מטעם המבואר לעיל, אבל לגבי מיאסותה של העבודה, מה לי פשתן סתם ומה לי פשתן רומאית? וגם בהיות הכיתנא הרומיתא חומר חוץ־לארץ, בודאי הובאה לבבל ולא״י כשהוא מעובדת, ולמה זה יקבעו הלכה תלויה בעבוד הפשתן בחוץ־לארץ? ובאמת לא נמצא את הסיום של „הני מילי בכיתנא רומיתא״, לא בירושלמי ולא בתוספתא, כתובות, פ״ב, מ״ב.

3) מעשה בתינוקת שנכנסה ליטול פשתן מן הפשתני... (ירוש׳ יבמות, פי״ג, די״ג, ע״ג). מסגנון הלשון נראה, כי הוא מדבר ממנהגי המקום בזמנם כמו: מעשה בתינוקת, שירדה לכבס בנהר, אשר לפני זה (שם).

4) קידושין, פ״ב, ע״א. הנני להציר בזה על דברי הח׳ קרויס המוטעים (בארכיאול׳ ח״א, 256/558), באמרו: אצל הרומאים היתה הפשתן נטוית גם ע״י הגברים, אבל לפי יבמות, סג, ע״א יוכדה (אצל העברים) גם הפשתן על־ידי האשה, לאמר, ולא גם על־ידי הגברים, כמו אצל הרומאים. -- מכל המאמרים כאן נראה, כי כל עבדנות הפשתן נמצאה בידי הגבר ה„פשתני״ ולא „הפשתנית״, וכן „הסריקא״ וכיוצא בהם, ואדרבה, הבעל לא יכול לכוף את אשתו לעשות, לאמר, לטוות בפשתן. כאן, ביבמות, סג, מזכירים לשבח את האשה העוזרת לבעלה גם במלאכות שאינה מחויבת בהן, כמו טחינת חטין היינו רחיים (עיין פסחים, ג, ע״ב) ופשתן כמבואר כאן. ועל־כן לא נזכר ראש מלאכתה, והיא טוית צמר, בשביל שהיא מחויבת בה.

5) גזל צמר וליבנו פשתן ונקהו (תוס׳ ב״ק, פ״י, מ״ב).

6) ב״מ, כט, ע״ב.

7) ונינקט בשחקי דכיתנא בקייטא ודעמר גופנא בסיתוא (גיטין, סט, ע״ב, וברש״י שם).

לבלוע מים, מרובה לדעתם בפשתה מאשר בצמר[1]). גם להכין את פתילי ההדלקה מצאו את הפשתה מסוגלה ביותר, כי אין לך דבר עושה שלהבת אלא פשתים בלבד[2]). החבל הנעשה מפשתן, אשר נקרא גם בשם „אטונא דכיתנא", היה היותר טוב למדידה[3]).

נגד תולעת־הפשתן, הנקראת בשם יָנִיכָא, היו משתמשים בדם עוף, אשר לשוהו בזרע הפשתן[4]).

את הפשתן החזיקו בכלי מיוחד, אשר נקרא בשם: כּוּבָּא[5]).

הפשתן היתה נצרת ונחבשת באופנים שונים[6]).

מסחר הפשתן ואפניו השונים. בראשונה לא היתה הפשתן מצויה בכל מקום, לאמר, במדינות הסמוכות לארץ־ישראל, ורק באחרונה התהילה להתפשט גם בהן[7]). וכאשר ראינו, הביאו הוצגי גם הושני פשתן מחוצה־לארץ, על־מנת לעשותם בארץ, והביאו מיני פשתן מהמדינות הסמוכות כמו: מהעיר פילוסין שבמצרים הסמוכה, וכגון מצור וחברותיה, מקיסרין וחברותיה[8]) וממדינות הים הרחוקות, כמו „הכיתנא רומיתא" מרומא, — המסחר עם רומא נחשב אז בעיניהם למסחר־חוץ רחוק, אשר רק גדולי

ע"ז, כה, ע"ב; שבת, קי, ע"ב).

1) ע"ז, עה, סוף ע"א וברש"י שם.

2) ירוש' סוכה, כ"ה.

3) עירובין, נח, ע"א; ר"ה, כג, ע"א; תוס' מעשרות, פ"ג. תרגום וחבלים בראשיהם: אמונין בראשיהן (מלכים א, כ, לא), ועיין להלן בפרק: הפשלת חבלים.

4) רב הוה ליה כיתן ולקה, שאל רבי חייא רובא: מהו מיכום צפור ומגבלא אדמיה בזרע כיתן (ירוש' מ"ש, פ"ד, דנ"ו, ע"ב). מאי לאו בעוף, דקא בעי לדמיה ליניכא (חולין, כה, רע"א). רבי חייא נפל ליה יניכא בכיתניה, אתא לקמיה דרב, א"ל: שקול עופא ושחוט על בוביתא דמיה דמרת דמא ושבק ליה (שם, פב, ע"ב). י"ג יאניבא, לדברי קאהוט נקראת תולעת הפשתן בל"פ: יניכא.

5) הא בכובא וכיתנא, הא בצנא ופירי (ב"מ, כח, ע"א); נראה, כי הכובא היה לכיתנא כמו הצנא לפרי. בל"ר cupa היא חבית, כד, וכן הוראתה בל"ס ובל"ע.

6) כיתנא דעביד בטונא חיישינין, דהאי גיסא ודהאי גיסא לא חיישינין, אסורייתא חיישינין... דעביד ביזרא, כיון דאיכא ביה קטרי חיישינין (חולין, נא, ע"ב). עיין ברש"י המפרש כאן לאפני צרירה וחבישה שונים, אבל כנראה, מכוונת הגמרא גם למיני עבוד שונים ודבריהם עודם צריכים פירוש.

7) הדא דתימא בראשונה שלא היתה הפשתן מצויה בכל מקום, אבל עכשיו שהפשתן מצויה בכל מקום... (ירוש' כלאים, פ"ט, ה"ח).

8) שם, שם.

הסוחרים יכלו לשאת ולתת בו, וספינות מיוחדות באו מרומא, הנושאות פרי הארץ ההיא [1],—גם מהנדויין, אשר גם אִתה הרבו לבא במשא ומתן [2]. וכאשר ראינו, הביאו גם מין פשתן פחות מחוץ־לארץ (מספרד), אשר נקרא בשמו היוני אֲלִיקָה, כדי להכין ממנו חבלים קשים. מלבד אשר היה גדול מסחר הפשתן בפנים הארץ, בארץ־ישראל ובבבל, להביא מיני פשתן יקרים ופחותים ממקום למקום, כמו: מבית שאן ומארבל בארץ־ישראל; מנהר אבא, מנהרדעא, מבורסיף, ממחוזא ומפומבדיתא שבבבל, וממקומות הזול למקומות היוקר [3]. הגמל הטעון פשתן היה נראה בכל מקום, ולפיכך חייב רבי יהודה לקצוץ אילן הנוטה לרשות הרבים, כדי שיהא גמל טעון פשתן עובר תחתיו [4]. ואחרי אשר בעברו דרך רחובותיהם הצרים יש שנכנסה פשתנו לתוך חנות ונדלקה בנרו של החנוני והדליקה את הבירה, לפיכך בררו במשנה את התנאים, אשר על פיהם צריכים לשלם את היזק השרפה: החנוני או בעל הגמל [5]; וכן היה תנאי בית דין: שיהא זה מפרק עציו ומציל פשתנו של חברו ונוטל דמי עציו מתוך פשתנו [6].

בערי מושב ישראל היו חנוני־פשתן שבכל עיר מתאגדים לאגודות מיוחדות, כנראה, לפקח על עניני עסקם הכללי וגם היו משתתפים כפעם בפעם בסעודותיהם [7], אבל גם לבני העמים היו חנויות לממכר פשתן, ביחוד בבית שאן, אשר, כנראה, הרבו בני עמנו לבא אתם במשא ומתן. החנונים האלה השתמשו בנשותיהם, וביחוד בבנותיהם היפות, לעשותן למוכרות כלי פשתן בחנויותיהם, למען ימשכו הקונים אחריהן, כי בנות עמנו היו להוטות

---

1) כאשר נראה מדברי הירושלמי בב״ק, פ״ד, ח״א: א״ר לעזר ואפילו דבר שדרכו לחלק, דיכול מימר ליה: את פרגמטיא דידך סגון... עד כדון כשהיתה פרגמטיי נתונה כאן היתה פרגמטיו נתונה ברומי... ועיין בירוש׳ דמאי, פ״ב, ח״א: ספינה הבאה מרומי, כמת מינין יש בה.

2) כאשר נראה מחומרי המסחר הנושאים את שמה כגון: פרזלא הנדואה (ע״ז, טז, ע״א); הימלתא מבי הנדואי (יומא, פ״א; ברכות, לו, ע״ב), נהמא דהנדיקא (ברכות, לז, ע״ב), ברוחות היה שלמה משתמש ושולח להנדיקי ומביאים לו משם מים ומשקים כאן ועושה פירות (קה״ר פ׳ ועשיתי).

3) עיין להלן.

4) ב״ב, פ״ב, מי״ד.

5) ב״ק פ״ו, מ״ו; תוספתא (שם) פ״ו, מכ״ח.

6) תוס׳ ב״ק, פ״י, מכ״ו.

7) ירוש׳ פאה, פ״א, דס״ז: הנותא דכותנאי הוה להון צומות (אספות, אגודות) אמרי: מה אנן אכלין יומא דין.

גם אז אחרי הלבשה יקרה, ועל־כן היו בני ישראל מתאוים לכלי פשתן[1]; וביחוד היו בנות ישראל שבארץ־ישראל להוטות אחרי בגדי פשתן מגוהצין[2] וכלי פשתן היו קשים לקנותם ונוחים לאבדם[3], ויראו חכמי הדור, מנהיגי ישראל אז, פרצה גדולה במעמד מוסר העם ובצניעותו, בקנותו כלי פשתן מבנות העמים האלה ויעירו על זה למוסר את אזני בני עמם ויביעו את תוכחתם בסגנונם המפורסם, לצייר את קלקולי בני דורם, כאילו נעשו דוגמתם גם לפנים, והביאו לידי תוצאות רעות וקשות; גם הפעם ציירו כאילו נתעו בני עמנו במדבר אחרי בנות מואב בשטים רק בגלל שהיו אלה מוכרות כלי פשתן ותמשכנה את הקונים אחריהן, בראשונה על־ידי שהיו מציעות את ממכרן במחיר פחות, ואחרי־כן לכדום בתזנותיהן, עד שכפרו אלה באלהי ישראל להשתחות לאליליהן[4]. בכלל היה המשא־והמתן עם סוחרי הגוים, עובדי האלילים, מוגדר אז בחוקי־דת שונים; גם בית שאן זו, אשר השפיעה אז את הפשתן המובחר במינו, היתה עיר שיש בה ע״ז, אשר תוכה היה אסור במשא־ובמתן לישראל, אולם, כנראה, מפני חשיבות פרי העבדנות של העיר הזאת לסוחרי ישראל הקלו את דינה ואסרו בה רק את החנויות המעוטרות (בורד ובהדס), אשר חלק מהכנסתן היה מקדש לע״ז, אך את יתר החנויות שבעיר התירו[5]. בעיר הזאת חגגו תושביה את ימי סַטְרְנַלְיָה, חג רומי לאליל שבתאי, בימי החג האלה שלחו מנות איש לרעהו, וממילא

1) סנהד׳, קו, ע״א.

2) נשים במאי משמחן? תני רב יוסף בבבל בבגדי צבעונין, בארץ־ישראל בבגדי פשתן מגוהצין (פסחים, קט, ע״א).

3) אבות דר״נ, פכ״ח.

4) סנהדר׳, קו, ע״א; במדב״ר, פ״כ. הציור הבולט והבהיר מראה, כי כל הדברים האלה נלקחו מהמציאות החיה, ואך נתלו בדור המדבר ונאמרו לפי צורך השעה, ביחוד נראה זאת מהרצאת הדברים בבמדב״ר, כי בנות מואב הציעו לפני בחורי ישראל כלי פשתן הבאים מ ב י ת ש א ן, אשר בודאי עוד לא היו בדור המדבר, הזקנה אומרת לו ביותר והילדה בפחות. בירוש׳ סנהד׳, פ״ו, דכ״ח, ע״ד נמצא ספור זה ושם נמצא: „מיני כסנין״ במקום „כלי פשתן״ שבבבלי ובבמדב״ר. כנראה, השתמשו בציור הזה עצמו להוכיח את בני דורם כל אחד במקומו בדבר שהיו פרוצים בו. על־פי הערה שניה נראה ומתברר, כי דברי מוסרם אלה היו מכוונים נגד קנית פשתן מ ב י ת ש א ן, אשר היתה עיר שיש בה ע״ז והעם היה פרוץ במשא־ומתן אתה, ואחרי שלא יכלו לעכב בידי העם במעשהו זה מכח ההלכה, באו עליו מכח ההגדה והטילו עליו אימה של הפרעת צניעותו, אשר היתה נכבדת בעיני העם בכל זמן.

5) עיר שיש בה ע״ז והיו חנויות מעוטרות ושאינן מעוטרות, זה היה מעשה בבית שאן ואמרו חכמים: המעוטרות אסורות ושאינן מעוטרות מותרות (ע״ז, פ״א, מ״ד). מסגנון הלשון נראה,

היו אז ימי שוק בעיר למכור כל דברי חפץ. מספרים, כי רבי זעירא שלח את רב ביבי לקנות מטוה קטן, לאמר, שלא לשם מסחר (המטוה היה בודאי של פשתן, פרי עבדנות העיר הזאת) משוק סטרגליה בבית שאן, וישאל את פי ר' יוסי ויורה זה לאסור, אך רבי יוחנן התיר, כנראה, מהטעם שאמרנו, גם את סטרגליה למשא ולמתן[1].

כאשר ראינו למעלה, היתה עבדנות הפשתן גדולה ונכבדה מאד בבבל וכן מסחרה. רב עסקם של בני עמנו היה במלאכת הפשתן ובמסחרה וכשהוזלו כלי פשתן אצלם וירד לרגלי זה העסק בה, אשר היה אחד ממקורי פרנסותיהם היותר־נכבדים, היו מתריעים אפילו בשבת על צרת רבים כזאת[2]. בארץ־ישראל הרבו לעסוק גם בזריעתה, אשר היה להם העסק בה יותר נכבד מבתעשיתה, ויהיו לבעלי שדות־זרע רחבי ידים מאד, עד כי בבוא מארה בצמיחת הפשתן היו גם כן מתריעים[3], ועד כמה היתה

כי קשה היה להם להתיר את הדבר, כאשר באמת מתקשים המפרשים בהיתר זה ולא התירו אלא בשביל שמצאו הלכה למעשה („זה היה מ ע ש ה בבית שאן"), שכבר נהג העם בעצמו היתר בדבר, וכאשר נראה עמלו לבטל את ההיתר הזה מפאת יסודי הצניעות, כי באמת בכל ההלכות האלה הכריעו צרכי החיים — צרכי המסחר והפרנסה — את ההלכה, כי כלל גדול היה בידם: וחי בהם ולא שימות בהם. דומה לזה הננו מוצאים בע"ז, יא, ע"ב, כי התירו את עזה, שהיתה גם כן עיר שיש בה ע"ז, בגלל עטליזה (אכסניה לנוסעים), אשר מחוצה לה — היתר דחוק מאד, ולא נתפלא עליו אם נדע, כי בעזה היה אחד מג' הירידין הנכבדים בא"י (ירוש' ע"ז, פ"א), ולפיכך דחקו את עצמם ובקשו לה היתר (עיין במאמרי: „מחברון לבית גברין ולעזה", ב„העולם" תרס"ז גליון ד, בהערה 5).

[1]) ירוש' ע"ז, פ"א, דל"ט, ע"ד. בדבר מקום „ביישן" יש חלוקי דעות; והנה „ביישן" הנזכרת בפסחים, נ, ע"ב: בני ביישן נהוג דלא הוי אזלין מצור לצידון, היא בודאי של צור (עיין „אדמת קדש", 29), אבל ביישן בירוש' כאן, היא כנראה, „בית שאן" שבגליל ולא כדעת גולדהאר (שם).

[2]) ב"ב, צא, ע"א: ת"ר מתריעין על פרקמטיא אפילו בשבת, א"ר יוחנן: כגון כלי פשתן בבבל ויין ושמן בא"י. אמר רב יוסף והוא דזל וקם עשרה בשיתא. הרא"ש מפרש שם במקומו: משום דמנייהו רובא דחיותייהו, וכן פירש הרמב"ם ביה"ח ה' תענית, פ"ב, הי"ד, והטיבו לפרש, ואך לחנם נדחק שם רש"י לפרש, כי הוזלו הבגדים הטובים, שאין בהם הפסד לעניים, כי בהתדלדל מקור הפרנסה הראשי של מקומם, מפסידים העניים באמת הרבה יותר מאשר המה מפסידים בעלות המחיר על בגדיהם הפחותים; ומטעם זה היו מתריעין בשביעית מפני פרנסת גויים (ירוש' תענית, ריש פ"ג). מן ההבדל שעושה ר"י: בבבל כלי פשתן ובא"י יין ושמן נראה, כי תעשית הפשתן גדלה בבבל מבא"י.

[3]) ירוש' תענית, פ"ג, דס"ו, ע"ד: רב חמא בר עוקבא בשם ר' יוסי בן חנינא: מתריעין

נכבדה הפרנסה של עסק הפשתן לבבליים, נראה מדרשתם על המקרא: לתת לכם אחרית ותקוה (ירמיה, כט), אלו דקלים וכלי פשתן 1). וכנגד זה אמרו בארץ־ישראל על המקרא: ותם לריק כחכם, י"א זה הפשתן 2). וכשרצו לצייר תקוה נכזבה אמרו: משל למי שהיה לו שדה של פשתן, נכנס לתוכה בערב והיתה נאה, בא להכנס בבקר ומצאה שנעשית גבעולים 3). אחד מתנאי המעמד הטוב של בן ארץ־ישראל בימיהם היה, כי אין פשתנו לוקה 4). ואמרו: משעלו מן הגולה לא לקה פשתן ולא החמיץ יין ונתנו עיניהם בזכות ר' חייא הגדול ובניו 5).

עבוד הפשתן והעסק במלאכתה היה מצוי ביותר בגליל, כעבוד הצמר ביהודה 6).

מעמד המסחר בכלל הגיע בימיהם למדרגה נכבדה. אחדים מעסקי הבורסה של ימינו כבר נעשו אז והיו תנאי מסחר מקוימים. — עם אפני המסחר האלה באה ההלכה הרבה פעמים בנגוד גדול ותבקש לה בכל פעם דרכים שונות, איך להתפשר עמהם. הרכנת ראשה של ההלכה בכל פעם לפני צרכי החיים ואופני המסחר האלה היתה תולדה מוכרחת של המעמד הנכבד בהתפתחות המשא־ומתן במסחר שבימיהם.

אחד מאופני המשא והמתן האלה היתה האמנה, אשר על־פיה מכרו סחורה בשער קבוע, בשעה שלא היתה בעולמה או שלא היתה בעין ביד המוכר 7),

---

על פרגיא של פשתן. מה טעמא? שמה ושערורה נהיתה בארץ. פרגיא בל"ע אויסוואוכסע לאמר, קלקול בצמיחה. לדעת החכם עמנואל לאֶב בצייטשריפט פיר אססיריאלוגיע, כרך XXVIII, עמוד 12־13, צריכים לגרוס כאן: „פְּדַגְּרָא", והיינו המחלה podagra linon של פשתן המשי עיי"ש בארוכה.

1) תענית, כט, ע"ב.

2) ספרא, בחקותי, פ"ד.

3) במדב"ר, ז; וי"ר, י"ח. לאמר, הגבעולים נתרוקנו מפשתנם ונשארו רק גבעולים.

4) סנהד', קא, ע"א.

5) ירוש' מעשר שני, פ"ה, ה"ח.

6) אבל לוקחין מן הנשים כלי צמר ביהודה וכלי פשתן בגליל (ב"ק, פ"י, מ"ט), זו היא מלאכת הנשים והן עצמן עושות ומוכרות ולדעת בעליהן היא (רש"י). דברי רש"י בשבת, מז, ע"א, האומר על דברי הגמרא: בגליל שנו אין בגדי פשתן מצוין להן, מופרכים מכל המקומות דלעיל, המראים כי בגליל היו מקומות תעשית פשתן נכבדים וגם מהכא (כקושית התו' כאן). ואפשר בגלל שמלאכת הפשתן היתה מאוסה לא עסקו בה נשות יהודה, שהיו יותר מעונגות ומפונקות מנשות הגליל, שהיו גסות כבעליהן.

7) אמנה היא מלה עברית והוראתה בכתבי־הקודש: בטחון ואמונה בעתיד ובאיש. לפי

וכן היו פוסקין על הפירות מכיון שיצא השער, אף־על־פי שאין לזה יש לזה [1]). גם היו נודעים אצלם אופני משא־ומתן אשר נקראו בשם: טַרְשָׁא או קְלִיטוֹ שֶׁל ים [2]), גם הטרשא היתה של אופנים שונים, אשר על־פיהם היו מוכרים סחורה על־מנת למסור אותה לידי הקונה לאחר זמן ולקבל מחירה לפי מקחי השער היקר הזה, אם כי הממכר נעשה בשעת השער הזול, ולא חששו בזה משום רבית [3]). — מסחר התבואה היה אז המסחר היותר נכבד והתירו החכמים לחַמרים להעלות במקום היוקר כבמקום הזול, לאמר, לקחת

המבורר בכל המקומות בש״ס הוא אופן של משא־ומתן שנעשה בסחורה שלא היתה נמצאת בעין בשעת הממכר בידי המוכר, כעין עסקי הבורסה שלנו. גם כתבו שטרות על קיום העסקים האלה בין המוכר והקונה, ועדים העידו בהם בחתימותיהם, כי פלוני מוכר לאלמוני סחורה ידועה בשער קצוב להמציאה לזמן פלוני, ובשעת גמר העסק לא היתה הסחורה בידי המוכר; גם הקונה לא נתן למוכר את כל כסף המקח אלא ערבון, לאמר, קצת הכסף, כדמי קדימה אצלנו. השטרות האלה נכתבו שלא ברצון החכמים, דאמר רב כהנא: אסור לו לאדם שישהה שטר אמנה בתוך ביתו משום שנאמר (איוב, יא): אל תשכן באהליך עולה (כתובות, יט, ע״א), ולא נתנו ליכתב (שם, שם). עדים שאמרו: אמנה היו דברינו אין נאמנים (שם שם). משא ומתן באמנה נקרא גם עסק כעסק הקומיסיון שלנו, אשר אחד מוסר לחברו סחורה למכור לפי השער שיהיה והוא מאמינו את ממכר הסחורה ובשכר זה הוא נותן לו שכר טרחה קצוב, כמו ארבעה למאה בצדרויי (ב״מ, נא, ע״ב וברש״י שם).

1) ב״מ, פ״ה, מ״ז.

2) אמר רב נחמן טרשא שרי (ב״מ, סה, ע״א), למכור סחורה בהמתנה ביותר מדמים ובלבד שלא יפרש לו: אם מעכשיו הרי הוא לך בפחות, אלא ימכור סתם בכך וכך ליום פלוני (רש״י). ונמצא בטרשא אופנים שונים כגון: דרב פפא, דרב חמא, דפפינאי (שם, שם, וס״ח, ע״ב). מקור הטרשא לדעת קאהוט היא בלשון פרסית והוראתה בה: המשכה, לארך זמן, קליטו שלים נזכר בירוש׳ ב״מ, פ״ה, ה״ח, והמה מפרשין שם: מאי קליטו שלים? ומסיימין אין זה רבותא אלא הטרשא. קליטו היא מלה יונית κλυδων מסגרי ים, הכאת גלים, ערבוב, בלבול (קאהוט). „של ים" היא, כנראה, פירוש לקליטו. וכן דרשו: עד נבכי ים (איוב לא): עד קליטין דימא. אופן המשא והמתן הזה נקרא, כנראה, בשמו זה על־שם ספקותיו, ערבובו ובלבולו. לדעת לוי נקרא בשביל שהיה במסחר־הים, לאמר, מעֵבר לַים. כמו שמבארים בירוש׳ ב״מ, בסוף פ״ה, ר׳ ע״ג: מאי קליטו של ים? בר נש דיהב לחבריה מהו דינרון (כמות של דינרון) כגון אילין דיהבון עובדתא לאילין דמפרשים לריסים מתַּרְתֵּין קסוסטבוֹן או משלשה קסוסטבון אין זוריבית אלא הטרשא — בן־אדם שנותן לחברו על־פי האופן שנותנים סחורה לאלה שנוסעים לריסי־ים, לאמר, מעבר לים במקח זול של שני קסוסטבון או שלשה (קסיסטבון כמו קְסִיסְטוֹן, ביונית ξεστιον, מדה ליבש ולנוזל).

3) ויש להתעורר על דברי רב פפא (ב״מ, סה, ע״א): טרשא דידי שרי, אם כי הגמרא

כסף בהלואה מעשירי המקום, אשר שם התבואה ביוקר על־מנת להמציא להם בשכר זה תבואה ממקום הזול ובשערו, ולא חששו להם משום רבית; כי ניחא להו דמגלו להו תרעא, או ניחא להו דמוזלי גבייהו, לאמר, מסתפקים החמרים בשכר הִתְמַחוּתָם שהם מתמחים על־ידי משא־ומתן כזה במסחר התבואה, להיות בקיאים בשערים היוצאים עליה בכל מקום; או בשכר שהמה מתפרסמים על־ידו לקוני־תבואה גדולים ומוזילים להם את שערה[1]. גם במסחר הפשתן הננו מוצאים את כל אופני המסחר האלה: של אמנה[2], של טרשא ושל קליטו של ים[3], וכן רצו לעשות את כלי הפשתן שוים אל התבואה בזכות החמרים להעלותם במקום היוקר כבמקום הזול[4]. — כל אלה מוכיחים, כי מסחר הפשתן היה אז גדול מאד והיה השני אחר התבואה בערכו. בקנית פשתן נגמר הקנין כשטלטל הקונה את הפשתן ממקום למקום. בממכר של פשתן מחוברת לקרקע, אם תלש כל־שהיא קנה[5].

אופני המשא־ומתן האלה בפשתן הביאו לפעמים את הנושאים והנותנים בהם לידי סכסוכים שונים, אשר הביאום לפני בתי־הדינים של חכמי הדור אז, ויש אשר הסוחרים בעלי הסכסוכים נמנו בעצמם בין חכמי דורם. הסכסוכים האלה הולידו שקלות וטריות בבתי־המדרש, אשר על־פי מסקנותיהן נקבעו הלכות שונות במשנה ובתלמוד.

כדי לתת לעצמנו מושג נאמן מדרכי המשא־והמתן במסחר הפשתן אז, נביא בזה מקרים אחדים:

רב כהנא נתן מעות על פשתן באמנה, לאמר, בשעה שלא היתה בידי המוכר פשתן בעין, לסוף נתיקרה פשתן וימכור אז המוכר את פשתנו בשער היקר הזה, ויתבע רב כהנא מידי המוכר את הכסף מחיר הפשתן הנמכרת על־

שם מוכיחה, כי את הטרשא שלו צריך גם כן לאסור, וגם קבלו כן להלכה ונקרא על שמו בשם: טַרְשֵׁי פַּפּוּנָאֵי (שם, סח, ע"א). ועיין בשבת, קמ, ע"ב ברב פפא זה שאמר: מאן דאפשר למשתא שכרא ושתי חמרא עובר על בל תשחית, ועיין בח"א למהרש"א שם, כי רב פפא לטובת עצמו אמר כן, שהוא היה עושה שכר, ועין כתובות, פה, ע"א, שאמר ליה רבא: בַּת ר"ח קים לי בגווה, מר לא קים לי בגוויה, ועיין שם, נב, ע"ב, איך הוציא בתחבולה הרבה כסף מחותנו אבא סוראה לבנו בשעת כתיבת הכתובה.

1) ב"מ, ע"ג, ע"א, וכפירוש הר"ח היותר מכוון לאמתת פירוש הגמרא (עיין בתוס' בד"ה: ניחא להו).

2) ב"ק, קג, ע"א, וברש"י שם.

3) ירוש' ב"מ, פ"ה, ה"ח.

4) ב"מ, עג, ע"א.

5) ב"ב, פ"ה, מ"ז, ועי' בגמרא (שם פ"ז ע"א) שהקשו משום דתלש כל שהיא קנה?

ידו ויגיש את משפטו לפני רב ויוציא את פסק דינו: אם בשעת הממכר אמר המוכר, כי את פשתנו של כהנא הוא מוכר, אז מותר לרב כהנא לקבל את כסף ממכר הפשתן, ואם לאו אסור, כי רב לטעמו שאמר: עושים אמנה בפירות ואין עושים אמנה בדמים[1]. לאמר, עסקי אמנה מותרים רק בממכר ובקבלת פירות על יד הקונה ולא בקבלת דמים מחיר הפירות מידי המוכר. — לפי זה אסורים עסקים כעסקי הבורסה של ימינו לפי דעת רב, אך חולקים עליו חבריו[2]. ונמצא ברב כהנא זה מעשה להפך: כי נתנו לו דמי קדימה על פשתן, לסוף נתיקרה פשתן ובא לשאל את פי רב, איך יתנהג עם קוניו ופסק לו: כי איננו מחויב לתת לקוניו פשתן רק במחיר דמי־הקדימה, אשר קבל מהם. ואידך דברים נינהו ודברים אין בהם משום מחוסרי אמנה[3]. גם על פסק דינו זה של רב חולקים חבריו, האומרים, כי יש בדברים משום מחוסרי־אמנה; גם אמרו, כי אף־על־פי שההלכה מסכמת למעשיו, אבל מי שפרע מאנשי דור המבול ומאנשי דור ההפלגה הוא עתיד ליפרע ממי שאיננו עומד בדבורו[4]. וכן נמצא ברב כהנא זה, כי נתן לאחד ארבעים דינרין בשעת השער הזול למכור לו פשתן ונתיקרה פשתן ויבא לשאול את פי רב וישיב לו: לך וקח ממנו ארבעים כורים גדולים, לאמר, אין לך לחשוש כי תהיה נראה כרבית, בקבלך בשכר המתנת כספך פשתן יקרה, אחרי כי אינך מקבל רק את מספר הכורים שקנית[5]. על־כל־פנים נראה כי היה רב כהנא, הארי הבבלי, גם אחד מגדולי סוחרי הפשתן ומובהקיהם, המשתדל להמציא למסחרו את תנאי המסחר היותר טובים.

ותירץ רב ששת: הכא במאי עסקינן דאמר ליה: לך יפה לך קרקע כל שהוא וקנה מה שעליה. לדעתי אחרי שזריעת הפשתן היתה מכחשת את הקרקע, כאשר ראינו לעיל, לפיכך תלישת הפשתן מן הקרקע נחשבה ליפויה ולהשבחתה, ועל־כן קנה בזה את הקרקע ושעליה. עיי״ש במפרשים שמתקשים בזה.

1) ב״ק, קג, ע״א. ועיין ברש״י שם שפירש אמנה הואי, שנתן להם מעות באמנה ולא היה להם פשתן כשקבלו דמים והתנו עמו כשער הזול ליתן לו כל השנה בשער זה, דתנן בב״מ עב, ע״ב: יצא השער פוסקין אעפ״י שאין לזה יש לזה.

2) ב״מ, סג, ע״א.

3) ב״מ, מט, ע״א. ועיין בגמרא שם שקלא וטריא בזה, כי סתמא דגמרא מתקשה הרבה בפסק דינו של רב זה, אבל יותר מזה הלא תקשה על רב כהנא בעצמו מאד, אבל אפשר כי רב כהנא הציע את שאלתו לפני רב רק להלכה, אבל לא למעשה.

4) שם, שם.

5) בירוש׳ ב״מ, פ״ה, ה״ח.

סכסוך כזה יצא בממכר פשתן באיש אחד, שנתן ערבון[1]) על פשתן וכפר בו המוכר ויגיש את משפטו לפני החכמים ופסק רבי יוחנן: או שיתן לו פשתן בכל מקחו או שיקבל מי שפרע, ורבי חייא בר יוסף אמר, כי איננו מחויב לתת לו פשתן רק נגד הערבון, או שיקבל „מי שפרע"[2]).

וכן יסופר ברבי חייא רבה, כי היתה לו פשתן ויבואו חמרים[3]) לקנותה ממנו, אמר להם: אין בדעתי למכרה עד ימי הפורים (ימי הזריעה החדשה, אשר אז עולה מחיר הפשתן). אמרו לו: מכור לנו אותה היום במחיר שאתה עתיד למוכרה בפורים, ויבא לשאל את רבי וישיב לו: כי אסור משום חשש רבית, אחרי כי נראה שהוא מקבל שכר בעד המתנת המעות לפורים[4]).

גדולי התנאים והאמוראים עסקו במלאכתה ובמסחרה של פשתן, כגון: שמעון בן שטח עסק במלאכתה ולא הניחוהו התלמידים[5]). רבי חייא רבה, אשר נחשב לאחד מאחרוני התנאים ומראשוני האמוראים ולאחד מקדושי ישראל בימיו, והיה גם עסקן בעבודה ובמסחר[6]), נשא ונתן הרבה גם במסחר הפשתן[7]). וכאשר ראינו היה גם רב כהנא אחד מגדולי סוחרי פשתן, וכן עסק במסחרה גם רב[8]); וכן רב זירא, אשר עסק גם במלאכתה ושאל את פי רבי אבהו: אם מותּר לו לשַפר את פשתנו, כדי שיקפצו עליה קונים[9]), כי

---

1) ערבון הוא דמי קדימה, ועיין בתוס' ב"מ, פ"א, מ"ז דרכי הערבון ודיניו.

2) ירוש' קידושין, פ"ב, סה"א.

3) כאשר ראינו גם למעלה היו החמרים מובילי הסחורות ממקום למקום גם קוניהן.

4) ירוש' ב"מ, פ"ה, ה"ח, ושם מסיימין: נפק קבעה במתניתא, והיינו: משנה כ"ג בתוספתא ב"מ, פ"ד. והנני להעיר, כי כל תנאֵי המסחר האלה נסדרו והגבלו בבבל עוד כאלפים שנה לפני המשנה והתלמוד בימי המורפי. עיין מ. שור: אורוקונדען ד. אלטבאב ציוויל. ביחוד בעמוד 75.

5) ירוש' ב"ב, פ"ב, ד"ח, ע"א.

6) כאשר הננו מוצאים: א"ר הושעיה רומס הייתי זיתים עם ר' חייא הגדול (ירוש' פאה פ"ה, ה"ב ופ"ו ה"ד); וגם עסק במסחר משי (שהש"ר מי זאת עולה).

7) ר' חייא רובה אגר חמרון למיתא ליה כיתן הלכו ומצאוה לחה, אמר לון רב: פוק והב לון אגרן משלם ואמר להן: לא דאנא חיב מיתן לכון אגריכון, אלא אנא חייב מתרית לכון (ירוש' ב"מ, פ"ו, ח"א). ר' חייא רובה הוה ליה כיתן (שם, פ"ה, ה"ח) ר' חייא נפל ליה יאניבא בכיתניה (חולין, פה, ע"ב). ובגלל שהיו מצוי אצל פשתן הננו מוצאים אותו אומר: יכול אנא כתב כל קריי בתרי מני, היך עבידא? זבן בתרי מניי זרע דכיתן וזרע ליה וחצד ליה ועבד חבלין ותפש טביי וכתב בל קריי על משכיהון (ירוש' מגילה, פד, ה"א, ועיין בבלי כתובות, קג, ע"ב; ב"מ, פה, ע"ב).

8) רב הוה ליה כיתן ולקה (ירוש' מ"ש, פ"ב, דנ"ו, ע"ב). בבבלי חולין פ"ה ע"ב הגי' ר' חייא ורבי.

9) ירוש' ב"מ, פ"ד, ד"ט, ע"ב.

לפי הדין המפורש במשנה אסור היה למוכר לגנוב את עין הקונה ליַפּות את הדבר הנמכר יפוי חיצוני, אולם יפוי המעלה גם את ערך החפץ הנמכר התירו[1].

כל הדברים הנאמרים בזה מעידים על המעמד הנכבד של תעשית הפשתן בכל מקצועותיה בימי המשנה והתלמוד.

ה. צמר־הגפן

א. מיני צמחי צמר־הגפן. בשם צמר־גפן נקרא השער הדק של זרע מינים שונים מסוג הצמח „גוסְפּיום", הנבדל למינים אחדים. יש בהם שיחים בני שנתים, גם חֲרָפִים. היותר משובח בהם הוא גוסְפּיום הֶרְבַּצֵּיאוּם, הצומח כמו הירק, קומתו הוא ממטר אחד עד שנים ומראה פרחו כרכום. בשביל מראה עָלָיו, הדומה למראה עלי־הגפן הוא נקרא בעברית „צמר גפן", אבל ביוָנית וברומאית הוא נקרא בשם צמר עץ. בשדות קדמת־אסיה יזרע גוסְפּיום אֶרְבֳּרֶאוּם, אשר מוצאו מאסיה ומהודו. מבדילים על־פי רוב בין **שיח** צמר־גפן ובין **אילן** צמר־גפן של גספיום ארבראום, המגיע לגובה של ששה מטר, אולם לפי החקירות החדשות הם שניהם בעקרם מין אחד. הגספיום הארבראומי הוא בעצם גם כן שיח בן שנה שגבהו משתים עד שלש רגל, אבל אם מרבים לטַפֵּל בתרבותו הוא מתפתח לשיח של שלש עד שש רגל גובה.

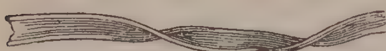

ציור יג.
צמח צמר־הגפן.
א. ענף. ב. גבעול מבוקע סגור בכוס. ג. גבעול בלי כוס. ד. כלי אבק של גוספיום הירבצאום.

הצמח הזה נקלט וגִדוּלוֹ עולה יפה בארצות של אקלים חם ולַח, ולכל־הפחות לא יבש, באדמה רכה ובעפר תחוח. היום הוא צומח כמעט בכל חלקי ארצות תבל. — לפי מיניהם יתחשבו עוד, מלבד המין המיוחד יקר־הערך גוספיום הרבצאום: גוספיום בַּרְבַּדֶנְזִי; ג. הִרְזוּטוּם; ג. פֶּרוּבְיַנוּם; ג. אֶרְבֳּרֶאוּם; ג. פֶּנְטַפִּילוּם; ג. סַנְדְבִּיחֶנְזֶה; ג. טַיִסְתֶּנְזֶה;

1) עיין להלן בפרק הכביסה.

ג. רֶלִיגְיָזוּם. צַמְרִי־הגפן, היוצאים מהשיחים האלה נבדלים לפי שנויי תולדותיהם וסגולותיהם: בצבעם, באורך נימם, בדקותם, ברכותם, בזהרם, במתיחתם, בתאום קווצותיהם, בחזקם ובנקיונם מתערובות זרות. אחת הסגולות המיוחדות, המכשירות אותו לעבוד, היא בנינו ותמונתו הטבעית. כשמתבוננים אל תמונת השער דרך זכוכית מגדלת הוא נראה כעין רצועה קלועה בתמונת כוכליאר, אשר בקצה היא עבה מבאמצעיתה וקוים רבים נמשכים בערבוב על־פני ארכה. הקליעה הכוכליארית

ציור יד. נים צמר הגפן.

היא, כנראה, הסבה הראשית המכשרתו לטויה, אם כי אין לכהד, כי יש אשר במינים המשובחים התמונה הכוכליארית מעטה מאד.

ב. נטיעת צמר־הגפן ואופן עבודו. נוטעים אותו במשתלות רחבות־ידים מאד. אחרי עבור זמן משנים־עשר עד ארבעה־עשר יום לנטיעתו, כבר נראים צמחיו מעל פני האדמה, כי ממהר הוא לצמוח. אחרי עבור שמונה או תשעה ירחים יפרח, ואחרי עבור ימי הפריחה הוא מוציא גבעולים בעלי שלש עד שש מערכות, אשר כל אחד מכיל משלשה עד שמונה גרגרי זרע קטנים כעין ביצים, צמרים, חומים או שחופים־שחורים, שכלול בהם עצם שַמְנִי, ואשר נימי צמר־הגפן להם למעטפה, כעין פקעת קטנה, אשר תגדל בחום עד לגודל תפוח. בהִגמל הגבעולים הם מתבקעים, ואז ילקטו בידים את נימי הצמר הדקים, המבצבצים ועולים למעלה. ואחרי כי הגבעולים אינם נגמלים בעת אחת יארך הקציר שנים, שלשה וארבעה ירחים, ולפעמים עוד יותר. הוא זקוק לשמירה מעולה וקבועה; אחרי שצמר־הגפן הנגמל יכול להתפזר ברוח, וגם להִטָּנֵף בנפלו לארץ. — לפי גודל הצמח ולפי הצלחת הקציר נושא כל צמח פרי תבואה 125 עד 500, ולפעמים גם 1250 גְרַם צמר־גפן.

הגבעולים המבוקעים נקטפים, ואת אשר אינם מתבקעים ינפצו, ושניהם מתרוקנים על־ידי פעולה מְכָנִית; בוררים את הגבעולים שבשלו מאת אלה שלא בשלו ומיַבשים אותם ואחר־כך מפרידים את צמר־הגפן מזרעו. למטרה זאת משתמשים במכונה מגרגרת, אשר תנַקה את השער הדק, הנקרא בשם צמר־גפן, מהזרע הנדבק בו.

אחרי שהוסרו הגרעינים מצמר־הגפן בורו׳ים אותו בהשגחה יתרה, וביחוד מבדילים את שער הזרע שבשל, אשר מראהו ירוק־כרכום, מאת זה שלא בשל ומראהו ירוק־כרתי, את השער הארוך מן הקצר, את הקשה והבלתי־חלק מאת הרך והחלק; אחר הברירה תבא הכבישה. — את צמר־הגפן כובשים כבישה חזקה בחבילות.

אולם עד שיפָּתל צמר־הגפן ויטָוה לחוט נקי ומיושר במדת אורך ודקות מגבלת, עוד עליו להתגלגל דרך עִבודים ותקונים שונים, כמו: הערבוב והפתיחה, הקרִידה והנפוט, ההכפלה וההשטחה, ההכנה לטויה והטויה הדקה.

ג. דברי ימי צמר־הגפן. לפי החקירות האחרונות ארץ הודו היא מקום מולדת צמר־הגפן. קונפוציוס מספר בפרוטרוט בדבר מלאכת הכנתו. הכתבים הסנסקריטים היותר עתיקים מזכירים את שמו, הבּרַמינים, הכתה היותר־עתיקה בהודו, הכינו לאות כניסת הנער לתורת דתם וקבלת עולה פתיל של שלשת חוטי צמר־גפן. בחינה ידעו את טיבו עוד בשנת 2288 לפח"ה, הוא נקרא בפיהם בשם ההודי „כַּתּוּן". סופרי יון ורומא ידעו רק את צמר־הגפן ההודי, להתפשטות צמר־הגפן ביתר חלקי תבל עזר הרבה מסע אלכסנדר הגדול להודו, במסע מלחמתו שמו אליו לב בראשונה. – באירופה היו הערבים הראשונים. אשר נטעו בה את צמר־הגפן (עיין מוֹמזן, דברי ימי רומא, ח"א, פ"יב, 83 בהערה).

צמר־הגפן במשנה ובתלמוד

א. קדמות צמר־הגפן בישראל וטיבו בהלכה. צמר־הגפן נזכר ראשונה בשמו בפי חכמי המשנה והוא נמנה אצלם בראש מיני צמר הנטוים: צמר־גפן, צמר־כלך, צמר־גמלים, צמר־ארנבים, צמר חיה שבים [1], ובין ארגי־הבגדים הידועים בימיהם [2]. בימי כתבי־הקודש והבית הראשון לא ידעו עוד, כנראה, בארץ־ישראל את מציאותו [3], כי הובא מפרס לארץ־ישראל רק זמן קרוב לפני חורבן הבית הראשון [4]. ואחר־כך נמצא זכרו בשמו הסנסקריטי „כַּרְפַּס" במגלת אסתר בין הארגים, ששמשו בבית מלך פרס [5].

---

1) תוספתא, שבת, ט (י), ג.

2) והבגד — יכול השיראים והסריקין והכלך וצמר־הגפן וצמר גמלים וצמר ארנבים ונוצה של עזים (ספרא, תזריע, פי"ג, קס).

3) עיין לעיל בפרק הפשתן, הערה א.

4) מונק בספרו פלשתינא, עמוד 22. — כנראה, נקרא אז בפי יחזקאל בשם „משי" על־שם משושו החלק. אך ביחוד הועיל הרבה להתפשטותו בארץ יון ובמדינות ממשלתה מסע המלחמה של אלכסנדר מוקדון (עיין גראטה, שם, 120).

5) „כַּרְפְּסִי" נקרא בשפות המזרח ארג צמר־הגפן, וכן נקרא בלשון ערבית, יונית ורומית, אך לדעת חכמי התלמוד הוראתו כאן הוא צבע (אי"ר, א, טז, ועיין להלן בצביעה). לפי דעת קאהוט צ"ל בתוס' כלים ב"ב, ספ"ה: „שירי הקרפן ואוזמיאות כדי לכרוך על אצבע קטנה", „קרפז" ת' „קרפן" והיינו צמר־גפן, ובמקום „אוזמיאות" צ"ל אוּזְנִיּוֹת" מיונית ὀθόνιον, פירוש פשתן, אבל שם נראה, כי מדובר בבגדים ולא בחומרי־ארג.

אולם בעלי המשנה כבר ידעו גם את טיבו, כי שפטוהו משפט גספיום[1]) ארבראום הצומח בארצם, ומגיע לגובה אילן, ואסרו בגלל זאת לזרוע לכתחלה זרע בעבודתו מפני מראית עין, אחרי שהוא נראה כאילן, אולם בהיותו באמת זרע לא אסרו את הזרע הנזרע בעבודתו[2]). גם השתמשו אז בשמן שמוציאים מגרעיניו ונקרא בפיהם בשם: „משחא דקָזָא" ואמרו: כי זה הוא שמן קיק[3]).

והנה אם כי נזכרת מלאכת זריעתו במשנה, אחרי כי היה נזרע אז במצרים ביהודה ובסוריה[4]), אולם בדבר מלאכת תקונו לא נמצא אצלם

---

1) לדעת ריטֶר בספרו „איבער די געאגראפישע פאָרבערייטונג דער בוימוואללע" מוצא המלה גָסְפיון היא משפת קָפְּטית, אשר בה הוראת המלה „קאָס" או „גאָס" היא הטפול במת, „באָ קאָס" נקרא בה עץ הקבורה, ממנה נשתלשלה על־ידי חליפות שונות המלה „קָסְפּוֹ" או „גסיפיאָ". לפי זה צמר־הגפן אחד מצרכי הקבורה, ובאמת מצאו בקברות מצריות אחרונות גם צמר־גפן לתכריכי החנוטים (בלומֶנבאך).

2) זה הוא הפירוש הפשוט והאמתי בדברי המשנה כלאים, ז, ב: „אף צמר־גפן אסור ואינו מקדש", וכן מפורש בירוש' כלאים, פ"ב, ה"ד: א"ר יוסי הדא אמרה שאסור ליטע בצד קמה יבשה גפן יבש, מהו לזרוע בצד גפנים יבשות? נשמענה מן הדא: גפן שיבשה אסורה ואינה מקדשת, ואמר ר' לעזר: דרבי מאיר היא, דרבי מאיר אמר: אפילו גפן הצמר אסור ואינו מקדש. אבל הרמב"ם התקשה בפירוש משנה זו בגלל שצמר־גפן היה מוחזק בימיו לעץ ולא לזרע, ולפיכך הוא מפרשה לאמר: כשיזריע צמר־גפן בכרם, אינו מקדש את הכרם שאינו ממיני זרעים, והוא פירוש דחוק מאד, כי כרם מאי עבידתיה הכא? ובאמת יש להתפלא על חכמי המשנה, אשר הקדימו לדעת את מסקנת חכמי התקופה האחרונה. לכאורה יש להביא ראיה לדעת הרמב"ם מירושלמי, מעשרות, ספ"ד: תני ר' חנינא: העולה מגזעו מין אילן, משרשו מין ירק, וכן בירוש' ב"ב, פ"ה, ה"ה, ר' חמא בר עוקבה בשם ר' יוסי: העולה משרשיו ומגזעו זהו שורש, מגזעו ולא משרשיו זהו אילן, וכן בתוס' כלאים, ג, טו: זה הכלל כל המוציא עליו מעקרו הרי זה מין ירק, וכל שאינו מוציא עליו מעקרו הרי זה אילן — ופרי צמה"ג הלא עולה מגזעו ולא משרשו. לדעת הרמב"ם מסכים גם רש"י, האומר על דברי התוס' המובאים בשבת, כו, ע"א: כל היוצא מן העץ, לאמר, כמו קנבוס וצמר־גפן, אבל לא כן דעת הר"י, האומר, כי הקנבוס וצה"ג המה מיני זרע, וראיתו יותר מוכרעת מגמרא ברכות, דף ל, ע"ב, שאמרו: כל היכא דאי שקלת לפירא ולא הדר אילנא ומפיק לא מברכינן עליה בורא פרי העץ, ופשתן וקנבוס אי שקלת לפירא, היינו הזרע, לא הדר אילנא ומפיק, הילכך לאו יוצא מן העץ נינהו. עיין שבת, כז, ע"ב בתוספות בד"ה כל היוצא מן העץ, ועיין ברא"ש, שבת, כ, ע"ב בשם תשובות הגאונים, כי צמר־הגפן אינו מין עץ.

3) שבת, כא, ע"א: שמן שעושים מגרעיני צמר־גפן שקורין קוטון, לדעת קאהוט בל"פ קאזא: צמר־גפן.

4) פוּנְיוּאס, סופר יוני, שחי ברומא בראש המאה השניה לאחר ת"ה, מספר בספרו,

מאומה [1], גם בדבר מסחרו [2], כנראה, בשביל שהיה יקר מאד במחירו ולא יכול לעמוד בהתחרותו בפני ארג הפשתן, אשר, כמו שראינו, היה נפוץ מאד בארץ־ישראל ובבבל, וגם היה גרוע ממנו בטיבו. כנראה, מעטו להשתמש בו בכלל בבבל מאשר בארץ־ישראל, אחרי כי לא נמצא זכרו בתלמוד בבלי אלא מעט, ובמשנה ובתלמוד ירושלמי נזכר שמו הרבה פעמים, וביחוד אחרי שהננו מוצאים, כי השתמשו בו תלמודי ארץ־ישראל לצורך דמיון בהלכה, כגון: לדמות את הגר, שהתירו לו לשאת ממזרת, לצמר־גפן, אשר אפשר לערבו גם עם צמר כבשים גם עם פשתן בלי לחשוש לשעטנז [3], וכן הם משתמשים בדמיונו בהלכה אחת בנדרים [4] ואין מדַמים אלא לדבר המצוי והידוע לכל [5].

21, 5, V, כי בימיו זרעו את צמה״ג במצרים, ביהודה ובסוריא (עיין רוזנמילר, ביבלישעס אלטערטום, IV, עמוד 172).

1) הן אמנם רש״י מפרש בגמרא, שבת, עג, ע״ב: תנא הדש, המנפץ והמנפט כולן מלאכה אחת הן, כי המנפט הוא המנפט צמ״ג בקשת כדרך האומנין, הנה כמו שהערנו לעיל, הברייתא המובאת כאן היא תוספתא, שבת, ט (י), יז, ושם נאמר: הדש, הכותש והנופס, אשר הנה מלאכות דומות בתבואה, בפשתן ובצמר. הערוך גורס כאן „מנפס״, והוא מביא בשם פי׳ גאון: המנפץ את האכל מן העפרוריתו, ממילא אין להשען על פירוש רש״י בזה, להוציא ממנו איזו תולדה, בשעה שלא נמצא בדבר מלאכת צמר־הגפן זכר במקום אחר בש״ס, ואחרי אשר ראינו כי מלאכות תקוניו מרובות, אי־אפשר, אם היו מתקינים אותו אצלם, שלא היו מביאין אחת מהן במלאכות שבת, מאותו טעם אין מקום גם לפירוש השט״מ בב״ב, פח, רע״ב „לגרומי״: פסולת צמר־הגפן, ולפירוש קאהוט בערך גרמו.

2) גם הפעם הננו מוצאים את רש״י מפרש בנדה, יז, ע״א: מאן בעי פקולין דנהמא קוטו״ן בל״צ, כלומר, צמ״ג, ואת התאר פקולי, ברכות, כח, ע״ב; מגילה, יז, ע״ב: שמעון הפקולי, הוא מפרש גם־כן מוכר צמ״ג שקורין קוט״ון. גם על פירושו זה אין לסמוך, כי חלוקים עליו חבריו, הערוך וצוד, ופירשו: פקולון, פשתן, וכן נמצא מפורש בתרגום, והפשתה גבעול בשמות, ט, לא: וכתנא עבד פוקולין (עיין לעיל בפרק הפשתן, במאמר „הסריקה״, בהערה).

3) ירוש׳ קדושין, פ״ג, דס״ד, ע״ג: ההן גיורא מדמי לעמרא גופני אין בעית למיתניה בעמרא שרי, בכיתנא שרי.

4) הנודר להתכסות בצמר־גפן אסור להתכסות בבגד צמר־גפן היוצא מצמר־גפן (ירוש׳ נדרים, ח, ג).

5) יש המפרשים את המלה „אכסלית״ בתוספתא, כלאים, ספ״ה: „האכסלו והאסטמא... אין בהן משום כלאים״ לחומר צמר־גפן הנקרא ביונית ξύλινα (עיין ערוך החדש דַלמן) וכן „אותוניתא״, אבל אותוניתא ביונית הוא גם־כן מין פשתן. קאהוט מגיה בטעות בקה״ר פ׳ כל הנחלים: יומא דין ארסיקינון ולמחר אולוסריקין כי צ״ל אֶרְקְסִינון בל״י ἐριόξυλον. הגירסא הנכונה כאן היא ב״ידאי אַסַרְקִינָין פירוש: חצאי־משי ולמחר אולוסריקון, פירוש: „כלי משי״ כדלעיל. לוי מתרגם:

רבינו האי גאון מפרש את התאר „עתיר פומבי" שבתלמוד (ב"ב, קמה, ע"ב) לעשיר בצמר־גפן [1]), את צמר־הגפן נתנו לחמר מחמם יותר מן הפשתה [2]).

ו. הקַנָּבוֹס (קַנָּבֹּס)

א. מהות הקנבוס וטיבו. הקנבוס הוא צמח בן־שנה גבַה־קומה בעל קלח ישר; לקלחיו חמשה עד תשעה עלים צרים וחרוצים מאד, מבדילים בו בין קנבוס נקבה ובין קנבוס זכר. הקלח של קנבוס נקבה (הנקרא בשם קנבוס ירוק, זרע קנבוס, סיב) הוא עבה וארוך. פרחו הוא גביע בלתי־מחולק או בעל צלה אחד, בעל חרצב קצר עם שתי צביטות ארוכות. פרח הזכר (אבק הקנבוס) ממעט בגבהו ובעביו, ולו גביע מחולק לחמש מחלקות עם חמשה פתילי אבק ולא ישא כל זרע. נים הקנבוס מוסיף להתקיים בעצם משל הפשתה, גם כבדים חמרי ארג קנבוס במשקלם משל הפשתה, אם כי דומים המה בדקותם.

ציור טו.
צמח הקנבוס.

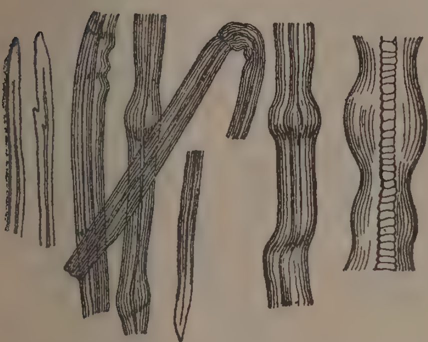
ב. מיני עבודי הקנבוס. ימי זריעתו בירח סיון וקצירתו בירח אלול. הוא נקצר בשעה שעליו מתכרכמים ופרחי הזכר הפיצו את אבק הזריעה; קציר צמח הנקבה יבוא אחרי ב' או ג' שבועות, בעת אשר יתבשל זרעו. אחרי קטיפת ועקירת הקלחים ואחרי קציצת שרשיו בגרזן יובא קנבוס הזכר תיכף אל המשרה, בשעה שמַשהים את קנבוס הנקבה עוד ח' עד י"ד יום למען יגָמר בשולו. משרת הקנבוס נמשכת מח' עד י"ב יום, אחרי־כן ישוטף

זוודא דאורדי (קדושין, יג, ע"א): איין ראנצען מיט בוימוואָללע (ח"א, 520), ולא אדע מקורו, כי הגירסא בודאי היא אודדא לאמר מוך כמו שמעיר הוא וקאהוט.

1) לפי שהעירני ד"ר ש"א פוזנאנסקי על דברי רה"ג בתשובות גאונים קדמונים בקהלת שלמה (ירושלים, תרנ"ט, ס' כג), האומר: עתיר פומבי כמו צמר של גפנים הנקרא בלשון ערבית קוטו"ן ובלשון פרסית פמבי (פֶּנְבֵּי, קרי: פֶּמְבִּי), וזה הוא „עתיר פומבי". הפירוש הזה בודאי יותר מכוון אל הפשט שם מיתר הפירושים. באופן זה יש ללמוד מכאן כי קנין צמר־הגפן נחשב אז לחשיבות ולעשירות גדולה.

2) ונקיט בשחקי דכיתנא בקייטא ודעמר גופנא בסיתוא (גיטין, ס"ט, ע"ב) פירש רש"י: בשחקי דכיתנא שהם קרים בקייטא ובדעמר גופנא שהן חמים בסיתוא.

במים, והוא נשטח על־פני השדה למשך י׳ עד י״ד יום, ויש גם עד ירח אוזד; הקלח הרפה של קנבוס הזכר ממהר להִשָׁרוֹת משל הנקבה. אחרי נגיבתו על־ידי השמש, בחדרים מוסקים, או תנורי אופים יודש בְּדַיִש־הקנבוס. גם מפרידים בו את הסיב מן העץ על־ידי פצילה באצבעות (קנבוס תָּלוּש). אחרי־כן הוא נחבט בחמור של ריחים או יודק בריחים מַדִּיקִים, אחרי־כן יכָּתֵש, יִנָּפֵץ ויסרק. טְוִית הקנבוס שוה אל טוית הפשתה. הנימים היותר־דקים, המתכשרים ביחוד לטויה, נמצאים בקנבוס הזכר. סגולותיו המיוחדות, המכשירות אותו לטויה, הֵנה: חזקו הגדול, קִיומו ומתִיחתו, ועל־כן מתקינים ממנו ביחוד חבלים ומשיחות; מיניו המשובחים נִטוים גם לַמַטות והם נארגים לבַד־קנבוס, גם לגית־קנבוס ולאֶרֶג־מִפְרָש ולכיוצא בהם.

ציור ט״ז. נימי הקנבוס

לפי מדת שלמות תקונו הוא נבדל לקנבוס־סִיב, לקנבוס־מודש, לקנבוס־מודש־ומנופץ, אפס לא סרוק, לקנבוס־נקי או לקנבוס־טויה המעובד כל־צרכו והמנוקה מנעורת, המוכשר לטויה. קנבוס־ים הוא מין גס מיוחד, המתכשר רק לשזור חבלים.

הקנבוס מצוי באסיה האמצעית והמערבית, אולם ינטע בגלל נימו בכל מקום. הקנבוס (canabis sativa) בא מפנים אסיה בחופי הים הכספי לקולכיס, וממנה בא לאסיה הקטנה, לפרס וליון. ביון נדחתה אחרי־כן גם הפשתה מפניו. ההודים לא ידעוהו בימי קדם וגם למצרים הוא בא רק בימים מאוחרים וגם בני עמנו השתמשו בו רק מעט בימים הקדומים.

הקנבוס בימי המשנה והתלמוד

א. המוצא הנכרי של הקנבוס וטיבו בהלכה. בכלל נזכר הקנבוס במשנה ובתלמוד מעט מאד, גם לא נזכר מאומה על־דבר מלאכת זריעתו ותקוניו[1]. בארץ־ישראל נחשב לפרי חוצה־לארץ, אשר הובא אליה ממדינות הים, שבהן לא היתה מצויה אז הפשתה, והיה הקנבוס משמש להן

1) מה שנמצא בכלאים ב, ה, בענין זרִיעת הקנבוס (עיין שם, ה, ח) הוא לדעת הי״א בפירוש הרמב״ם מין אחד של כמון פשוט הנקרא בלשון ערב כרויא ונקרא גם בשם קנבוס.

במקומה בארג בגדים[1], כמו שמעיד גם תמונת שמו במשנה ובתלמוד, אשר איננה לא עברית ולא מזרחית[2]. לפיכך הורו במשנה, כי מיני ארג בגדים ידועים בימיהם, הבאים מחוף הים וממדינות הים, אינם צריכים בדיקה, מפני שחזקתם בקנבוס[3]. וכנראה, היה עוד בזמן המשנה מין מטוה וארג חדש, אשר לא נודע הרבה בעם בשמו ובטיבו, ועל־כן נקרא בשם קנבוס־פשתן להגביל את טיבו ואת מהותו הפשתנית, לפיכך הצריכו לברר כדי שלא להחליפו בפשתן ואמרו: כי בשעטנז צריכים רק פשתן ולא מין הפשתן שיש לו שם לוי: פשתן־קנבוס[4]. וגם הצריכו לאמר: שש זה פשתן, הביאה מן הקנבוס פסולה (תוס׳ מנחות, ט, יז).

ואם כי היה מין חוצה־לארץ, בכל־זאת כבר השתמשו לעשות בו הרכבה של טריפה לפני הטויה בפשתן ובצמר, ואמרו: וכן הפשתן והקנבוס, שטרפן זה בזה (והרוב מן הקנבוס מותר להביא צמר ולערב עמהם)[5].

בבבל נמצא מין ארג בגד זול ביותר, אשר השתמשו בו לצורך תכריכי מת ונקרא בשם צַדְרָא, לדעת קצת היה של קנבוס[6]. וכן נודע בימיהם חבל בשם „נִינְיָא״, הנעשה מקנבוס[7].

ז. יתר מיני חמרי הארג של הצומח

יתר מיני חמרי הארג של הצומח בזמן הזה. מלבד

וכן מכריע גם התוי״ט וכן ברור, אחרי שהקנבוס הידוע עושה, כמו שראינו, בכל שנה כמו הפשתן ולא אחת לג׳ שנים, כדברי המשנה.

1) ירוש׳ כלאים, ט, ה, דל״ב, ע״ד.

2) מקורה בל״י ורומית cannabis κάνναβις, בל״ס ובל״צ „קנב״, האנף.

3) הברסין והברדסין והדלמטיקאן... רבי יוסי אומר הבאים מחוף הים וממדינות הים אינן צריכין בדיקה, מפני שחזקתן בקנבוס (כלאים, ט, ז).

4) הייתי אומר אפילו קנבוס... ת״ל צמר ופשתים, מה צמר שאין לו שם לוי (ירוש׳ כלאים, ט, דל״א, ע״ד).

5) כלאים ט, א; נגעים, יא, ב, ועיין ברע״ב.

6) אמר רב חסדא בצדריתא, אבל מאני תשמישתיה דיקירא עליה לא מזבין (ב״מ, נא, ע״א), והאידנא נהוג עלמא (בתכריכי מת) אפילו בצדרא בת זוזא (כתובות, ח, ע״ב), לדעת רש״י ויתר המפרשים הוא מין ארג־קנבוס, וקאהוט מצא מלה דומה לה בהוראה זו בערבית (כאנדיר), אבל לדעת לוי מקורה פרסית וכן דעת פליישר וצריך לנקדה צָדרה והוראתה בכלל: מכסה, מעטפה.

7) ציין להלן בפ׳ „הפשלת חבלים״.

הפשתן והקנבוס נמצאים עוד הרבה מיני חומרי־ארג של צמחים שונים בכל ארצות תבל, ביחוד בארצות החמות, בראשם נמצאים:

א. ה„יוּטָה״. צמח הודו, המשַמש ביחוד לחומר־ארג הטפטין, הסגוסים, הוילאות, המפות של שלחן, המפרחיות וכיוצא בהם,

ב. ה„עשב החיני״. הוא נים סיב של צמח הקִמוש או השַבְּרָא בנגב אסיה ובחינה, המשמש לצורך הארג, ונושא את שמו (china-grass-clot), גם לצורך טריפה בנימי ארג אחרים וגם לארג וילָאות, סודרי־ראש, סגוסים, רקמות וכיוצא בהם.

ג. ה„רַמֶה״. הוא נים סיב דומה לעשב החיני של צמח בנגב אסיה, בחינה, ביַפַּן ובמקומות אחרים. הוא החזק והַקַיָם שבנימי הצמחים, במעמדו הבלתי־מעובד הוא משמש לצורך חבלים ואֱזורים, במעמדו המתוקן הוא משמש לארג מיוחד, הנקרא בשם גוח־עשב, גוחַ־קמוש וגם לצורך מטוים מיוחדים.

ד. ה„קִמוֹש״ או „השַבָּרא״. הוא נים סיב של הצמח, הנמצא בכל מקום גם בארצות אירופה כעשב רע (urtica diocial). הוא מצטיין בדקותו וברכותו והוא מאחד בקרבו את הסגולות המיוחדות של נימי הסיב וצמר־הגפן ובהִתָקנו כל־צרכו הוא אחד המשובחים ויקרי־ערך ביותר שבנימי המטוה.

ה. „נימי נָרְגִיל או קָיִר״. הוא נים חום־אדום, אשר תחת המעטפה של אגוז הנָרְגִיל. הוא מובא לאירופה בכמות מרובה ממזרח הודו ומִצֵילוֹן, נימו חזק מאד, מתיח וגם פָּריץ, קשה לבליעת מים, קל מאד וגס; מפני קצורו איננו נטוה בפני עצמו, כי־אם טורפין אותו בצמר־גפן. הוא מובא לאירופה, כשהוא טווי, ופה הוא מעובד לצורך טפטין או סגוס הנרגיל.

ו. „צמר היער״. מוציאים אותו ממחטי הארן, הנלקטים בירקותם ומתבשלים. הוא נתקן כל־צרכו ומתדקק, אחר־כך הוא נטוה למטוה.

ז. „הַקַש (קש החטה). הוא נקצר לפני הִתְבַשלוֹ, מִתְיַבֵּש ונאסף ונגזר בכל קשר לשנים, אחר־כך הוא מתלבן על־ידי הַגִפְרָה והוא מתבקע ונִתקן למטוה.

ח. „העץ״ (הלכש. עץ הערבה־הלְבנה, האוג). נים העץ משמש לחוט הערב, אולם נמצאים חומרי־ארג, אשר כמו חוטי הערב כן חוטי השתי שלהם הם מן העץ.

מלבד חמרי ארג אלה נמצאים עוד אחרים, הנושאים את השם „קנבּוֹס, מפני שהם דומים לו כמו: קנבוס־תפוח־המלך, קנבוס־אהל (אַלאָענהאַנף), קנבוס בָּמְבֵּי, קנבוס סוּנאַ או קנבוס בֶּנְגַל, קנבוֹס מַנִילַא וכן הפשתה הניסֶלַנְדִית.

ויש להעיר, כי באלה עוד לא תם מספר חומרי הנימים, המתכשרים לטויה, ביחוד בצמחי הארצות החמות.

יתר מיני חומרי ארג של הצומח בזמן המשנה והתלמוד

א. „הָאִידָן". הוא מטוה, הנעשה מצמר הערבה, אשר כמו שראינו הוא משמש גם היום לצורך חוט הערב[1] — ב. „אַסְפְּרִיט", נים צמח בעל השם הזה, אשר עשו ממנו חבלים[2]. — „אַפַּסְקִימָא" או „נַרְגִילָא", נים הצמה המוצא מקליפות עץ אגוז הקקוס[3], אשר כמו שראינו הוא משמש גם היום לצרכי ארגים מיוחדים. — ד. „אוּרְבְּנָא", „אַרְבְּנָא", „אַרְבָּן", נים גמי היוצא מן המים, שעושים ממנו מחצלות. יש אומרים: כי „כּוש של רובן" הנזכר במשנה הוא כוש, שטוין בו אורבן[4]. — „לֶכֶש" או „לֶגֶש" הוא נים

---

1) שבת ב. א: „ולא בפתילת האידן" ומפרשין בגמרא (שם, כ, ע"ב): אחוינא, פירוש ערבה. ועיין שם ברָבין ואביי הוא קאזלי בפקתא דטמרוריתא, חזינהו להנהו ארבתא, א"ל רבין לאביי: היינו אידן דתנן, א"ל: ההיא עץ בעלמא הוא? קלף ואחוי ליה עמרניתא דביני ביני, נראה מזה, כי בימי האמוראים כבר לא ידעו את מהות האידן, רבין, כנראה, היה בעל מקצוע זה וידע את טיבו ומקומו. המלה „אידן" נמצאת בערבית: אְצַ'א ובסורית: „איטה" וכן ביונית ἰτέϊνον ἰτέα — חוט עֲרב, מפותל מערבה. דעת ברילל (במ"ע שלו, ח"ה, 115) הוא, כי אידן הוא מל"ס אדניתא: קנבוס. כנראה, זהו הפירוש בירוש' שבת, א, א, בפירוש פתילת האידן עורנית? צ"ל עודניתא (קאהוט בהשלמת עה"ש הערות ותקונים, עמוד כד).

2) אשה טוה מצת אחת דקה ומעה אחת עבה אלו לציבון ולעונות ולאספריטין בל"י ורומאית σπάρτον spartum, הוא חבל הנעשה מצמח סְפַּרְטוּם, הנקרא בגרמנית פפרימענקרויט. ביחוד הצטינה אספמיא בעבדנות הספרטום לקליעות שונות, לחבלים, לסלים ולמחצלות, אשר יצאו במסחר לרומא (סטרבו, III, פליניוס, XIX, 2) ועיין להלן בטויה.

3) א"ר אמי: אין מודדין אלא בחבל של אפסקימא, מאי אפסקימא? א"ר אבא נרגילא, א"ר יעקב דקלא דחד נברא, פירוש תמר בסיב אחד. נרגיל בל"פ היא אגוז הקקוס, וכן בערבית (לוי), לפי דעת פליישר מקורה מלשון סנסקריט: נַרִיקֶרַא, נַרִיקֶלַא. ועיין בערוך ערך אפסקימא, שמפרש: חבל שעושין אותו מקליפת אילן של אגוז, אך לדעת קאהוט כוונת הגמרא לחבל של נים עלי תמרים והוא גורס אסקפימא שהוראתה בל"י σκίφυος, כל דבר הנארג מעלי תמרים גם גרגילא בלשון ערבית הוראתה תמרים; מלת נברא בל"פ חבל נארג, פירוש „דקלא דחד נברא": תמרים שצריכים לאריגת חבל אחד.

4) קנה וסוף (ישעיה, יט, ז), קנה וגֹמא (שם, לה, ז) מתרגמת הפשיטא: קניא וארבנא כמו כן אחו (איוב, ח, יא); ארבנא, ולדעת פליישר, בהוספותיו ללוי על התרגומים, 418, „אורבנא" הוא קנה של סוף בלי קשרים בהקבלה אל „קניא", שהוא קנה סוף עם קשרים. מזה: צריפא דארבנא (ב"מ, מב, ע"א; ב"ב: ו' ע"א, סוכה, יג, ע"א ובמקומות אחרים). בפרה יב, ח: כוש

הצמר הנמצא בארז, באַלון בין קליפתו ועצו[1] — ו. „מְגָג״ היא מין גמא המשמש לצורך קליעת חבלים[2]. — ז. „גְבָר״, הוא המטוה הנעשה מנימי הצמח הנמצאים בשורש הקור של התמר[3]. — ח. נְצָר, הוא ענף רך של עץ מיוחד, משמש גם־כן לחבלים[4]. — ט. סיב, הוא הנים הנמצא בעצים ובפירות ומתקינים ממנו חבלים[5]. — י. פַּפְּיָר. יש אומרים כי זהו הנקרא בכתבי־הקודש בשם גמֹא; הצמח של שית הפפיר המציא לקדמונים לא רק חומר לניר, אלא הכינו מקלחו (אשר נרתיקים רבים כעין קליפות הולכים ודַקים חוגרים אותו) גם חבלים, מִפְרָשִׂים, סירות, נעלים, כלי בית גם אֲרָגים זָלים לצורך

של רוב. בפי׳ רב האי גאון: קצבא אלברדא בטיית (היינו, צמח הפפיר) כגון גמי היוצא מן המים והן עושין ממנו מחצלות.

1) שבת, ב, א. ביונית λύγος, מין שיח, אשר סיבו משמש לפעמים לפתילה (לוי). בגמרא מפרשין: לכש, שירא דארזא, בעמרניתא דאית ביה, פירש רש״י כמין צמר יש בין קליפתו ועצו, בירוש׳ שם רפ״ב מתרגמים את המלה לכש בשם, לוגשא, דרינון, ביונית δρύϊνον מאלונים. עיין בעה״ש, שמביא כי הערוך נמשך אחרי פי׳ ר״ח בשבת (בש״ס דפוס ווילנא) וז״ל: „לכש — עמרניתא דביני ביני דארזא״, ותמיהני, הלא זה הוא פירוש הגמרא בעצמה: שירא דארזא... בעמרניתא דאית ביה. ר״ח ורש״י לא חדשו כאן כלום אלא פירשו את המלות.

2) פרה, ג, ט: כפתורי דחבל של מגג, וכן בעירובין, נח, ע״א: ג׳ חבלים הן: של מגג של נצרים ושל פשתן.

3) בדבר הגְבָר נמצא בשבת, ל, סע״ב: יתיב רבן גמליאל וקא דריש: עתידה א״י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת... לגלג עליו אותו תלמיד, א״ל: בא ואראך דוגמתו בעוה״ז, נפק אחוי ליה כמהין ופטריות, ואכלי מילת: נברא בר קירא, פירש רש״י: סיב כמין לבוש מצויר גדל סביבות הקור של דקל כשהוא רך. בלשון סורית נקרא נים הארג הנמצא בשורש הקור בשם נברא, ועיין בהערותיו של פלישר ללוי: בגד גס של ארג נימים הנמצאים בשורש העלה של התמר, ואם כן היינו מה שפירש קאהוט בנרגילא ואפסקימא. לדעת לוי פירוש נברא בר קורא הוא: הקליפה הסובבת את ראש התמר הרך; בשבת צ׳: „דקלא דחד נברא״ פירוש, תמר שיש לו רק סיב אחד; נברא דחד יומא (עירובין, נח, ע״א) סיב שעבר עליו רק יום אחד. בחולין, נא, סע״ב פירש רש״י: נברא סיב הגדל סביב הדקלים ומיַבשים אותו ונחלק לרצועות ומפשילין ממנו חבלים.

4) עירובין, שם, שם, ופירש הערוך ערך צר: מביאים נצרים והוצין וקורעין אותן ועושין אותן כמין חוטין ועושין מהם חבלים. יוסיפוס מסַפר בתולדותיו (סי׳ ב), כי מורו בַּנוּס היה לבוש בגדים נעשים מקליפות עץ.

5) חריות לסיכוך, סיבים לחבלים (ב״ר, מא); אפילו דברים שאתה רואה אותן מיותרים בעולם כגון: סיבא למעבד חבלים (וי״ר, כב) וכן בירוש׳ סוכה, א, נב, סע״ב; חבלים של סיב, ונמצאת נזכרת אחת ממלאכות תקוניו: ההן דנפוס (פירוש, מנפץ), סיב, הוצין, גומא חייב משום מנפס (ירוש׳ שבת, פ״ז, ד״י רצ״ג).

ההלבשה [1]. — יא. שַׁבְּרָא, או פתילת המדבר, מין צמח ממיני פֵּיגם שעושים ממנו מיני מטוה [2]. — יב. רִיתָא, לדעת קצת, קליפת אגוז באה מהודו משמשת לחגורה [3].

ח. חומרי ארג של הדומם

מעטים מאד חומרי הדומם, המשמשים לצורך הארג גם היום, והמה: פתילי־הברזל ונחושת־קלל, פתילי הזהב והכסף הטהור והזכוכית, אשר על־ידי עבודים ותקונים שונים הם מתכשרים, ביחוד על־ידי שְׁזוּרָם בחוטי־מטוה שונים, לצרכי ארגים מיוחדים. גם בזמן המשנה והתלמוד השתמשו למטרה זו בזהב, והיו להם גִּימוֹנִיּוֹת של זהב [4], סבכה

---

1) פַּפְּיָר הוא מלה יונית πάπυρος, בל״ס פפורן, פיפורן, וכן מתרגמים השבעים את המלה גמא (איוב, ח, יא; ישעיה, יח, ב) וכן מתורגם בולגטה במקום האחרון ובפשיטתא בישעיה, יח, ב, לה, ח, ובתרגום הערבי בשמות, ב, ג. הפַּפְּיָר צמח בתוך מקומות הבצה של הנילוס ושמש ביחוד לחבלי פפיר (פליניוס, יג, כ״ב ועיין ה, יח); אבל היום אין למצוא אותו עוד שם, וכנגד זה הוא צומח בארץ־ישראל על־יד ים חולה וטבריה (עיין „ארץ ישראל״ של י. פרס, תרפ״א, 37). מפַּפְּיָר זה היו עושים חָלוּק של נְיָר הנזכר בתוספתא, כלים, ב״ב. ריש פ״ה; כיס מן הנייר (כלים, יז, טו); כף של נייר, שהתקינה לחגור בה את מתניו (כלים, ב״ב, ה, ה); גם יקרא בשם: אפיפירות (כלאים, ו, ג. ועיין כלים, יז, ג), גם נזכרים כלי פפיר: חומר בכלי פפיר מכלי נצָרים (תוס׳ כלים, ב״מ ספ״ה). לבגדים השתמשו בו במקומות היותר עניים: רב הונא אמר מקום הוא ששמו חצר מות, שהן אוכלים כרישים, לובשים כלי פפיר ומצפים למיתה בכל יום. ר׳ שמואל אומר: אפילו כלי פפייר אין להם (ב״ר, ספל״ז). חצר־מות הוא מקום נודע ביונית בשם הזה, גליל בני ערב מקדם לעיר תימן על שפת ים הודו, אשר היה לפי סופרי ימי קדם ארץ מסחר, אבל אוכלת יושביה.

2) את הוראת פתילת המדבר, בשבת, ב, א, מפרשין בגמרא שם: שברא, לדעת רש״י, זה הוא המין urdica או ברעננעססעל, המשמש גם בימינו, לחומר ארג, אך לדברי פליישר במלונו של לוי יש טעות בדברי רש״י, לדעת הערוך הוא הצמח פפרימענקרויט, פירולא ferula, והיינו אספריט, הנזכר למעלה, או המין haramala peganum, שמכינים ממנו מין מטוה.

3) רב הונא בר נתן הוה אסר ריתא (מגילה, כז, סע״ב). לדעת קאהוט מל״פ „ריתה״, פ׳ אגוז הבא מהודו, לדעת לוי מל״ע „רתא״ קשר המשֻׁגָּס.

4) סוכה ג, ח, מעשה באנשי ירושלים שהיו אוגדין את לולביהן בגִימוֹנִיּוֹת של זהב. בדבר מקור המלה גימוניות הדעות חלוקות, יש המוצאים אותה מיונית φιμός זָמָם בפי הבהמה, שאין ענינה לכאן, ויש מערבית „ג׳מאן״ קישוטים של עגולים עשויים כסף, כצין מרגליות, (עיין פליישר ללוי), אבל המחוור שבהן הוא דעת הערוך כמו ואין העגל יוצא בגימון (שבת, ה, ד) ובפירוש התלמוד (שם, נד, ע״ב): מאי משמע דהאי גימון לישנא דמיכף הוא? דכתיב:

מוזהבת[1], טלית מוזהבת[2], וסירקון של זהב[3]. וכן השתמשו בימי הבית השני בבגדי כסף[4]. אך ביחוד הזכירו בהלכה ובהגדה את האֲמִינַטוֹן, מין אבן ירוקה, המתחלקת לנימי ארג דקים[5]. כנראה, הרבו להשתמש בו בימיהם, עד כי בררו את דינו, אשר השורפו בשבת חייב משום מלבן, אחרי כי שרפתו זו היא כביסתו ולִבּוּנוֹ[6], וכן השתמשו בו בעלי מדרש ועשו אותו לנושא משלים[7], וגם הסבירו בו את דברי המקרא: שמלתך לא בלתה מעליך, לאמר, ואל תתמה: האמינטון הזה אין מגהיצין אותו אלא באור[8].

(ישעיה, נה, ה) הלכוף כאגמון ראשו. נמצא, כי „גימוניות" היא מלה משובשת „מאגמוניות". והיינו כמו זהורית מוזהבת (סוטה, מט, ע"ב), פירוש, חוט ארגמן מושזר בזהב; על זהב שחוט (מ"א, י) דרשו: שנטוה כחוט (יומא, מ"ה, ע"א; חולין, ל, ע"ב), פירש רש"י במקום האחרון: משום שהוא רך היו מושכין אותו, כעין שעושין צורפי נחשת, חוטין שעושין מהן מחטין, ועיין בשמו"ר, לח: זהב שחוט שהיה נמשך כחוט והיו סכין בו כשעוה הנתוגה על־גבי פנקס, ועיין ברש"י לשמות, כח, ח; לט, ג, בדבר מלאכת תקונו: היו מרדדין את הזהב וקוצצין פתילין מהן וטווין אותו חוט של זהב.

1) שבת, נז, ע"ב.

2) שבת, נט, ע"ב; ב"מ, ז, ע"א.

3) קידושין, לא, ע"א; חגיגה, עז, ע"ב.

4) בקדמוניות יט. ח, ב, מסופר, כי אגריפא, מלך היהודים, הופיע בתיאטרון בבגד, שנעשה באמנות נפלאה כולו מחוטי־כסף.

5) בל"י ורומית ἀμίαντος amiantus. האמינטון הוא אחד ממיני האַסְבֶּסְט, הוא נקרא גם בשם פשתן־הָרִים, פשתן־אדמה אצל פליניוס ה. ג. נימיו הם ארוכים וַרכים מאד, בעלי זוהר משי ומתגמשים; הוא נמצא בתמונת גידים באבני פצָלות שונות. הקדמונים הכינו מאמינטון מטוה בלתי נשרף. בד האמינטון היה משמש להם למפות שולחן, גם לתכריכי גופות מתים נשרפים (עיין בארוכה בלקסיקונים).

6) רב כהן בשם רבנן דקיסרין: המייגטון חייב משום מלבן (ירוש' שבת, ז, ב).

7) באגדת בראשית ספ"ז: א"ה אומרים: גיהנם של ישראל וגן־עדן שלהם וישראל אומרים: גיהנם של א"ה וגן־עדן שלנו, משל לשנים שהיו מוכרין: אחד מוכר פשתן ואחד מהן אמיינטון.

8) שהש"ר, פ' נפת תטפנה ובפסקתא ויהיה בשלח (צב).

עבדנות הארג

א. כביסת הצמר והלבנתו

א. מטרת הכביסה. עבדנות הצמר אינה מסתפקת בכל מיני התכבסות על־גב הכבש, אשר ישתמשו בהם החַקְלָאִים, אחרי כי לצרכה צריכים להקדים ולהרחיק מהצמר את כל זוהמתו ולהסיר את חלב־הזיעה בלי להשאיר בו ממנו כי־אם שריד מעט. רק אחרי „הְכַּבֵּס הצמר והִנָּקותו באופן כזה הוא מתכשר לעִבּוּד, כי תתכפפנה שערותיו, תמתחנה, תפתלנה ותתדבקנה יחדו לפי כל חפצי הטויה. הכביסה הזאת נעשית בבתי־תכבוסת מיוחדים לכך.

פעולות הכביסה נוכל להוציא רק בעזר ידיעת ההרכבה של יסודי־חלב הזיעה. גדולה היא פעולת הנתר במלאכת נקיון הצמר מחלבו ומשתמשים למטרת הכביסה בבורית, בסודָה, בסַלְמִיַק, מבַטשים בטיט ובכיוצא בהם.

ב. הכביסה הכִימִית. מלפנים עד תקופתנו האחרונה הרבו להשתמש למטרת הכביסה במי־שתן רקובים; יתרונות רבים יש לתחבולת כביסה זו, וביחוד יתרון הרכות, אשר לצמר המכובס בהם. אולם היום משתמשים בתחבולות כימיות שונות למטרה זו, שהן מצויות יותר ונוחות יותר לשִמוש; גם התקינו מכונות מיוחדות לכביסת הצמר. בבואנו לעמוד על ברור תנאי הכביסה הטובה, אז נמצא, כי מלבד נקיון גמור של החומר, צריכים ביחוד לשמור על מדרגת האורך של שערות הצמר היחידות, השוכבות זו על־יד זו. ברור הדבר, כי ככל שיוסיפו להשלים את קִיום המעמד הטבעי הזה, וככל אשר ימעט ערבוב השערות היחידות זו בזו, כן תמעטנה להִקָּרע ולהִקָּצֵץ ביתר עִבּוּדיהם וכן ייטב המטוה בטיבו ובערכו השוה; התנאי הזה שוה בצמר־מחיקה כבצמר־סריקה, אם כי נבדלים המה כבר בכביסה באופני תקוניהם, כי בשעה אשר בצמר־סריקה הארוך מתאמצים בעת מעשה הכביסה לתקנו במי־אפר חמים, ולשפשפו אחר־כך במי־בורית חמים, ולדַשנו תיכף בשמן, ולמהר ולמתחו, רק כדי להרחיק ממנו את סגולת הוצאת המוך עד שיד היכולת מגעת, ולהמעיט את הסִלסול כפי האפשר, באותה שעה מתאמצים בצמר־מחיקה להוציא את הדבר המתנגד לזה מן הקצה אל הקצה: מתאמצים לא לבד להחזיק בו את סגולת הוצאת המוך, כי־אם להגדילה עוד על־ידי התכבוסת ולשמור, כפי האפשר, על תמונת שערו וסלסולו, הנכבד מאד במעשה הבטישה.

תמונת השער בזיעתו אינה חפשית, בדיקות מדויקות הוכיחו בעליל, כי מכסה השמנונית כעין שְׂרָף הדבוק בו מפריע את סלסולו הטבעי או את יצירת הקְשָׁתות התכופות בעת גָדוּלו ובהתרחק ממנו השמנונית או הזיעה על־ידי הכביסה ישוב בכח מתיחתו לתמונתו הראשונה, אשר הטביע בו הטבע,

וסלסולו ירבה אז מאשר היה במעמדו הראשון. התכונה הזאת נכבדה מאד לצמר־מחיקה, וככל שיוסיפו לשמור עליה בעת העִבּודים הקודמים, כן תוסיף להִגָּלות בו אחר־כך סגולת המוך וכשרון ההתבטשות.

המכונות החדשות, אשר התקינו לכביסת הצמר, כובסות, משפשפות, מנקות וסוחטות את הצמר מאליהן די צרכו. ביחוד מצטינת בהן המכונה, הנקראת בשם העברי „לויתן", במהירות מלאכתה, כי ביכלתה לכבס עד ארבעת אלפים קילוגרם צמר ביום.

ג. הלבנת הצמר, לאמר, התגשמות מראה הלבן היפה והמזהיר בצמר הוא מלאכה מיוחדה, הנעשה בכלי־לִבּון מיוחדים בתחבולות כימיות שונות, ביחוד בבלילה של חמצת־גפרית, אחרי הכבס הצמר והנקותו כל־צרכו מחלב־זיעתו, כי כל כמות מועטת של חלב־זיעה מעכבת את פעולת הלִבּון, וגם אחרי־כן עליו להשטף היטב בצוננים, כי צמר אשר חמצת־גפרית דבוקה בו רק מעט מתהפך באויר עד מהרה לחום.

כמות המים וגם משך זמן הפעולה תלוי בכמות הצמר, אך נוהגין לְהָלִין על הצמר בבלילתו לילה אחד. מעשה ההלבנה נעשה בגיגיות־עץ ומחמת ריחו הנודף — תחת כִּפַּת השמים.

מטרת ההלבנה היא להרחיק משער הצמר את כל העצמים הזָרים הצפונים בו והמזהמים אותו ואינם נותנים אותו להיות מעובד, לכל־הפחות — לכסות עליהם בצבע הלבן.

כביסת הצמר בימי המשנה והתלמוד

א. הִתְחַוְּרוּת; ב. הַלְבָּנָה. מלבד כביסת הצמר על־גב הכבש, שנתבארה למעלה, היתה להם גם כביסת הצמר הגזוז והלבנתו. הלבנת הצמר נמנית אצלם קודם למלאכת טויתו ואחרי הנפוץ [1]). ההלבנה הזאת היתה בת שני אופנים: אופן אחד כביסת הצמר ונקיונו מזיעתו ומזוהמתו, לאמר, הִתְחַוְּרוּתוֹ, אופן שני מעשה הלִבּון, לאמר, הַגִּפְּרָתוֹ [2]). גם המה השתמשו במיני מכשירי־

---

[1]) בסִדור פרטי המלאכות בעבוד הצמר נמנו במשנה, שבת, ז, ב: הגוזז את הצמר, המלבנו, והמנפצו, והצובעו, והטוה, והמיסך, וכן: שיעור המלבן והמנפץ והצובע והטווה כמלא רחב הסיט כפול (שם, יג, ד) וכן במאמר בן זומא הידוע (ברכות, נח, ע"א; תוס' שם, ז, (ו), ב; ירוש' שם, פ"ט, די"ג, ע"ג): כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא חלוק ללבוש: גזז ולבן וניפס וצבע וטוה וארג, כבס ותפר, ואח"כ מצא חלוק ללבוש.

[2]) עיין ב"ק, צג, ע"ב, שקלא וטריא בגמרא לענין שנוי הנעשה בצמר על־ידי גזלן והוא מחלקת בין נקיון הצמר על־ידי כביסה, הנקרא בפיהם בשם „דחוורי חוורי", ובין הלבנתו על־ידי גפרית, הנקראת בפיהם בשם „דכבריה כבוריי" (כַּבֵּר פיעל מהשם „כבריתא" בלא"ר ופ׳

כביסה נכבדים, כגון: נתר, בורית, קימוליא, אשלג [1]) וכיוצא בהם, גם במי־רגלים נרקבים אך בתלמוד נזכר אופן הכביסה הזה על־ידי סממנים מיוחדים בכביסת בגדים, ולמטרה זו היו להם בתי תכבוסת מיוחדים [2]), ולא נוכל לשפוט היום, אם השתמשו בהם גם לצורך כביסת צמר, אם כי יש להניח הנחה קרובה לודאי, כי את המילת, שהיתה משמשת לצורך ארגים יקרים וחשובים, היו כובסים גם כביסה מעולה, שהיא אחת ממכשירי הטויה הדקה, כמו שראינו למעלה, ואם את שערות ראש־האדם היו חופפים בנתר ובמי־רגלים [3]), על אחת כמה וכמה את הצמר, אבל הלבנת הצמר על־ידי גפרית היתה משמשת בודאי בימיהם כמלאכה נכבדה בצמר לפני יציאתו לטויה, וכנראה, היתה היא להם לאחד מתנאי ההכשרה הראשונים לטויה, אשר בלעדיה לא נסרק הצמר לציף [4]). ההלבנה היתה קיימת יותר אצלם מהצביעה,

---

גפרית), בשעה אשר ההֲוָרָה לא הוא שינוי גדול, נחשבה לה ההלבנה לשינוי גדול כמו הצביעה, כי מראה הלבן היוצא לפועל בצמר על־ידי הגפרה הוא באמת כעין צביעה ואיננו הגַּוָּן הטבעי של הצמר; מסתמא דגמרא זו נראה על־כל־פנים, כי הלבנה בצמר נאמרת על ההוצאה לפועל נקיון הצמר על־ידי הרחקת זוהמתו וחלב־זיעתו בכביסה, כמו שמבורר מהקבלת המשנה „מלובן" ולא „צואי", וכן באמרה: לבנו ולא צבעו חייב (חולין, יא, ב), וכמו כן על הגפרתו הנקראת בגרמנית בלייכען, ועל־כן בבואה לחלק בין כביסתו ובין הלבנתו צריכה היתה להמציא לה שמות חדשים „דחוורי חוורי" לכביסה ו„כבריה כברויי" להלבנה, עיי"ש בתוספות בד"ה: „הא דחווריה חוורי"

1) שבת, ט, ה; נדה, סא, ע"ב. בדבר בירור מיני מכשירי כביסה אלה עיין להלן בפרק כביסת בגדים.

2) עיי"ש.

3) חופף את ראשו בנתר ובמימי רגלים (תוס' ב"מ, יא, לב).

4) עיין בירוש' ב"ק, ט, א, שאמרו בפירוש: מצינו לבון בלא צופים, שמא יש צופים בלא ליבון? כלומר, לא נמצא צופים (מוך של צמר סרוק ומנופץ, עיין להלן בטויה) מצמר בלתי־מלובן, וכנראה המה מדברים כאן מהלבנה על־ידי גפרית, אם כי נמצאת תוספתא מפורשת (ב"ק, י, ב), הסותרת את דברי הירושלמי, באמרה: גזל צמר וליבנו, טווי וליבנו, פשתן ונקהו... שמזה נראה כי היו מלבנים גם לאחר טויה, אבל כנראה הטווי הזה הוא של פשתן שמתלבנת אחר הטויה (עיין למעלה). בערוך ערך סרק ב' בפירושו לגמרא, ב"ק, צג, ע"ב: הא דנפציה נפוצי, הא דסרקיה סרוקי—הוא מחלק בין ליבון, שבא אחר הנפוץ, דלא הוי שנוי, ובין ליבון, שבא אחר הסריקה, דהוה שנוי; והנה פירושו זה מתישב לכאורה יפה על דברי הגמרא, אבל מופרך הוא מכל המקומות המובאים בכאן, המבררים בירור גמור, כי ההלבנה קדמה אצלם בכל עת לנפוץ ולסריקה. לדעתי מתפרשת היטב הגמרא הזאת על־ידי הירושלמי, ב"ק, ט, א, האומרת: הן דתימר ליבון כשנוי בשעשאו צופים והן דתימר אין ליבון כשָׁנוי כשהניחו כמות שהיא, לאמר, הלבון מתקים רק כשנופץ וסורק הצמר אחר כך, אבל אם הניח את הצמר המלובן כמו

כי את האחרונה היו יכולים להעביר על־ידי צָפון ולא את הראשונה[1]; בכל־זאת לא נחשבה ההלבנה לשִׁנוי בראשית הגז[2]. רק הצמר, אשר לא יצא לטויה, כגון הלבדים והנמטי, לא נתלבן[3], אבל בודאי נכבס. הננו מוצאים בגלל זאת, כי המה מדקדקים בלשונם לקרוא את כביסת הצמר בשם „לִבּוּן", אחרי כי בה היתה ההלבנה עקר, ואת כביסת הבגדים – בשם „כביסה" לבד[4], מלבד אשר נעשתה בהם מלאכת הלִבּוּן ביחוד. גם הלבינו את הצמר המת, אשר על השלה[5]. כמו במלאכת הצביעה השתמשו, כנראה, גם בכביסת הצמר ביורות או בגיגיות מיוחדות; כדי להניע את הצמר בהן ולהגיס בבלילתן, השתמשו במזלג בעל שלש שִׁנַּים, אשר נודע בשמו הארמי „מְצִלַּת קַצְרַיא"[6].

ב. תורת הטויה

א. מטרת הטויה. מלאכת הטויה היא לעשות את שערות כל החמרים המתכשרים לטויה לחוטי־פתילים, וככל אשר יבדלו החמרים למיניהם השונים, כן משתנים היום אופני טויתם, הנעשית במכונות מיוחדות להם. גם צמרי הכבשים, הנבדלים למיניהם השנים: לצמרי־מחיקה בעלי פציל קצר, המתכשרים לכל הארגים המתבטשים והמעובדים על־ידי מחיקה, ולצמרי־סריקה, בעלי פצילים ארוכים היוצאים לארגים הבלתי־מתבטשים והמעובדים

שהוא בלי נפוץ וסריקה, לאמר, שלא נעשה לציפים לא הוי שנוי, אחרי כי כל עיקרה של הלבנת הצמר היתה רק להכשרת הטויה, אבל לצמר שאינו יוצא לטויה, מה לי מלובן מה לי בלתי־מלובן? והיינו הגמרא דידן: הא דנפציה נפוצי, הא דסרקיה סרוקי, לאמר, שנתלבן ולא נסרק אחר־כך ורק נופץ ולא נעשה לציפים לצורך הטויה לא הוי שנוי.

1) ושאני צבע הואיל ויכול להעבירו על־ידי צפון (ב"ק, צג, ע"ב).

2) חולין, יא, ב.

3) ב"ק, צג, ע"ב הנ"ל וברש"י בד"ה „בגדים נמטי", דאין מלבנין אותו הצמר. על־כל־פנים נראה מכל דבריהם אלה, כי ההלבנה, לאמר, ההגפרה היתה אז הכשרה לטויה, ואפשר בגלל־זאת שלפי מעמד הכביסה אז, לא היתה בידי הכביסה לבדה להוציא מהצמר את כל זוהמתו וזיעתו.—הלבנת הצמר היום היא על־פי־רוב רק לצורך המסחר, לגנוב את עין הקונה ולא לצורך העבדנות.

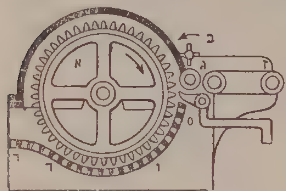
4) בכל מקום בש"ס, אך ביהוד בירושלמי, ברכות, ט, י"ג, רע"א, המובא לְמעלה, כי בצמר הוא אומר: גזז ולבן... ובבגד: וארג וכבס ותפר.

5) בירוש' ב"ק, ריש פ"ט: גזל שלח וליבנו, אית לך מימר בשעשאו צופים. — הירוש' מקשה שם על הדברים הקודמים: הן דתימר ליבון כשנוי בשעשאו צופים, הוא מקשה: וכי אפשר לך לאמר, כי בגוזל שלח וליבנו ג"כ שעשאו צופים, והוא מתרץ: עוד קל הוא שהיקלו בגזלן, שיהא משלם כשעת הגזלה.

6) לשלש הקלשון (ש"א, יג, כא) מתרגמין: ולמצילת קצריא די לה תלת שינין.

על־ידי סריקה, — נבדלים לאופני ולדרכי טויה שונים זה מזה תכלית שנוי: למלאכת טוית מטוה־מחיקה ולמלאכת טוית מטוה־סריקה. אנחנו מציעים כאן רק את ראשי עיקרי הטויה בכלל כפי שהיתה ידועה גם לפנים.

ב. הפתיחה והטריפה. את הצמר מתקינים על־ידי הפתיחה והטריפה. הפעולה הזאת נעשית בידי מכונה הנקראת „זאב הקורע" על שם מלאכתה לקרוע את גיזי הצמר, להפריד ולנער לחלקים קטנים את שערותיהם האחוזות והסבוכות זו בזו לאגודות, ובידי המכונה הנקראת „זאב החובט". החלק הראשי בזאב הקורע הוא תוף (טַנְבּוּרַא) גדול מסתובב, המזוין שְׁני אַסְטְמָא גדולות וחזקות של אורך חמשה צנטימטר כל אחת הקורעות את הצמר,

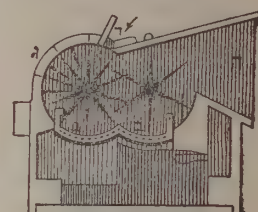

ציור יז. זאב קורע.

הנכנס דרך רצועה מכנסת ודרך מעגילות המחלקות וגלילים מפרנסים. שְׁני הטנבורא עושות בצמר, הנכנס והנאחז בידי המעגילות, את פעולת הקריעה וההפרדה, ואחר־כך הן משליכות אותו בכח הדחיפה החזקה אל עבר המכונה השני הפנוי (דרך ד'); האבק והעפר נופל דרך המכבר ה' אל התיבה ו'.

באופן כזה מעובד הצמר גם בזאב החובט.

כשלש וכארבע פעמים עובר הצמר תחת פעולת הטריפה של הזאב הקורע. לפני הטריפה האחרונה מדשנים אותו בשמן זית, במים, בבורית, בנַשְׁדוֹר או בכממנים אחרים, ויש המשתמשים למטרה זו גם במכונת־דִשון מיוחדת. מטרת הדשון היא להכשיר את הצמר לעבודת הנפוץ והטויה. צמר מלא קש, אבק וחול עובר לפני צביעתו תחת פעולת זאב החובט, — מכונה בעלת גלילים מצופים שְׁני ברזל או עץ מתנועעים בבית מצופה גם כן שְׁנַיִם, ובהסתובבם שְׁניהם נאחזות זו בזו. בצמרים מלאים נֶשֶׁר צריכים להקדים את פעולת הנשירה ביד זאב־הנֶשֶׁר.

ציור יח. זאב חובט.

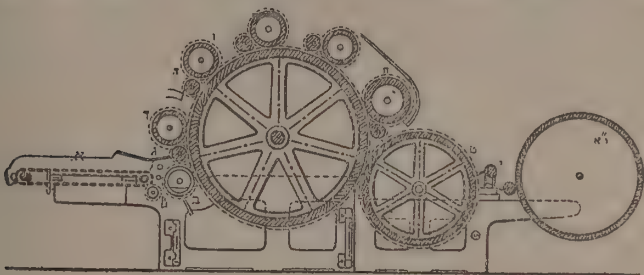
א, א. הגלילים. ב, ב. מכברת פתילי ברזל אשר דרכה עובר האבק בחלל אשר תחת המכונה. ג. הבית. ד. חלל מכניס. ה. לל המוציא.

מבדילים בטריפה בין טריפת צמרים שונים לבנים אלה באלה, בין טריפת צמרים צבועים צבע אחד ובין אלה אשר המה בעלי צבעים שונים (כְּתוּכִים). לצורך הכְּתוּכים מתכשרים ביחוד צמרי־טלה, צמרי־עור קצרים, שיָרי מטוה־כריקה וכיוצא בהם, — בכלל צמרים קצרים.

יש הטורפים ומערבים יחד צמר־גפן בצמר־כבשים למען הוציא לפועל

מטוה זול, — המטוה הזה נקרא בשם וִיגָנִי. את כל הצמרים מקדימים לצבוע ומפַתְּכים את הצבעים ואת מיניהם לפני טריפתם.

ג. הנפוץ. אחרי שהגיע הצמר למעמד פתוח ומפורד עד היותו כולו צרורי נימים ומוך קטנים, הוא בא תחת פעולת הנפוץ. היום משתמשים בשלש מכונות־נפוץ: במנפץ הקורע או במנפץ ההכנה; במנפץ המדייק או מנפץ הציף, ובמנפץ־ההכנה־לטויה או הקָנְתָּנִי. מטרת מכונת־נפוץ הקורעת

ציור יט. מנפץ־קורע.

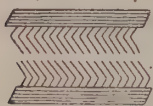
א. גלילי הכניסה. ב. העובדת הראשונה. ג. הופכת. ד. עובדת. ה. הופכת. ו. עובדת, וכן הלאה. ז. הטַנְבּורא (התוף). ח. הוֹלַנְת. ט. הפֵּנוּר. י. הזוטב או המסרק. יא. תוף הצִיף.

היא להוסיף ולהפריד את השערות הבודדות זו מזו, ולערבב תערובת יפה את הצמרים, אשר רובם שונים בטיביהם, ולהרחיק את שארית הפסולת הדבקת בהם. הצמר ינוקה בה, ויסורק בידי שְׁני־ברזל דַקות. שערותיו הולכות ומתלכדות ומתעטפות מסביב לחלק האמצעי של המכונה, הוא התוף או הטַנְבּורא, לחתיכת־מוך עבה אחת של צמר הנקראה בשם צִיף.

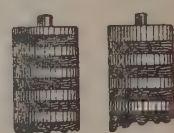
הצמר הנאחז בשני הטנבורא נמשך אחריה, אולם המעגילה הראשונה, שהיא „המעגילה העובדת", המסתובבת במתינות, מקדמת לקבל את רובו בין שניה, על ידה שוכבת מעגילה קטנה ממנה, הממהרת את מרוצתה, היא „המעגילה ההופכת", שחוזרת להרים את הצמר מן העובדת והיא משיבתו אל הטנבורא, אשר תשוב לעַבֵּד את עִבּוּדֶיהָ בו; זוגות זוגות של מעגילות „עובדות והופכות" כאלה קבועות בפני הטנבורא, אשר קבלת הצמר והחזרתו אל הטנבורא הולכת ונשנית על ידיהן; על־פי־רוב מקום ההופכת הוא לפני העובדת. אחר המעגילה העובדת האחרונה נמצא „הוֹלַנְתּ" או המעגילה המהירה המזוינת בשִׁנים ארוכות ומתוחות מאד. הוֹלַנְתּ הוא נפש המנפץ, מטרתו היא להעלות את הצמר, הנאחז בין שני הטנבורא, אל ראשי שִׁניה, כדי שיתָּפס ויתקבל בנקל על־ידי שִׁני הפֵּנוּר (הקוֹנה) ומעגילת המסרק. קבלת הצמר מן הפֵּנוּר נעשית על־ידי החוטב או המסרק: בד־גוסטמא חרוץ הממהר לעלות ולרדת; החוטב סורק את הצמר לתמונת צִיף

דק מתלכד־מתלבד, ההולך ומתעטף סביב לתוך הציף או האַשְׁוָיָה הלוך והתעטף זה על־גב זה ובכל פעם הוא נקרע ומתקבל בתמונת ציף צמר עב. הטנבורא והמעגילות מצופות במגרדות ברזל, הצפוים קרובים זה לזה עד כדי שיעור רֶוַח של פח־ברזל דק ביניהם, לעומת־זאת שני הזְלַגְתְּ אוחזות רק מעט בשני הטנבורא.

ד. הנפוץ הדַק, נפוץ־הֲכָנָה־לטויה והטוָיָה הדַקָּה. המנפץ־הדק מוסיף לעַבֵּד את הצמר כמנפץ־הקורע, אפס במגרדות יותר דקות, גם מרובה בו מספר העובדות וההופכות, גם תחת הפֶּנוּר (הקוֹנֶה) יש בו מעגילות רצועות (ציור כא), אשר אינן מצופות מגרדות בתמונה כוכליארית, אלא בדפי מגרדות יחידים סביב היקפן וברְוָחִים בינתים, אשר ישלימו זה את זה במעגילות השתים; הציף המעובד יעזוב את המנפץ הדק להמסר בידי מנפץ ההכנה לטויה (ציור כג); המנפץ הזה, המצופה מגרדות עוד יותר דקות, יוסיף להפריד את שערות הצמר הדבוקות, והוא גומר את מלאכת הנפוץ, בהוציאו לפועל חוטים מפותלים פִּתּוּל עובר, המה חוטי ההכנה לטויה, אשר בידי מכונת־הטויה הם מוסיפים להתפתל ולהשתלם לחוט מטוה מכוון למטרותיו השונות.

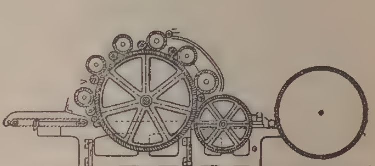

ציור כ. מְגְרָדוֹת.

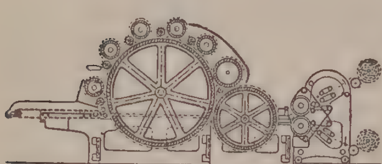

ציור כא.
מעגילות רצועות.

המכונות האחרונות מרכבות הרבה והשתלמו מאד בימים האחרונים, ביחוד מכונת־הטויה, הנקראת מוּלֶה־יֶנִי, הסֶלְפַקְטוֹר, „מכונת־טוית־המעגל"

ציור כב. מנפץ דק (מנפץ ציף)

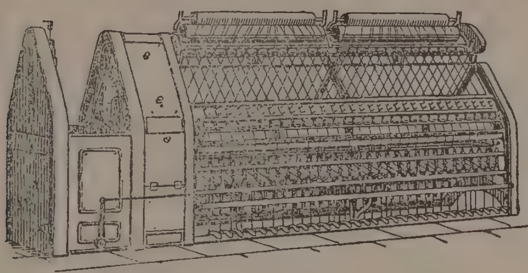

ציור כג. מנפץ הֲכָנָה לִטְוִיָּה.

וכיוצא בהן, אשר על־פיהן אפשר להוציא לפועל במדה גדולה במשך עת קצרה חוטים ארוכים דקים וחזקים מאד גם משערות צמר היותר דקות; הנה זקוקות לעזרת ידי אדם אך במדה מצומצמת מאד. מלבדן נמצאות מכונות־שְׁזוּר מרכבות שונות לשזור חוטי־מטוה שונים של טיבים ושל צבעים מתחלפים לחוט אחד, שלא כאן המקום לפורטן ולבארן.

ה. אחדות אורך חוט־המטוה. כל חוטי־המטוה המה על־פי

הסכמה כללית של עבדני הטויה היום של אורך מיוחד וקצוב, והמה נבדלים במדרגת דקותם רק על־פי הבדל משקליהם, למשל, במטוה צמר קבלו בגרמניה את האורך במֶטְרים ואת המשקל בקילוגרמים. — אלף מטרים אורך

ציור כד. כסא־טויה או מכונת־טויה.

החוט במשקל קילוגרם אחד עושה מספר אל״ף; אלף מטרים בשני קילוגרמים עושים מספר בי״ת. וכן במטוה המשי וכן ביתר מיני המטוה קבלו ארכים שונים במשקלים מתחלפים. על־פי המספרים האלה, המעידים ממילא על מדרגת דקות החוטים, יודעים האורגים להשתמש בהם לפי צורך ארגיהם ועל פיהם המה יוצאים בשוק לממכר.

הטויה בימי המשנה והתלמוד

א. הטריפה והשקיפה. העבודה הראשונה במלאכת הטויה היתה, כנראה, גם בימי המשנה והתלמוד מלאכת הטריפה: לטרוף, לחבוט ולרסק את הצמר, מלאכה הנעשות היום בידי המכונות: האב־הקורע והחובט, ואז נעשתה בודאי בידי אדם על־ידי מַכּוֹש עץ או „מְדַפִּים״, כמו שנהוג גם היום בין הערבים[1]; בעת עבודה זו היו טורפים צמרים שונים אלה באלה, כמו שעושים גם היום בידי הזאב־הקורע[2]. המלאכה הזאת נקראה

1) בדבר פירוש המלה „מדף״ המצויה במשנה (כלים, טז, ז; כג, ה; עדיות, ו, ב; זבים, ד, ו; פרה, י, א; טהרות ח. ב, ועוד) מכריע פרופ׳ פליישר בהערותיו ללוי על התלמוד, כי מוֹצָאה „מִנְדָף״, כמו שנמצא בערבית, כי נקרא „אַל מִנְדַף״ מכוש־העץ אשר בו מכה וחובט מנפץ־הצמר (אל נדאף) על מיתרי הקשת של מלאכתו והוא מביאה לידי תנועה מעופפת כדי לנפץ ולהפריד את הצמר. — „אל מנדף״ הוא לדעתו כמו מַדָּף.

2) חביטת הצמר וערבוב צמרים של טיבים שונים יחדו נקראה במשנה בכל מקום בשם „טריפה״, וכל הצמרים כמעט, הידועים להם אז, נטרפו יחדו: צמר גמלים וצמר רחלים שטרפן זה בזה (כלאים, ט, א) וצמר גמלים וצמר רחלים ביחד עם פשתן (תוס׳ שם, ה, י״ב), וכן הפשתן והקנבוס (כלאים, ט, א), וטרפו צמר־הגפן בצמר גם בפשתן ולערבוב זה הם מדמים את

כנראה גם בשם „שקף"[1]), אבל לא בשם „שוע" כדעת קצת[2]).

אחרי־כן באה מלאכת הנפוץ, אשר פעולתה היתה לַנַפֵּץ, לאמר, לַנַעֵר ולהפריד את שערות הצמר ולפתות אותן לבל תהיינה דבוקות אשה באחותה[3]).

הגר (ירוש' קידושין, ג, סב, ע"ג) ועיין ירוש' כתובות ספ"ו, דל"א, ע"א: „צמר הבכור שטרפו בטל ברוב". -- שערות צמרים שונים אינן מתערבות בערבוב בעלמא וצריכים לזה פעולות מיוחדות, הקורצות את הגזות ומפרידות את שערות צמריהן על־ידי חבטה, דחיפה, רסיקה וערבוב וכל הפעולות האלה מונחות בהוראת המלה טרף למשל: טרפה בכותל (חולין, נט), טרף אבבא (עירובין, קד) לאמר, חבט, הכה, וכן טרף בקלפי (יומא, לט) לאמר, ערבב; פולין ובשר טרוף אסור (שבת, לח) לאמר, רסוק.

1) הטריפה הזאת נקראת גם בשם שֶׁקֶף, לאמר, חבט, דחף בל"ס ובל"ע, וכן נמצא בע"ז, כח, ע"ב: אודדא דנרא דלא משקף, פירש רש"י: מוכין הצבועין בצבע שקורין פויילידך; דלא משקף אינו חבוט בשמן לנפצו; משקף לשון עלה נדף (ויקרא, כו, לו) מתרגמין טרפא דשקף; וכן מביא הערוך בערך אודדא בשם תשובות. רש"י פירש פה חבט בשמן כמנהג זמנו וגם זמננו, אבל בימיהם, כנראה, היה הסורק נותן את השמן בצמר לפני הסריקה כמבואר להלן, אבל הפירוש הפשוט, שלא נופץ ולא נחבט.

2) הערוך מפרש את המלה „שוע" בנוטריקון של שעטנז בדרשת החכמים (כלאים, ט, ה; ספרא, קדושים, ד ועוד) למלאכה זו של „שעיעות" וטריפת הצמר והפשתן זב"ז קרמינטר (קרעמפלען), עיין בערוך ערך שע. אחריו נגררו הרבה מהמפרשים, וכן דעת רש"י ביבמות, ה, ע"ב ונדה, סא, ע"ב. כנראה, הוכרחו לפירושם זה בשביל „ששוע" בא במלה שעטנז לפני טווי ונוז, והיינו מלאכת הנפוץ. אבל באמת מלאכת הנפוץ, כמו שהגנו רואים, מטרתה לנפץ, לרסק ולטרוף ולא להחליק לעשות „שעיעות". הוראת „שוע" כאן היא בלי־כל־ספק כדעת הרמב"ם וחבריו למלאכת האשפרה, אשר בה יוצאת לפועל מלאכת ההלבדה של הלֶּבֶד, כמבואר להלן בפרק האשפרה; היא באה כאן ראשונה במלה שעטנז על־פי מקרה, כי הלא הנוטריקון של המלה שעטנז הוא רק דרש ורמז לאסמכתא בעלמא, אבל אין זה פירוש אמיתי למלה זו, ובזה הוסרה קושית התוי"ט בפירוש המשנה (שם) על הרמב"ם.

3) כמו שהעירונו למעלה נזכרת בכל מקום מלאכת הנפוץ ראשונה במלאכת הטויה תיכף אחרי הלבון, ועל־דבר טיב מלאכת הנפוץ תורה לנו הגמרא בשבת, עג, ע"ב: תנא הדש והמנפץ והמנפס כולן מלאכה אחת הן, וכמו שהעירונו למעלה, נמנו כאן דש בתבואה, מנפץ בפשתן ומנפס בצמר, אשר דומות הן במהות מלאכתן ובמטרתן ועל־כן שוות הן בחִיובן; מהות מלאכת כולן הוא: הפרדה, נפיצה, התנערות; התנערי (ישעיה, נב, ב) מתרגמין: אתנפצי וכן מובנה — פתיחה, כמו: יפצה פיהו (איוב, לה, טז) בעברית. — נפס היינו נפץ בהתחלפות הצדי"ק בסמ"ך לפי ההברה המזרחית, ויש, כמו שראינו, שיִחדו נפוץ לצמר ונפּוּס לפשתן או להפך, וגם נזכרת אצלם מלאכת הנפוץ של יתר חומרי הארג של הצמח: ההן דנַפְּיס קיב, הוצין, גומא חייב משום מנַפֵּץ (ירוש' שבת, פ"ז, ד"י, רע"ג).

מלאכת הנפוץ נעשתה ביד או בכלי[1], המלאכה הזאת נחשבה בשביל מאיסותה למלאכה בזויה, המשפלת את כבוד העוסקים בה[2]. לדעת קצת נקרא המנפץ גם בשמו הרומאי: „קַרְמַנָּאִי[3]".

ב. הסריקה לציף. אחרי הנפוץ באה מלאכת הסריקה, לסרוק במסרק[4] את שערות הצמר, אשר נתפרדו ונופצו, למתחן, לְיַשְּׁרָן ולְסַדְּרָן במַצָּעָן זו על־יד זו, לבל יהיו פצילים סבוכים ואחוזים אלה באלה. הסריקה השלימה את מלאכת הנפוץ[5]. הסורק הקדים לצורך מלאכתו לְדַשֵּׁן את הצמר בשֶׁמן[6], מסרק של צמר מיוחד היה לסריקת הצמר ומסרק של פשתן מיוחד לסריקת הפשתן[7], לפי הבדל אופני עֲבוֹדיהם; קנה־מאזנים מיוחד היה לסורק[8].

אחרי הנפוץ, הדִשון והסריקה התלכדו יחדו שערות הצמר והיו לחתיכה אחת רכה ועבה — למוֹך, אשר נקראה „ציפה" או ציף[9], או לחתיכה

---

1) ב"ק, צג, ע"ב: הא דנפציה נפוצי, פירש"י: נפציה ביד ירפיר בלע"ז (charpir, צופפען) ולא הוי שנוי כולי האי, וכמו שהעירונו לעיל משתמשים אצל הערבים במַקֶף ובכלי־קשת למטרה זו.

2) אמרי אינשי: איתגרית ליה פוץ עמריה (יומא, כ, ע"ב), אם נשכרת אצל אדם למלאכת יום, כל מלאכה שיטיף עליך, אפילו היא בזויה, כגון נפוץ צמר שהוא מלאכת נשים (?) עשה לו (רש"י), דנפצא גברא תיקרי בסיפי בבא ותיתיב (יבמות, קיח, ע"ב; כתובות, עה, ע"א). עיין ברש"י שם, וכן במדרש הגדול פ' יתרו ר' יהודה הנשיא: משל למה"ד, לאחד שנשא אשה אמרין לה התלקחת ליה פיסי עמריה.

3) קרמנאי הוו דיירי בה (ב"ק, כ"א, ע"א) פי' מדקדקי ומנפצי פשתן ובלע"ז קרימנטור"ר (הצרוך) ונראין דבריו, כי בל"ר נקרא כלי הנפוץ carmen, פעולת הנפוץ carminatio, הפועל: carminare.

4) ב"ק, צג, ע"ב וברש"י שם.

5) עיי"ש הא דנפציה נפוצי הא דסרקיה סרוקי, ומפרשין בתוס' שם בד"ה, הא דחוורי חוורי: יש לומר, אורחא דמילתא נקט, כל חד וחד דקודם סירוק עושין ניפוץ ואין משהין זה אחר זה אלא מיד מסרקין.

6) שמן שהגרדי סך באצבעותיו חיב בדמאי ושהסורק נותן בצמר פטור מן הדמאי (דמאי, א, ד; תוס' שם, א, כ"ט).

7) כלים, יג, ח, ועיין ביבמות, דמ"ג ע"א. בסריקת פשתן אפשר היה לסרוק גם במסרק בעל שתי שָׁנים ובצמר בעל ג' שנים במקום אחד, ולמסרק של צמר היו שתי שורות של שנים גווייתא ובריתא ולכל שן היתה קת מיוחדת ובין השנים נמצאו אלימות וקטנות.

8) כלים, יב, ב, וכן בתוס' שם, ב"מ, ד, ד.

9) טומנין בגיזי צמר ובציפי צמר ובלשונות של ארגמן ובמוכין (שבת, מח, ע"א; ב"ב,

ארוכה דקה בתמונת לשון, אבל זאת נמצאה רק בצמרים הטובים הצבועים בצבעים היותר־יקרים כגון: הארגמן, התכלת והזהורית[1]).

אחרי שנעשה הצמר ציף או ציפה, היו צובעים אותו[2]). כנראה, מפני שלא התפתחו עוד בימיהם מכשירי הכביסה והצביעה כל־צרכם, אי־אפשר היה לצבע להקלט יפה בצמר עד שהתכשר על־ידי הנפוץ, הדשון והסריקה; הסורק היה כורך במשיחות את הציפים הצבועים, כדי שיוכלו להיות נתונים בראש הפלך למלאכת הטויה הדקה. ציפי־צמר וכן פקורי־פשתן צבועים וכרוכים במשיחות היו משמשים גם לכיפות בראש הקרחים[3]). כי את אשר

יט, ע״א), פירש רש״י: לאחר שנפצוה ושטחוה כמין מחצלות ושטיחין והיינו הנקרא בשם פְּלִיס. בשבת ג׳, ע״א איתא: יוצאין בפקורין ובציפא וכן בתוס׳ כלאים, ספ״ה: הפקרית והציפה אין בהן משום כלאים ואם תפרן מקבלין טומאה ואסורין משום כלאים, בירוש׳ ב״ק, פ״ט נמצא בשעשאו ציפים, בספרא, מצורע, פ״ב, שמיני, פ״ז וי׳: וכבס הבגד או יכול הציפה ת״ל בגד. לפי לוי מקורה מערבית „צוף״: צמר, לפי קאהוט „ספה״: כריכה ואגודה. אבל באמת מקורה לדעתי או עברית ע״ש דבקות השערות, התלכדותן ו צ פ י פ ת ן לחתיכה אחת, או ארמית על שם תמוגתה כעין מחצלת פרושה, שנקראה בה ציף כמו שנמצא: הני ציפי דבי רב (ברכות, כה), וכן פירש רש״י, כמו שהבאנו, וכמו שנקרא המוך של ארגמן בשם לשון בשביל תמונתו כן נקרא המוך של צמר ציף ג״כ בשביל תמונתו. הח׳ קרויס ערבב כאן בטעות את ציף עם פיף ויתרגם „צופא״ לאנגע שטראהנצן אדער שטרייפען לאמר, חוטים ארוכים או רצועות (עיין ארכי׳, ח״א, 99.137). אל הציף הזה מכוון הרמב״ם ביה״ח, הלכות שבת ס׳ ט״ו: „העושה את הלבד (לאמר את הציף) בטויה הרי זה תולדות טוה, והוא שילַבֵּד דבר, שאפשר לטוות ממנו חוט אורך ארבעה טפחים בעובי בינוני״. ולחנם מתנפל עליו הראב״ד שם, אשר חשב בטעות כי כוונתו בלבד: הבגד של לָבָד והיינו פילץ. וכנראה הוא מכוון אל הלבד הזה גם בהלכות כלאים, י, ב. כיצד צמר ופשתן וכו׳.

1) בין המציאות, שהֲנה של המוצא, נמנים: וגיזי צמר הבאות ממדינתן ואניצי פשתן ולשונות של ארגמן (ב״מ, ב, א); טומנין בגיזי צמר ובציפי צמר ובלשונות של ארגמן ובמוכין (שבת, מ״ח, ע״א), על זה מקשה הגמרא (ב״ב, יט, ע״א): וכי דרכן של בני אדם לטמון בגיזי צמר ובלשונות של ארגמן? „לשונות של ארגמן״ צמר צבוע ואח״כ חזר והחליקהו במסרק ועשוי לשונות לשונות (רש״י); המוצא תכלת בשוק לשונות פסולין, חוטין כשרין, מאי שנא לשונות פסולין? דאמרינן, אדעתא דגלימא צבעינהו (עירובין, צו, ע״ב); בראשונה היו קושרין לשון של זהורית על פתח האולם מבחוץ וכו׳ (יומא, סז, ע״א); מה היה עושה? חלק לשון של זהורית, חציו קשר בסלע וחציו קשר בין שתי קרניו (יומא, ו, ו).

2) בכל המקומות שהבאנו למעלה על־דבר סִדור פרטי העבודות של תקוני הצמר נמצא בכל פעם את הצביעה תיכף אחר הנפוץ.

3) בשבת, ג, ע״א איתא: יוצאין בפקורין ובציפי צמר בזמן שצבען (בשמן) וכרכן

היתה הציפה בטוית צמר כן היה הפקורין בטוית פשתן כמבואר למעלה.

סימן האומנות של סורק הצמר כשיצא לשוק היתה משיחה תלויה לו באזנו או בצוארו [1]; בשעת עבודתו היה עור קשור על ארכבותיו [2]. המוכין שהסורק מוציא מהצמר בשעת סריקתו, שאי־אפשר היה עוד לטוותן לחוט, צריך היה להשיב לבעל הצמר [3]. במוכין האלה היו משתמשים האמידים למלא

במשיחה, לא צבען (בשמן) ולא כרכן במשיחה אין יוצאין בהן, — הצמר, שנופץ ונסרק, שנצבע ונכרך במשיחה לציף, היה דבר שנגמרה מלאכתו לטוי וגם לכסוי ראש הקרחים, ולפיכך מותר לצאת בהן בשבת, אבל טרם שנצבע ונכרך במשיחה, לא היה יכול לשמש לכפה בראש האדם, ולפיכך אסור לצאת בהן בשבת, אבל אם יצא בהן שעה אחת מבעוד יום, אף־על־פי שלא צבען ולא כרכן במשיחה, מותר לצאת בהן, והיינו כרב אסי, דאמר: ישב אף־על־פי שלא קשר ולא חשב, ועיין בתוס׳ ד״ה: „ואם יצא בהן שעה אחת״ קושית הר״י: רישא דקתני יוצא בהן בזמן שצבען, מאי איריא צבען, אפילו חישב נמי וכו׳ ותירץ תירוץ דחוק, דהאי דקאמר צבען לא לצאת בהן בשבת, אלא כדי לצאת בהן מבעוד יום, ואחר־כך נמלך, ואפילו־הכי יכול לצאת בהן בשבת. ויש קושיות הרבה בזה, אבל באמת טעם הדבר כמו שבארנו, כי צביעת הציף וכריכתו במשיחה היה גמר מלאכתו לטויה והיה משמש גם לכפת הראש, ובזה תוסרנה כל הקושיות. אך לדעתי יותר מחוורת גירסת התוספתא, בכ״י ארפורט בשבת ה, ב: יוצאין בפוקרין ובציפי צמר, אימתי? בזמן שצבען לשמן וכרכן במשיחה וכו׳, לאמר: אם צבעו את הפוקרין ואת ציפי הצמר וכרכן במשיחה לשֵמָן, כלומר, לשם היציאה בהן להיות משמשים לכפת הראש ולא לשם טויה, שהיא מלאכת וצרכי חול, ואז בודאי מותר לצאת בהן בשבת. מהתוספתא הזאת נשתבשה הגירסא בגמרא שבת: בזמן שצבען בשֶמן במקום לשְמָן, טעותה של הגירסא הזאת מוכרעת מתוכה, כי מה ענין ציף ולשֶמֶן, הלא כבר הקדים הסורק לתת שמן בצמר; למען הכשירו להיות נעשה לציף, אלא ודאי הצביעה הזאת היא בסממני צבע. בגלל הגירסא המוטעת הזאת של המלה „בשמן״ בגמרתנו, נדחקו כל המפרשים, ביחוד רש״י, בפירושה. ואך לחנם הטריח את עצמו צוקרמַנדל להביא את המלה „לשְמָן״ במסגרת בתוס׳ שהוציא לאור.

1) ולא סורק במשיחה שבאזנו (שבת, יא, ע״ב) ועיין בתוס׳ שם, א, ח. הגירסא: במשיחה שבצוארו, והיינו המשיחה שהיה כורך בה את הציף, ולא כפירוש רש״י ובמשיחה שהוא קושר קוצים, משיחה כזו לא נמצאת נזכרת בשום מקום. ועיין ברש״י שאומר: לי נראה, שכל השנוין כאן (לאמר לא יצא חחייט במחטו וכו׳) אינו אלא שנותנין אותו בני האומנות עליהן בצאתם לשוק, כדי שיכירו מאיזו אומנות הוא וישכרוהו למלאכה. ראיה לדברי רש״י אלה נמצא להלן, שבת, קמז, ע״א: סוחרי כסות, היוצאים בטליתות מקופלות ומונחות על כתפיהן וכו׳, אלא שדרכן של מוכרין לצאת כך.

2) עור הסורק (כלים, כו, ה, ועיין בפירוש הר״מ).

3) ב״ק, פ״י, משנה בתראה: מוכין שהכובס מוציא הרי אלו שלו, ושהסורק מוציא הרי אלו של בעה״ב. עיין בפירוש הרע״ב: הסורק את הצמר והמנפצו, והצֶדֶק אתו. רש״י מפרש כאן:

את הכרים ואת הכסתות[1], והיו נקראים בשם אודדא (עודדא)[2], וגם היו עושים מהם לבדים ונמטי. כנראה היו דמיהם יקרים[3]; ונמצא מוך רך ודחוק[4]). מהצמר המנופץ היו עושים ספוגי־צמר וערכם היה גדול מהמוך[5]. את הצמר הסרוק צררו בעור[6]).

ג. תורת הטויה הדקה. הטויה הדקה היא עתיקה לימים מאד. ראשית מוצאה היא בחפץ אשר נתעורר בלבב האדם הקדמון ללבוש הלבשה יותר מרווחת ועשויה לו, מאשר יכלו להמציא לו עֲלֵי התאנה ועורות החיות, ואז מצא בהכרח את הטויה, אשר בלעדיה אי־אפשר היה לו לגַשֵּׁם את חפצו זה. ואפשר כי

„סורק פילונ״ש, כך שם האומנות, ע״ש שהוא סורק בקוצים כעין מסרק״, לאמר, קורד הבגדים בפי חדק הנקרא קֳרֶד בעבודת הכביסה; אבל עיין להלן בפרק כביסת בגדים, אשר שם בררתי, כי הקורד הזה נקרא גם־כן בשם כובס ואליו מכוונת המשנה הזאת באמרה מקודם: מוכין שהכובס מוציא, כפירוש רש״י, ממילא מכוונת המשנה בהשם סורק אל סורק הצמר, וכמו שמתברר בגמרא, הנמצאת תיכף אחרי המשנה הזאת: ת״ר לוקחין מוכין מן הכובס וכו׳ ולא יסרוק הבגד לשתיו אלא לערבו וכו׳ והיינו אותו הכובס, ועיי״ש קיט, ע״א וב׳.

1) ובכל מקום לוקחין מהן (פירוש מהסורקין) כר מלא מוכין וכסת מלאה מוכין (ב״ק, קיט, ע״ג); אין נותנין את המוכין לא לתוך הכר ולא לתיך הכסת ביו״ט וכו׳ (שבת, מח, ע״א), שלא אִתָּה ישן ע״ג מוכים והוא (העבד) ישן ע״ג תבן (קידושין, כ, ע״א; ערכין, ל, ע״ב וספרא בהר). בדבר כרים וכסתות עיין להלן בח״ב.

2) היא מלה סורית עוּדוּדָה, עוּדְדָא. הוראתה: כל המשמש לצורך מִלּוּי הכרים והכסתות: ליתי אודדא דעמרא (גיטין, סט, ע״א) אודדא דנרא דלא משקף (ע״ז, כח, ע״ד). רגמ״ה פירש לב״ב, נח, ע״א: אודדא דבר העשוי ממוכין שגוררין מן הבגדים. בירוש׳ שבת, ו׳ ד״ח, סע״ב נמצאת הגירסא עודדא: ר׳ ינאי זעירא נפל עודדי באודניה; וכן רב חסדא שרי לאהדורי אודרא (צ״ל אודדא) לבי סדיא (שבת, מה, ע״א); חבלתא דאודדא (ב״ב, נח, ע״א); ההוא גברא דאקדיש בזוודא דאודרי (צ״ל דאודדי) (קידושין, יב, ע״ב); וטעמינן להו באודדא... וקלינן ליה לאודרא (צ״ל לאודדא) (מנחות, מב, ע״ב); א״ל: חזאי דאבקע רישי ונתר מוקרי, א״ל: אודרא (אודדא) מביסדיא נפיק (ברכות, נו, ע״א).

3) שאין נשותיהם של עניים ישנות על הכר (תוס׳ כתובות, ה, ח). עי׳ גם לעיל, סוף הערה א׳.

4) ומודה רבא במוך דחוק (נדה, ג, ע״א).

5) הביאו ספוגים של צמר ושרָאוּם במים (ע״ז, יח, ע״א); אמר רשב״ג: בנות מלכים טומנות (את השליא) בספלים של שמן, בנות עשירים בכפוגים של צמר, בנות עניים במוכין (שבת, קכט, ע״ד). את הספוג האמתי היו גוזזים מן הים (ירוש׳ שבת, פ״ז, ד״י) והיו עושים ספוגים מלאכותים מהצמר וע״כ היו יקרים.

6) עור הסרוק עור הסורק (כלים, ו, ה) ועיין בפירוש הר״מ.

מוכי הצמר של עור הכבש, לבוש האדם הקדמון, אשר נפרדו ממנו ונתלבדו יחדו על נקלה, עוררו אותו על החזון הזה, להוציא מנימי הצמר חומר־ארג לצורך הלבשתו. דברי ימי תרבות בני־אדם באסיה, ביחוד בחינה, בכנען, באסיה הקטנה, במצרים ובאמריקה יורונו, כי הטויה הדקה כבר עמדה בימים הקדומים ההם במדרגה נכבדה, כמו שמעידים לנו גם ארגי התכריכים על חנוטי מצרים, הנמצאים בבתי־אוצר עתיקות באירופה, שיש מהם המצוינים בדקותם. בכלל הראו עמי קדם נפלאות בהוצאתם לפועל חומרי־ארג, טפטים וכיוצא בהם; גם בישראל עמדה מלאכת הטויה הדקה ושזור חוטיה השונים במדרגה גבוהה, כמו שמעידים הספורים בתורת משה בדבר פרטי המלאכות בהכנת יריעות אהל מועד, הפרוכת ובגדי הכהן הגדול (שמות, כה, כו, כח, כט, לח, לט).

מעמי קדם אלה נעתקה התרבות לנגב אירופה, ליון ולרומא, ומשם ליתר הארצות. באשמת ממלכת רומא הרשעה ירדה התרבות בארצות הקדם ותצא מהן ותבוא לרומא; ממנה יצאה אחרי־כן ונעתקה לעמי צפון אירופה ותלך הָלוך והתרחב בין עמי אנגליה, צרפת, גרמניה ואיטליה. לרגלי התרבות הזאת באו אליהם גם מלאכת הטויה והאריגה, אשר השלימון ויביאון לשלמות היותר גבוהה, עד כי פרשו את ממשלתן המדינית היום על כל ארצות תבל בעזר המלאכות האלה, לאמור, בתעשיותיהם הגדולות לחרושת הארג.

מלאכת הטויה הדקה היתה מיוחדה בימי קדם אצל עמי קדם רק לנשים, וכן אצל עם ישראל, כמו שנראה מדברי תורת משה (שמות, לה, כה; משלי לא, יט). מעמי קדם בא ביחד עם מלאכת הטויה גם המנהג הזה לעמי אירופה. בין שמונה חבורות המלאכות, שנמנו במוסדי המלך נומאַ, היינו, ברומא העתיקה, לא נמנו לא הטָוה ולא האורג, בשביל שהיו מלאכות בֵּיתִיּוֹת של הנשים (מומזֶן, דברי ימי רומא, ח״א, פי״ג, צד 191); בין השבחים, שמנו על מצבות הנשים, היה השבח היותר גדול, שטָוְתָה לצורך ביתה. מלאכת הטויה לאשה היתה כמלאכת החרישה לגבר (עיי״ש, ח״א, פ״ה, עמוד 57). הומירוס נותן דבריו בפי גבור טרויה (איליאס VI, 490), המדבר אל אשתו: „הנה בלכתך אל הבית, מַלאי את עסקיך, פלך וּנְוָל, וצַוי על הנשים והמשרתות, כי תזדרזנה במעשיהן. המלחמה לגברים". אוגוסטוס מלך רומא לא לבש מעודו בגדים, שלא נטוו ולא נארגו בידי אשתו, אחותו, בנותיו ונכדותיו[1]. לפי מנהג רומא נכנסה הכלה לבית ארוסה בפלך ובכישור (Ovid, fastilib. II) גם בעם יון היו הנשים הטוות והאורגות גם בבתי המלכים, הטויה והאריגה היו להן מלאכות נעימות לבלות את

1) סואֶטין אוגוסטוס, 73. על האחרונות פקד בעצמו להיות טוות את הצמר (שם, שם, 64).

הזמן [1]), — קארל הגדול פקד על נשות חצרו וגם על בנותיו לגזוז את הכבשים ולעבוד את כל עבודות הצמר בטויה ובאריגה.

ד. מכון הטויה, אשר השתמר כמעט בלי כל שנוי מימי קדם עד לפני שלש מאות שנה (ציור כו), ואשר משתמשים בו גם היום בארצות אחדות, הוא בן שני כלים, הפלך והכישור, אך בכלל נקרא בשם פֶּלֶךְ. המכון הזה מחזיק: את האִימָה (א), הוא קנה מחוזק אל כַּן מלמטה, אשר חבילת נימים נאחזת בו בראשו, הנקרא בשם אשויה (ב). באופן כזה הוא כעין הֲכָנָה לטויה הכישור (הכוש) (ד), הוא של עץ או של ברזל, אשר בראשו נמצא צנור (ג) להחזיק את החוט ובחלקו התחתון יש לו פיקה (ה) כבדה לפי ערך של אבן או של ברזל, אשר על־ידה שוהה איזה זמן התנועה הסובבת, הבאה פתאום אל הכישור. פעולת הטויה המתגשמת בידי המכון

ציור כה. הפלך.
א. האִימָה. ב. האֲשֻׁוָיָה. ג. הצִינוֹר.
ד. הכּוּשׁ. ה. הפִּיקָה.

הזה בסיוע של שתי ידי האדם היא כזאת: היד השמאלית מטפלת עם האימה והאשויה למשוך ולמרוט ממנה כמות נימים די צורך חוזק חוט, בשעה שהיד הימנית מסבבת תנועה סובבת מהירה לכישור בסטירה, אשר היא סוטרת. אחר־כך הוא נותן את החוט הקשור אל הכישור להִתָּלוֹת על־גב האגודל, כאילו היה תלוי על אחד הקנים, ואת הכישור המרחף למטה הוא נותן להתגלגל די צרכו, הפתיל, היוצא מן הכישור לאורך כל החוט עד למעלה מן האגודל, מגיע עד אצבעות ידו השמאלית ובהן יפּתֵל

---

1) מכוון לזה נמצאים המשלים במדרש כמו: למטרונה אחת, שעשתה למלך פּוּרפִירָה משובחת, נטלה המלך והניחה, הגיעו ימיה של המטרונה למות אמר המלך: תיטול אותה פורפירה שכיבדה אותי... (דב״ר, ט); למה הדבר דומה? למלך, שהיה לו מטרונה רוֹנָנִית (רוֹטְנָנִית), ואמר לה המלך: עשי לי פורפירא, כל ימים, שהיתה עסוקה באותה פורפירא, לא היתה מרננת, אחר ימים גמרה הפורפירא ונתנה אותה לכבס, עשאה והביאה למלך, כיון שראה אותה המלך, התחיל צוֹוֵחַ ווי (דב״ר, יב; פס״ר, כ, ע״א)

את הנימים הנמרטים. הפעולה הזאת, המתגשמת על־ידי היד הימנית, מתחלת ביצירת ראשית החוט בראשונה תיכף על־יד האשויה, והיא חוזרת ונשנית בפעולה תמידית של היד השמאלית, המטפלת באימה ובהרחקת הכישור הָלוך והרחק מן האימה פעמים הרבה, עד כי יִטְוֶה ראש חוט ארוך, לפי מדת האפשרות להרחיק את חלק הגוף העליון מן היד השמאלית, לאמר, מן האימה, ואת היד הימנית מחלק הגוף העליון; אחר־כך יִסְמֹך הכישור בחלקו התחתון אל מול לבב האדם; החוט יכונן עליו על־ידי תנועתו הסובבת. אחר־כך חוזרת ומתחלת הפעולה הזאת באופן כזה מחדש.

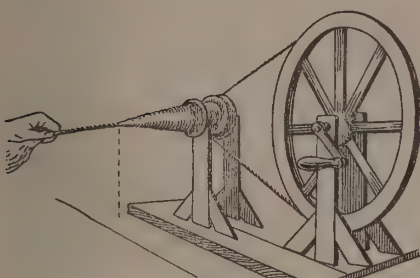
ציור כז.
מצריות טָוֹת פשתן (א, ב)
ומנפצות פשתן (ג).

מכון־הטויה הזה היה כבר היותר מרכב ושלם, אבל יש שהשתמשו בשני האופנים כבציור המצרי העתיק: הטָוָה החזיקה בפלך (כז, ב) ותמכה אותו (כז, א) כמו בימי כתבי־הקודש (ש״ב ג, כט, משלי לא, יט). הטוה היונית השתמשה גם־כן באופן העתיק בלי אִימה.

מלאכת טוית־היד הזאת מיגעת מאד, ומתקדמת רק בכבדות, ולפיכך עמלו במשך דורות רבים להקל את עבודתה ולהחיש את מעשיה עד שהמציאו

ציור כח. טוה יונית.

ציור כט. האופן של טוית היד.

באיזה זמן את האופן של טוית היד, אשר בו גותנים לכישור על־ידי סבוב אופן־תנופה היקף מהיר ושוה, היד השמאלית מושכת את הנימים מהפלך והיא נותנת אותם להפתל בידי הכישור; אחר־כך נשתלמה גם התנועה של האופן הזה, כי יצאה על־ידי דריסת הרגל ולא על־ידי תנועת היד. באופן כזה הלכה ונשתלמה טוית היד, עד שנמסרה מלאכתה לטוית המכונה.

אולם כל המתבונן אל היחס, אשר בין המָכון הפשוט של טוית היד

ובין המכונות היותר מושלמות שבתקופתנו האחרונה, יתפלא למצא, כי כל אלה התפתחו בעִקרן וביסודן מהפלך, אשר הוא היסוד, אשר עליו נבנתה כל הטויה הדקה של זמננו.

הטויה הדקה בימי המשנה והתלמוד

א. מכון הטויה. הפלך והכישור היו גם אצלם מכון הטויה. הפלך הוא, לפי הציורים (כה, כו) שלפנינו, של מקל עץ פשוט, הנקרא בשם „אִימָא"[1]), אשר יש שהיו אוחזים אותו ביד האחת, ובשעת הטויה היו תולים או תוחבים אותו בתוך החגורה, או כי היו מחזיקים אותו בבסיס של לוח עץ או בכן בעל שלש רגלים, והיו מעמידים אותו ישר על הארץ. באופן האחרון היה מקל האימה ארוך הרבה יותר[2]), ויש שהיה של מתכת[3]). בראש האימה הזאת היו כורכים במשיחה את הציף של צמר או הפּוֹקְרִין של פשתן כריכה רפויה. ראש האימה, אשר בה האחיזו את הציף, נקרא בשם „אֲשְׁוָיָה"[4]). האימה

---

1) בלשון סורית: אָמִיתָא, אַמִיתָא, פירושה: מוט עץ ארוך, כַּן הפלך. מקורה, כנראה, בשפות השמיות בכלל, אשר בהן נקרא היסוד, הכֵּן, המעמיד לכל דבר בשם אֵם כמו בעברית: אַמּוֹת הספים (ישעיה, ו, ד), וכן בארמית ובערבית, מזה: אמה דרחייא (ברכות, יח, ע"ב). עיין בעה"ש אם ג'. בנוסחאתנו יש שנתחלפה האל"ף בעיי"ן בשם „עִימה", היא נזכרת במשנה (כלים, יא, א; כא, א).

2) תמוהים מאד דברי קרויס (ארכי' שם. 149), כי האורג נשא באזנו לסימן מלאכתו את האירא, והוא פלך קטן (שבת, יא, ע"ב). — על־דבר הוראת „עירה" „אירה" עיין להלן בארוכה; על־כל־פנים הוא מין חומר של מלאכת האריגה, ולאיזה צורך ישא האורג את סימן הטוה, ואיך זה אפשר לשאת באזן מקל עץ או מתכת, אם גם קטן כדבריו. על־כל־פנים גדול מראש האדם כולו, עד כדי לתחבו בחגורה ולתת בראשו כמות צמר כדי טוית חוטים? שם בציון 281, עמוד 561, הוא נסמך על הערתו הקודמת בציון 259, אשר בה הוא מחליט בודאות, כי במקום „עמה", „אימה" צריכים לתקן ולגרוס בכל מקום „אירא".

3) כלים, יא, א.

4) מרובים ושונים הפירושים על „אשויה" ועל מקורה. קאהוט מוציאה על־פי היש לועזין שבערוך מלשון פרסית, אשר בה הוראת „שוּבָה" היא עץ ארוך, שכורכים עליו האורגים צמר וכיוצא בהם. והוא מביא ראיה לזה מכלים, יא, ו, ששם נמנו יחדו הכוש והאימה והמקל, ולדעתו מקל זו אשויה, אבל אם כן היינו אימה; בל"ס נקרא הכוש תְּשְׁוִיתָא, שוּיִתָא (קאהוט). אולם רה"ג מוציאה מארמית כתרגום אונקלס על יצועי עלה (בראש' מט): אחילתא לשיווי, ותהיה הוראתה: הצעה, לאמר, המקום שבו מציעים את הצמר. — הדעת נוטה אל הפירוש הזה, דומה לזה הננו מוצאים את המלה „יְשָׁוִין" בספינה (תוס' ב"ב, ריש פ"ד) לעץ, אשר סביבו כורכים את התורן (עיין לוי). אך באמת אחת היא לנו מאיזה מקור באה המלה הזאת, במשנה היא משמשת בל"ס לראש האימה, אשר עליו נותנים או תוחבים את הציף של צמר, ובודאי

נקראת בסורית בשם „אֲגד" (מחזיק בפלך בש"ב ג, כט מתרגמין: ומתקיף באגד) לאמור, מקל. הכלי השני היה הכישור או הכוש [1]). — יש אומרים, כי הכוש נקרא גם בשם מַתְכַּלְתָּא [2]). הוא קנה קטן של עץ באורך 20־30 צ"מ, אשר באמצעיתו הוא עב מעט, ובשני ראשיו הוא מחודד, בראשו האחד אשר למעלה נתון גליל כעין כפתור, אשר צנּוֹרא [3]) קטנה מהודקת אליו, בראשו השני

נעשה הראש הזה באופן שיאחז את הצמר ולא ינָּתֵק, כמו שנראה מפורש מלשון המשנה, כלים, כא, א: הנוגע בצמר שעל האימה ובאשוויה לאמר, הנתון על ראש האימה במקום הנקרא אשוויה, ובשביל זה לא נמנה בכלים, יא, ו, בין כלי מתכת, אחרי כי איננו כלי מיוחד, וכן מפורש בתוס' שם, ב"ב א, ו: הנוגע בצמר שעל גבי האשוויה ובטווי שעל גבי הפלך טהור ובכוש ובעימה טמא. סיום התוס' המשוה את הכוש לאימה לטַמא הוא נגד דברי המשנה שם, כא, א, ונגד הסברה; אך לכל מעיין מתברר תיכף, כי גרסת התוס' מוטעת וכצ"ל: הנוגע בצמר שעל האימה ובאשוויה טהור, ובטווי שעל גבי הפלך ובכוש טמא. אחר־כך מצאתי כי באמת מגיה הגר"א: הנוגע בצמר שעל גבי האימה ובאשויה טהור, ובכוש ובפיקה טמא. — הפלך הוא להם שם כללי לכל כלי הטויה, במשנה זו, כנראה, כוונתם אל המסתורה, אשר סביבה נכרכים חוטי המטוה (עיין להלן).

1) כּוּשׁ, כּוּשָׁא, בלשון סורית כמו כישור ופלך בלשון המקרא. הוא היה של עץ, ולפיכך יש אשר נבלע בו הצינורא שבראשו, שהיה של ברזל (כלים, ט, ו): כוש שבלע את הצנורא, ויש שהיה גם של מתכת (שם, יא, ו). תמונתו היתה מחודדת, ולפיכך נמצאת בו לשון תחיבה (שבת, יז, ב; עוקצין א, ז; אהלות טז ב; תוס' פרה, יא, ד; אהלות, ד, ג; יומא, פב, סע"א). וכן שמש לשיעורים: מלא כוש (כלים, ט, ח). וזה לשון הרמב"ם בפירושו (פרה, יב, ח): והכוש אשר יטוו בה מחובר מג' חלקים: החלק הראשון העץ אשר עליו הטווי או המפותל והחלק הב' קצה הברזל או הנחשת אשר יהיה בקצה זה העץ, והוא אשר נקרא צינורא, והחלק השלישי המכביד והוא אשר יקרא פיקא, והוא הנקרא במערב גולה, וביד החזקה הלכות פרה אדומה, יב, י: טווי שטוים בו הפשתים, או שוזרים בו החבלים, ג' גופין יש בו: העץ שמלפפים עליו הטווי והוא הנקרא כוש והנחשת או הברזל שבראש העץ והוא הנקרא צינורא שבה פותלין וטוין, והרחיים שבאמצע הכוש והיא הנקראת פיקה, — דבריו „הרחיים שבאמצע הכוש" הם בלתי־מובנים.

2) מתכוליתא, מָתַי תִּכְלֶה דָא (שבת, עז, ע"ב), פי' רב האי, כישור, כלי מטוה היא, וכן מנהג בני־אדם כשמתחילין לעשות מלאכה לאמר: מתי תכלה זו המלאכה (הערוך). קאהוט אמר למצוא להוראה זו סמוכין בלשון ערבית, עיי"ש.

3) צִנּוֹרָא, צינורה, נקרא וָו כפוף ומזלג התופס את החוט, והוא נמצא בראש הכוש: כוש שבלע את הצנורא (כלים, ט, ו); צנורא שפשטה טהורה, חזרה וכפפה טמאה (כלים, יג, ה). והיא נחשבה לקלת־הערך מאד, כמו שנמצא: אמרו בנימוסות שלנו כל דאכיל צינורא מן קיסר יהב ביה סכין דפדן (במדב"ר, ח, ד) משיב בעד הצינורא הזאת יתד המחרשה (תרג' ש"א יג, כ, אֵת ומחרשה: סיכת פדניה) ונמכרה ביחד עם המחט. הרוכל הכריז: מאן בעי מחטין מאן בעי

שלמטה נתונה פיקה כבדה לפי ערך, של מתכת [1]). הכוש הוא של עץ ושל מתכת ובעל גדלים שונים [2]); לפי טיב המטוה השונה בדקותו לשְׁתִי, לעֵרֶב או לסַקָּאִים, נתנו בו פיקה כבדה או קלה, קטנה או גדולה אשר על־פיה מהרה או שהתה תנועת הכוש [3]), ויש אומרים, כי למטרה זו עשו כדור בראש הכוש מטיט והיה נקרא פי־כוש או ריש־פלכא [4]). בימי המשנה השתמשו

צינורין (ירוש' יבמות, יב, ע"ד). ומקבילה אל מחט: אפילו מחט, אפילו צינורא לא מצאת (ב"ר, לז). וכן מחטין וצינורות (חגיגה, כו, ע"ב). לדעת הר"ח היא מלה מרכבה עצי־נורא, לאמור, תוספת־גחלים, וכן נמצא: לובש שמונה ומהפך בצינורא (יומא, יב, ע"א), פירוש מהפך הגחלים שעל המזבח בצינורא. לדעת קאהוט מקורה ערבי והיתה, כנראה, של נחשת (מנחות, קז, ע"א).

1) הפיקה נמנתה בכלים, יא, י, בין כלי מתכת, והיתה עגולה ככדור, כמו שמפורש באהלות ז, ד: עד שיעגילו ראש כפיקה, והיתה מחוברת מול הכוש, כמפרש בפרה, יב, ח: לא יזה לא על הכוש ולא על הפיקה, והיתה למסגרת על הכוש לבל יָזח ממנו החוט הטווי, כמו שנראה מדברי המשנה, כלים, כא, א: הנוגע בפיקה, עד שלא פירעה (מן המטוה), טמא, משפירעה טהור. וזה לשון הרמב"ם בפירושו בכלים, יא, ו: דמיון חצי כדור יעשה בראש הכוש, יַכְבֵּד אצל הטויה ויאָרך החוט בו, ושמו במצרים הכובד. — למפרשים נחלפו לפעמים בין פיקה לפקעת (כריכה עגולה של מטוה), ועל־כן נמצא אצל אחדים מהם ערבוב בזה. עיין ביחוד גם אצל קרויס, שם, 563, 291.

2) בימיהם נמצאו מינים אחדים של כוש, שנקראו על שם מקומם ומלאכתם: כוש הארבלי (תוס' פרה, ספכ"א), על שם המקום המפורסם בפשתנו הגסה (ב"ר, רפי"ט), כמבואר למעלה; על שם מלאכתו: של פשתן ושל פקיע (תוס' פרה, יב, טז), וכן כוש של רובן — י"ג ארבן — (פרה, יב, ח), פי' כוש שטוים בו אורבנא, מין גמי הצומח במים, כמו שנזכר למעלה. ויש מפרשים שהכוש בעצמו נעשה מאורבנא, אבל המשנה מבדלת בין שני מיני הכושים באופן ההזיה, משום שמלאכת טויתם שונה, ועל־כן מוכרח כי הכוש נקרא כאן על שם החומר הנטוה. הכוש היה, לפי צרכי מלאכתו בחמרי טויה שונים, בעל גדלים מתחלפים ובעל תמונות שונות, כתוס' כלים, ב"מ, ו, יד: „בכוש הבינוני". ממילא משמע שהיה גם גדול וגם קטן ממנו, וכמו שראינו, היה חִלוק בדין הַזאה בין כוש של אורבן ובין כוש של פשתן.

3) מאי כפיקה? אמר רב הונא כפיקא של צמר... כי אתא רב דימי א"ר יוחנן: שלש פיקות שמעתי: אחת של שתי, ואחת של ערב, ואחת של פיקה גדולה של סקאים (בכורות, כב, ע"א). עיין ברש"י שם, פיקה של שתי שקטנה, פיקה של ערב שגדולה, ואחרי שחוט השתי היה דק ושל הערב היה עב ושל סקאים עוד עב מהם, על־כן צריכה היתה הפיקה להיות שונה בגדלה לפי טיב כל חוט וחוט הנגלל עליו. ועד כמה היתה ידועה בימיהם קצבת המדה של הפיקות, נראה מתוס' אהלות, ח, ח: אין לנפלים פתיחת הקבר עד שיעגילו ראש כפיקה של שתי—דברי רבי מאיר, רבי יהודה אומר כפיקה של ערב, וכן בתוס' כלים, ב"מ, ו, א: שיעורן כפיקה גדולה של סקאין.

4) לפי גרסת הר"ח ופירושו לשבת צה, סע"א, נאמר שם: טיט כדי לעשות פי כוש, פי' פי־כוש קורין אותו בלשון ארמית ריש־פלכא, שעושין על־פי הכוש כמו כדור אצל הצינורא.

גם באבן פשוטה לכוש, כמו שהשתמשו בטויה הקדומה[1]. בעזרת הכלים השנים הפשוטים האלה יצאה לפועל טוית היד על־פי האופן, שהזכרנו למעלה: ביד האחת, למשל, השמאלית מושך הטוה את הנימים מעל האימה, לאמור, מתוך האשויה, והוא מסדר ומפתל אותם פתול עובר, עושה בהם עניבה או לולאה, והוא תולה אותה בצנורא, אשר בכישור; את זה אוחז הטוה ביד הימנית בצנורא, והוא מסבב לכוש תנועה סובבת מהירה בסטירה אחת, אשר הוא סוטר בו בראשי אצבעותיו; את החוט היוצא להפתל, הקשור אל הכוש, הוא תולה למעלה מאגודלו, כאילו היה תלוי על אחד הקנים, כפי הציור של מעלה. — אך יש שהיה טוה בירכו במקום אצבעותיו, הטויה הזאת נקראת שלא כדרכה[2]. באופן כזה הוא נותן לכוש המרחף למטה להתגלגל די צרכו מגלגלו וגולל אתו יחדו את החוט האחוז בו, הפתול, המתגשם על־ידי התנועה הסובבת של הכוש לאורך כל החוט עד למעלה מן האגודל, מגיע עד אצבעות היד השמאלית, ושם יפתול את הנימים הנמרטים; בשעה אשר היד הימנית מחדשת בכישור בכל פעם את הגלגול הזה, והיא מביאתו לידי תנועה, באותה שעה עוסקת היד השמאלית למרוט ולמשוך נימים מהציף שבאשויה והחוט הולך ומתארך. בהגיעו לאורך כזה עד כי אי־אפשר עוד לתפוש את הכישור ביד הימנית, כי הגיע עד מדת האפשרות להרחיק את חלק הגוף העליון מן

כדי שיכבד הכוש ויסוב, ועושין אותו מן העצם, ויש שעושין מן העץ, ויש שעושין אותו מן הטיט. עיין בערוך ערך פי־כוש.

1) ת״ר טווה אדם על ירכו תכלת לציציתו, אבל לא באבן — דברי רבי אלעזר, וחכמים אומרים אף באבן, רבי יהודה אומר משמו: באבן אבל לא בפלך, והכמים אומרים: בין באבן בין בפלך (מו״ק, יט, ע״א), אבל לא באבן שתולה בחוט, כדי לשזרו יפה (רש״י). דעותיהם חלוקות כאן בדבר דרך הטויה, לפי דעת האחד הטויה כדרכה היא רק בפלך ולא באבן, לדעת השני גם באבן היא נקראת כדרכה, ולדעת השלישי דוקא באבן, לאמור, בטויה הקדומה בימי נתינת התורה. מדעת ר״י נוכל לראות עד כמה יכולה לגעת השמירה על המסורה, ועיין לעיל בריש פ׳ הפשתן.

2) ולפיכך פסקו במו״ק, ג, ד, וטוה על ירכו (במועד) תכלת לציציתו בשביל שהיא מלאכה שלא כדרכה. על דברי המשנה, כתובות, ז, ו: ואיזוהי (העוברת על) דת יהודית?... וטוה בשוק, מפרשין בגמרא שם, עב, ע״ב: רב חסדא אמר אבימי, בטוה ורד כנגד פניה. רבינו חננאל פירש את דברי הגמרא (הפירוש הובא בתוספות ובערוך ובתשובות הגאונים, הרכבי, סי׳ רנג, צד 128), כי האשה הטוה צמר אדום, כדי להראות פניה כנגדו, שנופל זיהורי על פניה, הרי זה עזות מצח ופריצות. דבריו אלה תמוהים מאד, כי הם מתנגדים לכל דברי חכמי התלמוד בדבר התחבולות שהותרו ליפות את האשה וגם לשרוק את פניה בצבע (שבת, צה, ע״א; ירוש׳ שם, פ״ו, ד״י, ע״ג, בארוכה להלן בח״ב במאמרנו „יפיה והתיפותה של האשה בזמן התלמוד״ ובהעתיד, ח״ד). אך רש״י, הטיב לפרש: „טוה בכפה על ירכה וחוט מתרדד כנגד פניה של מטה״, וחדוש גדול חָדש, כי לא נקרא

היד השמאלית, לאמר, מן האימה, ואת היד הימנית מחלק הגוף העליון[1], כי הכישור התלוי בו מגיע כבר עד הארץ, או על העור „שהבנות טוות עליו[2]", או אל הַקְלָתָה[3]), ואיננו יכול להסתובב עוד, אז מתירים את החוט הגמור באורך כזה מעל הצינורא והוא הולך ונכרך מסביב לכישור המסתובב ושבים ורוכסים בצינורא לולאה חדשה בקצה החוט הנגמר בטויה ומלאכת הטויה מתחדשת כמקודם. באופן כזה שב בכל פעם חוט ארוך באורך $1^1/_2$ מטר להִכָּרך מסביב לכוש. — שלשה חלקי הטויה של המכונה מתגלים אפוא לעינינו גם בטוית היד הזאת: מריטת הנימים ומשיכתם, פתולם לחוט וכריכת החוטים מסביב לכישור.

ב. המִסְתּוֹרָה והדוּלָלָא. אחרי אשר נמלא הכישור אז שבים וגוללים ממנו את החוט שנגמר בטויה, אשר נקרא, כנראה, בשם „דוּלָלָא" או „דְלִיל"[4])

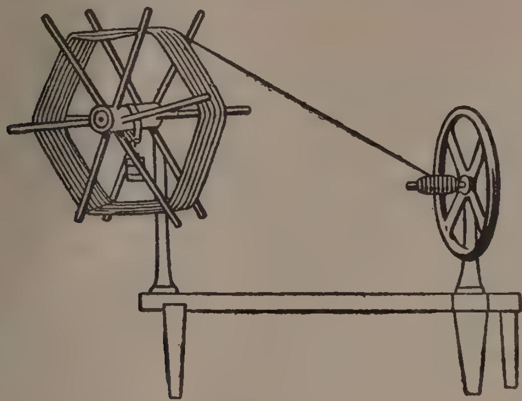
במשנה כפי המורגל בפינו טוה בשוק במלאפום, כי־אם „טוה בשוק" בחולם, ובגמרא אין הוראת המלה ורד לצבע של הפרח בעל השם הזה, אלא „וֶרֶד" לאמר, רַדֵּד, שַׁטֵּח, רָקוֹע את החוט, כדרך הטויה, לפתול את החוט בידו האחת ובידו השניה הוא פושטו, שוטחו ומרדדו, וכן היה מנהג טויה מיוחד, כמו שהנגו רואים מספורו של רבב"ח להלן בגמרא זו, וכמו שנראה בציור כז למעלה של הטויה המצרית, אשר מצאו על אחד מכתלי הבנינים העתיקים במִצרים נשים עומדות וטוות על שוקיהן וחוט הטויה מתרדד על ברכיהן ושוקיהן והוא מתגלגל כנגד פניהן שלמטה, ממש כפירוש רש"י כאן, ועיין מארגארעטא לאנגע, „די בעשטימונג דעס אָנאָס אדער עפינעטראן", ברלין 1901, ליטערארישעס צענטראלבלאטט, 1179, כי להכנת ארג משבצת אָנאָס או אִפִּינֶטְרוֹן היו הנשים טוות את המטוה, כדי שהחוט יצא חָלָק, ממעל לבֶרֶך ותחת הקצה התחתון של השוק העליון (עיין הרש"ק, שם, 318, 569 לענין ארג משבצת).

1) ועל־כן אמרו בנגעים, ב׳, ד; תוס׳ שם, א. ח; ספרא, תזריע: כיצד ראיית הנגע? האשה... רבי יהודה אומר: אף כטוה בפשתן לשמאלית. כנראה, היו טוים את הצמר באופן אחר מאשר את הפשתן, וכן מפרש רבי יהודה אמר שמואל את דברי המשנה, כתובות ז, ו, וטוה בשוק: במראה זרועותיה לבני־אדם (שם, עב, ע"ב).

2) תוס׳ כלים, ב"ב, ד, ח.

3) כמו שראינו מהציור של הטוה היונית עמדה קְלָתָה על הארץ, אשר החוט התגלגל לתוכה, וכן היתה לעברית בזמנם, כמו שנראה מזה שאמרו: זורקה לחיקה או לתוך קלתה הרי זו מגורשת (גיט ז, עז, ע"א), וכשיצאה לשוק שמה אותה על ראשה (כתובות, עב, ע"ב, עיין להלן בה"ב הציור). ביונית וברומית κάλαθος, kalathus, סל מפותל, אצל עשירות נמצאו גם קְלָתוֹת של זהב (ירוש׳ גיטין, ח, מט, ע"ב).

4) בחולין, ס, ע"א, איתא: נהיגין ברומא, דכל מאן דמינגע יהיבין ליה מסתוריתא וסתר דוללא ויתיב בשוקא. עיין בערוך ערך דל. קאהוט מוצא לה מקור בלשון סורית, אשר בה נקרא חוט הארג בשם דוּלָה, אך באמת מקורה בעברית: מִדַּלָּה יבצעני (ישעיה, לח, יב), אשר פירושה

ציור לא. המסתורה והדולָלָא.

וכמו שהמה אומרים בלשונם, פורעים אותו מן הפִיקָה [1]; אחר־כך כורכים אותו על קנה בעל כנפים, אשר נקרא בשם מְסְתּוֹרִיתָא, מְסְתּוֹרָה [2], — בערבית היא נקראת „טַיָּרָה", פירוש „צפור", על שם כנפיה, המסתובבות ומעופפות בהיקף, — והוא נכרך סביבה במדת־אורך קצובה, ומשם הוא שב ונסתר או נגלל, והוא נכרך ומתאגד לאגודות או לחבילות של מטוה [3], גם

גם־כן חוט הארג, כמבואר להלן בפ' הארג; וכן מדלת ראשך (שה"ש, ז, ו). לאמר, השערות הקלועות והארוגות יחדו; דולָה, דולָלָא, דָלִיל היא כמו שטראֶהן בגרמנית.

1) הנוגע בפיקה, עד שלא פירעה — טמא, משפירעה—טהור (כלים, כא, א). פירעה הוא הגלוי כמו (שמות, לב, כה) כי פְרָעֹה אהרן, לאמר, התיר וגלל את המטוה מן הכוש וממילא נגלתה הפיקה, שהיתה מכוסה גם־כן במטוה (הר"מ).

2) פירוש המלה „מסתוריתא" בחולין, ס, ע"א, הוא לפי דעת רב"מ בהערוך ערך סתר: בעוד שחוט הנטוה בכוש, נאמר דוללא, ואח"כ סותרים ומגלגלים אותו במסתוריתא, לעשותו לאגודות ולחבילות, אחרי כי כן משמע מהרצאת דברי הגמרא. לפי זה מסתוריתא היא מלשון סתר בעברית, וכן דעת לוין; לדעת קאהוט היא מלה פרסית. על־כל־פנים מסכימים כל המפרשים, ביחוד על־פי הכרע ענין המלה הזאת בגמרא, כי מסתוריתא היא הנקרא באשכנזית בשם האספעל, גארנווינדע, או devidoir בלע"ז, לפי פירוש רש"י, ובודאי טעה קרויס בהחליטו (שם, 298, 566), כי זה הוא הסליל הנִתן במָכוֹך המבואר להלן. רב"מ בהערה לערוך ערך גלגל מפרש: כל הקליעות טהורות חוץ משל גלגלין (עדיות, ז, ד) מל"ר girgillus—הכלי, אשר בו החוטים מתגלגלים, אך לפי הרצאת דברי המשנה נראה יותר הפירוש, שהוא מין קליעה וארג, עיין במלונים; יש המפרשין „אֲלִיקָה" (בירוש' שבת, פ"ז, ה"ב, ד"י, ע"ג), שהוא מסתורה, אבל לפי המוכרע ממקומה הוראת המלה הזאת היא מין פשתן, שעשו ממנו חבלים מיוחדים, כמבואר למעלה בפ' הפשתן. הן אמנם ביונית נמצא הפעל ελίξτις בהוראת כרך, סתר, אבל השם ממנו ἕλιξ הוראתו: הכרוך בתמונה בַּכְלִיָרִית, המסולסל, צמיד־הזרוע, ענק־צואר.

3) כי המטוה יצא לממכר בחבילה או באגודה נראה מהירושלמי, ב"מ, רפ"ב, ד"ח ע"א;

בפקעיות [1], או בקיבורות [2].

בטוית הפשתן היה הטוה מרטיב את החוט בשעת טויתו ברוק שפתיו או במשקה, שנתן לתוך פיו, כדי לחבר את נימיו היטב, וגם היו מרטיבים

אמוריה דרבי יצחק בר טבליי אשכח עזיל כרוך במקטורה וכו׳, אמוריה דרבי יוחנן אשכח עזיל כרוך במקטורה וכו׳, לאמר, מצא מטוה כרוך בחבילה, באגודה — מן „קטר": קשר. — והנני להעיר בזה, כי טעות גדולה טעה בריל בספרו „טראכטען דער יודען", 32, ואחריו נגררו גם לוי וקאהוט בערך מקטורין, כי הוראת מקטורה שבכאן היא מעיל עליון, הנקרא בכל מקום בשם מוֹקְטָר, אחרי כי רק באשר היתה חבילה של מטוה בלי כל סימן אורו ליה כהדא דרבי שמעון בן אלעזר דמתינתין, דאינו חייב להכריז, ולו באמת מצא מטוה כרוך במעיל, אז בודאי היה חייב להכריז כמוצא מעות בכיס, כמו שמבורר במשנה שם, וגם למה זה באו לשאול על־דבר המטוה ולא על־דבר המעיל שערכו גדול מהמטוה? — המאמר הזה שבירושלמי נמצא גם בבבלי ב"מ, כד, ע"ב, ושם נאמר: רבי יצחק נפחא (כנראה היינו אמוריה דר׳ יוחנן) אשכח קיבורא דאזלי בי אזלוי, אתא קמיה דר"י, ואמרי לה בבי מדרשא, ואמרי ליה: זיל שקול לנפשך; לדעתי היינו עזול כרוך במקטורה שבירושלמי, לאמר, מצא חבילה של מטוה שטוו בבית־המטוה. המאמר שבירושלמי סותר את פירוש רש"י שבב"מ המפרש: אזלוי—צידים העושים מכמרות.

[1]) מוצא „פקעת", לפי השערת הרמב"ם והערוך הנכונה, היא מל"מ פקיעה, פקעות (מ"ב ד, לט), כי עגולות הן ככדור, זה מסכים אל השערת גיזיניוס, כי הוראת פקעת בל"מ היא גבעול פרח, שנפתח, שנתפקע, מזה נקרא בתלמוד פקעת של מטוה של שתי או של ערב (עיין חגיגה, יב, ע"א; חולין, קלח, ע"א; ב"ק קיט, ע"ב).

[2]) חבילה של מטוה נקראת בתלמוד „קיבורי דאזלי" (ע"ז, יז, ע"ב), „קיבורי דתכלתא" (חולין, צה, סע"ב). לפי קאהוט נקראת גם בל"י האמצעית פקעת של מטוה: κούβαρι. כנראה נקראה בשם פקעת כריכת המטוה, שנכרכה לצורך האריגה, ונבדלה לפקעת של שתי ושל ערב, ועל־כן אמרו בברייתא (ב"ק, קיט, ע"ב): אין לוקחין מגרדי... ולא שיורי פקעיות, אבל הקיבורא היתה חבילת מטוה, כפי שיצאה מבית הטויה, היינו „קיבורא דאזלי בי אזלוי" (ב"מ, כד, ע"ב). על־פי־זה מתבאר הספור בגמרא (ע"ז, יז, ע"ב), כשנתפס רבי אלעזר פרטא למלכות שאלוהו: מ"ט קרו לך רבן של תרסים? אייתו ליה תרי קיבורי, אמרו ליה: הי דשתיא והי דערבא? איתרחיש ליה ניסא אתיא זיבורתא (נקבה) אותיבא על דשתיא ואתא זיבורא (זכר) ויתב על דערבא, אמר לה: האי דשתיא והאי דערבא. רש"י מיטיב לפרש, כי הסימן של זכר ונקבה כאן הוא בשביל שהשתי מקבל את הערב כנקבה את הזכר, ובהיותם חבילות של מטוה לא פקעיות אי־אפשר היה להבדיל ביניהן, אם הן של שתי או של ערב. עיין בתוס׳ שבת, כו, ע"ב בד"ה אונין של פשתן ובר"ש נגעים, יא, ח, המתקשים בזה, והם מישבים, כי הקיבורות היו של פשתן, שבה אין הבדל בין שתי וערב, אך בשוק יצאו לממכר חבילות פשתן גדולות וקטנות, כמו שנראה מירוש׳ ע"ז, פ"א, דל"ט, ע"ג: רב ביבי שלחיה ר׳ זעירא, דיזבין ליה „עזיל קטן" מן סטרגולייה דביישן.

או רוטהים אותו במים, תיכף אחר טויתו[1].

בטוית הפשתן לא היו מבדילים בין שתי לערב[2], חוט הנטוה נקרא בשם „אונין" סתם, אחרי כי היה משמש רק לארג בגדים דקים[3]. בכלל היתה שונה גם אז מלאכת טוית הפשתן ממלאכת טוית הצמר, ועל־כן היה לטוית הפשתן כוש מיוחד, שהיה נקרא בשם: כוש של פשתן[4], לא כן בטוית הצמר, אשר חוטו הנטוה היה משמש ביחוד לארג הבגדים העבים, בה הבדילו הבדלה גדולה בין שתי לערב עד כי שני החוטים האלה היו להם לקני מדה מיוחדים[5].

ג. אחדות אורך החוט. גם בימיהם היתה קצבת אורך מיוחד לפי ערך לחוטי המטוה של שתי ושל ערב, והמה נבדלו זה מזה רק במשקלם, לאמר, בכמות הצמר, שעלתה לכל אחד מהם, כי חוט הערב גדל במשקלו על זה של השתי פי־שנים, כלומר, עלה עליו במשקלו ובעביו פי־שנים, בשעה אשר היה שוה אליו במדת ארכו; לפיכך גדלה ממילא עבודת הטויה של משקל צמר היוצא לשתי פי־שנים מעבודת הטויה של משקל צמר כזה היוצא לערב; אחרי כי לפי חשבון זה עולה מספר חוטי השתי, היוצאים מהטויה של משקל כזה, פי־שנים מאשר של חוטי הערב[6]. כמו כן היה בימיהם מספר החוטים אשר בכל פקעת ופקעת שוה לפקעת של שתי ולפקעת של ערב, וממילא היתה הפקעת של ערב עולה במשקלה ובעביה פי־שנים מאשר הפקעת של שתי,

---

1) כמו שנראה מדברי הגמרא, זבחים, עט, ע"ב: פשתן שטוואתו נדה מסיטו טהור, ואם היה לח, מסיטו טמא משום משקה פיה, רבי יהודה אומר, אף הרוטבו (בתוס' טהרות, ד, יא, הגרסא: ההטיהו) במים טמא משום משקה פיהו וכו'. נראה מזה, כי הטוה היו מרטיב את הפשתן בשעת טוויתו במשקה פיו וכי היו מרטיבים ורוטהים אותה אחר הטויה במים, וכן נמצא בתוס' טהרות, ספ"ה: והרוטה פשתנו. רוטה היא סוחט. ובגלל זאת, כמו שהעירונו למעלה, בפרק הפשתה לא יכל הבעל לכוף את אשתו לטוות פשתן.

2) כמבואר למעלה בפרק הפשתן בארוכה.

3) בדבר הבגדים הדקים והעבים עיין להלן בפ' האריגה.

4) תוס' פרה, יב, טז, כמבואר למעלה.

5) כמו שנראה מציורים על־דבר התגברות המים החיים היוצאים מירושלים, לאמר, ממזבח הזהב עד צזרות כחוט של שתי, מן העזרות עד מפתן הבית כחוט של ערב, מכאן ואילך כמפי הפך (שקלים, ו, ב, בגמרא), וכן לענין מצורע: רבי יהודה אומר, אם יש במקום אחד כדי להקיפו בחוט ערב יש בו להעלות ארוכה, וכן אמר ר' עמרם: תנא, ב' ירכותיו כב' חוטין של זהורית, וא"ר עמרם, עלה כשל ערב, וב' זרועותיו כב' חוטין של זהורית, וא"ר עמרם: עלה כשל שתי (נדה, כח, ע"ב).

6) כמו שמתברר מדברי המשנה כתובות, ה, ט: ואם אין נותן לה מעה כסף לצרכיה,

ובשעה אשר במשקל מנה גדול של ארבעים סלעים נמצאו ארבע פקעיות של שתי, לאמר, כל פקעת של שתי היתה של עשרה סלעים בגליל, נמצא במשקל זה בעצמו רק שתי פקעות של ערב, אשר משקל כל פקעת היה של עשרים סלעים, וממילא לא היה להם צורך לשער את מדת המטוה על־פי המשקל, אלא על־פי הפקעת, ואם אמרו: פקעת של שתי, אז ידעו, כי זה מטוה במשקל עשרה סלעים בגליל, ובאמרם: פקעת של ערב, אז ידעו, כי זה מטוה במשקל עשרים סלעים בגליל 1). כנראה נקרא בשביל זה בימיהם חוט המטוה

מעשה ידיה שלה ומה היא עושה לו? משקל חמש סלעים שתי ביהודה, שהן עשר סלעים בגליל, או משקל עשר סלעים ערב ביהודה, שהן עשרים סלעים בגליל. נראה מזה, כי גדלה עבודת טוית השתי כפלים משל ערב: מטוה של שתי במשקל של חמש סלעים היה שוה בעבודת טויתו למטוה של ערב במשקל עשרה סלעים, לאמר, מספר החוטים הנטוים של הראשון עלה כפלים על מספר החוטים הנטוים של השני, כשהיו שוים במשקלם, בשביל שחוטי השתי היו דקים, וחוטי הערב עבים מהם כפלים. מתוך משנה זו נוכל להוציא תולדה מוכרעת, כי היתה להם מדת אורך קצובה בשוה לחוטי השתי ולחוטי הערב, כי רק באופן כזה יכלו לאמר בהחלט, כי חמש סלעים שתי שוה בעבודת טויתו לעשר סלעים ערב ביהודה, וכן עשר סלעים שתי לעשרים סלעים ערב בגליל, לאמר, כפלים, כי בהביאם במספר שוה את חוטי השתי אל חוטי הערב, והראשונים עלו במשקלם רק מחצה מאשר עלו חוטי הערב, אז ידעו בדיוק, כי עבודת הטויה של הראשונים עולה כפלים על האחרונים, כשהמה שוים במשקלם, אבל אם לא היתה להם מדת אורך קצובה בשוה לחוטי השתי ולחוטי הערב, מאין ידעו לשער את דבר ההבדל הזה? זאת ועוד אחרת: אם היתה להם מדת־אורך קצובה לכל חוטי הטויה בשוה, אז היה להם צורך לשנות את מדת גודל הפיקה, אשר סביבה נכרכו חוטי הטויה לשתי לבד, לערב לבד ולסקאים לבד, אבל אם לא היתה להם מדת־אורך קצובה כזו, הלא יכלו להשתמש בפיקה אחת שוה במדת גדלה לכל טיבי החוטים, אשר היו שוים במספרם ובמשקלם והיו נבדלים זה מזה במדת ארכם.

1) כמו שמתברר מדברי התוס' כלים, ב״מ, ו, ו, המובאת בחולין, קלח, ע״א וזו לשונה: חמת חדשה אעפ״י שמקבלת רמונין טהורה, תפרה ונקרעה שיעורה ברמונים: רבי אליעזר אומר בפקעיות של שתי מארבע למנה, שהיא ארבעים בסלע. ועיין בפירוש הר״ש לכלים, יז, ב, האומר בביאור התוס' הזאת לאמר: מנה גדול של ארבע סלעים יש בו ארבע פקעיות, נמצא: לפקעה אחת עשר סלעים, ושמא זה הוא שיעור מלאכה בגליל, דתנן בפ' אעפ״י (כתובות, סב): מה היא עושה לו? משקל חמש סלעים שתי ביהודה שהן עשר סלעים בגליל. הערתו זו תהיה לודאית בעינינו, אחרי אשר נניח, כי בודאי נתנו לשיעורם על־דבר כמות מעשה ידי האשה לבעלה מדה קצובה אחת בלתי־תלויה במשקל, וזאת היא הפקעת, לאמר, כי האשה מחויבת לטוות לבעלה במשך שבוע ימים פקעת אחת של שתי, או פקעת אחת של ערב, ולכן נמצא בתוס' תמורה, ד, ח: או שנתן לה שכר פקעתה... הפקעת הזאת היתה להם למדה, אשר על־פיה שיערו גם את

היחידי בשם „מעה" על שם משקלו משקל מעה[1], כמו שנקרא מספר גדול של חוטים יחידים כאלה בשם משקל סלע, עשר סלעים. — חוט המטוה היותר דק היה כנראה זה של צמר צבוע זהורית[2]. הטווים את החוטים היו שוזרים חוטים אחדים לאחד[3], אם היו צריכים לחוט אחד עבה או פתוך לצורך הארג[4]. כנראה, נקרא החוט השזור בשם מְּזוֹר[5]. והפליגו כדרכם בדבר שזור חוטי הארג בכלי־המשכן, ואמרו בברייתא: דברים שנאמר בהן שש — חוטן כפול ששה (וע"ש זה נקרא שש), משזר — שמונה, מעיל — שנים עשר, פרֹכת — עשרים

משקל הצמר, שעל בעל הצמר לתת ראשית הגז לכהן, לאמר, משקל חמש סלעים ביהודה שהן עשר סלעים בגליל (תוס' חולין, י, ה).

1) כמו שראינו בהערה הקודמת, נערך כל מטוה על־פי משקלו, וממילא היה הסלע משקלו הגדול והמעה משקלו הקטן, עד שהיה נקרא כל חוט מטוה יחידי בשם מעה, כשם שנקראה כל מטבע קטנה, כמו שהנגו מוצאים מפורש בוי"ר, רפי"ז, על המקרא: ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם: האשה הזאת טוה מעה אחת עבה, ומעה אחת דקה: אלו לציבים ולעונות, ואלו לאספריטין, כגרסת הערוך בערך צב. ציבין ועונות פירושם בל"י: חוטים ונימין, ואספריטין בל"י חבל, σπάρτον, לאמר, חוטים דקים ועבים. כל המפרשים, גם הקדמונים, לא עמדו על פירוש המלה „מעה", על־כן יש אשר הגיהו וכתבו במקומה „מפה" או „מטוה", כמו בשו"ט, ע"ג. גם מעשה ידי האשה נערך במעה, כמפורש בכתובות, ה, ט. — אחר־כך מצאתי, כי הרש"ש בתוספותיו לפירושו בויקרא רפי"ז הקדימני במראה־מקום זה. — המנה היא מלה יונית μνᾶ, משקלו היה לערך יותר מכ"ח לוט, היינו קרוב לליטרא, במטבע היה מחירו לערך 22 טלר 12 גר. בדבר משקל הסלע והמעה עיין ד"ר מ"א לוי, „געשיכטע דער יודישען מינצען" ובכפתור ופרח פט"ז, ועיין בתפארת ישראל, ריש פ"ו דשביעית.

2) ב' ירכותיו כב' חוטין של זהורין (נדה, כה, ע"ב; ירוש', שם, פ"ג, ד"ג, ע"ד).

3) שזר היא מל"מ וגם בל"ע הוראתה היא פתול חוטים אחדים לאחד: אלו נאמר חוט אחד, כפול שנים, שזור — לשלשה, משזר — לששה... (ירוש' שקלים, פ"ח, דכ"א, ע"ב): שזור לי חוטין ואנא חויט ליה (אי"ר, פ' רבתי).

4) בשזורין, שזורין נמי אדעתא דשיפתא דגלימא עייפינהו (עירובין, צו, ע"ב), פירוש, לעשות שפה עבה בארג הבגד. וכן: מעיל כולו של תכלת היה שנא' (שמות, לט) ויעש את מעיל האפד כליל תכלת, שוליו כיצד? מביא תכלת וארגמן ותולעת שני שזורין ועושָׂה אותן כמין רמונים, שלא פתחו פיהן, וכמין קונאות של קנסות בראשי תינוקות (זבחים, פח, ע"ב), קונאות מל"י κῶνος, קרויזעל, קוגעל; קנסות כמו קלסות, לאמר, כובעים, פירוש: חדודי הכובעים.

5) ההן דעבד ממזור חייב משום טוה (ירוש' שבת, פ"ז, ד"י, ע"ג). כנראה כמו משזר בעברית; לדעת שיינהאק בהמשביר הוראתה כמו מזור בירוש' שבת, כ, ע"ב: עשאה מזור, מל"מ: לא זורו (ישעיה, א, ו), לאמר, פתילה לשומה במכה, א"זר פותלים אותה בין האצבעות, ונראים דבריו.

וארבעה, חושן ואפד – עשרים ושמונה [1].

ד. הטויה מלאכת נשים. מלאכת הטויה היתה בימיהם, כמו שהיא גם היום בארצות המזרח, מלאכת הנשים. לדעת רבי אליעזר היה הבעל כופה את אשתו לעשות בטוית הצמר, אפילו היתה עשירה מבית־אביה והכניסה לו מאה שפחות, כי הטויה היתה בעיניו גם לאחד מהאמצעים לשמור על צניעותן, לבל תבטלנה ותבאנה לידי זמה [2], ורשב"ג אומר, אף המדיר את אשתו מלעשות מלאכה יוציא ויתן כתובה, שהבטלה מביאה לידי שעמום [3]. גם נתנו שיעור, כמו שראינו, לכמות המטוה, אשר על האשה לטוות לבעלה בכל שבוע: משקל חמש סלעים שתי ביהודה, שהן עשר סלעים בגליל, או משקל עשר סלעים ערב ביהודה, שהן עשרים סלעים בגליל, לאמר, פקעת אחת של שתי או של ערב. ואם לא היה הבעל נותן לאשתו מעה כסף לצרכה היה מעשה־ידיה שלה [4]. גם ניתנה לה רשות למכור מטוה בארבעה וחמשה דינר כדי לעשות כפה לראשה [5]. בגליל היה גדול עסק הפשתן וביהודה – עסק הצמר, ועל־כן עסקו הנשים בגליל בטוית הפשתן ובעבודה, וביהודה – בטוית הצמר ובתקוניה [6]. הרוכל, שהיה מוכר את כל צרכי האשה, היה מכריז גם־כן כי יש לו למכור כושים לצורך מלאכת הטויה [7].

הפלך היה מלַוה את האשה כל ימי חייה: בשעת שמחת־אירוסין היו נרות דולקות ומטות מוצעות (להסבת הקרואים) ונשים טוות לאור הנר ושמחות לה ואומרות: פלונית מתקדשת היום, מתקדשת [8]. זה היה הנמוס הנהוג בכל שמחת אירוסין [9], כמו שהיה המנהג ברומא, כי נכנסה הכלה לבית בעלה בפלך ובכישור–כלי הטויה (Ovid, Fastic, lib. II). מהקנינים המיוחדים

---

1) יומא, עא, ע"ב.

2) כתובות, ה, ה.

3) שם, שם.

4) שם, שם.

5) ב"ק, קיט, ע"א, דינר כסף עלה כמו ע' פפניג במטבע, ודינר זהב הוא ארבעה דינרי כסף.

6) ב"ק, י, ט.

7) ר"י הסנדלר עבד גרמיה רוכל, יומא חד עבר קומי בית חבישה דרבי עקיבא וחוה מכריז ואמר: מאן בעי מחטין, מאן בעי צינורין... אודיק ליה רבי עקיבא מן כותה א"ל: אית לך כושין (ירוש' יבמות, יב, די"ב, סע"ד).

8) גיטין, פט, ע"א.

9) עיין מאמרי „מנהגי אירוסין והנשואין" בהעתיד, ח"ה, ולהלן בח"ב, בפ' הנשואין.

לאשה נחשבו: הפלך והעיסה [1], גם כשהיתה משוחחת ומשעשעת עם חברותיה היתה טוה בפלכה [2]. ועל־כן אמרו לאשה במליצה כי תפסק מסיחתה: פְּסִיק מַעְזְלִיךְ וַחֲסִיל שוּעתךְ [3], הפלך היה לפעמים בידי האשה לכלי־זין להרוג בו אדם [4], ואמרו: אין חכמה לאשה אלא בפלך [5], ובמליצתם אמרו: לֵאָה תפסה פלך הודאה, ועמדו הימנה בעלי הודיה; רחל תפסה פלך שתיקה, ועמדו כל בניה בעלי מסטירין [6]. האָמה, אשר ידעה לטוות, עלתה בערכה הרבה על זו שידעה לאפות ולבשל, ולפיכך כשהניח רב חיננא לבניו, רבה ורב דימי, שתי אמהות, אשר האחת ידעה לאפות ולבשל והשניה לטוות, באו לדין לפני רבא על־דבר החלוקה בהן [7]. גם האשה (האבלה) טוה בפלך בתוך ביתה [8]. האשה עם פלכה היתה לנושא משלים בפיהם [9]. הקְלָתָה הנזכרת למעלה שמשה להן גם לכסוי ראש [10]. עליו נאמר באשה עצלה: היא קַיָמא ודיקולא שפיל [11]. מנהג הנשים היה להתאסף בכנופיא אחת בחוץ ולטוות לאור הלבנה ולשוחח יחדו על־דבר חדשות היום [12].

לפי דברי הגדה אחת ידעו הנשים בימי תורת־משה חכמה יתרה לטוות מעל־גבי הבהמה [13].

---

1) כתובות, ס, ד ובגמרא פו, ע״ב.

2) הדא איתתא בהדי שותא פלכה (מגלה, יד, ע״ב).

3) מדרש שמואל, כג, כגי׳ הרד״ל.

4) סנהד׳, צה, ע״א.

5) יומא, סו, ע״ב; ירוש׳ סוטה, די״ט, ע״א.

6) ב״ר, ע״א.

7) ב״ב, יג, ע״ב.

8) מו״ק, כא, ע״ב.

9) כגון: לאשה, שהעשירה מפלכה, אמרה: הואיל ומן הפלך הזה נתעשרתי, אינו זז מתחת ידי (ב״ר, ספנ״ו).

10) כתובות, עב, ע״ב: קלתה אין בה משום פרוע ראש. ופירש רש״י: קלתה—כלי שיש לו מלמטה בית־קבול להולמו בראשו ובית־קבול מלמעלה לתת בו פלך ופשתן, והעיקר כמו שפירשתי.

11) סנהדרין, ז, ע״א. פירש רש״י: כשהאשה מנמנמת הסל שעל ראשה, שהיא נותנת בו פלכה ומלאכת ידיה בו, שפיל, כלומר, מתוך שהיא עצלה אין מלאכתה ניכרת, וכולן משלות הן. הקלתה נקראת בשם „דיקולא״ בשביל שנעשה מעצי דקולים. מלאכת רב כהנא היה למכור: דיקולי לנשים (קידושין, מ, ע״א).

12) משישאו ויתנו בה מוזרות (טוות) בלבנה (סוטה, לא, ע״א).

13) בשבת, עד, ע״ב דרשו: שטוף בעזים וטווי מן העזים, וכן בתרג׳ דבהי״א, ב, יח

ה. שמות מלאכת הטויה. מלאכת הטויה נקראה בפיהם גם על שם הכלי לאמר: „פֶּלֶךְ" במקום „טוֹה"[1]. גם נקראה הטויה בשם „מָזוֹר" לטוית פשתן ו„מָצוֹר" – לטוית צמר[2]. וכן נקראה הטויה בשם: עֲזַל, עָזְלָאִי, עָזִיל; הַטָּוֶה נקרא בשם: מַעֲזֵילָא; הַמַּטוה בשם: מוּעֲזָלָה, מַעְזְלָא, עָזִיל, עִזְלָא[3]. ונמצא במקום עייני"ן אלפי"ן לאמר על טוה: אֲזָלוּיָא, למטוה: איזלא, למלאכת הטויה: אֲזַל[4].

והות עזלא בחכמתא ית מעזלא על גויותהון דעזא כדלא גזיין. ואם כי הדברים נראים כדרשה בעלמא מדיוק הכתוב, כאשר דחה באמת רב כהנא את הדרשה הזאת באמרו: אין דרך גזיזה בכך ואין דרך מנפץ בכך, ואין דרך טווי בכך, בכל־זאת לא היתה הטויה מעל־גבי בהמה רחוקה מן המציאות, למשל בכבשי ־קַרְמַנְיָה, אשר על־יד זרוע הים הפרסי, אשר צמרם נחשב ליותר טוב שבעולם, נלקח צמרם לא על־ידי גזיזה, אלא על־ידי גשירה (אַריאַנס, אינדישע געשיכטען), ואם־כן אפשר לפתול את הצמר לחוט ישר מן הבהמה באמנות ובחכמה יתרה. וכנראה ידעו את טיב כבשי הקרמנים כמו שידעו את טיב שוריהם: „תורי דקרמונאי" (נזיר, לא, ע"ב) לפי פירוש הערוך. אבל ביחוד היו נוהגין בעזים לתלוש ולא לגזוז, ועל־כן קראו בשם נוצה (עיין חולין, קלז, ע"א, וברש"י שם), ואם־כן היו הנשים תולשות מן העזים וטוות.

[1]) כמו שנשמע מהלשון: אתתא בהדי שותא פלכה (מגילה, יד, ע"ב), לאמר, כשהיא מדברת היא טוה, וגם מן המאמר בב"ב, יג, ע"ב: חדא ידעא אפיא ובישולא, וחדא ידעא פלכא, לאמר, לטוות.

[2]) אנן תנינן: מוצרות, אית תניי תני: מוזרות, מאן דמר מוצרות: מצרן צמר, ומאן דמר מוזרות: שזרן כיתן (ירוש' סוטה, רפ"ו, ד"כ, סע"ד). ואפשר נבנתה המלה „מצר" מ„צמר", להוראת טוית הצמר. הוראת מזר היא כנראה מעברית לערבוב, כמו ממזר לערבוב הזרע בבני־אדם, ומזה, כנראה, ביצים מוזרות (חולין, קמ, ע"ב), שהחלמון מעורב בו בחלבון. בדבר הוראת ממזור בטויה נזכר למעלה. ובודאי אין הוראתה מטוה שלם, כי אז לא היה צריך לאשמעינן: ההן דעבד ממזור חייב משום טוה (ירוש' שבת, ז, ב, י, ע"ג).

[3]) היכמא דמַעֲזֵילָא עָזִיל על פלכתיה (קה"ר, פ' אל תבהל): הדא אתתא... דשרקה מַעְזְלָה, פירוש, צובעת את המטוה (ירוש' שבת, ז, ד"י, ע"ג). בל"ס: מועזלא. לפי רש"י והרבה מן המבארים, וכן ראה כמבואר להלן בפ' הצביעה, זאת היא המלה „מאזל" ביחזק', כז, יט, וכן היא מתורגמת: שַׂדְיָא; וכפיה תמכו פלך (משלי, לא, יט) מתורגם: וידהא לבבין מעזלא; — עָזִיל נמצא בפעל: דשיע ועזיל (בתרי"א לדברים, כב, יא וכן בקה"ר למעלה) וגם בשם למטוה: ויביאו מטוה (שמות לה, כה): ומאתן כד עזול; וכן אשכח עָזִיל (ירוש' ב"מ, רפ"ב, ד"ח, ע"ב); דיזבון ליה עזול קטן (ירוש' ע"ז, פ"א, דל"ט, ע"ג); וכן נקרא ארג פשתן בשם: „עזלי כתן" באַפִּיפוֹרין של יֵב־סְוֵנֵה 8 (13442), שורה יג, ידן; „עזלי כתנא" (בשורה כ).

[4]) רבי יצחק נפחא אשכח קיבורא דאזלי ביה אזלויי... (ב"מ, כ"ד, ע"ב ועיין לעיל מדימר פסק ליה בסורא דאזלי (עירובין, ח, ע"א כגרסת הערוך).

גם נקראה מלאכת הטויה בשם: שְׁדָא[1]; גוז[2].

שיעור המלאכות של לִבּוּן, נפוץ, צביעה, טויה, לחייב עליהן בשבת, הגבילו כמלא רוחב סיט כפול[3] (שבת, יג, ד; תוס׳ שם, ט, (י), ג).

ג. הצמר המלאכותי

הצמר המלאכותי בזמן הזה הוא הצמר, אשר שבים ומוציאים אותו היום מִבְּלָאֵי בגדים, משחקיהם ומסמרטוטיהם, הצמר אשר כבר מלא פעם את תעודתו בתעשיה, והֻשלך כדבר אין חפץ בו עוד, ועל הרוב היה מונח כבר באשפה, והוא שב באופן כזה לתחיה. הבלאים מנקרים ומחטטים באשפות

---

1) הוראת „שְׁדָא" בערבית וכן בארמית הוא סִדור חוטים בטויה: חוטי דזהוריתא דשדתיה דומה בת דומה (גיטין, סט, ע״ב); דהוה יתבה קא שדיא פילכא (כתובות, עב, ע״ב); אדעתא דגלימא שדנהו (עירובין, צו, ע״ג, לפי גירסת הערוך; בנוסחאותינו: טוינהו); למיתב צלה ולמשדי אשלא (סוכה, טז, ע״א ובעוד מקומות).

2) אין אסור משום כלאים אלא טווי וארוג שנאמר (דברים, כב, יא) לא תלבש שעטנז: דבר שהוא שוע, טווי ונוז, רשב״א אומר: נלוז ומליז הוא את אביו שבשמים עליו (כלאים, ט, ח, ספרי כי תצא, רל״ב). בדבר מקור המלה נוז כאן ובדבר הוראתה מתקשים כל המפרשים וחוקרי הלשון, עד כי קאהוט מחליט בעה״ש ערך נוז, כי המלה הזאת היא המצאת החכמים ולא נמצא כל מקור לה, אבל באמת טעה בזה; והנה דעת רשב״א היא, כי הוראת נוז היא בהשמטת למ״ד כהוראת „נלוז" בכה״ק (משלי, ג, לב; יד, ב, ישעיה ל, יב) למפתל, מעקל ומעקם את דרכיו („מליז הוא את אביו שבשמים עליו"), וכן הוראת נוז הוא עקילת החומט ופתולו והיינו שזור, ולדעתו כל חוט הנטוה או הנשזר בצמר ובפשתים יחדו אסור משום כלאים. דברי רשב״א מקוצרים וקטועים הרבה ועל־כן אינם מובנים כל צרכם. בדבר הוראת „נוז" האמתית צדק מאד לדעתי הר״ב בהערוך, כי מקורה ביונית וברומאית אשר בהן הוראת neo, νέω, בעתיד νήσω (נֵזוֹ), netum, היא טויה; פתול, שזור, אצל פליניוס, ה, ג, היא מצרפת בהוראתה גם את האריגה (עיין שעללער, לאטייניש דויטשעס האנדלעקסיקאן, לייפציג 1796, עמוד 1750), ולפי זה פירוש טווי ונוז הוא: טווי שזור, ארוג. — קאהוט דוחה בחנם את השערת ר״ב זו בהחליטו בטעות, כי הוראת νέω בעתיד νήσω היא תפר; בירוש׳ כלאים, בסוף פ״ט, ל״ב, ע״ד משתמשים בנוז כמו בפעל עברי ואמרו: אלו תנינן שעט ולא תנינן נוז הוינן אמרין הא לנוז מותר. בדבר מלאכות שעטנז עיין להלן באשפרה.

3) בגמרא (שבת, קו, ע״א) מפרשין סיט הוא הפסק שבין אצבע לאמה, כמו שאדם יכול להרחיבו ואם טוה וליבן ונפץ וצבע, שהן כולן אבות־מלאכות, חוט אחד ארוך כשיעור הזה, חייב (רש״י). ר״א הקליר בפיוטו לפ׳ שקלים מגביל את מדת האורך הזאת: והזרת מותחת עד שנים בסיט (אורך הזרת הוא כשני סיטים) וארבע אצבעות ורוחב ארבע אצבעות (עיין בכורות, לט, ע״ב ומנחות, מא, ע״ב) שוות אלן הטפח והסיט (עיין לוי). וכן פירש רה״ג בכלים, יג, ד: הסיט

ובמזלגותיהם הם מוציאים מתוכן את הבלאים, השחקים והסמרטוטים הנמכרים לסוחרי סמרטוטים, הבוררים אותם למיניהם, לפי טיבי החמרים, אשר בהם נארג בראשונה.

בבית־העבודה לתעשית הארג קורעים וגוזרים אותם ומפקיעים את נימיהם ושבים וטורפים ומנפצים אותם ומעבירים עליהם את כל פרטי עבודת הטויה, ויש אשר טורפים בהם גם צמר כבשים ומוציאים מהם חוטי מטוה המשמשים לצורך הארגים הזולים לשתי ולערב וגם לצורך הזֶרֶב של הארגים היקרים. התפקיד של הצמר המלאכותי בתעשית הארג הוא עתה כמעט לא פחות נכבד מאשר של הצמרים הטבעיים בעצמם.

הצמר המלאכותי בימי המשנה והתלמוד

גם בימי המשנה והתלמוד ידעו להשתמש בבלאים, בשחקים ובסמרטוטים להפקיע את נימיהם ולהשיבם לתחיה במטוה לצורך ארגים חדשים, לפיכך פסקו כי צמר טוּוי הוא שנוי דהדר לבריתו [1]; וכן נמצא בדבר בגד שנראה בו נגע ועשאו שתי [2], לאמר, עשו ממנו צמר מלאכותי ושבו וטוו אותו לשתי, על־כן אמרו בבגד שנקרע ג׳ על נ׳ שהשליכה באשפות טהורה (שבטלה מתורת בגד), החזירה (מהאשפה) טמאה (ששבה להיות נחשבת אצלו לבגד); לעולם השלכתה מטהרתה וחזרתה מטמאתה (כלים, כז, יב), ורק הארגמן והזהורית הטובה אין ההשלכה באשפה מבטלת את ערכם (שם, שם), בשביל שהבלאים מוציאים אותם מן האשפה להשתמש בהם, בלי עבוד ותקון שנוי עיקרי, אבל לא כן בג׳ על ג׳ של ארג פשוט, בו רק החזרת הבעלים בעצמם משיבים לו

פירוש ד׳ אצבעות באליינא (תרג. של בהן) שהוא גדל שיעור הסיט שית בזוטרתי, פי׳ מדת רוחב של אצבע זוטרתי מלמטה היא חלק ששי של ארבע אצבעות עם האגודל (עיין צה״ש, סט, ב).

1) ב״ק, צג, ע״ב.

2) תוס׳ נגעים, ה, יג, בגד שנראה בו נגע ועשאו שתי, שתי ועשאו בגד יראה כתחלה,— מפשטות הלשון נראה כפירושי בפנים, כי בפקיעת נימים בלבד היה אומר: והפקיעו ממנו נימיו, כי החוטים שמפקיעים למשל מבגד צמר אינם יכולים לשמש ישר לצורך שתי, כי כבר נתרַפּו במלאכת האריגה והכביסה ורק כששבים ומתקינים אותם בכל תקוני הנפוץ והטויה הם מתכשרים גם לשְׁתִי; בריש פרק חמישי כבר הזכרנו בדבר הפקעת נימי בגדי המשי בידי נשות רומא, אמנם כדי לשוב ולארגם לשמלות; אולם בפשתן ובמשי לא היה אז הבדל בין ערב לשתי ומן הלשון ועשאו שתי משמע, כי בבגד צמר משתעית המשנה, וכן ידעו הנשים בזמן התלמוד להפקיע נימין מבגד ולתפור בהם, כמו שנראה מבכורות, ח, ע״ב: כריכו לי מינוה ערבי ואיתייטיה, פירוש: צהוי־או לי ממנה חוטין ואתפור בהם.

את ערכו מקודם, אבל לא אם מוציאים את הבלאים מן האשפה לצורך הפקעת הנימים. ולדעת רבי אלעזר: אף מטלית חדשה כיוצא בהן (שם, שם), בשבילן שהמטלית החדשה משמשת כמו שהיא לעשות טלאי ע״ג בגד ואין משמשים בה להפקיע את נימיה. — גם היו מפקיעים מבלאי בגדים פתילים להדלקה, ולפיכך אמרו כי גם בביהמ״ק היו מדליקים נרות שבפנים מבלאי מכנסי כה״ג ונרות שבחוץ מבלאי מכנסי כהן הדיוט[1]; ומבלאי מכנסי הכהנים ומהימיניהם היו מפקיעין ומהן מדליקין שמחת בית־השואבה[2], והיה פקיד מיוחד, שהיה ממונה על הפקיע[3]; גם קצצו את הבגדים ועשאום מוכין[4].

מיני הסמרטוטים. כנראה נמצאו אנשים מיוחדים, שעסקו בלקיטת הסמרטוטים והבלאים, שנקראו על שם זה בשם בַּלָּאִים[5]. ושמות שונים יש אצלם במיני הסמרטוטים כגון: בַּלָּאוֹת[6];

---

1) ירוש׳ סוכה, ה, דנ״ה, ע״ב.

2) סוכה, ה, ג.

3) בן בבי על הפקיע (שקלים, ה, א). בירוש׳ פאה, פ״ח, כא, ע״א מפרשין: שנתמנה על הפתילה. הרי״ל מעיר בערך פקיע, כי לאביי ביומא, כג, ע״א, נתחלף בין הממונה על הפקיע שבשקלים ובין הממונה בפקיע שביומא, כי הראשון הוא בודאי ממונה על הפתילה, אחרי שבמשנה שם נמנים רק הפצי המקדש, כמו חותמות, נסכים וכיו״ב, אבל לא חפצים צדדים; והשני — על הלקאה, עיי״ש, אבל עיין בתשובות הגאונים, הוצאת הרכבי, סימן ש״ל, עמוד 158, פירושם, כי „הפקיע" של הלקאה היה מקל, שתלו בו פשתן מופקע ומופשל בחבל... כמו שמפקיעין צמר של גפן או פשתן או סמרטוט ועושין פתילות לנרות, וזו היא שאמרו: לא יפקיענה בסודרין (שבת, ג, ג) ובאותו חוט המופקע מכין את הנלקה.

4) נגעים, יא, יב.

5) בקידושין, ע, ע״ב נמנים: טַלָּאֵי, דַּבָּאֵי; בַּלָּאֵי, זַגָּגֵי, כולם לפסול. — בש״ס כ״י הגירסא „זַגָּגֵי", בש״ס הנדפס „זַגָּגֵי". לפי הי״א שבערוך נקראו על שם מלאכותיהם, לפי הערת קאהוט ופירושו נמנו כאן בעלי אומניות מיוחדות: טַלָּאֵי — המתקן טלאים בבגדים; דַּבָּאֵי — עושה חביות; בַּלָּאֵי — מלקט בלאים; זַגָּגֵי — מזגג.

6) והיא מתכסה בבלאותיהן בימות החמה (כתובות, ה, ח), מרדה הפסידה, בלאותיה קיימין (שם, סג, ע״ב); אין לה לא כתובה ולא בלאות (גיטין, ח, ה); המורדת והיוצאת משם שם רע אין לה לא מזונות ולא בְּלָיוֹת (ירוש׳ כתובות, ה, י). בכל המקומות האלה המובן של בליות הוא בגדים ישנים בלואים, שהם קנין הבעל, וכן נודעו בַּלָּאֵי מכנסי הכהנים הנזכרים למעלה; כי סליק ר׳ זירא אשכחינהו לר׳ אמי ור׳ אסי דקאכלי בבלאי חמתות (חולין, קז, ע״ב), חמתות, בלוין וכורכין ידיהן בהם ואוכלים בלי נטילת ידים (רש״י); בְּלִיתָא דאית ליה שיפתא (אימרא) (שבת, קלד, ע״א): בליתא דפרסא למינפריה (חולין, ח, ע״ב), פי׳ בלאות המסך לקנח בהן; דקא צייר בבליתא (קידושין, מח, ע״ב); כורך בבלאות; ביחוד הצטערו על בליית מאני דרבנן

טַפְּסָן[1]; **כְּתִיתִים**[2]; **טְלָאִי, מַטְלִית, מְטֶלֶת, (מַטְלִיוֹת, מַטְלָנִיוֹת)**[3]; **מַרְטוּט**[4]; **מַרְקוֹעַ**[5]; **נִקְרָא**[6]; **סְמָלִים**[7];

וּאמרו: הני מאני דרבנן דבלו מחופיא דידהו (ברכות, ו, ע״א), מהחכוך שמתחככים בהם השדים.

1) בלויי סחבות (ירמיה, לח, יב) מתרגמין: בלאי טפסן, פי׳ בל״ע בגד מתועב מגואל (קאהוט).

2) מל״מ כתת, חתיכות בגדים כתותות: נותנים ע״ג מכה מוך יבש וספוג יבש, אבל לא גְמִי יבש ולא כתיתין יבשין, — קשיא כתיתין אכתיתין? לא קשיא: הא בחדתי הא בעתיקא (שבת, קלד, ע״ב), חתיכות בגדים דקות (רש״י); הני כתיתין מסו (מרפאין) (שם, נג, ע״א), והיינו כעין שאַרפּי שלנו (לוי); אם יש לו (לקב הקטע) בית קבול כתיתים טמא (שבת, י, ח); דאית ביה (בקב הקטע) כתיתין ומשום תענוג (יבמות קב, סע״ב; יומא, עח, ע״ב).

3) מקורה „טלא״ בל״מ בהוראת מנומר בכתמים, מזה: טלא ע״ג חמור (סוכה, לז, ע״ב); טלָאִי ע״ג טלָאִי (ברכות, מג, סע״ב) ובמקומות אחרים; מטלת שטלאה על השפה (כלים, כז, ו); טלה עליו את המטלת (שם, כו, ב; ירוש׳ שבת, פ״ו, ד״א); שהוא טולה עליו מטלית (ספרא, יג, נו, ועיין נגעים, יא, ה, ו, טו), וכן נמצאת התמונה מטלית: יעשה מטלית לרקיע (ב״ר, רפ״ד); מטלית פחותה משלש (זבחים, צד, רע״א), וכן הרבים נמצא: מטליות כמו: מטליות מטליות היו גולין (ריש אי״ר, פתיחתא, ה); כותים מה היו עושין? מטליות מטליות, והיא נשרפת (פסדר״כ, עמוד קיד, ע״ב) וכן מטלניות: מטלניות שאי, בהן שלש על שלש, דלא חזיין לא לעניים ולא לעשירים (סוכה, טז, ע״א); ומטלניות שאין בהן שלש על שלש (ב״ב, כ, ע״א) ועוד במקומות אחרים.

4) מרטוט: מעדה בגד (משלי, כה, כ) תרג׳: דשקל מרטוטי בל״ס בקָאוֹת. לדעת פליישר אין מרטוטי מקורה של סמרטוט, אלא היא מלה יונית μαλλοτή; ר׳ יונה תָּרֵי מרטוטה (ירוש׳ תענית, ד, סד, ע״ג) פי׳ שרה סמרטוט; סיפלני דמרטוט עמרי... סיפלני דמרטוט דכיתן (ירוש׳ שבת, ספ״ד, ד״ז ע״א), פי׳ תחבושת של סמרטוטי צמר ושל סמרטוטי פשתן; וכן השתמשו בו בהלצה לדברים טפלים כמו: עדיין ר״ש ב״י קיים ואתון תליין ביה מרטוטיכון (ירוש׳ מ״ש, א, נב, ע״ד) פי׳, רשב״י עודנו חי ואתם הנכם כבר תולים בו דבריכם הטפלים!

5) מרקוע, בל״ע חתיכת בגד בלויה לתקון בגדים: מרדעת אית ליה ובה עשרים וארבעה מרקעין, חייט ליה מן הכא ומתבזע מן הכא (אי״ר, פ׳ רבתי); איסטווא (צ״ל איסטלא) דההוא גברא אית ביה תרי עשר מרקען (ירוש׳ מ״ש, פ״ד, דנ״ה, ע״ב), מזה המליצה: איתקלף מרקועך (ירוש׳ סנהדרין, ד, ג), לאמר, נטל הטלוי ששמת על בגדך, פי׳ בטלה קושיתך.

6) נקרא: סמרטוט מנוקר, או מל״ע: דבר אין חפץ בו (קאהוט). יותר טוב לפרש: הדבר שהוציאו אותו מאשפה ע״י חפירה ונקירה, כמו: תרנגול המנקר באשפה (פסחים, ח, ע״ב; ע״ז, ד ע״א). מזה: ליתי נקרא מקיקלתא (ע״ז, כח, ע״א). עיין פירוש רש״י. לפני הר״ח והערוך היתה הגירסא בשבת קל״ד סע״ב: ש״מ האי נקרא מסי, ופי׳ הר״ח כתיתין, סמרטוטים יבשים, שיש עליהם טינוף וצואה ריעי (עיין לוי).

7) סמלים: הסל, הסולייס והסמלים (ירוש׳ ע״ז, ג, מ״ב, סע״ג), סמרטוטים, בגדים בלויים

סְמַרְטוּט[1]; פְּרַנְקָא[2]; קְרָעִים[3]; שְׁחָקִים[4]. — הבגד שנעשה מטלאים נקרא בשם „חָרוּד[5]".

מכל המקומות האלה במקורים התלמודיים, אשר בהם נזכרים כל מיני הסמרטוטים הללו במקרי חיים שונים וגם לתַבֵּל בהם את חדודיהם, הלצותיהם ודברי מהתלותיהם, הננו רואים, כי לבלאי בגדים, לסמרטוטים ולטלאים היה תפקיד גדול בחייהם היומיים, אחרי שהארג החדש עלה אז הרבה במחירו, כמבואר להלן, ורק העשירים יכלו להשתמש בו בעתים קרובות, אבל העניים וגם הבינונים השתמשו בו רק בעתים רחוקות מאד, כמו שהננו מוצאים גם עתה את הפלחים בארץ־ישראל ובסוריה רוכשים להם „עַבַאַיָה" חדשה רק פעם אחת בימי חייהם, ומנחילים אותה גם לבניהם אחריהם (עיין בספרי „משפט

בערבית, מזה: בא מיד ושִׁבר את הצִּץ וקצץ את הסמלונים (ספרא, בחקותי, פ"ג), פי' את עצי העול הכרוכים בסמלים, כדי שלא יפצע עורף השור (לוי).

1) סמרטוט מל"ע לבלאות: מנין לשנים שבאו לדין אחד לבוש סמרטוטין ואחד לבוש איצטלית בת מאה מנה (שבועות, לא, ע"א); מקנח בסמרטוט (שבת. קמב, ע"ב); פקקה בסמרטוט (פרה, ה, ז); מכסה בסמרטוטין (רו"ר, פ' ותלבנה); ממהדורי מילי ומסמרטוטי כלמי (ברכות, נא, ע"ב), פי' ממהזירים בעיירות ירבו תמיד דברים ומשחקי בגדים בלויים ירבו כנים; את המשפט הזה הוציאה ילתה אשת ר"נ, בקצפה על עולא; מי שאינו לא חגר ולא סומא ולא פסח ועשה עצמו כאחד מהם, המכריך סמרטוטין על עיניו ועל שוקיו ואומר: תנו לסומא, למוכה שחין, סוף שהוא אומר כן לאמתו (אדר"נ, פ"ג).

2) האי פרונקא אפלגה דכובא, שרי (שבת, קלט, ע"ב); מאי שנא מפרונקא? התם לא קפיד (שבת, מח, ע"א); פש ליה חמרא בכובא וצרייה בפרנקא (ע"ז, ל, ע"א). לדעת קאהוט מקורה בל"י φᾶρος—בגד סמרטוט. הר"ח פי' כסוי בפי הקנקן ויש בו נקבים קטנים לסנן בו את היין, וי"א פרונקא מטלית של בגד, שעשאו לכסוי כובא.

3) יכול יקרע וישליך את הקרעים לאשפות (ספרא, תזריע, פט"ז), כמו שעושים היום, ומנקרי אשפות מוציאים אותם מתוכם.

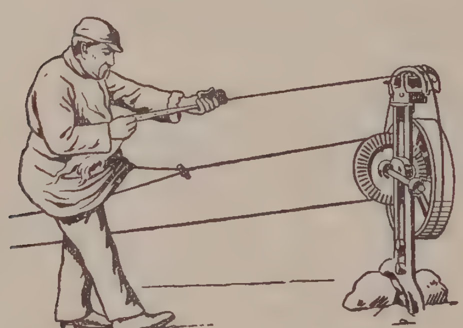
4) בלויי הסחבות ובלויי המלחים (ירמיה, לח, א) מתורגם: בלאי טפסן ובלאי שחקן; שחקי דכיתנא (נדה, יז, ע"א); אין נותנין לה לאשה לא חדשים בימות החמה ולא שחקים בימות הגשמים... והיא מתכסה בבלאותיהן בימות החמה והשחקים — שלה (כתובות, ה, ח); והיו בגדי הכהן משוחקים (זבחים, יח, ע"א); על ובקרחתו ובגבחתו (ויקרא, יג, נה) מתרגם אונקלוס: בשחיקותיה או בחדתותיה, פירוש, בחלק השחוק או בחלק החדש של הבגד, והוא על־פי הספרא האומר (תזריע, יג): בקרחתו אלו השחקים, בגבחתו אלו החדשים.

5) הקורע... ואת החרוד לא יצא (שמחות, סוף פ"ט). לפי השערת לוי היא מלה ערבית (הרר) והוראתה, בגד תפור מקרעים ומטלאים. הגירסא שם משובשת הרבה והגר"א הגיה: הקורע את הסולמות, את הלקט ואת השלל ואת המלל לא יצא, והשמיט את החרוד.

הישוב החדש בא״י, III), ולפיכך תקנו ברכה מיוחדה בשעת לבישת המלבוש בכל יום בכלל וברכת שהחינו ללובש מלבוש חדש[1]. גם העשירים היו משתמשים במטלניות, אבל של מדת אורך יותר גדולה מאשר העני; ועל מטלניות אמרו: חזו ליה לקריעה דלבושא[2]. אין להתפלא אפוא, כי השתדלו כבר אז לשוב ולהשתמש בהן לצורך אריגות חדשות, אם כי בודאי לא היו להם עוד כל מושג מאפני התעשיה החדשים של עבוד ותקון הצמר המלאכותי, שהתפתחו רק בתקופה האחרונה, אבל הצורך ההכרחי הביאם להשתמש בהם באיזה אופן שהוא כבצמר מלאכותי של היום, נמצא, כי היסוד והרעיון העיקרי של עבוד הצמר המלאכותי כבר נודע להם.

יב. הפשלת חבלים ומיניהם

אל מלאכת הטויה נחשבת גם הפשלת חבלים, אולם באמת היא המוצא הראשון של מלאכת הטויה בכלל, כי כפי שאפשר לשער היתה ההתחלה הראשונה של הטויה בידי אדם הפתול הגס של נימי צמחים חזקים לחבל. אחרי כי גם הלבשת האדם הראשונה מעלי־תאנה, לפי מסורת תורת משה, המתאשרת גם מדברי ימי התרבות הכללית, תפרו ויעשו להם חגורות (בראשית ג, ז), לאמר, פתלו למין חבל רחב, — התפירה היא פרי התפתחות מאוחרת הרבה ואי־אפשר היה כי השתמש בה האדם אז[3]. גם את עור החיה, שהיה גם־כן ממיני ההלבשה הראשונים, צריך היה האדם הקדמון לקשר אל הגוף על־ידי אמצעי־קשר כזה. הצורך ההכרחי הממשי של החיים היה בכל עת מוצא כל ההמצאות של האדם, וביניהן גם מלאכת הפתול של נימי צמחים אחדים לחבל אחד חזק. ועוד היום הננו יכולים לעמוד מתוך

ציור לב. מפשל חבלים בשעת מלאכת עבודתו.

1) ברכות, ט, ג

2) ב״ב, יט, ע״ב, פי׳ היא ראויה לעשות בה טלאי על הלבוש.

3) ובאמת כנראה ההוראה הראשונה של תפר בעברית הוא פָּתַל, קָשַׁר, כמו שנמצא עוד

עבודת כל מפשל חבלים על ראשית מעשה הטויה: את הנימים, אשר הוא קורא בשם נעורת, הוא נושא בסינורו הקשור לחגורתו, ובימינו הוא מושכם ומסַדְּרָם, במשיכה זו של הנימים מתוך הסינור נמצאת העבודה הראשונה של הטויה, השניה היא פִּתּוּל נימים יחידים לחוט, ולמטרה זו הוא תולה את קצה הנים, אשר כפף ללולאה קטנה, בצנורא של גלגל ההפשלה המצויר כאן. את תנועתו הסבובית מוציא המפַשל לפועל גם בנסיגתו, לאמר, על־ידי חבל ארוך הקשור אל חגורתו. גלגל התנועה הגדול מניע על־ידי חוט את הכוש הקטן, אשר קוטרו בולט מתוך החַיִץ, וכאן הוא מתכופף לצנורא, הכישור מפתל יחדו את הנימים התלוים בו. הפתול הזה של הנימים הולך ונמשך עד המקום, אשר שם עוצר המפַשֵּׁל בשמאלו על־ידי לחיצת החוט במטלית הטויה בעד פתול הנימים אשר עוד לא התכשרו ולא נסדרו. אחר העבודה השניה הזאת של הפתול באה העבודה השלישית של כריכת החוט לפקעת. באופן כזה הננו מוצאים בהכנת החבל בידי המפשל במסלת־הטויה שלו באופן בולט את שלשת החלקים של הטויה: את המשיכה, את הפתול ואת הכריכה או הסתירה. בימים הקדומים השתמש מפשל החבלים במצרים בכלי עשוי כעין צנור, אשר היה לו משקל מכביד; המפשל בעצמו החזיק אותו בחגורה אשר במתניו. החוטים לצורך ההפשלה, אשר חוברו לראש הכלי, עובדו ונמתחו בשעת פתולם המהיר בידי עוזר המפשל. עיין ר. ראזעלליני, מאנומענט. II פל. LVX, II; וויס ח"א 98.

הפשלת חבלים בזמן המשנה והתלמוד

גם בזמן המשנה והתלמוד היתה מלאכת הפשלת חבלים מלאכה נכבדה מאד, ונכללה לגבי שבת במלאכת הטויה[1]). את מלאכת פִּתּוּל החבלים קראו בשם הַפְשִׁיל, שְׁדָא, גַּדֵּל[2]), ונחשבה לאומנות קלה, ששכרה

באיוב טז, טו: שק תפרתי עלי גלדי. „תפרתי" כאן עם „על" מורה קשר, חבר, פתל. מקור הפעל „תפר" כנראה הוא „פתל". הרי"ש התחלף בלמ"ד והאותיות הסתרגו, כמו שנתחלפה המלה תפר בעברית במלה תְּרֶפּ בקופטית.

1) ההן דעבד חבלין... חייב משום סוה (ירוש' שבת, ז, ג, ד"י, ע"ג).

2) פשל היינו, כנראה, פתל בעברית בחלוף תי"ו בשי"ן, ונמצא בארמית רק בהפעיל בהוראת פתול חבלים. ואחרי אשר פתילת החבלים נעשתה אצלם על־ידי משיכת החוט והשלכתו ממעלה למטה ולאחוריו, נקראה אצלם כל תנועה דומה לה: הפשיל, כמו: לאחר שסיים מלאכתו הפשיל כליו לאחוריו (מנחות, פה, ע"ב), קופתו מופשלת לאחוריו (ירוש' ב"ק, ב, ג, ע"א) וכיוצא בהם. לוי וקאהוט מוציאים אותה בטעות ממלה ערבית, אבל הוראתה שם: עצלות,

מועט 1). יש אומרים, כי היו טָוים את החבלים מלמעלה למטה, ולפיכך ישב הטוה במקום גבוה 2). אחרי אשר לצורך הפשלת חבלים צריכים מקום מרווח והיו משתמשים לזה בכל מקום מרווח פנוי, על־כן הזהירו: כי אין מפשילין חבלים בבית־הכנסת שחרב 3). גם בערי מקלט לא היו מפשילין חבלים, כדי שלא תהא רגל גואל הדם מצויה בהן 4), את החבלים הכינו מחמרים שונים: מפשתן, מקנבוס, מצמר ומבוץ, גם ממטכסין 5). גם מעלי דקל ומצורי דקל, ממגג ומנצרים 6), מסיב 7),

---

התרשלות, אבל עכ"פ לא פתול חבלים; בדבר הוראת טויה של „שְׁדָא" נזכר כבר למעלה; נַדֵּל היא מל"מ.

1) אי נמי דקא גדיל שישורא (פסחים, פב, ע"א), מפשילי חבלים, שהיא אומנות קלה ושכרה מועט, ואין בני־אדם חשודין, שיחדלו מלבוא לעבודה מפני ביטול מלאכה זו (רש"י).

2) ושתי כרעים למאי חזיא למסמכינהו אגודא ולמיתב עלייהו ומשדא אשלי (סוכה, טז, ע"א), פי' למיתב עלה: ראויה היא לישב עליה ולטוות נעורת או פשתן או קנבוס לאשלא, לפי שכל הנטוה צריך לישב גם הטוה על מקום גבוה, כדי להפשיל וירד למטה (הערוך). פירוש רש"י איננו מתישב כאן על פשוטי הדברים: „ומשדא אשלי"; הטויה ממקום גבוה למטה הוא אחד מאופני הטויה אצל העמים הקדומים, הנשים הטוות בסומַטרַא עולות למקום גבוה באילן או בגג אהלן ומוסיפות לטוות, כדי לתת מקום לחוט הטויה להתארך (עיין גראָטהע, שם, עמוד 15).

3) מגילה, כח, ע"א.

4) מכות, י, ע"א.

5) אחוז בחבלי בוץ (אסתר, א) א"ר שמואל בר נחמן בא וראה טליתו של אותו רשע מה הוא? שהכל מפקיעין בחבלי צמר ובחבלי פשתן, ורשע זה בחבלי בוץ וארגמן (אסת"ר, פ' חור וכרפס), פי' „מפקיעין" כאן הוא כמו: לא יפקיענה (יכרוך את הביצה) בסודרין (שבת, לח, ע"ב), לאמר, הקיף את טליתו באמרה עבה, שעושים בשפתי הבגד ליפוי מחבלי בוץ; חבלי בוץ מתורגם: אשלי דמטכסין.

6) דחוטי, בחבלי דצורי (ע"ז, עה, ע"א), חבלים של צורי דקל; בדבר מגג ונצרים עיין עירובין, נח, ע"ב; פרה, ג, ט, פי' עשב ושמו מגג, ועושין ממנו חבל דומה לגמי וחשופא וחלפי (רה"ג), י"א כי חבל זה נקרא בעברית „אגמון" (איוב מ, כו); נצר — מל"מ לענף רך, והיו עושין מהוצין שלו חבלים, ועל־כן נקראה הסוכה, שעשו מחבלים כאלה בימי כה"ק, בשם נצור (ישעיה, סה, ד).

7) אפילו דברים שאתה רואה אותן כאילו הן מיותרים הן, הן בכלל הויתו של עולם, כגון: סיבא למעבד חבלא (קה"ר, ה, ו; וי"ר כב); מה תמרה זו אין בה פסולת אלא תמרים לאכילה, לולבין להילול, חריות לסיכוך, סיבים לחבלים... (במדב"ר, פ"ג); חבלים של סיד (ירוש' סוכה, א, נ"ב, סע"א). סיב הוא כמו נימין בעיקר הדקל והיו מנפצים אותו: ההן דנפס סיב הוצין... (ירוש' שבת, ז, ד"י, רע"ג) והיו נותנים אותו על־פי משפך לסַנֵּן בו את היין (תוס' שבת, פ"ח, ט).

מחופיא[1], מאפסקימא[2], גם משער בהמה ומהשער של זנב הסוס והפרה[3]. את החבלים היו מפשילין שנים שנים, זה מושך הילך, וזה מושך הילך[4], כמו אצל המצרים הקדומים, והיו מחלקים אותם לפי מטרות שמושם השונות, ואמרו למשל: ג׳ חבלים הן: של מגג, של נצרים ושל פשתן; של מגג לפרה, של נצרים לסוטה, של פשתן למדידה[5], אולם למדידה יותר מדויקת היו משתמשים רק בחבל של אפסקימא[6].

מלבדם נמצאו עוד מיני חבלים משתנים בשמותיהם ובמטרותיהם ואלה הם:

מיני החבלים. חבל אליקה[7]; אֵטוּן, אטונא, חבל של פשתן[8]; חבל של אפסקימא, או נַרגִילָא, זה הוא חבל הנעשה מקליפת אגוז הקָקוס או מעלי תמרים[9]; אַרְוִיסָא, מין חבל מפותל[10]; אֶגוֹד מְלַכְנִיקִי[11]; אַשְׁלָא, חבל

---

1) אמר רבא: האי מאן דגזל לוליבא ועבדא הוצי קני מאי טעמא? מעיקרא לוליבא והשתא הוצין; הוצי ועבדינהו חופיא (בערוך חפיא) קני, מעיקרא הוצי והשתא חופיא; חופיא ועבדינהו שישורא (פי׳ בל״ס חבל ארוג מעלי דקל לפי גי׳ הערוך, בנוסחאותינו שרשורא) לא קני, מאי טעמא דהדר סתר ליה והוי חופיא (ב״ק, צו, ע״א).

2) כמבואר למעלה בפ׳ יתר מיני ארג של הצמח.

3) לשברירי דלילא ניתי שודרא ברקא (גיטין, סט, רע״א), שודרא כמו שזור בל״מ והוראתה דבר מפותל, קלוע, חבל; ברקא: שער או מל״פ: שער גמל; שודרא ברקא, פי׳ חבל של שער. כן פירש רש״י, קאהוט ולוי.

4) מפשילין (הזב והטהור) בחבלים, וחכמים אומרים: עד שיהיה זה מושך הילך וזה מושך הילך (זבים, ג, ב).

5) עירובין, נח, ע״א; חבל המצרי (סוטה, ז, ע״ב במשנה), פירש רש״י: עשוי מצורי דקל, אבל בירוש׳ סוטה, א, ו, נמצא: ולמה חבל המצרי? א״ר יצחק לפי שעשת כמעשה מצרים״, משמע, כי היה חבל שהוכן במצרים.

6) אין מודדין אלא בחבל של אפסקימא (עירובין, נח, ע״א).

7) עיין למעלה בפרק הפשתן, שהוא חבל ממין פשתן ספרדית, שנקרא גם ביונית λευκόλινον, והיינו חבל אליקה.

8) מל״מ אטון מצרים (משלי, ז, טז), מין ארג טוב, אבל אח״כ היתה הוראתו חבל פשתן, תרג׳: וחבלים בראשיהם (מ״א, ב. ל״ב),—ואטונין ברישיהון, ועיין בתרג׳ אונקלוס, שמות, לה, יח; במדבר, ד, לב, וכן בתרג׳ ישעיה, לג, י; תהל׳ כא, יג, וכן מתרגם, בַּלְּשָׁכוֹת פְּטוּרִים (דבהי״א, ט, לג) לשכת אטונין, וכן: אטוני שושנין (מ״א, ו, יח); אטונא דכיתנא (ר״ה, כג, ע״א); אטונין והוצני פשתן (תוס׳ מעשרות, ג, ח).

9) כמבואר למעלה.

10) רמו ליה ארויסא בצואריה (יבמות, מו, ע״א), בל״פ חבל נארג מחוטים עבים (קאהוט, דלמן).

11) רבי אבהו כריך אגוד מלכניקי (ירוש׳ פ״ו, ד״ח, סע״א). ביונית ἡχόλομ, קַארכַארוס

מדידה, אשר היתה לו מדת־אורך קצובה, והיו מודדים: אשלא אחת, שתי אשלות, ביחוד השתמשו בו למדידות בתוך מים כמו ה„קשרים" בימינו [1]). קמחוניא היה מקום הכנת אשלים טובים [2]); אספריטא, חבל עב בעשה מנימי צמח ידוע [3]); טָרְטְיוֹט [4]); כֶּסֶך [5]); מוֹסֵרָא [6]); מַחְגַּר [7]); מִצְרָא [8]);

יוּטע־שטענגעל, מין צמח, שמוציאין מקלפתו חוטים לאריגה (עיין קאהוט, דלמן).

1) מקורה בל"פ: אַשְׁלָא וכן בל"ע חבל מדידה, — חבלי בוץ (אסתר, א, ו) מתורגם: אשלי מטכסין, וכן מתורגם אלמודד (בראשית, י, כו): ומשח ית ארעא באשלין; טמיע בארעא אשלה (איוב, יח, י); אייתי אשלי ומשחו (בכורות, ח, ע"ב); אשלא דפוריא עתיקא (גטין, סט, ע"א); ממתחי באשלייהו ומסרגי להו (ב"מ, קז, ע"ב), אך ביחוד שמש החבל למדידת המים: לא צריכי דבניסן מרחקי חד אשלא, מלוא חבל משפת הנהר לתוך המים, ובתשרי, שהמים חסרים והספינה גוששת אצל שפת הנהר, רגילים להתרחק לתוך עומק המים תרי אשלי (רש"י), וכן נמצא לגבי מדת הלוך הספינה: אי נמי לאשלא יתירא (ב"מ, עט, ע"ב); רב מונא בריה דרב יהושע ממתח לה (לארבא) באשלא (כתובות, פ"ה, ע"א).

2) אמר רב פפא הני שקי דרודיא ואשלי דקמחוניא אשה גובה פרנא מהן (כתובות, סו, ע"א).

3) עיין לעיל בפרק יתר מיני חמרי ארג של הצומח.

4) כך ישראל... כופתין אותם בקולרין ומקיפין אותן טרטיוטין (שמו"ר, לו), קולרין הוא κολλάριον (האלז־אייזען), טרטיוט הוא חבל, מיתר Fortus ,Fortum מהפעל Fortuco פָּתַל (עה"ש), אך י"ג טוּרְמֶנְטָא (τόρμεντον) מכונת־זריקה. והנכון „סטרטיוקין"—אנשי־צבא בל"י.

5) הגוד בכסכיו (שבת, קלח, ע"ב), פי' החמת עם רצועותיה; מתעטף אדם בכִּילה (וילון, המטה) וכסכיה (רצועותיה) ויוצא לר"ה בשבת (שם, קלט, ע"ב), מתעטף אדם בכילה שהיא כסדין ומתעטף בה דרך מלבוש, ורצועותיה התלויות בה, ולא אמרינן הנך רצועות לא לצורך עיטוף נינהו והוי משאוי ההוא שעתא, שאין כיסכסין עשוין אלא לנטותה באהל (רש"י). לדעת קאהוט מל"פ.

6) מוֹסֵרָה, מוֹסֵירָה, מל"מ מיסר, אסר. קשרו בעליו במוסרה (ב"ק, מה, ע"ב), קיפל עליה (על הפרה האדומה) את המוסרה פסולה (פרה, ב, ג); הלוקח מוסירה מחבירו קנה במציאה... מאי לשון מוסירה? כאדם שמוסר דבר לחברו (ב"מ, ח, ע"ב); שתי מוֹסֵרות שהיו עלי פתחתן: רות המואביה ונעמה העמונית (יבמות, עז, ע"א), מוסרות הן רצועות, שקושרין בהן את העול; פתחת, שהתרת את הנקבות (רש"י). כמו שראינו היא נמצאת ביו"ד אחר הסמ"ך ובלי יו"ד והוראתה בכל מקום (עיין שבת, נב, ע"א; ב"ק, מה, ע"ב; נח, ע"ב; צט, ע"ב; ירוש' גיטין, ב, דמ"ד, ע"ב; קידושין, א, ד"ס, ע"א) הוא חבל או קשר אחר המקשר את הבהמה.

7) כלים, יג, ד, פירוש, החבל החוגר את צואר השור; מל"מ, „חגר".

8) מצרא הוא החבל, הנמשך בין שני עברי הנהר, והוא קשור ביתדות ואוחזין בו והולכין על הגשר הצר שביניהן (עיין רש"י מו"ק, ו, ע"ב), ההעברה הזאת היתה בחזקת סכנה כמו

מַסְרֵךְ [1]; מְשִׁיחָה — חבל מדידה דק, והשתמשו בו גם לצרירת חפצים וכיוצא בהם, ונמצא גם של ארגמן [2]; מְתְנָא, מוּתְנָא, חבל דק, אשר תלו בו כַּפּוֹת־המאזנים וגם יש אשר אסרו אותו על המתנים ונעשה גם־כן מפשתן [3]; נִינְיָא, חבל של קנבוס [4]; סֶרֶט, חבל נעשה מצמר, גם מפשתן, והיו משתמשים בו גם לחגירת מתנים [5]; עֲקֶל, חבל משמש בבית־

שמסופר ברבי מאיר: יומא חד אידמי ליה שטן כאיתתא בהך גיסא דנהרא, לא הוה מברא, נקט מצרא וקא עבר, כי מטא פלגא מצרא, שבקיה (קידושין, פ״א, ע״א), ועיין מו״ק, ו, ע״ב; ביצה, ז, ע״ב; ב״ב, קס״ז, ע״א; לדעת לוי מְמֵיצַר, מקום צר, ולדעת קאהוט מל״ס לגסיה יהתפשטות.

1) החגורה, שבה קושרין את בטן הגמל, מל״מ שרוך, בריש תוס׳ שבת, ד (ה), ובלבד שלא יקשור לו מסריכו, בבבלי, שם, נג, ע״א, לפי גי׳ הערוך: ובלבד שלא יקשור לו את מסרכו; בירוש׳ שם, בריש פ״ה, ז, ע״ב: אבל לא יקשור (בשבת) את המסרוכי. -- קשירת המסרך והפשלת הרצועה תחת זנבו שהמה ההכנה של החמור לטעינת משא, עיין ברש״י שבת, נג, ע״א.

2) ואינו מודד לא בחוט ולא בשלשלת ולא בשיח של גמי אלא במשיחה (תוס׳ עירובין, ו׳ (ה), ג); בזמן שצבען לשמן וכרכן במשיחה (שבת, נ, ע״א); איזהו תכריך של שטרות? כל שחוט או משיחה או ר״א כרוך עליו (תוס׳ ב״מ, פ״א); קשר חבל בחבל... ומשיחה במשיחה (ב״ר, ר״פ צ״ג וריש שהש״ר); גט בידה ומשיחה בידו (גיטין, עה, ע״ב); יכול יטמא חבלים ומשיחות (ספרא, שמיני, ח); משיחות של ארגמן (כלאים, ט, ט) ועוד במקומות אחרים. משח כל״ס ובל״ע מדד, מזה בתאר: משׁוֹחְאָה למודד שדה, משיחה לחבל המדידה. כנראה מכל המקומות איננו חבל עב, אלא דק, חזק, הנעשה גם לכרוך ולצרור חפצים שונים.

3) נפש מאזנים... קנה ומתנה שלה (ב״ב, פט, ע״א); לֻכְתָּא ומתנא (שבת, ק״ב ע״א); כיון דסגי ליה במיתנא בעלמא (שבת, נא, ע״ב); מאן דאסר מיתנא דכיתנא רטיבא אחרציה (ב״מ. קיג. ע״ב); כאתא ומתנא (עירובין, לד, ע״א); סגי ליה (לרסון הבהמה) במיתנא בעלמא (שבת, נא, ע״ב). שרש המלה „מתן״ בערבית חזק, אמיץ (לוי), לדעת קאהוט מל״ע „מת״: מתוח חבל.

4) בל״ס ניניא, חבל קנבוס: בא אחד קשר חבל כחבל, ניניא בניניא, ודלה ממנה ושתה (ב״ר רפצ״ג; שו״ט, מזמור ספי״א); סיבוא (הסיב משמש) למסוך (לפַּתֵּל) ניניא (וי״ר, ריש פכ״ב). לפני הערוך היתה הגירסא בב״ר ספס״ה: הביא קורה ונעצה בארץ ועשה סביבה גדר וקשר בה ניניא ונחנק.

5) בל״י σύρτης חבל למתיחה. לדעת פליישר מערבית: לא יקשור סרט של צמר בשל פשתן לחגור בו את מתניו, אעפ״י שהרצועה באמצע (כלאים, ט, ט); בספרי תצא, רל״ב, נמצאת המשנה הזאת, כנראה, משובשת: מנין שלא יסרוק סרק של צמר ושל פשתן לקשור בו את מתניו, אעפ״י שהרצועה באמצע? ת״ל יחדו מ״מ, — במקום סרק צ״ל „סרט״, ובמקום: שלא יסרוק צ״ל: „שלא יקשור״, ואפשר „שלא יסרוט״ לאמר, יקשור, הפעל מסרט.

הבד[1]; עבות[2]; פִּיטוּרִי או צִיפּוּרִי הוא לדעת קצת החבל של תורן־הספינה[3]; חבלא דציבתא, חבל מסיבי העץ או מגבעולי הקש[4]; קְרָטִים, חבל עב מתוח על הגבול בין שתי ארצות[5]; שׁוּדְרָא בַּרְקָא, חבל של שער בהמה[6]; שׁוּשֶׁלְתָּא, שִׁישֶׁלְתָּא — חבל קלוע[7]; שׁוּשִׁירָא — חבל מפושל מעלי

---

1) השמן משירד לעוקה (עוגה, חפירה עמוקה), אעפ״י שירד נוטל מן העקל... (מעשרות, א, ז); מוהל היוצא מעקל בית־הבד טמא (שבת, קמד, ע״ב), פי׳ עקל שם הכפיפה שעוצרין בה הזיתים, והיא עשויה כמין קופה ואינה כולה גדולה, אלא מסורגת כמעשה מצודה ושבכה, ואחר שעוצרין הזתים ונשאר הגפת, שהן הגרעינים של זיתים, מכניסין אותן באותו עקל ונסחט מן הגפת כל שמן שנשאר בו (הערוך בערך עקל). הרמב״ם מפרש במעשרות, א, ז: עקל הוא החבל, כי היו לוקחים החבלים ועושים מהם כמו כלי עגול וצוברים לתוכו הזיתים וסוחטים אותם, ואותו הכלי, העשוי מן החבלים, נקרא עקל. השורש הוא לפי דעת לוי, עָקַל, עקום, עגול, כמו מקל מעוקל (ספרי, האזינו, ש״ח), לאמור, מפותל ומסורג, ונעשה גם מנצרין: העקל של נצרין (ירוש׳ ע״ז, ספ״ה, דמ״ה ע״ב); העקלים של נצרין (ע״ז, עה, נדה, סה, תוס׳ ע״ז ח, ט); עקלים של זיתים (שמו״ר, טו), ונמסר בזה חדוד מריש־לקיש: כשראה איש אחד זומר כרמו בשביעית אמר להו: כהן וזַמֵּר? א״ל יכול לומר: לעקל בית הבד אני צריך (הנני צריך לזמר לצורך הכנת העקל). א״ל: הלב יודע, אם לעקל אם לעקלקלות (סנהד׳, כו, ע״א, ועיין ירוש׳ שביעית, ד׳ לה, ע״א).

2) חבל מפותל עבה, אשר בו מחזקים את הבהמה אל כלי המחרישה: הנוגע בעין (כעין זֵר של מטליות, אשר סביב צואר הבהמה) ובעֲבות... (כלים, כא, ב); יכול שאני מרבה את העץ (צ״ל את העין) ואת העבות (ספרא, שמיני, פ״ו), הרבים: עבותות העגלה (סוכה, נב, ע״א) מל״מ.

3) אסכרה (המחלה אסכרה) דמיא... כפיטורי בפי ושט (ברכות ח, ע״א), פיטורי־חבלים דמתרגמינן ופטורי ציצים (מ״א, ו) אטונין; בפי וושט, הוא הנקב שהוא עגול כפי ושט, ים אוקינוס יש בו מקומות, שאינו מקבל ברזל, ומחברים לוחי הספינה ע״י חבלים ועקלים, שתוחבים בנקביו, ותוקעין אותם בדוחק, לפי שהם גסים במדת הנקב (רש״י). במו״ק, כט, ע״א: קשה יציאת נשמה מן הגוף כצפורי בפי וושט, צפּוּרִי הוא כמו פִּיטוּרִי. הוראת צפר בערבית הוא פָּתִל או היא מיונית σπεῖρα, חבל הספינה (לוי).

4) תמיד, ל, ע״א, כמו אלו לציבין ולעונות (י״ר, י״ז) בערבית כמו סיב.

5) למלך, שהיה משיא את בתו, וקבע קרטסים ואמר: בני רומי לא יחתון לסוריא ובני סוריא לא יסקון לרומי (פסדר״כ, צז׳, קד, לפי גי׳ הערוך, ועיין להלן בפ׳ הנשואים בח״ב). לפי השערת קאהוט מל״ר אמצעית cordo, cordica, חבל, ואפשר היא מלשון רומית ekorda, חבל.

6) כמבואר למעלה.

7) מלשון סורית: שלשלת, חבל מפותל, בעצם של שלשה חבלים. שושלתא כמו שולשלתא

דקל [1]; תּוּבְלְיָא, חבל ארוך [2]; תּוֹרָא, חבל מפותל [3].

ה. מלאכת האריגה
(של גֹוֶל־היד)

א) עבודות ההכנה לאריגה: עבודת ההכנה הראשונה במלאכת האריגה היא הסלילה, לאמור, גלילת חוטי־המטוה או הדולות, שהיו כרוכים עד עתה בפקעיותיהם, מסביב לסלילים. הסליל הוא גליל של עץ או של נייר מתמונות שונות, הכל לפי מטרת שמושו. גוללים את חוט־המטוה על הסלילים על־ידי אופן־הסלילה, הנעשה כעין אופן הטויה, ועל־ידי תנועת יד נגללים חוטי המטוה מהמְסתּוֹרה מסביב לסלילים. היום משתמשים באופן־הסלילה המתוקן של קיכנמֶיסטר. אחרי המצא מספר סלילים, סלילי־מטוה, די צורך מַסֶּכֶת, באה מלאכת הֲסָכַת המסכת, הנעשית בידי מלבן־ההסכה. הוא בעיקרו של שלשה חלקים: של עמוד ההסכה (ד), דף ההסכה (ה), מַלבן ההסכה (ז), והמסתורה הזקופה (ו), אשר היקפה ידוע; עמוד ההסכה מכוון על־פי־רוב לשמונים סלילים, אבל יש לְמַעֵט את מספרם ולהרבותם לפי צורך הארג. דף־ההסכה הוא של ארבעים עד שמונים צ״מ אורך. בו נמצאות בשורה אחת שמונים טבעות או שתי שורות, כל אחת של ארבעים טבעות־זכוכית, אשר דרכן עוברים החוטים של סלילי עמוד־ההסכה אל המְסתּוֹרה. מַלבן ההסכה (ז) הוא של שש עד שמונה כנפים (א) המהודקות במרכזן אל גליל רפה (ו),

ציור לג
הסליל

בהבלעת למ״ד: דמהדר ליה למתא שושילתא (כתובות, כז, ע״א); שושילתא וכלבא וגוזא ואווזא (כתובות, כז, ע״א), ועוד במקומות.

[1]) חופיא ועבדינהו שישורא לא קני (ב״ק, צו, ע״א); ראש המעמד היה מעמיד את הטמאין על שער מזרח, מ״ט? אר״י כדי לביישן, רבא אמר, מפני החשד (שלא יחשדום שמפני מלאכתם הן נחדלין מלעבוד עבודה), מאי בינייהו? איכא בינייהו מפנקי, אי נמי דקא גדיל שישורא (פסחים, פב, ע״א), מפשילי חבלים, שהיא אומנות קלה ושכרה מעט ואין בני אדם חשודין, שיחדלו מלבוא לעבודה מפני ביטול מלאכה זו (רש״י). שישורא בל״ס חבל ארוג מעלי דקל (עה״ש). ואפשר רק מגדלי שישורי היו מקבלין שכר מועט, אבל לא מפשילי חבלים.

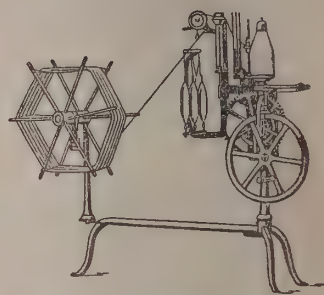
[2]) משתמשים בו להפלת עץ ארוך: האי מאן דנקיט מגלא (קרדום) ותובליא ואמר איזול אגדריה לדיקלא דפלניא (ב״ב, לג, ע״ב; לו, ע״א; שבועות, מו, ע״א), רהט בגפו ותובליא (נדרים, פט, ע״ב). תֻּבלְיָא, תֻּבִילָיָא בל״ע ובל״פ חבל ארוך (שם).

[3]) מל״מ תור (שה״ש, א, י, יא): חבל מפותל. שרשה: תּוּר־שׁוּר כמו שתר״א: „תורא יהא מוקף לפומיה״, תר״א לשמות, כח, לב; תר״י: תורא בשפמיה (שם, לט, כג), וכן התרגום על „תקוה״ (יהושע, ב, יח, כא): תורא דחוט זהוריתא.

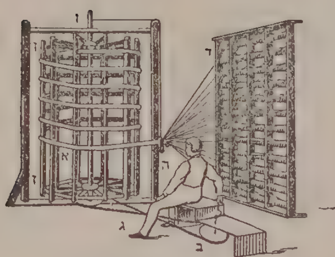
ו

המשמש כקוטר מסתובב, המתנועע למעלה למטה בתוך מכונתו.

אחרי שהוסרה המסכת ממלבן־ההסכה היא נשלקת בנוזל של דֶבֶק או בקוֹלָן של עֲמִילָן, אחרי־כן היא נמתחת בשטח ארוך בחורף — בבית־העבודה על

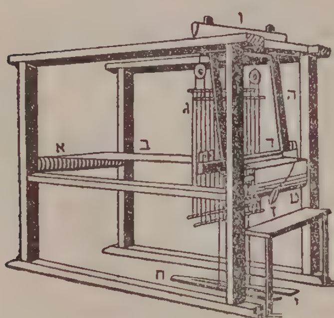
ציור לד. אופן־הסליל של קיכֶנמֵיסטֶר

ציור לה. מַלְבֵּן־ההסכה

יתדות מהודקות אל תקרת הבית, ובקיץ — באויר על יתדות מחוזקות בארץ, והיא מתנגבת באופן כזה. השליקה הזאת מוסיפה חוזק במסכת.

את המסכה הגמורה כורכים אחרי־כן על גליל עץ, המתיחד בעברית בשמו „כּוֹבֶד", והוא כּוֹבֶד־המסכת. המלאכה הזאת נקראת היום על שם הכובד בשם „הַכְבָּדָה". אבל בעברית היא נקראת בשם „הַשְׁתָּאָה", לאמור, סִדור חוטי השתי ועריכתם מסביב לכּוֹבד. היא נעשית על־ידי מָכון פשוט, באופן שהחוטים נמתחים ונחלקים מסביב לכובד במדה שוה; דף־סוֹרֵג, אשר דרכו עוברים החוטים כשהם מחולקים לזוגות זוגות, מעמיד ומכַוֵּן את רוחב המסכה לפי מדת צורך הרוחב של הארג העומד להארג ממסכת זו. מלאכת הַהַשְׁתָּאָה נעשית באריגה המוכנית בידי מכונת־השתאה מיוחדה.

ציור לו. נול־היד

כובד־המסכת יִנָּתֵן אחרי־כן בתוך הנול או כסא האריגה לרחבו.

ב. נול־היד וחלקי בנינו. הנול שלפנינו מחזיק: (א) כובד־המסכת או כּובד־המַטְוֶה; (ב) המסכת; (ג) הנירים; (ד) הכַּרְכֵּד; (ה) תְּנוּפי

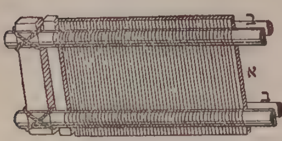
הכַּרְכַּד; (ו) גְּלִיל הַתְּנוּפה; (ז) כסוי הכרכד; (ח) הַדַּוְשׁוֹת; (ט) כובד־הארג.

כּוֹבֶד־הַמַּטוּה או כּוֹבֶד־המסכת הוא גְּלִיל עץ (או ברזל) (אות א׳ בציור ל״ו שלפנינו). הוא נתון בין שתי קורות (עמודים), אשר בצד האחור שבנול, על־פי רוב באמצע, כמו בציור זה. את תנועת כובד־המסכת מכבידים על־ידי משקלי ברזל ואבנים התלויים בו, כדי שלא תהיה היכולת על־ידי הולכה והבאת המסכת בשעת האריגה לגולל מטוה מאת המסכת יותר מהצורך הנחוץ. אמצעי־מעצור כאלה שונים המה, ואחד מהם הוא כִּסוּי הכרכד בציור שלפנינו אות ז׳, אשר אין כאן המקום לבאר את פרטי מכונתו. כובד־החזה, אשר איננו נראה פה בציור שלפנינו, משמש לגולל את הארג הגמור, וביחד עם זה לתת לכובד־הארג את כח המתיחה המכוונת נגד מתיחת כובד־המסכת.

הנירים הם, לפי צורך טיב הארג העומד להארג, של שנים עד שלשים וששה נירים יחידים, אשר לכל אחד יש מספר מיוחד של חוטים הנקראים „ליצין״. כי כדי להכין ארג צריכים שני מיני מטוה, את השְּׁתִי ואת הערב; השתי או המסכת נמתח לאורך הנול בשטח שוֹכֵב מאוזן, באופן אשר החוטים מונחים זה על־יד זה, ולסכום החוטים ביחד יש רוחב מיוחד לפי הדרוש לארג. אולם יש צורך להניע את כל חוט וחוט שבמסכת, להרימו ולהורידו, באופן אשר אפשר יהיה לעשות רֶוַח בין החוטים המורמים ובין החוטים המורדים, הנקרא בעברית בשם „נפש המסכת״, כדי להכניס ברֶוַח הזה את חוט הערב, ולמטרה זו משחילים את כל חוט שבמסכת דרך עין או טבעת זכוכית, גם של מתכת, או לולאה, אוזן של ארג, אשר באמצע כל חוט (ליצין) שבניר. דרך הנקבים מושכים את הליצין למטה ולמעלה, והם מסתדרים ונתלים על קני עץ; דרך נקבי הטבעות או העינים נמשכים חוטי השתי ועל־ידי זה מתנועעים אלה לפי חפץ האורג. את כל המכון ג׳ בציור ל״ו קוראים בשם מסרק או ניר, נירים כאלה אפשר להכין לפי צורך הארג משנים עד חמשים במסכת. על־כל־פנים נמצאים בניר אחד רק ליצים כאלה, המניעים את חוטי השתי ואשר עליהם לעשות תנועות שוות בעת האריגה ויש להעיר כי בשם ניר או נירים נקרא כל המָכוֹן של נירים וגם כל ניר יחידי בהם.

הַכַּרְכֵּד בציור ל״ו הוא החלק היותר נכבד בנול־היד. הוא של מלבן־עץ מתנועע, המחובר למטה ולמעלה בשתי ידות; הוא בעל שני חלקים ראשיים: הצד התחתון, סדן הכרכד, הוא חזק מאד וכבד, הנמצא למטה מן המסכת, והצד העליון הוא החלק הנעתק היותר קל, הנקרא בשם כסוי־הכרכד אשר למעלה מן המסכת. תנועות הכרכד נעשות על־ידי תנופי הכרכד (ה) המחוברים אל גליל התנופה (ו) שממעל הנול. בין סדן הכרכד ובין כסוי הכרכד ישימו את המסרק (מסרק־האריגה), השייך באופן כזה אל הכרכד.

המסרק הוא בתמונת מסרק פשוט, הנעשה משני קני עץ או מתכת (ב, ב); בין קני העץ האלה נקבעים חוטי ברזל, עץ או קנה (א) באופן צפוף או מרווח, הכל לפי הצורך. מטרתו היא, ראשית, להחזיק את חוטי המסכת ברוחב השוה, ושנית, לחַזֵק ולצַפֵּף את חוט־הָערב על־ידי הכאתו עליו. חוטי המסכת נשחלים דרך המסרק אחד או שמונה יחדו בּרֶוַח אשר בין שן ושן של המסכת. על סדן הכרכד תכוף למסרק נמצא לִזְבֵּז (שפה, מסגרת), היא המסלה, אשר עליה ירוץ המָכוך הלאה ובחזרה.

ציור לז. המסרק.

המָכוך (אנית הארג). למכוך יש תמונת אניה. החלק האמצעי אשר בו חלול, כדי לקבל אל תוכו את סליל־הערב (א) על קוטר מסתובב או קבוע (ב, ב). במכוך המרוץ־מעצמו נמצא ממול הקוטר צנורא (ב), כדי לתת לחוט הסליל לרוץ ממנו והלאה. שני מיני המכוכים רצים על שני גלילים

ציור לח. המכוכים.

מכוך של יד.	מכוך המרוץ־מעצמו.

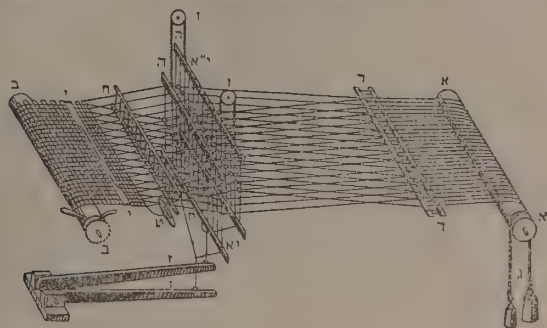
רחבים (ג, ג) לשניהם יש בצדיהם חלול מצופה קוניא, אשר דרכו יעבור החוט לחוץ, הפה הצדדי הזה פנוי בשעת האריגה אל האורג. המכוך מצופה ברזל בשני צדדיו המחודדים וגופו בעצמו הוא של אשכרוע או של עץ קשה.

הדַוָשות. על־ידי דריסת הרגלים במכון המיוחד של הדַוָשות (ח, ח) אפשר להביא לידי תנועה למעלה ולמטה חלקי נירים ביחד עם חוטי המסכת, התלוים בהם, ולעשות את הרֶוַח בין החוטים או את נפש־המסכת. אופן הדריסה על ידי האורג תלוי במספר החוטים, בחזקם, בצפיפתם ברחבם זה על־יד זה ובמתיחה הנצרכת לארג.

קשירת חוטי המסכת אל כובד־הארג נעשית על־ידי עניבתם בקצות נימי מטלית, הנקשרת בקנה אל כובד־הארג.

פריסת המסכת על הנול, על הנול הפשוט: א, א מצייר את הכובד העליון, שמאחרי הנול, עם חלק שְתִי המסֶכת, ההולך ומתגולל ממנו לצורך האריגה עם המכביד (ג) לצורך המתיחה של המסכת; ב, ב הוא הכובד התחתון, שבפני הנול, עם חלק המסכת הארוג, ההולך ונכרך סביבו

בין א׳ ובין ב׳ פרוסה המסכת הנחלקת על־ידי הצליבה או השִׁבְטָה[1] (ד, ד), כדי שלא תסתבך, וימהרו למצוא את החוטים שנתקו ולשוב ולקשרם; ה, ה, מצייר את המיתרים אוחזי הנירים, המתאחדים על־ידי חוטים דרך גלגלי התנופה (ו, ו), הנקראים בערבית בשם פַּקָּסָה, והם מקושרים אל הַדַּוָּשׁות (ז, ז), ובדרוס האורג על הַדַּוָּשָׁה האחת נמשך למטה גלגל התנופה או הפקסה

ציור לח. תבנית המסכה הפרוסה על הנול.

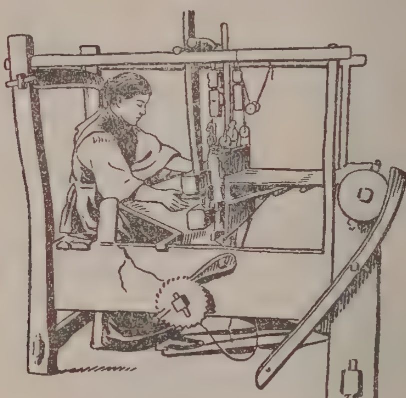
הראשונה והשניה נמשכת למעלה, ואז יורד חלק אחד של הנירים (יא) התלויים בה עם חוטי־המסכת שלהם למטה והשניה (יא) עם חוטי־המסכת שלהם עולה למעלה, ואז עובר המָכוֹן (ט) שלפני המסרק (ח) דרך הרֶוַח (נפש־המסכת) הנעשה בינתים והוא קולע את חוט הערב במסכת והאורג מכה במסרק (ח), אשר בתוך הכרכד (המצויר למעלה); „המאחז״ (י, י), הנעשה משני קנים עם מחטים בראשיהם, הנקראים בתלמוד בשם „מחטים של

---

1) בגרמנית נקרא המָכון הזה בשם צליבה, בשביל שהוא מצליב את החוטים של המסכת לבל יסתבכו, ובעברית הוא נקרא בשם שִׁבְטָה, כמו שנמצא: ר׳ יהודה מוסיף: אף השובט והמדקדק; אמרו לו: שובט הרי הוא בכלל מיסך ומדקדק הרי הוא בכלל אורג (שבת, צה, ע״ב), שובט משוה השתי בכרכד שקורין ריו״ל (rouleau, ראללשטאב), רש״י. בערוך נמצא בשם פ״א: יש לו לאורג עץ שראשו חד ושמו כרכד (היינו, כבציור מ״ח של נול פנלופה) ודומה לקוץ, מעבירו ע״ג השתי בשעה שמתוח לפניו, ושובט בו את החוטין, ומקרב את הקנים שמבדילין בין שני חלקי החוטין העליונין והתחתונין, ומיד נוחים להתפרק העליונים מן התחתונים ונפתח שער לירות ביניהן את חוט הערב, ואין זה אב אלא בכלל מיסך הוא. — כמבואר להלן היה זה האופן הקדום להבדיל על פיו בין חוטי השתי, טרם שהמציאו את המָכון של נירים. על־כל־פנים היתה השביטה מלאכה של הפרדת חוטי המסכת, כמו הצליבה, וכן נזכר: השובט על האריג (ירוש׳ שבת, יב, יג, ע״ג), וכן נזכרת שיבטא דכרכד (ירוש׳ שקלים, דמ״ח, ע״ב), ועל־כן אפשר לקרוא את הצליבה בשם שְׁבָטָה.

מיתון"[1]), מחזיק ומקים את מתיחת המסכת, ההולכת ונארגת ונכרכת מסביב לכובד ב'.

הַהִנְדָּם. כדי לסדר את תנועת הנירים, כי תהיה מכוונת לפי צורך הקליעה של חוטי הערב בשתי, נמצא מָכוֹן מיוחד, הנקרא בשם מְכוֹן־ההנדם[2]). הוא נמצא ממעל לנירים, תלוי בקורה העליונה שבנול (כבציור מ), אשר אין כאן המקום לבאר את אופן בנינו. על־כל־פנים כל האמנות ומלאכת־המחשבת של האריגה היא במָכוֹן הזה, אשר על כל אורג לדעת איך להשתמש בו בשעת אריגתו באופן המתאים לצורך הציור או ההִנְדָּם שבארג; גם הַשְׁחָלַת חוטי־המסכת דרך הנירים נעשית על פיו, ועל־כן היא נחשבת למלאכה מיוחדה.

ציור לט. נול־היד בשעת העבודה.

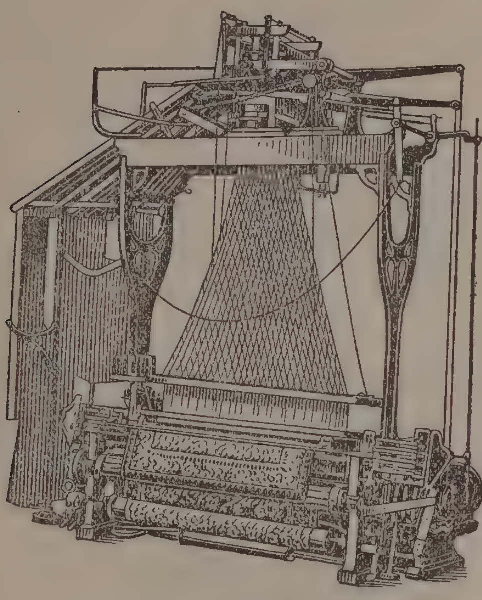
האורג, היודע להכין גם את שרטוטי ההנדם בניָר־ההנדם, אם על־פי המצאת הציור שבמחשבתו, ואם על־פי דוגמתם של ארגים מוצעים לפניו, נקרא בשם אורג־חושב.

ציור ל"ט מראה נול־היד בשעת העבודה, בשעה שדרסה האורגת על

1) בדבר מחס של מיתון עיין להלן.

2) הערבים קוראים את המָכוֹן, אשר על־ידו עולים ויורדים הנירים ועושים צורות מיוחדות בארג, בשם הִנְדָּם. ממנו נמצא הפעל הַנְדֵּם לַיַפּוֹת דבר ולתקנו. לפי דברי מר דוד יֶלִּין מוצא המלה הזאת הוא מפרסית, אשר בה הוראתה: קומת איש וזקיפתו. אחרי שלא נמצאה בעברית מלה מורה על המושג הזה בארג, הנקרא בגרמנית בשם „מוסטער", והפעל ממנו „מוסטערירען", הנני משתמש להוראה זו במלה הערבית הזאת השגורה בפי האורגים הערבים בארץ־ישראל.

הַדַוָשָׁה למטה, אשר על־ידי זה נמשכו הפקסות של ההנדם ממעלה למטה (ב) וחלק מהנירים ירד וחלק עלה ונעשה רֶוַח בין חוטי־המסכת העליונים והתחתונים, אז נולדה נפש־המסכת (א), אחר־כך היא דוחה את הכרכד, אשר היא אוחזת בשמאלה (ג), מפניה והלאה, כדי לזרוק את המכוך עם חוט־הערב בנפש המסכת ובאותה שעה נגלל חוט־הערב מהסליל שֶׁבמכוך, והוא נכנס בתוך המסכת לרחבה (ד), ואחר־כך היא מושכת את הכרכד אליה והיא מכה בו על החוט, שיתחבר ויתדבק אל המסכת, ואז תִרפה מדריסתה על הדוָשה, וממילא תֵּחָתֵם נפש־המסכת על החוט שנכנס, וההנדם שב למעמדו הנח וחוזר חלילה. באופן כזה היא הולכת ואורגת על־פי תכנית מיוחדת ועל־פי ציור מיוחד של ההנדם את הארג אשר לפניה, ההולך ונכרך מסביב לכובד־הארג. על־ידי הגלגל ובד הברזל (ה) היא גוללת מהכובד העליון חלק המסכת די צורך מלאכתה ובידי הגלגל השני (ו) היא מחזקת את הארג הארוג אל הכובד התחתון.

ציור מ. הנול המכני עם ההֶנְדֵם של ג'קרד.

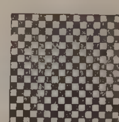
הנול אשר נתקן באופן כזה מכוון רק לצורך אריגת ארגים חלקים או של צורות במספר מצומצם, אבל לצורך ארגים מצוירים ציורים מרכבים

גדולים, פרחים וכיוצא בהם, אי־אפשר להשתמש במכון המביא לידי תנועה בירים של חוטי שתי במספר מרובה בפעם אחת והתלוי לגמרי בדריסת הדַּוְשׁוֹת של האורג, אלא מוכרחים להשתמש במָכון, המניע את כל חוט וחוט שבמסכת חפשי לפי החפץ והצורך להרימו, להורידו או להניחו במעמדו, והנותן את היכולת לקשרו עם הערב לפי צורך שרטוט ההנדם. המכון הזה נתפתח ונשתלם רק בתקופה החדשה במכונה הנקראת על שם ממציאה גַ'קַרְד, אשר על־פיה יש בידי האורג לרַקֵּם ולצייר על־ידי מלאכת האריגה את הציורים היותר מרכבים (ראה ציור מ).

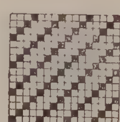
אבל גם הארגים החלקים אינם משוללי צורות מיוחדות של ציורים שונים הנעשים על־ידי האופנים השונים של קליעת הנימים בארג, וזה הוא מעשה ההנדם:

ההנדם במושגו הרחב הוא הציור הנארג בתוך הארג, אבל במושגו המצומצם הוא בליטת הציור של אופן קשירת הנימים בארג של מיני חומר שונים, אשר אמנם אין מספר להם, אבל אחדים מהם נתקבלו על־פי תנאי קליעת נימיהם העיקריים לאבות ההנדמים, אשר מהם נשתלשלו יתר ההנדמים של חומרי ארג שונים והמה: הבַּד, הַקֶּפֶר והאַטְלַס.

קשירת חוטי השתי והערב וקליעתם על־פי הנדם־הבד נעשות על־ידי חלוקה שוה של חוטי המסכת לשני חֲצָאִים, באופן אשר בכל פעם נמצא חוט אחד של שתי למטה מחוט הערב מתחלף עם חוט שתי אחד למעלה ממנו.

ציור מא. הֶנדם הבַּד.

ציור מב. הנדם הַקֶּפֶר.

ציור מג. הנדם האַטְלַס.

את ההנדם הזה מציירים בנייר־ההנדם המשורטט, על־ידי שדה זרוע ערוגות מרובעות, אשר מרובע (או בית) אחד הזרוע, לאמר, המלא, מצייר את חוט השתי המונח למטה או את חוט הערב המונח למעלה. בשעה אשר להנדם־הבד יש צורך רק בשני חוטים, יש צורך להנדם־הקֶפֶר לכל־הפחות בשלשה חוטים. חוט השתי הראשון עובר למעלה מחוט הערב הראשון, בשעה אשר שני חוטי השתי המונחים זה על־יד זה מכוסים על־ידי חוט הערב. — חוט השתי השני מונח תחת חוט הערב הראשון והשלישי, אבל למעלה מחוט הערב השני. — חוט השתי השלישי מכסה את חוט הערב השלישי, אבל הוא

עובר תחת חוט הערב הראשון והשני. באופן כזה מכַונים את מדת האורך והרוחב של החומר ועל־ידי זה מצטיירות בארג רצועות עקלתון.

בהנדם־האטלס נעשה קישור החוטים לכל־הפחות על־ידי חמשה חוטי שתי וחמשה חוטי ערב. – בשעה אשר חוט הערב הראשון מכסה את חוטי השתי הראשון, הוא מונח חפשי תחת יתר ארבעת חוטי השתי האחרים. – חוט הערב השני עובר ממעל לחוט השתי הרביעי, אבל הוא מכוסה מארבעת החוטים האחרים. – חוט הערב השלישי מונח ממעל לחוט השתי השני. חוט הערב הרביעי ממעל לחוט השתי הרביעי והחמישי, וחוט הערב החמישי ממעל לחוט השתי השלישי.

לידיעת המלאכה הזאת הקדשו ספרים גדולים ונכבדים, – ספרות שלמה בכל שפות אירופה, אבל אנחנו נתַנו כאן בקצרה את ראשי יסודותיה רק במדה הנצרכת להבנת ענין חקירתנו. ואין צריכים לאמר, כי הנול המוכני הולך ודוחה מפניו בימינו את נול־היד; בכל מרכזי תעשית הארג הגדולים והמפותחים כמעט כבר לא נמצא זכר לו, אבל היסוד של מלאכת האריגה אחד הוא בשניהם.

ג. דברי ימי האריגה הכלליים. מלאכת־האריגה היא קדומה ועתיקה מאד, כלומר, מיום שהשכילו בני־אדם להשתמש בחומרי־ארג לכסות בהם מערומי גופותיהם. כנראה, היתה ראשיתה בחינה, אחרי כי מלאכת־המחשבת הקדימה שם להתפתח מאשר במצרים ובהודו, ויש המחליטים, כי מצרים היתה מקום מוצאה הראשון, אבל ראיות מבררות את ההנחות האלה אין. ארגים בתכריכי החנוטים, אשר נארגו לפני אלפים וחמש מאות, גם לפני שלשת אלפים שנה, נמצאו בקברי המצרים והם משתמרִים היום בבתי אוצרות העתיקות באירופה. אולם את זאת נדע, כי מלאכת־האריגה היתה נמצאת בימי קדם, כמו הטויה, בכל הארצות אשר בקדמת אסיה ומהן באה אל המערב. מידי מצרים קבלו כנראה את מלאכת־האריגה היונים, ומידי אלה קבלו הרומאים. לפי תאור הומֵירוס היתה ידועה ליונים עוד בזמן קדום והיתה אצלם מלאכה ביתית, אשר העסיקה גם את נשי הנסיכים ובנותיהם, גם בתוך שרידי בניני היתדות, בנהרות רבים בשויציה ובאיטליה מצאו חתיכות־ארג, אשר עברו עליהן הרבה אלפי שנה.

גם ההודים הקדימו להתפתח במלאכת־האריגה לא פחות מהמצרים וכבר ידעו בימים הקדומים להכין את הארגים השקופים היותר־יקרים ולארגם ביחד עם חוטי זהב וכסף דקים (קורט, VIII, 9).

מלאכת־האריגה עוד לא נצטמצמה בימי קדם באריגת הארגים החלקים, כי ידעו מאז לארוג גם אריגות מצוירות ומגוונות. התגשמות הציורים האלה בארגים נקראה בשם „הציור במחט". כנראה, השתתפה בהכנתם מלאכת הרקימה עם האריגה. היריעות והטפטים של הבבלים העתיקים, אשר הביאו משם הכנענים החרוצים לממכר, היו מהוללים מאד. גם אצל היונים העתיקים נחשבה האריגה המצוירת למלאכת־מחשבת נכבדה, אשר התחרתה עם מלאכת הציור בידים, גם מהמצרים ומהרומאים נמסרו לנו ארגים מצוירים ומגוונים. בראשונה חקתה האריגה המצוירת באירופה את זו של המזרח, ביחוד של אסיה הקטנה, אשר היתה מצוינה באריגי צבעוניה, עד כי התחילה לצייר כמו אלה לפי טעמה בעצמה. כל הציורים האלה התגשמו על־ידי הנול הפשוט (עיין להלן במבוא לח"ב, הארגים המצוירים של בני מערב אסיה בלוח א; של הבבלים בלוח ב; של העברים בלוח ג; של אסיה הקטנה בלוח ד).

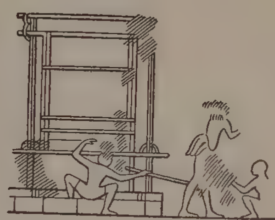
ציור מד. דוגמאות של ארגים מצוירים קדומים:
של מצרים (א), של לידה, באסיה הקטנה (ב) ושל רומאים (ג) קדומים.

אולם ככל אשר רבו הידיעות על־דבר האריגה בימי קדם, כן מעטו על־דבר הכלים, אשר שמשו למלאכת האריגה, אבל מן המעט אשר מצאו בבניני היתדות ובחפירות, כגון משקלי האריגה, מַכוכים וכיוצא בהם, נוכל לשפוט, כי לא נשתנו הרבה מכלי נול־היד שבימינו.

ד. מלאכת־האריגה בימי קדם. עיקר מלאכת־האריגה אחד היה בימי קדם כמו היום, לקלוע את חוטי המטוה אלה באלה, עד כי יהיו אחוזים והדוקים יחדו לקליעה אחת או לארג. למטרה זו מתחו מספר חוטים לאורך, אחר־כך קלעו בהם חוטים לרחבם. יש להניח, כי קליעת חוטי־הרוחב בחוטי־האורך יצאה בראשונה לפועל באמצעת האצבעות, אחר־כך המציאו את יתד־הארג, לאמר, חתיכת־עץ, אשר סביבה כרכו את חוט הרוחב, לבסוף — את המכוך, המשתמר עד היום. באריגה בעזר

היתד השתמשו עוד באמצעות האצבעות, כדי להרים בהן מספר חוטי אורך מעל יתר החוטים, ולתקוע את חוטי־הרוחב ברֶוַח שבינתים.

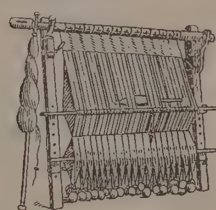
מתיחת חוטי־האורך או השתי היתה בימי קדם בעלת שני אופנים: האופן האחד היה במעמד מאונך, זקוף, לאמר, ממעלה למטה. האורגים או האורגות עמדו והפרידו בין החוטים, אשר היו שחולים בטבעות מיוחדות למעלה והיו תלויים למטה על מכון האריגה והושיטו זה לזה את יתד־הארג, שסביבה היה כרוך חוט־הרוחב או הערב, דרך ההפסק אשר נעשה בין חוטי־האורך, ובאופן כזה יצאה האריגה לפועל, כמו שהננו רואים בציור מ"ו המצרי, אשר מצאו באחת מתמונות הכותל של הִפָּגֵיאָן בבְּנִי חַסָן, ובציור מ"ז של הנול

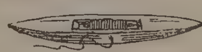
ציור מו. נול מצרי עומד
(של הממלכה החדשה)

ציור מז. הנול היוני
העומד של פנלופה.

ציור מח.
נול רומאי עומד.

ציור מט.
מכוך רומאי עתיק

ציור נ.
נול מצרי יושב.

הרומאי, המצייר גם־כן מסכת מתיחה במעמד זקוף ומאונך, החוטים היחידים של המסכת מוכבדים בו למטה על־ידי משקלים של עגולי טיט או של אבן והארג הגמור נכרך למעלה על כובד, כל חוט של המסכת מוכרך הרבה פעמים מסביב למשקל המכבידו, ואחר־כך הוא מחזק אליו, באופן שבכל פעם אשר נארגה מדת אורך יריעה של המסכת, היתה יכולה להיות נתרת חתיכה אחת ממנה. גם הציור הידוע, אשר מצאו על קערה יונית עתיקה, המצייר את

פֶּנֶלוֹפֶּה הנאמנת לאהובה אֹדיסאוס והיא מתגעגעת באריגתה לשיבתו, מצייר גם־כן נול עומד באופן כזה, אשר בכל חוט־אורך תלוי משקל מכביד. חוט־הערב נמשך בתוך המסכת על־ידי יתדות מחודדות, אשר בידי השפחה העוזרת, כעין מקלות מחודדים בראשיהם, אשר שמשו, כנראה, גם ככרכדים, להכות על חוט הערב ולצפפו, ממעל הנול נראים בימין ובשמאל כבדי ארג מגוון ומצויר אשר נגמר באריגתו. האופן השני היה במעמד יושב, מאוזן, כמן אצלנו היום, כפי שהננו רואים בציור נ. האורג יושב על חלק המסכת הבלתי־מעובד עוד, והוא מושך את חוט־הערב בעזר האצבעות או היתד דרך המסכת.

איזה מן האופנים האלה קדם, אי־אפשר לברר, אבל כנראה שמשו שניהם יחדו בימי קדם, כמו שנראה להלן גם ממקורי המשנה והתלמוד.

דברי ימי האריגה בישראל

א. בימי כתבי הקודש. היהודים קבלו, כנראה, גם כן מידי המצרים את מלאכת־האריגה, אשר לפי האריגה הפשוטה הקדומה היתה מלאכה קשה מאד, שבודאי מררו המצרים גם בה את חיי בני־ישראל, אשר עבדו בהם בפרך (שמות, א, יד), עד כי ידעו יוצאי מצרים לארוג בעצמם את יריעות המשכן ולהיות „רֹקְמים בתכלת ובארגמן ובתולעת שני ובשש" את בגדי הכהונה ואת האפוד ואת החושן, את הכתנת ואת המעיל (שם, לט ועוד) והבדילו בין מעשה חֹשב (שם, כו, א לא; כח, ו; לו, ח; לט, ח) ומעשה רֹקם (שם, כו, לו; כז, טז; כח, לט; לו, לז ועוד), אשר פרי מלאכתו היתה: רִקְמָה (שופטים, ה, ל; יחזקאל, טז, י, יג; כו, טז; תהלים, מה, טו ועוד), לאמר, ארג מרוקם מגוון, דוגמת הארג המרוקם המצרי הקדום בציור מו, א [1]). מתעשית הארג המצויר נזכר המבטא „תַּשְׁבֵּץ" (שמות, כח, ד ועיין תהלים, מה, יד: ממשבצות זהב לבושה), וכן נזכרת בכה"ק „כתנת פסים", לאמר, כתנת של רצועות ארג בנות צבעים שונים (עיין ההלבשה העברית הקדומה, 29־30). בתעשית הארג נתקבלה בשפה העברית מאת המצרית השמות „פשתה", „שתי", ונאסר לבני ישראל אופן ההרכבה של ארג, אשר בו היה השתי של פשתן והערב של צמר, ונקראה ההרכבה הזאת בשם „שעטנז" (שמות, כח, יד; לט, ב; ועיין למעלה בפ' הפשתה). וכנראה נתקבל גם הפועל אָרֹג מ„אָרְגְ" בשפה המצרית, אשר בה הוראתה: „חַזֵק".

---

1) מבקרי המקרא הכהישו, כידוע, בכל הספור של הקמת אהל־מועד ומשכן במדבר, וביחוד החליטו, כי אין לקבל, כי ידעו כבר יוצאי מצרים להכין ארגים מצוירים ורקומים בזהב, אבל מכאן אנחנו רואים, כי היתה להם האפשרות לדעת את המלאכה הזאת, אשר עמדה כבר אז במצמד גבוה במצרים, אשר משם יצאו. וגם בשבתם במדבר לא הרפק ממנה יכלו לקבל ממנה את

במלאכת־האריגה נקראו חוטי־האורך של הארג בשם „שתי" (ויקרא, יג, מח, מט, נא, נב ועוד) ממצרית, וחוט־הרוחב בשם „ערב" (שם, שם) מעברית, על שם שהוא מתערב בתוך השתי; מערכת חוטי־השתי הסדורים יחדיו לפני האורג נקראה בשם „מַסֶּכֶת" (שופטים, טז, יג); הקורה, אשר סביבה כרוכה המסכת, נקראה בשם „מְנוֹר אורגים" (שמ"א, יז, ז; שמ"ב, כא, יט ועיין להלן); חתיכת העץ, אשר סביבה כרכו את חוט־הערב, נקראה בשם „יתד הארג" (שופטים, טז, יד; ישעיה, נד, ב). פעם אחת נזכר גם המכוך בשם אֶרֶג (איוב, ז, ו) וכן המטלת, המחברת את המסכת אל הכובד, בשם „דַּלָּה" (ישעיה, לח, יב ועיין להלן). על־פי המבטאים האלה יש לשפוט, כי העברים ידעו כבר בימי קדם להוציא לפועל את מלאכת האריגה בכשרון. — אחד מגבורי דוד התיחס „בֶּן יַעְרֵי אורגים", לאמר, למשפחה, שאריגותיהם היו מרובות כמו יַעַר [1], גם עץ חניתו היה בגלל זאת כמנור אורגים (שם, כא, יט; דבהי"א, כ, ה).

אולם בימים הקדומים ההם היו מתיחדים, כנראה, במלאכת האריגה, אשר נחשבה עוד מפאת קשיותה למלאכת־מחשבת ולא למלאכה פשוטה, רק הגברים; גם נזכרים בשמותיהם שנים מהם, אשר הצטיינו בה אז (שמות, לה, ל—לה), כמו שבמצרים עסקו לפי דברי הירודוט (ב, לה) רק הגברים במלאכת־מחשבת זו, בשעה שבטויה עסקו אז בישראל רק הנשים (שם, לה, כה). בארץ־ישראל בתקופת כתבי־הקודש היו מתיחדים בתעשית הארג והצביעה שבטי צפון א"י, כמבואר להלן בפ' הצביעה.

ב. מלאכת האריגה בימי המשנה והתלמוד. המלאכה הזאת התפתחה אז והגיעה למדרגה יותר גבוהה הרבה, כי בינתים עלה האדם המזרחי בכלל במדרגת תרבותו, ויחד עם זה התפתחה והשתלמה הרבה גם הלבשתו ומיני תלבשותיו, ובהתאמה לזה נשתבחו הרבה גם מיני ארגיו, ונתקנה אצלו מלאכת־האריגה, ובני־ישראל עלו אז במעמד תרבותם, ביחוד אחרי אשר פסקו

כל מחסוריהם בארגי תכלת וארגמן וכיוצא בהם. כי לקחו העברים יוצאי מצרים מן המצרים קשוטי הלבשה שונים נראה מזה, כי הכה"ג מֶמְפִּיס בדנסטיה הי"ח־הי"ט, היינו, קרוב לזמנו של משה, נשא לאות כהונתו את אותו החושן עם השרשרות כפי שהוא מצויר בשמות כח, יג (עיין עגיפטען אונד עגיפטישעס לעבען אין אלטערט., לאד. ערמאן, טיבינגען 1885, עמוד 402), וכן ראה את ציורו לפי שמצאו אותו בקבר הכה"ג הזה (עיין במאמרו אויס דעם גראבע איינעס האהענפריסטערס פאן מעמפיס בצייטשריפט פיר עגיפטישע שפראכע אונד אלטערטומסקונדע, כרך 33 (1895), עמוד 18־24, ועיין הומיל, אלטאיזר. איבערליפ. 282). ועיין להלן בריש פרק הצביעה.

[1]) וכנראה היה להם כבר בימי דוד קבוצים של אורגים, כמו שנקראו אצל הכנענים הפיניקים „מחנה של חושבים": רובע־עיר מיוחד בקולוניה הפיניקית פָּנָרְמוּס נשא את השם „מחנה חושבים" (עיין מאווערס, פעניציען, 2, עמוד 354; דיודור, II, 12.

בתקופה זו להיות עם עומד ברשות עצמו ומצומצם בתרבותו, מולדת בית, והיה צפוי להשפעת תרבויות שונות, וביחוד בכל הנוגע לנמוסי החיים החיצונים, אשר בהם היה למחקה נמוסי כל העמים, אשר בקרבם היה חי ואשר המה היו המושלים בו ויקבל מהם גם את כל הנאה והמשובח במיני הלבשותיהם (כמבואר להלן בחלק השני), ממילא גדל אצלו הצורך במיני־ארג מתוקנים שונים, וגדלה דרישתו למלאכת האריגה. אם בימי כתבי־הקודש לא נמצא נזכר מכלי האריגה רק מנור האורגים, יתד־הארג והארג, הננו מוצאים כבר במשנה ובתלמוד נזכרים כל פרטי תכנית בנין הנול וכל כליו, אשר השתמרו כמעט עד היום בכל דוכְנֵי האריגה בארץ הקדם וגם במקומות רבים באירופה.

אחרי שנתפשטה ידיעת מלאכת־האריגה בין העם והקולה הרבה עבודתה על־ידי המצאת הכלים המכוונים לה ירדה ממעלתה של מלאכת־מחשבת בימי כתבי־הקודש, והיתה בארץ־ישראל בימי הבית השני למלאכת נשים. לפי המסורה היו הנשים גם האורגות בפרוכת [1]), ונטלו שכרן מתרומת הלשכה [2]), אם כי אריגת הפרוכת היתה באמת מלאכת־מחשבת (כמבואר להלן) והיה ממונה מיוחד עליה [3]); והיתה האריגה בכלל מלאכה בזויה ושפלה, אשר עסקו בה השפחות, ואם עסקו בה גברים, נחשבו לפחותי עם (עיין מלחמת היהודים, א, כד, ג) וכן מסופר במשנה [4]): „מעשה שבאו שני גרדים משער האשפות שבירושלים וכו׳ והלא אין לך אומנות ירודה אלא גרדי, ואין לך מקום בזוי בירושלים כשער האשפות"; אולם בבבל נחשבה עוד אז למלאכה נכבדה (קדמוניות היהודים, יח,׳ ט, א). וכן באלכסנדריה של מצרים היו הגרדים העברים בה כבר מאוגדים לאֲגודה מיוחדה, ובדיופלוסטין אשר בה ישבו הגרדים בפני עצמם, וכשהיה עני גרדי נפנה לשם היה מכיר את בן אומנותו [5]) כדי שיהא אכסנאי אומן בא ומיטפל לאומנותו ומשם היתה פרנסתו יוצאה [6]): מן הגרדים נתפרסמו אחדים אז לרעה בדברי ימי ישראל: מהסקריקין,

---

1) תוס׳ שקלים, ב, ו.

2) כתובות, קו, ע״א; ירוש׳ שם, ד, ב.

3) ירוש׳ שם, ה, יא,

4) תוס׳ עדיות, א, ג, ועיין במשנה שם, א, ג.

5) סוכה, נא, ע״ב.

6) תוס׳ שם, ד, ו. אל המדרגה הזאת באו באירופה רק בימי־הבינים, אשר אז נתאגדו האורגים לאגודות מיוחדות, כי עד המאה הי״ב היתה האריגה רק מלאכה ביתית, עד כי גם הקֵיסר קרל הגדול היה מבכר ללבוש את הבגדים אשר נטוו, נארגו ונתפרו בידי בנותיו, גם במנין אגודות בעלי המלאכות ברומא, אשר לפי המסורה מוצאן עוד מימי נוּמאַ הקדומים, לא נמנו מתעשית הארג גם בזמן מאוחר. אלא הצובעים והמבטשים, בשביל שלא היתה האריגה עוד אלא מלאכת

אשר נמלטו לקירֶנֶה אחר חורבן־הבית, נתפרסם בנכליו וברעה הגדולה, שהביא על בני עמו, גרדי אחד בשם יהונתן (מלחמות, ז, יא, א), וכן נתפרסמו שני שוליא דגרדי בנהרדעא בימי קַלִיגוּלַא בשמותיהם אַזִינִיוס ואַנִילִיוס, אשר גער בהם אדונם על התאחרם לבוא אל העבודה, ותפסו אומנות החַיָלוּת, ושלטו בימי קליגולא זמן ארוך על גליל הארץ אשר על נהר פרת, ובנפלם אחר־כך נרדפו היהודים רדיפות גדולות מאת הממשלה (קדמוניות, יח, ט, א) [1]. בתקופת המשנה והתלמוד שאחר־כך הננו מוצאים אותה מלאכה לנשים, וביחוד לשפחות, גם בבבל [2], ועל־כן נחשבו גם העוסקים בה מן הגברים לפחותי־אדם כמו בא"י כן בבבל [3]; הגרדים נמנו בין אלה שעסקיהם עם הנשים וסורם רע, אשר אין מעמידים מהם לא מלך ולא כה"ג [4]. גם היו חשודים

ביתית (מומזן, ראֶמישע געש. ח"א, עמוד 17, בהערה). ויש להעיר כי ברומא היה בכלל מעמד האומנוית ובעלי־המלאכה היותר נמוך, והיה רק של עבדים ושל משוחררים (וויס, שם, ח"א, 1271־1272).

1) פולוס ועקילס היו אורגי מסכות לאהלים בקורינת (מפעלות, יח, ד).

2) כמו שמעידים מאמרים רבים בתלמוד כמו: גידל בר רעיא שלח לה גיטא לדביתהו, אזל שליחא אשכחה דהוה יתבה ונַוְלָה (גיטין, לד, עא); רבה בר חיננא ורב דימי בר חיננא שבק לה אבוה תרתי אמהתא: חדא ידעה אפיא ובשולי, וחדא ידעה פולכה ונוולא (ב"ב, יג, ע"ב), פי' לטוות ולארוג; היא שנדרה... שלא תארוג בגדים נאים לבניו, תצא שלא בכתובה מפני שֶׁמַּשִּׂיאָתוֹ שם רע בשכניו (כתובות, עב, ע"א) ועוד במקומות אחרים.

3) כמו שמעידים המשלים, שהיו שגורים בבבל על־אודות הגרדים: אבוב לְחָרֵי זָמַר (החליל שהוא כלי זמר חשוב לבן־חורין) לגרדאי לא מקבל עליה (איננו מתקבל על הגרדי) (יומא, כ, ע"א); גירדנא דלא טייזן 'גרדי שאיננו עניו לבקש מחילה) שמתא בצירא (כגי' הילקוט) משניה (החֵרם מקצר את ימיו) (ע"ז, כו, ע"א); זמרי דנגדי ודבקרי שרי, דגרדי אסור (סוטה, מח, ע"א), בשביל שזמירותיהם היו עניני זמה ופריצות. הערוך גורס „גַלְדָאֵי", אך יותר מסתברת גירסתנו, אחרי שהננו מוצאים את הגרדי לשפל ולבזוי גם במקומות אחרים ולא את הגלדאי.

4) קידושין, ד, יד, ובגמרא שם, פב, ע"א מסיימין: לא משום דפסולי, אלא משום ד ז י פ י אומנותייהו; במשנה אמרו: לא ילמוד אדם אומנות בין הנשים, אבל במשנה שבגמרתנו (שם) הגרסא: ולא ילמד אדם את בנו אומנות הנשים; האריגה היתה אומנות ב י ן ה נ ש י ם, אחרי כי הנשים עסקו בטויה ובהכנת מטוה לצורך האורג, וגם היו אורגות, וממילא היתה א ו מ נ ו ת־נ ש י ם. ולכן היה האורג בימיהם איש פחות, ועיין בתשב"ץ, ח"א, שאלה טז, המברר, כי האריגה היתה אומנות פחותה לגברים רק במקומות, שהיו עסקם עם הנשים, כמו „בשער האשפות שבירושלים", אבל לא במקומות, שבהם לא היה עסקם עם הנשים, ועל־כן לא מנה הרמב"ם ביהח"ז הלכות מלכים, פ"א, את האורג בין אלה, שאין מעמידים מהם מלך, לפי התלמוד, בשביל שבמקומו לא היה עסק האורגים עם הנשים. וכן הננו מוצאים אחר־כך, כי בבבל היה אורג, יום טוב כהנא בן־

בנאמנותם ולכן הגבילו את אשר מותר לקנות מהם משיָרי האריגה [1].

ג. האורג והטרסי. האורג הפשוט נקרא בשם גרדי [2], לד"ק גם בשם קָרְחָה [3], והאורג האומנתי בזהב ובמתכת בשם טַרְסִי [4]. הננו מוצאים לטרסים,

---

יעקב, מכהן בגאוניות בסורה בשנות תתנ"ז־תתנ"ט (עיין גרץ, ח"ה, 276), אבל באגרת רב שרירא גאון נאמר: סמכיה דוד נשיאה למר רב יום טוב כהנא בר מר רב יעקב אף־על־גב דאורג היה, הואיל ולא הוו תמן רבנן כולי האי.

1) ב"ק, קי, ע"א, וקיח, ע"ב ותוס' שם, יא, א.

2) לדעת לוי גרדי הוא משורש גָּרַד בעברית, על־שם שהוא מגרד ומחכך בחוטין ומזה נקראו גם הַגַּרְדִין, לאמר, החוטין הנגרדין: עשאן מן הקוצין ומן הגרדין (מנחות, מב, ע"ב). גם בל"ס הונח השם גרדי לאריגה, אחר־כך נכנסה המלה הזאת לדעתו גם לשפת יון γέρδιος (gerdius). וטעות בידי אלה המוציאים את שורש המלה מיונית (עיי"ש בערך גרדי) והיא נמצאת בתרגום שופטים, טז, יד, גם בתמונתה היונית: אכסן דגרדסן, ונמצא גם הפעל ממנו: בגדים שגורדין אותן מברייתן, לאמר, אורגים (יומא, עב, ע"ב). השם גרדי מצוי הרבה במקורים התלמודיים.

3) אפילו קרחה בביתיה פרדשכא ליהוי (מגילה, יב, ע"ב), פירש רש"י, שאף הגרדי שורר בביתו; פרדשכא — פקיד, נגיד. לוי מקיים את פירוש רש"י בדוחק לאמר, המרחיק את דלדולי השער מהארג, אבל זאת היא רק ממלאכת הכביסה, יותר נראה פירוש קאהוט ל"פ לטפש.

4) לשם טרסי יש בתלמוד שתי הוראות: א) לאורגים אמנתיים בזהב ובמתכות. מקורו בל"פ וערבי — רוקם בזהב, אורג בזהב (קאהוט). אך באמת נקרא גם בלשונות האלה האורג האמנתי בשם טרסי על־שם מקום מוצאו „טרסיא" שבאסיה הקטנה, אשר היתה בכלל מקום המוצא של כל מיני האריגות המשובחות והמגוונות, כמבואר להלן בנבוא לח"ב, וכן מצאו באפיפורין, כי נקרא כך הַטַרסִיקַרְיוּס, העוסק בהכנת בגדים טרסים, שנודע גם במצרים (עיין ארכיאול. קרויס, ח"ב, 625) ומזה נמצא כנראה הפעל „טרז" (שבת, צח, ע"ב), ושם הבגד הנעשה על ידו: „טרזא" (ברכות, נו, ע"א, ועיין להלן), על־כל־פנים רחוקה השערתו של ויזנר, כי המקור של טרסי הוא מל"ר textor. ב) לעובדי מתכות—בהוראה הראשונה היא נמצאת מפורש בע"ז, יז, ע"ב, כי כשנתפס רבי אלעזר פרטא ושאלוהו: מאי טעמא קרי לך „רבי"? השיב „רבן" של תרסיים אני; אייתי ליה תרי קיבורי א"ל: הי דשתיא והי דערבא? — אם נסו אותו, אם הוא יודע להבדיל בין פקעת של שתי ושל ערב, בודאי היה רבם של האורגים האמנתיים כעין צעכמייסטער בימינו, וכן בירושלמי, כלאים, ט, יא: משיחות של ארגמן אסורות, אית תניי תני מותרות, מאן דאמר אסורות אלין טרסיים דהוא מכפה (מקשר) ביה, וכן מוכרע, כי הטרסי היה אורג, מזה, שבאבות דר' נתן, כ, כא נזכר, כי הטרסי יוצא בכרכד על אזנו. — בסוכה, נא, ע"ב נמצא, ולא היו יושבין מעורבין (בדיפלוסטין של אלכסנדריא) אלא זהבין בפני עצמן וכו' וטרסים בפני עצמן, וגרדים בפני עצמן. רש"י והערוך מפרשין פה: עובדי מתכות או צורפי נחשת, כי כשם שהיו מחולקין הזהבים מצורפי־נחשת, כן יכלו להיות מחולקים האורגים הפשוטים מהאורגים האמנתיים (עיין בעה"ש), גם מפקפקים הרבה בגירסא „וטרסים בפני עצמם", כי לפי גירסת כתב־יד מ, נמצא־

כי היה להם „רב״ בראשם: רבי אלעזר פרטא מחכמי המשנה היה אחד מהם[1], גם בית־כנסת מיוחד בירושלים[2] ובלוד[3], מזה יש לשפוט, עד כמה היתה מפותחת אצלם האריגה המצוירת, עד כי היו העוסקים בה למפלגה נכבדה.

האורג יצא בשוק בעירה שבאזנו[4], לסימן מלאכתו, והטרסס־והכרכד (הכרכר) על אזנו[5]. הגרדי והסורק נחשבו לבעלי־מלאכה, שאינם עושים את מלאכתם בנפשם, ועל־כן לא נאמר עליהם בכתוב (דברים, כד, טו): ואליו הוא נושא את נפשו[6]. בימי אמוראי א״י היו בני צפורא עוסקים, כנראה, הרבה במלאכת־האריגה, עד כי היו זורקים השכנים אלה לאלה את מכוכיהם, ולכן הורה ר׳ אבימי בר טובי דיש להם הרשות לתת גול בין כותל לכותל ולא למחות זה על זה[7], כי בלעדי זאת נחשבה האריגה בין האומנויות המפריעות

ובורסיים בפני עצמן, ואדרבה מסדור האומנויות בתוס׳ סוכה, ד, ה: זהבין, כספין, נפחים, גרדים וטרסים, נראה ברור, כי הטרסים כאן המה מין גרדים ולא צורפי נחשת, ועיין בירוש׳ גיטין, פז, דמ״ח, ע״ג: אתא עובדא קומי ר׳ יוסי בהד טרסיי וכו׳, ויש להעיר, כי שאול מטרסים (פיולוס) היה אורג (מפעלות, יח, ג). בדבר הטרסים באלכסנדריא מובא באנציקלופדיה של ערש וגרובֶר ערך בבל, כי יהודי אלכסנדריא הצטיינו במלאכת רקימת ציורים נפלאים במצעות ובטפטין, וכן היה נודע האָחוי האלכסנדרוני, כמבואר להלן בח״ב. וכן מיני כביסה על שמם, עיין להלן בפ׳ הכביסה, ויש לשער כי היתה מטה של טרסים (שבת, מז, ע״א) כעין מטה של סֶרָגִין (כלים, ‧כד, ח), אשר ארגו עליה את השבכין, תרגום שבכים: סריגין, ועיין ר״ש ור״מ; ויש מפרשין, שמסרגין עליה את הסבכות וגם לטרסים, אשר מלאכתם היתה אריגה מעורבת בסריגה, היתה מטה (מַלְבֵּנָה) כזו, שנקראה על שמם, ועיין להלן.

1) ע״ז, יז, ע״ב.

2) מעשה בבית־הכנסת של טורסיים שהיה בירושלים (מגילה, כו, ע״א).

3) עיין תוס׳ אהלות, ד, ב, ובירוש׳ ברכות, א, ב, ובבבלי נזיר, נב, ע״א, שביהכ״נ הזה היה של טרסים. הערוך מכריע בטעם קלוש, כי־בתי כנסיות אלה היו של עובדי מתכות, אשר בשביל זוהמתב נצטרפו אל הזהבין, הכספין והנפחים לאגודה אחת. אבל, אדרבה, יש להניח, כי היו גרדים אומנתיים ובשביל חשיבותם נקרא ביהכ״נ על שמם.

4) שבת, יג, ע״ב.

5) אבדר״נ, נו״ב, כא.

6) ספרי דברים, רע״ח, ועיין ב״מ, קיא, ע״ב.

7) אילין ציפוראי ממחין אילין לאילין מסמריה דגוליא; הורי ראב״ט: מיתן חד גוול בין כותל לכותל (ירוש׳ ב״ב, ריש פ״ב). — עד כמה סתומים לפעמים דברי הירושלמי הפשוטים לפני מפרשיו, נראה מפירוש המקום הזה על־ידי ה„פני משה״, כי פירוש „גוול״ הוא: „אשפה״ מדניאל ב׳: נוולי יתשמון, ו„מסמר״ הוא כמו „סמר מפחדך בשרי״ (תהל׳ קיט), ופירוש „מסמרא דגווליא״ הוא: החום העולה מהאשפה.

את המנוחה, ולפיכך יכלו בני חצר אחת לעכב על אחד משכניהם, כי לא יעסוק במלאכה זו בלי רשותם[1].

ו. עבודות ההכנה לאריגה בימי המשנה והתלמוד

א. הסלילה. כמו היום כן היתה גם בימי המשנה והתלמוד הסלילה עבודת ההכנה הראשונה למלאכת האריגה: המטוה יוצא, כמו שראינו, מידי הטויה בתמונת חוטים מאוגדים בחבילות, בקבּורות ובפקעיות, אבל לצורך סִדור מערכת חוטי השתי ולצורך זריקת חוטי הערב בתוך הארג צריכים, כי יהיו החוטים נמשכים ונגללים על־נקלה בלי כל מעצור ומפריע, דבר שאי־אפשר לצאת בחוטים נכרכים בחבילות, ולפיכך צריכים להקדים ולהוציא את החוטים מהבילותיהם ולגלול ולכרוך אותם מסביב לגלילים או קנים. האורגים הערבים בארץ־ישראל היום כורכים אותם מסביב לקצוצי קנים, וכן נהגו, כנראה, גם בימיהם, ונקראו בשם „סלילים"[2], לדעת קצת נקראו גם בשם „אָרְנָס"[3].

הסלילים האלה של השְתִי נחרזים אחר־כך על חוטי ברזל או נתקעים במסמרים, באופן אשר המה מסתובבים עליהם, וממילא שבים ונגללים מהם החוטים על־נקלה לצורך השְתִי; של העֵרֶב נתקעים אחד אחד במסמר שבתוך המָכוֹן, וכשהמה נזרקים בתוך המסכת, מתגוללים מעליהם באופן כזה חוטי הערב. — הפקעות יש שהן גדולות, לאמר, מלאות מטוה יותר על מדת צרכן, ויש שהן קטנות, וכן הסלילים, ועל כן סוללים בכל פעם מפקעת לפקעת ומסליל לסליל, וכן עשו גם בימיהם[4]; פקעת של שתי נקראת לדעת קצת

---

1) שנים שיושבים בחצר, ובקש אחד מהם לעשות רופא ואומן וגרדי ומלמד־תינוקות, חברו מעכב עליו וכו', מי שיש לו בית בחצר השותפין, הרי זה לא ישכירנו לא לרופא ולא לאומן ולא לגרדי (ב"ב, כא, ע"א).

2) מהפועל „סלל" שבמקרא וענינו בתלמוד: גלגל, נדנד, חַבֵּךְ, כגון: נשים המסוללות זו בזו (שבת, סה, סע"א); המסללת בבנה קטן (סנהד' סט, ע"ב), ועיין להלן בח"ב; מסלסל בשערו (נזיר, ג, ע"א), ומזה „סְלִיל" לקנה, אשר בהתגלגלו נכרך עליו החוט, הנקרא בגרמנית ובשפה היהודית המדוברת „שפולע", כן פירש הרמב"ם בנגעים, יא, ב, וכן הערוך.

3) הגמרא מפרשת בשבת, צא, ע"ב את קופת הרוכלין: הכא במאי עסקינן באורנסי, ופירש הערוך: הם עצים או קנים שכורכים עליהם צמר או פשתן, וקורין האחת מהן בלשון ישמעאל עֶרְנַאסה ולשון רבים ערַאנִיס, והאשה נושאת אותה בידה ומושכת מהן חוטין לפלכה עיי"ש. לדעת לוי הוא בערבית מין קנה־בֹשם, אשר הנשים קונים אותו לכרוך עליו צמר או מטוה.

4) המעלה מן הפקעת לחברתה, מן הסליל לחברו (נגעים, יא, ט).

בשם „סִיסָא" מיונית, אולם סיסא היא באמת המוֹך הארוך שבארג[1]. לדעת קצת נקראת פקעת מטוה מסוכסכת בשם „סַרְמִיסִי[2]".

ב. הַהַסָּכָה, הַהַשְׁתָּאָה. סדור מערכת חוטי השְׁתִי למסכת אחת נחשב למלאכה נכבדה בפני עצמה[3]. השם „מסכת" השתמר בה עוד מלשון המקרא (שופטים, טז, יג, יד), וישתמשו בו חכמי התלמוד גם לכל סדור דברים ומאורעות למטרה מיוחדת[4]. אך בלשון ארמית שבתלמוד בנו מהשם „שְׁתִי" שבתורה את הפועל למלאכת סדור מערכת חוטי השתי בשם „הַשְׁתָּאָה" ולמסכת בשם „מַשְׁתֵּי", „מַשְׁתֵּיתָא", „שׁוּתָא"[5].

ההסכה יוצאת לפועל היום על־ידי „מְסַתּוֹרָה" גדולה או „דיוֹסְטַר", והוא מוֹט ארוך בעל כנפים מסתובב על מסמר המהודק אל הקרקע, כמו שראינו למעלה בציור מסתורת־ההסכה; סביב כנפיו הולכים ונכרכים בסדר מיוחד למסכת החוטים ההולכים ונגללים מעל הסלילים הנחרזים על חוטי ברזל בַּמַּלְבֵּן ההסכה. שם הדיוסטר, הַכְּלוֹנָס (המוט) והמסמר, שנתנו בו להיות

---

[1]) עשאן מן הקוצים ומן הנימין ומן הגרדין פסולה, מן הסיסין כשרה (מנחות, מב, ע"ב; סוכה, ט, ע"א), רש"י פירש בסוכה: פקעיות של שתי, קאהוט מוציאה מל"י ἠθσεσ, שהוראתה, פקעת, אבל בודאי נכונה יותר דעת לוי, שהיא המלה היונית σισόρα, אבל יותר טוב σισός, שהוראתה: המוך הארוך שבארג, אשר אפשר לשזרו לציצית.

[2]) לא תסמכו לנו לא מן סרמוסין ולא מן סרמיטין (סנהד', יד, ע"א), כתב גאון: דבר שהוא מכוונה, ועכשו נתקלקל כפקעיות של מטוה, בזמן שמסתבך, קורין אותו בארמית „סרמית" (הערוך בערך חמס).

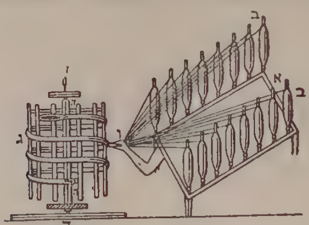
[3]) הצובעו והטווהו המיסך (שבת, ז, ב); ההן דעבד קונטרן, נפן, מחצלן, חייב משום מיסך (ירוש' שבת, ז, ד"י, רע"ג); המיסך שלשה חוטין בתחלה הרי זה חייב (תוס שבת, ח (ט), ב).

[4]) כמו: מסכת רעה הסכתן לדורות (שמו"ר, ס"פ מב); אנו המסכת ואתה האורג (שו"ט, מזמור לח), וכן נקרא כל חלק בתלמוד המיוחד במקצועו בשם „מסכת".

[5]) כגון: מַשְׁתֵּי בִּישְׁתָּא (מסכת רעה) אשתיתון (הסכתם) לדריא (שמו"ר, ס"פ מב); הדא איתתא כד משתיא בקוביא (כפירוש להלן) משום מיסכת (ירוש' שבת, ז, ד"י, רע"ג); האי איתתא דאשתכח לה דמא במשתיתא (נדה, נח, ע"א); כנראה נקראה גם בשם „שׁוּתָא", כמו שמסופר: ההוא שותא דהוי מינצי עלה בי תריה (ב"ק, קיז, ע"א), רש"י פירש: מכמרת, לוי: ארג. וכן: נשיא דנהגן דלא למשתייא מן דאב עליל (הנשים שנוהגות שלא לְהָסֵךְ מסכות משנכנס חודש אב) מנהג, שבו פסקה אבן שתיה. מאי טעמא? כי השתות יהרסון (ירוש' תענית, פ"ד, דס"ד, רע"ג; פסחים ד, א, ל, ע"ב), פירוש מנהג הוא לרמז שבחודש הזה פסקה אבן השתיה (הַשְּׁתִי, היסוד) בביהמ"ק. — תלמיד טועה, שלא הבין את הוראת המלה „למשתייא", הגיה: דלא למיכל בשרא ולא למשתי חמרא, אחר־כך נשתרבבה ההגהה הזאת ונכנסה בפנים ומזה יצא לדברי הטור (או"ח, סי' תקנ"א), כי נהגו לבלי לאכול בשר ולשתות יין בשבוע שחל בו תשעה־באב, ויש מוסיפין מראש־חודש עד אחר התענית; לפי הערת קאהוט נמצא לפי הגירסא המוטעת הזאת המאמר

מסיך עליו, נזכרים במשנה[1]. כנראה היה דומה אל זה של היום ברב או במעט.

כנראה היה להם תחת עמוד־ההסכה „מַלְבֵּן־הַסָּכָה" והוא נזכר אצלם בשם „מלבן המלובש בפיקות", לאמר, בפקעות[2]).

ציור נב. מַלְבֵּן של עריסה, המלֻבש בפיקות.

א) המלבן של עריסה, ב) הפיקות (הפקעות), אשר מעליהן הולכים ונגללים חוטי המטוה. ג) הדיוסטר, בערבית הוא נקרא בשם כּוּפִּיָּה. ד) המסמר של הדיוסטר, אשר עליו הוא מסתובב. ה) הכלונס והוא המוט שבתָוֶך. ו) דף הסורג, אשר דרכו עוברים חוטי הפקעיות מסודרים סביב הדיוסטר.

האורגים הערבים בארץ־ישראל היום תוקעים יתדות בארץ, הקבועות בה לכל ימיהם, ועל היתדות האלה הם כורכים את חוטי השתי למסכת. גם אופן ההסכה הזה נזכר, כנראה,

---

הזה בילקוט תהלים, י, תרנ"ג: נשיין דנהגן דלא למישתי... אם כי על־פי הדין גם בערב תשעה־באב אסור לאכול בשר ולשתות יין רק בסעודה המפסיקה בה (תענית, ל, ע"א; ובאי"ר, ג, ו).

[1]) הדיוסטר חיבור לטומאה בשעת מלאכה, קבעו בכלונס טמא ואינו חיבור לה, עשה לו דיוסטר אינו טמא אלא צרכו (כלים, כ, ג), והנה מסתמא דמשנה זו אין אנחנו יודעים טיבם של הדיוסטר והכלונס האלה, אבל הם מתפרשים בתוס' כלים, ב"מ, יא, ה, באמרה: מסמר שנתנו בדיוסטר להיות מסיך עליו חיבור לטומאה בין בשעת מלאכה ובין שלא בשעת מלאכה, קבעו בכלונס—בשעת מלאכה חיבור, שלא בשעת מלאכה אין חיבור, מכאן נראה, כי הדיוסטר הוא חלק הכנפים של המסתורה, אשר עליו הולכים ונכרכים חוטי השתי, כמו שמפרש הר"ש במשנה שם: בלע"ז לבודיי"ר (devidoir, האספעל), וכן הרע"ב: נספא (באיטלקית naspo, האספעל), לאמר, היתדות ממזרח למערב ומצפון לדרום, המסתובבים מסביב לכלונס, אשר הם מחוברים אליו, והכלונס עצמו מסתובב על המסמר התקוע בארץ. על־פי הציור למעלה של המסתורה המפותחת בזמננו נוכל לשער ולצייר את תבונתה הפשוטה בימיהם, אחרי כי יסוד אחד הוא לשתיהן, כמו שהננו מוצאים ביתר הכלים של תעשית ארג. הוראת המלה דיוסטר היא: ἱστάριον — מוטים מבריחים, והיינו כנפי המסתורה, הנעשות כמוטים מבריחים, בודאי טעה ר"ש קרויס טעות גדולה בארכיאול' שם, 152, 300: בפרשו כי „דיוסטר" היינו „המכוך", אנית הארג.

[2]) בשם מלבן נקרא כל מכון מרובע של עץ הנעשה בתמונת מלבן, כגון: מלבן של מטה, מלבנות של פתחים... מלבנות של חלונות (ב"ב, סט, סע"א) ועוד. והנה אנו מוצאים: מלבן של עריסה שהוא מלובש בפיקות (תוס' כלים, ב"מ, ח, א ועיי"ש; אהלות, יג, ה), כגירסת הר"ש לכלים, יח, ד. כנראה, משמשת כאן המלה „פיקה" כמו „פקעה", לאמר, מלבן אשר פקעות של שתי תקועות בו, כדי לגלול מעליהן את חוטיהן לצורך הסכה. הסיום בתוס' כלים הוא: ויש לו רגלים טמא, מסורג בחבלים ואין לו רגלים—ר"מ ור' יהודה מטמאין, ר' יוסי ור' שמעון מטהרין,

בירושלמי [1].

מלאכת ההשתאה יצאה, כנראה, לפועל בידי הנשים [2].

ג. השליקה. טרם שנכרכת המסכת מסביב הכובד היא נשלקת היום, כמו שראינו למעלה, במי־דֶבֶק חמים, כדי לחזק את חוטיה ולהקשותם לבל ירפו וינתקו בתנועתם התמידית בעת עבודם באריגה. גם בימי המשנה היו שולקים את חוטי־השתי, ולפיכך אמרו: כי אין השתי נגמר אלא מִשֶׁיִּשָּׁלֵק [3].

שאינו עושה מלאכה בגופו, פירוש: אם יש לה רגלים לעריסה זו, אז הפיקות, שהיא מלובשת בהן, לא תוצאנה אותה מתורת עריסה, אבל אם אין לה רגלים, אז אין לה תורת עריסה, אחרי שהיא מיוחדת להסכה, ולפיכך מטהרין ר' יוסי ור' שמעון, בשביל שאינו עושה מלאכה בגופה של עריסה, כי אם בפיקות, שהיא מלובשת בהן. ריגיר (שם, 31) משער, כי „מלבן שהוא מלובש בפיקות" היינו הנול בעצמו, וכן הוא מציין בציור המוטעה שלו של נול המשנה והתלמוד בסוף המחברת בסימן W. W סלילי־ערב תקועים בו, וממילא נותן גם קרויס, הנגרר אחריו (שם, ח"א, 150), אותו ציור של הנול עם סלילי־ערב W. W התקועים במלבנו, אבל למה זה היה הנול צריך להיות מלובש בפיקות ולאיזה צורך? אתמהא. קרינגיל (הויזגעראֶטה אין זער משנה, 72) סותר את השערתו (ובזה נסתרת לכאורה גם השערתי), אחרי שממקומה נראה, כי התוספתא עוסקת בעריכת תינוק, ביחוד מוכרחת זאת מתוס' כלים, ח, ד, ועיין בפרה, יב, ה, כי באמת נמצאה פיקה בעריסת תינוק, והנה על־פי פירושי, אדרבה, בזה עוסקת התוספתא, כי אחרי שהיו משמשין במלבן של עריסה לצורך ההשתאה, אז הפיקות שתוקעים בה מוציאות אותה מתורת עריסה. אמנם בפרה, יב, ח, נזכר עור של עריסה שהוא מחובר לפיקות, ומפרש הרמב"ם טבעות עשויות כעין פיקות ואינו איפוא פיקות שלנו, אבל הלא אפשר לפרש פיקות ממש ולא עשויות כעין פיקות.

1) כנראה מכוון הירושלמי לאופן־ההשתאה הזה, באמרו (שבת, ז, ב): הדא איתתא כד משתייא בקוביא (בשבת) חייבת משום מיסכת, הוראת המלה קוביא כאן היא כמו „קַביותָא" או „קבוותא" דדִשא במו"ק, יא, ע"א, לאמר, יתדות עץ או וָוִים כפופים. קרויס (שם, שם, 565, 296) טעה טעות גדולה להרכיב את המלה הזאת עם המלה „אקופי", שבת, עה, ע"ב. — בדבר „אקופי" עיין להלן.

2) כמו שנראה מהירושלמי בהערה הקודמת, וכן נמצא בנדה, נח, ע"א: ההיא איתתא דאשתכח לה דמא במשתיתא, אתאי לקמיה דר' ינאי, אמר לה: תיזיל ותיתי, מגמרא זו משמע, כי היתה מסתייעת אז בחלקי גופה התחתונים במלאכת ההשתאה, ועיין ברש"י שם שפירש: תיזיל ותיתי כדרך שעשתה עד עכשיו, שהלכה ושבה, אי מתרמי שהטווי המוסך שקורין אורדו"ר (oúrdir) בא בין רגליה כנגד אותו מקום, טמאה.

3) השתי והערב מיטמאין בנגעים מיד, ר' יהודה אומר השתי משישלק, והערב מיד (נגעים, יא, ח), עיין בר"ש, שמביא גירסא: „משישלה", שישלו אותו מן היורה, ועיין בר"מ, שהיתה לו, כנראה, גירסא „משישלה", אבל לפי שבארנו, הגירסא היותר נכונה היא: משישלק, וכן הגירסא בספרא תזריע, פ' ה, פ' יג: איזהו גמר מלאכתו? השתי משישלק והערב מיד, אחרי שהשתי אינו מוכשר למלאכתו אלא משישלק, הוראת שלק בסורית ובערבית היא: בשל, העבר־

ז. בנין ה„נול" או „כסא־האריגה"

מה שאנחנו קוראים „כסא־אריגה" נקרא בפיהם בשם „נְוָל", „נַוְלָא", „נבלא" [1]), וכן הוא נקרא גם היום בערבית בשם „נוֹל" (קרי naul), – מלאכת־אריגה נקראה על שם זה גם־כן בשם „נוול [2]), גם נקראה מלאכת־אריגה בשם „מְחָא" [3]), וכן בשם „שתי" [4]) גרד [5]). הפועל „ארג" הונח אצלם על כל

במים רותחים, והיינו כבימינו במים רותחים עם דֶּבֶק.

[1]) היא מלה מצויה בתרגומים ובתלמוד: כי קפדתי כארג חיי (ישעיה, לח, יב) מתורגם: אתקפידא כנול גרדאין חיי, וכן הוא בפשיטא; בירושלמי ב"ב, רפ"ב, ד"ג, ע"ב: אילין ציפוראי ממחין אידין לאילין מסחריה דנְוָלַיָּא... וכן בכלים, פ"י, דל"ב, ע"א: רב יצחק הוה מקפד גו ביתיה דלא מוקמה נול דעמר מיקמי נול דכיתין בגין פיפה (צוה בביתו שלא יקימו נול של צמר לפני נול של פשתן בשביל הערב, שלא יתערבו משום שעטנז). השם נול קרוב אל „נור" (כי הרי"ש מתחלף בלמ"ד), אשר הוא המקור של השם מנור (ש"א, יז, ז; דבהי"א, יא, כג; כ, ה). לדעתי נגזרו השמות: ניר, נור, מנור, נול במלאכת־האריגה מהשם „ניר" בעבודת־האדמה, אשר הונח על חריצי הערוגות, הנעשים במחרשה לאורך ולרוחב השדה, אשר מוצאו אפשר מנר, בשביל שהחריץ ממשיך כעין קרן אור בקרקע השדה, ותמונת המסכת בחוטי השתי לארכה ולרהבה דומה אל תמונת שדה חרושה בערוגותיה, ואחרי שעבודת־האדמה קדמה הרבה אל עבודת האריגה שאלה האחרונה את ציוריה בשפה מהראשונה.

[2]) גודל בר עילאי שלח לה גיטא לדביתהו, אזל שליחא אשכחה דהוה יתבה ונוולה (גיטין, לד, ע"א), לאמר, ארגה; רבה בר חיננא ורב דימי בר חיננא שבק להו אבוה תרתי אמהתא, חדא ידעה אפיא ובשולי, וחדא ידעה פלכא ונוולא (ב"ב, יג. עב), לאמר, לטוות ולארוג.

[3]) מחא לארמית נמצא בטויה ובאריגה: בתרג' ישעיה, יט, ט, ומחן מיניה מצדין (האורגים מכמורת מהפשתה); וכקוין דעכוביתא מָחְיָא (נט, ה) (וקורי עכביש יארגו); מעשה ארג (שמות, כח, לב; לט, כב) מתורגם עובד מחי; דמהא ממחא (שבת, נה, ע"א). מזה נמצאת המליצה בתלמוד: כולהו בחדא מחתא מחתינהו (ברכות, כד, ע"א; שבת, קמח, ע"א; פסחים, מב, ע"א) ופירש רש"י, בחולין, נח, ע"ב: וכי באריגה אחת ארגתם לכולם, לשון עובד מחי (בתרג' שמות, לט), יתקון דבור קרי ליה אינשי אריגה, שמסדר את דבריו. לדעתי שורש המלה הזאת היא חא, חי מערבית, אשר מלאכת־האריגה נקראת בה גם היום „חִיָכִית" והאורג „חיך", ואפשר השאל לאריגה השורש חי, בגלל שהקדמונים מעלו את החיים למלאכת־האריגה. לדעת קאהוט מחא מִן הכאה, בשביל שהאורג מכה על האריגה.

[4]) מסורית לאריגה. מצוי בתרג': שופטים, טז, יג; אם תשתין; ישעיה, יט, י, שתי מחא (האורגים ארג); תהלים קלט, יג: אשתיית לי בכריסא דאמי (עיין בערוך ולוי על התר' בערך שתי).

[5]) בתרג' איוב, ז, ו: גַּרְדִית (או גַּרְדַיַת) מחי (הארג של האורג); שגורדין (אורגים) אותן מבריתָן (יומא, עב, רע"ב).

מיני קליעת חוטים גם שלא בדרך אריגה[1]). וכן נקראה מיונית בשם „גוז״ עיין לעיל בטויה).

א. הנול העומד, הנול היושב. בימיהם השתמשו בשני אופני האריגה: של מעמד זקוף, מאונך, ושל מעמד שוכב, מאוזן, והיו אורגים בין בעומדים בין ביושבים[2]), ולפי אופני האריגה השנים האלה כן היתה מכוונת כנגדם מלאכת הכנת הנול, ואחרי אשר במשנה ובתלמוד נזכרת מלאכת־האריגה רק דרך אגב, כפי שנוגע לעשיית מלאכה בשבת, או לדיני נגעים, טומאה וטהרה וכיוצא בהם, ואין אנחנו מוצאים בהם לא את המלאכה הזאת מתפרשת במקום אחד כל צרכה וגם לא את כלי־אומנותה נמנים במקום אחד על הסדר, והננו מוכרחים להשתמש במאמרים רבים, אשר נאמרו בהם בזמנים שונים ובמקומות מתחלפים, רחוקים זה מזה, ומשתנים גם באופני המלאכה הזאת, כדי לצייר ציור אחד שלם מאפני מלאכת הנולים והאריגה בהם בזמנים ההם, לפיכך בכל זהירותנו האפשרית אי־אפשר לבל נכשל בחקירה כזו בערבוב דברים ועניָנים צדדיים של הנול האחד בשני ושל מלאכת־האריגה האחת בחברתה, אבל את הציור בכללותו נוכל להוציא מהם בשלמותו, ופרטיו יתפרשו מאליהם, ואז נתפלא למצוא, כי בנין כסא־האריגה של יד, אשר לנו היום, כבר נמצא מתוקן ונגמר כמעט לכל פרטיו בנול שלהם, וכמדומה שהצליח בידינו להציל משִׁני הזמן את זכרון בנינו של הנול העברי הקדום, לא פחות מאשר הצליח בידי חוקרי רומא ויון בנוגע לכסא־האריגה שלהם.

ב. העמודים והכבדים. הנול הזקוף היה של שני עמודים צדדיים, תחובים בארץ, ואחד למעלה, המבריח ומחזיק את שניהם[3]). ביניהם נמצאו שני

---

[1]) כמו שנראה מתוס׳ כלים, ב״מ, ו, ה: כל הכלים הנארגים במחט, כגון: הכיס והאנפיליא... הנארגים על־גבי מחט, כגון: גרגותני ומצודה, ומגמרא שבת, סד, ע״א, ועיין ברש״י שם, בד״ה שק, וכן בבמדב״ר, יב: מרכבו ארגמן (שה״ש, ג, י) זה הקב״ה, והוא אורג (מקשר ומאחד) את העולם. וכן למלוי החסר: למה בארגמן? שהוא היה אורג את ישראל מן החטא (שם, פ״ד), וכן נקרא השדה, שתלשו ממנו את הבצלים הלחים ונשארו היבשים, בשם „מָאֳרָג״ (תוס׳ פאה, בסוף פ״א, ובירושלמי שם, פ״ג, די״ז, ע״ג), לאמר, עוקר את הנארג.

[2]) אורגים בין בעומדין בין ביושבין (זבים, ג, ב), כיצד ראיית הנגע? האיש נראה כעומד וכמוסק (זיתים), האשה... כאורגת בעומדין לשחי ליד הימנית (נגעים, ב, ד; תוס׳ שם, א, ח; ספרא, תזריע, ד), פירוש, המצורע כשבא להראות להכהן את נגעו, מגביה ידו כמוסק זיתים, עד שיראו שחיו, והאשה כאורגת בעומדין, פי׳ כאורגת במסכת העומדת, שדרכה להגביה ידה הימנית ונראה שחיה. — כטוה בפשתן לשמאלית (נגעים, שם), פירוש, הטוה בפשתן דרכה להגביה ידה השמאלית ומראה שחיה, ולא יראנה הכהן, ובאלו העניָנין נראין בין הסתרים (הערוך, מסק א)

[3]) הנוגע בעמודין על הצדדין מכאן ומכאן, ובמכביש שעל גבי הקנים (תוס׳ כלים, ב״ב

כבדים, לאמר, קורות עגולות, גלילים, כובד אחד למעלה, וכובד אחד למטה. הכבדים האלה היו תחובים בידותיהם בתוך נקבי העמודים, באופן שהיתה באפשרותם להתנועע מסביב לידותיהם, ועל שם זה נקרא גם בשם אֲכְּסָן, אשר הוראתו ביונית יד האופן המסתובב[1]). הכובד העליון היה משמש לצורך המסכת, אשר היתה כרוכה סביבו, והכובד התחתון לצורך הבגד הנארג, אשר ככל שהלך ונגמר כן הלך ונכרך סביבו, וכן הלכה המסכת, שמתמעטת והולכת, והיתה נמשכת מכבדה למטה[2]). — מפני כובד משקלם נקראו בשם כבדים, כי לא היו נטולים, אלא קבועים במקומותיהם[3]), הכובד של המסכת, אשר בראשונה

א, א), ממשנה שאחריה נראה, כי דבריה מוסבים על הנול, וכן בשבת, קיג, ע״א: כלי קוואי מותר לטלטלן בשבת, אפילו כובד עליון וכובד תחתון, אבל לא את העמודים וכו׳ משום דקעביד גומות, פירש רש״י: כשחלצן מן הארץ, כשהן תחובות בגומא. גם בנולים הערבים בארץ־ישראל היום העמודים תחובים בארץ. בימיהם היו עמודי הנול תחובים בארץ רק בבבל, אבל לא בארץ־ישראל, כמו שהננו מוצאים מפורש בירושלמי, שבת, יז, דט״ז, ע״א: רב בא בשם רב כובד העליון והתחתון מטלטלין אותן חוץ מן העמודין וכו׳ אמר רבא, הדא דתימר בעמודין ששם (לאמר בבבל), אבן בעמודין שֶׁכָּן (בא״י) מותר, פירוש, בשביל שאינם עושים גומות. מזה יש ללמוד, כי נולי ארץ־ישראל היו יותר מפותחים בבנינם.

1) ἄξων. על מנור אורגים (ש״א, יז, ז; ש״ב, כא, יט; דבהי״א, יא, יא, כג) מתרגמין: אכסן דגרדאי, גם על יתד הארג (שופטים, טז, יד) מתרגמין: אכסן דגרדסן, אבל כאשר פירשנו היתה היתד כלי אחר, וכן נמצא: „אכסנא דגרדאי״ בשבת, קנא, ע״ב. גם לפי גירסתנו „אביסנא דגרדאי״ המובן הוא כובד בלשון ערבית.

2) הר״מ בפירושו לכלים, כא, א: הנוגע בכובד העליון בכובד התחתון, אומר: האורגים יעמידו להן שתי קורות, אחד ממעל להן, ועליו כרוך השתי, והשני קרוב לארץ. וכל מה שיארגו מן הבגד כרוך עליה והשתי נמשך בין שתי הקורות, שם הקורה העליונה נקרא הכובד העליונה ושם התחתונה—הכובד התחתונה. פירוש הר״מ הזה מאומת ומוכרע מדברי המשנה, נגעים, יא, ט: המעלה... מן הכובד העליונה לכובד התחתונה, לאמר, מעלים את חוטי־השתי שבמסכת מן הכובד העליון, שהוא כרוכה מסביבו, לכובד התחתון, אשר הבגד הולך ונכרך סביבו, כמו שמבואר בפנים, כי להיפך, לאמר, מן הכובד אשר הבגד כרוך סביבו אל הכובד של השתי, אין צריך להעלות וגם אין מעלין, והנני להעיר בזה, כי הר״ש, אשר כנראה לא ידע את דבר הנול העומד, לפיכך הוא מפרש (בכלים, שם) את הכובד העליון לזה שלפני האורג הקרוב ואת הכובד התחתון לזה הרחוק ממנו, שגה גם בזה, כי זה שלפניו, אשר הוא כובד הבגד, אי־אפשר כי יהיה עליון, כמו שבררנו כאן. כנראה הטצה את הר״ש הפועל „עלה״ המורה העלאה ממטה למעלה, אבל כאן הוראת „העלה״, לאמר, העתיק ממקום למקום, כמו שמפורש במשנה המעלה מן הכובד העליונה לכובד התחתונה.

3) פירוש הר״ש בכלים שם ועיין בשבת, קיג, ע״א: בעא מיניה רבי יוחנן מרבי יהודה

הסתפקו האורגים למלאכתם רק בו, ועל־כן נקרא בימי כתבי־הקודש בשם „מנור אורגים״, היה גם אחרי־כן לאבר היותר נכבד בנול. ואחרי כי למטרתו צריך היה להיות של קורה כבדת־המשקל מחודדת משני צדדיה כעין ידות, אשר בהן נכנסה ונאחזה בעמודים הצדדיים, היה בגלל תמונתו זאת למשל: אם רצו לצייר עץ־חנית גדול וכבד מאד, אמרו: „ועץ חניתו כמנור אורגים״, ש״א, יז, ז, וכן בימי התלמוד, כאשר רצו להפליג ולאמר מכחול גדול מאד לכחול בו את העין, אמרו: אפילו מליא כאכסנא דגרדאי (שבת, קנא, ע״ב).

הכובד העליון והכובד התחתון נמצאו לדעת קצת רק בנולים העומדים, המאונכים, אבל בנולים היושבים, המאוזנים, נמצא רק כובד אחד של הבגד, אבל המסכת היתה מופשלה מתחת לקנה אשר בנול, ממול האורג והיתה נמתחת למעלה על אחת מקורות הבית, ומשם היתה תלויה למטה, ואבנים תלויות בה להכביד את קצותיה [1]). אבל אין להכריע בזה, כי אפשר היו לנולים היושבים, המאוזנים, גם־כן שני כבָדים.

בר ליואי, כלי קוואי, כגון כובד העליון וכובד התחתון, מהו לטלטלן בשבת, א״ל: אין מטלטלין, מה טעם? לפי שאין ניטלין, פירש רש״י: לפי שאין ניטלין אף בחול מפני כובדן הלכך כל מלאכתן לכך. בירושלמי, שם, יג, טז, ע״א, נמצא המאמר הזה בעצמו: מהו לטלטל כלי קורייס בשבת, א״ל: אין מטלטלין, א״ל: למה? א״ל: מפני שאין מטלטלין. גם פה צריך לגרוס: מפני שאין ניטלין, כי זולת זאת אין כל מובן בתשובתו. הרמב״ם ביה״ח הלכות שבת, כו, א, פירש לפי שאין ניטלין, מפני שהן תקועין, כמבואר בפנים.

1) רבינו האי גאון בפירושו לכלים, כא, א, אומר: שנים קנים יש לאורג, אחד למעלה ואחד למטה,—זה באורגין העומדין, אבל האורגין, כשיושבין בתפירה, מניחין רגליהן על לוח אחד ומורידין, ועל לוח אחד ומעלין, ותלוי אבן בשביל שיכביד על השתי וימתח.—והנני להעיר, כי כנראה חסרות כאן בדבריו מלות אחדות, וצ״ל: אבל האורגין היושבין אין להן אלא קנה אחד, וכשיושבין בחפירה וכו׳, זולת ההגהה הזאת אין כל מובן לדבריו, כי הוא מתחיל בשני קנים של האורגין העומדין, ומסיים, כי האורגין היושבין מניחין רגליהן על לוח אחד וכו׳, שאין זה שייך אל הענין של קנים כלל. לפי הגהתי, אחרי שסיים ענין הקנים, הוא מוסיף לצייר את מהות האריגה של היושבין, וזה ברור לכל מעיין, ואין פירושו שונה מזה של הרמב״ם כדעת לוי. מדבריו נראה, כי האורגין היושבין היו דורסין בימיו על שתי דַוָשות, אשר באחת העלו ובשנית הורידו. בהיותי בא״י בשנת תר״ס—ס״א מצאתי את הנולים של האורגים הערבים והיהודים התימנים, כמו שציירם רב האי גאון בימיו: בתוך שטח של גובה ארבעה מֶטר לכל־הפחות תוקעים בארץ ארבע יתדות עץ, הנקראות בשם „עַרְז״, באופן אשר תגבילנה מקום מטר מעוקם בקירוב. בתוך החלל הזה עושים חפירה בארץ, באופן אשר יכול האורג לשבת על הקרקע סמוך לכותל ורגליו משולשלות למטה בחפירה, בין שתי היתדות הסמוכות לכותל ישימו קורה מרובעת, אשר סביבה יִכָּרך הארג הגמור הנקרא בשם „מַטָּאִי״, הכובד, אשר סביבו יִכָּרך, נקרא בשם

ג. הכנת המסכת בתוך הנול. אחרי אשר נכרכו חוטי־השתי שבמסכת מסביב לכובד העליון, היו מחברים וקושרים כמו היום את כל חוט וחוט שבמסכת, התלוי למטה, אל הכובד התחתון, הוא כובד הבגד; החבור והקשור הזה יֵצא לפועל באמצעות החוטים של ארג ישן, הקשור אל הכובד התחתון. חוטי הארג הישן האלה, אשר אליהם נקשרו חוטי המסכת, נקראו בשם „בת נירא"[1]). כנראה, נקראו החוטים האלה בימי כתבי־הקודש בשם „דַּלָּה"[2]);

„מַטְוֶה", היתדות, אשר לימין ולשמאל, מחוברות יחדו על־ידי מוט עץ, אשר עליו נותנים את „הַהֲנְדָם", הוא העמוד או הקנה, אשר על־ידו עולים ויורדים חוטי־השתי. המכון של הנירים נקרא בפיהם גם־כן בשם „ניר", המוט הניזון, הנושא אותו, נקרא בשם „פֶּרֶש" (מרכב). המסכה אינה נכרכת מסביב לכובד בנול, אלא הרחק ממנו כהצי מטר תוקעים בקרקע, אשר ממולו, שתי קורות הזקות, ביניהן שמים גליל קטן מעוגל, חלק, באופן אשר יסתובב בנקל. המסכת נמשכת תחת הגליל הזה, והיא נאחזת באחד מכותלי הבית בגובה פחות או יותר מרובה. בדוכָנים רבים יש אשר ישימו גליל שני שוה אל הראשון מכאן למעלה בגובה האפשרי. הגלילים האלה נקראים בשם „אֶנְגֶוֶה", המסכת נמתחת באופן כזה על כל הנול, ומותר ארכה תלוי על הכותל, ואם ארוכה היא הרבה, אז פשוט מתקפל הסרח העודף, אם כבדה איננו מספיק די צורך המתיחה, אז יתלו בה אבן (עיין בדבר האריגה בא"י במאמרי „מחברון לבית־גוברין ולעזה" בעתון „העולם", קולוניה, תרס"ז, בגליונות ה־ו), ואך בתנם מחק קאהוט בפירוש רה"ג (ערך כבד) את המלה „בחפירה" וקיים את הג' המוטעת „בתפירה".

1) ברומאית נקרא בשם Licium (עיין להלן), בגרמנית היא נקראת בשם טרומם. בדבר „בת נירא" מפרש אביי את דברי המשנה: העושה שני בתי נירין בנירין (שבת, יג, א): מאי בנירין? אמר אביי, תרתא בבת נירא וחדא בנירא (שם, קה, ע"א). בש"ס הנדפס נמצאת גירסא משובשת „בית נירא", אך ברש"י נמצאת הגירסא הנכונה „בת נירא", וכן הגיהו הב"ח והמהרש"ל, וכן נמצא בש"ס כתב־יד (עיין ד"ס שבת, צד, קיד), פירש רש"י: ב' פעמים מרכיב לחוט של שתי בבת נירא, דהיינו שקורין לוצא, ואחת בנירא, פעם שלישית מרכיבו על חוט הנירא, שקורין ליצא, המורכב על הקנה. כוונתו לאמר, את החוט של שתי מרכיבים בשני קצותיו של ארכו בבנות נירא: בבת־נירא אחת בקצהו למעלה (אם כי על־פי האמת אינה נעשית קשירת חוט השתי למעלה בכובד המסכת על־ידי בת־נירא, אלא באופן אחר, אך הוא קורא גם לזה בת־נירא), ובקצהו שלמטה אל הבת־נירא של כובד הבגד, ואחר־כך, לאמר, בין הקצה האחד והשני, מכניסים אותו בבית־נירא, אשר ענינו שונה מבת־נירא, כמבואר להלן. הערוך פירש בערך בת נירא: כד אזלא נירא תרי זמנא סחור סחור, נקיט חדא זמנא מאותו חוט עבה, שהלך בעבר אל הנירא. כוונתו בעיקר גם־כן כפירוש רש"י, אלא שלשונו „סחור סחור" קשה מעט.

2) ישעיה, לח, יב. הרבה מהמפרשים הראשונים והאחרונים מבארים את המקרא הזה לאמר, אחרי שהקדים למשול את חייו לארג: „קִפַּדְתִּי כאורג חיי", הוא מסיים: „מדלה יבצעני", לאמר, יכריתני מחוטי הארג, הנשארים על המנור, בלי לשוב ולחדש את אריגתי. — בצע כמו, „פצע", המצויה במשנה לחתיכת נימי הארג בגמר המלאכה.

באופן כזה יצא לפועל „שתי העומד" [1], או „המסכת הפרוסה" [2].

בימי קדם היתה מסכת כזאת כבר מתוקנת למלאכתה לפני האורג, אשר באצבעותיו היה מרים לסירוגין את כל חוט וחוט שבשתי, והיה מוליך ומביא ברֶוח, הנעשה באופן כזה בין החוטים העליונים והתחתונים, את יתד־הארג עם חוט־הארג הכרוך סביבו, ואחרי־כן היה מהדק את החוטים זה לזה על־ידי כלי מיוחד. במלאכה הקשה הזאת עסקו, כמו שראינו בציור המצרי הראשון, שתי אורגות, אשר היו עושות את הרֶוח בין החוטים על־ידי קנה מיוחד, והיו מושיטות זו לזו את יתד־הארג, והיו מהדקות את החוטים אלה לאלה [3]. מלאכת אריגה כזו לא עלתה הרבה בערכה על הסריגה והרקימה, ועוד קשתה הרבה ממנה, ונחשבה בגלל זאת בימי קדם למלאכת מחשבת מיוחדה (שמות, לה, לה). האורגים צריכים היו לבלות זמן רב על אריגת כל בגד, לפיכך עסקו בה רק עבדים ושפחות, אשר ידיהם עלו בזול לבעליהם, בכל־זאת עלתה אריגת כל בגד במחיר גדול, כמבואר להלן.

ד. תקון הנירים בתוך הנול. אולם אחרי־כן המציאו תחבולה, איך להרים מערכת חוטים שלמה בתנועת יד אחת. התחבולה הזאת היתה פשוטה מאד, אשר לא הצריכה מחשבת חושב עמוק כדי להמציאה: לקחו שני קנים או שלשה, לפי צורך תמונת הארג, וקבעו בכל אחד טבעות לארכו, והשחילו את חוטי השתי בטבעות הקנים בסדר מיוחד, היינו, בטבעות הקנה האחד השחילו את החוטים לסירוגין, א, ג, ה, ז, וכן הלאה, ובטבעות השני השחילו ב, ד, ו, ח, וכן הלאה, נמצא, כשהרימו את הקנה האחד, נתרוממו על־ידו החוטים א, ג, ה, ז, ואז נעשה רֶוח בין החוטים האלה העליונים ובין החוטים

---

1) הנוגע... ובשתי העומד (כלים, כא, א), הוא השתי הנמשך בין שתי הקורות (הר"מ), לאמר, של הנול העומד המאונך.

2) אלו חוצצין ולא מביאין מסכת פרוסה וכו' (אהלות, ח, ד). המסכת הזאת היא של הנול המאוזן, אשר בו המסכת מתוחה על־פני כל אורך הנול ועשתה אוהל. כנראה לא ידע הרמב"ם את טיב הנול הזה, ועל־כן דייק כאן לאמר, היא המתצלת הפשוטה, אחרי כי בנול העומד אי־אפשר שמסכת מתוחה עושה אוהל.

3) אל האופן הפרימיטיבי הזה מכוונים כנראה דברי הרמב"ם ביהח"ז הלכות שבת, פ"ט, הי"ז: דרך האורגין שמותחין ההוטין תחלה באורך היריעה וברחבה (פירוש, ממלאים בחוטי האורך את אורך היריעה ורחבה) ושנים אוחזין זה מכאן וזה מכאן (כבציור המצרי, מ"ז ונ"ב) ואחד (מהם) שובט בשבט על החוטין ומתקן אותן זה בצד זה, עד שתעשה כולה שתי בלא ערב (פירוש: בלי ערבוב חוטין לרוחב) ומתיחת המסכת כדרך האורגין היא הנסכת המסכת, וזה המותח נקרא מותח, וכשכופלין אותה, ומתחיל להכניס השתי בערב (צ"ל כנראה „בשתי הערב"), נקרא אורג.

ב, ד, ו, ח, התחתונים, וכן כשהרימו את הקנה השני, השלישי, הרביעי ויתר הקנים, ואז הוליך והביא האורג בכל פעם את חוט־הערב בְּרֶוַח הנעשה בין החוטים העליונים והתחתונים; הרֶוַח הזה נקרא בשם נפש המסכת [1], והחוטים של הערב הלכו ונקלעו באופן כזה בתוך חוטי השתי [2].

תחת הטבעות תלו בימים שאחרי־כן מֵיתרים דקים וחזקים, הנקראים על־פי הרומאית בשם „ליצין" [3]. באמצע כל מיתר נעשה אוזן על־ידי לולאה, כמו טבעת הזכוכית היום, למקום שחילה וכניסה לחוט־השתי, אשר נקרא בשם „בית־ניר" [4]. הקנים האלה, התלויים בנול המאוזן של היושבים, בקורה אשר ממעל לנול, ובדרוס האורג על הַדַּוָּשָׁה שלמטה, מתרוממים ויורדים המיתרים, פעם של קנה זה ופעם של קנה זה, וממילא מתרוממים ויורדים אתם חליפות חוטי־השתי, פעם של מערכה זו ופעם של מערכה זו, היו תלויים בנול המאונך של העומדים בקורה ממול הנול, ועל־ידי משיכת חבל, חבל הגרדי, כמבואר

---

1) הנוגע... בנפש המסכת (כלים, יא, א; נגעים, יא, ט, ועיין ירוש׳ שבת, יג, א), וכן היה מקובל אצל הראשונים לקרוא את הרֶוח בין החוטים העליונים והתחתונים בשם נפש המסכת, כגון הר״ח בפירושו לשבת, צו, ע״א וצז, ע״ב; מקורה בארמית, אשר בה הונחה המלה „נפשא", ניפוש לרֶוַח פנוי וריק, וכן בסורית: על ורֶוַח תשימו (בראש׳ לב, יז) מתורגם: וניפש תשוון (לוי על התרג׳). הערוך מפרש נפש על חוט־הערב, שהולך בתוך המסכת כנפש בתוך הגוף. בגרמנית נקרא פאַך.

2) ועל־כן אמרו: גודלת משום אורגת (שבת, צד, ע״ב).

3) „ליצין" נזכרו פעם אחת בתוס׳ נגעים, ה, י: הליצין שבפקעת מצטרפין זה עם זה ופושין מזה לזה, שני דפי חלוק מצטרפין זה עם זה ופושין מזה לזה. א״ר נחמיה: בד״א בזמן שהם על־גבי קורים (קוריס כגי׳ הגר״א). לדעתי נוספה כאן בטעות על־ידי תלמיד טועה המלה „שבפקעת", כדי לפרש את הוראת „ליצין", וכוָנת המשנה כאן לאמר, כי הליצין שבנירים, בזמן שהם נמצאים על־גבי הנול (וכן דפי החלוק), הם נחשבים לגוף אחד, אבל מחוץ לנול הם נחשבים לחוטים נפרדים, שאין ביניהם כל קשר, והוא דבר מוסבר על־פי השכל הפשוט. יתר דברי ר׳ נחמיה שם: „אבל פצען ותפרן", מוסבים רק על דפי החלוק. לפני הר״ש היתה גירסא משובשת שם והוא מתקשה לפרשה פירוש דחוק מאד. והנני להעיר, כי בשם ליצין נקראו ברומאית בת־נירא כדלעיל, וגם חוטי הנירים.

4) בפירוש המשנה „העושה שני בתי נירין בנירין" (שבת, יג, א) מפרש רש״י, שנתן ב׳ חוטין של שתי בנירא. שקורין ליצי״ש, וכן הר״מ: בתי נירין הן חוטין תלויים קצתם בקצתם, וכן הר״ח: מכניס את חוטי השתי בנירין, שיעלה זה וירד זה, ויבא הערב ויחזור השתי, יעלה התחתון, וירד העליון, ויבא הערב, וכפירוש אביי בגמרא, שם, קה, ע״א, כי עשיית בתי נירין בנירין נקראת קשירת שני חוטין בשתי למעלה ולמטה אל הכבדים ושחילתם דרך בתי־הנירים, כמבואר למעלה על־פי פירוש רש״י.

להלן, נעשתה אותה תנועה של עלית הקנים וירידתם. — המכון של הקנים והליצין להעלאת חוטי־השתי ולהורדתם נקרא במשנה ובתלמוד בשם „נירים" או „נירא", כמו שהוא נקרא גם היום בערבית בשם „ניר". כנראה, לא השתמשו עוד בימיהם גם בנול המאוזן של היושבים בדַוָשה, אשר על־ידי דריסת רגלי האורג עליו למטה התנועעו הנירים למעלה ולמטה[1].

המצאת הנירים היתה המצאה נכבדה ביחוד במלאכת־האריגה המצוירת, כי על־ידה אפשר היה להביא לידי תנועה מספר חוטי־שתי במדה היותר מרובה, ובמדה כזו אפשר היה גם להרבות ולהחליף את גוָני חוטי־השתי והערב. האגדה מפליגה לאמר, כי לצורך אריגת הפרוכת השתמשו בע"ב נירים כאלה[2].

ה. הקירוס. כדי לכַון וליַשר את חוטי־השתי, לבל יסתבכו בתנועותיהם

---

1) כי אי־אפשר היה שלא יזכיר אותו ואת התנועה, הנולדת על־ידו, לגבי מלאכת שבת ודיני טומאה וטהרה, וכמו שנראה להלן יצאה כל התנועה על־ידי משיכת חבל ולא על־ידי דריסת הרגל.

2) פרוכת עביה טפח ועל שבעים ושנים נירים נארגת (שקלים, ח, ה; תמיד, כט, ע"ב; חולין, צ, ע"ב; ב"ר, צד), לאמר, מספר הקנים, אשר דרך טבעותיהם או מיתריהם השחלו חוטי השתי, היה שבעים ושנים, והמסכת נחלקה לפי זה לשבעים ושנים חלקים, לאמר, שבעים ושתים פעמים עלו וירדו חוטיה חליפות, וכרבות מספר הנירים האלה, כן גדלה תנועת חוט־השתי למעלה ולמטה, וכן רבו הרוָחים או הנפשות, אשר נעשו חליפות בין החוטים העליונים והתחתונים לכניסת חוטי־הערב, וכן גדלה האפשרות לצייר ציורים שונים בארג על־ידי חליפת הצבעים של חוטי השתי והערב באריגה כזו. כמבואר למעלה, נשלמה המלאכת הזאת רק בשנת 1798 על־ידי הצרפתי יאקוארד בהמצאת מכון, אשר על־ידו יעלה וירד כל חוט שבמסכת לפי חפץ האורג ולפי צורך הציור. על־כל־פנים נראה מאגדה זו על־דבר אריגת הפרוכת, כי ידעו כבר בימיהם להגדיל את מספר הנירים, כדי לתת את האפשרות בידי האורג להניע את החוטים כחפצו לפי צורך הציור, ומלאכה זו כבר הצטיינה אז, עד כי אמרו, כי היתה מיוחדה לשבט מיוחד הנקרא על שם זה: ובני נפתלי שהיו מופתלין (מפַתּלין) על ע"ב ניר (ב"ר, צד, ועיין להלן). גם אגדה זו יודעת את־דבר קושי העבודה ויקרת המחיר של מלאכה כזו ו„משמונים ושתים רבוא נעשית", לפירושי המפרשים, או „ריבוא מנה", כגי' הלכות־גדולות וכפי' הרמב"ם, או ריבוא „חוטין" או ריבות „נערות" העוסקות בה (רש"י), אם כי על המספר הזה אמר ר' יוסי בר' בון בשם שמואל: גוזמא (ירוש' שקלים, ח, ד), כי באמת היתה עבודה קשה מאד מִמְּכוֹן הפשוט לפנים, וביחוד אחרי כי כל חוט וחוט שבשתי היה, לפי המסורה הזאת, משזר מכ"ד חוטין (יומא, עא, ע"ב) הגי' הנכונה באגדה זו נמצאת בחולין, צ, ע"ב, לאמר, כי נעשית מע"ב נירים (שאפטען) וכל נימא ונימא, לאמר, כל חוט שבשתי, היה בן כ"ד חוטין. ועל־כן נעשתה הפרוכת שתים בכל שנה (שקלים, ח, ין תוס' שם, ג, טו), וממונה מיוחד היה על אריגתה (שקלים, ה, א).

למעלה ולמטה, השתמשו בראשונה בשבט חד, אשר נקרא בשם כַּרְכַּד, אשר בו היו מיַשבים את חוטי־השתי [1]. אחרי־כן המציאו למטרה זו כלי אחד, הנקרא ביונית בשם קירוס [2], ובגמרא בשם

---

1) הוראת השם כַּרְכִּיד κερκίς ביונית היא שבט לְהַדֵּק את חוטי הארג אצל האריגה העתיקה, אחרי־כן התפתח לכלי הנקרא וועבערלאדע באשכנזית (בהוראה זו אנו משתמשים בו כאן). הכלי הזה במעמדו הקדום נמצא הרבה במשנה, כגון: זכוכית לגרוד בו ראש הכרכד (שבת, ח, ו), נטל ממנה כרכד, אסור בהנאה, ארג בו את הבגד, הבגד אסור בהנאה (ע״ז, ג, טו). תמונתו היתה מחודדת, דומה אל הכוש, כמו שמבואר בשבת, יז, א: ואת הכוש ואת הכרכד לתחוב בו. גם נמצא הפועל ממנו: שנים אוחזים... בכרכד ושובטין (תוס׳ שם, ט, י, ובגמרא שם, צב, סע״ב). בדבר טיב פעולתו נמצא: השובט והמקטקט (הָדֵק, השטח, בערבית) על האריג הרי זה חייב, מפני שהוא כמיַשֵּׁב בידו (ירוש׳ פסחים, פ״ו, דל״ג, ע״א ובשבת, פי״ד, די״ג, ע״ג), היינו: השובט והמדקדק (בבלי שבת, צה, ע״ב), ובצדק אמרו ליה לרב יהודה (שם, שם): שובט הרי הוא בכלל מיסך. וכן פירשו רש״י, הערוך והרמב״ם כמו שהבאנו למעלה, וביחוד מצטיין בדיוק פירושו זה הר״ח במקום האחרון הזה: יש לו לאורג עץ או עצם חד, וכך שמו בל״י „כרכד״, ודומה למחט של סקאין ומעבירו על־גבי השתי בשעה שמתוח לפניו לאריגה, ושובט בו את החוטין, ומקרב את הקנים, שמבדילין בין שני חלקי העליונין והתחתונין, ומיד גוחים להתפרק העליונים מן התחתונים ונפתחת נפש המסכת לירות ביניהן את חוט הערב ואין זה אב אלא בכלל מיסך וכו׳. תמונת הכרכד נראה בראש הקנים, אשר ביד השפחה, המסייעת באריגה את פלכה בציור הנול היוני. כתיבתו יש שהיא משובשת: כרכר, כרכור, כדכד (עיין ספרי ראה, צו; משנה ע״ז, ג, ט; ירוש׳ שקלים, ד, ט; אבדר״נ, נוסח ב, פ׳ כא, כג, ע״א). הוראת שבט בארמית היא כמו חבט בעברית: על תחבט (דברים, כד כ) תר״י: תשבטון, נבנה מהשם שנט או שיבטא בארמית, וכן נמצא בירוש׳ שקלים, ד, ט: רב אמר שבטא דכדכד (צ״ל דכרכד) ביניהן. ולוי מתקשה להוציא את המלה שבט מערבית, משערות היורדות להוראת מתיחת הארג והכאה עליו ללא צורך. משטר האירוסין באפיפורין יב וסוגה (E ט), אשר בו נקרא חמר הבגד הארוג בשם „שָׁבִיט״, נראה, כי האריגה נקראה אז בארמית „שבט״.

2) השם קירוס נמצא במשנה, שבת, יג, יא, ובכלים, כא, א. והוא נזכר בשני המקומות אחרי „נירין״: בנירין ובקירוס, משמע, כי הוא אחד מכלי־האריגה הנכבדים, כמו הנירים, והוא קרוב אליהם בנול. ובאמת הוראת השם καῖρος (קַיְרוֹס) ביונית, אשר משם נשאל, היא למיתרים המתוכים לרוחב הכסא, לחַזֵּק ולסַדֵּר זה על־יד זה את חוטי־השתי המעורבים אלה באלה. הרמב״ם מבארו בכלים: הוא כמו מסרק, אשר יכו בו האריגה, ויחברו בו החוטין, אבל בשבת הוא מפרשו: היא יריעה ארוגה מן הסיב. כמו שנבאר להלן, שנה הרמב״ם את דעתו בדבר פירוש השם קירוס בשבת רק מפני הכרעת סִדור הענינים במשנה זו ולא מפני הכרעת הוראת המלה. גם רוב המפרשים הראשונים, כמו רש״י, ר״ח ועוד, נתנו גם־כן מטעם זה את הקירוס שבשבת למין ארג, אבל כמו שנוכיח להלן, אין כל הכרח באמת להוציא גם בשבת את המלה הזאת מהוראתה

מצובייתא [1] ובשמו היוני: אִסְפַּתִּי (אִסְפַּטִי) [2], ולדעת קצת גם חיפה [3], אשר נעשה כעין מסרק שלנו בן שני עצים: אחד למעלה, שאפשר כי נקרא „המכביש"

העיקרית בשפת יון, וכמו שהיטיב לפרשו הפירוש האחד בהערוך, לאמר: אומנות שעושין מן קנים דקים חלקים שבו אורגין בידים וברגלים והוא קלוט בשתי כמו הנירין עצמן.

1) גם הגמרא בעצמה שואלת: מאי קירוס? והיא משיבה: אמר רב יהודה: מצובייתא (שבת, קה, ע"א). גם בפירוש המלה מצובייתא הזאת הסתומה מחולקות הדעות כמו ב„קירוס" וכל אחד הולך לשיטתו שם, יש המקבלים אותה למין ארג של סיב, ויש למסרק של קנים, וכפירוש האחרון האמתי פירשו הגאונים: צביתא עץ אחד של אורגין והרצפנין שלו סדקין ומכניכין אותן בין שתי לשתי, והחוטין נתונין באותן הסדקין, כדי שתהא המסכת מתוקנת (תשובות הגאונים, הוצאת ר"א הרכבי, סי' קץ, דף 86). לדעת קאהוט ציב, ציבתא בל"פ הוא עץ, וביחוד עץ־הגרדים, האוחז חוטי־השתי. לדעתי יש להוכיח בבירור, כי מצובייתא היינו המסרק שלנו או האספתי, כי בתוס' אהלות, יד, ד, נמצא: לקנה ולאיצבתו (כגי' כ"י אירפורט) במקום לקנה ולאספתו שבמשנתנו, אהלות, יג, ד.

2) וזהו הנקרא ביונית בשם אספת σπάθη, לאמר, חרב רחבה, כמו שנמצא: באספטי שהכו מצרים את ישראל בו לָקו (בפסיקתא ויהי בשלח, דפ"א; ילקוט בשלח, רמז רכ"ו, וישעיה שב); בעל האספתי נקרא; אספתרון, בשהש"ר, אחזו לנו שועלים: משל למדינה שמגדלת אספתרין, וכן בשמו"ר טו: בו"ד קונה עבדים ואומר עשו אספתון, ומזה קראו לעץ שטוח ורחב כתמונתו, אשר בו השתמשו האורגים בנול העומד במקום מסרק, והוא נזכר במשנה ביחד עם הקנה והנר של גרדי: העושה מקום לקנה ולאספתי ולנר (אהלות, יג, ד), וגם יש שהיה רצוף במתכת: אספתי (כצ"ל), שיש בו מתכת, הרי זה טמא, טמא מת (תוס' כלים, ב"מ, יא, יב). באופן כזה מצביתא היינו אִצְבַּתִּי והיינו אִסְפַּתִּי, כי הצדי"ק בפי המזרחים הוא כמו הסמ"ך, והבי"ת כמו הפ"ה בפי המערבים, וזה ברור. — אחרי־כן מצאתי, כי הקדימני בזה אחד הקדמונים הנקרא בפי הראב"ד בלעג בשם הרב היוני, והוא דוחה את פירושו, כי אצבתי היינו אספתי היונית (הלכות טומאת מת, יד, ז, ועיין לוי בערך אספתי), אם כי הרב הנזכר לא כִוֵּן שם לפרש את הכלי בנול, אבל העיקר הוא, כי כִוֵּן לאמתת מקור המלה אצבתי בארמית מאספתי היונית.

3) ודילמא גבי הדדי הוו יתבי ומטו אהדדי בחֲיפה (לפי גי' הערוך בנוסחאתנו: בחמת) (שבת, צו, ע"ב), פי' מגיעין זה לזה במסרק שמכה בו על היריעה (הערוך והיינו פי' ר"ח). פירוש רש"י: אי גבייהו הוו יתבי מגיעים ידו של זה בשל זה בשפת היריעה כשמותחין חוט הערב בחפת חלוקו (יומא, עז, ע"ב), רחוק מהפשט. — הוראת חיפה: מסרק האורגים, לדעת לוי מעברית משורש חוף, חכך, גרד סרק, לדעת קאהוט מערבית, וכן מפרש ר"ח: עצם... כדי לעשות ממנו חף (שבת, פא, ע"א), חף דתני הכי ודתניא (בברייתא) שְׁנַּיִם (הוא עשוי) מחתיכה של עץ וקורין בל"פ דנד אנגאת (פירוש השן של מסרק האורג, עיין קאהוט בנרות המערכה, דף לד בעה"ש). לפי פי' ר"ח זה מתישבים גם דברי הירושלמי (שבת, ז, י, ע"ג): שני נירין בחף אחד ושני חפין בניר אחד, לאמר, יש אשר שני חוטין של שתי, שהושחלו בשני נירים

שעל־גבי הקנים״ [1]), ואחד למטה, וחוטים או קנים דקים נמשכים מן האחד לשני, חוטי־השתי נשחלו בין החוטים או הקנים האלה כמו בין שיני המסרק שלנו, באופן שכל חוט שבשתי היה מופסק ומוגדר מיתר החוטים על־ידי שני חוטים או קנים משני צדדיו, ויש אשר עשו סדקים תכופים בעץ ודרך הסדקים האלה נשחלו חוטי־השתי; בקירוס הזה היו גם מהדקים את חוטי־הערב בתוך האריג; מלאכת ההדוק הזאת, שהשלימה את מלאכת האריגה, נקראה בשם „דקדק״ [2]), „קטקט״ [3]), או דרוס [4]). במקור מאוחר נקרא הכלי הזה המכה על הארג בשם „מַרְגָּן״ [5]).

נשחלים שניהם בחף אחד — בְּרֶוח אחד שבין קנה לקנה, היינו חוט אחד לשֵׁן מסרק אחד, ויש אשר שני חפין כאלה כנגד ניר אחד, לאמר, בחף אחד יושחל חוט של שתי והשני ריק, כַּוָּנת הירושלמי הוא לאמר, כי מספר חפי החיפה אינו מכוון למספר חוטי הנירים, יש שהמה פחותים, ויש שהמה מרובים מהם, כמבואר למעלה, אבל לגבי מלאכה בשבת הכל אחת היא. — חף נקרא כל דבר הבולט כשן, כמו: היו בו חפין ונקבים... נטלו חפין מפני נקבין (כלים, יד, ח).

1) בתוס׳ כלים, ב״ב א, א, נמצא: הנוגע בעמודן על הצדדין מכאן ומכאן ובמכביש שעל־גבי הקנים. לדעתי אפשר, שהמכביש שעל־גבי הקנים הוא העץ או הקורה הכובש למעלה על הקנים שבקירוס, אם כי אפשר היה לפרש, כי הוא הקורה אשר ממעל הנול, שקני הנירים תלויים בה, כפירושנו למעלה, אך למה זה תִּקָּרא בשם מכביש? רבינו האי גאון לכלים, כא, א, מפרש: תלוי אבן בשביל שיכביד על השתי.

2) ר׳ יהודה מוסיף את השובט והמדקדק; אמרו לו: שובט הרי הוא בכלל מיסך, מדקדק הרי הוא בכלל אורג (שבת, עה, ע״ב), פירוש רש״י דחוק כאן, אבל הר״ח מיטיב יותר לפרש באמרו: והמדקדק הוא המדקדק על חוט הערב, כדי להדחק ולהחלץ עם חבריו, וזהו בכלל אריגה (ועיין בערוך ערך דק). בפי האורגים הערבים נקראת גם היום מלאכת ההולכה וההבאה של חוט־הערב בתוך השתי בשם „דק״, כנראה היינו בעברית „דקדק״, לאמר, הכפלת ההולכה וההבאה הזאת.

3) קטקט משורש „קט״ בעברית, ובערבית „ח׳ט״, הוראתה: הפרֵד, הַבְקֵעַ; הפועל: קטקט, להקטין, לְהָדֵק, לְהַשְׁטִיח (לוי). בירושלמי כוללים ביחד: השובק והמקטקט על האריג הרי זה חייב, מפני שהוא כמישב בידו (פסחים, פ״י, רל״ג, ע״א ובשבת, פי״ב, די״ג, ע״ג) ובבבלי, כמו שראינו, מבדילים בין שובט ומדקדק בגלל שמדקדק איננו מקטקט, כמו שפירשנו.

4) עיין להלן.

5) האורג הזה, בזמן שהוא אורג ויודע שהשתי שלו יכול לעמוד, הוא אורג בחזקה „במַרְגָּן״, ובזמן שהוא יודע שאינו יכול לעמוד, אינו מכה בחזקה (ילקוט מכירי, לח). מרגן היא כנראה מל״י μάραγνα שבט, חבט, וכן בסורית, כמו שמתרגמין: ואני איסר אתכם בעקרבים (מל״א, יב, יא, יד), ואני אירדי יתכון במרגנין (עיין לוי על התרגומים). בהוראה זו נמצאת המלה הזאת רק במקום האחד הזה.

את הקירוס הזה היה מניע, כמו היום, קנה, אשר נקרא בשם „קנה של גרדי״, כנראה, כבד־המשקל[1]). ביונית נקרא גם הקנה של גרדי זה בשם כֶּרְכָּד, על שם הכלי הראשון, אשר ממנו הסתעף.

על שם הקירוס הזה, אשר הוציא לפועל את עצם מלאכת האריגה, נקראו אחרי־כן כל אברי הנול בשם כלי קירוס, לאמר, כלי אריגה, וכן נקראו בשם „כלי קוואי״[2]).

---

[1]) כמו שמתברר מהשקלא וטריא בגמרא (שבת, צג, ע״ב): שנים שהוציאו קנה של גרדי חייבין וכו׳ מאי שנא דגרדיי ודילמא דאית ביה כדי לארוג מפה לזה ומפה לזה? ופירוש רש״י: קנה של גרדי אורחא דמילתא, והוא העולה ויורד בשתי. דברי רש״י אלה מוסבים על „שנים שהוציאו״, לאמר, אורחא דמילתא, כי מפני כבדו (כדברי תוספות שם) שנים מוציאים אותו. ממה שאמרו: דאית ביה כדי לארוג מפה לזה וכדי לארוג מפה לזה, נראה ברור, כי כוונתם בקנה של גרדי אל זה הנקרא בשם וועבערלאדע, ואשר נקרא מיונית אחרי־כן בשם כרכד κερκίς, כי בקנה אחר בנול לא שייך לאמר, שיש בו כדי לארוג מפה לזה ולזה, אבל בכרכד הכל תלוי במדת רחבו לרוחב הנול, אם כי אפשר היה לאמר, כי בקנה של גרדי כוונתם אל הכובד של המסכת, לאמר, שיש בו מקום לשתי מסכות של שתי מפות, אבל לזה כבר הונח השם בתלמוד „כובד״ ולא „קנה״, וגם מדיוק הלשון: „יש בו כדי לארוג״, משמע, שהוא הוא האורג. ובדבר „קנה גרדי״ זה יש גם מחלוקת בירושלמי (שבת, י, ה) בין רבי ובין ראב״ש, וזה הוא הקנה העולה ויורד, הנזכר בתוס׳ כלים, ב״ב, א, ב (עיין להלן). ואחרי שבקנה זה נמצא גם הקירוס או האספתי, על־כן נזכרו שניהם יחדו במשנה, אהלות, יג, ד.

[2]) בירוש׳ שבת, יז, דט״ז, ע״א, איתא: „רב זעירא כשם רב יהודה בשם רב: קנים וחבלים של קוריס מטלטלין אותן בשבת מה ד״ר יוסי אמר ר׳ יוחנן שאל לר׳ יהודה בן לוי מהו לטלטל כלי קורייס בשבת?״ המאמר הזה ישנו בבבלי, ומה שנקרא שם כלי קורייס נקרא כאן „כלי קוואי״ כגון: כובד העליון וכובד התחתון (שבת, קיג, ע״א), ומשניהם למדנו כי הקנים והחבלים, הכובד העליון והתחתון נקראו כולם או כלי קורייס או כלי קוואי קורייס הוא כמו קירוס בל״י וקוואי הוא כנראה התרגום העברי של המלה היונית קירוס, אשר הוראתה חוטים, קוים, וכן בארמית נקראים חוטים וקורי עכביש בשם „קוין״ דעכוביתא (ישעיה, נט, ה, ו). המלה קירוס, הנשאלה מהשפה היונית, כוללת בקרבה בעברית של הספרות התלמודית כל ההוראות של כלי האריגה: כרכד, אִסְפַּתִי כיונית, לאמר. הוראת: האורג, המַכֶּה והחובט על הארוג, הוראת מסרק וגם קנה של גרדי; גם קראו לארג צפוף בשם קירוס, קורייס, כמו שקראו ביונית σπάθημα (ספתימא, מן אִסְפַּתִי) לארג צפוף, καιροσέων (קִירְסִיוֹן, מַקִּירוֹס) למסכה צפופה וטובה מאד, ובהוראה זו נקראים בגדים יקרים וחשובים „כלי קורייס״ גם במקורים התלמודיים, כמו בקה״ר פ׳ ושנאתי את החיים: נתעטף בכלי קורייס שלו ועלה בראש הגג ונפל ומת, וכן בדב״ר ז: רבי אליעזר בנו של רשב״י שאל את ר״ש בן יוסי חמיו: כלי קורייס יצאו עם ישראל במדבר? א״ל אותן הבגדים, שהיו עליהן. מה שהלבישו אותן מלאכי

ו. בתי נירים. עניבת חוטי־השתי בבית־נירא ומשיכתם ושחילתם דרך הנירים והקירוס נחשבה בעיניהם, כמו היום, למלאכה בפני

השרת בסיני, לפיכך לא נחבלו וכו'. המאמר הזה בעצמו נשנה בשהש״ר, פ' נפת תטפנה, ובפסדר״כ, ויהי בשלח, עמוד לב, שם הגירסא כלי קוריות, ובשו״ט, כג (שם נמצא בשבוש „כלי קוואים״ כי למחבר המדרש הזה היתה הוראת כלי קורייס כאן „כלי אריגה״, ועל־כן תקן כלי קוואי כבבלי, אבל למה זה הגיה ר״ש בובר, אשר הוא מפרשה גם־כן כלי אריגה, כי צ״ל קורייס?) וכן בילקוט עקב, תר״ן. פירוש המאמר הזה הוא: וכי יצאו עם ישראל במדבר במלבושים טובים חזקים וחשובים, עד כי לא בלו כל הזמן של ארבעים שנה במדבר? כל המפרשים את כלי קורייס שבמאמר הזה לכלי אריגה שגו מאד: ראשית, הלא אי־אפשר היה לבעלי המסורה להחזיק, כי לא היו להם כלי אריגה לצורך אריגת היריעות? שנית, נמצא מפורש בבמדב״ר, פ״ה: ומשפחות בני גרשון טעונין כל כלי אריגה, ואם כן היה זה דבר פשוט בעיניהם, שהיו להם כלי אריגה במדבר, וגם דרשתם על בני נפתלי, שהיו מופתלין על ע״ב נירים, מוכיח על מסורתם, כי מלאכת אריגה וכלי אריגה היו מצוים להם במדבר. עוד נזכרים כלי קורייס בב״ר, רפמ״ט, לאמר: שמותן של רשעים דומים לכלי קורייס, מה כלי קורייס כל מה שאתה משתמש בהן הם עומדים, הנחתם הם מתרפים, כך, שמעת מימיך אדם קורא שם בנו פרעה, סיסרא, סנחריב, אלא: אברהם, יצחק, יעקב וכו'. כאן המובן הוא „כלי אריגה״ ופירושו: כשם שלכלי אריגה יש ערך רק מבשעה שמשתמשים בהם, אבל בשעה שאין משתמשים בהם הלא אינם רק קורות, קנים וחבלים, לאמר, אין דבר המעמידם, כך לשמותם של רשעים יש ערך רק בשעה שנושאיהם חיים (עיין פירוש רש״י שם). — למפרשים נחלפו במבטא אחד תלמודי ה„קורים״ ב„קורַייס״, ועל־כן הם מתבלבלים הרבה בפירושו בכל מקום שהוא נמצא, והוא: אמר הקב״ה משחק אני עליהן, אביא (צ״ל אף) גתיות מאחורי הקורייס (מגא״ר ביום השביעי); אף הגיתיות מאחורי הקורים היו סונטין בה (ב״ר, ע״א); (גם במדרש אבא גוריין (הוצאת רש״ב): כאבגתיים מאחורי הקוריום צ״ל „אף הגתיות״); אפילו נשים מאחורי הקוריין יודעות היו, שדוד עתיד למלוך (ירוש' פסחים, פ״ו, דל״ג, ע״א). הוראת קורייס היא בל״ס קורות במשקל יוני, כמו שנמצא: לאחד שהיתה לו שפעת קורייס בתוך ביתו (קה״ר פ' את הכל), לאמר, הנשים הדורכות בגת, היושבות מאחורי קורות בית־הבד (כפירוש המ״כ). כנראה היו הדורכות בגת הנשים היותר שפלות אז, כמו: טחי גגות ודורכי גתות (שהש״ר שמני), ועל־כן היו למשל בפיהן. בפירוש המאמר הזה פירש לוי: גַתיות, השוכבות על ברכיהן (מלשון ערבית); מאחורי הקורייס: החבל שבכסא אריגה, וטוב היה יותר באופן כזה לפרש: גתיות, היושבות בחפירה מאחורי הנול, כמו שנהגו בימי רה״ג והיום האורגים הערבים בא״י, ו„גת״ הוא כאן בהוראת „חפירה״, כמו: פרת חטאת ששרפה חוץ מגיתתה (זבחים, יד, א, ועיין פרה, ג, י, תוס' סוטה, רפ״ט). קרויס בלאֶהנווערטער גורס „אבגתיים״ ומפרש מיונית οἰκέτις: שפחה, ועיי״ש בשם בריל, יאהרביכער 174, V: abax — טאנצטיש; χορεῖον — טאנצפלאץ, ועיין בעה״ש פלפולי קאהוט ופלפולי כל המפרשים שהוא מביא, בשעה שבאמת המאמר מתפרש באופן כל־כך פשוט.

עצמה[1]). שני חוטים מתוקנים במלאכה זו עושים בית־ניר אחד, אחרי כי האריגה עושה על־ידי קליעתה את חוטי־הערב בשתי כעין בתים, כמו שמצויר ומפורש למעלה בציורי מ, מא, מב, ובכל שני חוטים לאורך וחוט אחד לרוחב היא עושה בית אחד שיעור רוחב הבגד באריגה נמדד לפי מספר הבתים האלה[2]). לגבי איסור מלאכה בשבת לא חייבו חכמים את העוסק במלאכה זו, אלא אחרי עשותו שני בתי נירים, לאמר, אחרי תקנו שלשה חוטים בשתי העושים שני בתי נירים[3]).

---

[1]) היא נקראת בערבית „לַקי״, באשכנזית „רייגען״.

[2]) תניא, האורג ג׳ חוטין בתחלה, ואחת על האריג חייב, וחכ״א בין בתחלה בין בסוף שיעורן ב׳ חוטין ובשפה ב׳ חוטין ברוחב ג׳ בתי גירין, הא למה זה דומה? לאורג צלצול קטן ב׳ חוטין ברוחב ג׳ בתי גירין (שבת, קה, ע״א). בירוש׳ שם, רפי״ג, די״ב, ע״א, מובא אותו מאמר בעצמו סתם וכן בתוס׳ שבת, יב, יג: דומה זו לצלצול קטן שארג בו שני חוטין על שלשה בתים, והיינו הך. וכמו שבארנו למעלה אפשר לקרוא את הקליעה, הנעשה בארג על־ידי האריגה, בשם „בית־גיר״, לאמר, „עריגה מרובעת״, ובשם „בית״..

[3]) במשנה, שבת, ז, ב נמנה בין ל״ט אבות המלאכות בשבת: הטווה, המיסך, העושה שני בתי נירין והאורג ב׳ חוטים. אחר־כך נאמר במשנה, יג, א: העושה שני בתי נירין, בנירים, בקירוס, בנפה ובכברה ובסל חייב. בפירוש המשנה האחרונה הזאת נתחבטו כל ראשוני ואחרוני המפרשים, ועיין בדבר הקושיות שבה בתוי״ט, ובאמת קשה להולמה. ובשביל זאת נטו הרמב״ם, הר״ח ועוד, לפרש בקירוס שבמשנה זו וגם ביאורה „מצובייתא״ שבגמרא למין אחד של ארג ולפרש: העושה שני בתי גירין על־ידי הנירים בארג הקירוס, הנפה, הכברה והסל. הפירוש הזה על קירוס הוא מוזר מאד, אחרי כי לא מצאנו מין ארג ששמו קירוס (הן אמנם בשפת יון נמצאת καῖρος, קירוֹס, לקליעה של נצרים, והנה היינו נפה וכברה וסל, ואיננו מין ארג, וכמו שראינו נמצא כלי קורייס לארגים משובחים, אבל לא לארג מיוחד כטיבו), וגם לאיזה נפקא מינה צריכים אנחנו לדעת את שם הארג, אך באמת עולה יפה פירוש המשנה הזאת, בחלקנו אותה לשתי כבות: אחרי שנמנה בקצור כמשנה, ז, ב, העושה שני בתי נירין (כפירוש אביי ופירוש רש״י, כמבואר למעלה) חייב, והאורג ב׳ חוטין חייב, מבארת המשנה כאן, יג, א, כי במדת האריגה יש מחלוקת: ר״א: האורג שלשה חוטין בתחלה ואחת על האריג חייב, וחכ״א: בין בתחלה בין בסוף שיעורו שני חוטין, ואחרי־כן, בי״ג, ב, מובאת משנה השייכת לכאן, לביאור הענין: העושה (בארג) שני בתי גירין (לאמר, שני בתים) בנירין ובקירוס (פירוש, על־ידי והנירין והקירוס) חייב, וכן העושה שני בתי נירין בנפה ובכברה ובסל (לא על־ידי הנירין הקירוס, אלא על־ידי שהוא מותח בראשונה את חוטי השתי או נצריו, ואחר־כך הוא קולע בהם את חוטי הערב ונצריו) חייב, כי שניהם נקראים בשיורא דלישנא בשם אחד, לאמר, המתקן שני חוטים במסכת נקרא בשם עושה שני בתי ניר, וכן העושה קליעה של שני בתים בארג (יהיה באיזה אופן שהוא ובכל מין ארג) נקרא גם־כן עושה שני בתי גיר, וכן נמצא בספרא אחרי,

אל כלי הנול נמנה גם „הנר", לאמר, מנורת־הארג, בגלל שהרבו לארוג גם בלילה לאור השמן [1]. האורג נתן לרוחב המסכה קנה־עץ עם מחטים, אשר נקראו „מחטים של מיתון (מיתוח)" מכאן ומכאן, כדי להחזיק ולקיים את מתיחת המסכת על הנול [2].

פ"ז: מנין שלא יכתוב שתי אותיות ולא יארג שני חוטין ולא יעשה שני בתים בנפה ובכברה (היינו כמשנתנו) ת"ל: מלאכה, הבדיל בין סתם אריגה ובין אריגת נפה, וכן נמצא: ההן דעבד קונטרן (contortum) קליעה, אריגה), נפן, מחצלן, חייב משום מֵיסֵך (ירוש' שבת, ז, ד"י, ע"ג), וכמו שמיטיב רש"י להעיר בפירושו למשנתנו כאן לאמר: הנך (הנפה הכברה והסל) לאו נירין ממש, אלא משרשר ומרכיב חוט אחד של ערב בשתי מלמטה ואחד מלמעלה ומעמיד השתי בחן כתקונו. הב"ח מתפלא על רש"י, שבת, עב, ע"ב, האומר: מאן דעביד תלתא (כוורת של קנים) חייב י"א, ארג אחת למעלה ואחת למטה כדי להעמידו הרי עושה שני בתי נירין, מרש"י שבכאן, האומר, כי הנך לא נירין ממש, אבל באמת כוונת רש"י שם לאמר: כל קליעה, שנעשה על פיה בית, נקראת בית־ניר, אם כי לא נעשה על־ידי נירים ממש, והדבר פשוט. והנני להעיר בזה על פירוש הירושלמי, שבת, יג, ב, על המלה „בקירוס" שבמשנה זו, לאמר, ַקִירוּמה, כי קירוס ביונית שם הכלי, „קירוסיס" שם המלאכה של חזוק וסדור החוטים, בשם ַקִירוּמה (χαίρομα) נקרא החֵפץ המחוזק והמסודר. כוונת הירושלמי לאמר, כי ב„קירוס" שבמשנה זו הכוונה לא על הכלי הנקרא בשם זה או אחר, אלא על הפעולה היוצאת ממנו, לאמר, חזוק וסדור החוטים באיזה כלי ואופן שהוא, ובודאי צדק הערוך באמרו בפירוש הירושלמי הזה בלי לרדת לדיוקא כמונו: הוא קירוס הוא קירומה, לאמר, הוראתן אחת; קאהוט לא הבין את דבריו, על־כן השיב עליו, כי הן בעלי הוראות שונות עיי"ש. ובזה מתבאר הירושלמי, שבת, ז, ב: הדא איתתא... כד יהבה קירומה משום עושה בתין, לאמר, בשומה את החזוק והסדור לחוטי השתי, חייבת משום עושה בתי נירין; על־כל־פנים אין צורך לשבש ולגרוס בירוש' שבת. יג, ב, „קירוסה" כדעת קאהוט.

1) באהלות, יג, ד, נאמר: העושה מקום לקנה ולאספתי ולנר. — „נר" זה הוא גם־כן מכלי הנול, אשר האורג תולה אותו למעלה ממנו לעשות את מלאכתו לאורו, והיה בודאי בעל תמונה מיוחדת, כמו בימינו, והיו מרבים לארוג לאור המנורה, וע"כ יש: גרדי, שהניח נר בצד הבגד ודלק, חייב (תוס' ב"מ, ז, טו). השמן להאיר היה של בעה"ב, ולפיכך נמצא בירוש' תרומות, יא, ז; תוס', שם, י, ט, ובירוש' שבת, פ"ב, ד"ד, ע"ג וד: „וכן בגדו של כהן, שהיה נארג אצל ישראל, מדליק על גביו שמן שרפה ואינו חושש", ואין כל מקום לקושית התוי"ט באהלות, שם, שהקשה: אבל אכתי אין ענין לו ולנר? ולכן הוא בוחר בפירוש הראב"ד המוטעה המיוסד על נוסחת תוספתא משובשת לקנה לאצבעת (במקום איצבתי) ולנר, כמבואר למעלה.

2) מחט, שניטל חרירה או עוקצה, טהורה, אם התקינה למיתוח, טמאה (כלים, יג, מ, ועיין שם, מ"ה) והיא נזכרת בערלה, א, ד, כמחט של מיתון; מיתון היינו מיתוח, מיונית μίτον. הערוך מפרש, והוא של רה"ג: וכך מנהג האורגים, יש להם עץ ארוך ברוחב היריעה ובראשו שני

ח. סדר מלאכת האריגה

א. משיכת החבל, זריקת המכוך ושביטת הכַּרְכֵּד. האורג או האורגת עמדו ומשכו בחבל הקושר את הנירים מלמעלה או ממול הנול, וממילא נמשכו חליפות לפי משיכת החבל, פעם הניר או הנירים של מערכת חוטים זו ופעם של זו, ובכל פעם נעשה רֶוח בין החוטים העליונים והתחתונים או „נפש המסכת", כמו שנעשה היום על־ידי דריסת הרגל על הדַוָּשָׁה, אז זרק בידו הימנית[1] את המסמר של גרדי, או מסמר דנוולא[2], אשר נקרא גם בשם בוכיאַר (בוכיאן)[3], לאמר, את המכוך, אשר חוט־הערב (הפוּנְקְלִין[4], הפִּיף, או האַפָּפִין)[5] היה כרוך עליו, בנפש המסכת הזאת. אחרי

מחטים שבורים וגועצים ברוחב היריעה מכאן ומכאן כדי למשכו ולמתחו ומכלי אורגים הוא, והיינו הנקרא בפיגו בשם „מאחז" בציור ל"ט למעלה.

1) כאורגת בעומדין לשתי ליד הימנית (נגעים, ב, ד); וכאורגת בעומדין שמגבהת יד הימנית עד שיגלה בית־השחי (יה"ח, הלכות טומאת צרעת, ט, יב).

2) מסמר הגרד (כלים, יב, ד), חץ הגרדי, והוא דמיון מטוה, ברזל ארוך מרובע יכנס בקנה דק ויחובר על זה הקנה המטוה (הר"מ), היינו, אנית־הארג שלנו, בארמית הוא מתורגם: מסמרא דנוולא (ירוש' ב"ב, ב, ג, די"ג, ע"ב).

3) שכן אורגי יריעות זורקין בוכיאר לשואליהן (שבת, צו, ע"ב), כלי שקנה של ערב נתון בו, שזורקין בין שני דופני היריעה (רש"י), פירש רבינו חננאל: בוכיאן ויש שגורסין בוכיאַר, פ' בוכיאר: הקנה שהחוט של ערב תלוי בו, שזורק האורג בתוך היריעה לרחבה להָאָרִג, ושמעינן מרבותינו הגאונים, כי בבבל קורין אותו אל נאזכה, ויש מי שאומר אל מכנף (צ"ל „אל מכוך", כפי הגהת רז"פ, וכן נקראת גם היום אנית־הארג כפי האורגים הערבים בא"י בשם „מְכּוּך". עיין מאמרנו הנזכר למעלה. אנחנו הננו משתמשים בשם הערבי הזה ובמשקל העברי מָכוּך). מקור השם בוּכיאַר לדעת לוי הוא מארמית, מבוּכְיָא: עכביש, וכן נקרא: חוט של בוכיא (סוכה, נב, ע"א), חוט של עכביש, לאמר, הטוה, והאורג, לדברי קאהוט מקורה בל"ע: אנית־ארג. הרמב"ם ופ"א בערוך מפרשין: מחט של מיתון (ערלה, א, ד) למכוך זה, אבל שאלת הגמרא (שבת, צו, ע"ב) אורגין, מחטין למה להו? סותרת את פירושם, וגם בפירוש לַכְּתָא ומתנא אוגדו בידו (שבת, קב, ע"א) נוטה הערוך והרמב"ם בפירושו בערלה, א, ד, לפרש לכלי־אריגה זה. קאהוט מוצא כי זה מל"י μῖτος, חוט־הארג, רש"י מפרש בענין אחר, ועיין לוי, וכן נראה.

4) ת"ר אין לוקחין מגרדי לא אירין, ולא נירין, ולא פונקלין, ולא שירי פקעיות... (ב"ק, קיט, ע"ב), פוּנְקְלִין היא מלה יונית סורית πανούκλιον, פירוש: חוט־הערב; בתוס' ב"ק, יא, יא, הגירסא פאניקנין, ולפי ג' הערוך: פונקין, וצ"ל פונקלין.

5) פיף בשל צמר של פשתן אסור, מפני שהם חוזרים כאריג (כלאים, ט, ט); דלא מיקמא

כן היה מושך את החבל למטה, או, יותר טוב, התרפה ממשיכתו למעלה, והאבנים, המכבידות את הנירים למטה, מושכות אותם מאליהם למטה, וישיבו הנירים למקומם, נפש־המסכת נסגרת וחוט־הערב קלוט בתוכה, אז היה מוריד (בנול העומדים, אבל בנול היושבים היה מושך אליו) את הקנה של גרדי עם הקירוס או האספתי, והוא מהדקו אל הארג, והוא מכה, שׁוֹבט או דורס על חוט־הערב בקנה של גרדי זה; אחרי־כן היה שב ומושך בחבל למעלה בראשונה את הקנה של גרדי (בנול העומדים, אבל בנול היושבים הוא דוחהו מפניו), אחר־כך את הנירים וחוזר וזרק את חוט־הערב משמאל לימין וכן היה חוזר חלילה[1]. — זריקת המכוך בתוך השתי נקראה, כנראה, בשם „נִסְכָּא"[2],

---

נבל דעמר מקמה נבל דכיתן בגין פיפה (ירוש' כלאים, רפ"ט, דל"ד, רע"א); וראשו מודבק בפיף (תוס' מקואות, ז, י); אפפוני חבלי מות (תהלי' יח, ה), כשהאשה אורגת בתרי חוטים כפולים הן נקראים אפפון (שו"ט, יח, ה), פיף היא מלה יונית ἐφυφή, והוראתה: חוט־הערב. בתוס' כלים, ה, כ, נמצא: „עייט של צמר, שנתנו בפשתן, מותר. קאהוט וכן יתר המלונים גורס כאן „פיף" במקום עייט, אך למה זה מותר? כנראה צ"ל „עייף" במקום „עייט", הוראת עייף היא הַכְּפֵל מ„עיף" שבִסורית ופירושו: השפה העבה שבארג, כמו שנמצא בעירובין, צו, ע"ב: שׁוֹרין נמי אדרתא דשיפתא דגלימא עייפינהו, וכן פירש לוי, אך אפשר לקיים את הגירסא „עייט" מן עטה שבעברית, שהוראתה גם־כן קפול, הכפלה.

1) בתוס' כלִים, ב"ב, א, ב, נמצא: נדת, שמשכה את החבל ודרסה על הקנה העולה ויורד, הבגד טמא מדרס, לפי גירסת כ"י אירפורט: ודרסה על הבגד, הנשען על הקנה העולה ויורד, הבגד טמא מדרס. במשנה זו נמצא המקום היחידי במקורים התלמודיים, אשר בו נזכרות העבודות הראשיות של מלאכת האריגה, לאמר: משיכת החבל מביאה לידי תנועה את הנירים (העושה את נפש־המסכת לזריקת חוט־הערב בתוכה, — העבודה הזאת של האריגה אינה נזכרת כאן רק בגלל שאין בה צורך לענין משנתנו), ואחרי־כן את הקנה של גרדי, העולה ויורד, ובזה דרסה על חוט־הערב להדקו אל האריג הנגמר, לאמר, על הבגד שבמסכת, — הבגד טמא מדרס. לפי גי' אירפורט תהיה כוונת המשנה בסגנונה הקצר: נדה, שמשכה את החבל, ובזה דרסה בקנה העולה ויורד בבגד הנשען על אותו קנה, כלומר, המחובר בשתי, שבו עולה ויורֵד הקנה הזה,— הבגד טמא מדרס, כמו שנמצא להלן בתוס' טהרות, ו, יב. מי שדרסה אשה על בגדיו, טמאין מדרס; דְּרָסָה נקראת בתלמוד גם בידים, כמו בחולין, ל, ע"א: אין חוששין שמא ידרסו זה על זה, פי' שמא ישענו על הסכין בכחם; בזב ובנדה ידוע ענין ההדרסה, כי איננה רק ברגלים. קרויס (ארכ', ח"א, 564, 293) טעה הרבה בפירוש התוספתא הזאת, כי לא הבין כלל את עבודת האריגה וממילא את ענינה, עד כי אפשר היה לו לפרש באופן מוזר, כי „חבל הגרדי" כאן פירושו חוטי־השתי, אשר הם יותר עבים מחוטי־הערב, דברים תמוהים בפי חוקר מובהק כזה.

2) והלא אוגדו בידו? בניסכא בתרא (שבת, צו, ע"ב); פירש רש"י: והלא אוגדו בידו,

גם בשם „הַעֲרִיב", על שם ערבוב הערב בתוך השתי [1]).

משיכת החבל, זריקת המכוך ושביטת הקנה או דריסתו על הארג היו שלש התנועות, אשר על־ידן יצאה לפועל עבודת האריגה בבגד על־ידי האורג. משיכת החבל היתה עבודה קלה, שלא היתה זקוקה למומחה, ועל־כן היו האורגים והאורגות מסתייעים בה גם על־ידי אנשים ונשים צדדיים, וכשבאה אשה לבקר את חברתה האורגת, היתה מסייעת בידה למשוך בחבל [2]). בגלל זאת היה החבל הגרדי דבר חשוב שלא היה מתבטל [3]), אבל לזריקת המכוך, אשר הצריכה כבר התכשרות של אומן, היו משתמשים בעזרת אורגים משרתים, מתלמדים (שוליא) לקבל את המכוך ולהחזירו לימין [4]) ואחרי אשר אצבעות האורג היו נפגעות הרבה ממשיכת החבל וזריקת המכוך, לפיכך סך אותן בשמן [5]), גם היה כורכן במטלית קטנה [6]).

האורג בימי המשנה היה אורג כמו בימינו מלמעלה למטה, לאמר, האורג היה שובט ודורס על הערב הנכנס בשתי על־ידי תנועה מלמעלה למטה [7]).—

הוט של ערב הוא אוחז, והקנה נכרך בחוט, ואינו נשמט ממנו. בניסכא בתרא, בחוט האחרון של קנה, שהקנה נשמט מהחוט, והבוכיאר גופל. ניסכא — זריקה אחרונה שֶׁל חוט, לשון המיסך, — פירושו זה מכוון על אמתת המציאות של המלאכה.

8) בירוש' מו"ק, פ"א, סה"ה: מהו להעריב ולסרג. — הם בנו את הפועל „העריב" מן עֶרֶב, כמו השתאה מן שתי.

2) כמו שנראה מדברי התוס' כלים, ב"ב, המובאת למעלה: אמרה לו: רבי, יודעת אני, שנכנסה נדה ומשכה עמי בחבל, וכן בירוש' חגיגה, ג, א: נדה באת ומתחה עמי בחבל, וכן בבבלי, חגיגה, כ, ע"א.

3) שבת, קיג, ע"א.

4) שכן אורגי יריעות זורקין בוכיאר לשוליהן (שבת, צו, ע"ב), פי' כגון שוליא דנגרי, והוא כעין תלמיד המשרת ללמוד מלאכה... מפירוש ר"ח, וכן פירוש הערוך, והוא פירוש מתאים אל השקלא וטריא בגמרא שם.

5) דמאי, א, ד. בירוש' שם, ספ"ב, נמצא: שמן, שהגרדי סך באצבעותיו, חייב בדמאי, מה שהסורק נותן בצמר, פטור מן הדמאי. מה בין זה לזה? זה על־גב גופו (להנאת עצמו הוא סך, כדי שלא תזיק לו האריגה, הרא"ש) בטל, וזה על־גב צמר הוא בטל.

6) טפח (של בגד) לאחיזה כל־שהיא. מאי לאחיזה? אמר ר"ל אמר ר' ינאי, שכן עומד לנוולו (מעילה, יח ע"א), שכן ראוי אותו בגד לאורגים, שהוא מחליק המטוה של א"ג בסובים או בשום דבר, כדי לחזקן, כורך בגד כל־שהוא על אצבעו להגן עליו, שלא יחתכנו החייט (רש"י).

7) כמו שמתברר ממשנה, נגעים, יא, ט: המעלה מן הכובד העליונה לכובד התחתונה, לאמר, מן הכובד שהשתי כרוך סביבו לכובד הבגד, כמו שהוכחנו למעלה, ואם הכובד העליון היה של שתי והתחתון של בגד, הלא בהכרח ארגו מלמעלה למטה, וכל חתיכה של מסכת, אשר

שיעור אריגה, שתהא נחשבת למלאכה לחייב עליה בשבת, קצבו לבת שני חוטים [1].

ב. נול העגול. לפי מסורת הגדה לא היו עושים בבית־המקדש את בגדי הכהונה מעשה־מחט משתי חתיכות של ארג התפורות יחד, אלא מעשה־אורג, לאמר, הבגד היה נגמר בחללותו על־ידי כלי האריגה [2]. גם עד ראיה, יוסיפוס, מספר כדברים האלה על־דבר הבגדים ההם [3]. נמצא, כי כבר היה להם אז כעין מכונות־אריגה שלנו, שהמציאו בתקופה האחרונה, הנקראים בשם נולי־העגול [4], אשר נעשו אז, כנראה, מכֻבָּדים אחדים של מסכה, לפָנים, לאָחור וגם לצדדים; וכל כלי האריגה היו מכוונים למלאכה הקשה והנפלאה הזאת, ביחוד להכניס את חוט־הערב בעגול ולהדקו אחרי־כן, באופן שיצא על־ידיה ארג חלול למדת הכנסת גוף האדם בו, ואף את בתי־היד הדביקו אליו אחרי־כן [5]. כנראה, היתה מלאכת האריגה הזאת מצויה גם בארג

בארגה לבגד, נכרכה מסביב הכובד למטה, ובמדה כזו הלכו והצלו שתי מלמעלה למטה, כמו שמעיד על אופן האריגה הזאת בארץ־ישראל בימיו הסופר היוני טֶאוֹפִיקַלְטוּס (המובא אצל פ״ר, צד 33, הערה 60).

1) בדבר שני החוטים האלה נחלקו אחר־כך: רבי אליעזר אומר האורג שלשה חוטין בתחלה (לאמר, בתחלת הארג צריך לארוג שלשה חוטין, היינו החוט הראשון הקולע והמקשר את חוט־הערב בתוך המסכת, כדי שיהיה לה שם ארג, ואחר־כך לארוג בה שני חוטים, כדי לעשות בה שני בתים) ואחת על האריג (אבל בארג, שנארגו בו הרבה חוטים מקודם, וכבר יש לו שם אריג, גם בחוט אחד די) חייב וחכ״א בין בתחלה בין בסוף שיעורו שני חוטין (היינו ב׳ בתים או בתי־ניר) (שבת, יג, ע״א), ועיין בפירוש ר״ח דהיינו פירוש רש״י בעיקרו, ועיין דורות הראשונים, ח״א, כ״ג, דקל״א בארוכה.

2) בגדי כהונה אין עושין אותן מעשה מחט, אלא מעשה אורג, שנא׳ (שמות, כח): מעשה אורג (זבחים, פח, ע״א); בגדי שרד, ר׳ שמעון בר נחמני אומר: דבי ר״ש תנא: בגדים, שגורדין אותן כברייתן מכליהן, ומשרדין מהן כלום (יומא, עב, ע״ב), פי׳ שאורגים אותם מתוך כלי אריגתם, כמו שהיו צריכים להיות בברייתן, לאמר, כדרך לבישתן, חלולים למדת לובשם, ומשיירין מהן רק מקצת, שאיננו ארוג לבתי־יד.

3) המעיל של כה״ג איננו של שתי חתיכות, ואין לו איפוא כל תפירה בשכם ובצלע, אלא הוא נארג מחט אחד; בצוארו אין לו מפתח לרוחב, כי־אם בקיע לאורך, המגיע מן החזה עד השדרה בין כפי־היד, והוא סגור בשפה, למען לא יגלה אִי־היופי של הבקיע. כמו כן נעשו מפתחי המעיל במקומות, אשר יוצאים בהם הידים (קדמוניות, ג, ז, ד).

4) רונד־שטוהלע.

5) בית־יד של בגדי כהונה נארגת בפני עצמה ונדבקת (לאמר: נתפרת) עם הבגד (יומא, עב, ע״ב), והיינו השרד.

בגדי הדיוטים גם בימי המשנה[1].

ג. יתר מלאכות האורג. אחת העבודות המצויות, מלבד אלה שהזכרנו, היתה, כמו היום, קשירת הנימא, לאמר, כאשר נתק אחד מחוטי־השתי בעת המלאכה לשוב ולקשרו במהירות האפשרית[2], ויש אשר קשרו אותו בפיהם[3] אחרי כי הידים היו עסוקות אצלם במשיכת החבל. — קצה חוט־הערב המשויר, שלא היה בו שיעור לפי מדת רוחב הבגד, נקרא בעברית בשם „עִירָה"[4]. את העירה הזאת היה האורג מנתק על־פי רוב מן הארג

---

1) כמו שנראה מדברי המשנה בתוספתא, נגעים, ה, יא, אשר פירושה סתום לפני המפרשים והמתבארת על־פי מלאכת האריגה הזאת, אשר, כנראה, היתה נוהגת בימיהם גם באריגת סתם בגדים, וזה לשונה: שני דפי חלוק מצטרפין זה עם זה ופושין מזה לזה, אמר ר' נחמיה: במה דברים אמורים, בזמן שהן על־גבי קורים (פירוש כובדים, מן קורה, או כפי גירסת הגר"א על גבי קוריס), אבל פצען תפרן ועשאן אחד אין מצטרפין זה עם זה ואין פושין מזה לזה, והמסכת הפרוסה הרי זה מצטרפת, רבי שמעון אומר: אם היתה מוקפלת ומונחת או שהיתה רצופה ככרים וככסתות (כגירסת הגר"א) מצטרפות, ואם לאו אין מצטרפות, פירוש: ר' נחמיה אומר, כי שני דפי החלוק מצטרפים רק אם נארגו יחדו על־גבי קירוס, לאמר, אם נעשו מעשה־ארג ולא כשנתחברו יחדו מעשה־מחט; גם המסכת הפרוסה לאריגת שני דפי חלוק מצטרפת, ר"ש אומר: אחרי שהמסכת הזאת היא בת־שתים אינה מצטרפת אלא בשעה שהיא מוקפלת ומונחת יחדו קודם שנפרסה על הנולים, או בשעה שהיא נעשית שלמה ומקפת את שני הנולים כמו כרים וכסתות. ועיין באבנגליון, יוחנן, יט, כג: והכתונת לא היתה תפורה, כי־אם מעשה־ארג משפה עד השפה, אולם על המקור הזה אין לסמוך. כנראה, היה ברצונו לספר, כי כתנתו של ישוע הנוצרי נעשתה כזו של הכהנים, אבל על־כל־פנים יש לשפוט מכאן, כי היתה מלאכת האריגה הזאת מפורסמת אז, אבל ממה שנזכר בתלמוד „בית צואר" פתיחתו והתרתו בחלוק (שבת, מח, ע"א; מכות, ג, ע"ב), חללא דבי צוארא (שבת, סו, ע"ב) אין להוציא כלל כדעת ריגר וקרויס (ארכ' ח"א, 568), כי נארגו בנול עגול כזה, כי שם מדובר על כתונת או חלוק שנעשה משני דפי ארג תפורים מכל הצדדים כעין שק, ושצריך היה לעשות בו מפתח לראש, כמבואר להלן בח"ב.

2) כמה שיעור סתירה?... כדי שיקשור גרדי נימא (סוטה, ד, ע"א; ירוש' שם, פ"א, דט"ז, ע"ג; תוס' שם, רפ"א).

3) אמרה, לי נפסקה נימא אחת וקשרתיה בפי (חגיגה, כ, ע"א; ירוש' שם, ג, א)

4) בעירה שאינו עתיד להחזירה... ובעירה שהוא עתיד להחזירה (כלים, כא, א). מקורה בעברית: עָרָה, כמו עָרוֹת על יאור (ישעיה, יט, ז) וכמו ביצה מעורה בגידין (ביצה, ז), ומעוֹרה בקליפה (עוקצין, ג, ח). מזה עורה של שקין (ע"ז, כז, ע"א; סוטה, מו, ע"א). היא מצויה הרבה במשנה ובתלמוד, וכן פירשו רה"ג, הרמב"ם, הרא"ש ועוד. המלה הזאת נשתבשה בהרבה מקומות ונכתב במקומה „אירה" והבלשנים הוציאוה בטעות מהמלה היונית, ἔριον, εἴριον, אשר הוראתה

והיתה משמשת למטרות שונות [1]), ויש אשר החזירה לתוך האריג בחִבּרו אותה אל קצה החוט של הערב החדש והיו יחדו לתְיוֹמֶת [2]), להבליט את מקומה בארג בעבי הערב הכפול. ההגדה מפלגת בדבר האומנות הנפלאה, אשר על־פיה ארגו את היריעות, כי לא נמצא כל קשר בחוטי השתי והערב ותיומת לא היתה בהם [3]). בהכניסם את העירות באריג חוטים נפסקים נקראו בשם „פסיקות" [4]). החוטים שמשייר האורג במסכת בראש ובסוף הארג

סתם צמר, ובשום אופן אינה הולמת להוראת המלה כאן, ועיין בעה"ש שמפלפל בזה בחנם. כמו במשנה שבכלים כאן, כן נמצאת בתוספתא כלים, ב"ב, א, ד: חולדה שגררה את העירה, וממילא הגירסה הנכונה: ולא גרדי בעירה (ולא באירא, כנדפס) שבאזנו, (שבת, יא, ע"ב), וכן לצבוע בהן דוגמא לעירה (שבת, צ, ע"א), פירוש, עירה לדוגמא, וכן בב"ק, קיט, ע"ב: אין לוקחין מן הגרדי לא עירין, לפי גי' הערוך בערך ער, ורה"ג בפירושו לכלים, כא, א. הר"ש בכלים, כא, א, מביא גירסא משובשת בתוס' כלים, ב"ב, א, ד: חולדה שגיררה את האימה. — המלה העברית העתיקה הזאת, שלא הובנה כראוי כבר בזמן מעתיקי התלמוד ונשתבשה ב„אִירָא", מעידה על ההשתלמות הקדומה של מלאכת האריגה בישראל.

1) כמו שראינו בהערה הקודמת היה הגרדי שם אותה באזנו והצובע היה צובע בה דוגמא. גם היום משתמשים האורגים בעירות האלה, הנקראות בפיהם „קצות האריגה" (וועבענדן), לצרכיהם במוך וכיו"ב.

2) תְּיוֹם, תָּיִם, תָּאֹם, פירוש: המאוחד משני חלקים, נמצא בתלמוד ביחוד באתרוג במשקל „תְּיוֹמֶת": נחלקה התיומת (סוכה, לב, ע"א), וכן במשקל תיום: ויש אומרים אף התיום (שם, לו, ע"א) — מעברית תוֹמים, תאומים (לוי).

3) אלא אמר אביי שכן אורגי יריעות שנפסקה להן נימא קושרין אותה... דאי מתרמי ליה תרי קיטרי בהדי הדדי שרי חד וקטר חד, השתא לפני מלך בשר ודם אין עושין כן לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה עושין? (שבת, עד, ע"ב), וביתר באור בירוש' שבת, ז, י, ע"ג: מאורגי יריעות למדו, מה טעמא? אורך היריעה האחת, שתהא כולה אחת, נפסק היה קושרו, מכיון שהיה מגיע לארוג היה שרי ליה מעל ליה, ר' תנחומא בשם ר' הונא: אפילו ערב שבת לא היה בו קשר ולא תיומת, לאמר, בשעה שנפסק החוט היו קושרים אותו, אולם כשהיה צריך להכנס באריג היה מתירו ומכניסו (שרי ליה ומעיל ליה), באופן שלא נמצא בו לא קשר ולא תיומת, לאמר, חוט כפול, כי היו מכוונים את קצה החוט האחד לקצה השני בלי קשר וזה עשו בזריזות נפלאה. בדבר חוט של תיומת נמצא בתוס' כלים, ב"ב, ו, ז: שלש על שלש שהיתה בה חוט של תאומת טהורה (כגירסת הגר"א), כי בהוצאת החוט האחד יהיה הבגד נפחת משיעורו של שלש על שלש, ר"י בר"י אומר, אם היתה כולה של תאומות טמאה, כי הלא אז הארג חלק ואת החוטים לא יוציאו עוד. — מה שמסופר על היריעות מסופר בהפלגה כזו, כי בבגדו של הכומר הרומאי פלַאמֶין דיאליס אסור היה כל קשר (ווייס, קאסטיומקונדע, ח"א, 1188).

4) היתה (הפקעת) פסיקות (של חוטין מופסקין) אינה מטמאה בנגעים, רי"א: אפילו

בלתי־ארוגים נקראים בלשון המשנה בשם „מֶלֶל״ [1]) ובלשון התלמוד: כַּרְכְּשָׁתָא. כְּרוּסְפְּדָא [2]). החוטים העבים הבולטים, אשר לאורך הארג בשני צדדיו, העושים את שפתו, נקראים בשם „אִמְרָה״ [3]). כל רוחב הארג נקרא בשם גס [4]).

האורג היה תופר את הבגד הנארג, כדי שלא יתערב באחרים, כמו האורגים היום [5]). כשגמר את אריגת הבגד, היה פוצע (בוצע) את הנימים בסכוכית [6]) או היה מקטע בנימים, לאמר, מהתך את הבגד מן

פסיקא אחת וקשרה אינה מטמאה בנגעים (נגעים, יא, ח); פסקי דעמר (ירוש׳ כלאים, ספ״ט).

[1]) שלש על שלש שאמרו חוץ מן המלל (כלים, כח, ז), פי׳: „מלל״ מה שמשייר האורג בראש חבגד ובסוף הבגד שיעור שתי אצבעות, והיא ענף של בגד, וכאן, ששתי לבדו הוא, ואין בו ערב, אינו מצטרף לארג, ושמו „מלל״ ובלשון רבנן כרכשתא, והוא כרוספדא בל״י (הערוך ערך מל ד); הקורע מתוך המלל אינה קריעה (מו״ק, כו, ע״ב); העושה חגור מאמצעיתו של בגד... מרוח אחת שהוא טהור עד שימול מצד השני... (כלים, ב״ב, ה, ח) כלומר, עד שישאיר נימין כמו מסוף הארג, ויהיה נחשב כמו ארוג למטרתו זו של חגור. שרשה מל בהוראת הַפְרֵד, חתוך (לוי). קאהוט מוציאה מערבית: תפר בחוטין גסין, אבל היינו אִמרה, גם הוא מפרשה נגד דעת הערוך בפנים.

[2]) דתפיסי בכרכשתא (ב״מ, ז, ע״א): נימין שבקצותיה (הערוך) מל״י κροκύς, κροκίς: מפרחייתא; כרוספדא הוא התרגום לשפת הכנף (במדבר, טו, לח; דברים, כב, יב), מל״י κράσπεδον.

[3]) מקורה לדעת לוי וקאהוט מסורית וערבית לשפת־הבגד, אבל אפשר למצוא את מקורה בעברית בשם „אָמיר״ למקום מוגבה ובולט, כמו בעץ (ישעיה, יז, ו) ובהר (שם, יז, ט), מזה הפעל: הֶאֱמִיר בהוראת: הִגְבִּיהַּ, פֵּרְסֵם (דברים, כו, ז), ואפשר מזה לכל הרמת קול בדבור: „אָמר״. ובשביל ששפת הבגד נעשתה מחוטים יותר עבים ובולטים מיתר חוטי השתי, נקראה „אימרה״, והיא מלה מצויה הרבה במקורים התלמודיים ובתרגומים בהוראה זו (עיין עה״ש בארוכה).

[4]) האורג שני חוטין על־גבי הגס ועל־גבי האימרא (שבת, קה, ע״א), וכן בתוס׳ שם, יב (יג), ע״א: האורג שני חוטין על־גבי הגס ועל־גבי האימרא חייב, רבי אליעזר אומר אפילו אחד האורג שני חוטין על־גבי שפה ועל רוחב שלשה הרי זה חייב. לדעת קאהוט מל״ע כהמלה גס הידועה, שהוראתה גדול, עב, לאמר, עצם הארג השטוח בכל רחבו וארכו: לפני רה״ג היתה הגירסא: הגם.

[5]) אותות הגרדין ואותות הכובסין אסורין משום כלאים (כלאים, ט, י).

[6]) הפוצע שני חוטין (שבת, ז, ב). כמו אריגת שני חוטים היא מלאכה, כן פציעת שני חוטים נחשבת לגמר מלאכה, כמו שנמצא גם בתוס׳ שבת, ח, כא: סכוכית, אחרים אומרים: כדי לפצוע שתי נימין כאחת, וכן מבוררת הוראת המלה פצוע בתוס׳ כלים ב״ב, א, ה: גמר מלארוג אינו טמא, אלא עד מקום שהוא עתיד לפצוע, לאמר, לחתוך את הבגד מן המסכת, וכן במנחות,

הארג[1]), והיו משאירים בסוף הארג נימין, ארכם היה משתנה לפי כל מין ומין של הארג, כגון: נימי הסדין והסודרין והטרטין והפיליון של ראש שש אצבעות, של אפקרסין עשר וכיו״ב[2]).

הגרדי היה אורג בביתו ובנולו את המטוה, שקבל מאת בעל־הבית בשכר כל טלית וטלית, והיה אורג טליות יחידות וחלוקים יחידים, גם מטפחות ומפות יחידות[3]), והיו אורגים את הבגדים למדת כל איש ואיש, ועל־כן אמרו: עד היכן תכלית יסורין? כל שארגו לו בגד ללבוש, ואינו מתקבל עליו[4]). גם היו מקומות, שהיו אורגים בהם בגדים לכל מת ומת[5]). שכר אריגת כל בגד היה, כנראה, במחיר האמצעי של שני סלעים[6]). כנראה, נחשב בעיניהם שכר מלאכת האריגה לגדול, ועל־כן אמרו, כי צריך האדם להיות זהיר בבגדו, לבל ינערו בכל יום, למען לא ימהר להקרע ויהיה זקוק אז לגרדי, שיארוג לו בגד חדש[7]). אריגת החלוק היתה קשה מאריגת

מו, ע״ב: החסידים הראשונים כיון שפצעו (בצעו) בה ג׳ היו מטילין לה תכלת, פירוש, כיון שחתכו שלשה נימין בהגמר האריגה. פירוש רש״י כאן איננו מתישב על־פי פשוטה של הגמרא, כי מפורש נאמר שם: כיון שארגו בה ג׳ חוטין, לאמר, בהתחלה וכן בסוף. פָּצע היא כמו בָּצע, ומקורה הכתוב בישעיה, לח, יב, מִדַּלָּה יבצעני, כמו שהעירונו למעלה בפרק בנין הנול, וכן פירש הראב״ד בהשגותיו ליה״ח, הלכות שבת, ט, ז: ואנו מקובלים. פוצע כמו בוצע והוא לשון חתוך, שחותך ב׳ חוטין לאחר שהשלים אריגתו, חותך את הארוג מן המשויר שבמסכת. אך לא עמדו כולם על מקורה של המלה העברית העתיקה הזאת, שנשארה, כמו „עִירה״, מהטרמינולוגיה של מלאכת האריגה העתיקה בישראל. קרויס (שם, 565, 296) לא הבין כלל את ענין הפציעה.

1) כד מקטעה בנימיא משום מחתכת (ירוש׳ שבת, ז, י), והיינו פציעת החוטים שבמשנה.

2) כלים, כט, א. אורך הנימין היה, כנראה, לפי צורך הארג, כמו שנראה מנימי האפיקרסין, אשר היו היותר ארוכים, בגלל שהיו משמשים לצורך קשירת האפיקרסין לגוף האדם; כי נימי הארג היו משמשים לקשירה, נראה מתוס׳ מקואות, ז (ח), ב: קשרי נימי פונדא ופסיקיא.

3) תוס׳ ב״מ, ז, א, טז; שם, כלים, ב״ב, ריש פ״א; שם, תרומות, י, ט, וכן בירוש׳ חגיגה, ג, ב: מעשה באשה אחת, שהיתה אורגת מְטפחת אחת.

4) ערכין טז, ע״ב, ואינו מתקבל עליו, שאינו למדתו כהגון, וצער הוא לו (רש״י).

5) סנהד׳ מח, ע״ב.

6) קבל הימנו טלית לארוג בשתי סלעים, בגד לארוג בשתי סלעים (ירוש׳ ב״מ, ו, א, י, ע״ד; תוס׳ שם, ז, א, ושם מי״ז). יש להניח, כי המשנה לקחה את משליה מהמציאות.

7) והאמר ר׳ יוחנן, מי שיש לו גרדי אומן בתוך ביתו ינער כסותו בכל יום (ב״מ, כט, ע״ב), שיארוג לו טליתות חדשות תמיד (רש״י), וכן פירשו הר״ח והר״ת; זבין ולא תיזול (יבמות

הטלית[1], בגלל שהיה בעל שני דפים.

כל האחריות בעד שלמות הטלית, עד שמסרה לבעליה, היתה מוטלת על האורג, ואם, למשל, הניח נר בצד הבגד ודלק, — חייב לשלם[2]; נפלה עליה מפולת עד שלא נגמרה מלאכתה — חייב... גמרה ונגנבה או שאבדה, אם הודיע לבעלים — פטור ואם לאו — חייב[3], והיה מחויב לגמור את הבגד שקבל על־עצמו את אריגתו[4]. האורג היה מחויב להשיב לבעל־הבית את העירין, את הנימין, את הפונקלין, את שירי הפקעיות ואת הקוצין[5]. ועל־כן אין לוקחין ממנו את כל אלה.

חוט, שנפקע או שעלה ויצא מן האריג, נקרא: חוט שנמהה. חתיכת ארג, שמרובים בה חוטים כאלה, נקראת „מטלית מהוהה"[6].

ט. מיני האריגות והארגים

א. העבים והדקים. מיני האריגות נחלקו לעבים ולדקים, אשר נקראו בשם: העבים והרכים (והדקים), ולבינונים; בין העבים נמנו שמות הבגדים העבים, הנעשים מהם, כגון: הבירוסים, הברדסים, הפמליאות,

סג, ע"א): קנה בגדים ואל תארוג, כי הרֶוַח יותר גדול מממכר הארג מבעבדנותו (הערוך בערך אזל).

1) כמו שנראה מדברי התוס' ב"מ, ז, טז: אמר לו „חלוק" אמרתי לך, והוא אומר „טלית" אמרת לי.

2) תוס' ב"מ, ז, ●.

3) שם, שם.

4) ירוש' ב"מ, ו, א: אבל אם קבל ממנו... בגד לארוג כשני סלעים, והניח חציו, שמין לו, עיי"ש.

5) אין לוקחין מן הגרדי לא קוצין (כמבואר להלן באשפרה), ולא אירין (היינו עירין), ולא פאנקרינון (צ"ל פונקלין), ולא שירי פקעיות, אבל לוקחין מהן בגד מנומר שתי טווי וארוג (תוס' ב"ק, יא, יא), וכן נמצא בבבלי ב"ק, קיט, ע"ב, אבל שם נשתרבו בטעות בדפוסינו המלות „ולא נירין", כי מה לנירין כאן? הנירין הלא היו מכלי האריגה, והיו מקניני האורג, ולמה לא יקנו ממנו את שלו? ובאמת היתה הגירסא הנכונה לפני רב האי גאון: „לא עירין ולא נימין" (עיין בפירושו לכלים, כא, א), קאהוט טעה בהערתו (בערך ער), כי נמצא שבוש בפירוש רה"ג וצ"ל: לא עירין ולא נירין.

6) שלש על שלש שנמהה ממנו חוט אחד (כלים, כז, יב), וכן השם: מהוהה שתלויה על הבריאה (שם, כד, יז); טלית המהוהה (טהרות ט, ט; נדה, נו, ע"א, ושם, ד, ע"א בשבוש המהומהם). מקור המלה בארמית: על תהו מתרגם אונקלס: על למה, וכן, תהו המה (ש"א, יב, כא) תרג' הוו למה. — לוי מוציאה מערבית, מחה, בלה, לאמר, שנמחה, שבלה מחמת שמוש.

החמילות והסגוסים, אשר טיבם מתפרש להלן בח״ב. בין הדקים נמנו: השיראים, הסיריקון והכלך, גם כל הארגים, שחוטיהם יוצאים מן העץ, כמו: הפשתן, צמר־הגפן, הקנבוס וכיוצא בהם [1].

בין הארגים הדקים נמצאו כאלה, אשר הגיעו לדקות מופלגת, שגוף לובשם נראה מתוכם כערום, וככל שעלתה דקות הארג, כן גדל ערכו ומחירו: כתנת ר״א בן חרסום הכהן, שעשתה לו אמו, אשר היה נראה מתוכה כערום, היתה של מחיר שתי ריבוא [2]. גם אצל היונים והרומאים היו הארגים היותר יקרים מקוט ומאֲמָרְגָּס, אשר נשקף מתוכם גוף לובשם (וויס, שם, ח״א, 408, 946, ועיין להלן במבוא לח״ב, לוח ו, ציור ה). הכהן הגדול השתמש לעבודתו בבית־המקדש בארגי מצרים (פלוסון) והודו (הנדויין) המשובחים והיקרים של שמונה ושנים־עשר מנה מכספי ההקדש [3], כנראה, גם־כן מפני דקותם, גם מימי אחרוני התנאים מסופר בתלמוד. כי שלח איש אחד לרבי ארבעה מיני בגדים וארגים: סוּבְּנֵי וחוּמָס, סַלְסְלָה ומַלְמְלָא, אשר יכלו על־פי

---

1) ההבדלה בין עבים ורכים במיני ארגים נמצאת בכלים, כח, ח: העבים והרכים אין בהם משום שלש על שלש, ופי׳ הרמב״ם: העבים, הבגדים הקשים מאד, כגון הנעשה מן נמטין ולבדין והשמיכה והדומה להן; והרכין, הבגד הדק מאד, כגון בגדי פשתן והמצנפת, הנה מה שהוא דק מאד או גס מאד לא יטמא ממנו שלש על שלש (אצבעות) בטומאה מן הטומאות, לפי שאינו ראוי לדבר, ואמנם יטמא מג׳ טפחים ומעלה. בתוס׳ כלים, ב״ב, ה, יא, במצאות דוגמאות של העבים והרכים: אלו הן העבים ואלו הן הרכים (הדקים): השִׁירָיִם והסיריקין והכלך והפיליון של ראש אין בהם משום שלש על שלש, אבל יש בהן משום שלשה על שלשה, לפי גירסת הר״ש בכלים, כח, ח, וכגי׳ הגר״א בתוספתא, ולא כגי׳ הערוך המוטעת לפי שמתברר טיב־הבגדים להלן בח״ב. הר״ש מפרש בטעות: עב כסות עב ארגמן, בכלים, כו, ו, בהוראת עבים שבכאן, כמו שהננו מעירים שם. קרויס טעה טעות גסה בתרגמו העבים והרכים „די וייכען הילצען״. כאילו היה כתוב העבים הרכים (עיין ארכ׳, ח״ב, 265, 115). בסורית נקראים ארגי־משי רכיכא. בזבחים, צה, ע״א מובאת המשנה שבכלים, כה, ח: העבים והרכים אין בהן משום שלש על שלש, ופירש רש״י: והרכין פולטר״א (peltro באיטלקית, פילץ, פירוש: לבד) שאינו ארוג, אבל מתוס׳ שבכאן נראה מפורש, כי הרכים, היינו הדקים, היו מיני ארגים, כמו השִׁירָיִם והסריקים, וכן בירוש׳ שבת, פ״ב, ד״ד, ע״ד: תני רשב״א אומר: כל היוצא מן העץ אין בו משום שלש על שלש... א״ר יוסי עשו אותו כעבים הרכים אין בהם משום שלש על שלש, פירוש, כל הארגים שחוטיהם יוצאים מן העץ, כגון פשתן, צמר־גפן וקנבוס, כולם נמנים בין הדקים. והנני להעיר בזה, כי במקום „אגב אֲבֵיהֶן חשיבין״, בזבחים, צה, ע״א, נמצאת בילקוט שמעוני, שמות, שפ״א, גירסא יותר נכונה: „אגב עָבִין חשיבי״.

2) יומא, לה, ע״ב; תוס׳ שם, א, כב, ועיין למטה.

3) יומא, ג, ז, ועיין למעלה בפ׳ הפשתן.

דקותם המופלגת להקפל ולהתכנס באגוז ובחצי אגוז, בפסתקא ובחצי פסתקא[1], וכן מספרים סופרי העמים מסביב לעת ההיא על־דבר בגדים, שהתכנסו בתוך אגוז[2]. וכה גדל בעיניהם ערך סגולת הארג להמתח ולהכווץ, עד כי דרשו, שבימי מלכי ישראל היה ממוגה מיוחד על המלבושים היקרים המללים והנמתחים, לאמר, המתכווצים והמתפשטים[3]; „על כתנת פסים" דרשו, שהיתה דקה וקלה ביותר, ונטמנה בפס יד[4]. הנשים הפרוצות יצאו גם אצלם בחלוקים נעשים כסבכה, כמו שיצאו המחוללות הזונות ברומא בשמלות דקות נעשות כסבכה, אשר הכנתם נמשכה לפעמים שנים שלמות[5]. הסופרים של התקופות הקדומות, וביניהם גם חכמינו, מסַפּרים על־דבר סכומים מוגזמים,

---

1) שיגר לו בונייס בן בונייס (כגירסא בעירובין, פה ע"ב) לרבי: סובני וחומס, סלסלא ומלמלא; סובנא וחומס כאמגוזא ופלגיה דאמגוזא; סלסלא ומלמלא כפיסתקא ופלגה דפיסתקא; מאי מלמלא? דבר הנמלל ונמתח (גיטין, נט, ע"א). בונייס פי' עשיר, כמו bonus ברומית, לאמר, עשיר בן עשיר (קאהוט); סובני בל"י ורומ' σάβανον, sabanum – סדין דק (עיין להלן בח"ב); חומס לפי פי' הערוך הוא מין בגד ערבי, והיינו קָמִיץ (עיין להלן בח"ב), לפי לוי מיונית ἡμισυ, מחצה, לאמר, חצי סובני; סלסלא לד"ק ארג צמר מסולסל, שמוכו למעלה נעשה תלתלים תלתלים; מלמלא, כנראה, מפרסית לארג מוסלין melmel (לוי, קאהוט). פיסתקא מל"י πιστακία, מין אגוז.

2) עיין איזביוס, דברי ימי הכנסיה הנוצרית, ב, פרק י, ע"ד שמלת הורדוס. אבריפידוס מתאר את מעיל איפיגיניה כי היה דק מאד, עד כי גם כשהעטיפה בו את כל ראשה יכלה לראות היטב בעדו (עיין פאֻלל, 4, 104).

3) ויאמר לאשר על המלתחה (מ"ב, י, כב) — מאי מלתחה? א"ר אבא בר יעקב א"ר יוחנן: דבר הנמלל ונמתח (גיטין, נט, ע"א), פירש רש"י: בגדי פשתן הן, שחוטן נמתח על־ידי מלילה, שמוללו באצבעותיו כשהוא טוהו; אבל איזו הפלגה בזה, כל הטוים היו מוללים את החוט באצבעותיהם, גם מפשטות לשון הגמרא נראה לא כפירושו, אחרי כי רצונם לאמר, כי אותו הבגד בעצמו נמתח ונתכווץ, ובהמתחו הוא מספיק למדת גודל גוף האדם, ובהכווצו הוא נכנס באגוז, לכן נראה, כי הכוונה במלת „נמלל" כאן היא נכווץ, כהוראת המלה מלל בעברית: לערב ימולל ויבש (תהל' צ, ו), יתמוללו (שם, נח, ח), התיבש, התכמש, התכווץ. הסגולה הזאת של התכווצות והתמתחות נמצאת רק בבגד הצמר המשובח של מילתן (כמבואר למעלה בפ' הצמר).

4) ב"ר, פ"ד.

5) חלוק של יוצאת־חוץ העשוי כסבכה טהור; העושה בגד מן החרם (הרשת) טהור ומזוטו (מתחתיתו) טמא (כלים, כח, ט); העושה בגד מן החרם ומן המצודה וכפלו ותפרו אין בשרו נראה מתוכו טמא (תוס' כלים, ב"ב, ה, יד), כי לפי השקפתם העברית (עיין ההלבשה, 22) כל מטרת הבגד היא לכסות את מערומי האדם, וכשאינו ממלא את תעודתו זאת איננו נחשב בכלל בגד. חלוקים של יוצאות־חוץ כאלה נקראו בפי הרומאים בשם טַרֶנְטִנִידִים, בשביל

אשר שלמו במחיר ארגים יקרים בימיהם[1], וספרו בהפלגה, כי לרבי הלל בי ר' וולס היה בגד בשלשים ריבוא דינר, ויהביה לר', ונמצא בו כלאים ושרפו; לרבי מנא היה בגד בשלשים ריבוא דינר, ויהביה לר' חייא בר אדא, א"ל: זבנית למות! והוה עלוי עד דהוא מברך[2]; כנגד זה היו להם גם ארגים גסים ועבים מאד, כמו: הקִלְקִי, הנעשה משערי עזי קיליקיא[3], וכל יתר מיני הארגים כיוצא בהם שעירים ומוכיים, אשר שמשו לכסות ולשמיכה (המבוארים להלן בח"ב), וכל בגדי הסִיסָרְנָה[4] וארגים זלים מאד, כמו: הצדרויי והמרדעת[5].

שהוכנו בעיר טרנט (ציצרו, אד ווערר. 4, 46), וכן היו מפורסמים אצל הרומאים הארגים הדקים והשקופים לצורך הלבשת הנשים הפרוצות (ההֶטֶרות), ואחר־כך היו לצורך הלבשת הרומאיות מהמעמדים היותר־נכבדים ונקראו בשם vitrae togae, פירוש, הטגות של זכוכית, או בשם vestes perlucidac, אשר למרות אסורי הקיסרים התפשטו ברומא והיו אחר־כך גם בגדי גברים והיו ארוגים בחוטי זהב ובקשוטים אחרים והגופות נראו עירומים בעדם (עיין ווייס, שם, ריא, 737, 947, 970 ועיין ציור החלוק הזה להלן בח"ב, לוח, ו, ה), ולכן דרשו חור במג"א: שנעשה חרי חרי (מגילה, יב, ע"א). הספור במשנה המובא למעלה בדבר כתונת ראב"ח הכהן, שהיה נראה מתוכה כערום, הוא פרי ההגזמה הדמיונית, להפליג בדבר יקר מחירה ודקותה, אבל אי־אפשר כי כתונת, שנאסרה לבישתה ברומא מפני פריצתה, ישתמש בה הכהן העברי, אשר מערומי הגוף היו לו דבר תועבה.

1) וכן כתונת משתי ריבוא; כתונת בת מאה מני (ירוש' כלאים, ט, א, כא, כב), אצטלא בת מאה מני היתה מילתא שכיחא להם (שבת, כח, ע"א). ברומא עלה מחיר מעיל לאַצְרְנָא של פורפור לעשרת אלפים סֶסְטֶרְצִים, היינו 500 מלר (ווייס, שם, 964), וכן מסופר אצל פלוטארך ט̇רְתַּקְסֶרְקְסֶס, פרק כד, אעל. לאמפרידוס הליוג, כי הערך הכללי של תלבושת אצל הפרסים יש שהגיע עד שנים־עשר אלף טלנטים — בערך חמשה — עשרה מיליון טלר.

2) ירוש' כלאים, ט, א, לב, ע"א. הפירוש הוא, כי כשמסר ר' מנא לר' חייא בר אדא את הבגד היקר א"ל: „זבנית למיתי", לאמר, קניתי בגד יקר כזה בשעה שאנכי הולך למות, כמו שנמצאת קריאה כזאת בפי חכם שני: וי לן דמיתנן! (ברכות, לא, ע"א), כדי שלא יתגאה בעשרו, ומסופר, כי הבגד לא היה עליו רק בשעה שברך עליו (עיין במפרשים שלא כונו לאמתת הפשט, ולחנם דוחה קרויס את גירסת קראטאשין, עיי"ש 523, 143).

3) אין לי אלא השק, מנין לרבות את הקלקי ואת החבק (ב"ב, עח, ע"א); הקלקין והפונדא (כלים, כט, א). מזה הושאל לשערי אדם סבוכין: קלקי הלב והזקן... (מקואות, ט, ב); אלו שאינן חוצצין קלקי הראש (שם, שם, ג).

4) רבי יוסי בר חנינא אמר (בפירוש כתונת עור) סיסרנון (ב"ר, כ); מאי אית לך כגון אילין סיסרנה (ירוש' נדרים. ספ"ז, מ, ע"ג). ביונית וכן בסורית לבגד, אשר מוך צמרו לא נגזז, בעצם: עור שעיר של עזים, ועיין להלן בח"ב.

5) בדבר צדרויי עיין למעלה בפ' הקנבוס; המרדעת היא בעצם מכסה ובגד שנותנין

ב. ארגים של גדלים שונים. הם ארגו מיני ארגים של גדלים שונים, לפי מטרות שמושיהם השונות. מלבד שארגו במספר גדול את כל מיני הבגדים התחתונים, האמצעים והעליונים, כסיות לילה, כרים וכסתות, כפי שהם נמנים ומתבארים בפרוטרוט להלן בח"ב, ארגו גם ארגים מיוחדים ליתר תשמישי האדם, כמו: הסדין[1]; המטפחת[2], המפה[3],

---

צל החמור תחת הכר: חמור יוצא במרדעת (שבת, נב, ע"ב), וכנראה התעטפו בה גם עניים, כמו שנראה מדברי פתרון החלום: החוא גברא מרדעא אית ליה, ובה עשרים וארבעה מרקעין (טלאים), חייט ליה מן הכא ומתבזע מן הכא (אי"ר, פ' רבתי, א, טו); אבל לא היה כנראה ארג מיוחד, אלא בגד, שאי־אפשר היה להשתמש בו עוד, נתנוהו מרדעת לחמור, כמו: בגד שאבד בו כלאים הרי זה לא ימכרנו לנכרי, ולא יעשו בו מרדעת לחמור, אבל עושין אותו תכריכין למת (פסחים, מ, ע"ב; ע"ז, סה, ע"ב), ובמקומות אחרים. לפי קאהוט היא מל"פ וכן בל"ע לעביט של בהמה.

1) הסדין גודע מכה"ק (עיין ההלבשה, 53). במשנה נמנים שלשה מיני סדינים: לשכיבה, לוילון ושל צורות (כלים, כד, יג); והיה לו ערך גדול בהוצאת המטוה לשכיבה, כמבואר להלן בח"ב בפ' מטה מוצעת, וגם כוילון (כלים, כ. ו; כד, יג; יומא, ג, א; תוס' כלים, ב"מ, א, יד, יא, י), גם כמצע על הארץ (תוס' ביצה, ב, יג; ירוש' שם, ב, ז; בבלי שם, כב, ע"ב), וכן פרסו סדין על העמודים (עירובין, פו, ע"ב); אלו הן חופות חתנים: סדינין מצוירין וסהרוני זהב תלוין בהן (ירוש' סוטה, ט, טו), וטענו בסדינין את גדוליהם בשבת להורות ולדרוש (ירוש' ביצה, א, ו, ס' סע"ג), גם השתמשו בו לעטיפה, כמבואר להלן בח"ב.

2) המטפחת היתה של מינים שונים, כגון: מטפחות הידים, מטפחות הספרים, מטפחות הסַפָּג (כלאים, ט, ג); שלש מטפחות הן: של ידים... של ספרים... ושל תכריך (כלים, כד, יד); כסת, שעשאה מטפחת, ומטפחת, שעשאה כסת (כלים, כח, ה); פורסין מטפחת על־גבי הפתח (תוס' ברכות, ד); בעל־הבית, שעשה מטפחות לחפות בחן כתלים ועמודין (תוס' כלים, ב"מ, ה, ו); מטפחת של זפתין (מכיני זפת) (מקואות ט, ז); מטפחת של מפסלי אילנות (תוס' שם, ו, יז); אבל מביא הוא (עצים ביו"ט) במטפחת ובחיקו (תוס' ביצה, ג, י); מפני שהוא נותנה (המטפחת) על הכסת וישן (ירוש' כלאים, ט, ג); בערב ת"ב מביאין לו מטפחת ושורה אותה במים ומניחה תחת מראשותיו, ולמחר מקנח בה פניו ידיו ורגליו (יומא, עג, ע"א); לוי בר שמואל ורב הונא בר חייא הוו קא מתקני מטפחות ספרי דבי רב יהודה (סנהד' ק, ע"א); ואלו מכבסין במועד... מטפחות הידים ומטפחות הספרים ומטפחות הספג (מו"ק, ג, א) ועיי"ש בגמרא, יח, ע"ב, בתוספות בד"ה „הספרים", המפרשות כאן הסַפָּרים, פירוש, מספרי שער, אשר בכל אלה, שהתירו חכמים לגלחם במועד, התירו גם לכבס את מטפחותיהם לצורך הגלוח הזה, וכן מה שאמרו בירוש' שם, ג, ב, כי אין מכבסין מטפחות ספרים במי רגלים מפני הכבוד, גם־כן הפירוש של מספרי־שער, ומפני הכבוד, פירוש: של המסתפרין, שאין כבוד להם במטפחות מטונפות. ונמצאה מטפחת גם של עור (כלים, כו, ט). מטפחת שרשה בעברית „טפח" בהוראת פרוס, העטיף.

3) מל"י ורומ' mappa, הוראתה: חתיכת ארג קטנה או גדולה משמשת לצרכים

מַפָּלַא ומוּפְיוֹן; הגֹמד הערבי[1]) ולד״ק גם „פוּנְיין״ (ביונית πῆνος, ברומית

שונים: בי״ש אומרים: מקנח ידיו במפה, ומניחה על השלחן; וב״ה אומרים: על הכסת (ברכות, ח, ג). מזה נראה, כי גם בימיהם היו מוכנות מפות קטנות לקנוח הידים בשעת הסעודה, אשר היתה ביחוד להם לצורך גדול, אחרי כי על־פי־רוב אכלו באצבעותיהם, וגם לצרור את המאכלים: למלך, שעשה סעודה, וצר כל מיני סעודה במפה (ירוש׳ ע״ז, ג, א; מב, ע״ג); מה היתה יקרותם? בשעה שאחד מהן עושה סעודה היה צר כל מיני סעודה במפה (אי״ר, ד, ד), מתאים אל מנהג העשירים הרומאים, כי בכל סעודה היו מחלקים מפות לכל המסובים, והעניים בהם היו צוררים בהן את המאכלים ושיריהם (עיין מארקוואַרדט, פריוואטלעבען דער רַאמער, עמוד 313). גם על השלחן פרסו מפה: פורס מפה ומקדש (פסחים, ק, ע״ב); גם על בגדיהם נתנו מפה בשעת אכילה לבל יתלכלכו: רבי יוחנן יהב מפה על מאנוי, ואינו אסור משום כלאים, דלא ינבלון מאנוי (ירוש׳ כלאים, כט, ג); ביוהכ״פ מרחיץ ידיו ומקנחן במפה, ומעביר את המפה על פניו (ירוש׳ יומא, ח, א, מד, ע״ד); בשעת הסעודה היו פורסין מפה על הפתח: מנהג גדול היה בירושלים: מפה פרוסה על־גבי הפתח, כל זמן שמפה פרוסה — אורחין נכנסין, נסתלקה המפה—אין האורחין נכנסין (ב״ב, צג, ע״ב). — בירוש׳ דמאי, ד, ו, וע״ז א, דל״ט, ע״ג, על־פי הגירסא הנכונה במתנת כהונה אי״ר פ׳ בני ציון, היו הופכין את חפיבלא (fibula — קֶרס, המרכס את הבגד) מימין לשמאל או להיפך לסמן שהוא מזומן לסעודה (עיין להלן בח״ב בארוכה). בדא״ר פ״ח נמצא: ובירושלים היו הופכין את אפסחתיה למפלא שלחן, וס״א „הופכין אכסניא למפלא״, והיטיב קאהוט לתקן ולגרוס: הופכין אַכְתַּניא (והיינו הכִּתָּן חיוני) לַמַפְּלָא (ל״ר mapula) פי׳ מטפחת קטנה; וכן נזכרים: מוקיון מופיון (ירוש׳ ע״ז, א, מ, ע״א), — מופיון הוא המשחק בקרקס בל״י ורומ׳ mapari על־שם המפה, שהרימו לאות התחלת השחוק; גם שמשה המפה לדגל: סימנין היו לכל נשיא מפה וצבע על כל מפה ומפה (במדב״ר, ב); אם היה (ספר־תורה) כרוך במפה (ירוש׳ ברכות, ג, ה). מכאן נראה, כי יש שחשתתפה המפה עם המטפחת, וגם נבדלה ממנה בשמושים שונים. כנראה נשתנו באופן אריגתם.

1) כפה של זקנה והגומדין של ערביין (כלים, כט, א) מל״מ: גומד ארכה (שופטים, ג, טז), מדת זרוע, אמה, בל״ע הוראתו: בגד קצר בן אמה. לפני רה״ג היתה הגירסא: „גומדות״, ופירש: בגד שהוא אמה על אמה נותנין אותו הערבים על פיהם ועל אפיהם... והן לא יהיה אלא במדבר מרוב קור. עיין לחלן בח״ב, א, יב, שלדעתי היינו „פדאם״ שבשבת, סו, עב, היא חתיכת ארג מרובעת ברצועות הקושרות אותה אל חפה, בשעה שקורא הפרסי את הצינדוסטא, בהקריבו קרבנות ובעמדו לפני המלכות, והפירוש בדברי רה״ג הוא: והן לא יהיה אלא בִמְדַבֵּר מרוב יְקָר (עיין קאהוט, שמתקשה בדבריו הרבה עפ״י קריאתו המשובשת: במִדְבָּר מרוב קור). כנראה, השותמשו בני־ישראל עוד בימי מחברי הברית־החדשה במסוה כזה בשעה שקראו בתורת משה, ועל־כן אמרו: כי כבד לבם, ועד היום הזה כאשר יקראון דברי הברית הישנה, עוד המסוה ההוא לנגד עיניהם, צ״ל, כנראה, „לנגד פיהם״ (אל הקורנתיים ב, ג, יד).

pannus, טיכליין) 1), וכן: אֲלוּנְטִית 2) וכיוצא בו.

ג. ארגים מגֻוָּנִים ומצוירים. בין ארגיהם נמצאו מגוּוָנים גַונים אחדים, כגון של שתי צבוע שחור וערבו לבן ולהיפך 3), גם של שתי סיריקון וערבו צמר ולהיפך 4); גם קְטָיוֹת במשבצות משבצות של צבעים (פספסים) 5) — עוד בתורת משה נמצאות מלות מלאכותיות, המעידות על אופן ארג כזה 6); בגד מנומר 7); קְרָמִין וסדינִין מצוירין 8) מִטְפָּחוֹת מצוּיָרוֹת 9);

---

1) מחו מייבלא בפונייך לאשקלון (ירוש׳ שביעית, ספ״ט), פירוש: אם מותר להוביל את פירות שביעית במטפחות קטנות, לאמר, במנות קטנות מארץ־ישראל לאשקלון ולאכלם שם, אבל יש גורסין כאן כפניין, לאמר, כפניות — ענבי תמרים בלתי־מבושלים.

2) ארג פשתן להסתפג בו, כמו: נסתפג אדם אפילו בעשר אלונטיאות (שבת, קמז, ע״א), מסתפג אדם באלונטית (שם, ע״ב); מיחם אדם אלונטית ומניחה על־גבי מעין בשבת (שם מ, ע״ב ועוד), מל״י ורומ׳ λέντιον, linteum. האלף נוספת בעברית.

3) נגעים, יא, ד; תוס׳ שם, ה, ד; ב״ק, יא, יג.

4) תוס׳ נגעים, ה, י.

5) קיטה שיש בה פספסין צבועין ולבנין (נגעים, יא, ז). פְּסֵפָס מיונית ψῆφος אבן בטבלת המצחקים (מָזָאִיק); קיטא שיש בה פסים פסים צבועים לבנים פוסים מזו לזו (ספרא תזריע, טז). — כנראה מפרש הספרא את הוראת פספס שבמשנה באופן כזה, ונמצאו: קיטאות של בוץ, קיטאות של פורפורין (ילמדנו, ריש „בהעלותך״, מובא בערוך); פרט לפרסים ולקיטאות (שם, במדבר, שלח, שם), שפטורים מציצית; עמודין של שיש מכורכין בקטיות (פסדר״כ, שורה צד, ע״א), במקום: מכוסין בטפטיות בוי״ר כז; וכן שם: וסרוחים על ערסותם (עמוס, ו) אלו קְטָיוֹת משופעות, פירוש, סדינים רחבים וארוכים (עיין להלן בח״ב בפ׳ מטה מוצעת); הציע המטות בקיטאות ובטפטין (בקונדרס אחרון מילמדנו בביהמ״ד ליילינק, ח״ו, 188). — לפי לוי הוראתה: וילון מחובר מחתיכות ארג קטנות, ושרשה: קטע. לדעת הבלשנים האחרונים היא מלה יונית κοίτη: מִטה, מקום משכב והכלים המוצעים עליה.

6) כתונת תשבץ (שמות, כח, ד); ושבצת (שם, כח, לט). הרמב״ם ביה״ח הלכות כלי המקדש, ח, טז, מבאר: הכתונת בין של כהן־גדול בין של כהן־הדיוט משובצת היתה, שהיא בתים בתים באריגתה, כמו בית הכוסות, כדרך שעושין האורגים בבגדים הקשים.

7) ב״ק, קיט, ע״ב; תוס׳ שם, יא, יא.

8) שבת, כב, ע״א; סוכה, ס, ע״ב; ביצה, ל, ע״ב. קרמא, שרשה בעברית מן: קרמתי, ויִּקְרַם (יחזקאל, לז, ו, ח), וכן מתרגמת הפשיטא: רקמה (יחזקאל, כז, ב) קרמא, וכן בתרגום משלי ז, טז: ובקרמא מצראה קרמתה.

9) כלים, כח, ל.

זונרין מצוירים[1]; פִּילָה מצוירת במיני צבעונים[2], אשר נארגו כולם על־פי סדין של צורות[3]). — בגד, שחישב עליו לצורה, לא נחשב כלי לגבי קבלת טומאה כל זמן שלא נתנו בו את הציור[4]). גם הביאו ממדינת הים כלי „אבלוסמוס", לאמר, בגדים מרוקמים ומצוירים[5]). גם ארגו את כל מיני הטפטין, שהיו גם כן מציורים ויקרים מאד[6]), בהם נמצאו כּוּשְׁפִּין דוורדא[7]) וכיוצא בזה.

לפי הצורך היו עושים את השתי או את הערב נראה ובולט, כמו

---

1) ירוש' שבת, ו, ח, ע"ב: זונרין הוא מין חגור, כמבואר להלן בח"ב.

2) במדב"ר, יג.

3) סדינין לצורות (כלים, כב, יג; תוס' שם, ב"מ, א, יד), שיש בו צורות לעיין בהן הרוקם ויעשה כמותן (הרמב"ם).

4) זבחים, צד, ע"א.

5) שם, שם, ומנחות, צז, ע"א, ביונית ιμβόλξμος, פירוש, בגד מרוקם ומצויר. הגירסא אבליסמוס היתה לפני הערוך, השאילתות, סי' פ"ח, והשיטה מקובצת, אבל בנוסחאתנו הגי' „אכסלגס", ביונית ξύλινος, פירוש, כלי־עץ, ועיין במסורת הש"ס, שמקיים את הגי' אבלוסמוס. לדעת קצת הבלשנים האחרונים היא המלה היונית ἀναβόλισμα והוראתה שמיכה ללינה באויר, וציין להלן בח"ב.

6) בל"ס טַפְּטָא, טַפִּיטָא, מל"י ורומ' tapes, τάπης: והציעו לה (למרים בת ביתוס) ספטיות מפתח ביתה עד פתח ביהמ"ק, כדי שלא יתיחפו רגליה (אי"ר, א, ב); הציע טפטיות מפתח בתיהן ועד קברי בית דוד (שם, פ' על אלה). הטפטין היקר כמחירו היה להם לנושא משל בדבר השקפתם הבהירה על חלוקת הרכוש הבלתי־צדקת בין המעמדים ברומא: רבי יהושע בן לוי סליק לרומא, חמא תמן (ראה שם) עמודין מכוסים בטפיסן (כאן נמצאת המלה בתמונתה היונית) בצנה שלא יקרשו, ובשרב שלא יתבקעו, וכי הוה מהלך בשוקא חמא חד מִסְכֵּן מכריך בחדא מחצלא, ואית דאמרין פלגא מרדעת דחמרא, על אותן העמודין קרא: צדקתך כהררי אל! דין דיהבת אשפע (למי שנתת השפעת), על אותו עני קרא: משפטך תהום רבה! הן דמחיית גיית (את מי שהכית דכאית, שחקת) (ב"ר, לג; וי"ר, כז). והיו משתמשים בטפט גם לישיבה: א"ל מכל מה דקפחית ומן כל מה דנסבית לית ליה לההוא כלום אלא הדין טפיטי דתחותי (וי"ר, ל) (בערוך הגי' דיופיטא, גם דיפטא בהוראה זו); וכן: ונסב כל דהוה גבי והדין טפיטא מסהיד עלוי (שם); וגם שמש למצע מושב הסוס והחמור: אף טפיטן של סוס טמא משום מושב, מפני שעומדין עליו בקומפין (כלים, כג, ב) (בל"ר: קומפין campus, ככר ההתגוששות); תַּפִּיס של חמור שהוא יושב עליה (שם, כג, ג).

7) בל"ס טפיטא. התרג' ליחזקאל, כז, כד: „בגלימי תכלת ורקמה" הוא: וכוּשְׁפִּין דורדא, בערוך הנוסח: כַּשְׁפִּין דוורדא, וברש"י: כושפין דארזא. לדעת קאהוט מל' צענד areza: גדל־הערך, חשיבות וכבוד, מזה כושפין דארזא, טפטין יקרים וחשובים.

באריגת הכרים והכסתות[1]. כנראה, ידעו גם את הקליעה הבלתי־ישרה באריגה, אשר נקראה בפיהם כמו ביונית בשם פְּלֶגֶס[2], לדעת קרויס נקראת האריגה הזאת בתלמוד בשם מחטא דתלמיותא[3]. כנראה, היה בגד עליון מגוון נודע בימיהם בשם „גלימא דחוטבא״, שהיה חשוב בעיניהם מאד, עד כשהתקינה אשת רב יהודה לבעלה מעיל כזה ברך עליו: ברוך שעטני מעיל[4]. הבגד הזה נזכר עוד בעלי האפיפורין

---

1) כמו שנראה מהתוס׳ נגעים, ה, ז: בגד, ששתיו צבוע וערבו לבן, ערבו צבוע ושתיו לבן, הכל הולך אחרי הערב, ובכרים ובכסתות — אחרי השתי, וזה וזה הולכין אחרי הגיראין, ופירשו תלמידי הגר״א משמו (בזר זהב ומנחת בכורים): מה טעם נאמר, — מה טעם בבגדים הולכים אחרי הערב, שדרכו לעשות בו הערב נראה, ובכרים ובכסתות הולכים אחרי השתי, שדרכו לעשות בהן השתי נראה. את בליטת השתי או הערב באריגה עושים, כמבואר בפתיחה, על־ידי הרמת שני שלישי נירי השתי או את שני שלישי נירי הערב בשעת האריגה. שינו באריגת הכרים והכסתות מפני הטעם המבואר להלן בח״ב בפ׳ „מטה מוצעת״.

2) א״ר יוחנן: שמונים חנויות של אורגי פלגס היו במגדל צבעיא, א״ר חייה בר בא: שמונים חנויות של מוכרי טהרות היו בכפר אימרא (ירוש׳ תענית, פ״ד, סט, ע״א); באי״ר פ׳ „בלע ה׳״ נמצא אותו המאמר לפי גי׳ הערוך (בערך פלגין), פ׳ חנויות של מוכרי פילינין היו במגדלא (בנוסחאתנו נמצא: של מוכרי טהרות). לדעת שיינהק בהמשביר: המלה פלגס היא יונית πλέξις, מלאכת ארג של מעשה־רקמה בקליעה של הַגֶּדֶם ֻקִיפֶּיר. פירושו זה הוא היותר מכוון אל הפשט, כי לפי גירסת הערוך פילינין, אין הלשון מתישבת היטב, כי איזו הפלגה יש בבגד פילינין או פלנס (לדעת בריל, עיין להלן בח״ב) מאשר בבגדים אחרים? אבל בבגד המצטיין באומנות אריגתו — בודאי יש הפלגה גדולה, כי היו פ׳ חנויות לממכרו, וממילא הלא גדל מאד מספר בעלי מלאכת האריגה הזאת, וגבתנם שבשו את הגירסא בירושלמי והוציאו את המלה „פלגס״ מספרי המלונים.

3) ברכות, סג, ע״א; קידושין, פב, ע״ב: דרש בר קפרא: לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, מה היא? א״ר חסדא: מחטא דתלמיותא (עיין להלן בח״ב). קרויס בארכ׳, ח״א, 569, 317, משער, כי היינו האריגה, הנקראת בלשון יונית trimitia, polymitia, לארוג כהרבה חוטי־ערב ארגים מכוונים ומצויירים, הארג נקרא ἡ πολύμιτος ואומנותו נקראה בשם ἡ πολυμιταρική, והנה כפי שאנחנו רואים, שונה הרבה השם פּוֹלוּמִיטַרִיקָה מ„מחטא דתלמיותא״, וגם במה נעשתה המלאכה הזאת אומנות נקיה וקלה? אדרבא, הלא היא עוד יותר קשה הרבה מאריגה פשוטה.

4) דביתהו דרבי יהודה נפקת ונקטת עמרא, עבדא גלימא דחוטבי, כד נפקת לשוקא מיכסיא ביה וכד נפיק רבי יהודה לצלויי הוה מכסי ומצלי וכד מיכסי ביה הוה מברך: ברוך שעטני מעיל (נדרים, מט, ע״ב). חטב היא מלה ערבית, מגוון, מנומר, מקורה עברית „חטובות אטון מצרים״ (משלי, ז, טז), וכן בל״ס „מחטבתא״ כל דבר המחובר מנתחים ישרים שוויי החלקים (בן זאב). לפי פליישר אצל לוי הוראת „חטב״ בערבית היא גוון השיבה עם קו ירוק, והוא מביא את דעת בוקסטורף, כי היא המלה הערבית „הדב״ למפרחייתא בבגדים.

של יֵב וסוֵנה סביב ימי עזרא ונחמיה[1]. גם היו משתמשים בשם הפרסי „טרזה" לבגד מרוקם[2] ובפועל „טְרָז" להכנת הציורים בבגד הזה[3], וידעו לשַתֵּף את מלאכת הרקימה בארגיהם[4]. וכשרצו לבאר בלשונם המדוברת את המלה רקמה שבכה״ק, תרגמוה במלה „פוּקְלְטוֹן", או „אפיקלטין" ביונית, אשר הוראתה: רקימה, אריגה מגוונת[5], וידעו לארוג תמונות שונות, גם תמונת הצפור בארגים[6], גם לרקום בהם אותיות ומלות שלמות לקריאה[7]; והבדילו בין מעשה רוקם: לפיכך פרצוף אחד; חושב מעשה אורג: לפיכך

קאהוט מוציאה מל״ע: „חטב" עב, קשה, ואם תקשה: למה נתחבב על ר״י המעיל העב והקשה הזה? הוא מתרץ, כי היה חשוב בעיניו כמעיל יפה, והוא מסיים: ולא הוצרכנו לפי זה להשערת הח׳ לוי ופליישר, כאילו היה פירושו מבורר ומאומת בלי כל פקפוק, ועל־כן נחה דעתו, כי אין נזקקין מעתה להשערות רחוקות, וכאן אדרבא פירושם עולה יפה והשערתו רחוקה מן הפשט!

1) בשטר האירוסין, פַּפִּירוּס E, נמנה בין הבגדים, שנתן הארוס לארוסתו: לבש זו׳ עמר חדת חטב, פירוש: בגד צמר חדש, חטוּב.

2) יתיב אפיתחא דריש טרזיא דמלכא (ברכות, נו, סע״א), בפרסית „טראז" בגד מצויר, מרוקם, „ריש טרזיא" הוּא הפקיד הממונה על הבגדים האלה. גם אחר־כך, בימי הכליפים, נודע מעיל מלכוּת חשוב, אשר נקרא בשם „טירַז". מסירת ה„טירז" היתה כמסירת הנאר: יְמִין אד דולַט, אֶמיר אַל מילאט (ימין המדינה, מגין המדינה) (ווייס, שם, ח״ב, 237), ועיין למעלה, ששערתי, כי „טרִזא" הוא הבגד, שהוכן על־ידי ה„טרסי" או ה„טרזי", והיינו הך.

3) דשפי להו עד דטריז (שבת, צח, ע״ב), בערבית לעשות שפה לבגד לקשטו בעבודת הרקימה, וכן פירש רה״ג, מובא בחידושי הרשב״א לשבת ובערוך.

4) בגד שחשב עליה לצורה איכא ביניהו (זבחים, צד, ע״א), כגון שחשב עליה לציירו במעשה רוקם (רש״י).

5) בריש אי״ר ובשהש״ר, ד, כה, נמצא על המקרא: ואלבישך רקמה (יחזקאל, יז) תרג׳ אונקלס: אפקלטורין, פליקטא, בשהש״ר: אפליקטון. לפי ג׳ הערוך פיקלטון, פלקטון, בפסדר״כ תרג׳ עקילס: פולקטון, הגי׳ הנכונה היא של הערוך פיקלטון והיא המלה היונית ποικιλτά, ποικίλιον, הוראתה: רקימה, נִמור ארג, וכן ברומאית plicatus בהוראה זו.

6) אמר רב פפא בציפרתא (תמורה, לד, ע״א), שעשה מן האִסור צורת צפור בשק, דחשיב, דמיפה ליה לכולי שק, ולא מיבטל (רש״י).

7) אבל לא בכתב שעל־גבי הכיפה ואנדוכתרי (גיטין, כ, ע״א), פירוש: אם רקם בארג הכיפה גט אשה או שטר־שחרור, אין מגרשין ואין משתחררין בזה; בדבר פירוש אנדוכתרי רבו הפירושים וההשערות. עיין בעה״ש, וכן נמצא בירוש׳ שם, ד, ד מה, ע״ר: מנין היוצא בכיפה ובהרנירקטיאניס ובחֲרות של מלכים... אבל לפי דעת פינילס בדרכה של תורה, 75, הן מלות משובשות מהמלה הרומאית vindicta: מקל שחרור, אשר נשתחרר העבד על־ידי נגיעתו ב...

שני פרצופות[1]; או מעשה רוקם: ארי מכאן ומכאן, או ארי מכאן וחֵלֶק מכאן; מעשה חושב, לאמר, מעשה אורג: ארי מכאן ונשר מכאן[2]; גם צורות חמה, לבנה ודרקון, שאסורות מפני עבודה זרה, התירו את רקימתן בארג[3], ויש שארגו צלמי ע״ז בבגדיהם[4]. הרוקם נקרא בשם „עוֹבֵד ציור מַחְטָא[5], „או עוֹבד צייר״[6]. מכלי מלאכתם היתה: „מִטה של ציירים״[7].

הטרסי, אשר מכלי מלאכתו היתה „מטה של טרסים״[8], ארג את הטלית המזהבת[9], את הסירקון של זהב[10], ולמטרה זו הכינו גומניות של זהב, זהורית מזהבת[11]. – את הזהב היו מתקינים, כמו שמבואר למעלה, והיו עושים אותו כחוט, למען יתכשר לאריגה או לרקימה[12], אבל הלבשת בגד־

ועל־ידי כיפה, שנתנו בראשו, ולדעת קצת נשתבשו מהמלה היונית οάενδικτύριον בהוראה זו, ובמקום הראשון צ״ל: „אֻוּנְדִּכְתָּרִי״, ובמקום השני: הֻוּנְדִּיקְטָרִים.

1) תוס׳ שקלים, ג׳ יד; יומא, עב, ע״ב.

2) ירוש׳ שקלים, ח, נא, ע״ב.

3) ע״ז, מג, ע״ב בביאור דברי רשב״ג במשנה שם, כי צורות ע״ז על כלים מבוזין מותרין, כגון יורות... ושעל הסדינין והמטפחות, כנראה נקראו הסדינין והמטפחות כלים מבוזין, בשביל שמשתמשים בהן שמושים בזוים, וכנראה יצא ההיתר הזה מפני הצורך ההכרחי, בשביל שהכלים צרכי הבית האלה יצאו לממכר בצורות האלה.

4) עיין אסת״ר בפ׳ אחר הדברים, ביחוד הצטיינו בני ביצנץ בימי קונסטנטין במלאכת האריגה הזאת של ציור חיות בארג ורקימתו (עיין ווייס, שם, ח״ב, 62, הערה 3).

5) התרגום למעשה רֹקם (שמות, כו, לו). — הוראת רקם בעברית הוא כמו בסורית ובערבית: ערבוב וגוְנָנות של צבעים, ונקראה בגלל זאת רקימה, בשביל שהיא עושה במלאכתה גוונים שונים בארג.

6) תרגום אונקלס (שם, שם), וכן לחרש וחשב (שמות, לה, לה): אומן וצייר.

7) תוס׳ כלים, ב״ב, ב, ט: שלשה עריסות הן... ושל סרגין ושל ציירין (כגי׳ הגר״א). כמו המלבן, אשר היה מכון המלאכה בתמונת מרובע, כמבואר למעלה, כן היתה המטה מכון המלאכה בתמונת „מטה״, ועיין להלן.

8) מטה של טרסים (שבת, מז, ע״א).

9) שבת, נט, ע״ב, וכן נזכרה: „גולתא דדהבא״ (ב״מ, פה, ע״א).

10) קידושין, לא, סע״א; חגיגה, טז, ע״ב. וכן פירשו: וירק את חניכיו (בראשית יד) הוריקן בזהב (נדרים, לב, ע״א), לאמר, הלבושים מלבושי זהב. בקדמ־ניות, יט, ח, ב, מסופר, כי אגריפא מלך היהודים הופיע כתיאטרון כבגד שנעשה באמנות נפלאה, כולו חוטי כסף.

11) עיין לעיל בפ׳ חמרי ארג של הדומם.

12) הארגים האלה נודעו בימי קדם בשם „אֲרָגִים אַטַּלִּים״ על שם אַטַּלוּס מלך פרגמוניה ממציאם (פליניוס, ה, נ. 8, 74, 48). בימי אלכסנדר סְורוס היו מַשְׁחִילִים בארגי־בד חוטי־זהב

הזהב נחשבה לגאוה[1], והיו בקיאים בכל מיני הזהב, אשר היותר משובחים שבהם היו: זהב סנינא[2] וזהב אַבְּרִיזָא[3]. גם התקינו את מלבושי המרגליות[4], את הקְמָרוֹת עם ארוקתיהן המקושטות[5], וכיוצא בהם. — במשנה נזכרים אופני אריגת „ארגמן", אשר מהם נראה, כי עסקו בה הרבה בימיהם[6]. לארג היריעות היו אורגים מיוחדים[7], והבדילו בין האורג במחט ובין האורג על־גבי מחט[8].

תכופים (לאמפארידיוס, אלכסנדר סֶוֶירוס, 403), או כי נעשו רק מחוטי־זהב (פליניוס, שם, 33 ,19, 3).

1) מפני מה (כה"ג) אינו משמש בבגדי זהב? מפני הגאוה (ירוש' יומא, ז, מד, ע"ב). גם פלוטארך מודיע (איזיס אונד אוזיריס, פ' 30), כי תושבי הערים בוּזִירִיס וליקופוליס אסרו על עובדי השמש להתקשט בהם.

2) הם מונים שבעה מיני זהב בב"ה (ירוש' יומא, ד, ד; שמו"ר, לה; שהש"ר פ' עמודיו), סנינא — פירוש: צרוף, מערבית (עיין במדב"ר, ו).

3) מרומית ויוגית obryzum, ὄβρυζον: זהב טהור, מצוי בתרגומים, כמו בתהלים, מה, י; קיט, קכז; משלי, ח, יט; איוב, כח, יז, ונמצא גם אובריזין סנין (תהלים, סח, טז).

4) למלך, שנגלה לבן־ביתו בלבוש אולו מַרְגָלִיטָין (פסדר"כ, ד"ה, צ"א). „אולו" בל"י δλος: פולו. הבגד הזה נזכר במדב"ר, יב; שהש"ר, צאינה וראינה. בריש תרגום אסתר שני ו, י: תרי יְדוּ־ין (נושאי השבטים הליקטורים לפני הקונזול הרומאי) די לבושהון לבושא דמלכותא דמַרְגָלִיתָא, וכן נזכר בירוש' שבת, רפ"ו, ד"ז, ע"ד: טלייה דמרגליתא על פרגזתא, עיין להלן בח"ב.

5) שבת, נט, ע"ב, ועיי"ש.

6) עיין כלים, כא, יא: הנוגע... ובחוט, שהעבירו על־גבי הארגמן... טהור... ובכפול, שהעבירו על־גבי הארגמן... טמא. פירושי המפרשים בזה אינם מתישבים על פשוטן של מלאכת האריגה ושפת המשנה.

7) כמו שנראה משבת, צו, ע"ב, שמבדילין בין תופרי יריעות הזורקין את המחטין זה לזה (ועיין ירוש' שם, יא, יג ע"א) ובין אורגי יריעות הזורקין בוכיאר ביריעה. וכן הם אומרים בתופרי יריעות, שחופרין גומא להצניע בה מחטיהן (שבת, קב, ע"ב).

8) כל הכלים הנארגים במחט, כגון הכיס, האנפוליא, אין מקבלין טומאה, עד שתגמר מלאכתן, רבי יהודה אומר: בכיס עד כדי לקבל פרוטה, ואנפוליא כדי לקבל את הבקעת; כל הכלים הנארגין על־גבי מחט, כגון גרגותני (γύργαθος, מעשה־קליעה) ומצודה, כיון שעשה בהן בית־קבול מלאכתן טמאין (תוס' כלים, ב"מ, ו, ה). אנפולי כמו „אֶמְפּוֹלֵי" ἐμπολή, כלי לקבלת כסף, הנזכר בשבועות, מה, ע"א: נתתיו לך ונתתו באמפולי, כפירוש היש אומרים שבערוך. אך בודאי איננה המלה הרומאית mappula, כדעת קאהוט. הוראת „בקעת" כא, היא בודאי מין מטבע, כמו „בקע" לחצי שקל בבראשית, כד, כב, ושמות, לח, כון

ד. מלאכות הסָרָד והסָרָג. מלבד האורג נמצא גם „הסרד" [1], או הסרג [2], אשר כלי מלאכתו היה: מִטה או עריסה של סָרָגִין [3]. הוא הכין סבכות וצעיפים לנשים והחלוקים העשוים כסבכה [4], ואחרי שכל עסקו היה כמעט עם הנשים, לפיכך נמנה גם הוא בין האומנים שסורם רע [5]. לדעת קצת נמצא גם אחד האמוראים, שעסק במלאכה זו, ונקרא בשם לוי הסרדי [6]; הוא עשה גם את החרמות ואת המצדות, אשר היו משתמשים בהן גם להלבשה, כמו בבגדים [7], את הרעלות [8] וארגי־חורי וכיוצא בהן. גם נמצאו גודלי מצנפות וכלילים [9], אשר בודאי עסקו גם בהכנת יתר מיני הגידולים [10] והיו

ואיננה בקצת עץ, כפי׳ המפרשים. „הנארגין על־גבי מחט" כמו סריגת הפוזמקאות אצלנו (פי׳ הגר״א. — הגהתו „התפורים" היא מיותרת, אחרי כי אריגה מונחת על כל מלאכת קליעה).

1) סרד בל״ע רקימה, אריגה, והיא שרד שבכה״ק, וכן מתרגם: מכבר מעשה רשת (שמות, כז, ד; לח, ד): סרדתא; קלעים לחצר שש משזר (שמות, כז, ט): סרדין לדרתא דבוץ שזיר, ושם, יא, יב: קלעים: סרדין, ועיין להלן, במבוא לח״ב, כי נקראו מיני הארגים האלה בשמם זה על שם מקום מוצאם, „סַרְדֶס" שבאסיה הקטנה.

2) סרג בל״מ „שרג", ענינו קליעה ואריגה: השבכה האחת (מ״א, ז, יח) מתרגם: סריגת אהדא; ומצודו עלי הקיף (איוב, יט, ו): וסריגה עלי אחזיר; ילכד בפח (ירמיהו, מח, מד): יתאחד בסריגתו.

3) שלש מטות הן: העשויין לשכיבה טמאין מדרס, ושל זגגין טמאין טמא מת, ושל סרגין טהורה מכלום (כלים, כד, ח), וכן בתוס׳ כלים, ב״ב, ב, ט: שלשה עריסות הן: של זגגין של סרגין ושל ציירין (לפי גי׳ הגר״א), ואין לערבב את המטה של סרגין בכאן עם סריגת המטות ביתר המקומות, כי שם המטות הן של שכיבה, שנעשו בעצמן מחבלים מסורגים זה בזה, כמבואר להלן בח״ב בפ׳ מטה מוצעת, אבל כאן מבדילין בין מטות לשכיבה ובין מטות לסרגין, וכן מוכרע על־פי הרצאת המשנה, המונה מכוני מלאכה: של זגגין, של סרגין ושל ציירין.

4) כלים, כח, מט; תוס׳ שם, ספ״ה.

5) בתוס׳ קידושין, ה, יד, לפי הגי׳ הנכונה בנוסחאתנו: הסרידין וצ״ל הסרדין (עיין קאהוט בעה״ש).

6) יומא, פה, ע״א; מכילתא ריש כי תשא לפי גי׳ הערוך. פי׳ גאון: יש אומרים, שהיה עושה בגרי שרד, לפיכך נקרא סָרָד, או שהיה עושה כלי שרד, כגון המצודות, אבל בנוסחאתנו הגי׳ הסַדָּר, אולם כנראה היא גי׳ משובשת, כי בהוראת סִדור, מסַדֵּר, היה נקרא סדרן, סודרן, כמו בירוש׳ הוריות, ספ״ג, מח, ע״ג; שו״ט, מזמור פז.

7) תוס׳ כלים, ב״ב, ספ״ה: העושה בגד מן החרם ומן המצודה וכפלו ותפרו ואין בשרו נראה מתוכו. טמא, וכן בכלים, כח, ט: אף העושה בגד מן החרם.

8) שבת, ו, ו.

9) כלים, טז, ז; ע״ז, מא, ע״א; ב״ב, קלג, ע״ב; גיטין, ז, ע״א.

10) על מעשה עבות מתרג׳ אונקלס: עובד גדילו. כנראה היו גם המפות של שלחן לא

גם גודלי האיזלי – גֹדוּל האיזלי נחשב למעשה־אומן, שנאסרה מלאכתו בחול־המועד 1), גם גדלו נישבי לצוד חיות 2), אבל מלאכת הוֹהֲרָא (מכמורת) התירו בחול־המועד, כדי לצוד בה דגים במועד 3). אולם חָרָמֵי טבריא קבלו על עצמם שלא לעשות מלאכה בחולו של מועד 4).

ה. הסַקָּאִים ומלאכתם. מלבד הסָרָדים, הסָרָגים, אורגי היריעות, הגודלים, הרוקמים – היו גם סַקָּאִים 5), אשר מלאכתם היתה לקלוע שקים לצורך הלבשה, ביחוד לרועים 6), וגם לקבלת חפצים ומשאות, כמו את המרצופים 7), את הדִיסַקְיָא 8), את העוּדָה 9) ואת השליף 10). – השק היה נבדל

של ארג, אלא של גדיל, ולכן אמרו (ב״ב, נז, ע״ב): שלחן של ת״ח כיצד? שני שלישי גדיל ושליש גלוי. מכלי מלאכתם היה: אִמוּם של גודלי מצנפות (כלים, טז, ז), מלה סורית ויונית αμημιόμ. חיקוי, כמו חיקוי צורת הראשון.

1) איזלי היא מלה סורית לטווי ומטוה בכלל, וביחוד נקראה בשם איזלי הרשת לצוד עופות: אבל איזלי אסור (לגדל בחוה״מ), מאי טעמא? מעשה אומן היא (מו״ק, יא, ע״א). האיזלי נעשו של קשרים רחוקים או קרובים אלה לאלה (חולין, נא, ע״א).

2) עיין ב״מ, פה, ע״ב.

3) הוֹהֲרָא שרי מיעבדיניה במועדא (ירוש׳ מו״ק, ג, פא, ע״ב); למיגדל אוהרי (מו״ק, יא, ע״א); איזלי לאוהרי (גיטין, ס, ע״ע). י״ג אוֹחֲרֵי, ועל־פי זה מפרש הערוך כמו: סלי חורי (בראשית, מ, טז), קאהוט מוציאה מל״ע: „חאר", קלֵע.

4) ירוש׳ פסחים, ד, ל, ע״ב; מו״ק, ספ״ב, פא, ע״ב. – בנישבי מפורש, כי נעשו מפשתן, עיין ב״מ, פה, ע״ב. גם איזלי ואוהרי נעשו בודאי ממין ארג.

5) מחט של סקאים (כלים, יג, ח); פיקה של סקאים (תוס׳ שם, ב״מ, רפ״ז; בכורות, כב, ע״א).

6) עיין בארוכה להלן בח״ב, בערך שק.

7) מל״י ורומ׳ μαρσόπιον, marsupium, כיס, שק. הכרים והכסתות והשקים והמרצופין (כלים, כ, א); לקח כל הכלים של ביהמ״ק ושמם במרצופים שלו (תנח׳ פ׳ חוקת); המוכר את הספינה לא מכר לא את העבדים ולא את המרצופין (ב״ב, ה, א), לתת בתוכן האנתיקי דהיינו פרקמטיא של ספינה (רשב״ם והערוך), ועיין ירוש׳ ב״ב, רפ״ד; בבלי, ב״ב, סז, ע״ב; העושה פסיקיא להדוק בה את המרצופין (ירוש׳ שבת, ספ״י, די״ב, ע״ד), פירוש לקשר, לחזק ולהדק את המרצופין, וכן שמו חותם עליהם: כחותם המרצופין (אהלות, יז, ה; שבת, פ, ע״ב).

8) מל״י δόο (דיו) ולשון ארמית סַק, לאמר, שק כפול. מְלוּאָם נמצא רק בשני קצות השק, אבל אמצעיתו נשארה ריקה, והיתה משמשת כאוכף לרכיבה: לא יתנם בדיסקיא ויניחם על־גבי חמור (ברכות, יח, ע״א); דיסקיא מלאה פירות (שבת, קמב, ע״ב); אזנים של דיסקיא (ירוש׳ שבת, ז, ב); קטר כספיה בדיסקייה (תרגום בראשית, מב, לה).

9) צודה של שקין פסלה (סוטה, מו, ע״א), מערבית; חבילה תפורה יחד (לוי).

10) שק למספא הבהמה ולתבואה המונח על־גבי הבהמה (ב״ב, עה, ע״ב; פו, ע״ב;

על־פי אופן מלאכתו מן הארג או מן „הבגד", אשר בשמו קראו בכלל את הארג המשמש להלבשה [1]. הסקאים היו בימיהם מפלגה של אומנים מיוחדים עם שוק מיוחד [2]. הם ארגו, כנראה, את כל מיני הקליעות למפרשי הספינות [3]: את האִיסטָוָוא [4] ואת האַדְרָא [5], לוילוני הדלתות, לחגורות וכיוצא בהן [6]; גם את כל מיני הכיסים [7].

אל מלאכת האריגה נמנתה גם קליעת מיני סלים שונים [8].

קידושין, כב, ע"ב; שבת, קנד, ע"ב, תוס' שם ריש פי"ח; ירוש' ב"ק, ריש פ"א, ב, ע"א).

1) כמו שנראה מדברי המשנה, כלים, כז, ג: העושה שנים מן הבגד (פירוש: הארג) ואחד מן השק (לאמר, הבלתי־אריג, אלא קלוע וסרוג), ונקרא הארג בשם „בגד", בשביל שהבגד היה רק חתיכה של ארג (עיי"ש).

2) שוק של סקאים (ב"ר, עס), והיה אצלם מקום נודע בעבוד שקיו בשם „רודיא" (כתובות, סו, ע"א).

3) קלע מל"מ שם־תואר ליריעת מסך, וכן בל"ע, מזה כל ארג גס, שחוטיו קלועים זה בזה, וגם כל חבל קלוע עב: בתחלה דומה (החטאת) לחוט של עכביש, ולבסוף נעשה כקלע הזה של ספינה (ב"ר, כב). גם המפרש של ספינה נקרא בשם קלע: שלא יפריס את הקלע ויעמיד את הספינה (תוס' ב"ק, ספ"ח); נקפלין היו כקלע זו של ספינה (אסת"ר ב); למפרס עלוהי קלע (ישעיה, כג, כג); קילָעֵיהון פריסן (ישעיה, יח, א).

4) מל"י ἱστίον, הוראתה ארג יריעה, קלע של ספינה, נזכרת בירוש' מ"ש, ד, נה: איסטאווה דההוא גברא אית בה תרי עשר מקרען.

5) מאי נס? אַדְרָא, וכן הוא אומר (יחזקאל, כז, ז) שש ברקמה ממצרים היה מפרשך להיות לך לנס (ב"ב, עג, ע"א), בל"ע ופ' קלע של ספינה וגם ווילון (עה"ש). לדעת לוי היא מלה יונית θέρις, θέρρις, מכסאות פשתן על ספינות המלחמה וגם מפרשים.

6) דריש אקילעא דריש גלותא (מו"ק, כד, ע"ב) ועוד במקומות אחרים, לאמר, על־יד הווילון התלוי בפתח. וכן נקרא כל מקום מוגדר ומוקף בווילונים בשם „קילעא", כמו הישן בקילעא שאיש ואשתו שרוין בה (עירובין, סג, ע"ב), וכן אמרו כל הקליעות טהורות חוץ משל גלגילין (עדיות, ג, ד).

7) הכיס היה כלי מיוחד, כמו השק, כמו שנראה מהמשל: שרי כיסך — פתח שקך (פסחים, קיג, ע"א), ותמונתו היתה ידועה: דעביד בי כיסתא (שבת, קה, ע"ב); תפתר באילין כיסיא רברביא דארחיהון מתגררה (ירוש' קידושין, א, ס, ע"ד), שדרכן להיות נגררים בארץ. וכן: דאי מנטרי שבתא, כמה כיסי קא משתכחי בשוקא (ע"ז, ע, ע"א). גם נזכרת תמונה מיוחדת של כיס בשם „כיסי בבלייתא" (שבת, קמז, סע"א, אך הערוך גורס „כישי"). וכמו שראינו למעלה בהערה השתמשו גם בכיס היוני „אֻמְפּוֹל".

8) כמו שאמרו: ההן דעבד קופין (סלים) כד צפר (בערבית — קלע) משום מיסך (ירוש' שבת, ז, י, ע"ג). הגודל (הקולע) כלי צורה משום בונה (שם, שם, ז, ה, י, ע"ד); העושה

במיני הארגים והאריגות, אשר נמצא כאן, רחוק הדבר מאד, כי נמַצה את כל גודל מספרם בתקופה הקדומה ההיא, וגם בעברנו בחלק השני של ספרנו זה להלן על כל מיני ארגי ההלבשה והשמושים השונים, גם אז לא נגיע רק עד קצותם. אחרי כי ארגו אז אצל בני־ישראל, כמו שראינו למעלה, מלבד הארגים הכלליים, אשר לקחו כמעט מכל העמים והלשונות, אשר באו אתם באיזה יחס, גם מיני ארגים ובגדים, המכוונים רק לנושאיהם המיוחדים, ומיני אריגות מתאימות רק למטרות שמושן המיוחדות; גם מקורי התלמוד, אשר מהם נשאב את כל ידיעותינו על־אודותם, לא נגעו בהם רק דרך אגב, לפי מדת צורך ההלכה והדרשה בהם. בכל־זאת נוכל גם על־פי הידיעות המעטות האלה להוציא משפט, כי נמצא כבר אצלם ביסודם כמעט כל מיני הארגים, כמו בימינו עתה, ומִכֻּוָּן להם הקדימו, כמו שראינו, להגיע כבר אז במלאכות הטויה והאריגה ביסודן כמעט למדרגה של ימינו.

ביסודן אמרתי, אבל בודאי לא לאותה מדרגת ההתפתחות, אפילו בקירוב, של תקוניהן הטכניים בימינו. אולם המלאכות האלה לבדן אין ביכלתן אלא לתת את חומרי הארג בפשטותם ובגסותם, החסרים עוד את כל הסגולות המיוחדות המכשירות אותם לסַפֵּק את כל צרכי ההלבשה בחום, ברוך, בגמישות, להנעים לגוף בני־האדם נושאיהם, ובעִידון, בגוון וביִפוי חיצוני כדי להשביע את עינו. — את כל אלה עושות בארג מלאכות הצביעה והאשפרה. בדבר מעמד המלאכות האלה ומהותן בימים ההם בישראל הננו הולכים וממשיכים את חקירתנו בפרקים הבאים.

שתי בתי נירין בנירין, בקירוס, בנפה ובכברה ובסל חייב (שבת, יג, ב, וכמבואר למעלה). אך אין ענינו עתה בהם.

הצביעה

א. דברי ימי הצביעה הקדומים בעמים ובישראל

מלאכת הצביעה היא אחת המלאכות העתיקות הנודעות בדברי ימי עמי קדם, וכבר הרבו לעסוק בה ההודים הקדמונים, המצרים והפרסים, אבל ביחוד הצטיינו בין עמי קדם הצורים בידיעת המלאכה הזאת, וביחוד בצביעת התכלת והארגמן או הפורפור – הצבע היותר יקר בימים ההם, כמבואר להלן. לפי דברי סופרי ימי קדם היו המה הראשונים, אשר ידעו להשתמש למטרה זו בחלזון, המה הספיקו את הצבע הזה לכל העמים וגם לבני־ישראל (יחזקאל, כז, טז), וכן נקרא צבע תולעת־השני בפי היונים והרומאים בשם „פיניקום", גם היו להם בתי־עבודה גדולים מיוחדים לצביעה זו, אשר נתעשרו על־ידם עושר גדול, וחופי צור וצידון היו שוקי ה„ממכר" לכל מכמני עושר העולם ומקום היריד לכל חפצי המסחר היותר יקרים.

גם בני ישראל עסקו במלאכה הזאת, כי כאשר לא יכלו הצורים למלא את צרכי כל הקופצים על ארגיהם הצבועים, הניחו מקום גדול גם לשכניהם, וביניהם לבני־ישראל, להתגדר בה. משבטי ישראל השכנים לצור ולצידון עסק, כנראה, הרבה בימים הקדומים בעבודת הצביעה הזאת, – ביחוד של צבעי אדום היקרים, של ארגמן ושל פואה וגם של צבע תכלת, – השבט יששכר, ועל־כן הננו מוצאים, כי נקראו בו משפחות או בתי־אבות מיוחדים בשמות סממני הצבעים האלה: „תולע" הוא החלזון בשפה העברית הקדומה[1] ו„פואה" או „פוה" (בראשית, מו, יג; דבהי"א, ז, א) הוא סימן הצבע האדום הידוע בימינו, כמבואר להלן. וכידוע נקראו אז הבנים, המשפחות ובתי־האבות גם על שמות מאורעותיהם ומלאכותיהם; המשפחות או בתי־האבות אשר נקראו בשמות סממני הצבע, שעסקו בהם, נמנים ראשונה בכל מקום מפני חשיבותם וערכם הגדול בחברה[2] (שם, שם, ובמדבר, כו, יג); מצאצאי המשפחות האלה יצא

---

1 חלזון התכלת נקרא במקורי התלמוד בשם תולעת, כנראה מזה: „האמונים עלי תולע" (איכה, ד, ה). ואפשר שמזה הפעל „המתלעים באש פלדות" (נחום, ב, ד), כי שרי־הצבא לבשו לפנים בגדי ארגמן, עיין להלן.

2) לשואל התמים: הלא בשמותיהם אלה נקראו בני יששכר בן יעקב עוד במצרים, קודם שהתישבו בארץ־ישראל בשכנות צור? יש להשיב, כי אדרבה, זאת הנותנת, כי אחרי שיחסו את

תולע בן פואה בן דודו השופט בישראל[1] (שופטים, י, א), ובאמת הננו מוצאים את מוצא התולע (החלזון) בנחלת זבולון־יששכר גם בימי התלמוד המאוחרים, ועל־כן דרשו: אמר זבולון לפני הקב"ה: רבש"ע! לאחי נתת להם שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות, לאחי נתת להם ארצות, ולי נתת ימים ונהרות, אמר לו: כולן צריכים לך על־ידי חלזון, שנאמר (דברים, לג): עמים הר יקראו... ושְׂפֻני טְמֻני חול, תני רב יוסף: שְׂפֻני זה חלזון, טְמֻני זו טְרִית; חול זו זכוכית לבנה[2]), לאמר, כי היו עוסקים בתעשית הארג והצביעה ובתעשית זכוכית לבנה. וכן דרשו על־פי המציאות בימיהם: יוֹגבים (ירמיה, נב) אלו ציידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה[3]) (עיין להלן בארוכה), וכן נקראה באמת חיפה, עיר החוף שבגבולי זבולון־יששכר בימי הבית השני, על שם בתי הצביעה הגדולים אשר בה לצביעת הפורפור, בשם פורפורין[4]). לפי הנראה מבורכת יעקב ומשה היה זבולון היושב על־יד חוף הים עוסק במסחר

המשפחות האלה לקדומות מאד, זה מעיד, כי היו משפחות נכבדות על־פי מעמדן, ועל־כן יחסון לבני יעקב הקדומים, אם כי באמת קבלו המשפחות את שמותיהן אלה רק אחר־כך.

1) יש להעיר כי לשון הכתוב הזה: „תולע בן פואה בן דודו איש יששכר והוא ישב בשמיר" דומה אל לשון היחס של בני יששכר: „תולע ופֻוָּה ויוב ושמרון (בראשית דבה"י א, שם). לפי שיטת מבקרי המקרא צריכים לגרוס גם כאן: ותולע ופוה יושבי שמיר, אבל בבמדבר, כו, כג, נמנים מפורש: תולע משפחת התולעי, לפוה משפחת הפֻּני, לישוב משפחת הישובי, לשמרון משפחת השמרוני; וכן יש לשער, כי שם האב השלישי הוא „דודו",— מלה אשורית שהוראתה כמו „דוד" בעברית — לקלחת (גזניוס־בוהל) — נקרא על שם כלי־הצביעה הראשי. שמות שלשת ראשי דורות זה אחר זה על שם סממני הצבע וכלי מלאכתו מבררים בבירור גמור, כי היתה מלאכת הצביעה משתלשלת בהם מדור לדור ומתפתחת ממלאכה פחותה בערכה למלאכה חשובה יותר: תולע היה בן פואה. — גם חכמי התלמוד עמדו על ערך הוראה זו של פואה בשמות בני יששכר, אך דרשוהו לפי טעמם: מ ה פ ו א ה ז ו מ י ן צ ב ע ה י א ו צ ו ב ע ת א ת ה כ ל, כך שבטו של יששכר צ ו ב ע י ם א ת כ ל ה ע ו ל ם ב ת ו ר ה (מובא במדרש הגדול, פ' ויגש, עמוד 683). והנני להעיר על דברי אדוארד מאיר, הארי שבחוקרי קדמוניות השמיים ומבקרי המקרא, המחליט בספרו „די איזראעליטען אונד איהרע נאכבארשטע.", עמוד 537: אין איש אשר יכול להגיד מה היתה הוראת השם תולע ושמות אבותיו, והנה נמצאתי עתה, עברי פשוט, אשר הגיד זאת.

2) מגילה, ו, ע"א. עוד היום נמצא חלזון הארגמן על שפת הנהר א־נעמן (שיחור לבנת) אצל עכו; מהחול שעל שפתו עשו, לפי פליניוס, זכוכית לבנה (עין בדקר, 4, 261, הארץ 121).

3) שבת, כו, ע"א.

4) עיין תבואת הארץ, הוצ' לונץ, רל"ה ועיין הארץ, 107: פַּרְפִּירְיוֹן מקום מצפון צידון.

האֶקספּורט, להוציא את יבול הארץ ופרי תעשיתה לארצות חוץ, ועל־כן נאמר עליו: זבולון לחוף ימים ישכון והוא לחוף אניות וירכתו על צידון (בראשית, מט, יג), לאמר, הוא נשען אל פיניקי הנודעת בתעשית הארג והצביעה שלה, ולכן היה הוא לעוסק בהוצאת פרי תעשיתה לחוץ ביחד עם הפיניקים, ומשום זה נאמר עליו: שמח זבולן בצאתך (דברים, לג, יג), ובגלל זאת נמצא אצלו ראשונה: מושכים בשבט סופר (שופטים, ה יד)[1], אבל יששכר עסק בעבודת־האדמה, כמו שנאמר עליו: יששכר חמור גרם רבץ בין המשפתים וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבול (בראשית, שם), גם ספור תולדות מוצאו הוא מימי קציר חטים (שם, ל, יד), וכן מודיע גם יוסיפוס, כי היה עוסק בעבודת־האדמה (קדמונ׳, ח, א, כב), וכן הוא נמנה בין מביאי יבול האדמה בימי דוד (דבהי״א, יב, מ) וכמבואר למטה היו בימי קדם עובדי האדמה גם צובעים, והיה עוסק בעבודת הצביעה באהליו, ולכן נאמר עליו: ויששכר (שמח) באהליך (דברים, שם). וכן הננו מוצאים, כי בין ערי נחלתו נמנתה גם „בית־שאן״ (יהושע, יז, א), העיר שהצטיינה אחר־כך בתעשית ארג־הפשתן שלה (כמבואר למעלה בפ׳ הפשתן), אשר בודאי השתלשלה בה התעשיה הזאת עוד מימי קדם, וממילא הצטיינה בודאי גם בצביעת הארגים האלה, ובהיות בני השבט הזה בעלי תעשיה, אשר נתעשרו על־ידה כמו הצורים, הקימו מקרבם שָׂרים בימי דבורה (שופטים, ה, טו); לרגלי תעשיתם באו במשא־ובמתן מרובה עם בני העולם שמחוצה להם, כמו שמעיד הכתוב עליהם ועל זבולון (דברים, שם): „עמים הר יקראו (את העמים הנכרים הם קוראים אל ההר תבור או כרמל שבגבולם), שם יזבחו זבחי צדק, כי שפע ימים יינקו ושפֻני טמֻני חול״, לאמר, אשר הם עושים להם זבחי צדק ביחד עם שוקי־ממכר לפרי תעשיתם, כדי לינק על־ידי זה את שפע ימים ופרי אוצרות אדמתם, כמו שהיה נהוג אצל עמי קדם[2], ועל־כן הקדימו גם להתפתח בהויות העולם, ויצאו מהם „יודעי בינה לעתים לדעת מה־יעשה ישראל״ (דבהי״א, יב, לג). אולם אחרי שבתעשית הצביעה עמדו תחת השפעת צור, אשר עלתה עליהם הרבה בערך התעשיה הזאת ובמהותה, על־כן היו נכנעים אליה. „ויהי למס עבֵד״ (בראשית, שם) — מכוון אל השם „יש־שכר״ לאמר, „איש־שכר״ העובד בשכר לאחרים[3].

---

1) כידוע נתפשטה האַלְפָא־בֵּיתָא העברית בעולם על־ידי הצורים והעברים.

2) עיין בפירוש בֶּרטוֹלֶט אצל מארטי לכתוב זה, וציין שטאדה, געש. 171, הערה 1. אחר־כך מצאתי, כי כן מפרש ה„ספורנו״.

3) לדעתי אפשר לשער, כי נקרא איש־סַכָּר, לאמר, האיש של הצבע האדום, כהוראת שַׂכָּר, שֶׁקֶר, סַקַּר באשורית, בערבית ובעברית.

גם על־דבר זבולון, אם כי אין אנחנו מוצאים אצלו רשומים של תעשית הצביעה, יש להניח בכל־זאת, כי אחרי היותו יותר קרוב במקום לצור ולצידון ולמקום המוצא של התולע או החלזון, עסק עוד במדה יותר מרובה בעבודת הצביעה, אבל עֵסק האקספורט הכריע אצלו; וכן עסקו בה בני נפתלי, שכני צור לפאת צפונה, כמו שנראה ממוצא חירם האמן הנודע במלאכת מעשה זהב, כסף, נחשת וברזל ובאַרְגְוָן וכרמיל ותכלת, כ היה בן אשה אלמנה עברית ממטה נפתלי ואביו איש צורי (מל"א, ז יג; דבהי"ב, ד, ו, יג) [1].

ביחד עם זה הננו רואים, עד כמה עלתה בידי תעשית צור לעשות לטובת התבוללות הנפתלים בצורים; ובודאי למדו מהם גם יתר הנפתלים את תעשית הארג והצביעה; כנראה, היו הולכים ביחד עם הצורים לקצוי ארץ וימים רחוקים, להפיץ בהם את פרי תעשיתם, ועל־כן מתואר נפתלי בברכת יעקב (בראשית, מט): „אַיָּלָה שְׁלֻחָה" [2], ובברכת משה נאמר עליו (דברים, לג): „יָם (כל הארצות אשר על יד חופי הים התיכון בצפון מערב א"י) ודרום (כל הארצות בערב ובאפריקא, אשר הולכים אליהן מא"י דרך דרומה) יְרָשָׁה, שְׂבַע רָצוֹן וּמָלֵא בִּרְכַּת ה'" (מפרי מסחרו ותעשיתו). — גם חכמי התלמוד מצאו רמז בשמם, כי היו מצוינים במלאכת האריגה, ופרשו: ובני נפתלי (בראשית, מו, כד), שהיו מפַתְּלִין (כצ"ל) על שבעים ושנים ניר, — שהיו פותלין את עבודת הניר [3], וכידוע כוונו הרבה את פירושיהם למסורותיהם העתיקות; בימי

---

1) בנוסחאות שבין מל' א ודבה"י ב יש שנויים אחדיים: במל"א היה חירם מצור רק חרש־נחשת, וגם עשה בבנין מקדש שלמה רק את כל מלאכות הנחשת, אבל בדבהי"ב היה יודע לעשות בזהב, בכסף, בנחשת ובברזל, באבנים ובעצים, בארגון ובתכלת, בבוץ ובכרמיל, בהתאם לזה לא נזכר במל"א כל מעשה הפרוכת, בשעה שבדבהי"ב ג, יד, נאמר: ויעש את הפרכת תכלת וארגמן וכרמיל ובוץ; במל"א הוא נקרא בשם „חירם" מצור בן אשה אלמנה ממטה נפתלי ואביו איש צורי, לאמר, הוא היה תושב צוֹר, בן איש צורי מלידתו, וגם שמו „חירם" מעיד עליו, כי צורי לאמתו היה, ובדבהי"ב הוא משולל שמו העצמי הפרטי בפי מלך צור (ב, יג), כדי להעלים את מוֹצאו הנכרי, והוא מתיחס: בן אשה מן בנות דן ואביו איש צורי (עיין רש"י ורד"ק, שמתקשים לבאר, כי פירוש איש צורי, כי היה גָר בצור, אך באמת היה ממטה נפתלי, ואמו היתה ממטה דן), והנה בדבר היחס של חירם בודאי יש לסמוך על מל"א, ובדבר ידיעותיו הטכניות על דבהי"ב.

2) גם הוראת „שָׁפֶר" בחצי הפסוק השני (הנותן אמרי שפר) באשורית היא: שליח.

3) ב"ר, צד, ועיין למעלה בפ' האריגה בדבר גודל חשיבות מפאת האמנות והקושי לארוג על ע"ב נירים, ולחנם מתקשים כאן המפרשים בפירוש המאמר הזה.

הבית הראשון נמנתה לנחלת נפתלי העיר „חרשת הגוים" (שופטים, ד, ב), אשר שמה מעיד עליה, כי היתה עיר תעשיה של עמים שונים[1], וכן נמצאה בנחלת נפתלי בימי הבית השני עיר תעשיה גדולה של ארג, אשר היו בה לפי ההגדה שמונים חנויות של אורגי פלגס, אשר נקראה בשם „מגדל צבעיא", כנראה, על שם בתי הצביעה הגדולים אשר בה[2]. יש על־כן להניח בודאות על־פי הרמזים הברורים האלה בתורת משה, שלא עמדו עליהם המפרשים והחוקרים עד כה, כי בצורים־הפיניקים, אשר נתפרסמו בכל העולם העתיק בתעשית ארגי הפורפור שלהם, נכללו גם שבטי ישראל הצפוניים, אשר נקראו על שם הצורים, שהיו בגבולם, תושבי חוף הים, אשר על־ידו באו בקשרי מסחר עם כל העמים, כמו שנקראה בפי היונים כל ארץ־ישראל בשם „פלשת" — „פלסטינא" על שם הפלשתים תושבי חוף הים, בדרומה; וכמו שמחליט באמת אחד מהחוקרים העברים האחרונים[3], והוא אומר: כבר עברו הימים, אשר בהם היו מהללים את יסודי החשבון, דגיאומטריה, חשבוני המדות והמשקלים, וביחוד הכנת תוצאת המלאכות האמניות הראשונות, כמו של הזכוכית, הרקימה וצביעת הפורפור, וכיוצא בהן, כהמצאות פיניקיות מקוריות, אחרי שהיום לית מאן דפליג על מקורם העברי. והנה בדבר צביעת הפורפור הוא בודאי מפריז על המדה, אבל יש להניח בודאות,

---

1) ועיין למטה. עוד היום נמצא כפר בשם „חָרִתִיַה" (חרשת) אצל חיפה בדרך לנצרת („הארץ").

2) עיין למעלה בפ' האריגה. ויש להעיר, כי כמו היום בערי התעשיה הגדולות המשופעות בעושר, אשר עוסקים בהן בעבודה הגברים עם הנשים ביחד, כמו־כן בתעשית האריגה לפנים, כמבואר למעלה, והיו חיי המינים פרוצים גם בה, כמו שהוציאו בתלמוד את משפטם עליה, שחרבה מפני הזנות (ירושלמי, תענית, ד, ח, ס"ט, ע"א; רו"ר, ב, י; פס"ר, יז, פח, ע"ב). הן אמנם מר יצחק גולדהאר בספרו „אדמת קדש" מתאמץ להוכיח, כי מגדל צבעיא היתה קרובה לירושלים, מהספור בירושלמי מ"ש, ה"ב, אבל באי"ר „גדר בעדי" נמצא אותו מאמר (לפי גירסת הערוך בערך צמד ג"כ בנקיי ספרא) ושם נמצא „ספרא דמגדלא" ולא של „מגדלא דצבעיא", ולכן אין לשבש מפניו, כדעתו, בב"ר, עט, אשר שם מבורר, כי מקומה הוא סמוך לטבריה, אבל המקום „מגדל צֶדֶק" או „מגדל יאַבאַ", הקרוב ל„פתח תקוה", הוא לדעת החוקרים מקום העיר אנטיפטרים („הארץ", 75), ואין בצלצול השם הזה בפי הערבים היום כל דמיון ל„צבעיא", כדעתו, והוראתו ברורה, כי היה מקום קדוש ליהודים, וע"כ נקרא „מגדל צַדִיק" או „מגדל יהוה" עוד מהזמן, שהגו בו את השם באותיותיו, או על־פי ביטוי השם בפי הנכרים, ואחרי שהננו מוצאים „מגדל אל" בנחלת נפתלי (יהושע, יט, לג), יש לתנית, כי היתה בעלת השם הזה אחר־כך לעיר תעשיה.

3) הרב זיגמונד יאמפיל בספרו „פארגעשיכטע איזראעלס", עמוד 109 —110.

כי גם שבטי ישראל הצפוניים נקראו בפי העמים בשם פיניקים, אחרי שהשתתפו בשפה אחת, היינו, בשפה העברית ביסודה, אם כי נבדלה שפתם בפרטיה ובהברותיה השונות, אבל לא נחשבו לעמי חוף, ואחרי אשר ממלכת צפון ארץ־ישראל בכלל נתקשרה לצור ביחוד מימי עמרי, גם ממלכת הדרום בימי שלמה במסחר החוף, יש לחלוק לבני עם ישראל חלק גדול מן הכבוד והפרסום שהיו לפיניקים מכל עמי קדם בעד פרי תעשיתם ומסחרם.— הסופר הרומאי קלודיוס (אִיטְרוֹפּ. I, 1375) מעיד, כי גם אחר־כך, בימין (סביב ח"ה), נודעו היהודים בארץ־ישראל כצובעי צמרים.

על־פי דברינו אלה יופץ אור גדול על מאורע היסטורי נכבד מאד בדברי ימי ישראל הקדומים מימי השופטים החתולים בערפל, אשר הננו מוצאים בהם רק קטעים קטעים של דברי־ימי התנגשויות, מריבות, מלחמות, נצחונות ומפלות ותולדות גבורי ישראל, שנתנו נפשותיהם על עניני עמם, בלי שנדע את טיבם ומהותם של הענינים ההם; ביחד עם זה יתפרשו על־פיהם ויתבארו מקומות סתומים עד היום בשירה היותר עתיקה שבשירות כתבי־הקודש: בימי דבורה הנבואה, השופטת את ישראל, הננו מוצאים את שבטי ישראל הצפוניים זבולון, יששכר ונפתלי[1]) הנזכרים מתפרצים לפרוק מעליהם את העול הקשה של יָבִין מלך כנען, אשר מלך בחצור[2]), ויצאו למלחמה כנגדו עשרת אלפי איש מבני נפתלי ומבני זבולון (שופטים, ד, ו, י), אשר היו עם חֵרף נפשו למות על מרומי שדה (ה, יח), ובראשם עמדו שרי

---

1) אָשֵׁר נמצא, כנראה, במלחמה הזאת במעמד ניטרלי, כי אחרי שלא הוריש את יושבי צידון (יהושע, א, לא), וישב ב ק ר ב הכנעני (שם, שם, לב) יותר קרוב אל הים ועל אדמה שמנה ומתפרנס מיבולה, והוא יתן מעדני מלך (בראשית, מט, כ), ממציא צרכי כלכלה למלכי צור ועוסק בחליפים בין פיניקה וארצות־העורף, לכן אי־אפשר היה לו לצאת לעזרת אֶחָיו במלחמתם עם שכניו הקרובים, וגם ערכו המדיני היה פחות בכל זמן, עד כי לא העמיד שופט מקרבו, ועל־כן הוא נמנה בשירת דבורה בין העומדים מרחוק למלחמה (שופטים, ה, יז), אבל במלחמת ישראל במדין הרחוקה כבר שלח גדעון את מלאכיו גם באָשֵׁר כמו בזבולון ובנפתלי (שם, ו, לה) — אבל למה לא שלח גם בישׂשכר? ואפשר בשביל שהעמידו מקרבם לרגלי עושר תעשיתם רק שרים ולא חיילים (אבל עיין דבהי"א, ז, ה).

2) חצור היתה עיר עתיקה ונכבדה: כי חצור לפנים ראש כל הממלכות האלה (יהושע, יא, י), והיא נזכרת עוד בלוחות תל־עמרנא בשם חֲצוּרַא, ועוד יהושע נלחם עם יבין מלך חצור בשעתו (כי יבין היה שם תאר לכל מלכי חצור); שלמה בִּצֵר אותה ביחד עם חומות ירושלים, מגדו וגזר (מל"א, ט, טו), המעיד על מעמד תכסיסה הנכבד; תגלת פלאסר לקח אותה מישראל (מל"ב, טו, כט). מקומה נמצא עוד היום מצפון לצפת ונקרא בשם „תֵּל חֲצִּיִר" („הארץ").

ישכר, דבורה הנביאה וברק בן אבינֹעם מקדש נפתלי[1] (ד, ו; ה, טו) וינצחו את שר צבאו סיסרא, אשר ישב בחרשת הגוים (ד, ב), עיר תעשיה נודעת, ויכריתו את יבין מלך כנען (ד, כד).

אין כל ספק, כי במלחמה זו היה תפקיד גדול לתעשית הארג והצביעה. — התעשיה המשותפת לכנענים ולשבטי ישראל[2]) הצפוניים, — ובודאי היתה היא גם נקודת הנגיעה וההתחרות ביניהם, וטרם שהתפרצה המלחמה היו הכנענים מצירים לתעשית ולמסחר ישראל באמצעים שונים. ביחוד בהתנפלות שוד על שיירותיהם ועריהם, ערי התעשיה הפרזות, — נתנה תֹאֲנָה להתפרצות מלחמה מכרעת, אחרי שבנצחון האחד היה תלוי חורבן התעשיה של השני, ועל־כן היתה לכנענים מלחמת־מצוה לבלי לקחת בצע כסף בעד עבודתם (שם, פ׳ יט), כמו שנראה מזה, כי מצד אחד מתאוננת דבורה בשירתה, כי חדלו אז אֳרָחות, לאמר, השיירות המוליכות סחורות למרחקים גדולים, וגם הולכי נתיבות למקומות הקרובים מוכרחים היו להקיף את דרך־המלך וללכת ארחות עקלקלות, גם חדלו פְרָזון — הישיבה בערים הפתוחות הבלתי־מבוצרות (שם, ה, ו, ז), ומצד שני הננו שומעים מפי אֵם סיסרא באזני שָׂרותיה, כי ראש תקות פרי נצחון הכנענים על ישראל היה, כי בנה ישלול ממנו את כל הצבעים (סממני הצביעה) ואת הרִקְמָה (הארגים הצבועים צבעים מגוונים יקרים), ובשובו מהמלחמה יהיה הצבע ורקמתים לצַוְארֵי (החַילים אנשי) השלל[3] (שם,

---

1) בני שבטי יששכר נקראו בשם שָׂרים, ועל־כן לא העמידו מקרבם אנשי־חיל פשוטים, אלא תמכו את המלחמה, כנראה, בהוצאות כלכלתה, כמבואר למעלה. יתר השבטים לא השתתפו כלל במלחמה הזאת, אשר לא נגעה להם, טרם שהתיחדו אז כל השבטים לעם בהסתדרות מדינית אחת. בשירת דבורה נתנה רק סקירה כללית על המעמד המפוזר והמפורד של השבטים, בלי להתאונן עליהם מאומה על עמדם מנגד למלחמה, אלא על תושבי מרוז, בשביל שהיתה אחת מערי יששכר.

2) בספור הזה נזכרים מיני ארג של מכסה בשם „שמיכה״, של טפטין בשם „מַדִין״, גם „רִקְמָתים״ (כנראה למרוקם משני ג־דים), שאינם נזכרים בכל יתר ספרי כתבי־הקודש, וכנראה לקוחים מהשמות המלאכותיים של תעשית־הארג המקומית.

3) הצואר הנטוי היה סימן הגבורה ועוז־הנפש (תהלים, עה, ה; שה״ש, ד, ד; ז, ה). את הצואר היו מיפים בכל מיני תכשיטים (שם, א, י, ועיין להלן בח״ב בארוכה), ולכן היו, כנראה, הגבורים המנצחים בשובם מהמלחמה מקשטים את צואריהם כסמל נצחונם בשלל המלחמה, המעיד על הכרעת אויבם ודלדולו. כאן המקרא קצר והמובן לצוארי אנשי השלל, כמו שפירש גם הרלב״ג: „לצוארי בעלי השלל, והם אנשי חיל הבאים עמו״, וכן מתורגם: ומני חמודא קדם גברוהי דבזו.

ה, ל) [1], ובזה יעשה כלה לתעשית הארג והצביעה של שבטי ישראל הצפוניים [2].

בודאי הוסיפו הצורים והישראלים גם אחר־כך לבוא בהתנגשות של התחרות תעשית הארג והצביעה, אשר היתה התֹּאֲנָה הראשית למלחמות אשר ביניהם. אבל סוף־כל־סוף גברו, כנראה, הצורים על שבטי ישראל שכניהם, אשר במקצת הבליעום בקרבם, ובמקצת דחקו את רגליהם, עד כי גרשום מהתעשיה הזאת לגמרי, או כי הרחיקום ממסחר החוץ שלה, אשר התיחדו בה מאז לבדם, כמו שנראה מזה, כי אחר־כך, סביב לימי חורבן הבית הראשון, הננו מוצאים את איי אלישה הקרובים אליה בים התיכון ממציאים לצור תכלת וארגמן (יחזקאל, כז, ז), דמשק הקרובה ממציאה לה צמר צחר לצורך תעשיתה (שם, שם, יח), ארם סחרה אתה בארגמן ורקמה (שם, שם, טז), אבל שמות שבטי ישראל הצפוניים אינם נזכרים ביניהם. אמנם נזכרים גם יהודה וארץ־ישראל בין רֹכליה (שם, יז, יט), אבל רק בחפצי מסחר של יבול הארץ ותוצאותיה ולא של תעשית הארג והצביעה, אשר בה סחרו אתה כבר עמים יותר רחוקים ממנה (שם, כג, כד), מלבד דן, שהוצא מן הכלל, וסחר אתה ביחד עם יון במיני מַטְוֶה (שם, שם) [3]. אולם, כנראה, המשיכו שבטי ישראל הצפוניים את תעשית הארג והצביעה שלהם לבדם מבלי לבוא בקשרי מסחר

---

1) עד כמה לא עמדו על פירוש הכתוב הזה נראה מהמבטא המוטעה „שלל צבעים" לארג צבעוני, שנולד לסופרים העברים מכאן, ומזה שהמבקר ומפרש המקרא הידוע הוגא גרֶסמאן מצא לנכון למחוק מהכתוב הזה את המלות „צבעים", „צבע" ו„שלל" השני (עיין די שריפטען, 1, 2), כי באמת אין להבין כלל, למה זה בִּקְּרה אם סיסרא את הצבעים והרקמה להשתבח כל־כך הרבה בשללם ולהגדיל את ערכם, כמו „רחם רחמתים" לראש גבר? אבל אחרי באורי ניחא, כיון שבשלילת הצבעים והרקמה נעקר כח הגידול הכלכלי, כמו בשדידת בנותיהם כח הגידול המיני של המנוצחים כאן. אפשר היה לפרש גם „רחם רחמתים" לשם צבע כמו שמתרגם אונקלס „ואת הרָחָם" (ויקרא, יא, יח) „ויַרְקְ‍ַיָקא" על שם צבע העוף הזה, והוא נקרא גם בשם „רָחָמָה" בדברים, יד, יז, אבל על־פי הסיום „לראש גבר" מבורר, כי הוראת רחם כאן היא אשה.

2) הנני להעיר, כי בראשונה לא התנגשו עם הצורים בעצמם, אלא עם הכנענים של ארצות־העורף, אשר העברים לקחו את מקומם בתעשיה ובמסחר־החליפים עם הצורים, כמו שבארתי במקום אחר.

3) הפירוש של „ודן ויון „מאוזל" בעזבוניך נתנו (שם, שם), מאוזל כמו „מעוזל" בארמית למטוה (כדלעיל), כדעת קצת מפרשים, לאמר, דן ויון נתנו (כמו „נשאו ו„נתנו" בעברית המאוחרת) במאוזל (במטוה) של עזבוניך, ויש לשים לבב לזה, כי זה שהוצא כאן דן להיות נמנה לבד, מתאים אל כתובת המצבה של אשמונעזר מלך צידון, שורה י"ט, אשר ממנה נראה, כי „דן" התחרה אז הרבה את צידון, ועל־כן התפלל אשמונעזר לאדון המלכים,

עם הצורים, אחרי שהננו מוצאים, כי גם בתקופה המאוחרת עוד עסקו בד הרבה, כמבואר למטה, ובדאי נשתלשלה אצלם עוד מימי קדם. על־פי התחרות־התעשיה התמידית הזאת בין ישראל ובין צור מובנת צפית הנביא ותקותו לעתיד: והיה סחרה ואתננה (של צור) קדש לה׳ לא יֵאָצֵר ולא יֵחָסֵן כי לישְׁבִים לפני ה׳ (לישראל) יהיה סחרה לאכל לשבעה ולמכסה עָתִיק (ישעיה, כג, יח), וגם על חרבן ירושלים שמחה צור רק בשביל שהוסר מתחרה מסוכן מדרך מסחרה ותעשיתה (יחזקאל, כו, ב).

לפי המבואר למעלה (בפ׳ האריגה) מיחסים בתורת משה את ידיעת תעשית הארג בכל מקצועותיה עוד לישראל במדבר: בטויה, באריגה וגם בצביעה של תכלת וארגמן, — מלאכה, שהתיחדו בה הצורים ושבטי ישראל הצפוניים בארץ־ישראל על־ידי החלזון, הנמצא בגבולם. מבַקרי המקרא מסתייעים גם בזה להכחיש בעובדה של הכנת המשכן וכלי הכהונה במדבר, אשר היה רחוק מהים התיכון, ואי־אפשר היה לקבל משם את החלזון, ואם כי, כמו שהוכחנו, אין הכרע בכל ראיותיהם לעשות את ספיר התורה לבדוי, אבל לפי האמת, אחרי אשר גם לפי דעת חכמי התלמוד נתנה התורה כללים, וציורי הפרטים יש שנתפתחו בה אחר־כך, יותר מסתבר להניח גם על־פי דעת המבקרים האלה, כי הַשְׁלָמַת ציורי הארגים והצבעים של אהל המועד הקדום ובגדי הכהונה נעשו על־ידי השבטים האלה, שכני צור[1], אבל בשום אופן אין להכחיש בגלל זאת בעצם העובדה של הקמת המשכן במדבר, המכוונת אל כל תנָאֵי מעמד העם החברתי אז ומושגי הדת והאמונה שלו[2].

אולם בימי כתבי־הקודש עוד לא התיחדה הצביעה למלאכה בפני עצמה, אלא היתה כלולה במלאכת הכביסה; הכּוֹבֵס היה אז בעל שלש המלאכות הנכבדות: הכביסה, הצביעה, הבטישה או האשפרה. כביסה בכתבי־הקודש היא איפוא שם כולל את שְׁלָשְׁתָּן[3], — תְּעָלַת הבְּרֵכָה הָעֶלְיוֹנָה" היתה משמשת בימי קדם בירושלים לצורך הכביסה, ובהִמָּצאה במסלת שדה־כובס, אשר מלבד במלאכת צביעתו היה הצובע בימים ההם עובד שם גם את

שיוסיף על גבולי צידון את דאר ויפו „אשר בשבט דן" (עיין „ברזלי, CCLII), ואפשר כי בגלל זאת מיוחס בדבהי"ב, ב, יג, האמן בן התערובת מצור: אשה מבנות דן ואביו איש צורי, לפי המעמד בזמן מחבר דבה"י המאוחר.

1) בדבר עסק שבט יששכר בתורה וידיעתם בה מפליגים הרבה במסורות התלמוד, עד כי אמרו עליו, כי העמיד מאתים ראשי סנהדריות (עיין ב"ר, עב, במדב"ר, יג; יומא, כו).

2) כמו שעמדתי על ברור זה במקום אחר.

3) בנצינגר בארכיאולוגיה, עמוד 153, מחליט בטעות, כי רק במקרה לא נזכר הצובע בכתבי־הקודש; ונמצא גם הפעל של כבס בהוראת צביעה כמו: כִּבֵּס ביין לבושו ובדם עבנים

אדמתו, והיה משתמש בפואה, שכבר נעשתה מלאכתה בצביעה, לזַבֵּל בה את שדותיו, ולפיכך היתה מסלת־שדה־כובס מסומנת במצריה על־ידי צבעה האדום, לצַיין אותה למקום מאורעות נכבדים (מל"ב, יח; ישעיה, ז׳) [1].

היונים עסקו רק מעט במלאכת הצביעה, אך הרומאים הרבו לעסוק בה עד ימי מסעי העמים, אשר אז שמו קץ לכל מפעלי המסחר והרושת־המעשה, אולם בארצות הקדם, אשר בהן לא נגעה יד הפראים לרעה, ביחוד באסיה הקטנה, גדלה והצליחה המלאכה הזאת; אצל בני־ישראל עמדה מלאכת הצביעה בתקופת המשנה והתלמוד במדרגה היותר־גבוהה, כמו שהולך ומתברר להלן, אשר מזה יש לשפוט, כמו שאמרנו, כי היתה מלאכת הצביעה משולשלת אצלם מימי קדם, והיתה נפוצה אז ביניהם מאד ותהי לאחד מצרכי החיים היומיים היותר־נכבדים ולפיכך הוטבו וקלו גם דרכי החקירה בה ואמצעיה, כי אין אנחנו צריכים להסתפק עוד ברמזים ובהשערות, כדי להתחקות אחרי שרשי עקבות הצביעה אז, כמו בתקופת כתבי־הקודש, אשר אז שמשו גם מראות הצבע האחדים על־הרוב לסמלים דתיים [2]; מעתה הננו עומדים בחקירתנו בה על קרקע איתן, כי כבר נמצאת לפנינו תעשית צביעה משוכללה ומפותחה בכל מקצועותיה, הבאה למלא תביעות ודרישות מרובות ושונות של חוש צבע מפותח, מעודן ומפונק אשר לאדם בן־תרבות גמור.

ב. חוש הצבע של העמים הקדומים ושל העברים

ככל שמוסיף האדם להשתלם ולהתפתח בידיעותיו, בכשרונותיו ובסגולותיו המוטבָעות בו, עד היותו לבן־תרבות גמור, כן הוא מוסיף בכל פעם אומץ בחוש הצבע, לדעת ולהבדיל בין צבעים שונים. רחוק, רחוק ממנו מאד בבחינה זו האדם הטבעי, אשר אינו יודע לחוש אלא את הצבעים העזים: את האדום, את השחור ואת הלבן. בן־התרבות הגמור בימינו אלה, השלם בחושיו, מבדיל בין כל מראות הצבע השונים לגווניהם ולַקְוֵיהֶם, לתולדותיהם ולתולדות תולדותיהם, בין כל צבע וצבע אשר במראה הקשת או החשמל (שפֶּקטרום), מן העז שבעזים עד הכהה שבכהים, הם, צלליהם וצללי צלליהם.—

סותה (בראשית, מט, יא), פירוש, צבע את לבושו ביין ואת כסותו בדם ענבים. כמו שמבואר להלן, היה גם היין, תמצית הענבים, אחד מסממני הצביעה, וכן מתרגם כאן אונקלס באמת: צבע זהורי וצבעונין.

1) עיין ההלבשה העברית הקדומה, 93.

2) עיי"ש, 79—83.

חכמי האתנולוגיה בָדְקו ומצאו מדרגות שונות בשלֵמות חוש תצבע אצל עמי טבע שונים.

יש מהחוקרים (לאזאר גייגר, הוגו מאַגנוס, הֶקל ועוד אחרים), שהוציאו משפט, כי התפתחות עצבי־הראִיָה של העמים הקדומים, כמו העברים (בכתבי־הקודש), היוָנים (בשירי הוֹמֵירוס), הפרסים (בשפת הוֶדים), עוד לא הגיעה אל מדרגת היכולת להבדיל בין צבעי החשמל [1]), לעומת־זאת יש מחוקרי הלשון וכן מהפיסיולוגים, המתנגדים למשפטם זה; והנה, אם כי בכתבי־הקודש עוד קטן מספר השמות של הצבעים [2]), ביחוד להגביל את גְוָנֵי הצבעים וקַוֵיהֶם השונים, כמו, למשל, בצבע היָרוֹק כלולים בכתבי־הקודש: ירוק עלי העץ, הגַון הצָהוב של שדות זרע, כַּרְכּוּם וחִוָרת פני האדם; בצבע האָדום כלולים: צבע אוֹדֶם הדָם וצבע עוֹר האדם השָחום, צבע אודם־השחום של הפרה וצבע כַּרְכֹּם־שחור של העדשים; בשָחוֹר כלולים: שחור־העורב, שחור־השערות, שחור שְזוּף־הפנים וגַוָן השֵיבה של השמים לפני עלות השמש, בכל־זאת אין להוכיח מזה על המדרגה הנמוכה של התפתחות עצבי־הראיה של העברים הקדומים בימיהם. ראשית, עוד לא נִתְמַצָה בכתבי־הקודש אוצר השפה העברית הקדומה, ואפשר נמצאו בה עוד שמות צבעים, ביחוד של חיי המעשה והתעשיה, אשר לא הביאם הצורך להשתמש בהם, ועל־כן לא נזכרו בהם, ושנית, אין להוכיח מצִמצום השפה על צמצום ההוש, כהות הנפש והכשרון של האדם באיזה מקצוע שהוא, כמו שאין להוכיח, למשל, את קוצר שכל העברי הקדום לחקור במה שמופלא ממנו וצמצום כח חקירתו במה שלמעלה מן הטבע מזה, שאין אנחנו מוצאים בכתבי־הקודש שמות מלאכותיים לעניני מחקר, כמו אצל חוקרי יון המאוחרים, בשעה שהננו מוצאים פסוקים קצרים בכתבי־הקודש המלאים עוֹמק, ענין ומסקנות של מחקר יותר־נכבד מבספרים שלמים של חכמי המחקר האחרונים: התפתחות כהות הנפש של האדם בכלל קדמה הרבה להתפתחות השפה, אשר באה רק להגביל, להגדיר ולסַכֵּם, ואדרבה, יש אשר בזה עוד שמה מעצור על דרך ההתפתחות של

---

[1]) אל הדעה הזאת מכוונים מאמרים אחדים במדרש, כמו: פתח הקב״ה שבעה רקיעים והראהו (למשה) ארבעה צבעונים, שעשה מהם משכן... אמר לפניו: רבונו־של־עולם! א י נ י י ו ד ע ד מ ו ת א ר ב ע ה צ ב ע ו נ י ם... (פס״ר, סוף פ׳ כ, צח, ע״ב; שמו״ר, סוף פל״ה; במדב״ר יב; שהש״ר, פ׳ צאנה וראינה). ויש לְהעיר, כי גם אצל המצרים העתיקים, אשר הקדימו להתפתח בתעשית הארג, הננו מוצאים רק מספר קטן של צבעים, אשר הצטמצמו על־הרוב בצבעי כרכום, אָדום, צהוב, ירוק, שחור ולבן, אבל השכילו הרבה בהקבלת הצבעים היחידים, כדי להוציא פעולה הרמונית כללית (עיין קֶאהליר, שם, ח״א, 20, בהערה).

[2]) עיין ההלבשה העברית הקדומה, 79—85.

כחות הנפש, כי יתפשטו, יתרחבו ויתעמקו כחפצם, ולפיכך הננו מוצאים, כי כשרון השירה והפיוט גדול הרבה אצל האדם בהיותו במעמדו הטבעי והפראי, מאשר אחר־כך, בהתפתחו לבן־תרבות, העומד תחת הממשלה הקשה של השפה והגבלותיה, ועל־כן אין לשפוט מאומה מצמצום השפה באיזה מקצוע שהוא על מעוט ההתפתחות של חוש ידוע וכשרון האדם בו.

דוגמא מופתית לדברים האלה הננו מוצאים במעמד ההתפתחות של צבעי־הראיה אצל העברים בימי המשנה והתלמוד, אשר הגיעו, כמו שנראה להלן, למדרגה גבוהה מאד, אבל כנגד זה היתה שפתם עוד קצרה ומצומצמת, כדי להגביל את זה שראו ולהגדירו כל צרכו, ואחרי אשר ההכרח הדתי והמעשי הביאם להביע בשפה את אשר הרגישו בחושם ויָדעו בשכלם, התאבקו הרבה עם השפה, עד שנצחו אותה, בהשתמשם באופנים ובאמצעים שונים ובדמיונות ובמשלים רבים מהחיים היומיים וגם בשמות לקוחים מהשפות של סביבתם.

ג. תורת מעשה הצביעה

על־דבר גוף הפעולה של מעשה הצביעה הדעות מחולקות: יש מהחוקרים הנותנים אותה רק לפעולה של תנועת גופים, לאמר, התדבקות סממני הצבע אל החומר הנצבע על־ידי מה שנצברים עליו; הם מביאים ראיה לדעתם מזה, שאין הצבע נקלט בנצבע אלא על־ידי פעולת החום והקיטור; אבל התבוננות מדויקת בחוטי־מטוה צבועים שונים הנקצצים לרחבם מוכיחה, כי הצבע נבלע גם בפנימיותם, ולכן יש מחליטים, כי הצבע נבלע באמת בכל גוף הנצבע על־ידי התאחדות כימית. גם נחלקים החוקרים בדעותיהם בדבר אופן הבלעת הצבע בגוף הנצבע; יש האומרים, כי בלילת יסודי הצבעים יורדת מראש שער הצמר אל תוך לשכותיו, אבל לא דרך העור החיצוני, אשר איננו נותן לצבע לחדור אל תוכו, והוא נבלע בו רק לאט לאט כבליעת נוזלים בכל יסודי הקליפה, ויש המחליטים כנגד זה, כי יסוד הצבע נכנס אל תוך שער הצמר לא דרך ראשו, כי־אם דרך כל ארכו בנקודות שונות בפעם אחת; בחינות שונות, אשר נעשו בשער הצמר הנצבע על־ידי גרידת שטחו העליון והפרדתו, הוכיחו בעליל, כי הצבע לא נקלט בעור העליון כל עיקר, או כי נגע בו רק מעט, כנגד זה הוציאו על־ידי גרידה מחלקי הפנים של שער הצמר נסורת, שהצבע נבלע בה כל צרכה, ולכן יש שבאו למסקנה, כי רק חלקי הפנים של השער קולטים את הצבע המתערב בעצם הממלא את לשכותיו; העצם הפנימי איננו מְקֻשה אחד, ועל־פי רוב הוא חלול, ולכן הוא מסוגל לקבל אל קרבו סממני הצבע והצֳרף, ביחוד במקומות שנתרוקנו על־ידי הכביסה מיסודות כמו הגפרית. על־פי הביאור

הזה נפתרים חזיונות רבים במעשה הצביעה: שער הצמר הוא בעינינו כארג־בתים או לשכות, לאמר, כלי אשר בו נצברים סממני הצבע, שם יתמזגו ויתערבו ובעזרת החום הדרוש בכל עת לצורך צביעת צמר יִפָּתחו נקביו ויתנו מקום ליסודי הצבע להכנס אל תוכם ולרגלי הקור יסָגרו אחריהם. פעולת מעשה הצרף הוא רק לצורר את העור העליון, כי יסיר את חציצתו.

חכמת הרכבת־הצבעים (כרָמָרְגִי) היא, לפי עדות תלמידיה, הקשה שבמקצועות בחכמת הכימיה, ואם כי כבר הביאה תועלת מרובה למלאכת הצביעה, בכל־זאת עוד לא יִשַּׁק לעת־עתה בית־הצביעה רק על פיה, בלי להשתמש בנסיוני המסורות העתיקות של הצַבָּעים, אבל מנבאים לה גדולות ונצורות, כי עתידה היא לרשת את מקומם. גם לחכמת הפיסיקה היתה הצביעה ענין לענות בו, וגם היא השפיעה הרבה מחכמתה על מלאכתה, אולם לעומת־זאת יש אשר דברי שתיהן סותרים אלה את אלה, למשל, תורת היצירה מוציאה את משפטה, כי הלבן והשחור אינם נחשבים אל מערכת הצבעים, כי הלבן הוא, לפי דבריה, מושג הכולל את כל הצבעים[1]), והיא מוכיחה זאת בעליל, בהפרידה את אור השמש הלבן לאבות צבעיו (שפקטרום), אשר אמנם הוא נפרד לצבע האָדום, הצָהוב, הירוק־כרכום, הירוק־כרתי, התכול, האִנדִיגוֹ, הסָגול, החום (על־יד האדום), אמוץ־הכסף (על־יד הסָגול); על־ידי התאחדות הצבעים השונים האלה יִוָּלד צבע האור הטהור והלבן, כנגד זה השחור הוא לדבריה משולל כל אור וכל צבע; בפיה נקראים בשם שחור כל הגופים הבולעים אל קרבם את כל קרני האור, בלי להשיב אחור את חלקי האור.

לצובעים קשה מאד לקבל יסודות כאלה, בעיניהם הלבן איננו בשום אפן מושג של גוונות מרובה, ואדרבה, הם מוציאים לפועל את מראה הלבן רק אחרי הרחיקם מאחד החוטים על־ידי מלאכת הלִבּון את הצבעים הדבוקים בו מטבעו; לעומת־זאת המושג של גוונות מרובה הוא בעיניהם צבע השחור: בימים הקדומים, לפני התגלות אמריקה ואתה התגלות עץ־התכלת, לא היתה אמנם היכולת בידי הצבעים להוציא לפועל את צבע השחור אלא בצָבְרָם על־פני החומר המוכן לצביעה את כל סימני הצבע הנמצאים, ועל־כן היה לקדמונים צבע השחור כתכלת הצבע היותר־יקר במחירו.

את אשר אנחנו קוראים בשם שחור יציינו חכמי הפיסיקה, אשר לא יודו בצבע השחור, אולי רק כמדרגה האחרונה או היותר־כהה שבתכלת, שבחום, שבסָגול ועוד, ככל אשר ינטה קו צבעו אל אחת ממערכות הצבעים האלה; והרי באמת שחור־התכלת שלנו איננו אלא תכלת כהה ביותר, ובטפלנו

---

1) וכן נאמר בזוהר (אדרא רבה על שם רוחצות בחלב) „כל אינון גוונין בחדא חוור".

עליו צללים על־ידי סממני צבע הכרכום והאדום, נְהַפְּכֵנוּ לשחור הפחם העמוק ענין אחד מעורר בקרב עינינו את הרגשת צבע השחור, והוא הסגולה לבלוע את כל קרני השמש; מלאכת צביעת השחור היא אפוא לְהַקנות גם לצמר את הסגולה הזאת, והיא מגיעה למטרתה זאת רק בהקדימה להכניס לתוך לִשכּוֹת שערו יסודות שיש בהן מן הסגולה הזאת או הקוֹנים אותה בהתחברם עם יסודות אחרים, לאמר, עבודת הצביעה בסממני צבע בסיוע פעולת הצֶרֶף או בלעדיה: א) או כי מדת התקרבות סממני הצבע לשער הצמר לבדה מספיקה, כדי שידבקו בו לחלוק לו מסגולתם, לעורר את העין להרגשת צבע השחור; ב) או כי המה זקוקים למטרה זו למדת הצֶרֶף. שערות החי נצבעות על־פי רוב ובאופן קל, וגם צבען מתקיים בשעה ששערות הצמח נצבעות רק על־ידי הכשרות והצרפות שונות.

ד. הַצְרִיפָה וְסַמְמָנֶיהָ

כל סממני הצבע נחלקים על־פי טיביהם לשנַים: לאלה הצובעים את הנימים ישר בלי כל סיוע צדדי, ולאלה אשר אינם יכולים לצבוע את הנימים ישר, אלא אחרי שהוכשרו על־ידי צריפה לקבל את צבעיהם. בשם „צריפה" נקראת אפוא בצביעה מלאכת ההכשרה של הנים על־ידי סממני צֶרֶף מיוחדים, אשר בעזרתם נדבקים ומחוזקים אליו כל יסודי הצבע, שבפני עצמם אין להם כל קִרבה, או יש להם רק קִרבה מעטה אל הנימים. ארג צבוע יכול אפוא להיות נחשב כהתחברות משולשת, בין הצבע, הצריפה והנים. רק ליסודי־צבע מעטים יש הסגולה להדבק ישר אל הנימים בלי עזר הצריפה. הצבע הנעשה בלעדיה הוא על־פי־רוב צבע אשר השם כתם יותר נאה לו, אחרי כי סבון ומים מעבירים אותו, ורק הצרְפים מכשירים את הנימים להכניס אל קרבם ולהבליע את סממני הצבע.

צרפים שונים עושים שתי מלאכות בבת־אחת: של צריפה ושל צביעה, גם יש אשר סממן צבע אחד משמש כצריפה ליסודי־הצבע הבאים אחריו. יש אשר הצריפה קודמת לצביעה, ואז יובא הנִים בראשונה במרחץ הצריפה, ואחרי־כן במרחץ הצביעה, ויש אשר פעולות שתיהן נעשות בשעה אחת, כי ישימו יחדו את יסודי הצֶרֶף והצביעה בתוך המקפה או הזומָן של היורה. הצרפים ממהרים להיות נבלעים בנימי החי מאשר בנימי הצמח. מלאכת הצריפה הקודמת לצביעה היא: להניח את הארג בתוך בלילת הצריפה שביורה ולהוליכו ולהוביאו בתוכה מזמן לזמן.

יסודי הצֶרֶף המה מן הדומם ומן הצומח. מן הדומם המה: חלודות מתכיות ומלחות מתכיות, כגון: חומצת־גפרית, מלח־הבדיל, קַלְי־כרוֹם,

קנקנתום־נחושת (אבן־התכלת), קנקנתום־ברזל, אבן־היין, הצריף וכיוצא בהם, אשר יש להם התקרבות שוה לסממני הצבע ולנִים, ולפיכך המה מסוגלים לחַבר את השנים האלה ולקשרם קשר קיים. מן הצומח המה יסודות מיוחדים משוללי היסוד החנקי, המְחזקים בצמחים שונים והנמצאים ביחוד בכמות מרובה בתוך העפצים הנולדים על־ידי עקיצת תולעים שונים על עלים ופרחים בתמונה עגולה מסביב לביצי התולע; היסודות האלה נקראים בשם חומצת בורסקי, בגלל סגולת הנוזל, המתהוה מהם, להפוך את עור החיה לגלדה. מלבד העפצים האלה, השונים למיניהם ולטיביהם, נמצאים מיני פירות אחדים המחזיקים את היסודות האלה, ביניהם הפירות הבלתי־מבושלים של עצי־שטה אחדים בארץ הקדם, וכן האוג וכיוצא בזה. בימים האחרונים הולכים ונדחים כל אמצעי הצריפה האלה מפני הטַנִּין המוצא מעפצי חינה ויפוניה.

ה. סממני הצביעה ומלאכתה

לפי מוצאיהם מבדילים היום בין סממני צביעה טבעיים ומלאכותיים. סממני הצביעה הטבעיים, אשר עוד מרבים גם היום להשתמש בהם, המה מקצתם של הדומם, מקצתם של החי או של הצמח. מספר סממני הצבע של הדומם הוא קטן מאד, מאלה של החי משתמשים היום עוד רק בקוֹכֶנִילָה לבד; מוצא החלק היותר־גדול של סממני הצבע הוא עולם הצומח. יסוד הצבע נמצא או בחלקי הצמח אשר על־פני האדמה למעלה, בפרחים, בעָלים, בקלחים (האִינדִיגו), בקליפות, בעץ (עץ־התכלת, עץ־הכַּתום), או בשרשים (פואה, כורכומה). יסודי־הצבע נמצאים בחלקי הצמח האלה במעמד משולל צבע, והמה נצבעים רק על־ידי פעולת האויר.

את יסודי הצבע מוציאים מחלקי הצמח בתחבולות מיוחדות, ביחוד על־ידי תסיסה. סממני הצבע אינם צובעים את הנימים ישר, כי המה זקוקים, כמו שאמרנו, לסיוע הצרפים, אשר על ידיהם מתקיים צבעם. סממני הצבע ביחד עם יסודי הצריפה עושים את משחת־הצבע, המוֹשֶחֶת את הנים. מִשחת־הצבע משתנה בצבעה לפי הצֶרֶף הנבלל בה.

הצבעים המלאכותיים של עטרן־הפחם הולכים ומתפשטים במדה מרובה בימים האחרונים, ומפניהם הולכים ונדחים כל יסודי הצבע הטבעיים.

שני אופני הצביעה, אשר באמצעות הצֶרֶף, ואשר לא באמצעותו, אינם יוצאים לפועל אלא בעזרת החום והנוזל, הפותחים את נקבי הנימים, להָקֵל את כניסת סממני הצרף והצבע אל קרבם.

לפי יחסי המקומות ולפי מעמדי בתי־הצביעה השונים משתמש הצַבָּע האחד בגיגיות עץ, השני ביורות נחושת, השלישי ביורה כפולה; האחד בעזר

הקיטור, השני בעזר ההסקה. האופן היותר טוב לצביעת צמר הוא על־ידי יורות כדוריות, אם על־ידי הסקה מחוץ, או על־ידי קרקעות כפולות.

ו. כללי הצביעה

הרבה כללים יש באופן מלאכת־הצביעה, למשל: בצביעת הצמר טוב להגדיש את מדת הצמר הנכנס ביורה מלמחקה, כי על־כל־פנים טוב צמר שלא נקלט בו הצבע קליטה שוה מצמר נחלט ברותחים או שהיורה הקדיחתו, כי בתת מקום מרווח לצמר לטייל ארוכות וקצרות, אז הוא נטרף ומסתבך. צמר צבוע ביורה המלאה צמר על כל גדותיה ישאר שערו פתוח, ובהשגחה מעטה יקָלט בו הצבע קליטה שוה, ביחוד אם יזהרו להוריד כפי האפשר את מדרגת חום מרחץ הצבע לפני הכניסה.

כלל גדול נקוט בידי הצַבָּעים, לצַנֵּן את מרחץ הצבע לפני כניסת הצמר לכל הפחות עד 60° ריאמור, ורק אחרי עבור מעשרה עד חמשה־עשר רגעים בבחישה קלה על־ידי מוטות ואונקלאות, עד שיתערבב יפה, מרתיחים את היורה לאט לאט; לפני הוצאת הצמר מתוך היורה שָבים ומצננים את מרחץ הצבע ואחרי הוצאתו מצננים תיכף את הצמר כל צרכו.

צביעת הצמר יוצאת לפועל, אם על־ידי מרחצים שנים, כלומר, בראשונה יובא במרחץ, בשליקה או בזומא של הצריפה, ואחר־כך במרחץ הצביעה; או במרחץ אחד, כי ישימו בו בראשונה את סממני הצריפה, ואחר־כך את סממני הצבע, או את שניהם יחד בתוך המקפה, ואז יקדים השֶקַע להיות נעשה בתוך המקפה המשותפת, ומשם יכָּנס לתוך נקבי הנים. באלה יש לכל צַבָּע להזהר גם בצביעת בגדים, ואם לא יזָהר בהם, יקלקל את מלאכתו.

אופני הצביעה וכליהם של מטוה וארג הם על־פי־רוב פשוטים ובלתי־מרכבים כלל, בצביעת צמר־גפן משתמשים בגִ׳גיות עץ בלי מָכון להסקה. את צמר־הגפן נותנים ברשתות או בסלים, אשר משקיעים אותם, ואחר־כך סוחטים אותו. לצביעת צמר משתמשים ביורות נחשת או בדוד בהסקה ישָרה ובימים האחרונים בגיגיות עץ בהסקת קיטור; צמר בלתי־נטוה נותנים ברשתות או בסלים, מטוה תולים על עצים; ארג התפור בקצותיו תולים על גָלִיל מסתובב למטרת קליטה שוה, וכן ביתר מיני המטוות והארגים בשִנוים מעטים.

הצביעה בימי המשנה והתלמוד

א. מראות הצבע ושמותיהם המלאכותיים במשנה ובתלמוד. שמות ראשי הצבעים הטבעיים בשפה העברית, הידועים עוד מימי כתבי־הקודש, משותפים להם ולראשי מראות־טבע שונים, אשר, בנראה, חִדדו אלה ופתחו את חוש האדם ראשונה, להכירם ולהבדילם גם על־פי־

גוניהם השונים: לָבָן (מַלְבְּנָה או מלַבֵּן, חָלָב בערבית); שחור (שַׁחַר[1]), אָדוֹם (אָדָם, דם), יָרוק (יֶרֶק השדה), תְּכֵלֶת (תכלית הרקיע)[2]. מלבדם נזכרים עוד צבעים מלאכותיים אחדים, כגון: ארגמן, שָׁנִי, (כרמיל), שָׁשַׁר, שָׂרוק, צהֹב, ברוד, אָמוֹץ[3] — בכלל מספר צבעים קטן, וגם, כאשר ראינו, לא התיחדה עוד הצביעה למלאכה מיוחדת.

אולם בימי המשנה והתלמוד אנו מוצאים כבר את חוש הצבע מפותח ושלם אצלם הרבה יותר במספר הצבעים ותולדותיהם, ובהיות לשונם קצרה אז מהביע את כל חפצם הסתייעו הרבה במשלים ובדמיונות צדדיים, המכוונים להגביל בדיוק האפשרי את הצבע — לתולדותיו: לגווניו, לקוָיו ולצלליו השונים. ולפעמים נמצא דמיוניהם בזה נפלאים ומעסיקים מאד. — את בני יהודה ציינו לטובה, על כי היו מדייקים בלשונם להבדיל בין גווני צבע שונים[4]. בהגדה מאוחרת מספרים: כי משה לא ידע את דמות ארבעת הצבעים הראשיים, עד כי הראהו הקב"ה גדודי מלאכים לבושי תכלת, ארגמן, תולעת־שני ושש[5]. וכבר ידעו אז מעִוָּרוֹן הצבעים, לאמר, כי יש אנשים החלשים בחושם, להבדיל בין הגוונים השונים שבצבע, ולפיכך אין לסמוך עליהם בהלכה הנוגעת בהבדל גווני הצבעים[6]. גם נתנו ערך גדול לפעולת הצבעים על כח הדמיון באשה בימי הריונה לתולדות צבע עור

---

1) שַׁחַר איננו אודם הבוקר, כאשר מתרגמים לגרמנית על־פי־רוב (מארגענראָטהע), אלא דמדום הבוקר, שֵׁיבת הבוקר (מארגענדעממערונג, מארגענגרויען), לאמר, הגוון השחור המעורב בלבן, המראות היותר תכופים זה אחר זה, הממהרים לחלוף אלה באלה בארצות המזרח (יותר מאשר אצלנו) בעליה הישרה של השמש (פליישר בהוספותיו ללוי על התרגומים).

2) שורש המלה היא „כלה" על־פי מושג האדם הקדמון, כי רקיע האויר, אשר ממעל לראשו, הוא סוף העולם, וקרא לגוון הדומה לרקיע בשם תכלת והוא נקרא באשורית „תַּכִּלְתֻּ" (עיין להלן).

3) עיין בקדמוניות, ג, ז, ז, ועיין נגד אפיון על־דבר סמלי ארבעה ראשי המראות שבכתבי־הקודש, ועיין בהלבשה העברית הקדומה, פרק כג, ובח"ב מספרנו זה בפרק צבעי הבגדים.

4) בני יהודה דייקי לישנא, מאי הוא? דההוא בר יהודה דאמר להו: טלית יש לי למכור, אמרו ליה: מאי גוון טליתך? אמר להו: כתְּרָדִין עלי האדמה (עירובין, נג, ע"ב).

5) כמבואר למעלה.

6) כמו שאמר רב אשי על עצמו: כגון אנא דלא ידענא בין האי להאי, לא מיבעי לי למיחזי דמא (נדה, כ, רע"א).

הילד אשר תלד[1]. — המראה המיוחד, אשר בו מתגלה כל גוף לעינינו, נקרא אצלם בשם המקרא צבע[2], גם גון[3], עַיִן[4], גם אִכְרוּם[5].

בצבע הלבן הבדילו: עזה כשלג, שניה לה כסיד ההיכל, כקרום ביצה, כצמר הלבן[6]. על־דבר המדרגות השונות שבלבן אמרו: משל (דר' עקיבא) למה הדבר דומה? לארבע כוסות של חלב, אחד נפלו לתוכו שני טיפין של דם, ואחד נפלו לתוכו ארבע טיפין של דם, ואחד נפלו לתוכו שמונה, ואחד נפלו לתוכו שתים־עשרה, ואמרי לה שש־עשרה טיפין, שכולן מראות לובן הן, אלא שזה למעלה מזה, וזה למעלה מזה. משל (דרבנן) למה הדבר דומה? לתרי מלכי ולתרי אפרכי, מלכו של זה למעלה ממלכו של

---

1) מעשה בכושי אחד, שנשא לכושית אחת, והוליד ממנה בן לבן, ובא לו אצל רבי, א"ל: שמא אינו בני? א"ל: היה לך מראות בביתך? אמר ליה: הן, א"ל שחורות או לבנות? א"ל: לבנות, א"ל מיכן היה לך בן לבן (ב"ר, ע"ג; במדב"ר, פ"ט, כאן נמצא צורות במקום מראות שבב"ר). מעשה כזה מסופר במלכה פֶּרְסִינא, שילדה לבעלה הִיַדַסְפּוּ, המלך הכושי, בת לבנה אחר עשר שנות עקירותה, בשביל שהסתכלה בימי הריונה במצבות־שיש של אלילות יון, שעמדו בגן המלך (הסופר איליודור בספרו Libri Aethiopicorum).

2) צבע בל"ס הוראתו — טבל: „וטבלתם בדם" (שמות, יב, כב) מתרגמין: „ותצבעון בדמא", „וטבל הכהן את אצבעו" (ויקרא, ד, ו) — „ויצביע אצבעיה מן דמא"; וכן בירוש' תענית, פ"ד ה"א: הוה צבע פיסתיה בקיטמא (הוא טבל את הפת שלו באפר), ובקה"ר, פ"ז: הוה צבע חדא אצבעיתא בדמא דחזיר. מזה למלאכת הכביסה: „וכבס בגדיו" (ויקרא, יג, ו) מתרגמין: ויצטבע לבושוהי, וכן, שם, יג, כח: „אשר תכבס" מתרגמין: ויצטבע תנינית וידכי. מקור הפועל מן צבעא בסורית לאצבע, על כי הטבילה נעשית באצבע, מזה נקרא שִׁנוּי־המראה, הנעשה על ידי טבילה בסממנים מיוחדים, בשם צבע.

3) היא מלה סורית: גַּוָּון, גַּון, גַּוְנָא, גָּון, גונָא, מפרסית: גון גונא. בתרגום אסתר א, ו: גוון חיור; בתרגום ירוש' ויקרא, טו, ג: גון חיור; שם, טו, יט: מוריקהי כגון זעפרנא; במדבר, ב, ג, ו: תלת גוונין; מזה לאנשי צורה: גוברין גוונין (קהלת, ח, ז); וכן מאי גוון טליתך (עירובין, נג, ע"ב), מתהפך לכמה גוונין (ברכות, ו, ע"ב). מזה להוראת אופן: כי האי גווגא (ב"מ, ל, ע"ב), דבעי אחוויי גוני ארישיה (ב"ק, פו, ע"א), פי' רוצה להראות אופנים שונים בראשו. וכן המלה „כגון" המצויה בתלמוד; גם הפועל: שאין עושין אותו אלא לגוֹאן (שבת, קמ, ע"א) פי' לצבוע.

4) כבלשון המקרא. ומזה בתלמוד: „בעין", „מעין" ועיין להלן.

5) נמצא רק במבטא: אכרום, אוכמין כקדרה (ירמיה, ח, כא). בל"י χρῶμα: צבע.

6) נגעים, פ"א, מ"א. את הדמיון של שלג ושל צמר לקחו מישעיה א, יח, ודניאל, ז, ט.

זה ואפרכו של זה למעלה מאפרכו של זה[1]). כמו שמדמים גם היום בצביעה וקוראים למשל: שחור הקיסר, כחול הקיסר, אדום הקיסר, אדום המלך.

אחד מגווני הלבן הוא: „לבן כמרגלית״[2]), „טיפי מרגלית״[3]), והקבילו אל המרגלית את השיחור (הנחל)[4]). לצבע הלבן, הדומה לכסף, קראו בשם המתכת הזאת, וגם בנו ממנו את השם: „כִּיסוּפא״ ואת הפועל: „הִכְסִיף״[5]) להוראות שונות. — „חיור״ הוא גם־כן אחד מגווני הלבן, ובנו גם ממנו פעלים ומושגים שונים[6]). בשם צח שבמקרא השתמשו ל„לבן״ בהקבלה אל „אדום״

---

1) שבועות, ו, ע״א וע״ב. עיין שם בגמרא השקלא וטריא בדבר פרטי גוני הצבע האלה, אשר היו להם מוגבלים ומוגדרים בקיהם ובצלליהם.

2) יומא, עה, ע״א.

3) נדה, מא, ע״ב.

4) אדם, שנותנין לפניו מרגלית ושיחור, מניח המרגלית ונוטל השיחור (שמו״ר, מב), פירוש: הגחלת השחורה.

5) תני: כל זמן שפני מזרח מאדימות, זהו יום; הכסיפו, זה בין השמשות; השחירו: נעשה העליון, שוה לתחתון, זהו לילה (ירוש׳ ברכות, פ״א, ד״ב, ע״ב). הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון זהו בין השמשות (שבת, לד, ע״ב); כל שהכסיפו פניו כאדם שעמדו שערותיו (פסחים, מח, ע״ב); משיכסוף ראש החוטם (נדה, מז, ע״א); ירק מר יש לו שרף ופניו מכסיפין (שם, לט, ע״א). וכמו מְלֻבָּן נבנתה הפעולה לחרפה: המלבין פני חברו (אבות, פ״ג, מי״א), כן בנו מכסף השם כיסופא לחרפה, המצוי הרבה בהוראה זו בתרגומים ובתלמוד, וביחוד בלשון ירושלמית, כאשר אמרו: מנין לכסף שהוא לשון דרפה, שכן בלשון ירושלמי קורין לחרפה כיסופא (במדב״ר, פי״ד), וכן הפועל הכסיף, אכסיף. בהוראה זאת, כנראה, נשאלה גם־כן להוראה של הפסיד, הפחית, לאמר: אבדת שלמות הצבע, כגון בערכין, ל, ע״א, ובקידושין, כ, ע״ב: מכרה במאתים, והכסיפה ועמדה במנה, וכן בכתובות, קד, ע״ב: דאזלא ומשבחא לה ודבעלה מכספי. בהוראה זו היא משמשת גם בכתובות, פ, ע״ב, וצד, רע״א (מצאתי אחר־כך, כי כוונתי בזה לדעת רי״ל), כאשר נמצא את המלה בעין, בעינו, לאמר — בצבעו, להוראה של מציאות דבר בשלמותו ובתמימותו, כגון: גזלה חוזרת בעיניה (ב״ק, צה), אם בעיינן הן... שחקן... (ירוש׳ ברכות, פ״ו, ד״י), עירובין בעיינן הן (ירושלמי, בכורים, פ״ב, דס״ה).

6) „כתלג חור״ (דניאל, ז, ט). הפועל ממנו בעברית להוראת הלבנה, הכסף: ולא עתה פניו יֶחֱוָרוּ (ישעיה, כט, כב), ונמצא בתמונות שונות, כגון חיורא באוכמתא (גיטין, סח, ע״א), ובתוספת מ״ם בראשו: „איתהפך למְחֻוַּר״ (ויקרא, יג, ג, ד) והשתמשו בו להוראת כביסת צמר (ב״ק, צג, ע״ב; עיין לעיל, בפרק כביסת צמר, הערתנו בזה) ובגדים (בהרבה מקומות), גם לרחיצת הראש: חוריה לרישיה (ב״מ, ס, ע״ב), ולהוראת הבירור: שהוא מחוור להן דברי תורה... שהוא מחוור להן טעיותיהם (ב״ר, צ״ח); ג׳ מדרשות שהן מחוורין בתורה (ירוש׳ תרומות, פ״ב, דמ״א, ע״ג); על „ופרשו השמלה״ (דברים, כב, יב) דרשו: יתחוורו הדברים כשמלה (ירוש׳

(שהש״ר, ה, ט: מה דודך). בשם „צָחוֹר״ שבכתבי־הקודש השתמשו ללבן במדה יתרה, אשר הוא מום באדם[1]). ללבן עז של עור אדם קראו בשם „גֶּרְמָן״ על־שם בני הגרמנים המצוינים בלבנת עור בשרם[2]). לצבע לבן לקוי של עור בשר אדם קראו „לַבְקָן״, „לַוְקָן״[3]), וללבן ביותר קראו בוהַק[4]); וכן קראו ללבן ביותר בשם פרדוכוס מיונית[5]). את הלבן הכהה כעין שערות הזקנים קראו בשם „סִיבוּת״[6]); לגוון הנוטה ללבן קראו „לַבְנוּן״ או „לַבְלוֹן״[7]); שני גווני לבן ותולדותיהם הסבירו: כגון גְלִימָא דַעֲמַר וּשְׁחָקִיה[8]); שני מיני הדגים

כתובות, פ״ד, דכ״ח, ע״ג; ספרי כי תצא, רל״ז; מכילתא, משפטים, פ״ו ופי״ג). מזה מחַוַרתא, לאמר, המוברר, המצוי הרבה בש״ס, גם חיוריתא (גיטין. נו, ע״ב) לפת נקיה לבנה; חיורתאן לשיבה (ברכות, כח, ע״א); חוורתא דתותי מתנא (חולין, צג, ע״א), לחוטי הלובן שבתוך הכוליא; מזה חֲוָרור למום הלובן (דער וייסע שטאאר) שבעין (בכורות, לח, ע״ב); וכן נמצא כמו במקרא בהוראת הלבנת פנים: אחוורי אפיה (ב״מ, נח, ע״ב); אזיל סומקא ואתי חיורא (שם).

1) לא ארוך ולא גוץ, לא אוכם ולא צחור (ברכות, לו, ע״ב). כאן השתמשו בצחור ללבן ביותר, כמו באוכם לשחור ביותר.

2) נגעים, פ״ב, מ״א. הרמב״ם בפירושו שם מוציאה מגרם: עצם, אבל במשנה שם מקבילים את הכושי אל הגרמני, ונראה מבורר, כי גרמני הוא בן־אדם בעל צבע עור לבן, כמו כושי בעל צבע עור שחור. בספרא (הוצאת וויס) פרשת נגעים, פ״א, הגירסא: בהרת עזה נראית כגרמוני כהה והכהה ככושי עזה.

3) הכושי, הגיחור והלווקן (בכורות, ז, ו), ושם בגמרא, מה, ע״ב: לבקן, חיורא, וכן בברכות, נח, ע״ב: לווקן; בתוס' ברכות, ו, ז: הלווקן, ובספרא אמור, פרשה ג, פ״ג: הגיחור והלבקן. ביונית λευκός — הלבן ביותר

4) וכן היה אצלם שם־התואר העברי לבן ללבן כיותר, ולכן אמרו: לבן לא ישא לבנה, שמא יצא מהם בוהק (בכורות, מה ע״ב), ונמצא התאר ממנו: בַּהֲקָן, ואמרו: בהקן... מעלה חימה (ב״ר, צח), פי' האיש הלבן לבנונית חיורית (בלאסס) הוא סימן שמעלה חימה.

5) בפירוש השם „לבן״, ב״ר, ס: ר' יצחק אומר לשבח, פרדוכוס, לפי לוי מיונית: παράδοξος מתמיה (אויפפאלענד), לפי באכר περιλευκός, היינו הלבן ביותר, כמו שפי' הערוך.

6) ושער לבן מטמא בכל מראות לבן ואפילו במראה סיבות (תוס' נגעים, א, ד).

7) שתי שערות עיקרן משחיר וראשן מלבין טהור, עיקרן מלבין וראשן משחיר טמא, כמה יהא בלבנונית? (נגעים, ד, ד, וכן בספרא, תזריע, פ״א), פי' במקום הלבן, כלומר, השער שמקצתו לבן ומקצתו שחור (הערוך), וכן בירוש', בכורים, פ״א, דס״ג, ע״ד: מן הענבים הלבלוניות — ההכפלה של הלמ״ד או הנו״ן מורה על מדת ההקטנה כמו אדמדם, שחרחר כמבואר להלן.'

8) שבועות, ו, ע״ב

„אַספּרוֹן" ו„מַוְרָן" נקראים על שם צבעיהם: „אַספּרוֹן" הוא שם צבע הלבן, זמַוְרָן — צבע הכהה ביונית, ועל שם שני צבעיהם אלה הם נקראים [1]); וכן נקרא מין הדג „לָכִיסא" על שם צבע הלבן, אשר הוראת השם הזה ביונית הוא גם־כן לבן [2]). וכן נזכר בפיהם השם היוני „גְּלַקְטִינוֹן" ללבן כחלב [3]).

את המראה עמוק שבתורה הסבירו: „כמראה חמה העמוקה מן הצל" [4]); „מראה גבוה שבהן כמראה צל בחמה", מראה עמוק שבהן כמראה חמה בצל [5]).

הצבע השחור היה לקדמונים, כמו התכלת, הצבע היותר יקר במחירו, כמבואר למעלה, כי לפני התגלות אמריקה ואתה התגלות עץ־התכלת, לא היתה בידי הצבעים להוציא את צבע השחור לפועל, אלא אחרי גבבם את כל הצבעים על־פני החומר המוכן לצביעה, ואחרי הטביעם בו קו יסודי של תכלת כהה עמוק. את אשר נקרא אנחנו בשם שחור יציינו חכמי הכמיה, אשר את צבע השחור לא ידעו, אולי רק למדרגה האחרונה או היותר כהה שבתכלת, שבחום, שבסָגול, שבירוק ושביתר הצבעים, ואם לא נטה משפט, אז עלינו להודות, כי הצדק את החכמים האלה, אחרי כי למשל הכחול (התכלת השחורה) אשר לנו איננו באמת אלא תכלת כהה ביותר, ובהוסיפנו עליו צללים בעזרת יסודי הצבע, הכרכום והאדום, אז הוא נהפך לשחור הפחם העמוק [6]). לפי־זה יש מדרגות, קוים, צללים וגוונים שונים בשחור.

---

1) ישרצו המים (בראשית, א, כ) מביא שני דגים אחד אספרון ואחד מורן (ב"ר, ז), בל"י ἄσπρόν הוראתה: לבן; μαυρὸν הוראתה: כהה.

2) מביא שני דגים: אחד חיור ואחד לכיס (ב"ר, ז) — כפי גירסת הערוך, בנוסחאתנו נמצא: אחד אספרון ואחד מורון, אך הוא נמצא נזכר גם בירושלמי ב"מ, פ"ב, ה"ח, ע"ב: מחרוזת של דגים, ובתוכן ירק אחד או לכיס אחד, חייב להכריז, וכן בירוש' כלאים, פ"א, כז, ע"א: מייתי חוט וקטר באוזניה דלכיסא ובאודנא ירוקא ואינון שייפיי דין עם דין ומזרעין. לדעת לוי מיונית λευκός: לבן

3) ועורות תחשים (שמות, כה, ה) ר' יודה ור' נחמיה ורבנן: ר' יודה אומר טיינון לשם צבעו נקרא, ור' נחמיה אמר גלקטינון (ירוש' שבת, פ"ב, ד"ד, ע"ד) — מל"י γαλακτινον: לבן כחלב.

4) ספרא, תזריע, פ"א.

5) תוספתא, נגעים, פ"א, מ"ה.

6) כבר בימי הראב"ע היתה הדעה הזאת מקובלת בין החכמים, כמו שהוא אומר בפירושו לשמות, כה ד: בענין תכלת בשם יפת כדמות שחרית, כי היא תכלית כל הצבעים. ועיין בעה"ש ערך „איסטיס", שלא הבין דעת הראב"ע בזה, ולפי זה אתי שפיר דברי הרמב"ם במו"נ, ח"א, פע"ג, האומר: אשר הושם ביורת האיסטיס הנצבע, לא האיסטיס השחירו, כי

גם אותם אנחנו מוצאים מבדילים: „שָׁחוֹר כְּחֶרֶת", „שָׁחֹר כִּדְיוֹ"[1], ובשחור הדיו הבדילו בין „פַּכְּחוּתָא" ובין „חַרְיוּתָא" דדיו[2], וגם בנו כּוֹעֵל מהשם דיו, לאמר, „מְדַיֵּית ליה"[3], והבדילו בין „שחור מַקְדִיר" ובין „שחור מְצַחְצֵחַ"[4], וכן הבדילו בין „שחור הדיו" ובין „שחור הכחול", אשר הוא שחור התכלת[5], וכן הגדירו את קוי השחור, לאמר, שחור „כְּקִיר",

השחרות מקרה בגשם האיסטיס ולא יעבור לזולתו ובאמת היו צובעים את השחור צוד לפני ארבע מאות שנה, וכנראה היתה כך הצביעה הקדומה של שחור, כי היו מקדימים לטבוע בחומר הנצבע צבע כחול כהה על־ידי זומן האיסטים (אחד מסממני צבע הכחול, עיין לקמן), ורק אחר־כך היו מכהים ומְדִיהים אותו בקנקנתום, ברזל עם מעט צְרִיף, ונעשה שחור, נמצא כי האיסטיס היה סימן הצביעה העיקרי בצביעת השחור ולפי זה אין כל צורך בהערת ר"ש מונק בתרגומו הצרפתי, ח"א, דשצ"ב, שהדעה הזאת היא לפי דעת המדברים הנקראים מותכלימין, לסוברים שצבע התכלת הוא מין צבע שחור, ועיין כפירוש המשנה להרמב"ם נדה, ב, ו: והשחור הוא השחור האמתיי כאודם.. ועיי"ש מ"ז, וזהו מה שאמרו (נדה, יט, ע"א; סוכה, לג, ע"ב): האי דם שחור אדום הוא אלא שלקה, ועל־כן ענבי הדס אדומות כשחורות דמיין, עיי"ש. ובצדק מעיר ר' אהרן מארקוס כספרו „ברזילי" „אופיית מאד קריאת הסגול הקיצוני בעברית בשם תכלת, לפי דברי הזוהר „תכלית כל הגוונין", המתאימה באמת למלת חשמל (שְׁפֶּקְטרוּם), אשר על פיו אין לעין שלנו הרגשה אלא לסולם הצבעים המתחיל בגוון האדום ומסיים בצבע הסָגול הקיצוני".

1) נדה, יט, ע"א. ובדבר חרת עיין להלן. דיו הוא דיותא בסורית, ועיין פליישר בהוספותיו ללוי, כי מקורו בעברית „דוה", לאמר, דבר הנגר, לפי סבע הדיו המזרחי, שהוא נגר צנה, וכן נקרא בערבית החלק הנגר העליון שבחָלָב

2) נדה, כ, ע"א פכחותא פי' קלישת הדיו אשר למעלה, וחריותא הוא עצם שחרותו למטה.

3) ב"ב, קסג, ע"א.

4) ירושלמי, נדה, פ"ב, ה"ג, ע"ב, וכן נמצא גם „דיו נאה" (שבת, קלג, ע"ב).

5) שחור כחרת... ודהה אפילו ככחול (נדה, יט, ע"א); ככוחלא כשרה, כדיותא טרפה (חולין, מז, ע"ב); על „ככוחלא" פירוש רש"י: צבע כחול, שהוא כמראה לזו"ר (lazur, הימעל־בלוי), לאמר, נוטה אליו, אבל באמת היה כחול שחור, כמו שנראה מבמדב"ר, פ"ב: יששכר ספיר, ומפה שלו צבוע שחור דומה לכחול, וכן אמרו: חכלילי עינים מיין (בראשית, מט, יב) אלו בני דרום, שעיניהם כחולות, וכחם יפה לתלמוד תורה (ב"ר, צח). הם פירשו חכלילי מכחול, שמקורו בערבית ובעברית (יחזקאל, כג, מ) לצביעת העינים של שחור־תכלת, וכן אבנא דכוחלא (קידושין, יב, ע"א), הדומה לכחול בצבעה. וכן נראה, כי הכחול הוא אחד מצבעי השחור במשנה, מכות, ג, ג: הכותב כתב קעקע אינו חייב, עד שיכתוב ויקעקע בדיו ובכחול ובכל דבר שהוא רושם, וכן „אזוב כוחלי" (פרה, יא, ז; נגעים, יד, ו; ספרי, חוקת; חולין, סב, ע"א; סוכה, יג)

„כַּעֲנָבָה״[1], „כִּזַיִת״, „כִּזֶפֶת״, „כעורב״; „שָׁחוֹר כשולֵי קְדֵרָה״[2]. לעור אדם שחור קראו „כושי״ בנגוד ל„גרמני״[3], גם „מפוחם״[4]. „סִיבא״ או „סיוהא״[5] היה גם־כן צבע שחור ידוע להם, וכן הדא „נַאגָא״ או „גַאגָא״[6]; „מֵילָן״; „מְלָנִין״[7]; „מַוְרן״[8]. גוון שחור יפה המשילו ל„קרנא דקֶרֶש״[9]. שחור הנוטה לאדמימות נקרא בפיהם בשם: „שָׁחוּם״[10], כמו „כחול״ לשחור הנוטה לתכלת.

פי׳ הערוך וכן לוי צבוע צבע כחול, אבל לא נראה לי, כי שם מונים: אזוב, ולא אזוב יון, ולא אזוב כוהלית, ולא אזוב מדברית, ולא אזוב רומית, ולא כל אזוב, שיצא לו שם לוי, נראה כי השם לוי הוא על שם מקום מוצאו ולא בשביל צבעו, כי לצבוע ה״א תלוי בידינו ונוכל לצבוע אותו בכל צבע שנרצה.

1) נדה, כ, ע״א. קיר שעוה שחורה; ענבה. ענבים שחורים.

2) השחירו פניה כשולי קדרה (ירוש׳ חגיגה, פ״ב, דע״ז, ע״ב; „כתנור נכמרו״: אתקדרו הי״ך תנורא (איכה, ה, י).

3) נגעים, ב, א. וכן אתרוג הכושי (סוכה, ג, ו); יין כושי (ב״ב, צז, ע״ב); כושי אוכמי (בכורות, מה, ע״ב); מנין הכושי, הגיחור והלבקן (ספרא, אמור, פ״ג).

4) יהיה אותו איש כצור ומפוחם (ב״ר, לו).

5) עולא אמר כלבושא סיאה (נדה, כ, ע״א), פירוש רש״י: שם מקום ועושים שם מלבושים שהורים. ועיין פֶּרְלֶס, עטימילאגישע שטודיען בירחון גרֶץ לשנת 1872, צד 224, שהוא מוציאה מל״פ וסנסקריט: שחור, לוי מוציאה מערבית: מלוכלך, מכוער, ולא נראה.

6) אי״ר פ׳ חשך, פ״י: ר׳ לוי משחור (איכה, ד, ח) כהדא נאגא. פליישר אצל לוי מגיה גאגא מל״י γαγατής ובל״ר gagates: שווארצער בערענשטיין. לדעת קאהוט מל״פ (נכאל) פחם וצ״ל נגאל.

7) מלני־אימרא (ירוש׳ ע״ז, פ״א, פט, ע״ג) בל״י יום שחור, μέλαν הוא דיו, וכן נמצא: טלו מלניר וקולמין לבני (ב״ר. א), דיו וקנה־כתיבה. מזה לעכירת הרוח: קטע דין מלניא מלבך (ב״ר, פמ״ד — לפי גירסת הילקוט לך לך, סי׳ רמז, עז, וילקוט תהלים, רמז, תשל״ז), וכן בפסדר״כ, צד מ״ג: פסק מילניה מן לבך, פי׳ μελανία, שחרות, מזה לדעת לוי: משום דאתיתו ממולאי אמריתו מלי ממוליתא (ב״מ, קט, ע״א; יבמות, עה, ע״ב ועוד), כלומר, שחורי ראש, כמו שנמצא בב״ר, נס: ר״מ אזל לממלא, ראה אותן כולן שחורי ראש.

8) עיין לעיל.

9) את שם בת איוב קרן הפוך (איוב, מב) דרשו דבי ר׳ שילא, שדומה לקרנא דקרש, מין חיה וקרניה משחירין כמו צבע (רש״י), איינהארן, אנטילאָפּענארט.

10) כנראה הרכבה המלה הזאת משתי מלות שחור־חום (שווארץ־ברוין), וכן הוראתה בל״ס. ממילא מתישבות כל הסתירות בהוראת המלה הזאת בתרגום המתרגם „הקודרים מני קרח״ (איוב, ו, טז). דשהימין מן צנתא; וכן „וכל חום״ (בראשית, לה), וכל דשחום. וכן נמצא בתלמוד, כגון: האי מאן דגזל.. שחימין (זוזי שחימין) ועבדינהו חדתי (ב״ק, צו, ע״ב); מכר לו חטין...

לדעת קצת נקרא שחור הנוטה לירוק בשם „אַכְתַּר"[1]; שחור עמוק כלילה בשם „קְחָחָא"[2]; לשחור ביותר קראו „אוכם" או „אָכִים"[3]. כנראה היה ה„אוכם" בפיהם השחור התמים והיקר, אשר לא היה מצוי הרבה, ולפיכך בהזדמן לעולא טייצא לבוש לבושא אוכמא הראה לתלמידיו, כי זהו הצבע השחור הנשנה במשנה ומרטו ממנו תלמידיו פורתא פורתא, כי יהיה לדוגמא בידיהם לצבע השחור התמים, ושלמו לטייצא מהי־ הלבוש מאה זוזי[4]. לאדם השחור ביותר קראו בשם „טפיח"[5], לצבע בינוני בין לבן ובין שחור קראו „שָׁחוּף",

---

שחמתית ונמצאת לבנה, לבנה ונמצאת שחמתית (ב"ב, פ"ה, מ"ו), ועיי"ש בגמרא, פד, ע"א אמר רב פפא מדקתני לבנה ש"מ האי שמשה סומקתי היא. כנראה, הוציאו את המלה שחמתית מן חַמָּה, כלומר, שחמה, קבלה גוון החמה. ועיי"ש שהסבירו באופן הגדי את אדמימות השמש בבוקר ובערב: בבוקר בצפרי דחלפא אבי וורדא דגן־עדן; בפניא, דחלפא אפיתחא דגיהנום. ונמצאת בתלמוד גם בהבלעת חי"ת: אפילו מן האגרוּ על השמתית (ירוש', מ"ש, רפ"ד, די"ד, ע"ד).

1) והא אורז בחולתא? אכתר היא, טימוק הוא (ירוש', דמאי, רפ"ד, ה"א), (פי': מפני מה מיחדת המשנה ארז ארץ־ישראל, הלא נמצא דומה לו בחולתא? והשיבו: אכתר הוא...), במקום טימוק צ"ל סימוק. אכתר בל"ע ירוק, שחור (קאהוט בעה"ש). דעת קאהוט בהוראת המלה היא היותר נכונה.

2) שְׂרֻקִּים ולבנים (זכריה, א, ח) תרג' קחחין וחיורין (כן גירסת הערוך, כי בנוסחא שלנו נמצא קוחין), וכן נמצא בדפ"ר ובכ"י ק"ט וה"ב וב"ר. בל"ע קאח הוא שחור (קאהוט). לוי על התרגומים מוציאה מל"י: κυανοχαίτης (עפ"י הגירסא קוחין) שווארצהאריג, לצבע הסוסים.

3) אוּכָם, אוּכָמָא, אוֹכמתא בסורית שחור. סֵעָר אוכם (ויקרא, יג, לא), עכברא אוכמא (שם, תר"י, יא, כט), חמרא (יין) אוכמא (אסתר, תרגום שני, א, ט), בייתא חוורתא ואַכְמְתָא (תר"י, ויקרא, יא, יט). הקבוץ: אוכמין. „אתיו חשמנים" (תהלים, סח, לב) מתורגם: אוכמיא, וכן באיוב ה, יא: אוכמי מסכנותא. שם המקרה: אוכמא, אוכמתא: דמערב חיורא באוכמתא (תר"י, ויקרא, כב, כב), אוכמתא דארבא, אוכמתא דחריצי (שבת, כ, ע"ב), וכן איכָּמוּתא, יומי איכמות שער (קהלת, יא, י), מזה לעכירות הרוח: אוכם אזלית (איוב, ל, כח), נתאכמו פניו (סוטה, טו, ע"ב), וכן השתמשו בשם של התול: פתיא אוכמא (פסחים, פח, ע"א, ועוד).

4) נדה, כ, ע"א. ועיין שבת, קמז, ע"א, שמבדילין במנער טליתו בשבת בין אוכמי ובין חיורי וסומקי, כי באוכמא מקפידין לנער את הבגד לבל יתקלקל גונו מן האבק, כנראה, בגלל שהצבע הזה היה יקר־המחיר.

5) שחור לא ישא שחורה, שמא יצא מהם ספיח (בכורות, מה, ע"ב). לפי דעת רי"ל מוצאה מסורית והיא דומה אל צפחת בעברית, הוראתה כד של מים, כד עץ, לפי קאהוט מל"ס, כוס גדולה. צבעם של הכלים האלה היה שחור.

„סָחוּף״[1], וכן קראו לצבע הזה בשם „אֶשְׁכְּרוֹע״ על שם גוון העץ בעל השם הזה[2]. לצבע המעוֹרב מגוון השחור והלבן קראו „בורדיקא[3]. גם „קָטְמָן״ (אפר)[4], ויש אומרים גם „פַּגְיָין[5]. כנראה, קראו לגוון הבינוני לא לבן ולא שחור בשם „סוּמְקִי״[6].

על־דבר בינונות הצבע הגנו מוצאים את ר׳ ישמעאל אומר: בית ישראל הריני כפרתן, הרי הן כְּאֶשְׁכְּרוֹע, לא שחורים ולא לבנים אלא בינוניים, ואת ר׳ עקיבא אומר: יש לציירים סממנים, שהן צרין צורות שחורות ולבנות ובינוניות. מביא סם בינוני ומקיפו מבחוץ ותראה כבינוני[7].

בצבע האָדום או האודם[8]) נמצאים: „סומק״[9];

---

1) היו לו שני מינים (של צמר) שחופות ולבנות (חולין, קלה, ע״ב), פירוש רש״י: לא שחורות ולא לבנות. כנראה, כוון כאן רש״י לאניתת הוראת המלה, אחרי כי בצמר כבשים נמצא במקומותיהם אז רק צמר לבן ולבן־בינוני (עיין לעיל בפרק הצמר). אפשר כי מקורה מן שחפת בל״מ, כלומר, צמר שנחלש גוונו, או מן השוף, כלומר, שנחלף צבעו. לפני הערוך נמצאת הגירסא: סחופות ולבנות, סחוף בל״ע אבלות וענוה, כלומר, כהה, והיינו הצבע הבינוני.

2) ר׳ ישמעאל אומר: בבי ישראל אני כפרתן, הרי הן כאשכרוע, לא שחורים ולא לבנים אלא בינונים (נגעים, ב, א), בסורית בוּכּסבוים או עבענהאלץ.

3) ר׳ יוחנן מפקיד אלבשוני דבריקא לא חיורין ולא אוכמין (ירוש׳ כלאים, פ״ט, דל״ב; כתובות, פי״ב, דל״ה). בב״ר פצ״ו הגירסא: בכלים צבועים דבריקא, לא לבנים ולא שחורים; וכן שם פ״ק: אלא במאנין דבריקא. על־דבר הוראת המלה הזאת מרובות ההשערות, כמו כן על־דבר הנקוד שלה (עיין אצל בריל בטראכטען. צד 16, דעות כל הבלשנים, והוא מניחן בלי הכרע), הגירסא בב״ר צ״ו: בכלים צבועים דבריקא (היינו בורדיקא שבירושלמי), סותרת את כל הדעות הנותנות אותה לשם בגד על שם ארץ מוצאו, אחרי כי כאן מבורר, כי כוונתם בה לצבע ולא לבגד. הדעה היותר נכונה בהוראתה היא של קאהוט, כי היא מלה ערבית. בל״ס ברדא, והיינו בְרֻדִּים שבעברית, לאמר, צבע מעורב משחור ולבן.

4) סוסים בְּרֻדִּים אֲמֻצִּים (זכריה, ו, ג) מתרגמין: סוּסָוָן פציחין קְטְמָנִין, פי׳ אפורים בצבעם.

5) כביכול נגלה הקב״ה עַל סוסו אדום, לבן, שחור, הה״ד דרכת בים סוסיך (חבקוק, ג) סוסים פגיין (שהש״ר, ס׳ לסוסתי), ופי׳ המ״כ: סוסים מחולפים ומשונים זמ״ז; וריחו לא נמר תרגומו לא פג. אבל במדרש כ״י מינכן נמצא: סגיאן, פי׳ מרובים, במקום פגיין (עיין במיסצעלען של ד״ר פרלס במאנאטסשריפט, 1872, צד 359).

6) עיין בהערה 9.

7) נגעים, פ״ב, מ״א; ספרא, תזריע א.

8) האודם מן האשה שממנו העור והבשר והדם (ירוש׳ כלאים, פ״ח, דל״א, ע״ג), אמר מזרעת אודם (נדה, לא, ע״א).

9) מל״ס והוא תרגום אדום שבעברית ומצויה הרבה בתרגומים ובש״ס בתמונות שונות

„סִיקְרָא"[1]). אדום בהיר נקרא בשם „סְרָק" והוא ה„שָׁשַׁר" של כתבי־

סוּמָק, סוּמְקָא, סימוּק, סימוּקא, סימוֹקְתָא, סַמְקְתָא, סַמְקָא, סימָקְנוֹתָא, סוּמָקְרי, סמוֹקְרִי. הפועל ממנו נמצא בב"ב, פד, ע"א: קא סמקא צפרא, ובי"ר רפ"ב: „יתאדם" (משלי, כג, לא) וז"א: מסמק ליה, וידוע על המבויש: אזיל סומקא ואתי חיורא (ב"מ, נח, ע"ב), וכן: בגין דלא מסמקי אפוי (ירוש' חגיגה, פ"ב, ה"ב), ולמי שרוצה לבכר את עצמו על השני, אמרו: מאי חזית דדמא דידך סומק טפי (פסחים, כה, ע"ב); זה למיכב עד דאיתעבדן טופרני סומקין כהדא דקקה (ירושלמי, סנהדרין, פ"א, די"ח, ע"ג); ינוקא דסומק דאכתי לא איבלע ביה דמא וכו' (שבת, קלד, ע"א), ונמצא גם שם פרטי: שילא בר סומקי (גיטין, סט, ע"א), בר סמקא (ב"ר, פנ"א), ר' אבא סמוקא (ירוש' ברכות, פ"ט די"ג), כמו השם Rufus אצל הרומאים, וכן לדעת קאהוט הוראת סורחב בל"פ: מים אדומים, והוא שם אמורא: סורחב בר פפא (כתובות, יז, ע"ב), וכן ר' טייפה סמוקה (ירוש' יבמות, פ"ח, ד"ח, ע"ג), מסמוקה נמצא בתרגום עברי: אדמון. — לי נראה, כי השתמשו במלת סומקא, אשר בעצם הוראתה אָדום, גם למושג הצבע הבינוני, לא לבן ולא שחור, או, יותר טוב, לא לבן ולא אדום, אשר בכי שראינו בזה לא היה להם שם מגדיר ומגביל בדיוק את מושג הצבע הזה. ביחוד נתבררה לי דעתי זאת משבת, קיד, ע"א, שמבררת שם הגמרא ואומרת: והאמר להו ר' ינאי לבניו: בני, אל תקברוני לא בכלים לבנים ולא בכלים שחורים: לבנים, שמא לא אזכה ואהיה כחתן בין האבלים, שחורים, שמא אזכה ואהיה כאבל בין החתנים, א"א בכלים האולייריין, הבאים ממדינת הים, אלמא סומקי נינהו? — נמצא מבורר מדבריהם אלה, כי הצבע הבינוני, לא שחור ולא לבן, נקרא בלשונם סומקי. בזה נתישבו לי מקומות אחדים בש"ס, כגון: המנער טליתו בשבת חייב חטאת, ולא אמרן אלא בחדתי, אבל בעתיקי לית לן בה, ולא אמרן אלא באוכמי, אבל בחיורי וסומקי לית לן בה (שבת, קמז, רע"א), והנה הטעם שחייב חטאת באוכמי הוא לפי פירוש רש"י, מפני שהאבק מקלקל מראיתו, ובנערו טליתו מן העפר זהו לבונו, הטעם הזה בעצמו נמצא גם בטלית צבועה אדום, אלא ודאי סומקי שבכאן היא גם־כן צבע בינוני, לא לבן ולא שחור, ולצבע הזה מכוונת הגמרא באמרה (ב"מ, כז) איבע"א כליו בחיורי וסומקי, ופירש רש"י: אין זה סימן, שהרבה כאלה יש, והנה אין הדבר מתקבל על השכל, כי היו שוים אצלם בהלבשה היומית מלבושים אדומים אל מלבושים לבנים, מנהג הלבשה כזה אין אנחנו מוצאים בדברי ימי ההלבשה של עמי הקדם.

1) סֵקֶר בל"ס, בל"ע ובל"פ היא הצביעה בצבע אדום: חוט של סיקרא חוגרו באמצע (מדות, פ"ג, מ"א), והיוצא עשירי, סוקרו בסיקרא (בכורות, פ"ט, מ"ז), אילן שמשיר פירותיו סוקרין בסיקרא, כי היכי דליחזייה אינשי וליבעו רחמי עילוייה (שבת, סז, ע"ב; חולין, כו ע"א). והיא נזכרת ביחד עם דיו: רושמין לפניהם בדיו והן חותמין בסיקרא, בסיקרא והן חותמין בדיו (ירוש' שבת, ספי"ב), בדיו ובסיקרא (ירוש' סוטה, פ"ב, די"ח). מכל המקומות האלה נראה, כי היה מין דיו, שהיו משתמשים בו לרשימה, גם היו מזייפין בו את גוון הבשר, כדי שיהא נראה לקונים כחדש. דמערב סיקרא בציר (תוס' ב"ב, פ"ה; קה"ר, פ' יש

הקודש[1]). מהם נבנו גם שמות הפעולה „סַמֵּק", „סקוֹר" „סָרוק". צבע עור אדם אדום ביותר קראו בשם: גיחוֹר"[2]). לאודם הנעשה כעין האודם של זריחת השמש קראו „הַזְּרִיחַ"[3]); לצבע אדום, הדומה לגוון הוֶרד, בשם „וְרָד", „וַרְדָא"[4]); לגוון הצבע של תולעת השני בכתבי־הקודש קראו בשם „כַּרְמְלִי"[5]), „זהורית"[6]), והיו להם בו גוונים שונים, כמו: „זהורית טובה", „זהורית עמוקה", וציירו את האדמדם שבאדומים: „כזהורית יפה שבִים"[7]). מסימן הצביעה של צבע האדום הנקרא בשם „פוּאָה" בנו את שם־התואר, לאמר:

רעה, ובספרא, ויקרא, פכ"א), ודרשו על משקרות עינים (ישעיה ג, טז) שהיו מסקרות עיניהן בסיקרא (פסדר"כ, קלבן; וי"ר, רפ"ו, — וריש לקיש אמר בקלירא אדומה).

1) בל' רומית הוא נקרא surikum, וכן בל"ס ובל"ע mennig, הנקרא בכתבי־הקודש בשם ששר (עיין לקמן בסממני הצביעה על־דבר טיבו ומלאכתו), מזה: לא כחל ולא סרק (שרק) (סנהדרין, יד, ע"א), והפועל סירקן או כרכמן (כלים, פט"ו, מ"ב).

2) הכושי, הגיחור והלווקן (בכורות, פ"ז, מ"ו), ובגמרא (שם, מה, ע"ב) מפרשים: גיחור, סימקא, כדאמרי אינשי: סומקא גהיא, פי' אדום ביותר, וכן: ראה את הכושי ואת הגיחור אומר: ברוך משנה הבריות (ברכות, נח, ע"ב; ירושלמי שם, פי"ט, די"ג, סע"ב). בארמית גיהר הוא שם אבן טובה: זבלון קלוף של גיהר (שה"ש, ה, יד). לדעת קאהוט מוצאה מל"פ הישנה cuhar.

3) הפגים משיזריחו (שביעית, ד, ז).

4) צבוע כעין ורד וקורין אותו ורד, וכן פי ר"ח: וטווה בשוק וְרָד כנגד פניה (כתובות, עב, ע"ב), צמר הצבוע בצבע לכא וכיו"ב הַגוון האדום קורין ורד. בלשון ארמית צמר אדום קורין לו ורדא: וסימנא כיתונא דורדא דמיתנח בה ריאה (חולין, מו ע"א); ניהדר ליה כלילא דורדא סומקא (ב"מ, פד, ע"א) (בערוך בערך בתולת הורד ובערך ורד), וכן אמרו כי נקרא מנחם בשם ורדימוס, שפניו דומין לורד (שבת, קיח, ע"ב), ואיכא דאמרי (ואררון) על שהיו פניה דומין לורד (סוטה, יב, ע"א).

5) ודומה לכרמלי (תוס' נדה, ספ"ג). השרוני נדון ככרמלי חי (נדה, כא, ע"א). כמו כרמיל בעברית, הוא צבע הקארמאזין.

6) זהורי, זהוריתא (סורית בחלוף חי"ת ב"א), על שָׁנִי מתרגם בכל מקום זהורית, כמו: וקטרת על ידיה זהוריתא (תר"י חוטי זהורי) (תר"א בראשית, לח, כח), זהוריתא (שם, ל), וצבע זהורי (תר"א, שמות, כה, ד; במדבר, יט, ו), לבושין הוו זהוריתא (משלי, לא, כא). כנראה „זהורית" היא תרגום מ„שנה" בערבית בהוראת „הזהיר", אשר ממנה מוצא המלה שני לד"ק (עיין גזניוס־בוהל).

7) זהורית טובה (כלים, כז, יב), זהורית עמוקה (ירושלמי, סוכה, פ"ג, די"ג ע"ד), ואיזה הוא אדמדם שבאדומים, כזהורית יפה שבים (תוס' נגעים, פ"א, מ"ה). המלה „שבים" היא קשה, כי זאת אפשר לאמר רק על תולעת החלזון; בירושלמי, סוכה, ג, ב, נמצא תחת

„מפויה״ [1]). מאדום נבנה, כנראה, השם „דִמְדוּם״ לנשפי יום ולילה בשעה שהאופק מתאדם מהחמה הנוצצת או השוקעת [2]). „אֲדַמְדַם״ הוא צבע נוטה לאדמימות [3]), וכן „אַדְמוּמִית״ (מראה אדמומית, חולין, פז, ע״ב; קיב, ע״א).

בין גווני האודם מנו: כ„קֶרֶן כַּרְכּוּם״, „כְּבָרוּר שבּוֹ״, „כְּמֵימֵי אֲדָמָה מִבִּקְעַת בֵּית כֶּרֶם ומציף מים״; „כמזוג שני חלקים מים ואחד יין מן היין

זאת: „זו זהורית עמוקה״. קרויס משער השערה רחוקה, כי המובן של „שֶׁבַּיָּם״ כאן הוא על המקפה של יורת הצביעה הנקראת ביונית πελάγιον, פירוש „ים״ (שם, 556), אבל באמת הפירוש פשוט, כי כמבואר להלן היה השָׁני גוון אדום ירוק, ויש אשר לגלי הים נגד קרני השמש גוון כזה, ככמו שאומרים גם בב״ב, ד, ע״א בדבר גוון ביהמ״ק של הורדוס, שנבנה באבני כוחלא שישא ומרמרא, אשר על־ידי זה נראה כאדוותא (כגַלי) דימא, וכן נמצאה להם זהורית מוזהבת (סוטה, מט, ע״ב). — זהורית תואר נקבה מהשם זוהר: ולא בזהורית שבין עיניו (שבת, נג, ע״א); והיה לשון של זהורית מלבין (יומא, סט; ירוש׳ שם, פ״ו, דמ״ג, ע״ג); ושני ירכותיו כשני חוטין של זהורית (נדה, כה, ע״ב); לייתי חוטא דזהוריתא דשדתי דומה (גיטין, מט, ע״ב). ונמצא גם בלשון זכר רבים בפס״ר, רפכ״ו: שהיא מקשטה את בנותיה ומלבשתן זהורים. על־דבר הצבע תולעת השני נמצא בפס״ר פ״כ ויהי בשלח: אמר לפניו: רבש״ע, איני יודע רמות ארבעה צבעונים, אמר לו: חזור לפניך (צ״ל לימינך), חזר וראה גדודי מלאכים שלובשים לבוש דומה לים, א״ל זו היא תכלת, א״ל חזור לשמאלך, חזר וראה אנשים לובשים לבוש אדום, א״ל מה אתה רואה? א״ל: אנשים לובשים לבוש אדום, א״ל: היא ארגמן; חזר לאחוריו וראה, שהם לובשים לבושים לא אדום ולא ירוק, א״ל זו היא תולעת השני, (מכאן נראה, כי גוון תולעת השני הוא אדום־ירוק), חזר לפניו וראה לפניו גדודים שהם לבושין לבן, זו היא שש משזר.

1) נתנו בטרקלין אפילו מפויה, אפילו מסויד (תוס׳ תרומה, ספ״ז). לפי השערת קאהוט, כי בב״ב, ס, ע״ב: אין מכַירין ואין מפיחין צ״ל מפיהין, וכן בתוס׳ ב״ב, ספ״ב: לקח בית מפויחת, צ״ל מפויהת.

2) מצוה להתפלל עם דמדומי חמה (ברכות, כט, ע״ב). של בין ערבים עם דמדומי חמה (ירוש׳ פסחים, רפ״ה, דל״א, ע״ג) ובמקומות אחרים. מזה השאל למעמד האדם כשהוא מבולבל, כגון: שִכּור מה שיברך? א״ל: ואכלת ושבעת וברכת, ואפילו מדומדם (ירוש׳, תרומות, פ״א, ד״מ, ע״ד), דהוה מדומדם כל ההיא ליליא (שהש״ר, פ׳ כמעט). שורש המלה אדום־דם. לדעת פליישר בהוספותיו לרי״ל היא מלה ערבית דמדם, והוראתה השפל ודכא לארץ. מזה השאל להשפלת ודכאוי אור השמש בין הערבים, וכן השאל אל רעת האדם הנדהם, הנרדף והיעף.

3) עיין לקמן בסמוך.

השרוני"; „כמֵימֵי תִּלְתָּן", „כְּמֵימֵי בָּשָׂר צָלִי"[1]; כשושנה אדומה[2]). אל צבע האדום מנו גם את ה„דוּדָאִים"[3]), גם את ה„אַחְלָמָה", „הדומה ליין צלול, שאין אדמותו עזה"[4]). „סָסְגוֹן" הוא הצבע „סָגוֹל (דודאים) כהה"[5]). גם „טַיְנוֹן" מיונית[6]), וכן „נרא"[7]).

את צבע הצהוב שבתורה הסבירו לאמר, שמראהו כתבנית זהב[8])

---

1) נדה, פ"ב, משנה ו־ז, ובירושלמי, שם, ספ"ב, ד"נ, ע"ב. קרן הכרכום פירש הרמב"ם במשנה, שם: הזך שבכרכום נגזר מן קרן צור פניו והכרכום הוא גידים כרכומים יכירו אותם הרופאים ויעשו ממנו מרקחות ומי משרתו מראה דם הנוזל. הערוך פירש (בערך בר ב') פי' כרכום דרכו לצמוח ג' שערות בכל שורה והשער האמצעי הוא המובחר והברור. בעיקרי התלמוד מביא: ויש מפרשים קרן כרכום משום בה"ג שהוא שורש עשוי כצורת קרן ושמו בערבי כורכום, דרכו לצמוח ג' שערות ויש בו ברור ושאינו ברור. על־דבר כּרכום עיין להלן שהוא צבע תולדה דירק, אך הקרן שבכרכום הזה צבעו תולדה דאדום. בקעת בית כרם, מקום בארץ כנען, עפרו אדום ישפך עליו מים ויוקש כמראהו, ובתוספתא אמרו מביא אדמה מבקעת בית כרם ומציף עליה מים משערין אותן עכורין ואין משערין אותן צלולין (הרמב"ם בפירושו) כמימי תלתן, פי' כמו שבלוליתא בל' פונית τιτλω Fonkraut.

2) שהש"ר בטנך ערמת חטים

3) במדב"ר, פ"ב: ראובן אבנו אודם ומפה שלו צבועה אדום ומצויירים עליו דודאים. — מאי דודאים לוי אמר סיגלי (סנהדרין, צט, ע"ב). ולכן השתמשתי כאן לצבע זה בשם סָגול (פיאלעט) ע"מ שחור אדום. כמדומה לי שכבר משתמשים בו סופרי ארץ־ישראל בהוראה זו.

4) נפתלי אחלמה וצבע מפה שלו דומה ליין צלול שאין אדמותו עזה (במדב"ר פ"ב). אחלמה בתרגום השבעים ἀμέθυστος, גוונה היא על־פי רוב של צבע סגול־כחול (פיאלעט־בלויא), ואם כן איננו מכוון אל דעת המדרש כאן. לדעת הרד"ק היא הנקראת בערבית אל־חלמה, אשר הנוגע בה באצבעו יראה לעולם חלומות.

5) תרגום תחש (במדבר, ד, ו) ססגונא, ועיין שבת, כח, ע"א, פליישר מוציאה מל"פ, שהוראתה כה הצבע סגול־כהה, והיא מלה מרכבת מן סוסן צבע האיריס ומן גונא. לדעת לוי היא שם חיה מצבע נקוד־אדום (ראטה־געשפרענקלט) בסורית.

6) טיינון לשם צבעו נקרא (ירוש' שבת, פ"ב, ד"ד, ע"ד) ביונית ἰάνθινον ,ιανθον פיאלעט, פיילכענבליטהפארביג, פירוש: עורות תחשים (שמות, כה, ה, ועוד) הוא עורות של צבע סגול (לוי).

7) אודרא דנרא (צ"ז, כח, ע"ב), פירוש, אודרא צבועה בנרא; מיא דנרא (גיטין, יט, ע"ב); לדעת לוי מערבית: אינדיגא אדער וואיד. ר"ח פירש מיא דנרא, מי קלפת רמון (הערוך).

8) תוס' נגעים, פ"א, מ"ב.

ממנו בנו את שם הפעולה; „הַזְהִיב"[1], ומצהוב – „צֵיהוּב", „הַצְהִיב", „מוצהב"[2]. כשרצו לצייר את הגוון של זהב מופז, אמרו: „דומה לאש מוצֶתֶת בגָפְרִית"[3]; של זהב פַּרְוַיִם: „אדום דומה לדמו של פר"[4]. את פעולת הגוון העז שבצהוֹב ושבזהב קראו בשם „צַלְהֵב"[5]. אחד ממיני הירק נקרא בשם „זַרְגוּן", שהוראתו צבע צהוב בערבית[6]. לצייר את האש המתלקחת בתוך הברד (שמות, ט, כד) לקחו לדמיון: כהדא פִּרְטְתָא (קלפה) דרוּמְנָא דחַרְצִינָתָא מִתְחַמְיָה מִלְּגַו"[7].

צבע הארגמן נקרא בפיהם על־פי־רוב בשם „פורפור", והיה הצבע האדום היותר־יקר בימיהם, כמו הזהורית, וגם ממנו נמצא מין טוב ובלתי־טוב[8], והשתמשו במלה היונית „אַלְטִינוֹן" להביע את ההוראה של פורפור

---

1) מאימתי התורין כשרין? משיזהיבו. ומאימתי בני יונה פסולים? משיצהיבו (ספרא, ויקרא, א, יד; חולין, כב, ע"ב)

2) בני יונה... עד שיצהיבו, תחלת הציהוב בזה ובזה (תוס' חולין, פ"א, מס"ו; חולין, כב, ע"א; ספרא, פ"ז, פ"ח), מפני שנחושתן מוצהבת היתה (תמיד לח, ע"א).

3) ירוש', יומא, פ"ד, ה"ד.

4) יומא, מה, ע"א.

5) שער צהב (ויקרא, יג, לב) תר"י (א): שער מצלהב. על כעין נחשת קלל (יחזק', א, ז) כעין נחש מצלהב. על להב חרב (נחום, ג, ג) וצלהוב סייפין, ובמקומות אחרים. כבינוני פועל הוא נמצא במכילתא בשלח פ"ב: בכל יום היה מצולהב כזהב. כנראה היא מלה מרכבת מן צהב ומן להב.

6) זרגון ולפת מה נפיק' מנהון פיטרושילינון (ירוש', כלאים, פ"א, דכ"ז, ע"א); זרגונה ענפיו תופות את רובו (שם, סוכה, פ"ג, דנ"ג, ע"ג). היא מלה ערבית מרכבת מן זר, זהב ומן קון, גון, צבע. עיין לוי ופליישר במלון התלמודי.

7) במדב"ר, פי"ב; שמו"ר, פי"ב.

8) על־דבר צבע הפורפור והחלזון עיין להלן בפרק סממני הצבע עד כמה היו יקרים אז הצבעים האלה נראה מן ההלכה, כי חתיכת בגד שלש (אצבעות) שהשליכוה באשפה טהורה, בגלל שהאשפה בטלה מתורת הבגד, חוץ משל ארגמן וזהורית טובה, שאין האשפה מבטלתה מתורת בגד בגלל חשיבות הצבע (כלים, פ"ז, מי"ב). חלוק שנראה בו נגע מציל את תאמריות שבו אפילו ארגמן (נגעים, פי"א, מ"ו). והיו שוקלים את הארגמן כזהב: חוט מאזנים של זהבים ושל שוקלי ארגמן טוב (כלים, פכ"ט, מ"ד). מן הלשון „ארגמן טוב", „זהורית טובה" משמע, כי כבר היו בימיהם חקויים של ארגמן וזהורית, אשר היו בלתי־טובים.

נקי, צביעה תמימה[1]. המלכים היו חותמים בדיו של פורפור[2].

בצבע הירוק הבדילו צבעים אחדים. — כנראה היה להם ירק השדה כשהוא ברעננותו וברטיבותו לראש ולאב מין הצבע הזה, ומראה הירק כשהוא הולך ונובל ונכמש לתולדותיו. גם היו להם צמחים ופירות אחדים הנבדלים בגווניהם לשמות צבעיו, והשתמשו למטרה זאת גם ביתר המראות הטבעיים.

בין צבעי הירוק נמנו אצלם: „יָרוֹק כְּכַרְתִי״, גם בנו ממנו שם התואר „כַּרְתָן״, „כַּרְתִינוֹן״[3]. לסרבל הצבוע בצבע הזה קראו: „סַרְבְּלָא דְכַרְתִי״[4]. „ירוק כְּכַרְכּוֹם״, ממנו בנו את שם הפעולה: כִּרְכֵּם[5], „ירוק

---

1) בקה״ר, א, ט, בִּפסקא מה שהיה: צורות תחשים... ר׳ יהודה אומר אלסינון, ביונית: עסטינון ἀληϑινόν, פורפור אדום, פורפור נקי, צביצה תמימה.

2) ר׳ אבהו בשם ר׳ אלעזר אמר: כל צדיק וצדיק שאומות העולם הורגין, כביכול הקב״ה כותבו בפורפוריא שלו, שנאמר ידין בגוים מלא גויות (מדרש שו״ט, ט, יג). לדעת פרלס במיסצלן ירחון, גרץ, שנת 1877, 375, זה הוא דיו מצבע פורפור, שבו היו חותמים מלכי ביצנץ, ולהדיוט נאסר תשמישו, והיה נשמר שמירה מיוחדת. הן אמנם חדוד יפה הוא, אבל כאן יותר טוב לגרוס כדעת רש״ב בפופירא ולפרש פשוט, כי כתב את הריגת כל צדיק לזכרון בעלה ובלוח הפפירוס שלו, כאשר נאמר אח״כ: מיד הביא הקב״ה פורפוריא (צ״ל גם־כן פופירא) שלו ודן אותם.

3) והירוק בכרתי (סוכה, לד, ע״ב); משיכיר בין תכלת לכרתי (ברכות, א, ה). ובירוש׳, שם, פ״ג, ח״ו: ר׳ זעירי בעי קומי ר׳ אימי כהן כרתינון או דדמי להן כרתינון: פי׳ ירוק ככרתי ממש או דומה לכרתי, אבל לא צבעו ממש.

4) רבא ורנב״י הוו יתבי הוה חליף ואזיל ר״נ בר יעקב דיתיב בגוהרקא דדהבא ופריס עליה סרבלא דכרתי (גיטין, לא, ע״ב). רש״י מפרש צבע תכלת דומה לכרתי, כלומר, צבע פורפור מגוון כרתי.

5) זורעין כורכמין בכרם (ירוש׳, מעשרות, ספ״ה); והיתה חביבה עליו כשדה מלאת כרכום (ירוש׳, סנהדרין, פ״ב, ד״ה, רע״ג, ובירושלמי, ב״ב, פ״ה, דט״ו); מת מצוה קונה מקומו ארבע אמות אפילו שדה מלאה כורכמין (ירושלמי, נזיר, פ״ז, דנ״ו, ע״ב); שדה שהיתה מלאה כורכמין (ירושלמי, ברכות, ב, ט); אפילו שדה מלאה כרכום (ירושלמי, ב״ב, פ״ב, פ״ה, ה״א). נראה מזה כי הכרכום היה זרע יקר מאד בימיהם. בל״י ורומא κρόκος, krokus, korkum, זאפראן. הצביעה בצ׳עו נקראת כַּרְכֵּם: סירָקן או כַּרְכְּמָן (כלים, טו, טו, ב), מזה המליצה בתלמוד: „נתכרכמו פניו״, לאמר, נהפכו למראה ירוק ככרכום. המשובח שבכרכום נקרא „כּוּרכמא דרישקא״ (שבת, קי, ספ״א; ב״מ, קז, ע״ב), יכן דרשו: קרן הפוך (איוב, בב), ככורכמא דרישקא במיניה, שנאמר (ירמיה, מד) כי תקרעי בפוך (ב״ב, מו, ע״ב), רישקא לדעת לוי מסורית למין נרד או וֶרֶד, לדעת קאהוס מלשון צנד rukbsb;

כְּאֶתְרוֹג״[1]); גם ממנו בנו את שם הפעולה, „הַתְרֵג״[2]); „ירוק כשעוה״[3]); „כמוֹריקא״[4]); „כַּחֲרִיעַ״[5]); „כחַרְדָּל״[6]) („עֲלֵה־תְרָדִין״[7]); ככישות וכביצה[8]); וכן „כַּרְפַּסִינוֹן״ על שם גַּוָּן הכרפס[9]); „זַעְפְּרָנָא״, לצבע הירוק הנודע בשמו זה.

פירוש: זרת, וממנה בל״פ החדשה rakhsma, לאמר, כרכום מזהיר ומבהיק, וכן הפירוש של „קרן כרכום״ (נדה, יט, ע״א, ובירושלמי שם, ספ״ב), וכן נמצא מפורש בתר״י בויקרא, טו, יט: מוֹריקָהֵי כגון זְפַרַנָא, והיינו הנקרא curcuma או געלבוואורצעל, כמבואר להלן; לפי זה הוא הצבע הנקרא באשכנזית געלב וממנו ממציאים הכעלים: כַּרְכֵּם, הִתְכַּרְכֵּם (ורק לחנם בחרו הסופרים העברים החדשים להוראה זו במלה כתם, שהוראתה בעברית מיוחדת לְכֶתֶם); לצבע הזה קראו גם „ירוק״, כגון: היתה מַאְדֶּמֶת עושין אותה ירוקה (במדב״ר, ט); סילון החוזר מביא את האדם לידי ירקון (ברכות, כה, ע״א), מי שאחזו ירקון (יומא, פד, ע״א)— היא המחלה געלבזוכט; מזה שִׁדָּפוֹן ויֵרָקוֹן (דבהי״ב, ו, כח), פירוש, כמישת התבואה שמתכרכמת, וכן: בִּרְקָא יחידאה וברקא חיורא וברקא ירוקתא (ברכות, נט, ע״א), ירוקתא הוא כעין צבע הכרכום (געלב), פירוש, בָּרָק אשר מראה אשו כרכום.

1) נדה, יט, ע״ב.

2) אַתְרִיגוּ לְפַחְמִין (עירובין, נג, ע״ב) — העלו את שלהבתם לצבע האתרוג (אָראַנג׳).

3) ירוק כשעוה (ירושלמי, סוכה, פ״ג, נג, ע״ד).

4) הני מוֹריקאי (ע״ז, כב, ע״א), לאמר, זורעי גנות כרכום, התרגום של כרכום בלשון ארמית; ככושיתא וכמוריקא (חולין, מז, ע״ב); מוריקא דחלתא (גיטין, ע, ע״א, ובירושלמי, כלאים, ב, ו).

5) אין סומכין לשדות תבואה חרדל וחריע (כלאים, ב, ח)—ווילדער זאפראן; בירושלמי, שם, ב, ח, מפרשין: מהו חריע? מוריקא, ובעוקצים, ג, ה, ונדה, נא, ע״ב, והוא הצבע הירוק ביותר, ועיין לקמן בפרק סממני הצביעה.

6) בלַ״ע פ׳ וס׳ הוראת הרדלא, באשכנזית זענף, זענפקארן, מצויה הרבה בש״ס, — בב״ר צח: ולבן שנים מחלב... (בראשית, מט, יב) עמד אחד עם חברו בדרום אמר לו: יין חרדלי שתית, יין הוא, ואם יין גורדלי שתית, יין רע שתית, וכן בשבת, סב, ע״ב, וסג, ע״א. כנראה נקרא יין חרדלי על שם צבעו.

7) מה גוון טליתך? אמר להו: כתְרָדִין עלי אדמה (עירובין, נג, ע״ב), הוא הצבע מאנגאָלד.

8) האי רֵיאָה דדמיא ככישותא וכמוריקא וכגוון ביעתא — טרפה (חולין, מז, ע״ב), כישותא — האָפּפען בל״א.

9) במדרש מג״א: חור כרפס ותכלת (מג״א, א, ו) תרגם עקילוס: איירינין, קרפסינון... יקינטינון. לדעת לוי ויתר חוקרי הלשון „כרפס״ שבכאן הוא צמר־גפן (עיין לעיל בפרק צמר־גפן), ואיירינין שלפניו הוא צמר; אבל יקינטינון שלאחריו הלא בודאי הוא צבע, וכן כרפס הוא בודאי צבע הדומה לכרפס (פעטערזיליע), וכן דעת שיינהאַק.

גם ביתר השפות [1]; לצבע „כַּרְכּוּם־חִוָּר" קראו: „אָגְרוֹן" [2]. את צבע הירקרק שבירוקין ציירו לאמר: „כְּשַׁעֲוָה" ו„כשוֹשַׁנַּת הַכַּרְמֶל" (הקורמיל בתוספתא); „ככנפי טווס" (וכחוץ של דקל, בתוס') [3]; את צבע האויר קראו בשם „ירוק", לאמר, תֹּהו: קו ירוק שמקיף את כל העולם כולו, שממנו יוצא חשך [4].

ו. הַתְּכֵלֶת. אולם הצבע היותר יקר להם היה של התכלת בגלל שמושו הדתי [5]; את חשיבות גוון הצבע הזה ביארו: בשביל שהתכלת דומה לים והים דומה לעשבים ועשבים דומים לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד והכסא דומה לספיר [6], לאמר, בגלל שבגוון הזה מצטלמים מראות טבע

---

1) תר"י לויקרא, טו, יט: מוריקהי כגון זעפרנא, וכן הוא נקרא בפ' ובע', וכן באיטלקית zafferanio; לבגד של צבע זעפרן היה תפקיד נכבד בחגיגות האליליות ביון (עיין ווייס, שם, ח"א, 695, ועוד).

2) נתכוין לתרום כרי חטים... שחמתית ונמצאת אָגרון (ירושלמי נזיר, ה, ג) ובירוש', תרומות, ב, ד ובמע"ש, ד, ה: אפילו מאגרון על שמתית ומן שמתית על אגרון, ובב"ר, צא: מור אגורין; אבל ישראל צדיקים הם, כולם חטים אגודיהם (במדב"ר, פ"ד), עיין לוי בשם המעריך, כי צ"ל חטים אגורי הם, פי' חטים מצבע לבן המשובח. — אָגרון היא לדעת לוי המלה היונית ἀργόν: לבן בהיר, אך יותר נכונה דעת קאהוט, כי היא המלה היונית ὤχρον, שהוראתה היא: גוון חוור, חוור כרכום (בלאססגעלב). ההוראה הזאת היא היותר נכונה לפי כוונת הפשט בכל המקומות האלה; וכן מה שנמצא בכלים (יז, ח): זית שאמרו לא גדול ולא קטן, אלא בינוני, זה „אגורי", הפירוש גם־כן חוור־כרכם; פירוש הגמרא: ששמנו אגור בתוכו (ברכות, לט, ע"א; ירושלמי, בכורים, פ"א, סג, ע"ד: שהוא אוגר שמנו לתוכו), הוא לדעת לוי רק מנטיתם לגייר את המלים הזרות. ויש להעיר, כי באשורית נקראת הלְבֵנה השרופה בשם „אַגֻּרִי", והיינו גם־כן הגוון חוור־כרכם או לבן־אדום. ולא עמדו על זה קאהוט ולוי.

3) ירושלמי, סוכה, ג, ו; תוספתא נגעים, א, ה. כרמל הוא ההר הידוע בגליל; טווס הוא העוף „פפוי", הנודע בכנפיו היפות בגוון הירוק.

4) חגיגה, יב, ע"א.

5) על־דבר צבע התכלת בפרטות עיין בפרק הבא.

6) ירושלמי ברכות, א, ה; מנחות, מג, ע"ב. על־דבר יתר המקורים עיין להלן. מכאן אומר הרמב"ם ביה"ח, הלכות ציצית, ב, א: תכלת האמורה בתורה בכל מקום הוא הצמר הצבוע כפתוך שבכחול, וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של הרקיע, וכן אומר הראב"ע בפירושו לשמות, כה, ד: ואנו נסמוך על חז"ל, שהוא ירוק והוא צמר, וכן רש"י, שם: צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק; כוונתם: תכלת ירוק בהירה, ולפיכך אמרו בברכות, א, ב: מאימתי קורין את שמע בשחרית? משיכיר בין תכלת ללבן, ורבי אליעזר אומר: בין תכלת לכרתי, לאמר, כאשר כבר האיר הבקר עד שיש אפשרות להבדיל בין תכלת־ירוקה ובין ירוק נקי. דברי יתר חכמי ישראל וחכמי העמים הקדומים בדבר גוון התכלת עיין להלן. ויש להעיר,

נכבדים ונהדרים, וגם מעורר הגוון הזה של אין־סוף ההויה כולה את נפש האדם לרעיון האין־סוף של הסבה הראשונה; בגלל זאת אמרו כנראה: כל מיני צבעונין יפין לחלום, חוץ מן התכלת [1], לפי שהוא סמל הרוחניות של חיי העוה״ב שאחרי המות [2]. את גוון התכלת הוציאו על־ידי חלזון וקלא־אילן [3]. — כמו שראינו למעלה, נמנה צבע התכלת הכהה או „הכָּחוֹל״ בין גווני השחור, בגלל שלא היו להם עוד כל קוי הצבע הזה וצלליו עד השחור, כמו שיש לנו היום. גם נמצא נזכר אצלם תכלת־שחור שלעיני האדם בשם „זָמוּר״ [4]. בין הצבעים אשר בין הירוק ובין התכלת נזכרים: „הטַרְקְיָא״ [5] „האֲיֶרינוֹן״ [6]; ה„כְּרוּם־יַם״ [7]; ה„דַיקִינְתִּין״ [8];

כי גוון התכלת היה לדברי איזיביוס סמל הרוחניות גם אצל העמים הקדומים עובדי־האלילים ונחשב אצלם לצבע האֵלים, ביחוד של יוּנוֹנָה אלילת השמים. הציירים ציירו את האלים בלבושי תכלת, כמו שנראה גם מירמיה, י, ט.

1) ברכות, נז, ע״ב.

2) פירוש רש״י כאן דחוק מאד.

3) עיין להלן.

4) מל״ס זְמָרָא, בב״ר פפ״ה: רב אבדימוֹס ב״ר יוסי הויין עינוהי זמוֹרָן ודמיין לאמיה. זמורן הוא קבוץ נקבה מהנפרד זמורא: תכלת־שחורה (עיין לוי קאהוט).

5) תרגום שמות, כח, יט; לב, יב: טַרְקְיָא, הקבוץ טְרָקִין בתר״י שמות, לט, יב; במדבר, ב, יח. בב״ר יב: הזקים (השחקים) כראי מוצק (איוב, לז, יח), נראים כמין תרקיע (תרקיא), היא האבן הטובה Turkis ממראה כחול או ירק־התפוח, וכן נקרא הצבע על שמה.

6) אֲיֶרינוֹן תרג׳ אסתר, א, ו, וכן במדרש מג״א: חור כרפס ותכלת (א, ו) תרג׳ עקילס: אירינון, קרפסינון... בל״י ורומי ἀέρινον, aerinus, תכלת הרקיע, אבל אמת הוא תרגום השבעים, ח, טו (עיין קאהוט ולעהנווערטער של קרויס).

7) תרגום תרשיש ושהם (שמות, כח, כ; שם, לט, יג; במדבר, ב, כה; יחזקאל, כח, יג): כרום ימא ובורלא, ובתרגום מג״א, ח, טו: לבוש מינקא דכרום ימא, פירוש, של צבע־ים, וכן תרג׳ הע׳ תרשיש (שמות, כח, כ; לט, יא) ועקילס (יחזקאל, א, טז, יט), עיין פירשט שהביא מלשון סאנסקריט תַרִישַׁא, פי׳ ים, והוא תואר לאבן טובה הנקראת כְּרִיסוֹליט (עה״ש). — הגוון כריסוליט של הים נמצא על הרוב מגובש, והוא של גוון ירוק־תוור.

8) דיקנתין, פי׳ אבן טובה ידועה של גוון ירוק או תכלת, בל״י ורומי׳ ὑάκινθος, hyacintus, וכן בל״פ; אבן טובה של גוון ירוק היאַקִינְטָה נמצא נזכר בשמו״ר, לח: לוי דיקנתין (הדלי״ת במקום ה״א בראש). ובב״ר, סוף פרק עט: אלו חוליות ודייקניתא, שדרכן להנתן בנזמים, ובירוש׳ שבת, פ״ב, ד״ד, ע״ד: ועורות תחשים (שמות, כה, ה), ר׳ יהודה אומר: טינון (צ״ל יקינטינון), ובמדרש מג״א, א, טז, חור כרפס ותכלת, תרג׳ עקילס: איירינון, כרפסינון ויקינטינון (עה״ש). — אצל היונים נקרא היאקינתין אבן טובה מצבע סגול־תכלת, אצלנו

ה. „גְּלַקְטִינוֹן" 1) (גלקינון).

ז. ציוני צבע שונים: צבע מרכב מגוונים אחדים קראו בשם „פָּתוֹךְ" 2), לאמר, מעורבב, וציירו במראות הנגעים: הפתוך שבשלג, כיין המזוג בשלג; הפתוך שבסיד, כדם המזוג בחָלָב; ר' עקיבא אומר: אדמדם שבזה ושבזה כיין המזוג במים 3), — מכאן נראה, כי השתמשו ב„אדמדם" בהכפלה להקטנה וכן ב„ירקרק" 4). — „פְּצִיחַ" בסורית ובארמית הוא, כנראה, כמו

נקרא בשם הזה בדולח מצבע כרכום נוטה לאדמומית, ומזה גם בבמדב"ר, ב.

1) בקה"ר בפרשת מה שהיה בפירוש תחש נמצא: גלקטינון. לדעת לוי היא מלה יונית γλαυκίνον, כחלחל, כחול־השמים, אבל יותר טוב לגרוס: גלאקסינון, עור החיה צָבָעל, כמבואר לעיל בפ"א.

2) בל"ס ערבוב, בלילה. תרג' בלול (שמות, כט, כג); בלולה (ויקרא, ב, ה): פָּתוּךְ, מזה בב"ר, פ"י: נטל הקב"ה שתי פקעיות אחד של אש ואחד של שלג ופתכן זה בזה.

3) נגעים, א, ב. ועיין שבועות, ה, ע"ב ו, ע"א בדבר מדרגות הפתוך שבצבעים.

4) כמו שמשמע מדברי ר"ע אלה: אדמדם שבזה ושבזה כיין המזוג במים, והיינו גוון הנוטה לאדמומית ולא אָדום לגמרי, וכן נראה מספרא, תזריע, רפי"א: נגע לבן אדמדם (ויקרא יג, ע"ב), מלמד שהיא מטמאה בפתוך; אולם מתוספתא, א, ה: ירקרק שבירוקין, אדמדם שבאדמדם כשעוה וכששונת קורמיל, סומכס אומר ככנף טואס וכחוץ של דקל, הירוקים מאד, וכן מספרא, תזריע, פי"ב, ומצורע, פ' ו, משמע להיפך, באמרם: יכול כל מראה ירוק? ת"ל: ירקרק, ירוק שבירוקים וכן אדמדם, אדום שבאדומים, וכן בנגעים, יא, יד: ירקרק שבירוקים, ועיין ביהח"ז, הלכות טומאת צרעת, פי"ב, ה"א, ובהשגת הראב"ד שם, ועיין במלונו התלמודי של לוי בהוספות פליישר, ח"א, עמוד 273, המסכים לגזניוס, כי „אדמדם, שחרחר", כמו „בצלצול", הוא להקטנה, ועיי"ש, ח"ב, עמוד 264, המביא כנגד זה אותן הראיות שהבאנו, כי ההכפלה היא סימן הגדלה, ועיי"ש בהוספותיו של פליישר, עמוד 477, תשובתו של פרופ. נלדקה, המסכים גם־כן עם לוי, כי אצל האחרונים השתמשה ההכפלה להפלגה, ביחוד מכרעת אצלו הראיה ממאמרם: אסתר ירקרקת היתה (מגילה, טו, ע"א), אם כי משם אין כל ראיה; הוא אינו מוצא כל הכרע בזה מהשפה הסורית, אם גם נמצאת בה „חֲוַרְוָרָא" למחלת עינים (שטאאר) וכן „שלמלם", בהוראת שלם לגמרי, וכן „שְׁרַקְרַק" למין צפור מן „שרק", חַלֵּל, גם „פְרַחְרוּחְתָא" לניצוצות מן „פרח". אבל מכל אלה אין ללמוד הרבה. אולם, כנראה, כבר היתה בימי המשנה מחלוקת בדבר הוראת הכפולים בצבע, אם כי באמת כמעט בכל המקומות שבספרות התלמודית והמדרשים, כמו בכה"ק, שִׁמשה ההכפלה להקטנה, כמו שהרבה ר"ז יעבץ להביא ראיות לזה במאספו „הארץ", ח"ב, 90—93, וח"ג, 169, ו„מירושלים", ח"ב, 25; וכן היתה בזה מחלוקת, לפי דברי לוי (שם, ח"ב, עמוד 578), גם בין ראשוני המפרשים: ר' סעדיה גאון בתרגומו הערבי לויקרא, יג, יד, מפרש אדמדם, ירקרק לחזק מאד ודונש בן לברט חולק עליו בתשובותיו, 35 §, עמוד יא (הוצאת שְׁרֶטֶר), והוא מחליט, כי ההכפלה היא סימן הקטנה, והוא מביא ראיה מִלְּבָנָה

„פתך" במשנה [1]). הרכבה של צבעים וציורים נקרא בשם „צבעוני" [2]). יש אומרים, כי „פגיין" הוא חלוף צבעים [3]). את הסגולה להשתנות לפי כל חפץ וחפץ לגוונים שונים קראו, כנראה, כבר אז, כמו היום, על שם החיה „כמַלְנִית", אשר גוון עורה הולך ומשתנה לפי גוון הקרקע, שהיא רוחשת עליו, ואמרו: כיון שנצרך אדם לבריות פניו משתנות כּכְּרוּם (כמלנית, זקִיתָא), לפי חפץ הבריות שהוא נצרך להם [4]).

אדמדמת (ויקרא, יג, כד), לאמר, לא לבן כל צרכו, כמו שסיים הפסוק שם: או לבנה, וכן שם, פסוק, מב, מג, לבנה אדמדמת, וכן בשה"ש, א, א: אל תראוני שאני שחרחרת ששזפתני השמש, פירוש, מראה הלבן שלי לא נשתנה בעיקרו ורק נתאדם מקרני השמש, כי לשחור חזק היתה אומרת: שחורה משחור, כמו אדומים כדם (מל"ב, ג, כב); גם אין להקשות משחורה אני ונאוה (שה"ש, א, ה), כי שם היא מתהללת בשערותיה השחורות מאד, גם הראב"ע, המגין בכל פעם על רבי סעדיה גאון מפני השגותיו של דונש, מסכים כאן לדעתו בשפת יתר, § לג, עמוד יג (הוצאת ליפמאן), ורק אינו מסכים לפירושו על שחורה אני ונאוה.

1) סוסים ברודים (זכריה, ו, ג) מתרגמין סוסין פציחין. כנראה, היינו פתך בחלוף צדי"ק בתי"ו וכ"ף בחי"ת, שהן דומות בהברתן בשפות השמיות. לדעת הר"י פרלס, שם, 225, היא כמו „פיסכיא", בסורית, „פיסח" בפרסית: מנוקד.

2) הצבוע הזה מטפה של לובן הוא, ויש לו שס"ה מיני צבעונין (ב"ר, ז). שלל צבעים (שופטים, ה, ל) מתורגם: ציורי צבעונין, וכן המלבישכן שני עם עדנים (ש"ב, א, כד): לבושי צבעונין (ועיין להלן בח"ב בדבר הלבשת האשה בארוכה).

3) כל סוסוון פגיין (שהש"ר, פ' לסוסתי), פי' במ"ע: מחולפים משונים זה אחר זה, וריחו לא נמר (ירמיה, מח, יא) תרג' לא פג; אבל בעל „יפה קול" מגיה שם „סגיון", ובאמת הגירסא בכ"י מינכן היא סגיאן (עיין קאהוט ועיין הר"י פרלס, שם 359).

4) ברכות, ו, צ"ב. בהיותי בירושלים בשנת תר"ס ראיתי בראשונה את הכְּמַלְנִית (כמיליון, זקיתא), שרץ רוחש על הארץ, אשר נתהפך גוונו בגוון המצע שהציעו תחתיו, ומצאתי אותו מתאים אל הכרום של המשל הזה בתלמוד, כי כיון שנצרך אדם לבריות הוא מסתלק בעל־כרחו מרצונו החפשי ודעותיו הפרטיות, והבריות נעשות מצע להן. בימי ר' דימי לא ידעו, כנראה, כבר את מהותו וטיבו, ולכן בשאלם מאי כרום? כי אתא ר' דימי אמר: עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו, וכיון שחמה זורחת מתהפך לכמה גוונים (שם, שם); אבל איזה דמיון יש בין האדם הנצרך לבריות ובין העוף הזה, המתהפך לכמה גוונים רק כשהחמה זורחת עליו? אבל בכמיליון דבריהם כפתור ופרח, וכבר נתקבל בכל השפות האירופיות לאמר על איש משנה גווניו ודעותיו, כי הוא כמיליון, גם בנו ממנו פעל. אף בעברית אפשר לאמר: כֵּרֵם על העושה מעשה כמיליון. ונודע לקדמונינו בשם חיה, כמו שנמצא בשו"ט, מזמור צח, סימן גא: ישלח בם ערוב, מין חיה הוא ושמו פנתרין, ויש אומרים כמלינית, ונקרא גם בשם זקיתא

מן כהה שבמקרא בנו את השם: כֵּהָיוֹן[1]). הַקו הכהה ביותר שבגוון הצבע האחד לעומת השני קראו: „דִיהָה", והשתמשו בפעל שלו, לאמר: „דָהה", „אַדִיהַ", וגם בדרך ההפרזה, לאמר: „דִיהָה דְדִיהָה"[2]). בפעל „פַּכֵּהַ" השתמשו להוראת „הָפֵג והחליש את גוון הצבע"[3]). וכן בנו את הפעל מהשם גַוָן, לאמר, „לגַוֵן[4]). להפלגת הרבוי של מיני הצבעים והגוונין אמרו „שס"ה מיני צבעונין, שס"ה גוונין"[5]). את השם „ססגונא" של החיה אשר עורה מנומר וצבוע בגוון סגול־כהה דרשו, ששש בגוונים הרבה[6]). „הֲזַר־גַוְנָא" הוראתו בפרסית אלף צבעים, כשאמר שבור מלכא לשמואל: אמריתו משית

(סנהדרין, קח, ע"ב), ובזוהר פ' יתרו נקראה זקיטא, אחרי כי לפי אמונת הקדמונים נבראה החיה הזאת מן הרוח (רי"ל וקאהוט).

1) חזר לכֵהָיון טהור (תוספתא, נגעים, פ"ה).

2) אלא של שלג עזה ושל סיד דיהה ממנה (נגעים, פ"א, מ"ב). תניא נמי הכי: שחור כחרת, עמוק מכאן — טמא; דיהה, אפילו ככחול, טהור (נדה, יט, ע"א), אמר ר' יהודה אמר שמואל: כקיר, כדיו, כענב, טמאה, וזוהי ששנינו: עמוק מכאן טמאה, א"ר אלעזר: כזית, כזפת וכעורב טהור, וזוהי ששנינו: דיהה מכן טהור (שם, כ, ע"א); אלא מאי אהני שעוריה דרבנן? — לאפוקי דיהה דדיהה (שם, שם)—דיהה דדיהה, שנדחה ממראיתו יותר מדאי (רש"י). שכבת זרע דיהה מן האור (גיטין, נז, ע"א). מורשה לשון דיהה (ירושלמי, ב"ב, פ"ח, ד"ו, ע"א). דיה פי' „פחות מן־ (ירמיה, יד, ט: למה תהיה כאיש נדהם) (רה"ג); וביאור דיהה עכור מעט הבהירות (רמב"ם). קאהוט מוציאה מל"פ וע' לשחור, אבל כאן הלא נמצאת דיהה גם אצל יתר הצבעים, יותר טובה דעת רי"ל, כי מקורה ערבית והיא משמשת שם לחלוש ולחולה, כאשר נמצא: ענבים ד־הות (ירושלמי, תרומות, פ"י, דמ"ב, רע"ב, בתוס' נמצא במקומו: ענבים רכות (תוס' תרומות, ספ"ג); אבל גם טובה מזו דעת רה"ג, כי מקורה עברית, שהוא שורש נדהם, כפירוש הנכון של רש"י והרמב"ם לדיהה, שהוא הנקרא מאטט בל"א, ונמצא ממנו גם הפעל: אדיהו ליה (נדה, כ, ע"א), אדהיתיה (ירושלמי, נדה, פ"ב, ד"י, ע"א).

3) האי טמא ומפכח הוא דקא מפכח (נדה, כ, ע"ב), מפכח, מראה אדמימות עוברת (רש"י).

4) ונותנין ביצה במסננת, תני יעקב קרחה, לפי שאין עושין אותה אלא לגוון (שבת, קמ, ע"א).

5) בוא וראה טווס הזה שס"ה גוונין יש בו והוא נוצר מטפה אחת של לובן, הוי אין צור כאלהינו, אין צייר כאלהינו (ילקוט שמעוני, תזריע, י"ב, סימן תקמ"ז). הצבוע הזה מטפה של לובן הוא, ויש לו שס"ה מיני צבעונין (ב"ר ז). כנראה זהו המאמר בילקוט, ובמדרש תקן אחד הסופרים והעתיק את הטווס לעברית וקראו צבוע.

6) שבת, כח, ע"א.

על חמרא אתי, אישדר ליה סוסיא ברקא דאית לי, אמר ליה: מי אית לך כאר (חמור) „הזר גוונא", לאמר, חמור בעל אלף גוונים [1].

וכן השתמשו במלות עכור וצלול בצבע ובפעלים: הצל, העכיר [2]. ובמלת „זַהֲרוֹרָא" להבהקת הצבע היפה והחדש. — ומעסיק מאד הדמיון אשר המה נותנים ליפיו של ר' יוחנן, אשר היה מעין הזהרורים אשר תפיץ כוס של כסף, בצאתה מתחת ידי המצרף, מלאה גרעיני רמון אדומים, וזר ורד עוטר את פיה, העומדת בין השמש ובין הצל [3]. המראה של „אִידְוָתא דְיַמָא" (גלי הים) היה בעיניהם מהיותר יפים, אשר אליו נדמה מראה בית־המקדש השני [4].

הצביעה העזה וכן הלכלוך נקרא בפיהם בשם „תַּוֵּס" [5]. וכן השתמשו במלה „אברוסי" היונית ליפה ביותר, מזהיר [6].

ח. הצריפה וסממניה [7] במשנה ובתלמוד

בימי התלמוד כבר היו להם סממני צריפה מיוחדים, אשר מטרתם

---

1) סנהדרין, צח, ע"א כגי' הערוך. בנוסחאתנו בשבוש: כר חיור גווני, ועיין לוי ועה"ש, והוא פירוש פרלס, כי הוא מבטא פרסי שלם כאַר, פי' חמור, הַזַר הוא אלף, פי' אלף גווני צבע. כנראה הֶתֶל שבור מלכא בהגדת ישראל, כי משיחו יבוא על חמור, ואמר לשמואל, כי ישלח למשיחו סוס ברקא, פי' סוס בעל צבע בָּרָק (שימּמעל־פפערד), השיב לו שמואל: האם יש לך חמור בעל אלף גוונים, לאמר, המשיח יבוא לאחד את כל הכחות ואת כל הדעות בבני־אדם ולעשות שלום בעולם, אם־כן גדול מאד הפלא בו מאשר ירכב על סוס ברקאי.

2) כי היכי דליציל צבעיה (שבת, עה, ע"ב), ומשערין אותן עכורין ואין משערין אותן צלולין, צללו לא יחזור ויעכרם (תוספתא, נדה, ספ"ג).

3) בַ"מ, פ"ד, ע"א.

4) ב"ב, ד, ע"א.

5) הצביעה העזה וכן הלכלוך נקראו בפיהם בשם תווס: צובע במאי ניחא ליה דליתווס בית השחיטה דמא, כי היכי דליחזוהו אינשי וליתו ליזבנו מיניה (שבת, עה, ע"ב); דמיטווס בלישא (ב"ק, יח, ע"ב), כגי' הערוך; איתווס מאניה טינא (שבת, קכד, ע"ב); והא קא מיתווסי מנייהו (פסחים, סה, ע"ב); מיתווסן אסקופתא (יומא, נג, ע"א). לדעת רי"ל מערבית — ללכלך, לעשות כתם, ונמצא רק בהתפעל. אפשר כי מקורו טווס, ונקראת כל צביעה חזקה על שם הצבעים העזים של העוף הזה.

6) לא אגורי שמו אלא אברוסי (גי' הערוך: אברוסי; כ"י מינכן: אברוטי) שמו (ברכות, נט, ע"א), ביונית ἁβρός יפה, מזהיר (לוי). לדעתי מזה אִיבְּרִיתָא דזיהרא (ירושלמי, ר"ה, פ"ב, נז, ע"ד), איבריתא היינו אברוס. עיין לוי, שמוציאה מן ברי בתוספת א'.

7) סַמְנָא, סַמְמָנָא, וכן: סַם, סַמָּא, הוראתן: אָבָק, יסוד צבע. משוח בששר (ירמיה, כב,

היתה להכשיר את הנימים, כדי שיקלטו את הצבע[1]. מרחץ הצריפה נקרא בשם זומא או זומן של צבעים[2]. בין סממני הצריפה נזכרים מיא דחיזרא או מיא של סובים[3], וכנראה גם המורסן[4];

יד) מתרגמין: מצייר בסממנין; חקקים בששר (יחזקאל, כג יד): מציירין בסממנא. הוראתה גם סם רפואה: תרג׳ הרביתי רפאות (ירמיה, מו, יא) איסגית סממנין, ובהבלעת מי״ם אחת: תר״א לברא׳, מט, כ: בושמין ועקרי סַמָּנִין, וכן בהרבה מקומות בתלמוד ובמדרש, כאשר נראה מן המאמרים המובאים בפרקינו אלה, וכן במשקל: סם, סמים; שָׁמַיִם: מה סמים הללו מהן ירוקין ומהן אדומים, מהם שחורים, מהם לבנים, כך שמים (דורשים כאלו כתוב סָמַיִם) פעמים ירוקין... (ב״ר, ספ״ד); בהוראת אבק: שאין המים האלו דומים אלא לסם יבש, שהוא נתון על־גבי בשר חי (ירושלמי, סוטה, פ״א, ה״ד; בבלי, שם, כ, ע״ב).

1) רש״י מיטיב מאד לפרש את הגמרא: מייתינן דם חלזון וסממנין ורמינן להו ביורה (מנחות, מב, ע״ב), וסממנים, דרך הצובעים לשרות בגדים בצריף שקורין בייצ״א (עיין לקמן), לאמר, צבע החלזון היה ממיני הצבעים, שאינם נקלטים בגוף החומר הנצבע אלא אחרי שהוכשר אל זה על־ידי הצריפה בסממנים מיוחדים למטרה זו, וכנראה מלשון הגמרא נעשו שתי הפעולות, הצריפה והצביעה, ביחד, כאשר בארנו לעיל. גם הרמב״ם אומר בה׳ צצית, י״א: ומרתיחין אותו באהלא וכיוצא בו, כדרך שהצובעין עושין, כדי שיקלוט את העין. בדבר אהלא עיין להלן.

2) בין הדברים, שעוברים עליהם בפסח בבל יראה, נמנה במשנה גם זומן של צבעין (פסחים, פ״ג, מ״א), ומפרשים בבבלי (שם, מב, ע״א): הכא תרגומא מיא דחיזרא (פי׳ מים של סובים), לפי גירסת הערוך ולפי נוסחאתנו: דחיורא, דצִבעי בהו לַכָּא. בירושלמי (שם, רפ״ג, דכ״ס, ע״ד), מפרשין: דו יהב בגויה קוצם בגין דיקלוט ציבעא, לאמר, סימן צריפה המכשיר את הנים לקלוט את הצבע. זֵימָא, זוֹמָא היא מלה סורית ויונית: Ζύμη, Ζωμός, הוראתה צריפה לצביעת הצמר. קוצם הוראתה בל״ע (לדברי קאהוט) חטה מבושלת במים, ואין לערבב את קוֹצָם זה עם קוצה (כדעת לוי וקאהוט בערך קצה), כי בשעה שהראשון הוא מין תבשיל של חמץ, שעוברים עליו בבל יראה, השני הוא מין צמח.

3) פסחים, מב, ע״ב, הנ״ל.

4) מורסן הוא הפסולת הגסה של קמח והפסולת הדקה נקראת סובין, כמו שנמצא בירושלמי, סוטה, פ״א, די״ז: בראשונה היתה סאה ארבלית מוציאה סאה סלת, סאה קמח, סאה קיבר, סאה סובין, סאה מורסן; ובחלה (פ״ז, מ״ז): הם ושאורן וסובן ומורסנן, והיו משתמשים בו גם לצורך הצביעה: המוציא מורסן לאכילה... לצבוע, כדי לצבוע בגד קטן (תוספתא, שבת, ח, (ט) ט), וכן הצבעין והפטמין לוקחין מורסן מכל מקום ואין חוששין (מפני פירות שביעית) (תוספתא, שביעית, פ״ה, מ״ח). בתוספתא הגירסא „ואין נמנעין״ ואחר־כך מתחיל בתוס׳ ענין חדש: נבלה ואין מוכרין אותה מחרוזות, אבל מביאין אותה חתיכות חתיכות על־גבי מוטות. קרויס מאחד את כל התוס׳ לענין אחד, והוא גורס ומפרש: ואין נמנעין מלבללה (את הצמר)

הקוֹצָם [1]; האוֹג [2]; הקנקנתום [3]; וביחוד הצריף [4]. הסרבל המצרף נקרא:

מחרוזות מחרוזות, אבל מביאין אותה חתיכות חתיכות. — פירושו תמוה ומוטעה, כי צמר מאן דכר שמיה כאן, ואיזו שייכות יש לאיסור שביעית אל בלילת הצמר ביורה? אבל באמת בתוס' הנדפסת לא נמצאה המלה „גבלה", שנכנסה כאן על־ידי איזה תלמיד לבאר את המשנה, ואחרי שבשר נמכר במחרוזות (עיין תוספתא, שקלים, ג) ובחתיכות, וכאן הוא נזכר בלשון נקבה, ולכן הוסיף „גבלה" בצד הגליון, לבאר את מי אין מוכרין; כנראה היתה דעתו, שהמשנה הזאת בתוספתא מוסבת על המשנה ז, ג, שאין עושין סחורה... ובנבלות, ולכן נאמר כאן לדעתו, כי אין מוכרין כדרך המוכרין, אבל מוכרין אותה אברים אברים (כבנדפס), אבל באמת מוסבה התוספתא כאן, לפי דעת המפרש „חסדי דוד", על המשנה בשביעית ז, ד: צדי חיה ועופות ודגים, שנזדמנו להם מיני טמאין, מותר למוכרן. ועיין ירושלמי שביעית, פ"ט, דל"ט, ע"א. — ואחרי שאין אנחנו מוצאים במורסן איזה צבע, בודאי היה משמש למטרת הצריפה, כמו מיא דחיורא. גם את בשרם היו רוחצין במורסן והיו שפים בו את בשרם גם יבש (פסחים, פ"ב, מ"ז).

1) עיין לעיל בהערה ג.

2) בל"ס אוּגָא, בל"ע הוא נקרא: אֶל־סוּמאַק, הוא השיח הנוֹדע בשם סוּמאַק, שמאַק (דיא ראסע בעערע דער פארבערבלומע), הגדל גם היום באסיה הטורקית, בדרום אירופה, וזה מקרוב, נטעו אותו גם באמריקה. במסחר הוא נמצא היום לממכר בתמונת אבן גסה של צבע כַּרכֹּום־ירוק או חום־ירוק, הנעשה מעלי האוג המיובשים והנטחנים. הוא אחד הסממנים המשמש היום הרבה לצורך הצריפה במלאכת הצביעה; יש גם אוֹג בורסקי, המשמש לעבוד העורות. האוג נזכר בפאה, פ"א, מ"ה: והאוג והחמץ; בדמאי, פ"א, מ"א: האוג והתותים משיאדימו; במעשרות, פ"א, מ"ב; בכלים, פכ"ו, מ"ג, ועיי"ש פירוש הר"ש, הר"מ והערוך. הרע"ב ריש מעשרות כותב, שהוא הנקרא קירנולי (קארנעלקירשע), אך כבר סתר הר"ש בריש פאה את הפירוש הזה, דאותו אין מכניסין לקיום (עיי"ש). כי האוג היה משמש לאיזה צורך בצביעה, נראה מהירושלמי, שביעית, פ"ז, ה"א: צבעין לבהמה מהו שיהא עליהן קדושת שביעית? נשמיענה מן הדא: עקר הוורד ועיקר האוג אין בהן קדושת שביעית.

3) היא מלה יונית: χάλκανθος וברומית: Chalcantum — קופפער־פיטריאל־וואססער, שמשתמשים בו לשחרות האושכפים ולדיו. על המשנה: בכל כותבין: בדיו, בסם, בסיקרא, בקוֹמוס, בקנקנתום, מפרשין בגמרא, כי קנקנתום הוא חרתא דאושכפי (גיטין, יט, ע"א). ועיין בשבת, ק"ד ע"ב; בנדה, כ, ע"א, ובסוטה, כ, ע"א, שהיו מטילין קנקנתום לתוך הדיו, והקנקנתום עושה את הכתב, שנכתב על־ידי דיו זו, לכתב שאינו יכול להמחות. ונקרא גם בשם שיחור (ע"ש ובפירוש רש"י). בחרת זו או בקנקנתום לא רק כתבו, אלא גם צבעו, כגון את הפשתן: פשתן שצבעו בחרת (תוספתא, כלאים, פ"ה; ירושלמי, שם, פ"ט, ה"ב), וכן את העורות (ירושלמי, נדה, פ"ב, ד"נ): נוטל את החרת ונותן ע"ג עור לבן, ר' יוסי ברבון אמר: על־גבי עור צבוע. גם היום הוא אחד מסממני הצביעה, אבל ביחוד של הצריפה, ונקרא בשם שוועפעל־זויערעס קופפעראָקסיד, קופפערפיטריאל, ציפרישער פיטריאל; במסחר הוא יוצא לממכר בגבישים כחולים גדולים, הנמסים בחמשה חלקים מים. בצביעת צמר־הגפן משמש המלח הזה להוציא לפועל את צבע שחור עץ־התכלת, אשר על־ידו הוא קונה עומק ויופי. בצביעת הצמר הוא מצטרף אל קנקנתום־הברזל, להוציא לפועל את שחור הכחול, ובצירוף הצריף הוא מוציא לפועל את הכחול של עץ־התכלת.

4) מאי כלי נתר א"ר יוסי בר אבון כלי מחפרת של צריף (ע"ז, ל"ג, ע"ב), קרקע

סרבלא דצריפא. — הצריף נקרא גם מַגְבְיָא גִילָא[1], ואפשר גם קוצה[2]. וכנראה גם חומץ של יין[3], כמו שהכשירו גם הרומאים את הצמר לצביעה

שחופרים משם צריף ובלע״ז אלו״ם (alaum) ובלשון אשכנז בייס״א (רש״י), עיין בספר המלים של אדעלונג ותמצא, שנקרא כן הקרקע שחופרין בו המלח, ובלשון אשכנז ישן גרשן בייס״ע, והצריף מין מלח הוא (ר״מ לנדוי במרפא לשון); ועיין בפסחים, ל, ע״ב: הני מאני דקוניא... יורקא לא תיבעי לך דודאי אסירי, ופירש רש״י: יורקי עשויין מקרקע, שחופרין ממנו צריף אלו״ם בלע״ז, והוא עז ובולע לעולם. ונמצא גם הפעל ממנו (שם וע״ז, לג, ע״ב): הני מאני דקוניא היורא ואוכמא שרי, יורקא אסור משום דמיצרף, וכן סרבלא דצריפא (סנהדרין, ז, ע״א), פירש רש״י צבוע בצריף שקורין אלו״ם; על ותרבי לך ברית (ירמיה, ב, כב) מתרגמין: ותסגי לך צריפתא; מחפרת של צריף ר׳ מאיר אומר קרן וחכ״א פירות (כתובות, עט, ע״ב), מזה משמע, כי היו מצויות אצלם המחפָּרות של צריף, ועיין רש״י שם, שפי׳ ג״כ צריף אלו״ם בלע״ז, שצובעים בו בגדים ומשי וחופרין אותו בקרקע. — הרוַחנו מזה, כי כמו שאומר האשכנזי בייצען להכשרת הנים לקליטת הצבע ע״ש הבייסע, לאמר הצריף, שהוא אחד מראשי סממני ההכשרה, כן יאמר העברי בתלמוד: הַצְרִיף, מיצרף, צריפה, על שם הצריף, שבו היו מכשירין גם בימיהם את הארג לצביעה, וכן השתמשנו אנחנו כאן במלה זו למטרה הזאת.— גם היום משתמשים בצריף לצריפה בצביעה.

1) מתקל זוגא מַגְבְיָא גילא (שבת, קי, ע״א), אלו״ם בלע״ז (רש״י). ויש להעיר: כי בכוס של עיקרין השתמשו, כמבואר כאן בקליא אלכסנדריא, במיגביא גילא ובכורכמא רישקא, — שלשתם סממני צביעה; מייתי מיגבייא גילא (מנחות, מב, ע״ב), בייסא ובל״צ אלו״ם (רש״י), וכן פירשו כל הראשונים: הערוך, רגמ״ה, הר״ח, מלבד הרמב״ם. הי׳א מלה סורית, לדעת קאהוט הוראת „גולא״ בל״פ היא כל דבר קשה כחרס וחרס עצמו, מגביא גילא פירושה: אדמת צריף.

2) בדבר הקוצה עיין לקמן, ואפשר הוא הפרי הבלתי־מבושל של עצי־שטה אחדים, הנקראים בשם: Rablahschote, המשמשים גם היום למטרת הצריפה, ואליו מכוונים דברי המשל האומר: מן שטייא לית הנאה אלא מן קציא (שמו״ר, ספ״ו), לאמר: הקוצה שבה.

3) תוספתא, ע״ז, ז, (ח) י״א; דמאי, ה, ט. בע״ז נמצא חומץ של יין, כנראה שמש לצריפה, ובדמאי נמצא „ביין״, ואמרו: הנותן צמר לצבע גוי חוששין שמא צבע ביין נסך (או בחומץ של יין נסך), אם באו לבית החשבון אסור — לאמר, אם קבל הצבע את הצביעה בקבלנות, אין לחשוש, שמא צבעו ביין נסך; אבל אם באו לבית החשבון, לאמר, אם באו לעשות חשבון, אחרי אשר בע״ב משלם בעד סממני הצבע, אז יש לחשוש, שמא צבעו ביין או בחומץ של יין נסך, ובמקומו הוא מעלה לו בחשבון סימן צבע אחר היותר יקר, ובתנם מתפלפל כאן קרויס, ובא למסקנה, כי פירוש בית חשבון הוא חנותו של הצובע, כמו כפה של חשבונות, כי הפירוש כאן, לאמר, אם נכנסו בפרטי החשבון של הצביעה, אשר נקרא אצלם במבטא מלאכותי „ביאה לבית החשבון״.

על־ידי הרטבה ביין, בשמן או בשומן חזיר[1]. וגם סממני צבע שמשו לצריפה, לאמר, צבעו וחזר וצבעו, והצביעה הראשונה הכשירה את הגיט לקליטת הצביעה השניה[2]. גם בעפץ השתמשו הרבה, והיה יוצא הרבה לממכר. קב עפץ עלה במחירו מארבעה עד ששה זוז[3], והיו משתמשים בו לעבוד עורות, להכנת דיו, ובמים שלו – לכתיבה ולרשימה[4]. אבל אם כבר ידעו אז להשתמש בסגולת הצריפה שבו למטרת הצריפה, לא נוכל לשפוט היום[5]. אבל בכלל, כנראה, מעטים היו אז הצבעים, אשר ידעו את סוד צרופי הצריפים אל סממני הצבע, המכוונים להם, ולפיכך לא נקלטו אז היטב רוב הצבעים בחמרים הנצבעים, ויכלו להעבירם על־נקלה על־ידי צפון[6]. אך צבעים מעטים היותר יקרים היו קיימים וקלוטים היטב בנימים הצבועים, כי ידעו אז את סממני צריפתם, כגון: החלזון וקלא־אילן[7], והיו

---

1) גראטה, עמוד 205.

2) צבעו וחזר וצבעו והקדיח, נאמר: אם היתה צריכה לצביעה ראשונה אסור (ירושלמי, ערלה, פ״ג, ח״א).

3) ההוא דאמר ליה לחבריה: הב לי שית מאה זוזי למסיקנא בך, א״ל: ולא פרעתיך מאה קבי עפצי, דקיימי בשיתא שיתא, א״ל: לא, בארבעה ארבעה הוו קיימי (שבועות, מב, רע״א). העפץ הוא היום התוצאה הראשית של מסחר צפון־סוריה (עיין בדיקר, 4, III).

4) שבת, קד, ע״א; גיטין, יד, ע״א; מנחות, לא, ע״ב; מגילה, יט, ע״א; ירושלמי, שבת, פ״ב, הי״ג ועוד. ונמצא באל״ף ובעי״ן בראש: אפץ, עפץ. וגם נמצא הפעל ממנו: דאפיצן, דלא אפיצן (גיטין, יא׳ ע״א), והיו משתמשים במים שלו לכתיבה ולרשימה, כדאיתא בשבת, קד, ע״ב: ובכל דבר שהוא רושם לאתויי מאי? לאתויי הא דתני ר׳ חנניה: כתבו במי טריא ואפצא כשר.

5) אין אנחנו יודעים על־פי המקורים, אם השתמשו בו לצריפה, אך יש לשער, כי השתמשו בו למטרה זו, אחרי כי ידעו לקיים על־ידו את צבע השחור בדיו. גם ידעו היטב את טיבו, עיין בירושלמי, גיטין, פ״ב, דמ״ד, ע״ב: גברא דבעי מכתב כתב מיסטוריקין לחברי, כתב ליה במי מילין, והדין דמקבל שפך עליה דיו, שאין בו עפצא, והוא קולט מקום הכתב ומתראה.

6) ושאני צבע, הואיל ויכול להעבירו על־ידי צפון (ב״ק, צג, ע״ב), והיה זה בימיהם דבר ודאי: צפון צבע נמי מעביר ליה (נדה, סב, ע״א). בגירסאות נמצאים המקומות האלה בצדי״ק ובסמ״ך: צפון גם ספין; גם נמצא הפעל ממנו: הצפינן ועבר (תוספתא, נדה, ספ״ה) לאמר, העביר עליו צפון, בל״ע ובל״ס: סַפּוּנָא ובל״י σάπων, בל״ר sapo, מזה: זייפע באשכנזית.

7) בקלא אילן דלא הדר (ב״ק, צג, ע״ב). בדרך צביעת התכלת עיין למעלה, הערה ב.

להם בדיקות מיוחדות לבדוק את כל צבע, אם הוא קיים או לא[1], ככל אשר יבדקו צבעי זמננו המומחים את צבעיהם. הבגדים הצבועים על־ידי סממני הצריפה, לאמר, המצורפים, היו בימיהם יקרי הערך והמחיר[2].

ט. סממני הצביעה ומלאכתה בזמן המשנה והתלמוד.

בראש סממני הצבע בימיהם נמנו מן הצמחים:

א. „איסַטיס". — בל"ס „איסאַטיס", בל"י ורומית ἰσάτις, isatis tinctoria (וואַיד, פערבערפפלאנצע). לפנים היה משמש ביחוד לצביעת הכחול, אבל היום אין משתמשים בו רק כבאמצעי מעורר תסיסה; למאה קל"ג איסטיס יש כח־צביעה רק כמו לשני קל"ג אינדיגא, ולכן ממעטים להשתמש בו בימינו. אולם בימי המשנה והתלמוד היה מראשי סממני הצביעה: וממין הצובעים (בכ"י קונטריביגיא: הצבעין), ספיח, איסטיס וקוצה (שביעית, ז, א); אף מי שהיו ידיו צבועות איסטיס ופואה, לא ישא את כפיו (מגילה, ד, ז); אוכל למעוטי ספיחי סטים וקוצה (שבת, סח, ע"א), שעומדין לצבע, ולהכי נקיט ספיחין, שאין דרך ללקטן בשנה שנזרעין אלא לסוף ד' וה' שנים, שהשרשין מתפשטין בארץ ומשביחין ושורש שלהן עיקר (רש"י), וכן פירש הרמב"ם: והיא לעולם ספיח (בפירושו, שביעית, ז, א); — ועיין בפירוש רש"י פסחים, נו, ע"ב, וב"ק, קו, ע"ב, שפירש ספיחים לענין אחר. וכן נמנים: קליפי אגוזים קליפי רמונים, איסטיס ופואה כדי לצבוע בהן בגד קטן (שבת, ט, ה); תבואה שעלו בה ספיחי איסטיס (כלאים, ב, ה); סטיס, קוץ ופואה (תוספתא, פרה, ט (ח), ז); זרע סטיס (תוספתא, שביעית, ה, ז; מעשר שני ג, ד; דמאי, י, טו; ב"מ, ט, לב). כתיבת המלה במשנה ובתלמוד נמצאת בשנויים אחדים. כמו: סטים, סטין, איסטין, בכולם צ"ל: איסאטיס; על־דבר הוראת המלה אין כל ספק, אחרי כי הוא לקוחה מיונית ורומית, ולכן אין מקום גם לפירוש הרמב"ם: ניל (לאמר, אינדיגא) בלשון ערבי. הרמב"ם נמשך בזה אחרי הלשון הסורית והערבית, אשר בהן נקראת גם

---

1) עיין במנחות, מב, סע"ב, ומג, רע"א, על־דבר מיני הבדיקות שעשו לבדוק את צבע התכלת, אם הוא עומד ומתקיים בפני פעולות חיצוניות: אם איפרד חזותיה, או לא איפרד חזותיה.

2) וארא בשלל אדרת שנער אחת טובה (יהושע, ז): רב אמר איצטלא דמילתא ושמואל אמר סרבלא דצריפא (סנהדרין, מד, ע"א): כל אחד הביא משל לדעת, איזו אדרת נקראת טובה? שמואל, כנראה, רצה להפליג בדבר יקרת־הערך והמחיר של האדרת, באמרו, כי היתה סרבלא דצריפא.

האינדיגא בשם איסטיס (עיין פרעמד וו. פרנקל, 48, ועיין ריגער, 23), ועיין לעיל הערתנו בדבר תפקיד האיסטים בצביעת השחור לצבעי ימי קדם.

ב. „פואה״. — בל״ע ובל״פ ובל״ס: פֻּוָּה, פותא (קראַפּ, פאַרבּערראָט). רש״י פירש בכל מקום: פואה גרנצ״א garance. הוא של השרשים המיובשים מהצמח רִיבִּיָא טינקטרום ויתר מיניו. שורש הצמח הזה מאריך הרבה שנים ובכל קיץ יצמח ממנו קנה גבוה כאמתים ויותר, בעל ענפים, פורחים ופירות. הוא גדל היום פרא בדרום אירופה; צומח אצל ירושלים, בסביבות דמשק ועוד. בפאת מזרח ים המלח הוא נקרא בשם „פֻּוַּא״. הוא מעובד לצבע שני יפה, והוא אחד מחפצי המסחר (עיין ריטטער, XV, 1483; XVII; זעטצען, רייזין, ברלין 1854; בדיקר, 1897, LIII). יסודי צבעו המה בשרשיו. בפואה מבדילים בין פואה נמוקה (שרשים רעים); פואה שדודה (שרשים קלופים מקליפתם) ופואה בלתי־שדודה (שרשים ברורים ומנוקים בזהירות), — גם לפי מקומות מוצאה: שרשים בני שתים ושלש שנים מבוכרים על הצעירים מהם, בגלל כמות יסוד הצבע המרובה בהם. מקודם השתמשו בפואה במדה מרובה לצורך צביעת האודם התורקי במטוה צמר־גפן, היום משתמשים בה במדה מצומצמת, כי נדחתה מפני האַליצרין; אולם בימיהם הרבו להשתמש בה[1]), וכנראה הקדימו להשתמש בה הרבה עוד בימי כתבי־הקודש, ולכן נקראים בו שמות בני יששכר, כמבואר למעלה, וגם לפי קריאתה היום בערבית: „פֻּוָּה״[2]) (בראשית מו, יג; במדבר, כו, כז), וכן פירש ידידיה את השם „פועה״ (שמות, א, טו — עיין רמ״ז, בייטראגע, ח״א 149 ועה״ש פואה), לאמר, אשה יפה, כ„שפרה״ רצותה, כמו שמתואר דוד „אדמוני״ בשמו״א, יז, מב (עיין ההלבשה העברית, 68, הערה א), וכן ברומאית נמצא שם אדם Ruber, Rufus על שם צבע האדום. היא היתה מסממני הצבע המשמשת הרבה בצביעה, כמו שנראה מדבריהם למשל: איסטיס ופואה כדי לצבוע בהם בגד קטן, פי סבכה (שבת, ט, ה; ובתוספתא, שם, שם); אף מי שהיו ידיו צבועות איסטיס ופואה לא ישא את כפיו (מגילה, ד, ז); וממין הצובעין הפואה והרכפא (שביעית, ז, ב); מי חטאת מראיהן מחמת... או שנפל לתוכו

---

[1]) גם היום מרבים להשתמש בה בצרפת לצביעת צבע האדום של מכנסי החיילים, כדי שלא להזקק אל צבעי האנילין המעובדים בגרמניה.

[2]) יש להתפלא על אֶד. מאיר המחליט באיזר. נאכבארשט. 537, הערה 2, כי הגירסא היותר נכונה היא „פואה״, כמו בדהי״א, ז, א. כי לא הבדיל בין המבטא העברי „פואה״ ובין הערבי „פֻּוָּה״, וגם מאופן המבטא הרי יש להסתייע להכוחותיו של החוקר פ. הומיל בספרו „די אלטאיזראעליטישע איבערליפערונג״, כי שמות העצמים הפרטיים בספר במדבר נוצרו בהשפעת יושבי דרום ערב.

סטיס, קוץ ופואה (תוספתא, פרה, ט (ח), ז), וכן הבדילו בימיהם בין טיבי הפואה: פואה של עידית, פואה של צלעות (שביעית, ה, ד); בירוש', שביעית, ה"ד, מפרשין פואה של צלעות: פיטרא, לאמר, קשה כסלע, πέτρα בל"י (דליצש במ"ע, דמ"ג, חי"ז, 680, מוציאה מל"י πάθερος, צבע לכחול בו, אבל יותר נראה כי פירושה: סלע, קשה); הפעל ממנו בבינוני־פעול נמצא בתוספתא, תרומה, ספ"ז: נתנו בטרקלין אפילו מפויה מסיוד, מזה לפי השערת קאהוט: אין מכיירין ואין מפייחין (כמו אין מפייהין, פי' אין מציירין) בזמן הזה (ב"ב, ס, ע"ב), כמו שנזכר כבר למעלה. — הפואה הנזכרת בשבת, סו, ע"ב, אשר היתה משמשת ל„שמירה": הבנים יוצאים בקשרים... קשרי פואה, ובירושלמי פ"ו, ד"ח, ע"ב, ועירובין, פ"ו, דכ"ו, ע"ג המה נותנים סימן כמה מספר הקשרים היותר טובים בה, היא, כנראה, פואה אחרת, הנקראת בשם פיאוניא"ה, אשר הרמב"ם במו"נ, ח"ג, לז, מזכירה גם־כן כ„שמירה" (עיין תבוה"א לשיינהאק, ח"ב, הערה קנ"ב).

ג. קליפי אגוזים והגלעינין, קליפי רמון והנץ שלו. — הרומאים היו צובעים בזרע הרמון ובקליפי האגוזים (עיין פליניוס, הסט. נאצ. 15, 24); גם היום משתמשים בקליפי אגוזים ובקליפי רמונים לצביעה. קליפי רמונים הם גם היום מתוצאות ארץ סוריה, שמשתמשים בהם ביחוד לצורך ההברסה (עיין בדיקר, A, LIII).

גם בימי חכמי התלמוד היה אחד מסממני הצביעה הנכבדים: קליפי אגוזים וקליפי רמונים, איסטיס ופואה כדי לצבוע בהן בגד קטן (שבת, ט, ה); קליפי רמון והנץ שלו, קליפי אגוזין והגלעינין... הצובע צבע לעצמו (שביעית, ז, ג); צבעו בקליפי אגוז של ערלה וחזר וצבעו בקליפי אגוז של חולין... צבעו בקליפי אגוז וחזר וצבעו בקליפי רמון של חולין (ירושלמי, ערלה, ג, א); בגד שצבעו בקליפי ערלה (ערלה, ג, א); וכן העיד ר' צדוק על זוחלין, שקלחן בעלה אגוז, שהן כשרין (עדיות, ז, ד). מי הצבע שהוציאו מקליפת הרמון נקרא לפי הר"ח בשם „נָרֶא", כגון בגיטין, יט, ע"ב: בדקינן ליה (גט של ניר חלק) במיא דנרא (צבע שקורין פויילי"ו violet ומעבירים מי הצבע עליו ופולט האותיות שבלע, רש"י), וכן בע"ז, כח, ע"ב: אודדא דנרא, לאמר, צמר צבוע במי נרא; לדעת פרלס (עטימ, שטודיען, 37) מפרסית: „נַאר" או „אַנַאר": עץ רמון, לדעת ריי"ל „נרא" היא מלה ערבית (נור), אינדיגא או וואיד, ועיין פליישר, שמאשר את הפירוש הזה על־פי אראמאישע פפלאנצעננאמען של עמ. לאב, וכן היו כותבים במי צבע של הקליפות האלה: כתב בקליפי אגוזים ובקליפי רמונים (תוספתא, שבת, יא, (יב), מ"ח).

ד, רִכְפָּה (רִכְבָנָא). — הוא עץ האדום או עץ בְּרֶזִילְיָה, בו כלולים

עקרי עץ של עצים שונים צבועים אדום וחשופים מקליפותיהם מהמין Caesalpine. החלק המוליד את הצבע (כְּרָמָגִין) נקרא „בְּרַזִילִין" ויסוד הצבע המתהוה ממנו, אשר יצירתו נגמרה עוד בהיותו בתוך העץ, נקרא „בְּרַזֶלְאִין". העץ הזה בא ממזרח וממערב הודו והיום גם מדרום־אמריקה.

מין הצבע הזה נזכר במשנה ממין הצובעין הפואה והרכפא (שביעית, ז, ב), לפי הרמב"ם והי"א שבערוך הוא עץ ברזיליה. לגי׳סת הרמב"ם צ"ל „הרכבנא" במקום „הרכפא".

ה. קוצה. — מין צבע של צמח.

מין הצבע הזה נמנה בין סממני הצביעה של הצמח: וממין הצובעין ספיחי איסטיס וקוצה (שביעית, ז, א); אוכל, למעוט׳ ספיחי סטים וקוצה (שבת, סח, ע"א). כמעט כל המפרשים הראשונים: רש"י, הרמב"ם, הערוך, נותנים את הקוצה לפואה, ורק בשם י"מ מביא הרמב"ם, כי הוא הנקרא „קוץ הצבעים" (פארבערדיסטעל) (תבוה"א, ח"ב, הערה רכ"א). לדעתי אפשר, כי כוונתם בקוצה, קוץ, לקליפת השטה המצרית (אגיפטישע מימאזע), הצומחת בערב ובמצרים ודומה לעץ השטה (אַקַאַציע), ממנה ילקח הנטף, הנקרא גומי אראביקום לרפואה, וקליפתה משמשת לרפואה ולצביעה. אל העץ הזה מכוונים היטב דברי המשל האומר: מן שטייא לית הנייה אלא מן קצייא (שמו"ר, ספ"ו), לאמר, הקוצה, הקליפה שבה; אך היותר נכון הוא לפי דעתי, כי מקור המלה הוא בל"י ורומ׳ κόκκος, coccum, הוראתה — העץ של גרגרי תולעת־השני (שארלאכבעערע), אשר צובעים בהם את אודם השני (פליניוס, הסט. נאט. פיליסטור ועוד), ועיין לקמן בדבר העץ הזה ונחלף הקו"ף שביונית לצדי"ק בעברית ובמקום „קוקה" נכתב „קוצה".

ו. תּוֹלָנָא, אָהָלָא תוֹלְעָנָא. — הוא עץ אדום כשני התולעת.

בתלמוד נזכר אהלא תולענא שלש פעמים רק לרפואה, בגיטין, סט, ע"ב, וכן בע"ז, כח, ע"ב: בפיקעא ליתי שבביני אהלא תולנא (תולענא), פי׳ הערוך: אהלא מיוץ עץ של בושם דומה לאהלות של מקרא, ויש באהלא שלשה מינים: לבן, ירוק ואדום, וזה נקרא תולנא מלשון תולעת (שמות, כה, ד), ויש לו סגולה להוביש הלחות; וכן נזכר בשבת, קי, ע"ב: לירקונא ליתי אהלא תולנא. בתשובות הגאונים לר"י ט"ע, בסוף הספר, נמצא: שב מיני אהלא תולנא יש באהל, שהן מכבסין כלים (פי׳ בגדים), יש בו כמה גוונין ויש בו דומה לתולעת. שיינהאק פירש אהלא תולנא הזאנדֶל האדום: אפריון עשה לו המלך שלמה (שהש"ר, ג, ט) מתורגם: אילני זנגביל, וכבר העיר הרימ"ז בבייטראֶגֶז, ח"א, קמ"א, שיש להגיה „זנטל", והוא ל"ע ופ׳ לעץ הזנדל, אבל אם השתמשו אז בעץ הזנדל מלבד לרְפוּאָה גם לצביעָה, לא נוכל לדעת.

ז. לַכָּא. — בערבית הוא נקרא לַך ובל"ר Lack, Lacca (פארבערלאַק). דומה מאד בצבעו אל הקוֹכֶנילֶה. את סימן הצבע הזה מוציאים מלַכָּא של המקל או מלכא של הגרגרים על־ידי נַתְּרוֹן חמוץ־פחמי. יען כי מביאים אותו ממזרח־הודו לאנגליה במעמד בלתי־מנוקה הוא נקרא גם היום „לַכְּ", „לַכַּה"; לַכַּת־המקל הוא שְׂרָף עם 10% סימן צבע ועם 68% שרף הנוזל מענפי עצי־תאנים שונים במזרח הודו על־ידי עקיצת כְּנַת־הלכא (Coccus laca); הלכא של הצבע יוצא היום לממכר בתמונת אבק שחור טחון.

בסימן הצבע הזה השתמשו גם בימיהם, כמו שפירשו בגמרא את זומן של צבעים שבמשנה, פסחים, ג, א: הכא תרגומו, דחיורי דצבעו בהו לכא (בנוסחאתנו גירסא משובשת „לבא") (פסחים, מה, ע"ב), ובחולין, פח, רע"א: דבעי לדמייה ללכא, וכן פירש הר"ב בערוך, מין צבע אדום הגדל כמין שרף דבוק במקלות, המובא מארץ מזרח, ובשרף הזה חותמים מכתבים. ב„יד החזקה", הלכות פרה אדומה, פ"ג, ה"ב איתא: הצבוע אדום, יש שצובעין אותו בפואה, ויש שצובעין אותו בלכא, ויש שצובעין אותו בתולעת; אבל יש להתפלא על הרמב"ם, שמפרש בכלאים, ט, א: וארגמן הוא הנקרא בערבית ארגואן, והוא הצמר הצבוע בצמר לכא (וכן פירש הרד"ק בדבהי"ב, ב) -- הלא צבעי הארגמן והתכלת היו שניהם של חלזון, ובגלל זאת היו של הצבעים היותר יקרים? ועיין במאמר „פתיל תכלת", עמוד סט, שמתקשה ליישב, כי כוונתם לאמר, שהוא אדום ביותר, כמו צבע הלכא, ותולעת־השני אינה אדומה כל־כך.

ח. חַלַּת חָרִיעַ. — הוא סימן הצבע, אשר מוציאים מעלי־פרח מיובשים של שיח הצמח הנקרא Tinctorius cartemus, הנודע בשוק־המסחר היום בשם „זַפְלָר" ובא ממזרח־הודו, ממצרים ומדרום־אירופה, וגם הוא צומח בא"י ונקרא בשם „חָרִיעַ". המין המובחר הוא זה הבא מפרס; גוונו הוא אדום־כהה, הוא רך ודָשֵׁן במשושו, והוא נעשה גושים מדובקים יחדו, ובגלל זה נקרא גם לפנים כמו היום בשם „חלת־חריע" (זאַפלאר־קוכען) סימן הצבע הזה נקרא גם carthamin, וצובעין בו היום בשליקה של חומצית קלה, ביחוד המשי וצמר־הגפן, ומוציאים על־ידו קוי צביעה של אדום עד אודם הוֶרד.

„החריע" היה ידוע גם בימיהם לסימן צבע של קו ירוק: את המשנה בכלאים, ב, ט: אין סומכין לשדה תבואה חרדל וחריע, מפרשין בירושלמי (שם, שם, כח, ע"א): מה חריע? מוריקא (זאַפלאָר). והיו משתמשים כמו היום ב„חלת חריע", אשר היתה מצויה להם הרבה, עד כי השתמשו בה לדמיון ואמרו: מביא מלילות, שלא הביאו שליש, וכותשן ועושה אותן כחלת חריע (ירושלמי, פסחים, רפ"ג); בחלת חריע השתמשו בימיהם כמו בפלפלין לתבל

את המאכל בריח ובמראה [1]), ועל־כן נחלקו בשניהם במשנה, אם הם נלקחים בכסף מעשר (עוקצין, ג, ה), בשביל שאינם נאכלים להנאת גופם; בתוספתא, מ"ש, פ"א, מי"ג, מבדילים בגלל זאת בין „בנות חריע", הנלקחות בכסף מעשר, ובין „חלות חריע", שיש מחלוקת בה, והטעם הוא, שלא ילקחו בכסף מעשר כמו בכרכום, שאינו נקח בכסף מעשר, „לפי שאין בו טעם אלא מראה" (שם, שם, מי"ד); רב האי גאון פי' בעוקצין, ג, ה: וחלת חריע פי' מוריקא בטיי"ת קורחי"ם, ובל"ע צפור (זאפראן), וצובעים בו בגד פשתן ובגד עמר גופנא לכלות בבית חופתן [2]).

ט. הַלְשִׁישִׁית. י. הַחַלְבִּיצִין. — מיני סממני צבע.

בירושלמי שביעית, פ"ז, רה"ד, איתא: מהו לצבוע בטובת הנייה? מן מה דתני הלשישית וחלבצין התגר עושה לעצמו, הדא אמרה, שאסור לצבוע בטובת הנייה; וכן נמצא בת־ספתא, שם, פ"ה, מ"ו: הלשישית וחלביצין והירענה והבורית והאהל יש להן שביעית. — מהמקומות השנים האלה נראה, כי הלשישית וחלביצין נחשבו לסממני צביעה; על ברורה של הלשישית לא עמדו חוקרי הלשון, רק אמרו שהוא מין צמח של צובעים; את החלביצין מפרשין בירושלמי שביעית, פ"ז, דל"ז, ע"א: מהו חלביצין? ביצי נץ חלב [3]). הרמב"ם לשביעית אומר: עשב לא נדע; רש"י פירש בשבת, צ, ע"א: חלביצין לטרו"ן, לדעת קאהוט היא מל"י ורומ' Lathyris, λαθύρις, ואָלפס־מילך, עשב שסוחטין ממנו חלב; הערוך מפרש: זרע כמין ביצים ויוצאים כמו פירול"א ferulla בל' איטלקית ורומית, גם הוא עשב כולל מיץ חלב ונקרא בל"א שטעקקענקרויט. בתוספתא שביעית, ובתוספתא כלאים, ג, יב, גורס־ן: הלביצין, וכן נמנה שם, בשביעית, פ"ה, מ"ז, בין אלה, שאין להם ביעור ולדמיהן ביעור, גם „פרח לבין", והיינו „נץ חלב", כי „לַבִּין" בערבית הוא חלב. הרי"ל משער, כי הוא הנקרא באשכנזית מילכווארץ או מילכקרויט; בדבר חלביצין יש כנראה מחלוקת בין התוספתא ובין משנתנו: בתוספתא

---

1) כך דעת הרמב"ם, האומר ביה"ח, הלכות טומאת אוכלין, פ"א, ה"ו: שמשימים (את הפלפלין וחלות חריע) לתַבְלִים במאכל מפני הריח ומפני המראה, ועיין תוי"ט, שם; אבל לפי האמת נראה, כי „הפלפלין" שמשו רק ב מ א כ ל מפני הריח ו„חלת חריע" שמשה גם ב צ ב י ע ת ב ג ד י ם מפני המראה.

2) מכאן באה הטעות ב„ערוך החדש" של דאלמאן לתרגם חריע: געפארבטע בוימוואללע (צמ"ג צבוע).

3) אם כי במשנה, שם, ז, ב, נמנה „נץ חלב" ואחר־כך במשנה, ד, שאחריה גמנה „והחלבצים" ומשמע מזה, כי חלבצים אינו נץ חלב, אבל באמת הם מדייקים ומפרשים כאן: „ב י צ י נץ חלב", לא „נץ חלב".

הוא נמנה בין אלה, שיש להם ביעור, ובמשנתנו בין אלה, שאין להם ביעור.

י״א. פִּיקָס. — היא מלה יונית ורומית φῦκος, fucus (מעער־טאנג), עשב־ים משמש לצורך כחילת הפנים, וצובעים בו גם את הצמר בצבע אדום. אצל העמים הקדומים יש שהחליפו את בגדי הארגמן בבגדי הפיקס, כמו שרי הצבא הכרתים לא לבשו בגדי פורפור, כנהוג אצל יתר העמים, אלא בגדי פיקס (עיין Mcurs Creta, 318). לפי דברי פליניוס, ה, ג, פיקס הוא שיח־צבע, שצבע את אודם הפורפור, וגם השתמשו בו בצביעת הפורפור. מזה השתמשו בשפת רומא במלה פיקוס בהוראת תכשיט מלאכותי, בלתי־אמתי; זיוף, השתנה לפנים, הצטבע.

סימן הצבע הזה היה משמש אצלם הרבה, ולכן אמרו בספרא מצורע, רפ״ח: ושני (ויקרא, יד, ד), יכול פיקס? ת״ל תולעת, אי תולעת יכול אחד מן הצבעים (פירוש, תכלת וקלא־אילן) הא כיצד? זו זהורית טובה[1]. בירוש׳ מפרשין פוקסת חייבת משום צובעה (ירושלמי, שבת, ספ״י, די״ד, ע״ב), לאמר, מפיקס דידן, נגד הבבלי, המפרש את המשנה הזאת בעצמה, וכן הגודלת וכן הפוקסת (שבת, צד, ע״ב), לאמר, גודלת ופוקסת משום בונה (שם, צה, רע״א), ועיין להלן בח״ב בכלכול שער הראש.

י״ב. קְלָא־אִילָן. — הוא סימן הצבע אינדיגא החשוב, אשר היה נודע כבר בימי קדם, וערכו היה גדול כמו הפורפור; את סימן הצבע החשוב הזה, אשר עד היום אין צבע ממלא מקומו כל צרכו, מוציאים מעלי צמחי האינדיגא, אשר ינטעו באסיה, במזרח הודו וגם באמצע אירופה ובדרומה. זרעו נזרע כמו החטה ושבולת שועל; בירחי סיון, תמוז הוא נקצר. את העלים הרעננים והמיובשים שורים בגיגית מים גדולה, אחרי י״ד—ט״ו שעה מתחלת בה תסיסה סוערת; הנוזל מתגוון גוון כרכום ועל פניו עולה קרום דק כחול. הנוזל יורק אז אל כלי שני, הנקרא בשם גיגית־דישה, אשר בה יעובד במגרפות שעות אחדות, ומבדילים ממנו את האינדיגא בתמונת מקשה: השקע כעין דַּיסא מסתנן דרך סדינים, והחומר המוצא נחתך בגושים ומתיבש; משלש מאות ק״ג צמח אינדיגא מוציאים רק ק״ג אחד צבע אינדיגא. האינדיגא מורכב מתערובת יסודות אחדים, היסוד היותר נכבד בו הוא האינדיגא כחול, או האִינְדִיגָטִין, והוא איננו נוצר מבושל בתוך הצמח, אלא נולד על־ידי

---

1) במאמר „פתיל תכלת״, עמוד 56, ערבב כאן הרב רבי גרשון חנוך את פיקס בֹּעַץ, שגדל בו תולעת השני (עיין להלן), וטעה בפירוש הספרא כאן. בדבר תולעת השני וזהורית טובה עיין להלן, כי זהורית אינה שם־תואר, מפני זהרו, אלא כך נקרא צבע השני של כה״ק בִשפה העברית המאוחרת, כמו כַּרְמִל,

תסיסה. האינדיגא יוצאת לממכר בגושים כעין קוביא, אשר על־פי רוב המה שבורים, והם נבדלים על־פי גדלם ותמונותיהם.

גם בימיהם היה קלא־אילן אחד מסממני הצבע היותר נכבדים, ביחוד בשביל שהיה דומה לגמרי אל צבע התכלת בגוונו וגם בטיבו, שהיה צבעו מתקיים בבגד, כמו שאמרו: בקלא־אילן דלא עבר (לפי גירסת הערוך: דלא הדר) (ב"ק, צג, ע"ב), לאמר, צבעו אינו עובר ומשתנה, ועל־כן אפשר היה להחליף את התכלת בקלא־אילן, ויש באמת שהיו מרמים. ותולים קלא־אילן בבגדיהם לשם ציצית של תכלת, אחרי שאי־אפשר היה להבחין ולהבדיל ביניהם, ולכן אמרו: אמר הקב"ה: אני הוא, שהבחנתי בין טיפה של בכור וטיפה שאינה של בכור, אני עתיד ליפרע... וממי שתולה קלא־אילן בבגדו ואומר תכלת הוא (ב"מ, סא, ע"ב), ובגלל זאת אמרו גם־כן: טלית שכולה תכלת כל מיני צבעונין פוטרין בה (ללבן) חוץ מקלא־אילן (מנחות, מא, ע"ב), דדמי לתכלת, וזמנין דמזבן לה לאינש אחרינא, וסבר דכל חוטיה תכלת, וכי מצריף לטלית אחריתא, שקיל תרי חוטים מהכא, ונותן שם עם לבן, ותחת אלו יתן לבן, ונמצאת אחת מהן נפטר בקלא־אילן לשם תכלת ושדא קלא־אילן עם לבן בציצית והוו כלאים בלא מצוה (רש"י). גם נזכרת בתלמוד מלאכת דישתה, ואמרו: קלא־אילן, שדשו בעצי אשרה, ישרף (תוספתא ע"ז, ו (ז), א), וכן הדש קלע אילן (היינו קלא־אילן) בשדה הקדש מעל (שנהנה מן ההקדש ומעל), ושואלת על זה הגמרא: והא בתלוש בעינן? (דאין במחובר לקרקע וכ"ש בקרקע עצמו) אמר רבינא: ש"מ אבקי מעלי לה (מעילה, יג, ע"א). האבק של שדה מעלי להו לאותו קלע אילן (כי מעלה אבק מן הקרקע, דמתערב בקלא־אילן, הוה ליה תלוש, ולהכי מעל (רש"י)).

לדעת כל חוקרי הלשון האחרונים, כמו לוי, קאהוט, שיינהאק, קרויס ועוד, קלא־אילן היא מלה יונית καλάϊνος, והוראתה גוון כחול דומה לצבע תכלת החלזון, על שם אבן טובה אחת בת השם הזה, אבל באמת טעו כולם טעות גדולה ואל אמתת הוראת המלה הזאת כוון רק הערוך, אשר פירש קלא־אילן: אינדקו, כמו שמבורר מדברי התוספתא שהבאנו, אשר בה נזכרה מלאכת העבוד של קלא־אילן על־ידי דישת עצים, אשר נעשה גם היום, כמו שראינו, באינדיגא בגיגית־הדישה. אבל בגוון של „קלאינס" לא שייך לאמר בה עבוד על־ידי דישה, גם דישת קלע אילן הנזכרת במעילה היא בלי כל ספק גם־כן קלא־אילן אינדיגא, שנשתבשה גירסתה בקלע אילן, ורש"י פירש אותה „מין קטניות" בלי כל מקור, ואחריו נמשכו כל חוקרי הלשון; אבל ראשית, לא שמענו דישה בקיטניות, ושנית, איך זה אפשר, כי האבק יהיה מעלי להן, האם אפשר, כי ערבוב אבק במין מאכל ישבח ויתקן את המאכל? אבל במלאכת עיבוד האינדיגא יש השפעה גדולה לאויר

החיצוני על תסיסתה; גם קשה לקבל, כי המלה קלא־אילן תהיה העתקת המלה קלאינוס היונית, אחרי כי רק המחצית הראשונה של המלה נמצאת בה, וגם בכל המקומות בש״ס ובתוספתא היא חלוקה לשתי מלות „קלא אילן", מלבד במקום אחד או שנים משובשים; לדעתי היא באמת בת שתי מלות של שתי הוראות למושג אחד: „קלא" הוראתה גוש, כמו שמפרשה רש״י בכ״מ: פיסת רגבים (לד״ק מל״פ), כמו שקל קלא פסק ביה (פסחים, סא, ע״ב; ר״ה, כה, ע״א), פרצידא דתותי קלא מהני (תענית, ד, ע״א); „אילן" הוא בחלוף אותיות כמו „נילא", „ניל", בערבית לאינדיגא, כמו שהיא נקראת גם היום בפי הערבים; חלוף אותיות כזה מ„נילא" ל„אילן" מצוי הרבה בלשונות במלה הנעתקת מלשון ללשון, כמו „נמל" מן λιμήν („לימן") היונית; האינדיגא נקראת בשם „קלא־אילן" בשביל שהיא יוצאת לממכר, כמו שראינו, בתמונת גושים[1]. — לקאהוט היה כל־כך ברור מוצא „קלא־אילן", מ„קלאינוס", עד שבערך קלא־אילן, ח״ז, 95, הוא עובר בשתיקה על פירוש הערוך „אינדיקו" כעל פירוש מוטעה, והוא מציין בריש הערך מל״י καλάϊνος, טירקיספארביג בלוי אונד גרין שיללערנד. הרי״ל מביא את פירוש הערוך קלא־אילן אינדיגא קרוב אל תלא־אילן (ח״ד, 305), אבל באמת אין כל זכר מזה בהערוך. בתלא־אילן מפרש הערוך, כי היא מין חיה טמאה, כמו שמפרשה גם רש״י ובתשובות הגאונים, וכמו שמפרשת כן גם הגמרא בעצמה במקומה, בשבת, כח, ע״א: והא תלא־אילן טמא הוא? ה״ק: כמין תלא־אילן, שיש בו גוונין הרבה... היינו דמתרגמינן ססגונא ששש בגוונין הרבה, והוא המין הנקרא בוים־מארדער, בוים־האנגער, ותמוהים הדברים בפי לוי מאד. לפי דברי קרויס בלאֶהנוואֶרטער נמצא באמת נזכר מין מראה צבע סגול בשם „תְּלְאִינס" בכתבות הודיות והנה ראשית: „תלאינס", אינו „תלא־אילן", ושנית, הלא ה„תלא־אילן" של התלמוד, כנראה, נודע להם היטב, שהוא בעל גוונין הרבה, ולא התיחד בצבע הסגול כמו התלאינס ההודי.

י״ג. כּוּרכּמא (curcuma) או שרשי הכרכום[2]. — „כּוּרכמא" המה השרשים המיובשים של זנגביל־הכורכמא — curcuma longa — צמח מולדת חינה

---

1) אחר־כך מצאתי ב„תפארת ישראל" בפתיחתו למועד בסי׳ „תכלת" בשם רנ״י, ר״פ איזה נשך, צ״ו, ע״ב, פי׳ מלת קלא היא גוש, כמו שקל קלא פתק ביה (ר״ה, כה, ע״א), ואילן שם הצבע אינדיגא (ב„נמורי יוסף" שלפני נמצא: קלא — אבן, ויש הרבה בלשון חכמים; אילן אינדיג בלעז, וכן פי׳ בערוך אינדקי), ונפלאתי מאד למצא את הפירוש, שבאתי אליו על־יד חקירה, מושט על־ידי אחד המפרשים התלמודיים בקנה, בלי שום התעמקות והקרנות ובלי לעמוד על ברור המלות וכוונתן.

2) נמצא פעם אחת בשה״ש, ד, יד, בהודו נקרא בשם „כונכומא", מזה בארמית

או מזרח הודו. ראשי שרשים הארוכים או העגולים המה קשים וכבדים; בפריכה הם מזהירים, חיצוניותם היא של גוון כרכום בהיר או חום, פנימיותם היא של גוון זעפרן, ריחם הוא כעין של בושם וטעמם מר. שרשי הכרכומא מחזיקים את יסוד הצבע קל החומצה, את הכֻּרְכְּמִין. המין המשובח היום בריבוי יסודי צבעו הוא הכרכום החינאי. צבע הכרכומא, אם כי אינו עומד בפני פעולת האור, הוא נפוץ היום מאד בצביעת צמר־הגפן, גם משתמשים בו בצביעת הצמר והמשי לצביעת צבעים מורכבים זולים. לכרכומא יש הסגולה לצבוע את כל הנימים השונים בלי צריפה קודמת, אבל אינה עומדת בפני האור, הבורית והאלקלי, גם העברת הרוק עליו מטשטשת את צבעו.

כמו שראינו למעלה (בפרק הצביעה), היה הכּוּרכּוּם זרע יקר מאד גם בימיהם, והיה נזרע אצלם הרבה, ונמצאו בו גם אז מינים משובחים, אשר נקראו: „קרן כרכום", „כורכימא דרישקא", והיו צובעים בו את צבע הכרכום. הצביעה בו נקראת בשם „כַּרְכֵּם".

י"ד. עיקר הוְרָד, עיקר האָגה ועיקר האוג. — המה השרשים של צמח הורד של קוֹץ האגה (האגעדארן) ושל שורש האוג.

בירושלמי שביעית, ז, א (לז, ע"א) שואלין: צבעין לאדם מה שיהא עליהן קדושת שביעית? והם משיבים: נשמיענה מן הדא: „לכם" (ויקרא, כה, ו) כל שהוא צורך לכם, ותני עלה: כגון אכילה ושתיה וסיכה וצביעה; ואחרי־כן הם שואלים (שם, ריש הל"ב): צבעין לבהמה מה שיהא עליהן קדושת שביעית? והם משיבים: נשמיענה מן הדא: עיקר הוורד ועיקר האגה[1] ועיקר האוג אין בהן משום קדושת שביעית (עיין תוספתא שם, ז, ה); ורד הוא הצמח הידוע, אגה הוא מין קוץ כמו היגא, היגתא, וכן נמנו ביחד: הקוצים, האגין והאטדין (ירושלמי, כלאים, ה, ל); האטדין וההגין (עירובין, לד, ע"ב), דומה אל ἀκή ביונית; אוג הוא סימן צביעה, כמבואר למטה, אבל כאן מדובר על שרשי האוג. כנראה מכאן, היו צובעים אז בהמות, כמו שנראה גם מירושלמי, ערלה, ג, א: צבע דבר שיש בו רוח חיים, אילו השתחוה לו לא

„כּורכּמא" בערבית ופרסית „כורכום", לפי דעתו של ד. ה. מילר היא מלה שבאית „כמכם", בכתובת שבאית נמצא, כמו בשה"ש: „נרדא וכמכם" — על־כל־פנים מקורה אינו יוני.

1) בתוספתא שביעית, ה, ג, נמצא במקומם: עיקר וורד ועיקר „מילת" (בכ"י אירפורט עלי וורד ועלי מילת); בירושלמי כלאים, א, א, כז, ע"א, לפי גירסת הר"ש לכלאים, א, א, נמצא „טופַח מיליתא", לאמר, טופח הנזכר במשנה הוראתו: „מיליתא", ביונית μιλτιον, צמח דומה אל הזפלר; בפאה, ח, ג, מפרש הרמב"ם: טופח — קורטומין, כנראה זאפלאר (עיין הרי"ל, ח"ג, 137, המתרגם „מִילָת", „מילותא": פפלאנצע פון דער פארבע דעס מצנגיגס אדער ראטעלס).

אסר, מפני שצבעו אסרו מכאן שצבעו צריכה; וכן היו צובעים שערות האדם (ב״מ, ס, ע״ב).

ט״ו. האוג. — הוא סימן־הצביעה הידוע, הנקרא בערבית בשם „סומַאק״, „סומק״ (סומַאק, שמַאק), הוא שיח, הצומח גם היום בארץ־ישראל, בסוריה (עיין בדיקר, 4, LIII, 162, 459) ובדרום אירופה, וזה מקרוב החלו לנטוע אותו גם באמריקה, ויש בו שני מינים: אחד לבירוס עור (עיין להלן בח״ב, פרק יח) ואחד לצביעה; במסחר הוא יוצא בתמונת אבק גס ירוק־כרכום או ירוק־חום, הבא על־ידי טחינת ענפיו ועליו הרעננים המיובשים. האוג משמש היום בצביעה לצביעת ארג צמר־גפן, חצאי־צמר ומשי. ביחוד מבכרים אותו בצביעת המטוה על הטנין בשביל זולותו.

האוג נזכר פעמים אחדות במשנה (פאה, א, ה; דמאי, א, א; מעשרות, א, ב; כלים, כו, מג), אשר מזה נראה, כי השתמשו בו אז הרבה ובודאי גם לצביעת בגדים, אם כי לא נזכר זאת במקורים, כמו שלא נזכרו יתר סממני הצביעה, אשר כנראה היו מרובים אז של הצמחים, כמו שנראה מדבריהם שאמרו: מה חרישה היתה במשכן? שהיו חורשין ליטע סממנין (ירושלמי, שבת, פ״ז, ד״ט, ע״ד); כמו שיש למנות אל סממני הצביעה גם את „קליפי פולין וקליפי תורמסין״, שאמרו עליהם: המצייר בקליפי פולין ובקליפי תורמסין פטור (תוספתא, שבת, יא (יב), ד), אם כי פטור המצייר בהם, אבל על־כל־פנים נראה מזה, כי יש בהם איזה יסוד צביעה, וכן: כתב במשקין, במי פירות (שבת, יב, ה), וכן: מי טריא ואפצא (גיטין, יט, ע״א) — „טריא״ לדעת קצת מי תמרים בערבית, או שחור ופסולת היין מל״פ או מיץ הנץ של נרקס, כל אלה שמשו לכתיבה בימי קדם (עה״ש); על־דבר אפצא עיין להלן. וכן היה „הקומוס״, היינו, הגומי, אחד מסממני הכתיבה (עיין מגילה, ב, ב; שבת, יב, ד ובמקומות אחרים), לדעת הרמ״ז בבייטראגע II 23 הוראת „ססגונא״, אשר אונקלוס מתרגם בה את המלה „תחש״ שבתורה, היא המלה היונית ὕσγινος, ὕσγινον, אשר הוא יסוד צבע של צמח דומה אל צבע השני, והוא גוון בינוני בין צבע הפורפור ובין צבע coccineus, כנראה, היינו צבע קערמעס, וכן שחור השיחור הוא של הצמח כמבואר להלן. וגם מי מילן, לאמר, „מי הדיו״, מיונית μέλαν, הוא, כנראה מדברי הגמרא, גיטין, יט, ע״א, כמו „מי עפץ״, וכן פירשו רש״י והערוך מזה: טלו מילנין (דיו) וקלמין (קנה, עֵט) לבני (ב״ר א).

בראש סממני הצבע מן הדומם נמנו בימיהם:

א. סָרָק. — הוא סימן־הצביעה הנקרא בלשון רומית suricum, וכן בל״ס ובל״ע, והוא הצבע mennig הנקרא בכתבי־הקודש בשם „שָׁשַׁר״. לדעת לוי היינו „שְׂרֻקִּים״ בזכריה, א, ח, ובאמת נקרא באשורית „סַרְקוּ״ דם אָדום

בהיר (עיין גזניוס־בוהל). אצל הרומאים היו צובעים הרבה בצבע הסיריקום כמו שמביא פליניוס (לה, ד; לג, מ). הוא נעשה משיד הבדיל על־ידי שרפת אפר־הבדיל בתנור מיוחד ומכוון למטרה זו; תמונתו כאבק הגרגרים של אודם השני, אחר הטחינה הוא נעשה טיח, ואז הוא משמש כצבע מינרלי למשיחה וזהו הסרק.

גם בימיהם היה הסרק אחד מסממני הצבע הידועים, אשר השתמשו לצביעה, כמו: סירקן (את ארובות של נחתומין) או כרכמן (כלים, טו, ב); כיפת (קורה) שסירקו וכרכמו (שם, כב, ט) וכן: וסירקה (את האבן) וסתתה וכרכמה (ריש שהש"ר), וצבעו גם בגדים, כמו שאמרו: לא תקנח אשה פניה בבגד, שיש בו סרק (תוספתא, שבת, ט, ה); אשה לא תעביר סרק על פניה מפני שצובעת (שבת, צה, ע"א), ובערוך ערך שרק על־פי גירסתו: אשה לא תעביר שרק על פניה מפני שצובעת, פי' שרק בשי"ן צמר גפנים, שצובעים אותו בחריע, ומעבירין אותו על פני כלות, שיתראו אדומות, ונקרא „שרק" מפני שהוא דומה כמו שהוא טח, כי הטיח בל' ארמית משרק; כמו שראינו נקרא בשם סרק גם בשפות אחרות, אשר מהן באה לארמית, והיה אחד מאמצעי היפוי של האשה, ועל זה אמרו: לא כחל ולא סרק (סנהדרין, יד, ע"א).

ב. חֶרֶת קַלְקַתּוּם (קנקנתום); שחור־שיחור: — ביונית κάλκαντος. — הוא סימן צבע שחור, המשמש לצביעת עורות, וכן לכתיבה. פליניוס, בספרי הטבע, לד, יב, בדברו על־דבר חרתא דאושכפי atramentum sutorium, הוא אומר: היונים יחסוהו למיני מתכות, כמו שקראוהו בשם קלקנתום, כי בל"י מורה השם chalkos מתכת בכלל ונחושת בפרט, והוא מוסיף לברר, שיש בו שני מינים: האחד נקרא בשם stalagmia (טיפות), בשביל שהוא נקנה על־ידי חטיפה, כי לאחר שחפרו מחילות בקרן האדמה, אשר בה נמצאים חלקי האטרמנט, נוטפים מכותלי המחילות בימי החורף ככפיתי קרח, וזהו הקלקנתום הנבחר והזך כזכוכית לבנה, והשני אינו זך כל־כך ושמו conchotes, ושניהם לאחר שליקתם הם נהפכים לצבע שחור, זהו האטרמנט הטבעי; אך יש מלאכותי atramentum factitium (עיין פליניוס, לה, פרשה ו), הנעשה מפיח עצים נשרפים, ביחוד של הארז, והוא המעולה ביותר, אך יש שמזייפים ומחליפים אותו בפיח הכבשן; לפי דברי פיליניוס נעשית ממנו הדיו לכתיבת ספרים, והנה המין הראשון נקרא „חרתא אשכפי" (atramentum sutorium), והיינו הנקרא בפי היונים בשם „קלקנתום", והשני נקרא בשם אטרמנט סתם, וזהו הנקרא בתלמוד בשם „שיחור" (עיין בארוכה בספר מרפא לשון של ר' משה לאנדוי, אודיסה, תרכ"ה, 135—136).

בימי התלמוד צבעו בחרת את הפשתן (תוספתא, כלאים, ה, כד;

ירושלמי, שם, ט, ב. לב, ע״א, ובנדה, ע״ב, ה״ו, ד״נ, ע״א), וגם את עור המנעלים, ונקראה בגלל זאת גם „חרתא דאשכפי" (שבת, קד, ע״ב, ועיין גיטין, יט, ע״א), וכן מפרשין באי״ר שחור (איכה ד, ח): כהדא חרתא; את שחור הדם ציינו: שחור כחרת (נדה, ב, ז), בגמרא (שם, כ, ע״א) מבדילין „בין פכחותא דדיותא ובין חרותא דדיותא" (קלישת הדיו, כשהכלי מלא יורד שחרורית החרת למטה ומלמעלה הוא ברור ואינו שחור כל־כך — רש״י); את הקלקנתום נתנו בדיו, כדי לעשות את שחור הדיו מתקיים ובלתי־נמחה, כמו שאמר רבי מאיר, שהיה סופר: דבר אחד יש לי וקלקנתום שמו, שאני מטיל לתוך הדיו (לקיים את צבעו) (עירובין, יג, ע״א), ואמרו: כתב שהוא יכול למחות, ואיזו זו? זו שאין בה קלקנתום (סוטה, כ, ע״א; ירושלמי, שם, ב, יח, ע״א), ונמנו ביחד דיו וקומוס וקלקנתום (פרה, ט, א), ועיין מגילה, יז, ע״א, ותוספתא, שבת, ספי״א (יב). — בדבר שחור ושיחור תני ר׳ חייא: כתבו (את הגט)... בשחור ובשיחור כשר (גיטין, יט, ע״א; שבת, קד, ע״ב) פירש רש״י (בשבת) בשחור: פחם; בשיחור: אדרמיג״ט, והיינו כמבואר למעלה, ועיין, במ״ל שם.

ג. בֵּיצַת הַגִּיר. — הוא סימן־צביעה, שהיו משתמשים בו לצביעת המנעלים.

על דברי המשנה, ביצה, א, י: רבי יהודה אומר, אף לא (משלחין ביום־טוב) מנעל לבן, מפני שצריך אומן, מפרשין בגמרא (שם, טו, ע״א): תניא, רבי יהודה מתיר בשחור ואוסר בלבן, מפני שצריך ביצת הגיר, רבי יוסי אוסר בשחור, מפני שצריך לצחצחו, ולא פליגי: מר כי אתריה, ומר כי אתריה, באתריה דמר בשרא לתחת, באתריה דמר בשרא לעיל, ופירש רש״י ביצת הגיר: גיר מין קרקע המשחיר, ביצת כל דבר הנלוש ונעשה עב קרוי ביצת, מטונש בלע״ז; לצחצחו להחליקו, כדמפרש לקמיה, שבמקומו היו הופכין מקום הבשר מבחוץ ומקום שער מבפנים ודרך מקום בשר להיות בו מרטים וקליפות קליפות; באתריה דר׳ יהודה בשרא לתחת, לפנים, הלכך אין צורך לצחצח, וכן מפרש הערוך בפ״א, וכן נראה מפשטות דברי הגמרא, כי אסר במנעל לבן, מפני שצריך להשחירו בביצת הגיר. — השם „גיר" הונח בארמית: א) על קצף המים; ב) השיד; ג) אבן־הברזל, אבן־הדיו; ד) האבק. כנראה הכינו אז מאבן־הברזל, מאבן־הדיו איזה צבע שחור לנעלים. עיין בעה״ש שמתקשה בזה, אחרי שממקומות אחרים נראה, כי הוראת גיר הוא אבן־השיד, אך בערוך מביא גם פירוש, כי בביצת הגיר היו מלבנים את המנעלים, אבל בודאי היה זה גם־כן מין סממן של צבע, ולא שיד, שאינו מתדבק בעור, והוא מתכשר רק לצביעת כתלי הבתים.

ד. אֲבָר, בל״ע, פרס׳ וסורית: מתכת־העופרת, כמו שמתרגמין: „ואת העופרת״ וית אברא.

בימיהם השתמשו כבר בעופרת כבאחד מאמצעי הכתיבה ואמרו: כתבו באבר, בשחור ובשיחור כשר (שבת, קד, ע״ב; גיטין, יט, ע״א). וכן היו כותבין או רושמין במרא דאברא (שם, שם).

ה. סַמָּא (זַרְנִיק).

בין סממני הרושם של הכתיבה נמנים: היתה כתובה בסם, בסיקרא ובקומוס ובקנקנתום (מגילה, ב, ג); כותבים בדיו, בסם, בסיקרא ובקומוס ובקנקנתום ובכל דבר של קיימא; אין כותבין לא במשקין ולא במי פירות ולא בכל דבר שאינו מתקיים (גיטין, ב, ג), וכן מפרשין במגילה, י״ח, ע״ב: סם – סמא, ופירש רש״י זרניק בלה״ק ארופמענ״טו בלעז (Oripiment, געלבער ארסעניק); הזרניק נחשב גם הוא בין סממני הצביעה, לפי דברי רב״מ בהערוך, ובמקצת נראה כדבריו גם מחולין, פ״ח, ע״ב: תנא הוסיפו עליהן: השחור והכחול ונקרת־פסולין; ויש אומרים: את הזרניק. כל המנוים כאן מלבד נקרת־פסולין, אשר הוראתה מסופקת ובלתי־ברורה, הם כולם סממני צביעה. הוראת סם בערבית היא ארס זרניק. בעה״ש מפרש רב״מ: סמא הוא מין אדמה לבנה בל״י ורומית, ולפי שבאי „סַמּוֹס״ היתה נמצאת, קראוה על שמו, ובאלו אדמות רושמים וכותבים.

ו. סִיקְרָא. -- צבע אָדוֹם ידוע בשמו זה בל״ע ופרסית.

זה היה סממן צבע אדום ידוע אצלם, עד כי פירשו את המשנה (שבת, יב, ד) כתב בדיו בסם ובסיקרא: סקרא, סקרתא שמה (שם, קד, ע״ב, ועיין מגילה, יז, ע״א) ופירש רש״י אימניא (בלשון איטלקית ninia, בערגצינגאבער), צבע אדום, שצובעין בו חריטין, והיה משמש אצלם, כנראה, על הרוב לצורך רשימות, כמו שאמרו: רושם לפניהן והן חותמין בסיקרא, בסיקרא והן חותמין בדיו... (ירושלמי שבת, ספי״ב, יג, ע״ד); והיוצא עשירי, סוקרו בסיקרא (בכורות, ט, ז); חוט של סיקרא חוגרו באמצע (מדות, ג, א), והיו מערבין אותו בציר הבשר, כדי שיהא נראה חדש: ולא יהא מערב סקרא בציר (תוספתא, ב״ב, ה, ה; קה״ר, יש רעה). והנשים היו צובעות בו את העינים (פסדר״כ, קלב, ע״א). עיין עה״ש ולוי בארוכה.

ז. פּוּךְ (צְדִידָא). — העבריות בימי קדם היו כוחלות בפוך, כמו נשי המזרח היום, לא רק את לחייהן, אלא שמו את הפוך גם תחת ריסי עיניהן, וכחלו בו את גבות עיניהן (מל״ב, ט, ל; ירמיה, ד, ל; יחזקאל, כג, מ; שבת, ח, ג; מלחמת היהודים, ד, ט, ד). לכחילת ריסי העינים היו משתמשות בקלורית של כְּחַל (שטִיבְּיוּם אַנְטִימֺנְיוּם,

בלייגלאנצערץ) שרוף וצינק, אשר נבללו בנוזל — על הרוב בשמן. מזה, כנראה, אמרו בירושלמי (שבת, פ״ז, ד״י, ע״ב): ההן דגבל (לָש)... עפר, קילורין, סממנין, חייב משום לש; את הקלורית הזאת שמו בשפופרת, אשר ממנה בא לראש המכחול הכוחל את העינים ועושה זֵר שחור מסביב לריסי העינים. הקלורית הזאת שמשה גם כתחבולה לחזק את העינים הרפות ולרפא דלקת־עינים, כמו שהננו מוצאים בגיטין, סט, רע״א: לברוקתא ליתי... ונשחוק תרתי מנתא כוחלא ולימלי תלתא מכחלי בהאי עינא, ועיין פליניוס, לג, לד, והיו משתמשים לכחילת עינים גם בכַרְכְּמָא, כמו שנמצא בילקוט, ב, קכ״ה הגירסא בב״ב, טז, ע״ב: כי כוחלא כורכמא רישקא, לאמר, הכחול הנעשה מכורכמא, וגם בדם עטלף וגם בחלב בהמה; תני דם, כדי לכחול עין אחת, ר׳ יוסי ברבון בשם ר׳ יוחנן: בדם עטלף שנו; חלב, הדא דאת אמרת בחלב בהמה טהורה, אבל בחלב בהמה טמאה כדי לכחול עין אחת (ירושלמי, שבת, פ״ח, ד״א, ע״ב). בסוריה נקרא הפוך בשם צדידא, כדמתרג׳: וכחלת בצדידא עינהא (מל״ב, ט, ל); אנא כביש בצדידא אבני רצפתיך (ישעיה, נד, ע״א).

בסממני צבע החי נמנו:

א. זְהוֹרִית (תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי). — זהורית היא תואר נקבה מהשם זוהר, והוא תואר לצבע האדום המזהיר הנודע מימי כתבי־הקודש בשם „תולעת שני״ (שמות, כה, ד), אשר אונקלוס מתרגמו בשם: „צבע זהורי״, כי הוראת „שנה״ בערבית היא הַזְהִיר; בעברית המאוחרת בימי שיבת הגולה נקרא הצבע הזה על־פי השפה הפרסית בשם „כַּרְמִיל״ (דבהי״ב, ב, ו, יג; ג, יד). צבע השני הזה הוכן מאבק גרגרי תולעת השני, לאמר, מהגופות המתים ומקני הביצים של תולעת קטנה, הנקבה של כִּנַּת־הַמָּגֵן (שילדלויז), אשר בקצה ירח אייר היא מתדבקת אל הענפים, ויש גם אל העלים של אֵלוֹן עוֹקֶץ (kokos או πρίνον, כמבואר למעלה; דעתנו היא, כי נקרא בעברית בשם „קוצה״) בתמונת גרגרים עגולים אדמדמים או סגול־חום כמעט כענבים קטנים[1]. העץ הזה הוא כעין שִׂיחַ, שגבהו שתים ושלש רגל, וצומח על הרוב בקדמת אסיה ובאסיה הקטנה, ובודאי צמח גם בארץ־ישראל. הוא נמצא גם בדרום אירופה והוא בעל עלים חדים כדוריים כעין ביצים הירוקים תמיד, קליפתו

---

1) עיין ביהח״י, הלכות פ״ה אדומה, פ״ג, ה״ב: והתולעת היא הגרגרים האדומים ביותר, הדומים לגרעיני החרובים, והן כמו האוג, ותולעת כמו יָתוש יש בכל גרגר מהן. — בדבר מוצא המלה „שָׁנִי״ יש המוציאים אותה מערבית „שנה״: הזהיר, ויש מאשורית „שִׁנְתּ״ ארג צבוע (גזניוס־בוהל).

חלקה, מראהו אפור, והוא נושא גרגרים עגולים אדומים כשָׁני באשכולות כעין של ענבים. בימי קדם היו הצורים מספיקים את צבע השָׁני לכל העמים, גם היו מומחים ביותר באמנות צביעתו כמו בצביעת הארגמן והתכלת, אשר בימי שלמה למדו מהם גם בני־ישראל את הצבעים האלה (עיין בדהי"ב, ב, ו); אצל הרומאים נשאו מעילי שָׁני ביחוד שרי־הצבא והנסיכים.

כמו בימי כתבי־הקודש כן בימי המשנה והתלמוד היה צבע ה„שני", ה„זהורית" או ה„כרמיל" אחד הצבעים היותר יקרים, דומה בערכו אל הארגמן, ועשו ממנו אמריות לבגדים כמו מן המשי, הזהב והארגמן: אוציא את האמריות של שיראין ושל זהב... ולא אוציא את של ארגמן ושל זהורית טובה (ספרא, פט"ו, קסז), וכן אמרו במשנה במטלית שלש על שלש, שהשליכה באשפות טהורה (בשביל שבטלה מתורת בגד), החזירה, טמאה, חוץ משל ארגמן וזהירות טובה (שאין גם השלכתה באשפה מבטלת את ערכו של בגד) (כלים, כז, יב); גם את הסוס היו מקשטים בזהורית בין עיניו (שבת, נג, ע"א); חופת חתנים היו מקשטים בזהורית מוזהבת (סוטה, מט, ע"ב). כנראה היתה הזהורית הטובה של גוון אדמדם שבאדמדם, זו זהורית עמוקה (ירושלמי, סוכות, ג, ה, נג, ע"ד) של הצביעה הראשונה, כמו שהוכיחו בתכלת מהלשון „ושני" תולעת (ויקרא, יד), כי בסממני הצביעה של תולעת כשר אפילו מראה „שֵׁני" שבה (מנחות, מב, ע"ב; ספרא, מצורע, יא), שכבר נצבע בה צמר אחר וזה השני כשר (רש"י). — בספרא, מצורע, הגירסא משובשת, כי נאמר שם: רבי יוחנן בן דהבאי אומר ושני תולעת (ויקרא, יד) שֵׁני שבתולעת, ומנין שאם טעמה פסלה? תלמוד לומר ושני תולעת, והנה הוא מסיים בסתירה אל ההוכחה הקודמת, אמנם הגר"א הגיה ומקדים „מנין שאם טעמה פסלה" לפני רבי יוחנן בן דהבאי, אחרי ש„מנין" חולק על הקודם, והיינו כגמרתנו במנחות, שם: כתנאי, טעימה פסולה משום שנאמר (שמות, כח) כליל תכלת (שיהא כל־עיקר מראה ההלזון בצמר, שלא יהא דבר אחר צבוע בה מתחלתה) דברי רבי חנינא בן גמליאל, ריב"ד אומר: אפילו מראה שֵׁני שבה כשר, משום שנאמר (ויקרא, יד) ושני תולעת; עיין ב„התורה והמצוה", שמתפלפל בזה, והוא רוצה להוכיח, כי יש בתולעת השָׁני שני מיני דמים, דם שחור ודם שָׁני, נגד המציאות, אבל היו, כמבואר לעיל, גם גווני שָׁני שהוציאו לא על־ידי התולעת, אלא על־ידי פיקס, ולכן דייקו בספרי, במדבר, פרשה יט: ושני תולעת — ששינתו (שצבע השני שבו) תולעת (יהיה רק מתולעת), ולא ששינתו דבר אחר. — מצבע „זהורי" נמצא אצלם גם הרבים: שהיא מקשטה את בנותיה ומלבשתן זהורים (פס"ר, רפכ"ו), וגם

השתמשו בשם „כרמיל" לצבע הזה, כמו היין השרוני הדומה לכרמל (נדה, ספ"ג); השרוני נדון ככרמלי חי (נדה, כא, ע"א); כשעוה וכשושנת הכרמל (ירושלמי, סוכה, פ"ג, דנ"ג, ע"ד). על־דבר גוון השני נאמר בפס"ר, כ, צח, ע"ב: חזר לאחוריו וראה גדוד שהם לובשים לא אדום ולא ירוק, אמר לו: זה היא תולעת שני.

ב. התכלת והארגמן (אַרְגְוָן, פורפור). צבעי החלזון. השם „תכלת" נקרא בשפה האשורית בשם „תַּכִּלְתֻּ" וארגמן — „אַרְגַּמַנֻּ" [1]. שני הצבעים האלה המה של החלזון, חיה בעלת קליפה שנמצאה בכמות מרובה בחופי צור ובאיי אלישה (יחזקאל, כז, ז), אשר על שפת הים התיכון. ליח הצביעה נמצא אצלו בכלי (שלפוחית) סמוך לקיבה. כמות הארגמן או צבע התכלת, המוצאת מאת כל חלזון, היתה קטנה מאד — רק טפות אחדות, ובגלל זאת עלה מחיר הצבע הזה ביוקר גדול, והיה שוה בערכו אל המתכת היקרה [2]. הצורים מכרו את ארגי הפורפור שלהם נגד משקל כסף. הם הוציאו מהחלזון ארבעה־עשר מיני גוונים של צבע, אשר הודרגו משחור הדיו הנוצץ עד הסָגול והאדום וביניהם עד הוֺרֶד הבהיר הכחלחל (הלבנון) הנוצץ. אבל מבדילים בהם ביחוד את גוון הארגמן האדום, הנודע בלשונות יון ורומא בשם „פורפור", ואת התכלת הכחול, הנודע בפי היונים והרומאים בשם „הִיאַקִינְט" (Hyacinth, δάκινθος, ἄκινθον [3]).

---

[1]) לדעת רבי אהרן מארקוס ב„ברזלי" מקורה בשפת שנער בהוראת: ארג־עָל, לאמר, הארג של בני העליה. הראב"ד, המשיג על הרמב"ם ביהח"ז, הלכות כלי המקדש, ז, י"ג, אומר: לי נראה ארגמן ארוג משני מינים או משלשה צבעים, על־כן נקרא ארג־מִן. כמו שנראה להלן, היה הארגמן באמת מורכב מסממני צבע אחדים. כדבריו נמצא גם בזהר, תרומה: וארגמן דא כנופיא דכלול כל גוונין כחדא; ובאידרא רבה קדישא: מהו ארגמן? גווני דכלילן תלת גווני, וכן בזהר חדש, פ' חוקת: אלון תלת גוונין חיור וירוק וסומקי אינון לבושי דארגוונא (עיין במאמר פתיל תכלת, 138).

[2]) כמו שנראה מהמסופר בס' חשמונאים א, ד, כ"ג, כי בנצחון יהודה המכבי את מחנה גרגיאַס שלל ממחנה האויב הרבה זהב וכסף, פורפור, תכלת ופורפור אדום מהים, ההדגשה „מהים" מעידה, כי כבר נמצאו אז שני מיני הפורפור, מהים וגם מסממני צבע אחרים, שלא מן הים.

[3]) כן מתורגמת המלה „תכלת" שבתורה בתרגום השבעים, סומכוס ועקילס, וכן מתרגמים פילון ויוסיפוס את התכלת של בגדי כה"ג (עיין קדמוניות, ג, ז, ד, ועוד). הוראת המלה הזאת היא, כנראה, צבע כהה, שיש והוא נוטה לאדמימות ויש לכָהול. גם לתכלת אפשר לתת מלבד הוראת סָגול גם הוראת כחול־כהה, אבל מופרזת היא, לדעת ווינר, ההחלטה של באֶהר בספרו סימבוליק, ח"א, 303 וכו', כי הוראתה היא רק כחול־כהה ולא סגול.

לפי דברי פילון ויוסיפוס, בני הזמן של הבית השני, אשר ידעו וראו את התכלת, שהיתה משמשת בימיהם אצל כל היהודים, היה צבע תכלת היאקינט דומה לגוון השמים הקודרים בעבים; וכן אומר פליניוס (9, 63), כי היו מבדילים בצבעי החלזון ביחוד את צבע הפורפור האדום ואת צבע הפורפור הסגול (violacae purpurâ), אבל לשני המינים היו גוונים וצללים שונים. הצבע הראשון של הפורפור האדום, הנקרא בעברית ארגמן, בא מעצם חלזון הפורפור הנקרא ברומית: פורפור־הים (purpura pelagia) (פליניוס, 9, 60; אריסט. אנימ. 5, 15, או 13), הנצוד בים על־ידי מצודת אכל, ועל־כן הוא נקרא גם ביונית בשם πορφύρα θαλάσσια (עיין דיוד. סיק. 683, 17, 70; אעליאנ. אנימ. 16, 1). הצבע השני, היאקינט, הנקרא בעברית בשם תכלת, הוא של חלזון התלוי בסלעים ובכיפים, הנקרא ברומאית בשם חלזון־השופר או החצוצרה buccinum או cochylium murex, ביונית — בשם κῆρυξ [1]). קליפות שניהם הן משרגות וכָּכְלְיָרִיוֹת [2]), אבל של האחרון, לאמר, של התכלת, הוא יותר כדורית ושל הראשון יותר מחודדת. החלזון יכול לחיות הרבה אחרי צידתו (פליניוס, 9, 128). גם את החלזונות המומתים היו מיַבשים ושולחים למקומות אחרים. חוקרי הטבע שבזמן החדש עמדו הרבה על חקירת מיני החלזון השונים, אולם צריכים להעיר, כי התחלקותם למיניהם היחידים שונה אצלם מאד לפי שיטותיהם השונות, ובכלל עוד לא מצא אף אחד מחוקרי הטבע בבירור את חלזון הארגמן והתכלת של העתיקים מפני ריבוי כל מיני החלזון [3]).

החלזון יוצא לשמוש פשוט ויש בתערובות שונות (עיין פליניוס, 9, 30, 36; אריסט. היסט. נאט. פרק א, ה, יג). ליח החלזון הוא בראשיתו בעל גוון כרכום־לבן, אבל תחת רושם האור הוא מקבל גוון ירוק־כחול־

---

[1]) הוראתה בעצם ביונית היא: כָּרֶז, מודיע; חלזון ים, אשר בקליפתו, בקונכא שלו תוקעים אֱלֵי הים. בשם הזה נקרא גם הנואם והמורה הדתי. כנראה הוא נקרא מזה גם ברומאית בשם חלזון־השופר, על כל פנים צרפו גם עובדי־האלילים אל חלזון התכלת סמל אלהי רוחני.

[2]) הוראת כוכליאר היוני κοχλίας היא: הלזון, ועל שם תמונת החלזון הארוכה, ההולכת וסובבת בהיקף, נקראת כל תמונה כזאת בשם כוכליאר (שנעקקענפאָרמיג), כמו ביומא, כה, ע״א: הכהנים מקיפין ועומדין כמין כוכליאר (עיין צה״ש ולוי).

[3]) עיין ביברור״ב של ווינר, ח״ב, עמוד 290, ועיין וו. א. שמידט, פאָרשונגען אויף דעם געביטע דעס אלטערטומס, I, עמוד 96—212.

אדום. הליח הנלקט מחלזונות רבים נכבש במלח ונתבשל ביורות מתכיות על־ידי אֵדי חום, שהכניסו בהן, ונצטמק עד כדי חלק הששה־עשר, ואחר־כך צבעו בו את חומר הארג. אחרי אשר צבע הלזון־השופר לא היה מתקיים, על־כן לא צבעו בו לבדו, אלא השתמשו בו כבאמצעי עזר לצביעת מינים אחדים של פורפור. באופן כזה נעשה על־ידי תערובת חלזון־השופר עם הפֶּלַגְיוּם השחור, שהוא הליח של עצם חלזון־הפורפור, הצבע החביב פורפור סָגוֹל־יַנְטְהִין־היאקינט, ועל־ידי צביעה שתי פעמים, בראשונה בפלגיוּם מבושל למחצה ואחר־כך בחלזון השופר, נעשׂה הפורפור הצורי, אשר על־כן הוא נקרא בשם דִיבַּפָּא (dibapha): צבוע כפול, והיה לו גוון של דם קרוש, אשר בהבטה ישרה נראה שחרחר, אבל לאור השמש היה נוצץ בצבעים (פליניוס, 9, 137; 21, 45). על־ידי תערובת הפלגיום בחמרים אחרים, ביחוד במים, במי רגלים, בעשב הצביעה, מוציאים את צבעי החלזון הבהירים כְּחוֹל הסָגוֹל, כָּחוֹל המַלַכְנִיקִי[1]) וכַרְכּוֹם הדודאים. יתר הצבעים מוציאים על־ידי הרכבה של שיטות צביעה שונות; כשצבעו בראשונה בצביעת ינטהין בתערובת חלזונות ושָׁני (על־ידי תולעת השני) ואחר־כך צבעו באופן הצורי, אז הוציאו את צבע הפורפור הצורי הנקרא בשם פורפור־הִסְגִין[2]).

ביחוד השתמשו בצבע החלזון לצביעת הצמר, היותר נוח לקליטתו מיתר חמרי הארג, וגם הוא מאריך לקיימו, אבל אחר־כך צבעו בו גם צמר־גפן, פשתן ומשי. בכתבי־הקודש ובתלמוד נקרא בשם „תכלת" רק צמר הנצבע בה, אבל אין להוציא מזה, כי לא צבעו בה אחר־כך גם יתר חמרי הארג.

הפיניקים הם, לפי הסכמת כל סופרי ימי קדם, ממציאי צבעי הפורפור, וידועה ההגדה, כי על־ידי חוטם של כלב רועה, שנצבע אדום מנשיכת חלזון־הפורפור, נתגלה הצבע הזה. ואם כי היתה מפורסמה ביחוד תעשית הפורפור של הפיניקים, והפורפור הצורי הצטיין בצבעו הנוצץ, הננו מוצאים בכל־זאת את חלזון־הפורפור ואת תעשית צבע־הפורפור בכל חופי הים התיכון או בקרבתם: במצרים, בלידיה, בטָרֶנְט, בהדרונוטום, בקושטא, בקוֹס ועוד וגם בצפון אפריקה.

בבגדים צבועים ארגמן ותכלת השתמשו בימי כתבי־הקודש רק

---

1) מאלווענבלוי, מיונית μαλάχιον, אגוד מלכניקי (ירושלמי, יבמות, פי"ב, ד"ב, ע"ד), מין שיח או סיב (לוי).

2) עיין אסקאר זייפערט: לעקסיקאן דעס קלאססישען אלטערטומס, 563, ועיין ביבליש. לעקסיקאָן של שֶׁנְקֶל, ח"ה, עמוד 19.

נסיכים או פקידי־מלכות גבוהים (שופטים, ח, כו; יונה, ג, ו; ירמיה, ד, ל; יחזקאל כו, ו; שה״ש, ג, ד; ג, ה; אסתר, א. ו; ח, טו), גם היו שמלות נשים של ארגמן (משלי, לא, כב), גם לבושי האלילים היו של תכלת וארגמן (ירמיה, י, ט, כמבואר למעלה), וכן היו לבושי הכהנים, היריעות ופרוכת המשכן של ארג ארגמן מקושט בפתיל תכלת ובלולאות תכלת (שמות, כה, ד; כו, א, לא, לו; כז, טז; כח, ה, ח, טו, לג; לה. ו, כג, לה; לו, ח, לה; לח, יח, כא; לט, ב וגו׳; במדבר, ד, יג; טו, לח; דבהי״ב, ב, ז, יד; ג, יד); המלכים נתנו בגדי ארגמן בשכר פעולות גדולות (דניאל, ה, ז, טז, כט), וכן אצל הרומאים נתנה הרשות להשתמש בבגדי פורפור רק למעמדים מיוחדים, אשר הסתמנו לפי מדרגותיהם באִמְרות של פורפור רחבות או צָרות בטָגותיהם ובתוּנִכּותיהם, כמבואר בארוכה בח״ב, ורק מעילו של שר־הצבא ושל המנצח היה כולו פורפור; מהמאה השניה לח״ה היה ברומא הפורפור הצורי לחפץ של מותרות, אחרי שבכל מיני הפורפור, אשר הגיעו אז עד תשעה־עשר, היו היותר יקרים הצורי והינטהִינִי, מחיר ליטרא צמר צבוע פורפור ינטהין עלה בימי אוגוסטוס מאה דינר (י׳ טַלר), ומחיר ליטרא צמר פורפור צורי היה אלף דינר (מאה טַלר). בסוף ימי הרפובליקה ברומא הגיעו המותרות של הפורפור למדרגה כזו, עד כי עוררה את ציזר להגביל את שמושו על־ידי חוק מפורט. אולם בגלל ההבדל הגדול שבפורפור לפי הארג והצבע ויוקר המחיר, התלוי בהם, נצטמצם האיסור של הקיסר הזה ושל הקיסרים הבאים אחריו רק בארג פורפור נקי, וביחוד של המינים השנים הנודעים ביותר, הצורי והינטהיני, אשר שמושם התיחד רק למושלים ולפקידים הגבוהים, ביחוד של חמשת המינים היותר משובחים שבהם, אשר היתה זכות הלבשתם רק לקיסר לבדו ואנשים פרטיים נענשו על הלבשתם כבוגדים במלכות; אבל גם ביד הקיסרים לא עלתה להרחיק על־ידי האיסורים את הפורפור, ביחוד מהלבשת הנשים. סביב 312 אח״ה הוציאו גרַטיאַן, וַלֶנטניַאן ותיאוֹדוֹסיוס פקודה, אשר על־פיה היתה הכנת מיני הפורפור המשובחים למונופולין בידי הקיסרים (מארקוואֹרדט, שטאאטספער־וואלטונג דער ראָמער 514).

טיב החלזון וצביעתו נודע היטב בימי התלמוד: בדבר מקום שני מיני החלזונות הודיעו גם המה, כי היו בארץ־ישראל, ביחוד בצור ובסביבתה, ופרשו את הכתוב (ירמיה, נב) ומדלת הארץ השאיר נבוזרדן רב טבחים לכורמים וליוגבים... יוגבים אלו ציידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה (שבת, כו, ע״א), וכמו שנזכר למעלה נקראה בגלל זאת חיפה לפנים, לפי סופרי העמים, בשם „פורפוּרְיָן". וכן אמרו: אמר זבולון לפני

הקב"ה: רבש"ע, לאַחַי נתת להם שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות, לאחי נתת להם ארצות ולי נתת ימים ונהרות, אמר לו: כולן צריכין לך ע"י חלזון שנאמר (דברים, לג, יט), עמים הר יקראו וגו' ושפוני טמוני חול, תני רב יוסף שפוני זה חלזון טמוני זה טרית... (מגילה, ו, ע"א); וגם המה הבדילו בין שני מיני החלזון, של הארגמן ושל התכלת, ואחרי שהוכיחו על־פי דרשתם מן הכתוב, כי לצבוע את התכלת יש צורך רק בחלזון (בירוש. כלאים, ט, א, דל"ב, ע"א): תכלת וארגמן ותולעת שָׁני (שמות, כה, ה), מה תולעת שָׁני דבר שיש בו רוח חיים (פירוש, המלה ו„תולעת" מוסבה גם על תכלת וארגמן, כאילו היה כתוב: ותולעת תכלת וארגמן ושני), הוסיפו להגביל ולהגדיר בתוספתא (מנחות, ט, טז), ואמרו: תכלת אין כשרה אלא מן החלזון, הבא שלא מן החלזון, פסולה, שנאמר, תולעת (שמות, כה, ה — היינו' כדרשת הירושלמי), מן התולעת שבהרים, הביאה שלא מן התולעת שבהרים, פסולה[1]). כמו שהננו רואים מכוונים דברי התוספתא כאן אל דברי סופרי יון ורומא שבזמן הבית השני[2]), שהבדילו בין חלזון־הארגמן, שנצוד בים, ובין חלזון־התכלת, שהיה תלוי בכפים ובסלעים, ובצדק הגבילו אפוא חכמי התלמוד על־פי המציאות והמסורה, כי אין תכלת של ציצית אלא מתולעת שבהרים, ואם גם היה נמצא חלזון הנצוד בים, המוציא צבע כעין תכלת, הוא פסול, ובשביל שידעו, כי התולעת שבהרים, שהמציאה את צבע התכלת, נמצאה בחלקה של זבולון[3]), על־כן דרשו עליו הדרשה הנזכרת למעלה עמים הר יקראו, (דברים, לג, יט), לאמר, כולם יהיו נזקקים לזבולון בשביל התולעת שבהריו לצורך התכלת, גם נודע להם טיב סגולת צביעתו, כי כשמוציאים את הדם מהחלזון כשהוא חי, אז צבעו צלול יותר: דכמה דאית ביה נשמה

1) הנני להעיר, כי בירושלמי ובתוספתא קראו את החלזון בשמו העברי העתיק „תולע", אבל הבדילו את החלזון שבהרים לקרוא אותו בשם „תולעת", אחרי שבשם „תולע" שבכה"ק נקרא החלזון של צבע האדום (ישעיה, א, יח; נחום, ב, ד), ואפשר בשביל שצבע האדום הוא סמל הגבורה של הגֶבֶר, והתכלת הוא סמל התמימות של האשה.

2) סטראבון, הגיאוגרף היוני, נולד 125 לח"ה, דיודר סיק. ההיסטוריון היוני, חי בימי ציזר ואוגוסטוס, נולד 154 לח"ה, פילינִיוס, ההיסטוריון הרומאי נולד 46 לח"ה, וכן יתר הסופרים, אשר דבריהם הם לנו כאן לַקַו בדבר החלזון, מהותו ודרכי הצביעה בו.

3) על־פי תיאור גבולי זבולון בבראשית, מט, יג, לחוף ימים וירכתו על צידון, אשר הגיעו במערב סמוך להר הכרמל שעל חוף ים התיכון ובמזרח אל ים כנרת, ועל־פי יתר מאמרי התלמוד נראה ברור, כי התכלת שבהרים נמצאה בגבוליו (ציין תבוה"א, הוצאת לונץ, רי"א).

ספי ניחא ליה, כי היכי דליציל צבעיה (שבת, עה, ע״א), וכן בדבר צידת החלזון בשבת נחלקו, אם חייבין עליה שתי חטאות או אחת[1] (שם, ירושלמי, שם, ז. ב. י, ע״ז; תוס. שם, ח (ט), ב). בדבר תמונת החלזון בכלל אמרו: החלזון כל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו (ב״ר, ח; פסדר״כ, צב; דב״ר, ספ״י; שהש״ר, פ׳ נפת תטפנה; שו״ט, כג), ועל חלזון התכלת אמרו: גופו דומה לים ובריתו דומה לדג (סנהדרין, צא, ע״א).

גם בדבר אופן הכנת התכלת הננו מוצאים את דברי רב שמואל בר רב יהודה לאביי, ששאל אותו: הא תכלתא היכי צבעיתו לה? אמר ליה: מייתינן דם חלזון וסַמָּנִין ורמינן להו ביורא ומרתחינן לית ושקלינהו פורתא בביעתה וטעמינן להו... (מנחות, מב, ע״ב) — מתאים אל אופן הכנת התכלת על־פי סופרי יון ורומא, כמבואר למעלה.

בדבר גוון הצבע של תכלת אמרו: מפני מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לאבן ספיר (סוטה, יז, ע״א; חולין, פט, ע״א; מנחות, מג, ע״ב; ירושלמי, ברכות, א, ה; פסדר״כ, פ׳ דמתן תורה), או: התכלת דומה לים וים לעשבים ועשבים לרקיע ורקיע לקשת וקשת לענן וענן לכסא הכבוד (שו״ט, כד וצ׳; במדב״ר, יד; ספרי, במדבר, קטו) — מתאים אל צבע היאַקינט שבתרגומי היונים ואל דברי פילון ויוסיפוס בדבר גוון צבע התכלת, כמבואר למעלה.

בימי התלמוד היה ידוע מקום תעשיה גדולה של תכלת בעיר לוז[2], אשר היתה אחת הערים של ארץ החתים לפנים (סוטה, מו, ע״ב), שהשתרעה מההר בעל חרמון עד הגבול הצפוני של ארץ־ישראל, לפי תאורו בתורה במרחק חמשה קילומטר למערב עיר בִּירַת החִתִּים (Aiti).

---

1) בדבר טעם החִיוב של שתי חטאות מחולק הבבלי מהירושלמי: לפי דעת הבבלי טעם רבי יהודה המחייב שתים, כי פציעה בכלל דישה, ורבנן חולקין עליו, כי לדעתם אין דישה אלא בגידולי קרקע; לדעת הירושלמי מחויב שתים, משום צָד ומשום נטילת נשמה, ולדעת החולק עליו לית לה צידה, אחרי שלא היה חלזון התכלת ניצד אלא נלקח בידים, כמבואר למעלה, ועיין בתוספות בבבלי, שם, בד״ה הצד חלזון, שמתקשים בזה; אחר־כך מצאתי במשט״ח, יח, נוגע גם־כן בזה.

2) כמו שנראה מדבריהם: זוג בא מרקת ותפסו גֶשר ובידם דברים הנעשים בלוז ומאי ניהו תכלת (סנהדרין, יב, ע״א); בבי אליהו זוטא, פט״ז, נמצא: הוא לוז שצובעין בה תכלת לכל ישראל.

ועד היום נמצא המקום הזה בשמו לוז (אדמת הקודש, 172).

אולם התולעת שבהרים לצורך התכלת, אשר היתה שוה במיצוט ליחו הצביעה שלה אל החלזון שבים, עוד פחתה הרבה ממנו במספרה בכלל לפי טבע מקום שְׁרִיצָתָהּ ביבשת ההר, שאינה מקום חיותה[1], וברבות הימים פחתו והלכו ולא נזדמנו בהר לצורך צידתם אלא לעתים רחוקות, כמו שמסופר בתלמוד מפי המציאות: ת"ר: חלזון זה (של תכלת) גופו דומה לים, ובריתו דומה לדג, ועולה אחת לשבע שנים[2], ובדמו צובעים תכלת, לפיכך דמיו יקרים (מנחות, מד, ע"א), והיה נמצא בהרים רק אחרי גשם, כמו שמסופר: עלה להר וראה, שהיום אין בו אלא חלזון אחד, למחר ירדו גשמים, ונתמלא כולו חלזונות (סנהדרין, צא, ע"א). דבר הלמד מעצמו הוא, כי במעמד כזה קשה היה להמציא את התכלת במדה המספקת, וכדי שלא תבטל מפני זה מצות ציצית, עמדו ופסקו התנאים שבמאה השלישית אח"ה: רבי יוחנן בן נורי, רבי יוסי הגלילי ורבי יצחק, כי אין התכלת מעכבת את הלבן (מנחות, לח, ע"א), ואם כי דעת רבי יהודה הנשיא, כמאה שנה אחריהם, היתה, כי התכלת מעכבת את הלבן (שם, שם), בכל־זאת נמצאת במשנה המסודרת על־ידו הלכה פסוקה, כנראה, מפני צורך השעה: התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת (מנחות, שם, שם). אחרי אשר גדל מאד מחיר התכלת, רבו המזייפים, אשר מכרו במקומה צבעונים, וביחוד קלא־אילן, והוא צבע התכלת של צמח האינדיגו, הדומה ביפי גוונו החיצוני אל תכלת התולעת שבהרים, והכשילו בזה את הרבים, לפיכך הרבו, כמבואר למעלה, להזהיר על הזיוף הזה, ואמרו למשל: וכי מה ענין יציאת מצרים בכאן? אלא שלא יאמר: הרי אני נותן צבעונים וקלא־אילן, והם דומים לתכלת, ומי מודיע עלי בגלוי? אני ה' אלהיכם (במדבר, טו, מא), דעו מה עשיתי למצרים, שהיו מעשיהם בסתר ופרסמתים בגלוי (ספרי, במדבר, שלח, קטו). גם היו בודקים את צבע התכלת, אם הוא של החלזון או של קלא־אילן, על־ידי סממנים מיוחדים,

---

1) אמנם רש"י אומר בסנהדרין, צא, ע"א, בפירוש הגמרא: „למחר ירדו גשמים ונתמלא כל ההר חלזונות": ונראה למורי, שביצי חלזון משריצין כולן.

2) לפי הגירסא הנכונה במס' ציצית בהוצאת רפאל קירכהיים, פ"פ א"מן; גם בנוסחאתנו שם מובאת הגירסא הזאת סגורה בסוגר, כגירסא משובשת, אבל באמת זאת היא הגירסא הנכונה, וגם המובן של אחת לשבע שנים היא בלשון גוזמא, לאמר: לא בכל שנה, כי המספר שבע הוא מספר עגול לציין הפלגה של שנים. הגירסא בגמרא שלנו „אחת לשבעים שנה" היא בודאי משובשת והיא עושה את המאמר הזה להגדה בעלמא.

כמו: מַגְבְּיָא גִילָא [1]), ומיא דשבלוליתא [2]) ומימי רגלים המוצים, אם איפרד חזותיה (נתקלקל מראהו) פסולה, לא איפרד חזותיה, כשרה; ויש אשר נתנו אותו בשאור קשה (חמירא אורכסא) של שעורים ואפו אותו בתוכו, ואם נשתנה אחר־כך הצבע לטוב כשרה, ואם לאו פסולה (מנחות, מב, ע"ב; מג, רע"א).

אולם באחרונה קפץ על חלזון התכלת אימת הסממית [3]), להכחידו לגמרי, כמו שמסופר בדרשתם על המקרא (דברים, לג, יט): א"ר יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור, ומצאתי זקן אחד, ושאלתיו בשלום, אמרתי לו: פרנסתך במה היא? אמר לי: מחלזון (פירוש, מצידת החלזון בכלל), אמרתי לו: ומי מצוי? (פירושה תכלת של חלזון ההר, שהיה נוגע ביחוד לר' יוסי, והרי זה מאמר קצר) אמר לי: השמים! מקום יש בים, שמוטל בין הרים (כגירסת הגר"א), וסממיות מכישות אותו, ומת ונימוק במקומו [4]), אמרתי: השמים! ניכר [5]) הוא שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא (ספרי, ברכה, פ' שנד). ובאופן כזה הלך ונתמעט אותו החלזון שבהרי ארץ־ישראל אשר לחוף ים התיכון, שבאה עליו המסורה של תכלת, ואם כי הננו מוצאים אותו עוד בימי אחרוני האמוראים, כמו שנראה משאלת אביי לר' שמואל בר רב יהודה: הא תכלתא היכי צבעיתו לה? (מנחות, מב, ע"ב), וכן מר ממשכי (האיש מר מהמקום משכי) אייתי תכלתא בשני רב אחאי (שם, מג, ע"א),

---

1) פירש רש"י: בייסא בל"צ אלום—אלוין.

2) מים היוצאים מן התלתן, שקורין פונגריא fenugrec, גריכישעס היי, באָקסהאָרן.

3) הלטאה (ויקרא, יא, ל) תרג' ירושלמי „סממיתא", וכן אמרו: אימת סממית על העקרב (שבת, עז, ע"ב), והוא מין איידעקסע.

4) הגירסא בפסקתא זוטרתי היא: „השמים! שיש מקום בים הגדול, שמוטל בהרים, וסממיות מקיפות אותו, ואין לך אדם, שהולך לשם, שאין סממיות מכישות אותו, ומת ונימוק". הגירסא הזאת היא משובשת בלי כל ספק: ראשית, לא שמענו, כי תהיה אימת סממית על האדם, העוסק גם בצידת חיות טורפות ואינו נרתע לאחור מפניהן; שנית, למה זה הוסיף „ונימוק במקומו", איזו נפקא מינה אם נימוק או לא נימוק? אבל בחלזון יש נפקא מינה גדולה, כי אם נימוק, אי־אפשר למצוא בו עוד את לֵיח הצביעה, להוציאו ממנו אחר מותו. אבל, כנראה, לא היתה גם לפני מחבר הפ"ז גירסא אחרת, אלא הֵרצה את הספור לפי פירושו בספרי, וכן דעת הרב רג"ח.

5) כגירסת הילקוט הנכונה מאד. — כל הספור הזה בספרי נושא עליו חותם האמת מפי המציאות, ואין לפרש כאן פירוש המוציאו מפשוטו, ביחוד יש לשים לבב אל המבטא המצוין כאן: „ניכר הוא שגנוז..." הוא ראה בזה בצער גדול אצבע אלהים מיֻחדת לכלותו, אבל אחרי שלבבו לא נתנו להאמין, כי יִכלה לגמרי לבלי שוב עוד, אחרי שיש בו צורך לתכלת שבציצית, התנחם ואמר: „ניכר..."

אבל מסגנון הלשון נראה, כי התכלת כבר היתה ביחוד בימי רב אחאי דבר בלתי־מצוי, וסוף־כל־סוף אפס מכל וכל, כי עלתה, כנראה, בידי הסממית להכחידו לגמרי, כמו שהננו מוצאים אחר־כך במדרשים המאוחרים את דרשתם על הכתוב (במדבר, טו, לח) ועשו להם ציצית: תעשה ולא מן העשוי, שלא יוציא נימין מן הטלית ויעשה מהן, אלא מצוה להביא לבן ותכלת ויעשה, אימתי? כשהיה תכלת, ועכשיו אין לנו אלא לבן, שהתכלת נגנז (תנחומא, שלח, כט, בהוצאת בובר, ובמד"ר, יז).

בדבר מציאת חלזון־התכלת עמל ויגע הרבה גם בימינו הרב רבי גרשון חנוך מראדזין, בעל „סדרי טהרות" על מסכת כלים, ולבסוף מצא אותו (לפי דבריו במאמריו „שפוני טמוני חול", ורשה, תרמ"ז, „פתיל תכלת", שם, תרמ"ח, ו„עין תכלת", שם, תרנ"ב) באי קטן בקצה לשון הים המערבי באיטליה ב„דג הדיו", הידוע בשמו זה בשביל דמו השחור כדיו, ויחדש את מצות התכלת בציצית, אשר נוהגין בה כל חסידיו עד היום, אבל כשרצה לזכות בה את כל ישראל, יצאו כנגדו כמעט כל הרבנים וחבריו, צדיקי החסידים, על שהוא בא לחדש דבר נגד דעת חכמי ישראל הקדומים, שהחליטו כי התכלת נגנזה, והקיפו אותו בשאלות שונות לסתור את דבריו, אשר התאמץ לישבן במאמריו. אחרי שעמדתי, לרגלי עבודתי, על בירור שאלת התכלת, עד כמה שהיא נוגעת לעניני, עברתי על כל מאמריו בענין זה, והנה במה שנוגע לעצם תגליתו לא היה הוא הראשון, כי כבר הקדימוהו בזה הרבה, כמו שמובא ב„ערוך השלם", שנדפס בשנת תרמ"ב, אשר היה בודאי לפני עיני הרב הזה, והוא אומר נגד הדעה שחלזון התכלת היא „דג הדיו": וזה רחוק מאד. הרב זה נסמך על לויזון בספרו „זאאלאגיע דעס תלמודס", וכן על שיינהאק ב„המשביר", שנדפס בשנת תרי"ח בורשה, ששם מובא גם־כן, כי יש אומרים, שזאת היא דעת הרמב"ם, כי חלזון־התכלת היה „דג הדיו", אשר הוא באמת מין תולע גדול, שברייתו דומה לדג, אבל איננו יקר כל־כך, ובכל אופן נצרך לאמר, שכוונתם בדבריהם שעולה אחת לשבעים שנה, שקרה לעתים רחוקות, שמצאוהו פרה ורבה הרבה, והעלוהו מהים, אבל הצורך, אשר היה בימים האלה לצודו לצביעה, מהר להמעיט אותו (שם, ח"א, פ"ה, הערה קי). דברי הרמב"ם הם ב„יד החזקה", הלכות כלי המקדש, פ"ח, הי"ג, האומר: „כיצד צובעין תכלת של ציצית? לוקחין הצמר ושורין אותו בסיד, ואח"כ מכבסין אותו עד שיהיה נקי ומרתיחים אותו באהלא וכיוצא בו, כדרך שהצבעין צושין, כדי שילקוט את העין[1]), ואח"כ מביאין דם חלזון, והוא דג שדומה

1) עד כאן לקח ממלאכת כביסת הצמר, כמבואר למעלה.

עינו לעין התכלת, ודמו שחור כדיו, ובים המלח[1] הוא מצוי, ונותנין את הדם ליורה, ונותנין עמו סממנין, כמו הקמוניא וכיוצא בהן, כדרך שהצבעין עושין, ומרתיחין אותו, ונותנין בו הצמר, עד שיעשה כעין רקיע, וזה הוא התכלת של ציצית". ברור הוא על־פי סגנונו של הרמב"ם כאן, כי לקח את כל דבריו אלה מאחד מספרי חוקרי טבע החי והצמח שבימיו, שהיה מצוי אצלם הרבה, כעוסק בחכמת הרפואה, ואין ללמוד בשום אופן מדבריו כדעת הרב הנ"ל כי „השתמשו בתכלת בימיו", או ששאב את דבריו מאחד ממקורי התלמוד שאינם נמצאים לפנינו, כמו שמתאמץ הרב הנ"ל להוכיח בתמימות, ולכן אין אנחנו נזקקים כאן לדברי הרמב"ם נגד דבריו בעצמו בפירוש המשנה שלו, בריש פ' התכלת: „ואינו (התכלת) נמצא בידינו היום, לפי שאין אנו יודעין לצובעו, שאין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת, אלא תכלת ידועה, שאי־אפשר לעשותה היום, ועל־כן אנו עושים בלבן לבד".

בתוספתא (מנחות, ט, טז) אמרו: שלא מן התולעת שבהרים פסולה[2], וכמו שראינו למעלה דברי הסופרים היונים והרומאים, אשר היו בימי הבית השני, היינו, בזמן שהשתמשו בתכלת, וידעו את טיבה היטב, היה החלזון של תכלת רק זה של ההרים, אבל לא זה הנצוד בים, שזה היה של ארגמן, ואם גם היה נמצא בין החלזונים הנצודים בים, שצבעו היה כעין תכלת, היה פסול לתכלת, אחרי שהגוון האמתי של תכלת היה רק זה שבהרים, שבימיהם היה זה ידוע לכל אדם, גם שלא מבני־ישראל, שהיה לו עסק עם ענין הצביעה, ועל־כן אם מצאו כתוב בתורה „פתיל תכלת" בציצית, לא היה להם צורך גם ליחד ולהגביל את מין התכלת הנצרך, ולכן פסלו כל מיני תכלת, גם של החי, אם אינם מתולעת שבהרים, ועל אחת כמה וכמה, אם הם ממיני צבעונים של הצמח, כמו קלא־אילן, והוא צבע האינדיגו, אשר גם בימינו הוא אחד הצבעים המשובחים במינם בצבע התכלת, ופסלוהו לא בשביל שהוא נופל ביפיו ובהתקימותו מהתכלת של החלזון, אלא בשביל שאינו מן החלזון ומן התולעת שבהרים. סגנון הזהרתם החמורה ואיומיהם הקשים על כל המהליך

---

1) ידוע, כי הרמב"ם קרא בשם ים המלח את הים התיכון, בשביל שמימיו מלוחים, וכן נקרא בשפת יון, כמבואר למעלה.

2) הרב הנ"ל במאמרו „שפוני טמוני חול" הביא את דברי התוספתא, אבל לא את המאמר: שלא מן התולעת שבהרים פסולה. אין לשפוט אם בכוונה עשה זאת, או שלא עמד על ברורם של דברים. נראה מכל דבריו, כי חביבות המצאתו שהמציא העבירה אותו על דעת האמת.

במרמה את התכלת בקלא־אילן מעיד, כי אין לנו כאן ענין עם הפסד ממון, שבאמת לא היה כל־כך גדול, אחרי שצבע קלא־אילן היה יפה כמו של התכלת, וגם היה מתקיים כמעט כמוהו, אלא עם הפרת אחד מחוקי התורה על־ידי זיוף, וכדי לגלות את הזיוף הזה, המציאו בדיקות מיוחדות, אשר על־פיהן היתה נפרדת החזות (מראה הגוון) של קלא־אילן, ומצבע התכלת של התולעת שבהרים לא היתה נפרדת חזותו; אך אין להוציא מזה, כי לא נמצא באותה שעה בדיקות אחרות, אשר על־פיהן היתה נפרדת חזותה של תולעת־ההרים, ושל קלא־אילן לא היתה נפרדת, כמו למשל „הצפון", שהיה מעביר את צבע התכלת של החלזון, לאמר — הפריד חזותו, כמו שמוכיחים בתוספות (זבחים, צה, ע"א, בד"ה הא), כי במה שאמרו „ושאני צבע הואיל ויכול להעבירו על־ידי צפון" כלולה גם התכלת [1], בשעה שלא היה מעביר את צבע קלא־אילן (ב"ק, צג, ע"ב). אמנם הבדיקה היתה רק לברר, אם אינה קלא־אילן, אחרי שלבדוק אותה, אם אינה תכלת ממין חלזון אחר, לא היה כל צורך, אחרי שבארץ־ישראל לא נמצא חלזון תכלת אחר, שיהיה דומה בצבעו אל התולעת שבהרים, וגם לא היו מזייפין בחלזון־תכלת אחר, אשר גם דמיו יקרים כמו חלזון שבהרים.

ובכן נתבררה גניזת התולעת שבהרים, שהננו מוצאים דוגמתה בהרבה חיות ויצורים, שהולכים ומתמעטים וכלים לעינינו היום בטבע, ובאופן כזה כלתה גם התולעת שבהרים של ארץ־ישראל, כמו שמעידים לפנינו עדי־ראיה של אותו הזמן [2] ועד היום היא גנוזה ועומדת, בשעה שחלזון הים נמצא עוד היום בחופי ארץ־ישראל, ונצטערו על זה הרבה מחכמי ישראל, שלא יכלו מעתה לקיים מצות התכלת כתיקונה, רק שהתנחמו כרבי יוסי, כי עתידה היא להגלות לצדיקים לעתיד לבוא.

י. הצֶּבַע וצביעתו בימי המשנה והתלמוד

הצביעה, אשר היתה כלולה בימי כתבי־הקודש בכביסה, התיחדה

---

1) עיין בארוכה במאמר „פתיל תכלת", עמוד לא ולב, שהוא בעצמו מוכיח את צדקת דעת התוספות נגד דעת המהרש"ל ביש"ש, כי גם התכלת אי־אפשר להעביר על־ידי צפון, עי"ש.

2) ובודאי אי־אפשר לבאר את סיבת הפסק ההשתמשות בתכלת בשביל ששכחו את אופן הצביעה, כדעת הרב הנ"ל, כי אי־אפשר בעם חרד על מסורותיו כעם ישראל, כי יהיה מתרשל בקיום המצוה הזאת, המפורשה בתורה, עד כי ישכח את אופן הצביעה, בשעה שלא פסקו מבני־ישראל יושבים קרוב לים התיכון כל הימים, וגם החלזון, אם כי לא זה שבהרים, נמצא עד היום במקומו העתיק, כמו שמבואר למעלה.

בבר בימי המשנה והתלמוד למלאכה בפני עצמה [1], ובעל המלאכה הזאת נקרא בשם צַבָּע [2], ובית עבודת הצביעה בשם בית־הצבע [3]. כמו לצבעי ימינו כן היו לצבעי ימי קדם וכן גם לפטמים מגילות סממנים [4], אשר בהן היו צפונות מסורות אבות על־דבר הרכבת סממני הצריפה והצביעה לזומא ולמקפה אחת; ידיעת ההרכבה הזאת ובלילת הסממנים יחדו בתוך היורה נחשבה לידיעה נכבדה ומשל היה שגור בפיהם לאמר: צַבָּע נותן סַמנין ליורה, כולן עולין לצבע אחד [5]. עד כמה היתה הצביעה אחד מצרכיהם היותר נכבדים, נראה מדרשתם: לכם כגון אכילה ושתיה וסיכה וצביעה לגבי שביעית [6], ולפיכך פסקו במשנה: כל שהוא מאכל אדם ומאכל בהמה וממין הצובעין יש לו שביעית ולדמיו שביעית [7], אבל רק הצביעה לאדם, אבל לא הצביעה לבהמה [8], כי הצביעה לבהמה לא היתה צורך הכרחי, אם כי היו צובעין גם את הבהמה [9], ורק הצובע צובע לעצמו, אבל לא יצבע לאחרים בשכר [10].

---

1) בתוספתא כ״י ארפורט, שבת, ט, יח, נמצא: ר׳ ישמעאל בנו של ר׳ יוחנן בן ברוקה אומר: צַבָּעין קבעו צביעה מלאכה בפני עצמה. הן אמנם גירסא משובשת היא, ונכונה היא גירסת ווינא: צבעין קבעו סחיטה מלאכה בפני עצמה, בנגוד אל המאמר המתחיל: המכבס והסוחט מלאכה אחת היא. וכן נמצא באמת בירושלמי, שבת, פ״ז. אך למאמר הזה בפני עצמו יש מובן גדול, לאמר: הצבעין הוציאו את הצביעה מכלל הכביסה, שהיתה כלולה בה, ועשוה למלאכה בפני עצמה.

2) שבת, יא, ע״ב; ב״ק, ק, ע״ב; ירושלמי, שבת, פ״א ופ״ו, והרבים: צַבָּעִים, צַבָּעין (פסחים, מב, ע״א, ועוד).

3) פסחים, נה, ע״ב; מו״ק, יג, ע״ב.

4) בפטמין אנו מוצאים, כי היתה להם מגילת סממנין (יומא, לח, ע״א; ירושלמי, שקלים, פ״ה, דמ״ט). הפטמין והצבעין השתתפו בשמוש סממנים מיוחדים, כגון: הצבעין והפטמין לוקחין מורסן מכל מקום (תוספתא, שבועות, פ״ד, מ״ח), יש להגיה, כי בודאי היו גם לצבעים מגילות סממנים כמו לפטמים.

5) נדה, לא, ע״א. ופירש רש״י, כמה סממנין צריך לצבע השחור, קלפת עץ וטחינת ריחים של נפחים וכמה דברים וכולן נעשין שחור.

6) ירושלמי, שביעית, פ״ז, ה״א בגמרא.

7) שביעית, פ״ז, מ״א,

8) ירושלמי, פ״ח דשביעית.

9) ירושלמי, ערלה, פ״ג, ה״א, ועיין לעיל.

10) שם, שם, מ״ו.

הַצַּבָּע היה איש נכבד [1], ואם כי גם לַצַּבָּע היה עסק עם הנשים, לצבוע את מטויהן וארגיהן, אף כי יש אשר הנשים צבעו בעצמן את המטוה הנטוה בידיהן [2], בכל־זאת לא נחשב הצבע בין האומנים שיש להם עסק עם הנשים וסורם רע [3], כי לא נחשדו על־פי מעמדם בדברי זמה. במלאכת הצביעה היו עוסקים גם כהנים, ועל־כן אמרו: מי שהיו ידיו צבועות לא ישא את כפיו, אבל אם רוב אנשי העיר מלאכתן בכך מותר [4], — ובדרום היו עירות שצובעין בהן ארגמן ורובן ידיהן צבועות [5]. רוב ידי הצבעים היו צבועות באיסטיס, קוצה או פואה [6]. הידים הצבועות היו מאוסות בעיניהן, ודרך בני־אדם היתה להיות מסתכלים בהן, ועל־כן לא נתנו לבעל ידים צבועות לשאת את כפיו [7]. ולא היה רשאי האדון ללמד את עבדו העברי להיות צַבָּע לרבים [8].

העסק בממכר סממני הצבע היה עסק גדול, והתיחדו לו חנויות מיוחדות [9] על־ידי הצבעים, אשר הכינו בהן את הסממנים לצורך הצביעה, ואחרי אשר ריחם קשה ליתר הסחורות, היו לשכניהם בעלי אוצרות דין ודברים עמהם, כי מצאו אלה אותם למפריעי מסחרם, ובגלל־זאת הוציאו משפט: לא יפתח אדם חנות... של צבעין תחת אוצר של חבירו [10]. גם מכרו את סממני הצבע בהקפה לזמנים ארוכים, אף לשָׁנים, ועסקם היה

---

1) נזכר צַבָּע, שהיה אפיטרופוס: עמרם צבע אפטרופא דיתמי הוה, אתו קרובים לקמיה דרב נחמן, אמרו ליה: קא לביש ומיכסי מיתמי... (גיטין, נב, ע״ב).

2) הדא איתתא דשרקה אפה דשרקה מצולא (ירושלמי, שבת, פ״ז, ד״י, רע״ג).

3) בקידושין, פ״ב, ע״א, ובתוספתא, שם, פ״ה, מי״ד, הננו מוצאים שנים (שלשה) אומנים בעבדנות הארג: הגרדים (הספרים) והכובסים, הנחשבים בין אלה שעסקיהם עם הנשים וסורם רע, אבל את הצַבָּע אין אנחנו מוצאים ביניהם, אם כי גם אליו היו הנשים זקוקות הרבה, אלא כנראה היה הצַבָּע נכבד על־פי ידיעותיו במדה כזו, עד כי לא חשדו אותו בזמה.

4) מגילה, כד, ע״ב.

5) עיין במדרש תנחומא (הנדפס), נשא, ח: כשם שיש בדרום עיירות צובעות ארגמן, ורובן ידיהן צבועות, לפי גירסת כ״י של אוקספורד, המובאת על־ידי רש״ב בתנחומא שלו, נשא, הערה ע.

6) מגילה, פ״ד, מ״ח; תנחומא, נשא, יד.

7) מדרש תנחומא, נשא, יד.

8) מסכת עבדים, רפ״ב.

9) חנות של צבעין או בית הצבע (מו״ק, יג, ע״ב).

10) ב״ב, פ״ב, מ״ג.

מרובה, ולפיכך קצבו זמן ארוך לחכירת החנויות האלה עד שלש שנים, לאמר: אין רשות לבעל הבית להוציא את בעל החנות של צבעין מחנותו עד עבור שלש שנים, שיספיק לגבות בהן את כל חובותיו [1]. הצַבָּע היה שוה לצַמָּר בזכותו לאמר, כל מקח שיבוא לעיר נהיה כולנו שותפים בו [2]. אבל אם היו חופרים בור לרבים, היתה להם הרשות רק למלא ולשתות, אך לא למלא לסחורה [3]. בימי הבית השני היתה בארץ־ישראל עיר אחת שהיתה מצטיינת בתעשית הארג שבה, אשר נקראה, כנראה, על שם בתי־הצבע, אשר היו בה, בשם מגדל צבעיא [4]. לממכר צמר צבוע תכלת היו חצרות מיוחדות, אשר עמדו בחזקתן, כי הצֶבע הוא של תכלת ולא של קלא־אילן [5], עד שנפסלו. ולא היו לוקחין תכלת אלא על־פי מומחה [6]. מוכרי תכלת נמנו בין העוסקים במלאכת שמים, שאינם רואים סימן ברכה לעולם, ואם עוסקין לשמה, רואים [7], והיו פטורים מק״ש [8].

הצַבָּע נכר בצאתו לחוץ על־פי דוגמא, שהיתה נתונה באזנו [9]. מלאכתו היתה, כמו גם היום: לברור, לדיק ולטחון את הסממנים בריחים של יד מיוחדים [10], לשרות אותם [11], לגבלם [12],

1) ב״מ, במשנה, ח, ו, ובגמרא, ושם (קא, ע״ב) מפרשין הטעם, מפני שהיקפן מרובה; תוספתא שם, פ״ח, מכ״ז, ושם מסיימים: מפני שעסקן מרובה.

2) תוספתא, ב״מ, פי״א, מכ״ה.

3) שם, שם, ל.

4) כי היתה מקום נכבד לעבדנות האורג נראה מדברי ר' יוחנן: שמונים חנויות של אורגי פלגס היו במגדל צבעיא (ירושלמי, תענית, פ״ד, דס״ט, ע״א), ועיין לעיל בפרק מיני האריגות, ויש לשער השערה קרובה, כי נקראה על שם בתי־הצבע אשר בה בשם מגדל צבעיא.

5) בכורות, ל, ע״ב.

6) ירושלמי, ע״ז, בספ״ב, דמ״ב ע״א, וכן אמרו שם: גרמנא עבדיה דר' יוד נשיא הוה ליה תיכלא, ר' יסא בשם ר' יוחנן: עבדו של מומחה כמומחה.

7) פסחים, פ, ע״ב.

8) סוכה, כו, ע״א.

9) ולא צַבע בדוגמא שבאזנו (שבת, יא).

10) הבורר, הטוחן, המרקד והאופה... לצבוע, כדי לצבוע בגד קטן (תוס' שבת, פ״ט (י), מי״ט); גזל סמנין ודקינהו ותרגהו וצבע בהון (ב״ק, קא, ע״א); ריחים לטחון בו סממנים (ירושלמי. שביעית, ספ״ה).

11) שורה סממנין כדי לצבוע בהן דוגמא לאירא (שבת, ע״ט), פירוש, עירא לדוגמא; ארגמן, כדי ליטול ממנו דוגמא לאירא (תוספתא, שבת, ט (י), ז).

12) ההן דגבל גירגבסין עפר קילורין מלוגמא סממנין חייב משום לש (ירושלמי,

ולבשלם[1], והיה מקדים ומלביש את ידיו בנעלי־יד (בכסיות), לבל יתלכלכו בצביעה[2]. לפני הטילו את הסממנים ביורה, היה עושה דוגמא קטנה[3], לבחון על־פיה, אם עלתה בלילתו יפה[4]. היורה היתה עקורה או קבועה במקומה[5], ולפעמים, כמו היום, למטרה מיוחדת טוחה בטיט וסגורה מלמעלה[6]. למטרת הצביעה עשו לפעמים גם מוסף ליורה[7], והוא מכין בה את הזומא ואת מי הצבע[8]. אחרי שהוא נותן את הצמר או את הארג ביורה, הוא עומד ומגיס בה[9], והוא משגיח בזהירות יתרה; ביורה

שבת, פ״ז, ד״י, ע״ב). עיין בשבת, י״ח, ע״א (על המשנה אין שורין דיו וסממנין וכרשינין אלא כדי שישורו מבעוד יום, י״ז, ע״ב): מאן תנא נתינת מים לדיו זו היא שריתן, אמר ר׳ יוסף: רבי היא... ופירש רש״י: מאן תנא נתינת מים לדיו, ואעפ״י שלא גיבל הדיו, זו היא שרייתן, והוי לישה דידיה בהכי, ומיחייב משום לש. עיין ביד החזקה, הלכות שבת, פ״ט, הי״ד, ב„מגיד משנה״, שם, המביא את דעת הראב״ד, האומר: ושריית דיו וסממנין משום לש באו לה ולא משום צבע המים, עיי״ש. מהירושלמי שבכאן נמצא סיוע לרש״י ולראב״ד, אבל באמת, כנראה, לא הוציא הרמב״ם את ההלכה הי״ד מגמרא זו, אך מפי הסברה אמר: העושה עין הצבע הרי זה תולדות צובע וחייב, כיצד? כגון שנתן קנקנתום לתוך מי עפצא, שנעשה הכל שחור, או שנתן איסטיס לתוך מי כרכום, שנעשה הכל ירוק, וכן כל כיוצא בזה.

1) שבת, קב, ע״ב.

2) כלים, פט״ז, מ״ו.

3) הבחינה הזאת נקראה בשם טעימה: ושקלינא פורתא בביעתא וטעמינן להו באודרא (מנחות, לב, ע״ב).

4) צובע בהן בבלול (תוספתא, ערלה, א, ח).

5) צמר ליורה לגזור? אמר שמואל: ביורה עקורה (שבת, יח, ע״ב); ר׳ יהודה בשם שמואל: והוא שתהא יורה עקורה, אבל אם היתה היורה קבועה, אסורה (ירושלמי, שם, פ״א, ד״ד, ע״א).

6) בעקורה וטוחה (שבת, יח, ע״ב).

7) מוסף היורה... ושל צבעים טהור (עדיות, פ״ז, מ״ח; כלים, ה, ב). המוסף הזה היה רק להגן על מי הצבע לבל יורקו לחוץ ברתיחתם, ולפיכך כשהושיבו בישיבה את מנחם בן סונגאי ואמר חלוף הדברים, היו הכל תמהים עליו (תוספתא, עדיות, ג, א), כי הכל ידעו את טיב המוסף.

8) סממנין בסממנין בטלים במאתים, מי צבעים במי צבעים בטלים ברובם (ירושלמי ערלה, פ״ג, די״ג, רע״א); מי צבע פוסלין את המקוה (מקואות, פ״ו, מ״ג; מכות, ג, ע״ב; עירובין, כ״ט, ע״ב; ספרא לויקרא, י״א, ל״ה).

9) וניחוש שמא מגיס בה... (שבת, יח, ע״ב).

קבועה הוא מתירא, שמא יתאכל צבעו, והוא מוסיף מים [1], גם לבל יקדיחו סממנים, ולבל תקדיח היורה [2], גם שיקלוט הצמר או הארג את העין [3], ולבל יהיה הצבע כעור (כאור) [4]. גם באבלו היה רשאי להעלות צמרו מן היורה [5]. ואם אין שם אומן אלא הוא, יעשה בצנעא [6]. ומפני שלא ידעו אז היטב לכוון את כמות סממני הצבע, אמרו: שנים צובעים ביורה אחת, לזה עולה נאה ולזה עולה כעור [7], כי היה זה תלוי על־פי־רוב במקרה.

הסממנין יש אשר היו של בעל־הבית, והצַבָּע היה מקבל רק שכר מלאכתו, ויש אשר היו של הצַבָּע [8]. אם נתקלקלה הצביעה מפני שהקדיחה, יש אשר הבדילו בין הקדיחו סממנים ובין הקדיחה יורה, ויש שאמרו: בין הקדיחו סממנים ובין הקדיחה יורה אומר הצַבָּע לבעל־הבית: הרי שלך לפניך [9], וכן הנותן לצַבָּע חמשה מיני צמר וחמשה מיני סממנים ועשרה מָנֶה שכר צביעתו והתנה עמו לצבוע אדום וצבע שחור, והצבע האדום עלה אז בערכו על הצבע השחור עשרים למאה, חייבו את הצַבָּע לשלם לבעל־הבית את ההפסד הזה [10]. — את הטליתות צבעו אז אוכמי,

---

1) מפני שהוא מתירא, שמא יתאכל צבעו, והוא מוסיף מוי (ירושלמי, שבת, פ"א, ד"ד, ע"א).

2) ב"ק, צח, ע"ב; צט, ע"א; ק, ע"ב, וירושלמי, שם, רפ"ט, ד"ו, ע"ד.

3) ולא את הצמר ליורה, אלא כדי שיקלוט העין (שבת, פ"א, מ"ו).

4) ב"ק, פ"ט, מ"ד ובגמרא, שם, ק, סע"ב, ופ"א, רע"א מפרשין: מאי כעור? אמר רבה בר אבוה: כולבסין; אמר ר' פפא בר שמואל: כפרא דודי. כל אחד מהם מגדיר את המושג של כיעור, שבשבילו חייב הצובע: האחד אומר, כלבס, פי' צבת: הצבע נקלט (מתגוון) בנצבע כעין צבת האוחזת באיזה חפץ, כי נקלט בו רק במקומות מקומות; והשני מסביר יותר ואומר, כי הצבע נקלט בנצבע, כמו שהוא נקלט במטלית, המקנחת את היורה גם־כן מקומות מקומות. עיין בשט"מ בשם הר"ח ורש"ג. יש הגורסין כַּלְכּוּס ומוציאים אותה מיונית χαλκός (נחשת) — מין קנקנתום (מורכב מן χαλκός — נחשת, ומן λίθος — אבן, — ולהסברת הענין רק קלקלו בשבשם את הגירסא.

5) שמחות, ה.

6) מו"ק, יא, ע"ב.

7) אדר"נ, פכ"ז.

8) ב"ק, צט, ע"א.

9) ירושלמי, ב"ק, רפ"ט, ד"ו, ע"ד.

10) שם, שם. אפשר לשער, כי חמשה מיני הצמר וחמשה מיני הסממנים אינם כאן

חיורי וסומקי [1]. גם אם יצא הצבע כעור, היו מעריכים, אם הוצאת הצביעה היתה עולה על השבח, שהשביח הצבע את הנצבע, או להפך, היה בעל־הבית משלם לצַבָּע בכל זמן רק את הפחות, מפני שפשע [2]. ואחרי שקלא וטריא לדינא, אם יש שבח סמנים בצמר או לא, פסקו, כי יש שבח סמנים בצמר וחזותא מילתא היא [3]. גם אם היה לו קוף בביתו, צריך היה להשגיח לבל יחקה אותו, כטבעו, לקחת צמר וסממנים ולצבוע ולקלקל, ואז צריך יהיה לשלם לבעל־הבית את דמי הקלקול [4]. אחרי אשר היתָה אחריות הצַבָּע גדולה מאד, היה יושב ומשגיח על הצביעה בקביעות, ועל־כן היה ידוע מקום ישיבת הצַבָּע [5]. גם מפץ מיוחד היה לו למושבו [6]. גם הצַבָּע היה תופר בארג אות מיוחדת לבל יתערבו ארגים של בעלים שונים זה בזה. אחר גמר הצביעה היה קורע את האות הזאת מן הארג, והיה צריך להשיבה לבעל הארג, וכן לבעל הצמר את הדוגמא, אשר על פיה בחן את הצבע, וכן את התלושים של צמר, סבוכים או מזוהָמים שלא היה נותנם ביורה [7]. והיו נותנים צמר לצביעה גם לצַבָּע גוי ולא היו חוששין, שמא צבעו ביין נסך [8]. — כנראה היו משתמשים לצורך הצביעה גם ביין, כמו שהכשירו הרומאים את הצמר לצביעה על־ידי הרטבה ביין, בשמן או בשומן חזיר [9], כמו שנזכר כבר למעלה.

מספר עגול, אלא הם מכוונים אלה נגד אלה, סימן של צבע מיוחד לכל מין צמר מיוחד, (חמשה מיני צמר יצאו אז לצביעה: צמר רחלים, צמר גמלים, צמר ארנבים, צמר כלך — צמר חיה שבים לא נחשב בשביל מעוטו), ולצבוע שני מיני צמר, של החי והצמח יחד, לא ידעו אז, כאשר אמרו: עמרא וכיתנא בהדי הדדי לא סליק להו צבעא (נדה, סא, ע״ב).

1) שבת, קמז, ע״א.

2) ב״ק, פ״ט, מ״ד.

3) שם, קא, ע״א וב׳.

4) כגון דקיימי סממנין דחד גברא וצמר דחד גברא, ואתא קוף וגבב צמר דהאי וצבעיה בסממנין דהאיך (שם, קא, ע״א).

5) כלים, ח, ח.

6) שלשה מפצות... של צבעין (תוספתא, כלים, כד, ח).

7) אין לוקחין מן הצבע לא אותות ולא דוגמאות ולא תלושים של צמר, אבל לוקחין הימנו צמר צבוע טווי שתי וערב (ב״ק, קט, ע״ב; תוספתא, שם, יא, ב).

8) תוספתא, דמאי, ה, טו.

9) גרוֹטֶה, שם, 208.

יא. הצובע, הַמְצַלֵּם והמצייר בסממנים

הצַבָּעים היו צובעים כל מיני צמר ומטוה וכל מיני ארג[1]. את הצמר צבעו אחרי הנפוץ[2]. מלבד צבעי צמר וארג היו, כנראה, גם צַבָּעים צַלָּמִים, אשר ידעו להוציא לפועל צורות של צבע על ארגים, ובגד שחישב עליו לצורה לא נחשב כלי לגבי קבלת טומאה כל זמן שלא ציירו במעשה[3]. המלאכה הזאת נקראה בשם צַלֵּם, ואחרי אשר הציורים האלה היו מכוונים, כנראה, רק לגנוב את עין הקונה, כי לא היו קלוטים היטב בארג ולא היו קיימים, לפיכך יש שאמרו לאסרם מפני הונאה, עד שנמצא להם מתירים[4]. האומנות להוציא לפועל ציורים צבועים בארגים היתה נודעת עוד לפני אלפי שנה[5].

כאן נמצאה אצלם נקודת־הנגיעה בין הצובע ובין הצַיּר, אשר שניהם השתמשו בסממני הצבע, גם נקרא האומן הצייר בשם „צייר בסממנים"[6], ויש אשר גם ההלכה כללה אותם ביחד, כמו שפסקו: הצר צורה (אינו חייב בשבת) עד שיצור את כולה, הצובע עד שיצבע את כולו[7]. מכלי־מלאכתו של הצייר היו העריסה (המטה) של ציורות[8], סדין של צורות[9], חוט המשקולת של ציירין[10]. את מלאכת הציור העריכו

1) כמו שנראה מהרבה מקומות שהובאו כאן.

2) עיין לעיל בטויה.

3) זבחים, צד, ע"א.

4) רבא שרא לצלומי גירי (לצייר הצים בארג), רב פפא בר שמואל שרא לצלומי דיקולי (לצייר עצי תמר) (ב"מ, ס, ע"ב).

5) לפי דברי פליניוס, ה, ג, היו המצרים הקדמונים נותנים על הארג את סממני הצריפה בעזר מכחול, ואחר־כך היו צובעים אותו בבלילה של סממני צבע, כנראה, של פואה, ובמקומות המצורפים נקלט הצבע היטב, אבל יתר הארג שב ללבנותו על־ידי כביסה; וכדי להוציא נקודות לבנות על יסוד כָּחוֹל, היו מקשרים בימי־קדם את הארג במקומות מיוחדים בפתילים, באופן אשר לא נגע סממן־הצביעה במקומות המקושרים. בהודו היו מכסים בשעוה את המקומות האלה, ואחר הצביעה היו מרחיקים אותה בעזר מים חמים של נתר, והוציאו באופן כזה ציורים לבנים על יסוד כחול.

6) תרגום „ומשוח בששר" (ירמיה, כב, יד).

7) תוספתא, שבת, יא (י"ב), ג.

8) תוספתא, כלים; ב"ב, ב, ט, ועיין למעלה.

9) כלים, כב, יג; תוספתא, שם; ב"מ, א, יב, ועיין למעלה.

10) כלים, כט, ג.

בימיהם ערך גדול מאד, עד כי תארו את האלהים בשם צייר ופרשו: אין צור כאלהינו (ש"א, ב): אין צייר כאלהינו [1], ועמדו כבר על בירור מטרותיה הראשיות: להטיל רוח ונשמה בתוך הציור, וגם לצייר את הפַּלְקְטוֹרִין של המצויר בדמות, והחליטו, כי שתיהן אינן עולות אלא בידי הצייר האלהים [2], וגם בשר־ודם צר איקונין שלו על הטבלא של עץ־הטבלא גדולה מצורתו, האלהים הוא גדול ואיקונין שלו גדול, העולם קטן והוא גדול מן העולם, ועוד משלים נאים רבים כאלה, המוכיחים את הערך הגדול של הצייר האלהים מהצייר בשר־ודם [3]. והיו מצויים הרבה אצל אומנות הציור, ולפיכך לקחו לצורך דרשותיהם משלים ממלאכתו, כדי להסביר את רעיונותיהם היטב לשומעיהם, אשר בודאי היתה האומנות הזאת ידועה גם להם בכל פרטיותיה, כגון: מדת בשר־ודם הולך אצל עושה צלמים, ואומר לו: עשה לי צורתו של אבא, והוא אומר לו: יבוא אביך ויעמוד לפני, או הבא לי איקונין שלו, ואעשה צורתו [4]; משל למלך, שהיה לו איקונין נאה, אמר לבן ביתו עשה לי כמותו, אמר לו: אדוני המלך, איך יכול אנכי לעשות כמותו? אמר לו: אתה בסממנין ואני בכבודי [5]; משל לשני ציירין, זה צר דמותו של זה וזה צר דמותו של זה [6]; בו"ד צר צורה והוא נותן פפוסיא לתוך סמניו [7]; בו"ד משבח צורתו ומוכרה ומתפרנס ממנה [8]. הם הבדילו בין צורה גלופה ובין צורה אטומה [9],

---

1) ברכות, י, ע"א; מגילה, יד, ע"א, ובמקומות אחרים.

2) שם, שם, ועיין בוי"ר, כג, פס"ר, כד, על הפסוק צור ילדך תשי: צר פַּלְקְטוֹרִין (ביונית (Chàracter, χαρακτήρ) שלו (של הממזר) בדמותו (של הנואף) בשביל לפרסמו.

3) עיי"ש, שם, ועיין שמו"ר, טו; מכילתא, שמות, טו. יא; שו"ט יח, כו; מדרש שמואל, ה, ו; תנחומא, חיה שרה, ושם, תזריע; אדר"נ, לא, ועוד במקומות אחרים.

4) מכילתא, בשלח, ח, יא.

5) שמו"ר, פל"ה.

6) ילקוט, דבהי"א, תתרע"ד.

7) מדרש שמואל, ה. פפוֹסְיָא קטוע מן פְּסֵפוּסְיָא, פירוש, הציור של משבצות, מָזָאִיק (לוי וקהוט). לדעת קרויס היא המלה היונית ψῆφωσις, פירוש, הערך השוה ביניהם.

8) שו"ט, יח, כו; מדרש שמואל, ה, ו.

9) מכילתא, יתרו, ו, ד: לא תעשה לך פסל, יכול לא יעשה לו גלוּפָה, אבל יעשה לו אטומה, ת"ל: כל תמונה. גלופה היא מלה היונית γλυφή, החקיקה בתוך אבן. הפעל מצוי בתרגומים: וגלף על לוחיא (מ"א, ז, לו); גלף קליען כרובין (ש"ב, ו, יח, כט) ועוד. מזה: גְלָפִית (סקולפטורה): גְלָפִית אבניא (תר"י, שמות, לה, לג) (עיין לוי על התרגומים). פירוש אוטם — סתום, כמו שקופים אטומים (מל"א, ו, ד). כנגד הצורה החקוקה

ונזכרה גם צורה פרוטומית[1], וכן הבדילו בין העושה שרטוט הצורה בקוים היסודיים ובין הממלא אותה גווני צבע, ואמרו: הצר צורה הראשון חייב משום כותב והשני חייב משום צובע[2], וכן אמר ר׳ עקיבא: יש לציירין סממנין שהן צרין צורות שחורות ולבנות ובינוניות, מביא סם בינוני ומקיפו מבחוץ ותראה כבינוני[3]. גם בוכוחיהם הדתים השתמשו במשל הצייר, כמו אותו הפילוסוף ששאל את רבן גמליאל, אמר ליה: צייר גדול הוא אלהיכם, אלא שמצא סממנים טובים, שסייעו אותו: תהו ובהו חשך ורוח ומים ותהומות, א״ל: תיפח רוחיה דההוא גברא, כולהן כתיב בהו בריאה[4]. במשל הקצר הזה נמצא עיקר הטענות של המחזיקים ברעיון קדמות העולם נגד אמונת חדוש העולם של דת ישראל. עד כמה העריכו ערך גדול את צורך הציור לבל בית, נראה מִזה, כי פסקו להלכה: הצר צורה בנכסי הגר קנה[5], והיו נכנסים לבית בעה״ב למשכנו לשכר דיוקנָאות[6]. גם את החנות ציירו בצורות שונות, כדי למשוך את הקונים אליהם[7], וכן היו להם רצפות מצוירות בציורים ובדיוקנים[8]. ויש מחכמי

נקראת הצורה הבולטת בשם אטומה (עיין בתוספות, יומא, נד, ע״ב, בד״ה „כרובים דצורתא״, שאומרים בטעות את ההפך).

1) לאחר ימים שלח המלך (לאותה מדינה) פרוטוֹמִי שלו (שמו״ר, טו), ביונית προτομή, ברוסטבילד.

2) ירושלמי, שבת, פ״ז, י, ע״ג. מכאן נראה, כי עמדו גם על פרטי אומנות הציור, אם כי לכאורה עושה הראשון עיקר הצורה, אבל כל״ט מלאכות שבת לא נמנה הציור, ועכ״כ יש לחייבו רק משום כותב או משום צובע. גם נראה מכאן, כי היו שני ציירים משתתפים בעבודת כל ציור, הראשון אשר שרטט את קוי הצורה והשני אשר מלא אותה בגווני צבע.

3) נגעים, ב, א.

4) ב״ר, א.

5) ב״ב, נד, ע״א, ופירש הרשב״ם: הצר צורת חיה או עוף בכותלי הבית, אבל סִיוד וכִּיור דאמר לעיל (נג, ע״ב): אמה כנגד הפתח, לאו היינו צורת בריה, אלא ציורים בעלמא מעשה צעצועים ופרחים, אבל צורת חיה או עוף חשובה, ודי באחד, ולא בעינן אמה ולא כנגד הפתח.

6) לביתו אי אתה נכנס, אבל אתה נכנס... לשכר דיוקנאית (ב״מ, קטו, ע״א), צר לו צורות בביתו בשכר (רש״י).

7) ב״מ, סט, ע״ב.

8) ברם סטיו חקיק בציורין ודיוקנין תשוון בארעית — מקדשכון (תר״י, ויקרא, כו, א) סטיו כביש קריסטילינון ומרמרין (תרג. אסתר, א, ו).

ישראל, אשר חתמו את שמותיהם בציורים שונים[1]. גם בבי־כנישתא דשף ויתב בנהרדעא, אשר היה אחד מבתי־הכנסיות היותר עתיקים והקדושים בספורי הגדה שונים[2], הקימו אנדרטא ולא מיחו החכמים[3].

מכל זה הננו רואים, כי הצורך בציורים היה גדול אז בכלכלת העם, ולפיכך הוכרחה ההלכה להרכין את ראשה לפניו ולעשות לו ויתורים גדולים ולהקל הרבה באיסור העתיק של עֲשִׂיַּת כל תמונה, שהיה חמור מאד בכל תקופת הבית השני ואחריה: מחכמי המשנה הננו מוצאים את רבן גמליאל, שהיתה לו דמות צורות לְבָנות בעליתו בטבלא בכותל, שבהן מראה את ההדיוטות[4], כנגד ההלכה המפורשת במשנה: המוצא כלים ועליהם צורת חמה, צורת לבנה... יוליכם לים המלח[5], אשר אמנם כבר השתדל רבן שמעון בן גמליאל להקל בחומרא הזאת בציורי הארגים, מפני הצורך בכלים האלה, כמבואר למעלה, ואמר: שעל המכובדין אסורין, שעל המבוזין מותרין[6], וכן הקלו בצורות של ע״ז בעצמן, ואמרו: אין אסור אלא כל שיש בידו מקל או צפור או כדור[7]. ההקלה הזאת יש שעוררה גם את תשומת־לב חכמי העמים, כמו שהננו מוצאים, כי שאל פרוקלוס בן פילוסופוס את רבן גמליאל בעכו, שהיה רוחץ במרחץ של אפרודיטי, אמר לו: כתיב בתורתכם (דברים, יג, יח) ולא ידבק בידך מאומה מן החרם, מפני מה אתה רוחץ במרחץ של אפרודיטי? אמר לו אני לא באתי בגבולה, היא באתה בגבולי, אין אומר נעשה מרחץ נוי לאפרודיטי, אלא אומרים נעשה אפרודיטי נוי למרחץ[8]. רבן גמליאל השיבו רק בדיחוי בעלמא „תשובה גנובה" בפי התלמוד, בטעם ובסגנון המחקר הסופיסטי היוני, אבל רבי יוחנן באר אחר־כך את ההיתר הזה בנימוק האמתי, באמרו: אין דבר של רבים אסור[9], ועל־כן התחילו בימיו לצייר על

---

1) גיטין, פז, רע״ב.

2) עיין בערוך, שף א'.

3) ע״ז, מג, ע״ב.

4) ר״ה, ב, ח.

5) ע״ז, ג, ג.

6) שם, שם.

7) שם, ג, א.

8) שם, שם, ד.

9) ירושלמי, שביעית, ספ״ח, ועיין מאמרי „מקומות המרפא בא״י" ב„התקופה", כ״ו, 241, בהערה, ועיין להלן בח״ב בפ' המרחץ.

הכתלים כל מיני ציורים, ולא מיחו בידיהם[1]), והתיר לרבי חייא בר בא להשתמש גם במַחתּוֹת שהיה האליל „טומי" או „טיכי" מצויר בתוכן בנימוק מכיון שהמים צפים על גבו, דבר של בזיון הוא ומותר[2]), והרבה התקשר בתלמוד וגם אחר־כך למצוא היתרים לעשית כל מיני צורות[3]).

מכאן יש לשפוט על התפתחות רגש היופי והטעם בבני־ישראל בתקופה זו, אשר הצביעה והציור נמנו בה בין המלאכות והאומניות היותר מוכרחות ונכבדות לסַפֵּק את הצורך הזה, אם כי שמשו רק לנוי בלבד, כי עצם השבחת טיב הארג ביחד עם תקון ויִפּוּי חיצוניותו יצאו לפועל ביחוד על־ידי עבודת התכבסת והאשפרה, כמו שנראה בפרק הבא.

יב. מלאכת הָאַשְׁפָּרָה והגיהוץ

א. מהות האשפרה ומטרתה. האשפרה היא העִבּוּד האחרון של חמרי התעשיה בכלל, אבל ביחוד של הארג, הנְיָר, העור, וכיוצא בהם, במטרה להַקנות להם סגולות מיוחדות, כמו הגוון, הזוהר, הכפיפות, הנועם במִשׁוּש, או להתאימם ולכוונם ביותר אל דרישת השוק; ברוב חמרי התעשיה, האשפרה היא הפעולה האחרונה של עצם עִבּוּדם בבית־

---

1) ירושלמי, ע"ז, ג, ג, מב, ע"ד.

2) דר' חייה בר בא הוה ליה קוּקִין (מחתות) והוות סימי דרומי (לפי קהוט הייגו האליל Themis היוני, ויש גורסין „טיכי" — האלילה ἡ Τύχη) ציירה בגווה, אתא שאל לר' יוחנן, א"ל: מכיון שהמים צפים על גבה דבר של בזיון הוא (שם, שם).

3) עיין השקלא וטריא בר"ה, כד, ע"ב, ובע"ז, מב, ע"ב — מד, ע"ב, ועיין בתוספות, יומא, נד, ע"א וב' בד"ה: „כרובים דצורתא", שבאים שם למסקנה, כי אין אסור עשיית תמונה אלא פרצופים חקוקים בולטים או שוקעים, אבל לא פרצופים הנעשים בציור הצובעים, ולפי סוגית הגמרא, ע"ז, מג, ע"ב, מוכח, כי כל הפרצופים מותר לעשות, אפילו חקוקים וחותמם בולט, חוץ מפרצוף אדם או דמות ארבעה הפרצופים שבכסא הכבוד; הלאו שלא תעשה לך כל פסל אינו שייך אלא בתלוש, אבל על הכותל, במחובר, לא, דאינו אלא לנוי בעלמא, ובטל לגבי הכותל, עיי"ש, וכן פסק הרמב"ם ביה"ח, הלכות עבודת כוכבים, פ"ג, ה"ו: אסור לעשות צורות לנוי, ואעפ"י שאינה עבודת כוכבים, שנאמר לא תעשו אתי, כלומר צורות של כסף וזהב, שאינם אלא לנוי, כדי שלא יטעו בהן הטועים, וידמו שהם לעבודת כוכבים (אבל במקום שאין חשש כזה בודאי מותר), ואין אסור לצור לנוי אלא צורת האדם בלבד, לפיכך אין מציירים לא בעץ ולא בסיד ולא באבן צורת האדם, והוא שתהיה הצורה בולטת, אבל אם היתה הצורה משוקעת, או צורה של סמנין, כגון הצורות שעל־גבי הלוחות והטבליות, או צורות שרוקמין באריג, הרי אלו מותרות.

העבודה, רק בתעשית הארג מתקינים את תקוני האשפרה בבתי־אשפרה מיוחדים, אשר בהם משלימים וגומרים את מלאכת עִבּוּד הארג, כדי להתאימו לצורך ההלבשה, וגם מסַגלים לארגים פנים חיצוניים יפים וזוהר.

המראה החיצוני הכָּעוּר של הארג, גבששיותו, דיהַת זהרו, תלוי במכסה הבלתי־שוה של פניו על־ידי שערות, צַמָּרוֹת או שִׁיָרֵי נימים בולטים, ואפשר לתקן זאת רק על־ידי הרחקתם הגמורה, או בהביא אותם למדרגה היותר גבוהה של השתוות. את האופן הראשון אפשר להשיג בארגים הדקים כמעט רק על־ידי חֲרִיכָה במכונות מְחָרכוֹת, ואת האופן השני על־ידי גזיזת השערות במכונות גוזזות, ביחוד בארגים העבים. התוצאה הטובה של שני האופנים תלויה במעמד השערות הבולטות מהארג, ולמטרה זו מקדימים לשלוף אותן על־ידי מִגְרָדוֹת של קְרָדִים. לצורך עבודה זו משתמשים במכונות סורקות או מקַרדות.

הפשתה, החלקה מטבעה, אינה זקוקה לעבודי הַחֲרִיכה והגזיזה, אך ביתר העִבּוּדים היא שוה אל צמר־הגפן, וכן המשי. רק על־ידי התקונים האלה אפשר לתת לפני הארג את הזוהר והחלקות, שהם מסוגלים לו מטבעו, וכדי להוציא את הסגולות האלה כל צרכן צריכים בארגים הדקים למלא את גביהם ולהחליק את פני שטחם העליון על־ידי שכבת קרום דק עליון חיצוני הנעשה על־ידי העקה ולחיצה חזקה. יש אשר שתי הפעולות האלה יוצאות בבת־אחת: מַרוים את הארג בבלילה של חומר מוצק פחות או יותר (כגון טיט לבן דק, גִּפְּסִיס, גְּרִיתְקוֹן, מַגְנֶזיה וכיוצא בהם) ושל חומר מאַגֵּד (כגון דֶבֶק, עֲמִילָן, בורית, שעוה וכיו״ב), אחרי שמתיבש או מתקשה הארג המרווה מהבלילה הזאת, הוא נכבש היטב בידי גופים בעלי שטחים חולקים; ההרויה והכבישה נעשות בידי מכונות מיוחדות.

אל העבודות של התקונים האחרונים מתיחסות ביחוד עבודת הַהַצְלָמה, הגיהוץ והבטִישה. ההצלמה היא כבישת ציורים בארג, הנעשית על־ידי גלילים, אשר על־פניהם חקוקים הציורים, המכוונים לכך. הגיהוץ הוא להוציא בארג את פעולת ההבהקה המזהירה כעין קרנים או גלים הנודעת בשם מוּאַרֶה. הוא נעשה גם־כן אם על־ידי גלילים מצלמים או על־ידי גלילים מחליקים. הבטישה נותנת לארג צפיפות מרובה; היא נעשית על־ידי מכונות בטישה או בַּטְשָׁנִים, ביחוד בתעשית העבים של ארג צמר, אשר לצורך ענין מחקרנו היא מעסקת אותנו הרבה יותר, לפיכך נשים אליה את לבבנו ביחוד.

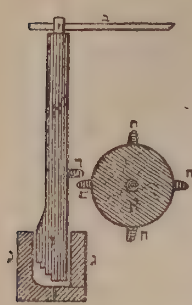
ב. האשפרה של ארגי צמר ומיני עִבּוּדיה. ארג הצמר,

כשהוא יוצא גמור ומתוקן מתחת ידי האורג, הוא חִבּוּר אחד או קֶשור חוטי שתי וערב, המתכשר כבר לכסוי מערומי האדם, אבל עוד איננו מתוקן כל צרכו, כדי למלא את צרכי הכסות השלֵמה, — עוד הוא צריך להִנָּקות כל צרכּו מן הזוהמה שדבקה בו בכל גלגולי מלאכתו, בטוִיה ובאריגה, על־ידי השמן שנתן הסורק בצמרו; חוטיו, המונחים אלה בצד אלה, צריכים להיות נהדקים היטב, כי יתלכדו יחד; הארגים הדקים, המשמשים לבגדים לבנים, צריכים להתלבן, והמה זקוקים ליִפּוּי והִדור היצוני, וביחוד, כמו שראינו, זקוקים הצבעונים שבהם לתקונים מיוחדים, אבל ביחוד גדולה עוד מלאכת התקונים של האשפרה בארגי צמר של העבים, אשר ראש מטרתם הוא לחַמֵּם את גֵו האדם: חוטיהם צריכים לא רק להתלכד, אלא גם להתלבד יחדו, עד כי יהיו מִקשה אחד; גם צריך לרככם ולהוציא את מוֹכָם, לאמר: את השערות הקצרות בקרחתם ובגבחתם, העושות את פעולת החִימום, אחר־כך צריכים לתקן גם את המוך הזה, כי יהיה נאה ומתאים ליפוי וההדור החיצוני של הארג.

עבודת הנִקָּיון נעשית על־ידי נקִידה וכביסה. על־ידי הנקידה מרחיקים מהארג את שיָרֵי החוטים, הקשרים, קצוצי קש, עץ וכל יתר מיני נֶשֶר, אשר נסתבכו ונכנסו בארג במשך כל גלגולי העבודים. היא מלאכת נשים נוֹקדוֹת גם היום, אשר במלקחַיִם קטנים, מלקחי או צבְתֵי־האורגים, הן שולפות ומוציאות אותם מתוך הארג. על־ידי הכביסה, הנעשית היום על־פי־רוב במכונות־כביסה מיוחדות, ברותחים ונתר (נַטרום הריף, סוֹדָה, בורית וכיו"ב). לכביסה יש מטרה להרחיק מהארג את דֶבֶק העֲמִילָן, הדֶקְסְטֶרִין, הגְלִיצֶרִין ואת החֵלב מדִשון השמן.

אולם היסוד הראשי של אשפרת ארג־הצמר, ביחוד בתעשית עבים, היא עבודת הבטישה, הבאה אחרי הכביסה הראשונה של הארג בגיגיות־עץ פשוטות או במכונות־כביסה מיוחדות. הבטישה נעשית היום במכונת בטישה או בבַטְשָן. מטרת הבטישה היא, כמו הכביסה, להרחיק מהארג את הדבק, הנמצא בו משליקת המסכת, ואת השמן, הדבק בו מדִשון הצמר בטוִיה, אבל ראש מטרתה היא הַהַלְבָּדָה הגמורה של שערות הצמר אשר על־פני שטח הארג, וגם להוסיף בו חוזק וצפיפות. הרחקת הדבק והשמן נעשית על־ידי אַלְקָלִים, גם על־ידי אדמת הבטישה. לעומת־זאת נעשית הלבדת השערות רק על־ידי התנועה המֵיכָנִית של הבטשן. בנין הבטשנים הוא של בטשן הפטישים, של בטשן האִבּוּבִים או של בטשן הלְחִיצָה, אשר על פיהם נעשות הבטישות בידי פטישים או בידי אבובים. זמן עבוּד הארג בבטשן נמשך, לפי דקות החומר, או לפי טיב הצמר, או הצבע, משש עד שלשים שעות. ארגי מטוה הסריקה אינם יוצאים לבטישה כלל.

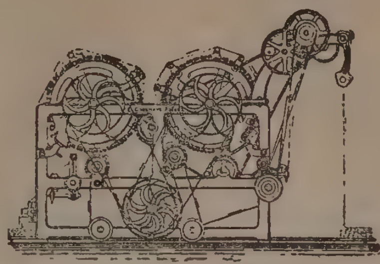
עצם ציור הבטשן שלפנינו הוא של פטישים כבדים (ה) מעצים קשים; של עֲרָבָה (ג, ג) ושל גליל־בֹּהֶן (א), הפטישים מתנועעים על־ידי הבד (ב) שלמעלה. בקצות אחורי הפטישים נמצאים בֹּהֲנִים (ד), הנאחזים בבֹּהֲנֵי הגליל (ח, ח), אשר בהסתובבו הם מורמים ומורדים חליפות. שני פטישים עומדים בכל עת זה על־יד זה בחלל המעוקב (ו). חללים אחדים כאלה נמצאים בסַד העץ (ג, ג) של עומק 35 עד 50 צ"מ, מתאים אל תמונת קצה הפטיש (ז) או ראשו; ראש הפטיש (ז) חתוך באלכסון בחריצים מודרגים, מכוון אל חלל הבטשן, חללי הבטשן מאוחדים על־ידי צנורים, וגם יש להם מפתחי כניסה ויציאה, להכניס בלילה ולהוציא את מי־המשרה ואת מי־הזִריון. בחללי הבטשן נותנים בורית, מי־שתן וטיט מבטשים. עבודת הבטשן היא להכות בפטישיו בלי הפסק על הארג הנתון בו משולל כשק סביבו, הלוחצים ומניעים אותו למעלה, והמורידים אותו אחר־כך למטה, להתגולל תחת מהלומותיהם.

ציור נג.
בַּטְשָׁן הפטישים.

אחר הבטישה יכובס הארג שנית וישָׁטף בגיגיות מים והוא נסחט, ואחר־כך מכניסים אותו לעבודת הסריקה או הקרידה. מטרתה היא לְיַשֵּׁר את נימי הצמר, אשר נתבלבלו בבטישה ונסתבכו על־פני שטח הארג, גם לְהָקִים ולזקוף את שערותיו השוכבות עליו. הסריקה או הקרידה נעשית בידים או במכונות על־ידי פירות חֲדֶק (Dipsacus fullonum), אשר יש להם עוקצים חדים באורך ארבעה עד עשרה צ"מ; בסריקת הידים תולים את הארג מאונך, ועוברים עליו ממטה למעלה במגרדות הקרדים; העוקצים היחידים של הקרדים תופסים את השערות הסבוכות והם מיַשרים אותן. אחרי עבור זמן־מה שבים ומרטיבים את הארג וסורקים אותו כמקודם. מכונת הסריקה היא של תוף ברזל, אשר מִגְרָדוֹת קרדים מסודרות קבועות על־פני כולו; הארג הכרוך מסביב לכובד־הארג הולך ומתנועע ממעלה למטה על־ידי גָליל מניע, ובעברו על־פני תוף־הסריקה והוא נוגע בו מעט או הרבה, הוא הולך ונסרק בקרחתו ובגבחתו. כל נגיעה של הארג בתוף־הסריקה נקראת בשם שִׁיפָּה (Toucpement) או גרידה. מספר השיפות או הגרידות, הנעשות בכל ארג, תלוי בטיבו ובמטרת שמושו אחר־כך בהלבשה. לכל המכונות יש גלילים מעתיקים ומניעים. יש גם מכונות של שני תופים.

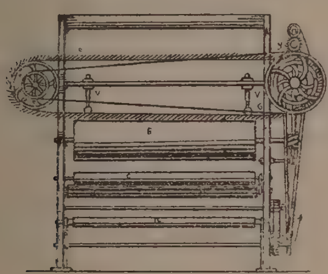
אחר הקרידה מניחים ערמות ערמות של חתיכות ארג זו על־גב זו,

ציור נד. מכונת קרידה של שני תופים.

והן שוהות באופן כזה בלחותם עת ידועה, ועל־ידי כך הארג מקבל זוהר. אחר־כך מותחים אותו על מלבנות עץ או ברזל לפי המדה המכוונת לו באורך וברוחב, אשר הוא מחובר אליהן במסמרי־ברזל, והוא מתנגב או באויר נגד קרני השמש, או בחדרי נגיבה מוּסָקים מיוחדים.

אחר הנגיבה עושים בארג את עבודת הגזיזה או התִּסְפֹּרֶת, אשר מטרתה היא גזיזת נימי הצמר, שנזקפו בידי הקרידה, או את הַצַּמֶּרֶת[1], במדה המכוונת לו. היא נעשית בידים על־ידי מספרים פשוטים או על־ידי מכונת־גזיזה מיוחדה. אבל לפי שתי השיטות סדר העבודה אחד הוא: מברישים במִבְרֶשה את שערות הארג המתוח על שלחן התספורת נגד שכבתן, לאמר, נגד הנחתן הטבעית, שנתחזקה בידי הבטישה והקרידה, והן נגזזות בידי התספורת לגובה מיוחד.

ציור נה. מכונת תִּספורת.

המספָּרַיִם הם בעלי שני דפים, כמו המספרַים הפשוטים. דף המספרַים האחד נמצא במעמד קבוע, בלתי־מתנועע, בשעה שדף המספרַים השני עושה תנועות מהירות מאד. מכונות התספורת הן: א. מכונה עם מספרים כעין מספרים של יד, המתנועעת מהר על־ידי מַגְנוֹן מוכני, ועבודתה דומה אל זו של מספרים של יד. ב. מכונת תספורת עם אֲבוּבים מתנודדים, אשר בהן נחה פִּיפִיָּה חדה, השוכבת בלי כל תנועה על כַּן, בשעה אשר פִּיפִיָּה שניה, נִתֶּנֶת באופן

---

[1]) השערות התכופות, הבולטות על־פני שטח הארג למעלה, הנקראות ברוסית בשם Ворса (ווֹארסא), וכן בשפה היהודית, המדוברת בפי היהודים האשכנזים. — במלה הזאת, תנמצאת ביחזקאל, יז, ג, כב; לא, ג, י, יד, בהוראת קצה ראש העץ, משתמשת הפסקתא זוטרתי בסוף תזריע בהוראה שלפנינו, באמרה: „לפי שהבגד הישן נקרחה צמרתו והחדש יש לו צמרת ואינו דומה לקרחת ולגבחת האדם, לפי שאותו תלוי בפאת פנים וזה־בצמרת״.

כוכלירי (ציור נו) על חלק ששי בקשת עגולה של אָבוב, מתנועעת במהירות לפני „השוכבת" לפנים ולאחור בתנודה חזקה מסביב לקשת של 60°. הפיפיה השניה, „הרָץ", נוגעת מעט בפיפיה התחתונה, והיא גוזזת את שערות הארג, הנזקפות ממול „השוכבת". הרץ עושה בדַק אחד מן 450 עד 500 תנודות; הארג המתוח על מלבנה הולך ומתנועע במתינות תחת

ציור נו. אבוב מתנודד עם פיפיה. ציור נז. אבוב מתנודד עם פיפיות כוכליריות.

השוכבת. ג. מכונות־הספורת בתנועה סובבת. למכונות האלה יש אָבוב הכרוך באופן כוכלירי בשתים עד שתים־עשרה פיפיות (ציור נז), המתנועע במהירות גדולה, והוא מכונן באופן אשר יגע רק בקצות העליונים של השערות המברשות, והוא גוזזן. — „השוכבת" היא כמו באות ב׳. — יתר המַגְניות במכונות־התספורת אין כאן המקום לפורטם.

אחר הגזיזה מנַקדים את הארג, ומתקינים בידים את המקומות הלקויים. בארגי צמר עבים מתאמצים לתת מדה שוה למוך הארוך על־פני שטחם העליון על־ידי הסִלסוּל. הפעולה הזאת נעשית במכונה, אשר יש לה לוח־סלסול מחופה ארג, אשר מביאים אותו בתנועה של תנודות. על־ידי התנודות האלכסניות, שאפשר להגדילן ולהקטינן, מתעגלים ומסתלסלים יחדו מוכים ידועים שעל פני שטח הצמר העליונים.

מלבד זאת יש שעושים בארג היום את פעולת הדֶקַטיון, אשר מטרתה לתת לו זוהר מתמיד, ואת פעולת הַהַבְרָשָׁה, אשר מטרתה לרכך את שערותיו ולהרים את זהרו; אולם ביחוד נכבדה פעולת הכבישה, אשר מלאכתה היא אחת המלאכות העתיקות באשפרה, ויש למטרתה מכונות־כבישה שונות, כמו „מכבש הזיעה", „מכבש הלולבות", „מכבש הגלילים", „מכבש האֲבוּבים", אשר אין כאן המקום לבאר את תכניות בניניהם ואת פרטי מַגְנִיוֹתיהם

האשפרה בימי המשנה והתלמוד

א. יסוד עבודות האשפרה בימי המשנה והתלמוד. בימיהם נמצאו כבר בעיקרן כל העבודות האלה, שנמנו למעלה, אבל נעשו בידים ובמַגְנִיוֹת פשוטים. מהשם „כביסה", אשר כלל בימי כתבי־הקודש את שלש המלאכות: כביסה, צביעה, בטישה, הוצאו, כמו שראינו למעלה, בימי המשנה והתלמוד כביסת הצמר למלאכה בפני עצמה בשם „הַלְבָּנָה"

ו„צביעה" למלאכה בפני עצמה. בשם „כביסה" נשארו כלולים: כביסת בגדים, בטישתם וגמר תקוני הארג באשפרה לכל מלאכותיה הפרטיות. כביסת בגדים נקראה גם בשם תִּכבֹּסֶת [1]; בימיהם היו מתקינים בכביסה את האֶרֶג החדש וגם הישן [2], כמו שהננו מוצאים גם אצל הרומאים בעת ההיא [3].

ב. ס מ מ נ י ה כ ב י ס ה. כדי להוציא את השמן העצור בזוהמת הארג אינה מספקת הכביסה במים לבד, אלא צריכים להשתמש למטרתה, כמו שראינו, באלקלים מיוחדים. גם בימיהם השתמשו לצורך כביסת הארג באלקלים ההם, אשר נקראו בשם „סמנים" או „מיני כביסה" [4], בעיקר השתמשו באלה: מי־רגלים נחמצים, כלומר – נרקבים [5];

---

[1]) אבל אסור בתכבוסת (מו"ק, טו, ע"א); ולא היו צריכין (בגדי אנשי־המדבר) תכבוסת (פסדר"כ, צב, ע"א; שהש"ר, פ' נפת; דב"ר, ספ"ז: שר"ט, מזמור יג); אי מה אהליהן של ישמעאל אין להן תכבוסת (שמו"ר, כג); שיהיו טעונים תכבוסת בגדים (ספרי, חקת, קכד).

[2]) אם היו בגדיו של האבל צוֹאין מדיחן בצונן, אבל לא במי רגלים (שמחות, ה, ט), וכן נראה מהמשל בשבת, קנב, ע"ב: למלך בשר ודם שחלק בגדי מלכות לעבדיו, פקחים שבהן קיפלום והניחום בקופסא, טפשין שבהן הלכו ועשו בהן מלאכה:, לימים בקש המלך את כליו: פקחים שבהן החזירום לו כ ש ה ן מ ג ו ה צ י ן; טפשין שבהן החזירום לו כשהן מלוכלכין... על פקחין אמר: ינתנו כלי לאוצר, והם ילכו לבתיהם לשלום, ועל טפשין אמר: כ ל י י נ ת נ ו ל כ ו ב ס, והן יתחבשו בבית האסורים.

[3]) הבגדים המלוכלכים היו נשורים במים מקודם, ואחר־כך נתבטשו ברגלים או נחבטו בבוּקָנים (עיין איזביוס, ה׳, ע, 2, 1, 2, סינעס, פ׳ 44, האסט, מאראקא, 116 בציורים, עיין ביבלישעס רעאלווֶערטערבוך של ווינר, ח"ב, 676).

[4]) עיין תוספתא, נדה ח, יא, וכן נקראו: „מיני כביסות" (ירושלמי, שביעית, ו, ב, לז, ע"ב).

[5]) בנדה, ט ומז, נמנים שבעה סממנים מעבירים על הכתם, ובשבת, ט, ה, נמנים ראשי סמני הכביסה בזמנם: מי־רגלים, נתר, בורית, קמוליא ואשלג, ומפרשין (שם בגמרא, צ, ע"א): תנא מי רגלים עד מ׳ יום, לאמר, מי־רגלים נרקבים. — עד כמה היו מי־רגלים לענין משא־ומתן ביניהם ועד כמה היו זהירים בקבוץ המים ההם, כמו שהיו ענין של משא־ומתן והיו זהירים בקבוצם בכל גלילות עבדנות הארג אצלנו עד קרוב לימינו (על־יד בתי־הכנסיות נמצאו למטרה זו מקומות כנוס מיוחדים), הננו רואים מדברי התוספתא, תרומות י, יד: לוקחין ושואלין מימי רגלים ואין חוששין, שמא של נדות הן, שלא נחשדו בנות ישראל להיות מכנסות מימי רגליהן כשהן נדות. ביד החזקה, הלכות מטמאי משכב ומושב, מובאת התוספתא הזאת בתקון לשון: שואלין כ ל י מי־רגלים, כי למגיה היה קשה, כי ישאלו מי־רגלים, אבל עיין ב„כסף משנה", כי מצא בספר יה"ח כ"י דלא גריס „כלי". — וכן היו נחשבים בין סממני הכביסה, המעבירים על הכתם בנדה, סא, ע"ב, וסב, ע"א, ועיין תוספות,

נֶתֶר, נִיטרוֹן (νίτρον, nitrum) אַלְקָלִי מִינֶרַלִי[1]; בּוֹרִית[2];

שם, ח, ט, ושם הם נקראים מי־רגלים שהחמיצו, כלומר, שנרקבו, כפירוש רש״י, ונותנים את שיעור החמוץ עד שלשה ימים. הם מבדילים בין מי־רגלים הטובים לכביסה: בין של ילד ושל זקן; בין של איש ושל אשה; מכונסים או מגולים; בימות החמה או בימות הגשמים. לדעתי הם נותנים בגלל זאת בירושלמי, סנהדרין, י, א, ובוי״ר, לו, את מסלת שדה כובס (ישעיה, ז, ג; לו, ב; מ״ב, יח, יז) למקום טומאה, בשביל שנמצאו שם מי־רגלים חמוצים של נדות וזבים, כמו שנמצא מפורש בשקלים, ח, א: כל השוקין הנמצאים בירושלים טהורים חוץ משל שוק העליון, רבי אבון בשם רבי יהושע בן לוי: קצרן (כביסות) של גוים היה שם, ומקום כביסה בלי מי־רגלים אי־אפשר היה עד קרוב לימינו, ואך לחנם התקשה הר״י שווארץ ב„תבואת הארץ״ (פ״ז, החצר הפנימית) בביאור הירושלמי הזה: למה הוא נותן את שדה כובס למקום טומאה? — אבל גם מי־רגלים טהורין נחשבו להם לכבוס של בזיון לגבי כלי־קודש, ואמרו: תנא, מטפחות ספרים אין מכבסין אותן במי־רגלים, אבל מכבסין אותן בנתר ובורית מפני הכבוד (ירושלמי, מו״ק, פ״ג, סוף ה״ב); וכן לא היו מכניסין מי־רגלים במקדש מפני הכבוד (כריתות, ו, ע״א; זבחים, צה, ע״א), וכן אסרו לצהצח את השופר במי־רגלים מפני הכבוד (ר״ה, לג, ע״א). — על־דבר השמוש במי־רגלים אצל היונים והרומאים עיין פליניוס, נ. ה. 28, 66, 91, וגם אצל אריסטופ. רצנאצ, 710, ועיין קרויס, ארכי. ח״א, 575).

1) כמו שמפורש בירושלמי, שבת, פ״ט, ה״י, מפרשת הגמרא את הנתר שבמשנה בשם „ניטרון״, שהוא אַלְקָלִי מִינֶרַלִי, וכמו שמיטיב לפרש רב״מ בערוך ערך נתר, פירוש קלי בלשון ישמעאל, עשב, אשר מאפרו עושים זכוכית, גם מערבים אותו בשמן, ועושים בורית לכבס הבגדים, ונמצא נזכר בעירובין, כח, סע״ב: מערבין בקליא, בקליא ס״ד? אלא בירק דקליא. קליא נקרא בפיהם עפר הירק, המשמש לבורית, ולכן שאלו: קליא ס״ד? הלא לא חזיא לאכילה, ואיך מערבין בו? והשיבו, כי הכוונה כאן לירק העשב הזה, ששמש לאכילה, — גם מתרגמין, כי אם תכבסי בנתר (ירמיה, ב, כב): דמנקן בניתרא. בשבה, צ, ע״ב, מפרשין, כי כוונת המשנה: נתר אלכסנדרית ולא נתר אנטיפטרית, ועיין בתוספתא, נדה, ח, ר, וכן נחשב בנדה, ס, ע״א, בין שבעה סממני הכביסה המעבירין על הכתם, ועיין בתשב״ץ, ח״א, סימן כח, העוסק בענין מי־נתר. באבל שתכפוהו אבליו התירוהו לכבס כסותו במים, א״ר חסדא: במים ולא בנתר ולא באהל (מו״ק, יז, ע״ב), בתענית, יג, ע״א, הגירסא: ולא בנתר ולא בחול. בימיהם היו רוחצים גם את גופם בנתר: אשכחיה דקאי בי באני, וקאמר ליה לשמעיה: הביאו לי נהר, הביאו לי מכרק (שבת, מא, ע״א).

2) בשבת, צ, עא, מפרשין את הבורית: אמר רב יהודה זה חול, והתניא הבורית והחול? אלא מאי בורית: כבריתא, מיתיבי... אלא מאי בורית אהלא... תְּרֵי גַוְונָא אהלא, וכן בנדה, סב, צ״א. נראה מזה, כי היתה מבוכה בתלמוד בדבר הוראת המלה בורית שבכה״ק.

הַקִּמוֹלְיָא [1], פ׳ אדמת האי קימולוס (פליניוס, ד, כג), הקרוב אל כְּרֵתים, והיא כמו טיט המכבס׳ים שלנו, והשתמשו בה לנקות הבגדים; הָאַשְׁלָג [2]

שהשתמשו בה גם בעלי המשנה. — שני מיני בורית מכבסים היו בימי כתבי־הקודש, האחד של הדומם והשני של הצומח; של הדומם נקרא בשם נתר, נִטרוֹן ביונית, והוא אַלְקָלִי מִינֶרָלִי, אשר נמצא עוד מלפנים בכמות מרובה בשני הנהרות של עמק הניל במצרים, במערב הנחל בין מֶמְפִיס ונוּקְרַטיס (סטרבו, 17, 803; פליניוס, 31, 46), ועוד היום חוצבים אותו מתוך המים בשם נַטְרוּם. המצרים השתמשו כנתר גם לחניטת מתיהם (הורודוס, 2, 87), מלבד זאת השתמשו בו במקום בורית בכביסה (ירמיה, ב, כב), אשר נהוג גם היום במצרים. בתכונת הדומם הזה להיות נמס בתסיסה בהִשפך עליו חומץ, ולאפיסת כחו המנקה, נרמז במשלי, כה, כ. גם הכינו ממנו כלים מיוחדים, שנקראו בשם כלי נתר (נדה, יז, ע״א; זבחים, פח, סע״א; ע״ז, לג, ע״ב; כלים, י, א). והמין של הצומח נקרא בשם בורית, בֹּר, אצל היונים והרומאים גם בשם נטרון; היא מוצאת על־ידי מים מתוך אפר הצמח, הנקרא צמח הבורית, אשר במצרים ובערב נמצאים ממנו מינים שונים. צמח המלח, הנמצא בא״י, אשר מוציאים ממנו את הבורית, הוא האָהָל, אֲהָלָא Salsola (זאלצקרויט), ולפי פירוש הגמרא, שבת, צ, ע״א, המובאת לעיל, זו היא הבורית שבמשנה, וכן מתרגמין: והזכותי גבֹר כפי (איוב, ט, ל) ודכיית באהלא ידי. מן הצמח הזה מצא Rauwoli בסוריה שני מינים: האחד הוא עשב סבוך בהרבה ענפים דקים, אשר בראשיהם נמצאים כפתורים מלאים, ותיכף מתחתם עלים צרים וחדים, השני הוא בעל גבעולים וכפתורים עם שרשים עבים ממלאה אפר. בימי קדם היה האפר של הצמח הזה, כמו שהוא היום, ענין של מו״מ מסחרי גדול בשוקי המזרח. הוא לא שמש רק כחומר מנקה את הבגדים ואת העור (ירמיה, ב, כב; מלאכי ג, ב; איוב, ט, ל), אלא גם לצורך התכת המתכות, כגון, הכסף והבדיל (ישעיה, א, כה), וכן לצורך הכנת הזכוכית (עיין ביבלר״ווב של ווינר, ח״ג, 9, עיין גם בעה״ש. ועיין קרויס, שם, 575—576).

[1]) שם, לה, נו, נז. בירושלמי, שבת, ספ״ט, מפרשין קימין קליא, לאמר: הקימוניא (קימון מקוצר), היינו קליא. בבבלי, שבת, צ, ע״א, מפרשין: שלוף דוץ; רש״י אומר: לא אתפריש, אבל כך שמו; קאהוט מתקשה לבארו: שלוף (הוציא) דוץ (את הנעוץ), לאמר, את הזוהמה, אבל המבטא הזה נמצא גם במקומות אחרים ובענינים אחרים, כמו ביבמות, נט, ע״ב. עיין ברש״י, שם ובשבת, ג, ע״ב.

[2]) בירושלמי, שבת, ספ״ט, יכ, ע״ב, מפרשין אשלג בשם אצרות רוח, על־פי הגהתו הנכונה של כתר כהונה צ״ל אֲצתרותיא והיא המלה היונית στρονθός ῥίζα, הוראתה צמח בורית. בבבלי, שם, צ, עא, נמצא כפירושה ביאור מוזר: אמר שמואל, שאילתינה לכל נחותי ימא, ואמרו לי: שונאנא שמיה ומשתכח בנוקבא דמרגניתא ומפיק ליה ברומצא דפרזלא; בידי קאהוט עלתה לבארו באופן נפלא: הוראת המלה שולגא בלשון ערבית משתמעית לתרי אפי: לעשב וגם לתוך ופנימיות המרגליות, לפיכך טעו כל נחותי ימא בהרצאת פירוש המלה הזאת לפני שמואל להרכיב את משמעותיה השתים לאחד. המלה

הִירַעְנָה [1]; הָאֲהָל [2], החול והכבריתא [3]; מי גריסין וצפון [4], צריף [5]; מגביא גילא [6] וכיוצא בהם. האהל יצא הרבה לממכר, עד כי נמצאו סוחרי אהלא מיוחדים, אשר נקראו בשם אָהלויי [7], גם חקרו לדעת את פעולת סממני הכביסה האלה על המים, ואמרו למשל: נתר מקטף מיא, אהל מסריך מיא [8]. גם במיני כביסה חלה קדושת שביעית, והכביסה היתה כלולה בדרשתם: לכם, לכל צרכיכם [9].

כל ארג וכל בגד, שנכנס לכביסה, היה הכובס תופר בו אות

שונאנא (הגירסא היותר נכונה ולא שונאגה) היא פרסית, והוראתה: צמח בורית לנקיון הבגדים, הלבנים והידים (מיסֶּצֶּלֶן לד״ר פרלס, מאנאטשריפט של גרעץ 1872, עמוד 362).

1) הוא צמח כביסה לד״ק מל״ר jarronus, jarro — מין אֲלון. בירושלמי, שביעית, רפ״ז, דל״ז, ע״ב, נמצא: מיני כביסות מהו שיהא עליהן קדושת שביעית? נשמיענה מן הדא: הִירְעֲנִין, הבורית והאהל; גם בתוספתא, שביעית, רפ״ה: הירענה... בשבת, צ, ע״א, נמצא: הוס׳פו עליהן (על סממני הכביסה) החלביצין, והלעונין והבורית והאהל, במקום היירענין שבירושלמי ובתוספתא, נמצא כאן הלעונין, כי הרי״ש והלמ״ד מתחלפות בשפה, כנראה נחשבו להם גם סממני הכביסה בין מיני הצבעים, כי נמנו יחדו בתוספתא, שביעית, הלשישית, הלביצין והיירענה, הבורית והאהלא, וכן בירושלמי, שביעית, פ״ז, ריש ה״ד, כמובא למעלה בפרק סממני הצביעה.

2) עיין למעלה.

3) חול נזכר למעלה, כבריתא היא גפרית בסורית, בנוסחאתנו נמצא בשבת, צ, ע״א: בורית כבריתא, אבל בכ״י מ. ובערוך לא נמצאה המלה הזאת, וכן נכון, לדעת לוי, כי באמת אין אנחנו מוצאים את הגפרית בין סממני הכביסה.

4) מי גריסין וגריסין, חטה נשברת ונפרכת (גרויפען); מי בריסין וצפון (נדה, סא, ע״ב; סב, ע״א). על־דבר צפון, ספון, עיין למעלה בס״פ הצריפה.

5) ותרבי לך בורית (ירמיה, ב, כב) מתרגמין: ותסגי לך צריפתא. על־דבר צריף עיין למעלה.

6) שבת, קי, ע״א. ועיין במנחות, מב, סע״ב: ר׳ יצחק בריה דרב יהודה בדיק ליה (לתכלת), מייתי מגביא גילא ומיא דשבלולתא, הערוך ורש״י מפרשין, כי זהו צריף אלו״ם. לדעת קאהוט מגביא היא מלת סורית לאלו״ם, ומלת גילא היא לדעתו ל״פ: כל דבר קשה כחרס, ופירוש מגביא גילא הוא: אדמת צריף, עיי״ש בארוכה.

7) ב״מ, פא, ע״א; נדרים צ״א, ע״ב.

8) נדה, סו, רע״ב, כפי גי׳ הערוך וכן של הרי״ף והראש. מקטף — נותק שער ומתבלבל וחוצץ; סריך — מדביק השער וחוצץ, רש״י.

9) ירושלמי, שביעית, רפ״ז, כמובאר למעלה.

מיוחדת, לבל יתערבו[1], וכמו היום היו מחברים את שתי שפות הארג לכל ארכו על־ידי תפירה גסה, לאמר, עד שנעשה הבגד כעין מרזוב, ובאופן כזה הוא נכנס לכביסה[2]. את הפסיקות היוצאות מהשתי ומהערב היה כובס אומן מחליד לתוכו[3]. כמו לאורג כן נתנו לכובס לעַבֵּד גם טַלְיוֹת ובגדים יחידים[4].

ג. ארבע פעולות הכביסה בארגי הבטישה. בכל הארגים, היוצאים לבטישה, יצאו לפועל במלאכת הכביסה ארבע פעולות: בראשונה פעולת השריה בסממנים מיוחדים[5], כדי לרכך את החוטים ולהכשירם לפעולת הכויצה והמתיחה של הבטישה[6]. המקום המיוחד לשרית הבגדים נקרא בשם בית־משרה[7], משרה של כובסין[8], או סתם:

---

1) אותות הגרדין ואותות הכובסין (כלאים, ט, י).

2) של הכובסין (עוקצין, ב, ו; פרה, י״ב, ט), לפי גירסת הערוך נמצא בשבת, קמז, ע״א: כסכוסי מאני דמתחזי כמרזוב, וכן הוא באו״ז ובכ״י ש״ס, והיינו כפירושנו בפנים. פירוש הערוך, הר״ח, וכנראה גם הרמב״ם, לשלל הכובסין היא לאותה התפירה, אשר על פיה מחבר הכובס חתיכות קטנות או יריעות אחדות יחדו, אבל התפירה הזאת אינה מיוחדת דוקא לכובס, כי משתמש בה גם הצובע גם החייט.

3) ור׳ יוסי אומר: הנוגע בפסיקא עד ג׳ אצבעות חיבור, מפני שהכובס אומן מחלידו לתוכו (תוספתא, כלים, ב״ב, א, ה), לפי גירסת הר״ש בכלים, כא, א. פי׳ מחליד, תחיבה ונקירה בתוך ובפנים איזה דבר, כמו החולדה (מוילוואורף) המנקרת את הבית, ומה שדקדקו לאמר, כובס אומן, היינו, מפני שהכובס שאינו אומן בודאי היה מנתק את הפסיקות, אבל האומן עושה כל דבריו במהירות.

4) כדמוכח ביחוד מב״מ, קיב, ע״א, ומב״ק, צט, ע״א: הנותן טליתו לאומן... הגמרא מפרשת את האומן הזה, כי הוא הכובש, אשר ניתנה לו הטלית לגרידה או לבטישה, עיי״ש.

5) פירות שביעית אין נותנין אותן לא לתוך המשרה, ולא לתוך הכביסה, ר׳ יוסי אומר: נותנין אותן לתוך המשרה, או לתוך הכביסה (תוספתא, שביעית, ו, כה; סוכה, מ, ע״א; ב״ק, קב, ע״א), לאמר, סממני כביסה של הצומח שהם של שביעית.

6) האי מאן דיהיב מנא לקצרא, במשחא (במדה) ניתיב ליה ובמשחא נישקול מיניה, דאי טָפֵי אפסדיה — דמתחיה, ואי בציר אפסדיה — דכווציה (שבת, יט, ע״א), פירוש, למתיחת הבגד וכויצתו על־ידי בטישה יש מדה קצובה, והיה בהמתחו או בהכווצו יותר על המדה הזאת, מתקלקל הבגד בטיבו, ועל־כן צריך בע״ה להתנות מקודם עם המבטש בדבר מדת הבגד המבוטש לארכו ולרחבו, וכן מַתנים גם היום בכל בתי־העבודה.

7) כובס לבית משרה שלו (קה״ר, ט, פ׳ בכל עת יהיו בגדיך).

8) אין מוכרין פירות שביעית לא למשרה ולא לכביסה, תפתר במשרה של כובסין

משרה[1]). המשרה, המיוחדת לשרית בגדים בסממנים, נקראה בשם „נברכת הכובסין". – בשביל נחיצות הנברכת לצורך הצבור אמרו במשנה: ועושין נברכת במועד[2]), ועל שם פעולת ההחמצה, שהיא עושה בבגד, נקראה בשם מְחַמְצָן[3]), ואחרי כי החמוץ הזה הוציא גם את השמנונית אשר בארג, לפיכך אמרו בצדק, כי בגד שרייתו זו הוא כיבוסו[4]). אחרי־כן יצאה פעולת הבטישה על־ידי שהיו בוטשים ברגלים, גם חבטו בכלי, הנקרא בשם מזורי, או בטשו[5]) בבוקְנה[6]) את הבגד לארכו ולרחבו (עיין ציור נ"ח, א). על־ידי־כך נתכווץ הארג לארכו ולרחבו וחוטיו נתלכדו ונתלבדו

(ירושלמי, ברכות, ג, ה, ו, ע"ב, ועיין שם; נדרים, יא, א). ומכאן אמרו (ברכות, כ"ה): לא יקרא אדם ק"ש בצד משרה של כובסין (ספרי, תצא, רנ"ח).

1) תוספתא, שביעית, ו, כה, כדלעיל.

2) מו"ק, א. ו; תוספתא, שם, א, ט.

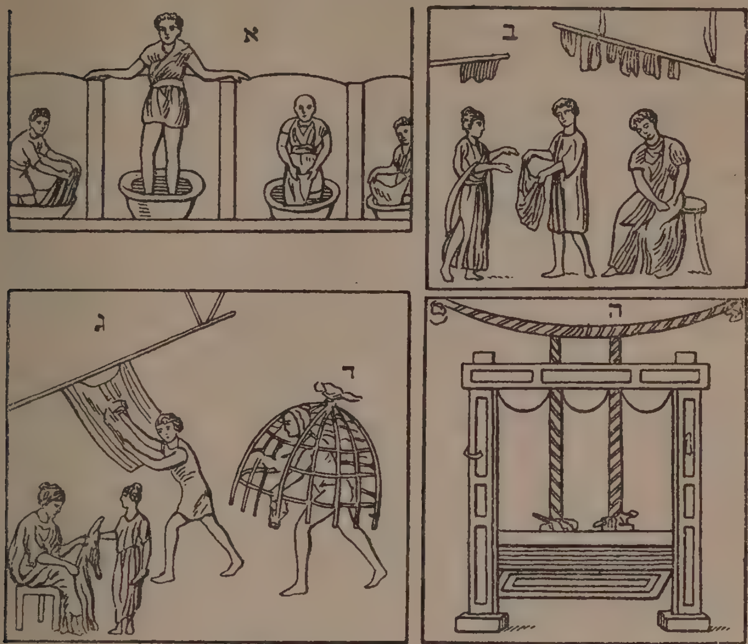
3) לא יחפור אדם... נברכת כובסין, אלא א"כ הרחיק מכותל חברו ג' טפחים וסד בסיד (ב"ב, ב, א; תוספתא, שם, א, ב); ואמרינן עלה בגמרא: לא שנו אלא מן המחמצן (משפת מחמצן), אבל מן הנַּדְיָן ד' אמות (שם, יט, ע"א), נברכת ששורין בה את הבגדים יום או יומים בצואת כלבים עד שמחמיצין ומסריחין; הנַּדְיָן נברכת שכובסין ומשפשפין בה, מתוך שהמים נתזין למרחוק, צריך להרחיקן ד' אמות (רש"י). בערוך ערך בקיע ב' הוא מבאר: ששורין הבגדים לתוכה ומחמצין אותם במים ובמיני נתר כדי לכבסם, אבל מן הנברכת העשויה למן נדון (צ"ל למנדין), פי' להטיל בתוכה הבגדים, לכבס בנדנוד בהולכה ובהבאה ברגלים או בכלי עץ כדרך שהכובסים עושים, והיינו גִיהָא, בקיע ובר־גיהא במו"ק, ח, ע"ב; פירוש גיהא הוא: חפירה גדולה מסוידה בסיד, לשרות בגדים ובקיע (בקיע בערבית כמו נקיע בעברית), ובר־גיהא הוא חפירה קטנה מצדה, שמטילין בה אחר־כך את הבגדים לנקותם ולכבסם. בירושלמי, שם, א, ו, ט, ע"ד, מפרשין: כל שהוא תושב (פי' קבוע) נקרא בקיע, בערוך מביא פי' אחר: בקיע — אבן של כובסין, ועיין בעה"ש בקיע ב'.

4) זבחים, צ, ע"ב.

5) לא צריכא דאגריה לביטשי: ביטשא, ביטשא במעתא, דהיינו שכירות (ב"ק, צ"ט, ע"א), לביטשי פלוראש בלע"ז (צ"ל פוליי"ר, כבב"מ, קיב, ע"א fouler, הדרסה, בטש) ושכרו לדָרְכוֹ, והִתנה עמו סכום הדריכות, כל דריכה במעה דשכיר יום הוא (רש"י), וכן בב"מ, קיב, ע"א, פירש: כשבא מבית הגרדי בוטשין אותו ברגלים בתוך כלי עץ במים וקרקע הראויה בכך.

6) הכל מודין בסיכי וארי ומזורי, כיון דקפיד עלייהו, מיחד להו מקום (שבת, קכג, ע"א), עיין רש"י, ר"ח והערוך, אך לפי דברי הירושלמי (שבת, יז, טז, רצ"ב, וביצה, א, ד"ס, ע"ג) האומר: דזיירי — די עצר ביה; במָזוֹרָה — די חביט ביה; בבוּקְנָה (לפי גי'

יהדו, הבטישה הזאת יצאה לפועל בגיגיות, כמו בציור ה׳ בפומפיא א׳, או בחפירות, אשר נקראו על שם פעולתן בשם גַּדְיָן[1]. לפי דעת המפרשים

ציור נח. בית־אשפרה בפּוֹמְפֵּיָא.

הראשונים נקרא הנחל עין רוגל (יהושע, טו, ז; יח, טז; ש״ב, יז, יז; מ״א, א, ט) בשמו זה, בשביל שהיה מקום כביסת בגדים ובטישתם

הערוך וכן נמצא בירוש׳, ביצה, אך בשבת נמצא בשבוש „במכונה״ וצ״ל ג״כ בבוכנה) — די בתיש ביה, מבורר, כי הפירוש האמתי הוא של הי״מ בהרשב״א, דכלי כובסין הן, ועיין בערוך ערך זיירי, וכן הננו משתמשים בהם גם אנחנו לפי סדרי העבודות האלה. — „סיכי״ פירוש יתדות, כנראה, למתיחת הארג; „זַיָּרֵי״ מן זור בעברית (שופטים, ו, לז) ללחיצהּ ולכבוש; „מָזוֹר״, כלי־עץ, שהכובס מכה בו את הבגדים (הערוך); „בּוּכָנָה״ נקרא העֱלִי במכתשת, וכן היתה צורת הכלי, אשר בו בטשו עד קרוב לזמננו. את הכלי בּוּכָנָה מפרשין כשבתְ, עז, ע״ב: בא־וְאַכֶּנָּה.

1) יש מהמפרשים הראשונים, המביאים גירסא „מָנְדְיָאָן״, וגם בדבר פירוש המִלּה „גדיין״ מחולקות דעות המפרשים. קאהוט רוצה להוציאה משפת פרס החביבה עליו, אשר בה הוראתה צנור מים, אך מפשטות דברי הגמרא נראה, כי כשם שנקרא מן „חַפָּץ —

„בִּיר אִיּוֹב“, אשר הוא עין רוגל שלפנים, מעין ובאר ממזרח ירושלים, חצובות עריבות של כביסה, בשתי המדרגות האלה חצובים שלשה טורים של עריבות עגולות, שמדת קטרן כשלש זרתות ועמקן (באמצע) כשתי זרתות, בהן בטשו ודרכו הכובסים את הבגדים ברגליהם; העריבות הגלויות שבשתי המדרגות הן יותר משלשים, אחת העריבות דומה ממש לעריבת הכביסה של המצרים, אשר לא בטשו את הבגדים ברגליהם, אלא הכו והלמו אותם באבנים חלקות [2]).

אחר הבטישה באה פעולת הכביסה בתוך כלי או נברכת, אשר נקרא בשם כבוסה או כביסה [3]), גם־כן בסממני כביסה, אשר היו כובסים ומכסכסים בהם את הבגדים המבוטשים [4]). אחר הכביסה הזאת באה, כנראה, פעולת הסחיטה, אשר נחשבה בעיניהם למלאכה בפני עצמה [5]), בכלי הנקרא על שם מלאכתו בשם זייר [6]), אחרי־כן היו כורמים את הבגדים על כסא מיוהד לכך [7]), פועלים מיוחדים עסקו במלאכת הכנת בתי־משרה

„מחמצן“ ע״ש פעולתו החמיצה, כן נקרא מנדנוד — „מְנַדְיָן“ על שם פעולת התנודה, בהוספת מ״ם המשקל.

1) „עין רוגל“ מתורגם: „עינא דקצרי“, וכמו שפירש רש״י בתענית, כט, ע״ב: קצרי, כך שמם בלשון ישמעאל, והם כובסים, ושמעתי אומרים, על שם שמקצרין בגד צמר, כשדורסין אותו ברגליהן במים, שקורין פורלייר.

2) עיין „ירושלים“ של רא״מ לונץ, כרך חמישי, עמוד 258.

3) ב״ק, קב, ע״א, וכן בתוספתא, ב״מ, יא, כ, ביב... העשוי לכביסה אין מְמחין בידו, השותפין מעכבין זה על זה חוץ מן הכביסה (ירושלמי, נדרים, ב, א), וכן (שם, יא, א): דתני, אין נותנין מהן לא למשרה ולא לכביסה.

4) כל כיבוס, דלית ליה כסכוס, לאו כיבוס הוא (זבחים, צד, רע״ב), כסכוס ענינו פשוק בהולכה ובהבאה ובהכפלת הבגד, כמו שמוכח מדברי הגמרא בנדה, סג, ע״א, ובירושלמי, סוכה, ג, י״ג, ע״ב. ויש, כנראה, כסכוס בהוראה שניה, כמבואר להלן.

5) צבעין קבעו סחיטה מלאכה בפני עצמה (תוספתא, שבת, ט, יח), וכן בירושלמי, שבת, פ״ז: הצבעים שבירושלים היו עושים סחיטה מלאכה בפני עצמה. כנראה נאמרה משנה זו בזמן שהיתה מלאכת הצביעה כלולה בכביסה, כי בתוספ׳ נראה מפורש, כי מדברים בה מכביסה, כי ברישא נאמר: המכבס והסוחט מלאכה אחת היא.

6) כמו שנזכר למעלה.

7) כלים, כג, ד. ואמרו בשבת, פ״ח, ע״ב: מאי משמע דהאי כרמי לישנא דמכניש הוא?... כדתנן: כסא של כובס, שכורמים עליו את הכלים; וכן נמנה בין שלש מטות: אחת,

לכובסים, אשר היתה מלאכה המשפלת את בעליה[1].

ד. מלאכת הסריקה. אחרי ארבע פעולות הכביסה האלה באה מלאכת הסריקה, אשר היא מלאכה נכבדה בכביסה, הארג נתלה על יתדות עץ (סיכי)[2] והכובס או הגורד, אשר נקרא היום „הקורד"[3], הולך

שכורמים עליה כלים (תוספתא, כלים, ב"ב, סוף פ"ב). בימינו אין סוחטים את הבגדים בכביסה, אבל כורמים את הבגדים הלחים זה על זה, ומַשהים אותם לא פחות מי"ב שעות במים העצורים בהם, ואפשר נהגו כן גם בימיהם, והיה להם כסא או מטה מיוחד לכך. ביד החזקה, הלכות כלים, כה, ב, הגירסא: וכסא של כובס (לפי התוי"ט), שכובש עליו את הכלים.

1) משל לאחד, שהיה עושה משרה לכובסים, והרי הוא עשוי אפרכוס, והיו הכל תמהים עליו... (מדרש תהלים, קיח, כ"א) — הקבילו את הפקידות הגבוהה של אפרכוס אל האומנות השפלה של עושה משרה לכובסים.

2) סכי — יתדות, כמבואר למעלה, ועיין בציור הפורפיאי, ג.

3) בגרמנית ראליער על שם מלאכתו או קארדירער על שם פירות החדק הנקראים ברומאית cardus, ומזה מקרדין (ביצה, ב, ח), וכן פירש רש"י במשנה, ב"ק, קיס, ע"א: שהסורק מוציא, על־ידי הקוצים, שקורין קרדו"ש. ר"ש קרויס (572—337) סותר את דבריו בזה, ששִמושם לקָרוד הארג התחיל בימי־הבינים, אבל מהרצאת כל אופני העבוד כאן נראה, כי קדמו בכלל לאופני העבוד בימי־הבינים, וידיעת תעשית הארג באה, כידוע, מאסיה לאירופה. — הקורד הזה לא נקרא בימיהם בשם סודק, כדעת רש"י (עיין פירושו למשנה בתראה בב"ק, וכן בשבת י"א ע"ב), כי אצלם נכללה סריקת הבגד במלאכת הכביסה, כמו שהננו רואים מפורש בברייתא ב"ק, קיט, ע"א וע"ב: ת"ר לוקחין מוכין מן הכובס... ולא יסרוק הבגד לשתיו... היינו, אותו הכובס ולא הסורק; מלאכת גרידת וקרידת הבגד נקרא גם בימיהם בשם „גְרָדָא", כמו שנמצא בב"ק, צט, ע"א, ובב"מ, קיב, ע"א: בגרדא דסרבלא דליכא שבחא, סוף סוף למאי יהבה ניהליה, לרכוכי, כיון דרככיה היינו שבחא. כאן הננו מוצאים משפט נכון על־דבר המלאכה הזאת, אשר באמת היא מרַפָּה את הארג על־ידי הגרידה בקוצים, ובוודאי, במה שנוגע לחזקת הבגד, אינה משבחת אותו, ואדרבה, עוד היא מקלקלת אותו, אבל כנגד זה היא מוציאה ממנו את המוֹך, ובזה היא מרככת אותו ועושה אותו קָעִיר, וזה הוא שבח מיוחד בבגד לחַמֵּם את הגוף, הבלע"ז שברש"י כאן פלוני"ר הוא משובש או בלתי־מבואר, כי רש"י מכוון כאן גם־כן למלאכת הגרידה, כמו שמוכח מפירושו לשבת, יא, ע"ב: והסורק במשיחה שבאזנו, עי"ש, ולא לבטישה fouleur, כדעת ר' משה לאנדוי כאן. קרויס מתרגם בטעות (שם, 561, 271) גרדא דסרבלא, אורג סרבלים. הפירוש בגמרא, מו"ק, כג, ע"א: אביי נפק (באבליתו) בגרדא דסרבלא כרבי הוא, בגלל שהסרבלא הגרודה אינה יכולה להיות מגוהצת, ולכן אינה נראית כחדשה, ולא כפירוש רש"י.

ומַקְרדו, לאמר, מגרדו בפרי חדק עוקצים (קְרָדים), באופן שהוא מַשׂעיר[1], לאמר, מוציא ממנו שערות קצרות או מוך[2], ולכן נקראת מלאכת הגרידה הזאת בתלמוד בשם „גְרָדָא״, כמו גְרָדָא דסרבלא[3]. השערות, הנגרדות מהבגד או הארג, נקראות בשם גְרָדִין[4]. אופן הסריקה לארך הבגד, לאמר, לשתי, או לרחבו, לאמר, לערבו, היה תלוי בטיב הבגד, כי יש שהיה סורק לאורך ויש לרוחב[5], אחר־כך היה מַשְׁוֶה אשר נקרא היום בשם מְמַחֵק[6] את המוכים היוצאים והבולטים, אבל פרועים על־ידי הסריקה, וגם כשהיה סורק לרוחב הארג, היתה ההשואה לארכו מלבד הארגים קצרים לרחבם[7], ולא ניתנה רשות לכובס להטיל בבגד כדי להחזיקו ולהדקו אל

---

1) ההפעיל מ„שער״ נמצא בנדה, כה, ע״ב: לא תעבוד עובדא עד שַׁיַּשְׂעִיר, וכן בחולין, מד, ע״א.

2) נגעים, יא, יא: סגוס, שנראה בו נגע, ר״א בן יעקב אומר: עד שיראה באריג ובמוכין, לאמר, השערות הקצרות הבולטות למעלה על הארג. בתוספתא, נגעים, ספ״ה, נמצא: רבי אלעזר בן יעקב אומר: הברסין והברדסין והפימליאות והחמילות והלבדין והסגוסין והכרים והכסתות אין מטמא בנגעים עד שיראו באריג ובמוכין. כל הבגדים הנמנים כאן עד כרים וכסתות המה מיני ארג, הנקראים בשם „עבים״, כמבואר להלן, בח״ב, והמה בעלי מוך, ובודאי אם אין הנגע נמצא באריג ובמוך יחדו איננו צריך לטמא, אחרי שהמה גוף אחד, אבל בכרים ובכסתות הלא המוך הוא של חומר אחר, הממלא את פנימיותו, ולמה זה צריך, כי הנגע יהיה נראה גם בו? ואפשר נשתרבבו כאן המלות בכרים ובכסתות בטעות בשביל המלה מוך, ואולי היה אז הארג של הכרים והכסתות שוה אל העבים במוֹכָם החיצוני.

3) כמבואר למעלה.

4) עשאן מן הקוצין ומן הנימין ומן הגְרדין פסולה (מנחות, מב, ע״ב); לפירוש רש״י פריינ״ש, היינו פראנזען, אין כל מקור בלשון, גם פירוש הערוך גְרדין מגַרדי דחוק מאד. הגְרדין נודעים בבתי־האשפרה בשם פלֶאקען־שעער־האַר, היוצאים לממכר לצורך הטריפה במטוה החדש.

5) לא יסרוק הבגד לשתיו, אלא לערבו, ומשויהו לארכו, אבל לא לרחבו, ואם בא להשוות עד טפח רשאי... והתניא איפכא? ל״ק הא בגלימא הא בסרבלא (ב״ק, קיט, ע״ב), גלימא טלית, העשויה לכל יום, וכשהוא סורק לשתיו; נוחה ליקרע מהר, סרבלא עשוי לכבוד ולנוי, וכשהוא סורק לשתי', נאה יותר (רש״י). בציור נ״ח נראה הסריקה בציור ג'.

6) שטרייכען, לאמר להשוות את פני המוך, כי יהיו פני הבגד חלקים ושוים.

7) לא יסרוק הבגד לשתיו, אלא לערבו, ומשויהו לארכו, אבל לא לרחבו, ואם בא להשוותו עד ספח, רשאי... והתניא איפכא? ל״ק: הא בגלימא הא בהמיוני (ב״ק, קיט, ע״ב). מהרצאת דברי הגמרא נראה תיכף, כי הברייתא מסדרת כאן את סדר מלאכת הסריקה והיא מגבילתה בכל פרטיותיה, לאמר, הסריקה צריכה להיות לערב הבגד, אבל ההשואה לאורך,

הסיכי, למען יתכשר למלאכת הסריקה יותר משלשה חַכִּין [1], לאמר – אחיזות נעשות ממסמרי ברזל כפופים כעין חַכָּה.

ה. המתיחָה והגיבָה. את הארג הסרוק, המגורד והמקורד מותחים היום לארכו ולרחבו כפי המדה הקצובה לו מראש על־ידי הכובס על יתדות עץ או על מכון מיוחד למטרה זאת, ומחזיקים את מתיחתו במחטי ברזל או במסמרים והוא מתנגב בחום האויר נגד קרני השמש בקיץ ובאויר מוסק בחורף, כמבואר למעלה.

כנראה התנהג הכובס בימיהם עם הארג גם־כן באופן כזה: היתדות, אשר עליהן מתחו את הארג, נקראו, כנראה על שם מלאכתן זו, בשם

ואם הוא בא להשוותו לרוחב (לצורך המלאכה) עד טפח רשאי, והרי שלא נוכל לדעת היום בפרטיות את טיב מלאכת הסריקה אז, לא נוכל לשפוט גם על טיב החובות האלה, שהטילו על הסורק, ולמה התירוהו להשוותו עד טפח לרוחב? ואפשר היו אז האמריות בארגים רחבות מאד, ועל־כן התירוהו להשוות את מקומן. פירוש רש"י כאן על מהות ההשואה דחוק מאד, כי לפירושו, שהסורק נוטל את הקצועים לעצמו, העיקר חסר מן הספר, גם קשה מאד, כי יתירו לסורק לקבל לעצמו חתיכות גדולות כאלה מן הארג, בשעה שגם המוך אסור לו.

1) הברייתא הנ"ל בב"ק, קיט, ע"ב, אומרת: לא יטיל בו יותר מג' חובין, רש"י מפרש חובין: לולאות של טווי, הפירוש הזה רק לפי הסברא והענין, אבל לא לפי הוראת המלה, שאין לה כל מקור בלשון, ואין פירוש רש"י מתישב על־פי פשוטה של הגמרא, גם אין אנחנו מוצאים בתפירה הסגנון של הטלה, לאמר, לא יטול בו, גם להלן נראה דחקות פירוש רש"י באבעית רבי ירמיה: אמטויי ואתויי חד, או דלמא אמטויי ואתויי תרי, כאילו היתה באמת נפקא־מינה גדולה, אם ההולכה וההבאה של החייט על־ידי התופר נחשבות לאחת או לשתים, וביחוד אחרי שהגנו מוצאים לרבי ירמיה זה בעל האבעיות, בנדה, סג, ע"א, אבעיה נזאת בעצמה, ושם השאלה בהולכה ובהבאה בבגד עצמו, וכן במנחות, עו, ע"א: שף אחת ובועט שתים... בעי רבי ירמיה ג"כ אמטויי ואתויי חד, או דלמא אמטויי ואתויי תרי, אך הפירוש הוא באמת כמו שפירשנו בפנים לפי גי' התוספתא של כ"י ארפורט: ולא יהא נותן בבגד יותר משלש חַכִּין (תוספתא, ב"ק, יא, יג), וגם כאן בבבלי היתה הגירסא „חַכִּין" במקום „חובין", כמו שמביא רש"י בפירושו להושע, ו, ט, על הפסוק: וכחכי איש גדודים (כהערת הגרע"א בגליון הש"ס), והגירסא שלנו „חובין" היא בודאי משובשת (ואך צחוק עשה לנו לפעמים צוקרמַנדל, מו"ל התוספתא כ"י ארפורט, בהגהותיו. הוא מעיר, כי צריך לקרוא „חוטין" במקום „חַכִּין"). בחכה הננו מוצאים לשון הטלה, כמו: מטילין לו חכה לתוך פיו (עירובין, יט, רע"א), וכל מסמר ברזל כפוף, אשר מחכין ואוחזין בו, נקרא בשם חכה, כמו: כיצד יצאו (בני אהרן)? גררום בחכ ברזל (ספרי, נשא, מ"ב), ואתיא שפיר גם אבעית רבי ירמיה: אם החַכִּין, לאמר, החזוקים

מָגוֹד [1], לאמר, מְתוֹחַ, גם נזכרו המחטים, אשר הדקו את הארג בשם: מחטים למיתות, מחט של מיתון [2], גם היו שוטחים את הארגים לנגיבה על השדות למול קרני השמש [3], גם על גגותיהם [4], אבל בימות הגשמים היתה מלאכת הנגיבה קשה [5].

וההדוקים בארג במספר שלשה, אם המה נמנים להולכת ולהבאת הסריקה אחת, היינו: מלמעלה למטה, מימין לשמאל של הבגד ולהפך, ונחשבים כל שני חכין כאלה רק אחד לכל הולכה והבאה, או שנים, לאמר, אחד למעלה ואחד למטה, אחד לימין ואחד לשמאל. מה שהקפידו על החכין, כי לא יהיו יותר משלשה, הוא: או בגלל שלא תהיה מתיחת הארג לסריקה חזקה יותר מדאי, להרפות את חוטי הארג, או בגלל הנקבים והקריעות, שעושים החכים האלה בבגד; הכובס היה רוצה בודאי, כי ירבו מספר החכין האלה בבגד, כדי שתקל לו המלאכה, ולכן הגבילו את מספרם לטובת בעה״ב.

[1]) לא ישטחנה לא על־גבי מטה ולא ע״ג מגוד לצרכו, אבל ישטחנה ע״ג מטה וע״ג מגוד לצרכה (ב״מ, ל, ע״ג; פסחים, כו, ע״ב), מגוד, פירוש דבר שמזומן לשטות עליו כלי כביסה (ערוך); מגוֹד, מלשון נְגַד, לאמר, מתיחה, כמו נגוד לי גלימא (בכורות, מד, ע״ב); שקולו גלימא נגידו בה (עירובין, צד, ע״א).

[2]) מחט, שניטל חרירה או עוקצה, טהורה... אם התקינה למיתות, טמאה (כלים, יג, ה); והתקינה (את השן של מסרק) לנר או למיתוח טמא (שם, שם, מ״מ): י״ג „למיתה״ ויש „למיתון״ וכולם עולים להוראת מיתות, כי ביונית μιτόω הוא מָתוֹחַ, וכן הוא נקרא: מחטש מיתון (ערלה, א, ד). הערוך פירש (כנראה מפירוש רה״ג) בכלים, יג, ה: כך מנהג האורגים, יש להן עץ ארוך ברוחב היריעה, ובראשו שני מחטים שבורים, ונועצים ברוחב היריעה מכאן ומכאן, כדי למושכו ולמותחו, ומכלי אורגים הוא; אולם הפירוש הזה איננו מכוון כל צרכו אל המציאות, אחרי כי מטרת האורג במחטים האלה היא ביחוד להחזיק ולאחוז את היריעה ולא למתחה, כי מתיחת היריעה יוצאת לפועל על־ידי מחטים רק כשהיא לחה, אבל, כנראה, השתמשו במחטים האלה גם באריגה, להחזיק את המתיחה במסכת, וכן הבאתיה למעלה באריגה. הא״ב פירוש בערוך מחט של מיתון: מָכוֹך, כי מיתון בל״י הוא חוט־הערב ולפירושו נוטה פירוש הרמב״ם: שמכניסין בו הערב ברקימה, אבל אחרי שהגנו מוצאים, כי המחט הזה נעשה ממחטים שבורים, אין מקום לפירוש הזה, וגם, כמו שהערנו למעלה באריגה, הפירוש הזה מופרך משבת, צו, ע״ב.

[3]) התרגום למסלת שדה כֹּבס (ישעיה, ז, ג) הוא: חֲקַל מִשְׁטַח קַצְרַיָא, בודאי בשביל שהיו שוטחים את הָאֲרָגִים לנגיבה בשדה.

[4]) גגו של חבר בצד גגו של עם־הארץ, חבר שוטח שם כלים ומניח שם טהרות וכו׳ (תוספתא, טהרות, ט, יא).

[5]) א״ר פנחס: בנוהג שבעולם אדם מכבס את כסותו בימות הגשמים, כמה יגיעות הוא יגע, כמה צער הוא מצטער, עד שלא ינגבנה (פסדר״כ, סס, ע״א).

ו. **הגזיזה. התִּספורת.** אחר המתיחה והנגיבה גוזזים ומסַפרים מעל־פני הארג את שערות המוֹך הקצרות הבולטות בארג, כדי לעשות חלק את גבחת הארג[1], ולכן הצד השני, קרחת הארג, שאין מספרים את שערותיו, נשאר בלתי־חָלָק. כנראה התנהגו גם המה את הארג באופן כזה, והננו מוצאים אצלם נזכרים כלי הגזיזה בשם זוגא דסרבלא[2]. גם הננו מוצאים נמנים אצלם בין אומני עבדנות־האריגה גם הַסַּפָּרִים, שעסקם עם הנשים וסורם רע, כנראה, כי הם סַפָּרֵי המוֹך בכביסה[3], ואפשר נקראו שערות המוֹך הנגזזות בשם ספירא[4]. צד הפָּנים של הארג, שהוא גזוז ומסופר, נקרא בשם „רֶדֶד", והצד התחתון, שאינו גזוז, בשם „לֶבֶד", בשביל שהוא נראה על־ידי שערותיו הבולטות כלְּבָד[5].

---

1) רס"ג פירש בקרחתו או בגבחתו (ויקרא, יג, נה): גבחת צד הבגד העליון לצד הפנים וקרחת לצד האחור, וכן, כנראה, פירש גם הרמב"ם ביה"ח, הלכות טומאת צרעת, יב, ט.

2) והא רבא אפיק זוגא דסרבלא וספרא דאגדתא מיתמי בלא ראיה בדברים העשויים להשאיל ולהשכיר (ב"מ, קטז, ע"א; ב"ב נב, סע"א; שביעית, מו, ע"ב). זוגא דסרבלא, זוג מספרים של סורקי בגדים, שגוזזין בהם הסרבלים (רש"י). פירושו מכוון יותר משאר הפירושים אל הרצאת דברי הגמרא, ביחוד מוכרע פירושו מע"ז, עה, ע"ב, אשר שם מדובר בזוגא (בנוסחאתנו „זוזא") דסרבלא כמו בכלים הצריכים ליבון וטבילה וזה אי־אפשר במין בגד.

3) ת"ר כל שעסקיו עם הנשים סורו רע, כגון: הצורפים והסריקין והנקורות והרוכלים והגרדים והספרים והכובסים... (קידושין, פב, ע"א; תוספתא, שם, ה, יד). המשנה והברייתא מדקדקים בכל פעם למנות כל הדברים לפי סדרם ולפי מקצעותיהם, וממה שהמה מונים כאן את הסַפָּרים בין הגרדים והכובסים, נראה, כי הם סַפָּרֵי מוֹך־הארג, ולפיכך היה להם, כמו לגרדים ולכובסים, עסק עִם הנשים, כי לסַפָּרֵי שערות ראש־האדם לא היה כל עסק עם הנשים. רש"י נדחק כאן לפרש, כי „הנשים צריכות להן בשביל בניהן", באופן כזה הלא יש לכל האומנות עסק עם הנשים בשביל בניהן ובעליהן.

4) של שק ושל ספירא (סוכה, כ, ע"ב). יש לשער, כי כוונת ספירא היא לשערות המוך המסתפרות, הנקראות גם היום שערות ספירא (שערהאארע), ואפשר כי הגירסא בתוספתא, כ"י ווינא, ב"ק, יא, יג: בכל מקום לוקחין ממנו (מהכובס) כר מלא מוכין וכסת מלא מספחות, צ"ל „מספרות" תחת מספחות.

5) כזית מן חמת על הרֶדֶד או על גביו (תוספתא, אהלות, ריש פ"ח), לדעת לוי הוראת רֶדֶד היא פני הארג, הצד העליון בארג, לאמר, הצד המרודד והחָלָק, שאין בו מוך, ונראים דבריו בשביל שהמשנה מַקְבֶּלֶת אל „הרֶדֶד" את „הגב", לאמר, הצד החלק של פני בגד נקרא רֶדֶד וצד האחור — לֶבֶד על שם שהוא נראה שָׂעִיר כלְּבָד, ועיין פליישר ללוי על התרגומים בערך לבד. — דברי לוי שם על הירושלמי, שבת, ז, ב, קְרִיעָה בעורות כאילין רכיכיא והתוך בבגדים באילין ליבדיא, מוטעים, כי הוא מפרש רכיכיא המה ארגים

ז. הנקידה והכבישה. אחר־כך היו בודקין את הארג ומנקים אותו מן האקופים[1], או לד"ק מן הקוצים[2], לאמר, מן הפסולת שנבדקה בארג בכל גלגול עבודו. כנראה נקרא בעל מלאכה זו בשם „נוֹקֵד", ונמנה גם־כן בין אומני עבדנות־האריגה, שעסקם עם הנשים[3]. כלי מלאכתו נקרא: מַלְקֵט של כּוֹבסין[4]. — גמר תקון הכביסה בארגים, היוצאים לבטישה, היא כבישת הארג בתוך מכבש מיוחד למטרה זו. חלקי המכבש היו אצלם: שידה (תבה), מקל, לוחין, והיו טוענים אותו באבנים מכובדות. את חלקיו היו מקשרים בעת הכבישה, ואחר־כך היו מתירים אותם. הבגד היו מונח במכבש עת ידועה, עד שיִכָּבֵש כל צרכו; מכבשים היו מצויים

דקים וליבדיא ארגים קשים, ובאמת הפירוש הוא ברכיכיא בעורות רכים, כי בעורות אפשר לקרוע רק את תרכים ובבגדים אי־אפשר לקרוע, רק לחתוך את הלבדים, עיי"ש.

1) א"ר יהודה: האי מאן דשקיל אקופי מגלימא חייב משום מכה בפטיש, והני מילי דקפיד עלייהו (שבת, ע"ה, ע"ב), ראשי החוטין, התלויין ביריעה במקום קשורין, כשניתן בה חוט וקשרוהו, וכן קשין וקסמים דקין, שנארגו בה בלא מתכוין, יגוטלין אותה ממנה לאחר אריגה, גמר מלאכה הוא, וחייב משום מכה בפטיש (רש"י והערוך), והיינו הנקרא בגרמנית ובשפה היהודית־המדוברת בשם „נאָפּצן". יש מוציאין את המלה מל"י κομβία, קוּמְבְּיָא, אבל, כנראה, היא מלה ארמית, והוראתה דבר הצָף וְהבולט למעלה; ויצף הברזל (מל"ב, ו, ו) מתרגמין: וקפא פרזלא, וכן קפא תהומא (מכות, יא, ע"א); דמיא אקפויי מקפו ליה למנא (חגיגה, כא, ע"ב); המקפא לתבשיל (מעשרות, ד, א), לאמר, המסיר את הקפוי למעלה על היין, ובגלל זאת נקראה כל הפסולת, הצפה על־פני הארג ואפשר ללקטה בידים, בשם אקופים.

2) עשאָן מן הקוצין, מן הגרדין, מן הנימין (סוכה, ט; מנחות, מב), הערוך פירש בערך גרד ד': נימין — אותן שלוקחין מעל הבגד במספרים, קוצין — הצמר שתולשין הקוצין בשעת שמהלכת הבהמה ביניהן, אבל למה זה פסול לציצית, הלא אפשר העשייה בו לשמה? אבל רש"י מיטיב לפרש: עשאה לציצית... מן הקוצין, חוטין שנתקו בשְתִי, וקושרין אותן, ותלויין לבושיהן בבגד לאחר שנארג, וכמו שפירש בארוכה בשבת, עה, ע"ב, כמו שמובא למעלה, והוא מסיים: ולהכי קרי להו קוצין, שיוצאין מן הבגד כקוצין, אבל באמת מקורה קצץ, לאמר, קצוצים, שאינם שייכים אל הארג, אלא נסבכו בו, וכמו שדרשו: „ואל תקוץ בתוכחתו" (משלי, ג, יא) — אל תעש את התוכחות קוצין קוצין (פסקים פסקים), אלא אחד קורא את כולן (מגילה, לא, ע"ג; ירושלמי, יומא, ג, ע"ד, סע"ב; דב"ר, רפ"ב, ובמס' סופרים, פי"ב). — אקופים וקוצין ל„נאפפצן" מעידים על תעשית ארג עברית עתיקה.

3) בין האומנים שעסקם עם הנשים נמנו גם הנקורות בין הסירוקין והגרדיים (קדושין, פב, ע"א, ובתוספתא, שם, ה, יד). לדעת קאהוט הנכונה צ"ל „הנקודות", פי' מנקי ומתקני הבגדים, ע"ש.

4) המַלְקֵט של כובסין (כצ"ל), שנטלה אחת משניה, ועשאה של מתכת (תוספתא, כלים,

הרבה גם בבתי בעלי־בתים, אשר היו כובשים ומחליקים בהם את בגדיהם אחר הכביסה, והיו משתמשים בחלקיהם שלא בשעת הכבישה גם לצרכי־בית אחרים, ולפיכך הבדילו בין מכבשי בעל־הבית ובין מכבשי הכובס או הכובש[1]), ונמצא אצלם גם מכבש מוטות[2]), כמו אצל הרומאים (עיין הציור הפומפיאי, ה). המכבש היה כובש את הארג ועושה אותו מְקשה אחד, וגם היה מגהצו ומצחצחו במראהו היצוני, ועל־כן נקראה הכבישה גם בשם „מרוח", לאמר, הַחְלֵק, גהץ[3]).

ח. תקוני האשפרה והגיהוץ של הארגים הדקים. הארגים הדקים של בד ופשתן וכיוצא בהם, אשר אינם מתבטשים, נתקנו בכביסה רק תיקונים קלים, כי היו נכבסים במים, ובמקום ימים, כגון ימה של טבריה, היו מכובסים במשיכלות (ספלים) על־יד הים או הנהר[4]), גם היו מכַסְכְּסִים אותם, כמו היום, במי־סוּבִּים[5]). אחד מכלי־כביסה, אשר נעשה כיתד של

ב"מ, ג, יד). מלקט כמו מְלַקַחַת, מין מספרים, וכן תר"י על מלקחיה (שמות, כה, לח; לז, כג): מלקטהא, עיין לוי; לקאהוט נשמטה התוספתא הזאת, וממילא הוראה זו של מלקט. — כנראה, המשנה בכלים, יג, ח: „מסרק... ושל צמר... ניטלו ממנו שתים ועשאן למלקטת טמאות, אחת והתקינה לנר או למיתוח טמאה", עומדת בתעשית הארג: „מלקטת" היינו שבכאן, „לנר" היינו לנר הנול (כמבאר למעלה), „למיתוח"—לצורך מתיחת המסכת באריגה, כמבואר למעלה, או באשפרה.

[1]) מכבש של בעה"ב, שהתירו להיות נוטל ממנו מים, נוטל את המקל ואת הלוחין ומחזירן לשידה, מפני שהן כלים (תוספתא, שבת, טז (יז), ה); על־גבי מכבש של כובש, בזמן שהוא טעון באבנים, כלים שתחתיו טהורין, ור' נחמיה מטמא, בזמן שהוא חוזר בכלים ובזמן שהוא מהודק בחבלים (כגי' הראב"ד), כלים שתחתיו טמאין (תוספתא, זבחים, ספ"ד), — מכאן משמע, שהיו גם כּוֹבְשִׁים מיוחדים; מכבש של בעלי־בתים מתירין (בשבת), אבל לא כובשין, ושל כובסין לא יגע בו, רבי יהודה אומר, אם היה מותר מע"ש מתיר את כליו ושומטן (שבת, כ, וציין תוספתא, מו"ק, ב, י"ב).

[2]) ירושלמי, שבת, יז, א; טז, ע"א.

[3]) א"ר יונא: הדא דאת אמר (שבת. שחל ת"ב להיות בתוכה, אסורין... לכבס) מרוח ומלביש, ברם (אבל) מרוח ומתקנא (ירושלמי, תענית, ד' סט, ע"ב), פירוש, מרוח: החליק, חכך (לוי, ועיין גיזיניוס־בוהל). בבבלי, שם, כט, ע"ב, נמצא במקום הזה: לכבס וללבוש

[4]) אמר בר הידיא: לדידי חזי לי ימה של טבריא, דמפקי ליה משיכלי (ספלים) דמני כיתנא בחולא דמועדא (מו"ק, יח, ע"ב).

[5]) רב יהודה שרי לכסכוסי קרמי (ב"מ, ס, ע"ב), ופירש רש"י אנפריי"שר בלע"ז empoiser, שטאֶרקען, חִזוק הלְבָנים על־ידי עמילן במי סובין; בתוספתא, מו"ק, ע"ב, מובא

מחרישה והיה מנוקב, נזכר הרבה בפיהם: אובלא דקצרי;[1] גם נתלבנו בגפרית[2] בכלי מיוחד הנקרא בשם קִנְקָל[3], או בסַלִים[4], והיו נכבשים

בשם י"מ: ליקייר (lisciara), החליק, ועיין בהגהות מיימוני (הלכות י"ט, ח, יד) בשם הר"י: ליקא בלע"ז, שמחליקין הבגדים באבן זכוכית אחר הכיבוס, והוא גיהוץ. פירוש כיסכוס ביתר המקומות בש"ס הוא שפשוף, לאמר, קיפול הבגד והשפשוף במים, אבל במקום הזה אי־אפשר כי יהיה מובנו רק שפשוף בעלמא, כי אז למה זה היה רב יהוזה צריך להתיר, אלא ודאי היא אחת ממלאכות האשפרה, ולכן פירש רש"י: כבוס במי סובין, ועיין בשבת, קמ, ע"א, שמבדילין בין כיסכוסי כיתוניתא ובין כיסכוסי סודרא, ועל־דבר מטרת הכיסכוס, אם לרכוכא, או לאולידא חיורא. לפי גירסתנו הכיככוס של סודר אסור בשבת ושל כיתוניתא מותר, וכן פסק הרמב"ם ביה"ח, הלכות שבת, כב, יז, והראב"ד השיג עליו, כנראה, מפני שהיתה לו גירסא אחרת, ועיין „במגיד משנה" שם, אך שם הכיסכוס הוא השפשוף בידים בלי מי סובין. כסכס מְּבָסוֹס בעברית ובערבית בהוראת לָעוֹס ופעולת הלעיסה, כמו חִכּוּך, לחיצה, הפיכה, קיפול.

1) אמר ר"נ: האי אוכלא דקצרי כיתד של מחרישה דמיא (שבת, קכג, ע"ב), אובלא דקצרי, י־נחושת, העשוי כנפה נקבים נקבים, והיא של כובסים, ונותנו על הבגדים, ומזלף בו המים עליהן, וי"מ שמגמרין מוגמר מתחתיו והבגדים מונחים עליו ומתגמרין דרך הנקבים (רש"י), לפי גירסת הערוך צ"ל „אוגלא", וכן הוא ברי"ף דפוס קושטא וברי"ף כ"י ובבה"ג, ועיין ד"ס, שבת (צה"ש). הפירושים השנים של רש"י מובאים גם בערוך, וכן מובא שם פ"א: ערבה של כובסין, שהיא מנוקבת, ויוצאין המים ומשירין הבגדים, כמו שעושות הנשים שלנו שמְכבסות הבגדים. לפי הפירוש האחרון נתחלפה „אלבא" ב„אבלא" ומקורה רומית alveus, alveolus, ופירושה עריבה קטנה, או כלי נעשה בתמונת עריבה, והיינו עריבה מלאה בגדים (זבים, ד, א), לדעת שיינהאק בהמשביר מקורה מל' יונית ἀβλόω, כבס, שטף. כי היה מנוקב מוכח מסנהדרין, צב, ע"א: מנקבין אותו ככברה; אמר אביי: כי אובלא דקצרי. והיה לו בית־קבול, כדמשמע שם, קד, ע"א: אובלא דקצרי סחוף על רישיה, ממש כבציור ד' בבית אשפרה של פומפיא. כי היה כלי מטולטל, נראה מדבריהם: כיון דחזא ההוא קטרא דמצטערי רבנן, מחייה באוכלא דקצרי (נזיר, כג, ע"א).

2) נותנין גפרית תחת הכלים מערב שבת, והן מתגפרין והולכין בשבת (ירושלמי, שבת, א, ד"ד, ע"א), בבבלי, שבת, יח, ע"א, פירש רש"י, כי ההגפרה היתה, כדי להשחיר את הציורים שמציירים בכלי־כסף, ואין לדעת למה זה נדחק רש"י לפרש כאן באופן אחר ממה שנמצא במקומות אחרים את מעשה ההגפרה בצמר ובגדים.

3) א"ר לוי האוזן לגוף כקנקל לכלים: מה הקנקל הזה, כשהוא מלא כלים, את מעשן תחתיו, וכולם מרגישין... (פסדר"כ, צד קיז, ע"א, ועיין דב"ר, ריש פ"י) ועיין בכלים, כב, י: קנקלין, שיש בה בית קבלת כסות, ועיין בפי' הרמב"ם והר"ש, קנקלין בל"י ורומ' ϰιγϰλίς, cancelli, פירושו כלי מעשה רשת וסבכה. במשניות שבגמרתנו ובכ"י קומבריגיאה נמצאת גירסא מוטעת בכלים, כב, י: „בית קבלת כוסות", קרויס (שם, 340,573) מכריע לטובתה בשביל שלפני זה נזכר ענין של מרחץ, אבל הענינים פה אינם מתיחסים זל"ז בכל הפרק במקצוע של שִמוּשם, אלא בענין ההלכה המאחדם.

4) אביי שרי לרב דימי בר ליואי לכברויי סלי (ברכות, כז, ע"ב), מניהין הבגדים בסלים, והיו מעשנין תחת הסלים לַלַבֵּן הבגדים (ערוך).

ונחלקים באבן עגולה (חוּמַרְתָּא) [1], ומתגהצים, לאמר, נוקו, צוחצחו ונגמר תקונם ויפוּיָם החיצוני, מה שקוראים בימינו בשם אַפּרֶטוּר, ובימיהם בשם אַשְׁפָּרָה, גיהוץ [2], ואם כי הגיהוץ היה בכלי־צמר ובכלי־פשתן [3], אבל עיקר מלאכת הגיהוץ היה בכלי־צמר, אבל לא בכלי־פשתן [4], כי גמר תקונם של כלי־פשתן כבר יצא במלאכת הכביסה, אם היתה כביסה טובה ומתוקנת, כמו של כובסי ארץ־ישראל, אבל של כובסי בבל עדיין היו צריכים למלאכת הגיהוץ [5], והגדירו לגבי אבל: אלו הן כלים מגוהצים, כל היוצא מתחת המכבש [6]. לבישת בגדים מגוהצים העידה על מעמד של שמחה, ולכן היתה אסורה לאבל, ודרשו: פארך חבוש עליך... זה הגיהוץ [7]. מנקי ומגהצי בגדים נקראו בשם „אַשְׁפָּרֵי", אשר הנשים היו מצויות אצלם, לתת להם את בגדיהן לגיהוץ [8].

---

1) ואי אמרת: ניעבד גיהוץ, מעברא ליה חומרתא (כתובות, י, ע״ב), בל״פ היא אבן מַחְלֶקֶת ומצחצחת (פאָלירשטיין), ופי׳ הגיהוץ, שמעבירין על הבגד, אחרי שמנקין אותו בכביסה, טבעת לצחצחו ובל״י ישמעאל נקרא אלצקול, והטבעת תקרא מצקלה ומסקלה, ודבר זה ידוע אצלנו (תשובות הגאונים, הרכבי, סי׳ רמט, צד 126).

2) הוראת המלה גָהֵץ, כפי שהיא נמצאת בתלמוד ובמדרש, היא: הָכֵן, התקין באדם: ואם תאמר גָהַץ ושמח לא יצא (ב״ר, לס), לאמר, הכין את עצמו, היות מתוקן. בארג היא מכוונת למלה האיטלקית אַפְּרֶטוּר: מוּכן ומתוקן במלאכתו, לאמר, גמר תיקונו על־ידי כיבוש, החלקה ומלאכות מיַפּוֹת, כיוצא בהן: אמְיַנטון הזה אין מגהיצין אותו אלא באור (פסיקתא, בשלח, עמוד צב; שהש״ר, פ׳ נפת — שאינו מתגהץ — ד״ר, ספ״ז). אחר־כך השתמשו בגיהוץ למנוקה לעומת המלוכלך: משל למלך בו״ד, שהלק בגדי מלכות לעבדיו, פקחים שבהן החזירום לו כשהן מגוהצין, טפשים שבהן החזירום לו כשהן מלוכלכים (שבת, קנב, ע״ב). לדעת לוי, מקורה בערבית: נקה בסממני כביסה והחליק באבן. לדעת פליישר היא קרובה אל גְחַט, גְהַס, חָכוֹך, גָרוֹד, ונתחלפה „בגהץ" תחת „גחץ" בהוראת הַחְלָקָה ונקיון.

3) אי זהו גיהוץ? כלי צמר מגוהצין חדשים וכלי פשתן מגוהצין לבנים (ירושלמי, מו״ק, ג, ה).

4) וכלי פשתן אין בהן משום גיהוץ (תענית, כט, ע״ב).

5) גיהוץ שלנו ככיבוס שלהם (כתובות, י, ע״ב; תענית, כט, ע״ב), ככיבוס שלהן, שהיו מימיהן יפים לכבס, או סממנין יפים היו להם לכבס, ובכיבוס שלנו אין הבגד מלובן, עד שיהיה מגוהץ (רש״י בכתובות). הערוך מפרש, לפי שכלי פשתן שלהם דקין הן ביותר ובכיבוס הראשון מתלבנין כבגיהוץ שלנו, אבל ממשמעות דברי הגמרא נראה יותר פירוש רש״י.

6) מסכת שמחות, פ״ז,

7) ירושלמי, מו״ק, פ״ג, דפ״ב, ע״ד.

8) אשמורי (ע״ז, כ, ע״ב), כובס מתקן בגדים חדשים (רש״י), היינו הנקרא בשפת

ט. הכנת הלבד. מלאכת הכנת הלבד, היוצאת לפועל רק בתכבוסת, לאמר, באשפרה, היתה, כנראה, ידועה להם בכל פרטיותיה[1]. ההלבדה, הנעשית על־ידי טריפה, כבישה והחלקה, נקראת בפיהם, על שם האחרונה, בשם „שוע", לאסור בה את הכלאים, כמו בטויה ובאריגה[2], והיו מכינים

גרמנית אַפְּרֶטִירֶר וכן ביתר השפות האירופאיות. קאהוט מוציא את מקור המלה הזאת בטעות מל"פ, אבל שם הוראתה: מתקן בגדים בָּלים, ומדברי הגמרא במקומה מוכרע כדברי רש"י, כי הוראתה מתקן ומשַׁפֵּר בגדים חדשים, כי זו לשון הגמרא: הני מילא בעתיקי, אבל בחדתא לית לן בה, דאי לא תימא הכי, אנן מנא לאשפורי היכי יהבינן? הא קא מסתכיל... מקורה ארמית: שַׁפֵּר בהפעיל, וכן דרשו: למה נקרא שמה שפרה? שמשפרת את התינוק (שמו"ר, א), ונמצא: בר אושְׁפַּרְתִּי שם אמו של רב פפא (תענית, כד, ע"ב), כנראה תארוה בשם הזה, בשביל שהוציאה בן גדול כזה. חשם הכולל של האשפרי היה הכובס, כמו שנראה מהמשל בבמדב"ר, יב, ובפס"ר, ה: למה"ד? למלך, שהיה לו מטרונה רוטְנָנִית, ואמר לה המלך: עשי לי פורפירא; כל ימיה, שהיתה עסוקה באותה פורפירא, לא היתה מרננת: אחר ימים גמרה את הפורפירא ונתנה אותה לכובס, ועשאה והביאה למלך.

[1]) לבד נקרא הבגד על שם אופן הכנתו על־ידי הלבדת שערות הצמר או משערות חיה רכות. גם בערבית הוא נקרא גם היום: „לִבְּד", בסורית: לִבְּדָא, ועיין ברש"י, שבת, מח, ע"א: מוכין אינן אלא לעשות מהן לבדין, שקורין פלטי"ר, Feultre, פילץ.

[2]) מלאכת הלבדים נחשבה רק למלאכת האשפרה, היוצאת בה לפועל על־ידי טריפה, חבטה, כבישה והחלקה, וזאת נקראה לדעת הרמב"ם האמתית (כמבואר למעלה בפ' הטויה) „שוע", בדרשתם בנוטריקון של שעטנז, ואמרו: אין אסור משום כלאים, אלא טווי וארוג, שנאמר: לא תלבש שעטנז, דבר שהוא שוע טווי ונוז... לבדים אסורים, מפני שהם שועים (כלאים, ט, ח, ט); מנין לרבות את הלבדים? ת"ל שעטנז, דבר שהוא שוע טווי ונוז (ספרא, קדושים, ד); הלבדים אסורים משום כלאים, אעפ"י שאין בהם משום ארג, יש בהם משום שוע (ספרי, דברים, רל"ב). הרמב"ם מפרש בארוכה במשנה (שם), כי מדאורייתא חייבין בכלאים של צמר ופשתים רק אם הם מחוברים על־ידי שלש המלאכות של טויה, אריגה ואשפרה, והנה דבריו אלה סותרים לדבריו ביה"ח, הלכות כלאים, י, ב, כי צמר ופשתן שטרפן זה עם זה ושע אותן ועשה מהן לבדין הרי אלו כלאים, והראב"ד באמת משיגו, כי הלבדין אינן מן התורה, שאינן טווין אלא שוע בלבד, אבל כזאת יש להקשות גם על המשנה, על הספרא והספרי, שגם הם מבדילים את הלבדים לחייב עליהם מדאורייתא, רק משום שהם שועים, אם אין בהם טווי ונוז, ועיין במפרשי המשנה והרמב"ם, שמתקשים ומתלבטים בזה הרבה, ועיין דעת רש"י והר"ת החלוקים בזה, אבל באמת, לפי דעת הרמב"ם, על־פי עומק פשוטה של המשנה, אין איסור כלאים אלא בבגד שנתחברו בו הצמר והפשתים על־ידי כל המלאכות, אשר על ידיהן הוא נעשה בגד: בבגד ארג על־ידי שלש המלאכות של טויה, אריגה ואשפרה, ובבגד לבדים על־ידי טריפה, חבטה, כבישה והַחְלָקָה, ובציצית

מן הלבד גם מעטפת, גם חלוק[1], גם כובע, הנקרא מיונית: פְּלִיוֹן[2], גם כסוי־רגל בשם: אפימלאות[3]. בבבל היה מפורסם לבד כווץ היטב על שם עיר עִבּוּדוֹ בשם: נמטא דנֵריש[4].

כמו בצביעה, כן רצו לאסור גם בכביסה את כל תיקוניה, היוצאים על־פיה בארג לא להיטיב את טיבו, אלא לְיַפּוֹתוֹ יפוי חיצוני עובר, כדי לגנוב את עין הקונה לשם רמאות, ורצו לכלול אותם בדברי המשנה: אין מפרכסין (מקשטים) לא את האדם ולא את הבהמה ולא את הכלים. אבל אחר־כך מצאו להם מתירים: רב יהודה שרא לככסוסי קרמא, רבה שרא למידק צרדי, וגם אותם לא התירו אלא בכלים חדשים, אבל לא בעתיקים[5].

י. הכובס, ערכו ומעמדו בחברה. הכובס נחשב בין האומנים הזלים והבזויים, שעסקם עם הנשים וסורם רע, ואין מעמידים מהם לא מלך ולא כה"ג[6]. כנראה, הכינו גם אז את בתי־הכביסה מחוץ לעיר: מלבד שדה־הכובס, שנמצא בירושלים בימי הבית הראשון, נמצא בימי הבית השני בדרך ההולכת לקברי המלכים, אשר מחוץ לעיר, מגדל הכובסים[7]. כנראה, היה המקום הזה מיוחד לבתי־כביסה, וכמו ששמענו היו קצרין של גוים בשוק העליון שבירושלים[8]. הכביסות או ה„קצרין" היו מחוץ לעיר, אבל קרובות אליה[9]. ולא נזכר במשנה מעשה בכובסים שהיו

על־ידי טויה ושזור בלבד, ורק מדרבנן חייבין בכלאים אף באחת המלאכות, כדעת מר זוטרא, אשר כן פסקו הלכה כמותו בנדה, סא, ע"ב. בזה הוסרו לדעתנו כל המעקשים.

1) העושה חלוק מן הלבד, העושה מעטפת מן הלבד (תוספתא, כלאים, ב"ב, ה, ד); איתעבד מיזבן ליבדין למיינוקיא (ירושלמי, ברכות, ב, ה, ע"א; אי"ר, פ' על אלה).

2) פלאיון של ראש (כלים, כט, א) ועיין להלן בח"ב.

3) יבמות, קא, ע"א; כלים, כז, ו, ובמקומות אחרים ועיין שם.

4) האי נמטא גמדא דנרש שריא (יומא, סט, ע"א), פי' לבד כווץ וקמוט והוא קשה (הערוך). נרש היא קרובה לסוריה, והרבה חכמים יצאו ממנה ונקראו על שמה: נרשאה, ועיין ביצה, טו, ע"א. הקבוץ מנמטא נמטי (ב"ק, צג, ע"ב; קיט, ע"ב; ב"מ, ס"ד, רע"ב). נמטא היא מלה פרסית: נָמֶד.

5) ב"מ, ס, ע"ב, למידק צרדי — לְהָדֵק בגדי קנבוס במקבות־עץ, שיראה חוטן דק.

6) קידושין, פב, ע"ב; תוספתא, שם, ה, יד.

7) מלחמות, ה, ד, ד.

8) ירושלמי, שקלים, ח, א.

9) ר"א אומר: הקרובים לעיר ולדרך טמאים מפני הכביסה (מקואות, ח, א), פירוש, מפני מי הכביסה, ההולכין מן הכביסות.

בירושלים[1]. בתי־כביסה מחוץ לעיר נמצאו גם אחרי־כן בין בית מעון לטבריא[2], וכן היו בתי־הכביסה של הרומאים מחוץ לערים בשביל ריחם הרע[3].

לכביסת הבגדים נתנו ערך יותר גדול הרבה מאשר לרחיצת הגוף, ואמרו: אדם מגלגל ברחיצה ואין אדם מגלגל בכביסה; אין רחיצה חיי נפש, הכביסה – חיי נפש[4]; ר' יוסי אומר: כביסתן קודמת לחיי אחרים[5]. הכובסים נמנים בין בעלי־האומנות, שעושים מלאכתם מפני נחיצותה גם בערב פסח[6], ומכבסין כלי גוים וכלי ישראל מפני דרכי השלום[7].

הרבה היו נזקקים אז אל הכובס, אחרי כי רוב לבושיהם היו של בד, של פשתן, הממהרים להתלכלך ולהִזָהֵם, אבל גם – לְהַכָבֵס, לְהִנָקוֹת ולְהִגָהֵץ, והיו קצרי דבי־רב מיוחדים, אשר בטלו ממלאכתם בשבת שחלה בה תשעה באב[8]. הכובסים לקחו אז חלק בכל חיי הצבור[9], והיו מפורסמים במשליהם המיוחדים, אשר נקראו משלי כובסים[10], כי בהיותם מעמד נכבד היו להם נמוסים מיוחדים ומשלים מיוחדים, אבל כנגד זה נמצא במדרש מאוחר: ואם יעלה חמור בסולם, תמצא דעת בכובס[11]. וגם בְרוֹמא היו הכובסים, לאמר, האשפראים של ארגי צמר Collegium panni והמבטשים fullana היותר מרובים במספרם בין כל בעלי האומנות[12]. עוד ברומא העתיקה בימי המלך נומא נמנתה אגודה של מבטשים בין שמונה

1) תוספתא, מקואות, ספ"ד.

2) אמר רשב"ל: את רואה את האצטדין (ככר של שש מאות פסיעות למסלת־ריצה בצחוק השורים) כולה מלאה בתים, והקצרים נתון בתוך שבעים, ושיריים לאיצטדן, ובית מעון נתון בתוך שבעים ושיריים לקצרין (ירושלמי, עירובין, בריש פ"ה, כב, ע"ב).

3) מַרטיאַל, 6, 93, פלוס. אסינ. 5, 2, 57.

4) ירושלמי, שביעית, ח, ה; לח, ע"ב.

5) תוספתא, יבמות, יא, לה.

6) פסחים, ד, י.

7) ירושלמי, דמאי, ד, ו; גיטין, ו, ט.

8) תענית, כט, ע"ב.

9) במחלוקת ר"ג ור"י אמרו: מאן ליזל ולימא להו לרבנן, שנתפייס ר"י לר"ג, א"ל ההוא כובס: אנא אזילנא (ברכות, כח; ירושלמי, שם. ד. א. ז, ע"ד), וכן נמצא בדמי כלילא דשדו אטבריא ערקו כולהו, פש ההוא כובס, שדיהו אכובס (ב"ב, ח, ע"א).

10) ממשלות כובסין ממשלות שועלים (סוכה, כח, ע"א; ב"ב, קלד, ע"א.

11) בפרקי דרבינו הקדוש, ד (הוצאות גרינהוט).

12) מומזן, ראֶמישע געשיכטע, ח"א, עמוד 34.

החבורות של בעלי־מלאכה אז[1]; הגברכת של כובסין או המחמצן והנַדְּיָן היו מכניסים אצל הרומאים הכנסה טובה[2]. וכמו הערך הנכבד אשר היה לכובס במשלים העבריים, כן היה לו תפקיד נכבד בקומדיה הרומאית[3]. בין הכובסים בזמן המשנה והתלמוד נמצא גם אנשים מצוינים, כמו: אבא הושעיא איש טרייא, שהיה מפורסם בחסידות, והיה עושה לעצמו בגד מצמר מיוחד, שלא היה מצוי בכביסה, כדי שלא יחשדוהו[4], ובמותו קרא עליו: אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, שאהב לקב״ה, בוז יבוזו לו[5]. לד״ק היה רבי יוסי קוצירה (ירוש׳, ב״ב, י׳, יז, ע״ג): קצרא; קצראו אחד למד תורה לפני רבי ורבי חייא[6]. כנראה, מסופר עליו, כי כובס אחד, אשר היה מצוי בבית רבי, ולא היה בשעת מיתתו, סלק לאיגרא, ונפל לארעא ומית[7], וכנראה נקרא בשם „אגרא קצרא״[8]. וכן הננו מוצאים כובס אחד משיב תשובה לאפיקורס[9] וכובס אחד אשר קרא לר״א ב״ר שמעון: חומץ בן יין[10].

בכביסה הבדילו בין זו היוצאת לפועל במים לבד, לאמר, בלכלוך בגד קל, ובין זו הנזקקת לסממני הכביסה של נתר ואהל, לאמר, בלכלוך בגד קשה, ואמרו, כי בגדי הכהנים נכבסו, רק אם נתגעלו מעט במדה שלא נזקקו לכביסה בסממנים, אבל לא אם נתגעלו הרבה במדה שנזקקו לכביסה בסממנים, ויש שאמרו: שאין מכבסין אותם כל עיקר, גם אם נתגעלו מעט, שאין עניות במקום עשירות[11]. כנראה לקחו את ההבדלה הזאת מנמוסי החיים אז, כי העשירים לא היו משתמשים בבגדים כבוסים,

---

1) שם, שם, פי״ג, עמוד 191.

2) אצל פלוטארך, Cat. 21

3) מומזן, שם, שם, פי״ב, 346 בהערה.

4) דלא יהוון בריהן, אמרין מדירן לבש (ירושלמי, ב״ק, ספ״ו, יבב״מ, ב, ה), בתוספתא, ב״ק, יא, יד, נמצא: ישעיה איש טיריאה היה נוהג בחסידות, ונוטל (צ״ל ונותן) את הכל.

5) וי״ר, ל.

6) נדרים, מא, ע״א.

7) כתובות, נג, ע״א.

8) עיין ירושלמי, כלאים, ט, ג. שם הוא נקרא „קצרא״, ובקה״ר, פ׳ טובה חכמה עם נחלה, הוא נקרא: אגרא קצרא.

9) סנהדרין, לח, ע״ב.

10) בבא מציעא, פג, ע״ב.

11) זבחים, פח, ע״ב.

ביחוד הכביסה הקשה; גם הבדילו בין כביסת הלבנים והצבועים, אשר הראשונה היתה יותר קשה בעיניהם, ולכן נזהרו של בית רבן גמליאל, בנתנם את בגדיהם לכובס נכרי, לתת לו את הלבנים שלשה ימים קודם לשבת ואת הצבועים אפילו בערב שבת [1]. כאשר הביאו את הבגד מהכובס, לאמר, מהאשפרה, היו הותיקים מוסרים אותו לחייט מומחה, לבדוק אותו, אם נמצא בו שעטנז [2].

דינים מיוחדים היו מסדרים את תנאי היחס בין הכובס ובין בעל־הבית, נותן העבודה, כגון: האי מאן, דיהיב מנא לקצרא, במשחא (במדה) ניתיב ליה ובמשחה נישקול מיניה, דאי טָפֵי (עלה על מדה זו) אפסדיה — דמתחיה, ואי בָּצִיר (נתמעט ממדתו זו) אפסדיה — דכווציה [3]; מוֹכין [4], שהכובס מוציא, הרי אלו שלו... כובס נוטל ג׳ חוטין והן שלו, יותר מכאן הרי אלו של בעל הבית, אם היה שחור על־גבי לבן, נוטל את הכל, והן שלו [5], ועל זה אמרו בחדוד בגמרא: קצרא שמיה וקצרא שקיל ליה [6], ובגלל זאת לוקחין מוכין מן הכובס, מפני שהן שלו [7]. הכובס נמנה בין האומנים, שאין להם חזקה, כיצד? ראה כליו אצל כובס, אמר לו:

---

1) שבת, יט, ע״א.

2) כמו שנראה מהירושלמי, כלאים, ט, לב, ע״א: א״ר חגיי, ר׳ שמואל בר יצחק מייתי מאנא מבי קצרא, ומחייב עליו עשרה חיטין (צ״ל חַיָּטין) מפשפשין ליה.

3) שבת, יט, ע״א.

4) הערוך פי׳ הפשתן המסורק המובחר, קורין בלשון ישמעאל אלמ״ק; פליישר אצל לוי, מוך ג׳, מעיר, כי אעפ״י שבמלונים הערביים אינה נמצאת, אבל הצדק בודאי עמו, כי הרבה מלות מלאכותיות נכנסו מהשפה הארמית אל הערבית בתמונה הישנה או החדשה, אשר המלונים עוברים עליהן בשתיקה. קאהוט מוציאה מל״ע: בלויי בגד, או כל דבר רך. ויש לתמוה הרבה על כל החוקרים האלה, כי לא מצאו, שהיא מלה עברית מקורית פשוטה בכתבי־הקודש משורש נכה בהוראת: הכה, דָחף, לָחוץ, נרדפת עם „מכך״, מזה וַיָּמֹכּו (תהלים, קו, מג); הֻמְּכוּ (איוב כד, כד), יִמַּךְ (קהלת, י, יח), ומזה נקרא הצמר והפשתן והקנבוס המוכה, המרוסק והלחוץ והדחוף על־ידי מלאכת הנפיצה בשם מוֹך, והיא אחת המלות המלאכותיות העתיקות בתעשית הארג העברית.

5) ב״ק, פ״י, משנה בתראה.

6) שם, קיט, ע״ב, הכובס נקרא קצרי בלשון ארמי וקצרה, שהוא מקצר מן הבגד, איהו שקל ליה ודידיה הוא.

7) שם, שם.

אתם מכרתם לי, ואתם נתתם לי במתנה, אינו חזקה[1]; השותפין מעכבין זה על זה בחצר השותפין, לבל יקבע אחד מהם בה כביסה, אבל בד׳ אמות של חברו אינו יכול לעכב, אבל אם היה במקום מדרון, הוא יכול לעכב גם בד׳ אמות של חברו, בגלל אשר המים הנשפכים והמוגרים מן הכביסה יורדים אליו, אבל כביסה, שהנשים מכבסות בה, אין השותפים יכולים לעכב זה על זה, מפני כבוד בנות ישראל[2]. כנראה נקרא הכובס גם בשם אומן סתם, כמו שנמצא: הנותן טליתו לאומן, אומן אומר: קצצת לי שתים, והלה אומר: לא קצצתי לך אלא אחת, כל־זמן שטלית ביד אומן על בעה״ב להביא ראיה[3], וכן: הנותן טליתו לאומן, גמרה והודיעו, אפילו מכאן ועד עשרה ימים, איננו עובר משום בל תלין, נתנה לו בחצי היום, משקעה עליו החמה, עובר משום בל תלין[4], וכן: נתחלפו לו כלום בכלים בבית האומן[5].

---

1) תוספתא, ב״ב, ב, ו.

2) ירושלמי, ב״ב, א, ה; נדרים, ה, א.

3) שבועות, מו, ע״א.

4) עיין ב״מ, קיב, ע״ע.

5) ב״ב, מו, ע״א.

המונחים של תעשית הארג [1]

מיני הכבשים המשובחים:

אֵילֵי מואב; כִּבְשֵׂי חברון; כבשי מדבר; כבשי קֵדָר; כבשי מצרים; כבשי מִילָת — מילעטישע שאפען; *כִּבשי מֵרוֹן — מעריגאָשאפען; *כבש נֶגְרֶטִי; *כבש אֶלֶקְטוֹרָל.

מיני הכב‌שים הפחותים:

פַּטְרוֹזָא — כבש כחוש; נוֹקֵד — כבש פחות מגאָל בתארו; אימרא דצוֹמא — כבש של מִרעה רע; פַּלְגַּס — אַיִל שלא בָּגַר; פַּרְכָּרַגְמָה — מטבע פסולה; גַּדְמָה — כבש חשוד בממזרות; כְּבֵנָה — מעטפת הכבש המשובח; שחוּזוֹת — רחלות שאַלְיוֹתֵיהֶן מורמות למעלה לרביעה; כבולות — רחֵלות שאליותיהן קשורות למטה, למנוע הרביעה.

מיני הצמר המשובחים:

צמר אֵילים; צמר רחֵלוֹת; צמר טְלָאִים — לאממוואָללע; צמר מילת — מילעטישע וואָללע; מִילָא פַּרְהַבָא — צמר מילת צפוף; *צמר מֵרוֹן — מעריגאָוואָללע; הפִינוֹן, או צמר החיה שבים — זיידענשטעקמושעל; *צמר מְחִיקָה — שטרייכוואָללע; *צמר סְרִיקָה — קאממוואָללע; *צמר מִתְבַּטֵּשׁ — וואַלקוואָללע.

צמרים גסים ופחותים:

*צמר צַקִיל — צאקעלוואָללע; צמר גמלים; צמר ארנבים; שער החמור; שער החזיר; שער זנב הפרה; שער השור; סְפִירָא — לדעת קצת: שער זנב הסוס והפרה; מַעֲזֵי, או נוצה של עזים — ציגענהאאר; צמר מתה — של בהמה מתה; צמר שָׁחוּט — של בֵהמה שחוטה (שחוטות); תוֹתָרֵי — צמר פחות מזוהם; מִרְטָא דְבֵינֵי זַטְמָא — הצמר הממורט מבין ירכי הכבש.

התמונות השונות של הצמר המעובד:

גזיזה — שוּר; גִזָה — פליס; תָּלוּשׁ — גזה תלושה מן המתה; תָּפוּר — תָּלוּשׁ,

---

1) כאן באו מעורבים יחד המונחים החדשים עם הישנים, לפי סדורם בתוך הספר, וכדי להבדיל ביניהם סימנתי את המלים החדשות, שאין מקורן במשנה ובתלמוד, בכוכב *. גם לא תרגמתי אלא מלות שיש צורך בתרגומן, אבל לא את המלות המלאכותיות הרגילות בכל השפות לפי אופני המלאכה.

מסובך או מזוהם; פְּצִיל — התלתל היחידי בגזה, שטאַפּפּעל; *פְּצִיל קְרֻפָּה; פציל אֱגוֹז; פציל מחטים; *פציל מדולדל (מדובלל); פציל סרוח (מרושל, תלוי למטה); *פְּצִיל קוֹנָאוֹת — קאָנוּספאָרמיגער שטאַפּפּעל; *פְּצִיל מַשְׁפֵּךְ — טריכטערפאָרמיגער שטאַפּפּעל; גֶּשֶׁר — קוץ מסובך בצמר, שקשה להוציאו, קלעטטע; פֵּיקָס — צמר גזוז, והושאל לכל שֵׂעָר דק של צמחים.

בכביסת הצמר:

צמר צוֹאִי — צמר מזוהם לפני הכביסה; שׁוֹטֵף — צמר מכובס על־ידי שטיפה בנהר; צמר נקי — געוואשענע וואָללע; צמר מלובן — געבלייכטע וואָללע.

במסחר הצמר:

צַמָּר — סוחר צמר; הַפְּתֵּיק — בית־אוצר צמר; עוֹבֵי הצמר — כלי הצרירה והחבישה של הצמר; אַוִּירְטִין — שַׂקֵּי־עור לצרירת הצמר; קליעות הצמר — קליעות מיוחדות לחבישת צמר.

בחיי הכבש והרועה:

אִיפְּיַטְרוֹס. — רופא בהמה; אָפָר — מקום מִרעה; גודרה — בהמה דקה; קוָקְיָא; גֵּיתָה; גִּזְרָא — שמות לעדרים; רִבְקָה — מַרְבֵּק; אַוֵּרָה — רפת מרווחת לבהמה; סַהַר, דִּיר — מקום מוגדר לבהמות בתוך השדה; דַּרְנֵי ראש — התולעים שבראש הכבש; חִנּוֹן או יַחֲנִינָה — עץ „האננא", תרופה נגד התולעים; כּוּרְזָל, כּוּרְדָּל — כנוי לרועה־עוזר על שם מקלו; צוֹעַר — עוזר־הרועה; עַסַּת כְּלָבִים — מאכל הרועה; אַבּוּב רועה או שַׁרְקוֹקִיתָא — חֲלִיל הרועה; פַּנְדּוּר — התוף של הרועה; מקלו; תרמילו; סוכת הרועה.

הַמֶּשִׁי:

תּוּת — מוילבעערע, מוילבעערבוים; *תּוֹלַעַת הַמֶּשִׁי או טֹוֶה הַתּוּת. *דַּיָּרָה — שרץ־התולעת; *קִקְלָה — קאָקאָן; *מִסְתֹּרֶת מֶשִׁי — זיידענהאָספעל; *מְפַלֵּס — רעגולאַטאָר; דִּסְקָה — שייבע; דּוֹלְלָה — חוט־מטוה בעל משקל ואורך קצוב, שטראָהן; *גֶּרֶגוֹ — גלמי משי; *אֲהַגַּנְזִין — משי השְׁתִי; *טְרַמֶּה — משי הע ב; *מכונת־מתיחה — שטרעקמאַשינע; כַּלָּךְ או גַּשְׁקָר — פלאָרעט־פלאָקזיידע; שִׁירָאִי — מֶשִׁי; שִׁירָא פְּרַנְדָּא — משי מובחר, מזהיר; שִׁירָאָה פְּרַגְּנָן — משי יקר עם פרחים, זיידענבראָקאַט; סֵירִיקוֹן — משי בינוני; מְטַכְּסָא — משי פשוט, גס; אוֹלוֹ־סֵרִיקִין — כולו מֶשִׁי; סָמִי סֵרִיקִין — חצי־משי; האלב־זיידע; סֵירִיקוֹן — בגד משי; אֲסַרְקִינִין (ארסקינין) — חמרי־ארג חצאי־משי; סֶרִיקָאִרִים או סילקראית — לד"ק אורג משי; תְּכָךְ דְשִׁירָאִי או תִּכְלָא — תולעת אוכלת משי; מְחַיְּלָא דמטכסא — תבילת משי.

הַפִּשְׁתָּה:

*פִּשְׁתָּה פּוֹקַעַת — מוציאה זרעה על־ידי פקיעה, שפרינג אָדער קלאַנגליין; *פִּשְׁתָּה סגורה או דַּיִשׁ — שליסס־אָדער דרעשליין; *פשתה חֲרִפָּה —

פשתה, המתקדמת להתבשל; *פשתה אַפֵלָה — המאחרת להתבשל; פַּרְגָא או פַּדַגְרָא — מחלת פשתן ידועה.

תקוני הפשתה ועִבּוּדיה:

עקירה; יִבּוּשׁ; קטיפה או שמיטה — ריפפעלן; חֲפָפָה; שְׁרִיָה — ראָזטען, ראָסטען; סחיטה; נגיבה; כְּתִישָׁה; דִישָׁה; טחינה; זְרִיָה; בְּרֵרָה; נִפּוּץ — קרעמפעלן; תלישה; סריקה — העכעלן; הַלְבָּנָה — בלייכען.

כלי עֲבוֹדָה של הפשתה בימי המשנה והתלמוד ובזמן הזה:

מִשְׁרָה או בֵּי־כִתָּנָא — מקום שרית הפשתן; מַסְרֵק של פשתן; קוֹפָּנָא — מַכּוּשׁ הכותש, באָטהאַממער; מַעֲרוֹכָה — ראָללהאָלץ, וואַלגערהאָלץ; אַסְפַּתִּין — עץ רחב כחרב; מֵי זְרִיוֹן, זוריון — מי הסחיטה; *מכוֹנת־דִישַׁת־פשתה — פלאַכסברעכמאַשינע; מכונת־נִפּוּץ־פשתה — פלאַכסקרעמפעלמאַשינע; *מכוֹנת־סריקת־פשתה — פלאַכסהעכעל־מאשינע; *שִׁבֵּי אַסְטְמָא — שטאַהל־צאָהנע; פִּשְׁתָּנִי או כַּתָּן — העוסק במלאכת הפשתן; עור הַכַּתָּן; סָרוֹקָא, סָרוֹקוֹת — סורקי פשתן; הַמְנַפֵּט או הַמְנַפֵּץ — קרעמפלער.

התמונות השונות של הפשתה המְעֻבֶּדֶת:

הוּצְנֵי פשתן — הפשתה בעודנה בהוצין, בקליפה שלה; הושַׁנֵי פשתן — פשתה חסונה, טרם שנתרככה בעִבּוּד; אֲנִיצֵי פשתן — גימי הפשתה הכרוקה; קְרָצִין — תלתלי הפשתה וקווצות שערה; פְּקוֹלִין — צרורי שער הפשתה; פְּקְרִין, פְּקְרִית — ציף, מוך הפשתן; אונין של פשתן — חוטי פשתן טווים; נְעֹרֶת, דַקְתָּא — ווערג; דַקְדַקְתָּא — הדק שבנעורת; זרע פשתן — לײנזאַמען; יָנִיכָא — תולעת הפשתן; כּוּבָא — כלי החזקת הפשתן.

מיני הפשתה בימיהם:

פשתה גסה של אַרבֵּל; פשתה דקה של בית־שאן; פשתה של פילוסין (במצרים); פשתה של הִנדוּיַן (הודו); אֲלִיָקָה — פשתה ספרדית; פשתן רוֹמָאָה או כִּתָּנָא רוֹמִיתָא; כִּתָּן דְמַיָא.

אופני המסחר של הפשתה בימיהם:

מִמְכָּר בָּאֲמָנָה — ממכר פשתה טרם שנולדה, גם קבלת הממְכָּר כנגד שכר קצוב כעין עסקי בורסה וקומיסיון בימינו; טַרְשָׁא — ממכר סחורה בהמתנה ביותר מדמיה; קְלִיטוֹ של יָם — אופן מסחר מסובך, כמו גלי הים ותהומו.

צמר־הגפן:

צמר־גפן (בעברית), עמר־גופנא (בארמית), כַּרְפַּס (בסנסקריט), פוּמְבֵּי (בפרסית), לדעת קצת גם אַכְסְלִית, *גָּסְפִּיוּם־הֶרְבַּצִיאוּם,

*גַסְפִּיוֹם־אֶרְבַּרְיאוּם (בלשונות המערב); ‏_קְנָא — גרעין צמר־הגפן; שמן־קיק — ריצינוס הנעשה ממנו.

הַקַנְבּוֹס, ‏_קַנְבִּיס:

מיניו בימינו: *קנבוס־סִיב; *קנבוס מודש; *קנבוס מנופץ; *קנבוס נָקִי; *קנבוס־טויה; *קנבוס־יַם; צַדְרָא—ארג קנבוס זול בימי התלמוד.

יתר חמרי הארג של הצומח:

אִידָן — נים הערבה; אַפַּסְקִימָא או בַּרְגִילָא — סיב אגוז הקקוס; אוּרְבְּנָא — נים גמי; לֶכֶשׁ, לֶגֶשׁ — נים ארז אלון; מְגָג — נים צמח גומא; גְבָר — נים התומר; נְצָר — נימי ענף רך; סִיב — הנימים שבין הקליפה והעץ, באסט; פְּפִיָר — נימי פפירוס; שַׁבָּרָא — אורטיקא, ברענעססעל.

חמרי ארג של הדומם:

גימוניות זהב — רצועות זהב; אַמִיַנְטוֹן — חומר בלתי־נשרף, אסבעסט.

כביסת הצמר המלאכותית:

הַהַלְבָּנָה — בלייכען; הַהִתְחַוְּרוּת — נקיון על־ידי כביסה; מְצֻלַּת ‏_קַצְרַיָא — בלשון הכובס.

הטויה, הכנת הטויה וכלי הטויה בימיהם.

שָׁקַף, טָרוֹף — חביטת הצמר, קריעתו וערבובו; נִפּוּץ — הפרדת שערות הצמר ונפיצתן, קרעמפעלן; מְנַפֵּץ; מְנַפֵּס; מְנַפַּט; ‏_קַרְמַנָּאִי — קרעמפלער; סריקה; מַסְרֵק, סורק; צִיף, צִיפָּה — הצמר המנופץ לחתיכת מוך עבה אחת, פליס; לשון ארגמן — ציף בתמונת לשון של ארגמן; עוּדְדָה, אוּדְדָה — פלאַק־וואָללע; פֶּלֶךְ — כל המכון של הטויה לְקָנִים, שפינדעל; אַמָּה — פַּן־הפלך, או אֲגַד (בסורית), לאמר, מקל; אַשְׁוָיָה — ראש־האַמָּה, אשר בו יֵאָחז ציף־הצמר; כישור, כּוּשׁ — עצם כלי הטויה, ווירטעל; צנורא — וָו כמול שבראש הכוש, האקען; פיקה — עגול של מתכת או של צמר מהודק אל הצנורה; פי כוש, ריש פלכא (בארמית) — כדור מטים, מעץ, אשר נותנים על הכוש, כדי שיכבד הכוש.

הכנת הטויה וכלי הטויה בזמן הזה:

*זאב־קורע — רייססוואָלף; *זאב־חובט — קלאָפּף־וואָלף; *מנַפֵּץ־קורע—רייססקרעמפעל; *מְנַפֵּץ־דַק — פיינקרעמפעל; מוֹך — וואַטטע, ווערג, פּאָזער; *מְנַפֵּץ־צִיף — פליס־קרעמפעל; *מְנַפֵּץ־הכנה־לטויה או הַקַּנְתָּנִי — פּאָרשפּינג־קרעמפעל; *זאב הַנֶּשֶׁר — קלעטטענ־וואָלף, או *מכונה מְנַשֶּׁרֶת — ענט־קלעטטענמאַשינע; *מְגָרְדוֹת — קראַטצען; *מַעֲגִילוֹת־רצועות — באַנדוואַלצען; *תּוֹף — טאַנבּוּראַ; *תוף־הציף או אַשְׁוָיָה — פליסטאַנבּוּרא; *כָּתוֹךְ — טרף וערבב יחדו צמרים של צבעים שונים, מעלירען; *פָּתוֹכִים — מעלאַנזשען; חוט־הֲכָנָה — פּאָרגאַרן; *כסא־טויה—שפּינג־שטוהל; שְׁזוֹר — צווירנען; *מכונת שְׁזוֹר — צווירנמאַשינע; מְסַתּוֹרָה,

מְסַתּוֹרִיתָא — האַספּעל. בערבית היא נקראת בשם „טַיָּרָה“, לאמר, צפור, על־שם תמונתה; דוּלְלָה — שטראֶהן; כָּנוֹן — כרוך סביב; פְּקַעַת — קנויל; קִבֹּרֶת — חבל, אגודה של מטוה; מָזוֹר — טוית פשתן; מָצוֹר — טוית צמר; טוה; שְׁדָא; פָּלוֹן; נוֹז; צָזַל; אָזֵיל — שמות שונים לפעולת הטויה; מַטְוֶה; מוּצזלה; מאוּזל — געשפעננסטן; טֹוֵה־חוֹשֵׁב — שפיננמייסטער.

הצמר המלאכותי:

פִּקִיעַ, הַפְקִיעַ — מלאכת הפקעת בְּלָאים; זֶרֶב — המטוה התחתון שבאֶרֶג, מרצפת הבגד, אונטערפוטטער; בַּלָּאִי — מלקט בלאות; חָרוּד — בגד הנעשה מטלאים; טַלָּאִי — מַטְלִיא טְלָאים בבגדים.

מיני הסמרטוטים:

בְּלָאוֹת — בגד או ארג שבָּלָה; טַפְּסִין — סחָבות; כְּתִיתִים — חתיכות בגדים כתותות, שארפיע; מַטְלִית, מַטְלִיוֹת, מַטְלָנִיוֹת — חתיכות חתיכות ארג; מַרְטוּט; סְמַרְטוּט; מַרְקוּעַ; גְּקְרָא; סְמָלִים; פְּרַנְקָא; קְרָעִים; שְׁחָקִים.

הפשלת חבלים ומיניהם:

הַמְפַשֵּׁל — זיילער; הַפְשָׁלָה; שְׁדָא: גַּדֵּל — שמות לפתול חבלים.

שמות מיני החבלים והקשורים:

חבל אֱלִיקָה — חבל מפשתה ספרדית; אֵטוּן — חבל של פשתן; חבל אֲפַסְקִימָא או נַרְגִּילָא — נעשה מקליפת אגוז־הקקוס או מעלי תמרים; אַשְׁלָא — חבל של מדת־אורך קצובה למדידות בתוך המים; אֶגוֹז מְלַכְנִיקִי — יוטע שטענגעל; אַרְוִיסָא; אַסְפְּרִיטָא; טָרְטְיוֹט; כֶּסֶף; מוֹסֵרָה; מַחְגֵּר; מִצְרָא; מַסְרֵךְ; מְשִׁיחָה; מִתְנָא; נִיגְיָא; סֶרֶט; עֲקֶל; עֲבוֹת; פיטורי; צִפּוּרִי; חבלא דציבתא; צִיבִין; קַרְטִיס; שׁוּדְרָא בַּרְקָא; שׁוּשֶׁלְתָּא; שׁוּשִׁירָה; תּוּבְלִיָּא; תּוּרָא.

מלאכת האריגה:

סְלִיל לד״ק גם אָרְנָס — שפולע; סָלוֹל — שפולען; אופן הסלילה — שפולראד; סַרְמִיס — פקעת מטוה מסוכסכת; מַסֶּכֶת — קעטטע; הֲסָכָה — הכנת המסכת, שערען; *מַלְבֵּן־ההסכה — שעררָאהמען; דיוֹסְטַר — הקנה בעל הכנפים, אשר סביבו גוללים את חוטי השתי; מַסְמֵר הדיוֹסְטַר — המסמר אשר בו מחוזק הדיוסטר אל המלבן ועליו הוא מסתובב; *עמוד־ההסכה — שערלאטטען; הַשְׁתָּאָה — כִּנּוּן המסכת סביב הכובד, בוימען; *דף־הסורג — אֶפפנער; שליקת המסכת — קעטטעליימען; דֶּבֶק — ליים; קוֹלָן של עֲמִילָן — שטאֶרקמעהל־קלייסטער; כובד־המסכת — קעטטענבוים; כובד־הארג; מְנוֹר־אורגים; אַרְסָן דגרדאי (בארמית); מַטָּאִי, מֶטְוַא (בערבית) — הקורה, אשר סביבה הולך ונכרך הארג באריגה, וואַרבוים; *כובד החזה — ברוסטבוים; נְוָל (בקריאה הערבית נוֹל, naul) — כסא־אריגה; נול עומד; נול יושב; שְׁתִי עומד; מסכת פרוסה; בַּת־נִיר או דַּלָּה (בלשון מקרא) — חוטי המסכת החדשה המתקשרים אל חוטי מטלית הארג שן,

טרום; **נירים** — שאפטען; ***פַּקָּסָה, פַּקָּסוֹת** — המלילים המעלים והמורידים את הנירים; **שְׁחִילָה** — שחילת ההוטים בנירים; **לִיצִין** — חוטי הנירים; ***הִנְדָּם** (מערבית) — המָכון בנול, אשר על־ידו נעשים הציורים של קליעות שונות בארג, או ***מכון־ההִנְדָּם** — מוסטערמאשינע, או ***מְכוֹן־הנירים** — שאפטמאשינע; **הַנְדֵּם** — מוסטעריערען; **נְיָר־ההנדם** — מוסטערפאפיער; **מַסְרֵק, קִירוּס, מְצוּבייתא, אִסְפַּתִּי** ולדעת קצת גם **חִיפָּה** — וועבעקאםם, ריעט, בלאטט; **חַף, חפים** — הַשֵּׁן, הַשִּׁנַּיִם בחיפה; **כַּרְכֵּד** או **קנה של גרדי; מַרְגָּן** (בתלמוד); **דַּף, דַּפָּה** (בערבית) — לאדע, וועבער־לאדע; ***דַּוָּשָׁה, דַּוָּשׁוֹת** (מערבית ובל"מ) — פוסטריטט; **שִׁבְטָה** — הקנים המצליבים והמפרידים בין חוטי המסכת; **מְחָטִים של מיתון** — המחטים המחזיקים את מתיחת המסכת; ***בַּדֵּי המתיחה** — שפאננשטאבּע; ***מָכוֹך** (בערבית); **בּוּכיאַר** (בוּכיאַן); **מסמר של גרדי; מסמר דנוולא** (בתלמוד) — אנית־ארג, וועבערשיפכען; **גֶּפֶשׁ־הַמַּסֶּכֶת** — הֶרֶוַח הנעשה באריגה בין הנירים העליונים או חוטי המסכת העליונים והתחתונים, פאך; **בית־ניר** — האוזן, הלולָאה, הטבעת, אשר דרכה מושחל חוט המסכת בתוך הניר; **בית־ניר** (בהוראה שניה) — המרובע כעין בית אשר בהנדם הארג; ***הנדם־בד** — ליינוואנדמוסטער; ***הנדם־קֶפֶר** — קעפערמוסטער; ***הנדם־אַטְלַס** — אטלאס־מוסטער; **קוֹנְיָא** — פארצעללאן; **פּוּנְקְלִין; פִּיף; אַפָּפוֹן** (בתלמוד) — חוט הָעֵרֶב; **קְטְקֵט**,

דַּקְדֵּק (בערבית **דַּק**), **דרוס** — הכאת הכרכד והמסרק על הארג. **מלאכת האריגה נקראת: אָרוֹג, גרד, נוול, שָׁתֵי, מחא; האורג הפשוט נקרא: אורג, גרדי; האורג האמנותי נקרא: טַרְסִי; כלי קוריס, כלי קוואי** — כלי האריגה; **קִירוֹס** — ארג צפוף ומשובח; **כלי קוּרִיס** — בגדים חשובים; **קִירוּמַה** — ארג מחוזק ומסודר; **עִירָה** — שְׁיָרֵי חוטי הארג, וועבענדען; **חוט־תאוֹמים; תְּיוֹמֶת** — חוט כפול, דאפפעלפאדען; **פְּסִיקוֹת** — חוטים נפסקים; **אִמְרָה, אִמְרוֹת** — שפתי הארג של חוטים עבים, לייסטען; **גַּס** — עצם שטח הארג שבפנים לאמרות; **פָּצוּע, בָּצוּע, קָטוּעַ** — הפרדת הארג הנגמר מהמסכת; **כַּרְכְּשָׁתָא** — החוטים הנשארים תלויים בארג, פראַנזען; **כרוּסְפְּדָא** — תלתלים וחוטים בכנפי הבגד, קוואַסטען; **סִיסָא** — המוך הארוך הבולט מן הארג; **חוט שֶׁגִּמְהָה** — חוט שבָּלָה, שנמחה, שאֶבּיג געוואָרדען; **מטלית מהוּהָה** — שאֶביגעס שטיקצייג; **אותות הגרדין** — הסימן שניתן בארג; **שוּלְיָא דגרדי** — תלמיד האורג ועוזרו; **אורג־חוֹשֵׁב** — וועבעמייסטער; ***דוּכַּן־אריגה** — בית־מלאכת האריגה, וועבעריי; ***נול־העגול** — רונדשטוהל.

מיני האריגות והארגים בימי המשנה והתלמוד:

עָבִים — ארגי־חורף עבים; **דַּקִּים** — ארגי־קיץ קלים; **סוּבְּנִי, סַבְנָא** — ארג דַק כעין סודרי־הבד; **חוּמָס** — מין ארג דק; **סַלְסְלָה** — ארג מסולסל במוכו,

געקרייזעלטער שטאָף; מַלְמְלָה — מוסעלין; נִמְלָל וְנִמְתָּח — ארג המתכווץ ומתמתח; הַסָּדִין; המטפחת; המפה; הגֹּמֶד הערבי; פּוּנְיָן; קִלְקִי — ארגי שער־עזים גסים; סִיסָרְנָה, סִיסִרְנוֹן — צור הצֶז עם שערותיו, מזה לבגד גס ושעיר, ציגענפעלץ, צאָטטיגער ראָק; בגד מנומר — אֶרֶג מגוון, געמוסטערטעס צייג; גְּלִימָא דחוּטבא — בגד צבעוני; בונטפאַרביגער מאנטעל; טַרְזָא — בגד מרוקם; טָרוּז — הכנת הציורים בבגד; פוּקַלְטוֹן, אֲפִיקַלְטוֹן — אריגה מגוונת; קְטָיוֹת של פְּסֵיפַסִין — טַפֵּיטִין עם ציורי מָזַאִיקָה; כּוּשְׁפִּין דוורדא (דארזא) — טפיטין יקרים וחשובים; טַפֵּיטִין; קְרָמִין מצוירים — טפיטין מצוירים, ארגים של שְׁתִי שחור וערבו לבן, של שתי סירקון וערכו צמר ולהפך; כלי אֲבְלוּסמוס — לדעת קצת בגד מרוקם מחוץ־לארץ; מטפחת מצוירת; זונרין (חגורות) מצוירים; כִּילָה (חופת מטה) מצוירת; פְּלֶגֶס — ארג של הגדם הֶקְפֵּר; טלית מוזהבת; זהב סנִינָא — זהב צרוף; זהב אוֹבְרִיזָא — זהב נקי; לבוש אוֹלוֹ מַרְגֶּלִיטִין — לבוש כולו מרגליות.

מלאכות השייכות לאריגה וכלי המלאכה:

עוֹבֵד צִיּוּר מַחְטָא; עוֹבֵד צַיָּיר; צייר. כלי מלאכתו: מטה של ציירים, סָדִין של צוּרוֹת. סָרָד — אומן עושה וילונים מעשה רשת; סָרָג — אומן עושה כל מיני סריגות; כלי־מלאכתו: מִטָּה של סרגים, עריסה של סרגים. גודלי מצנפות וכלילים. כלי מלאכתם: אִמּוּם של גודלי מצנפת — מאָדעל, לייסטען; גודלי אִיזְלֵי ואֲהָרוֹת — גודלי רשתות ומכמורים; סַקָּאִים — מכיני שַׂקִּים; מפרשי הספינות: האִיסְטָווּא, האֲדָרָה, וילוני הדלתות; הדִסְקִיָּא (שַׂק כפול); העוּדָה; המרצופים — שק חבישה.

הצביעה:

צבע; גוון; עַיִן; אִכְרוּם — שמות למראה הצבע.

הלבן וגווניו השונים: לבן שלג; לבן סיד; לבן צמר; לבן פשתן; לבן קרום־ביצה; לבן מרגלית; לבן גרמני; לבן כסף: מהם: כְּסוּפָה; הפֹּעל: הַכְסֵף; לַבְנוּן; לַבְלוֹן — הנטיה ללבן; לֶבְקָן, לֶוְקָן — לבן לָקוּי; חִיוָר, חִיוְרְתָּא. מהם: מְיחְוָר, מַחֲוַרְתָּא — המלובן והמבורר ביותר. חֲוָרוֹר — לובן בעינים, דער ווייסע שטאַר. הפֹּעל: חֲוּר, מַחֲוּר, מחוּור, החוור. צחור — לבן ביותר; פַּרְדוּכְּסוּס — לבן ביותר; בֹּהַק — כֶּתֶם חיור, מזהיר; בֹּהֲקָן, בַּהֲקָן — בלאַסס, בלייך אויסזעהנד; לבן הַסֵּיבוּת — לובן הַשֵּׂיבָה; גְּלַקְטִינוֹן — לבן כחלב; אַסְפְּרוֹן, לָכֵיסָא — שמות דגים על־שם גוונם הלבן; הָגָן — לבן בערבית, מזה הגון ללבן, למיוחס.

השחור וגווניו השונים: שחור חֲרוּתָא; חַרְתָּא; שחור דיו; שחור חֶרֶת — שחור הדיו; פַּכְחוּת הדיו — של חל; העליון הצף למעלה; שחור חַרְתָּא הדיו — של המשקע התחתון בדיו; הפֹּעל

ממנו: מַדַיית — משחיר שחור הדיו; שחור מקדיר; שחור מצחצח; שחור קִיר (שעוה); שחור זפת; שחור עוֹרֵב; שחור אֲגָבָה; שחור שולי קדרה; שחור תנור; שחור כושי; שחור פחם. הפעל: מפוחם; שחור סִיבא; שחור גַאגָא — בערנשטיינשווארץ; שחור מְלָבְין — שחור דיו; שחור מַוֹרַן — השחור של מין דג; שְׁחַרְחָר — צבע נוטה לשחור; אַכְתַּר — שחור ירוק; כָּחוֹל — שחור תכלת; שָׁחוֹם — שחור חום, שווארצברוין; קְהָחִין — שחור הלילה; קוֹחִין — שחור הסוס; טְפִיחַ — שחור הכד; אוּכָם, אָכִים — צבע השחור התמים והשלם; טָחוּף — שחור העננים; שָׁחוּף — צבע בינוני, לא לבן ולא שחור; צבע אֶשְׁכְּרוֹעַ — צבע בינוני, בוקסבוים, עבענהאָלצפארבע; בורדקי — שחור לבן, כמו ברודים בל״מ; קוטמן — שחור־אֵפר.

האָדום וגווניו השונים: אֹדֶם; אֲדַמְדָּם, אַדְמִימוּת — גוון נוטה לאדום; דְּמְדּוּם — אודם בלתי־ברור כמו בנשפי יום ולילה, דאֶממערונג; סוּמָק, סוּמָקָא — אדום; סְמוּק, סִימוּק, סְמוּקָא — אָדום, נוטה לאדמימות; הפעל: מסמֵק; סַקר, סִיקְרָא — דיו מצבע אדום; הפעל: סַקֵר; סְרָק (בכתבי־הקודש: שָׁשַׁר) — מעניג; גיחור — אָדום ביותר; וָרוֹד, וַרְדָא — אודם הוֶרֶד, ראזענראָט; אודם השושַנה — ליליענראָט; כַּרְמְלִי — אודם השָׁני, קארמאזינפארבע; זהורית (צבע השָׁני); זהורית טובה; זהורית עמוקה; זַהֲרוֹרִית — זוהר קרני האור; אודם הפוּאָה — קראפראָט; הפעל: מְפַיֵּה; הַזְרִיחַ — התאדמות קרני השמש.

אל האדום נמנים: אודם קרן־הכַּרְכּוֹם — הצבע האָדום היותר חזק, קראָקוס, זאפראנראָט; אודם מֵימֵי־תִלְתָּן — פאֶנוּגי־רעצראָט; אודם דַם־פָּר; אודם מימי־אדמה; אודם מימי־בשר צלי; אודם יין מזוג; סָגוֹל או דוּדָאִים — פיאָלעט־פארבע; אַחְלָמָה — סָגול תכלת, פיאָלעט־בלוי; סַסְגוֹן — סָגול כהה, דונקעל פיאָלעט; טִינוֹן, יַנְטִינוֹן — פיילכענ־פארבע; נָרָא — צבע רמון או צבע אינדיגא; צָהוֹב (בכה״ק) — העלראָט, מזה: צָהוֹב, מוּצְהָב, הפעל: הַצְהִיב; גוון הזהב, ממנו הפעל: הַזְהֵב, מַזְהִיב, מוזהב; זַרגוֹן, זרגונה — צבע הזהב; זהב־פַּרְוַיִם; זהב מוּפָז; אש מוצתת בגפרית; צַלְהוֹב, צַלְהוֹבָה — אודם זוהר האש; ממנו הפעל: צַלְהֵב, מצולהב; צבע אודם הארגמן — פורפורראָט; אַלְטִינוֹן — צבע פורפור תמים ונקי; יַקִינטוֹן, דְיַקְנְתִינוֹן — צבע היאצינט.

הירוק וגווניו השונים: יָרוֹק כַּרְתִי — לויכגרין, מזה שם־התואר: כַּרְתָן, כַּרְתִינוֹן; ירוק־כַּרכום — געלב, זאפראנפארבע; ממננו הפעל: כַּרְכֵּם, מכורכם, התכרכם; אֶגְרוֹן — צבע כרכום חיור, בלאסגעלב; תָּרוֹג (מאתרוג) — אָראנזש־געלב; ממנו הפעל: הִתְרֵג; ירוק מוֹרִיקָא, ירוק חָרִיעַ — ירוק ביותר, זאפלאָרגרין; ירוק חַרְדָּל — זענפטגרין; ירוק תְּרָדִין — מאנגאָלדגרין; יְרֶק־כְּשׁוּת — האָפפענגרין; ירוק ביצה; ירוק־כַּרְפַּס או

כַּרְפְּסִינוֹן (קרפסינון)—פעטעראלעגרין; הירוק שבירוקים, כמו: ירק שעוה; ירוק שושנת־הכרמל; ירוק טווס — פפוי־גרין; מזה הפֹּעל: טווס, תווס לכל צביעה חזקה ובולטת; ירקרק — גוון נוטה לירוק.

צבע התכלת — הימעלבלוי — וגווניו השונים: תכלת־חלָזון; תכלת־קלא־אילן — אינדיגאבלוי; כָּחוֹל — שחור־תכלת; כָּחול־הסגול — פיאלעטבלוי; כָּחוֹל־מְלַכְנִיקִי — מאלווענבלוי; סַפִּיר או ספירינון — לאזורגרין; זמורא, הקבוץ: זמורן — שחור־כחול, ביחוד לגוון העינים.

הגוונים הנמצאים בין הירוק והתכלת: טַרְקְיָא, הקבוץ: טַרְקִין — טירקיספארבע; אַוֵּרִינוֹן — תכלת השמים; כְּרוּם־ים — גוון ירוק־חיור, כריסאליטפארבע; דיקנתין — היאקינט־פארבע; גְּלַלְקִינוֹן — תכלת השמים;

מלות שמושיות שונות בצביעה:

כָּתֹךְ — ערבב צבעים, מעלירען; צבעוני — המורכב מצבעים שונים, בונטפארביג; כרום, כְּמַלְנִית — השרץ כמיליון המתהפך לגוון המוצע תחתיו, ממנו: כָּרֵם, התכרם — הִתְהַפְּכוּת לגוונים שונים; כֵּהָיוֹן — הצבע במעמדו הכהה; דִּיהה — הקו הכהה ביותר שבצבע אחד על השני; דיהה דְּדִיהָה — ההפרזה של כֵּהוּת הַקו, מזה הפֹּעַל: דָּהה, הַדִּיהַ; פַּכֵּחַ — הָפֵּג החליש גוון הצבע; עָכוּר — גוון מזוהם; צָלוּל — גוון בהיר וברור, מהם הפעלים: הַעֲכֵר, הָצֵל; אַבְרוֹס — גוון מזהיר יפה; הבהיק — הזהיר; זַהֲרוּרִי, זהרוריתא (מזוהר בל״מ) — גלאנץ, שיממער; זיהְיָא — זוהר, זיו, מזה: זַהֲיָן — מזהיר, שמח, גבה־לב.

מלאכת הצריפה:

צריפה — מלאכת הכשרת הנים לקבלת יסודי הצבע, בייצען, הפעל: הַצְרֵף; התואר: מצורף — געבייצטעס; זוֹמָא, זֵימָא — שאור, מֶרֶק, זויערטייג, בריי, בייצע; זומן של צבעים — פארבצר־בריי, בייצע; סַרְבְּלָא דצריפא — געבייצטער מאנטעל.

יסודי הַצֶּרֶף:

צריף, או מְגַבְיָא — אלוין; עֶפֶץ — גאללאפפעל, הפֹּעַל: עַפֵּץ; מיא דחיזרא, או מים של סובין — המים של הפסולת הדקה של קמח; מוּרְסָן — מי הפסולת הגסה של קמח, שראטקליי; אוֹג — סומאק, ראָטע בערע דעס פארבערבלומעס; קַנְקַנְתּוּם — קופפער־פיטריאָל, קופפעראָקסיד; קַנְקַנְתּוּם־ברזל — אייזענפיטריאָל; צָפוֹן, סַפּוֹן — זייפע; חומץ של יין.

מלאכת הצביעה, סממני הצביעה:

סם, סַמָּא, סַמנא, סממנא — האבק ויסודות הצבע; *צבעי העטרן — טעערפארבען; *עטרן־הפחם — קוילענ־טעער; אִיסַטִיס — וואַיד, פאָרבער־פפלאנצע; פוּאָר — פארבערראָט, רוביא טינקטָרום; קליפי אגוזים והגלעינין; קליפי רמון והנץ שלו; רְכִיתָה — צמח צביעה, לד״ק הוא עץ ברזיליה; קוֹצָה—

עגיפטישע מימאזע, או שארלאכבעערע; אָהָלָא תּוֹלָנָא (תוֹלְעָנָא) — פורפורראטע אלאע; לַכָּא — לאקק; חַלַּת חָרִיעַ — זאפלאר קוכען; חַלְבִּיצִין — וואלפסמילך; פִּיָקס — עשבים, מעערטאנג; קְלָא־אִילָן — אינדיגא; כּוּרכּמא — זאפראן; קוֹמִיס — גוממי; סַסְגוֹנָא — צמח מצבע קערמעס; סָרָק — מעגניג, צבע אדום; חֶרֶת או שִׁיחוֹר — שווארצע; קַלְקַנְתּוֹם — קופפערפיטריאלוואססער; גִּיר — טינטענשטיין, אייזענשטיין; אָבָר — עופרת; מֵילָן, מְלָנִין — דיו, שווארצע; סַמָּא, זַרְנִיך — אָבָק, געלבערארזעניק; סִיקְרָא — צבע אדום, בערגצינאבער; צְדִידָא (פוך בל״מ) — בלייגלאנצהערץ; חלזון — שנעקקע, מושעל; זהורית או תולעת־השני — גלאנצפאללעס, קארמאזין.

הַצַּבָּע ומלאכתו:

מגִילַּת סממנים — רשימת הסממנים של הַצַּבָּעִים; דוגמת הצביעה — פארבמוסטער; טְעִימָה — בדיקת הצבע, פארבפראָבע. כלי מלאכת הצביעה: יורה עקורה, יורה קבוצה, מוסף היורה; צַבָּע־צַלָּם — צַבָּע המעלה ציורי הצבע בארג; צייר בסממנים — המצייר בסממנים ציורים בארג. מכלי מלאכתו: עריסה של צורות, סדין של צורות, חוט המשקולת של ציירים; ציור כַּלְקְטוּרִין — כאראקטערצייכנונג; איקונין — תמונה, צלם; פְּסֶפוּסִיא — ציור מוזאיקה, או הערך השוה של הסממנים; צורה גלופה — צורה שקועה, גראווירטעס בילד; צורה אטומה — צורה בולטת; גַלָּפִית — סקולפטורה; פרוטומי — ביסטע, ברוסטבילד; דיוקנאות — ציור תמונות.

מלאכת האשפרה והגיהוץ בזמן הזה:

אַשְׁפָּרָה — אפרעטור, הפעל: הַשְׁפֵּר — אפרעטירען; חֲרוֹכָה — זענגען; מכונה מְחָרֶכֶת — זענגמאשינע; גִּפְסִיס — גיפס; גרתְקוֹן — קריידע; *הַצְלָמָה — דרוקעריי, גליפרירעריי; צַלָּם — דרוקען; גליפרירען; *מַעֲגִילוֹת מְצַלְמוֹת — דרוקוואלצען; נְקִידָה — נקיון הארג מפסולותיו, נאָפּפען; נוקדות — העוסקות במלאכת נקיון הארג, נאָפּפערינען; בְּטִישָׁה — דריסת הארג ברגלים או בכלים, וואלקען; בַּטְשָׁן — מכון הבטישה, וואלקע; מבַטֵּשׁ — העוסק במלאכת הבטישה, וואלקער; *בַּטְשָׁן־פַּטִּישִׁים — האממערוואלקע; *בַּטְשַׁן־אֲבוּבִים — צילענדערוואלקע; *גְּלִיל־בֹּהֶן — דוימענוועללע; מזוֹרִי — סוחט המים שבארג, אויסוורינגער; *מכונת זְרִיוֹן — מכונה לסחיטת מים, אויסוורינגמאשינע; מֵי זְרִיוֹן — המים הנסחטים; סריקה או קרידה — ראויען, קארדירען; *קְרָדִים, פרי חדק — קארדענדיסטעל; *מכונת סריקה או מכונת קְרִידָה — ראוימאשינע; שִׁיפָּה — אנשטריך; מתיחה — שטרעקען; נגיבה — טראָקנען; בית־נגיבה — טראָקענריי; גזיזה, תספורת — גזיזת שערות הארג, שערען; *מכונת גזיזה — שערמאשינע; צַמֶּרֶת —

השֵׂעָר חבולט מהארג; *אֲבוּבִים מתנודדים — אָסקילירענדע צילינדער; פִּיפִיָּה — קלינגע, שניידע; מַבְרֵשָׁה — בירשטע; *הַבְרָשָׁה — אויפבירשטען; *באופן כּוֹכְלִיָּרִי — שפיראַלפאָרמיג; *השוכבת — דער ליגער; *הָרָץ — דער לויפער; מַכְבֵּשׁ — מכון לכבישת הארג, פרעססמאַשינע; *מַכְבֵּשׁ־זֵעָה — הידרווילישע פרעססע; *מַכְבֵּשׁ־לוּלָבוֹת — שרויבענפרעססע; *מַכְבֵּשׁ־אֲבוּבִים — צילינדערפרעססע; *מכבש־מַעֲגִילוֹת — וואַלצענפרעססע; *סַלְסֵל — ראַטיגירען; *לוח הסִלְסוּל — ראַטינירפלאַטטע; *דִּיקַטִיוֹן — דיקאַטירען; גַּהֵץ — מאַאירירען; גיהוּץ — מאָאירע.

שמות למקומות שרִיַּת הבגדים באשפרה:

מִשְׁרָה; בית מִשְׁרָה; מִשְׁרָה של כובסין; נברכת (בְּרֵכַת) הכובסין; מְחַמְצָן — מקום שמחמיצין הבגדים בסממני כביסה; נַדְיָן, מַנְדִיאָן — מקום שמנדנדים הבגדים; בּוּכְנָה — כלי שמכים בו על הארג, כעין בטשן הפטישים; גִיהָא; בְּקִיעַ — חפירה מסוידה לשרִיַּת הבגדים; מְזוֹרָה — כלי־עץ שהכובס מכה בו על הארג, פרעססברעט; זַיִר — קורה הכובשת, פרעססבאַלקען; כביסות; קְצָרִין — בתי־כביסה, וואָשערייען.

סממני הכביסה:

מי־רגלים חמוצים — מי־רגלים נרקבים; נֶתֶר—נאטריום; צַפּוֹן (סַפּוֹן, סַבָּן בערבית) — בורית, זייפע; אֲהָל, אֳהָלָא -- זאַלצקרויט; קִימוֹלְיָא — אדמת האי קימוליא; אַשְׁלַג — צמח בּוֹרִית, סאַפּנאַריא אָפיצינאַליס; יַרְעָנָה — מין צמח כביסה; כַּבְרִיתָא — גָפרית; מי גריסין — גרויפּענברייַ; שׁוּנאנא — אלקאַלין; צריף; מַגְבְיָא—אַלוין; נַשְׁדוּר— אמאָניאַק.

למלאכת הסריקה, המחיקה והגזיזה:

גְּרָדָה או קירוּד — ראויען; גְּרָדָה דסרבלא — הגרידה של הסרבל; גְּרָדִין — פלאָקקען; מְחִיקָה; מְמַחֵק; השוָאה — שטרייכען; חַכִּין — מחטים מחזיקות הארג לאורך ולרוחב לצורך המתיחה; קָרַחַת, רֶדֶד — צד הפָּנִים של הבגד, הארג, הגזוז והמסופר; גַּבַּחַת, לֶבֶד — הצד התחתון של הארג, חבלתי־גזוז; סְפִירָא — השער הגזוז של הארג, שערהאָאר; אַקוּפִים; קוֹצִים — נאָפּפען; מַלְקֵט של כובסין — נאָפּאייזען, נאָפּצאַנגע; זוּגָא דסרבלא — המספרים לגזיזת הסרבלא; הסַפָּרִים — גוזזי הארגים; כיסכוּס (בְּמֵי־סובין) — התַקְשוּת הארג (במי־סובים), שטאַרקען; הַשְׂעֵר — הוצאת השערות של הארג לחוץ, האאריג־מאכען; לֶבֶד — פילץ; הַלְבָּדָה — פילצען; אוּבְלָא דקצרי — עריבה של כובסין; חוּמַרְתָא — אבן מגהצת, פּאָליר־שטיין; הַגְפָּרָה — שוועפעלן; קִנְקַל — כלי מעשה־רשת לצורך ההגפרה; סלי הגפרה; הֲדָקָה, מֵידַק — הדקת הארג, שיחיה נראה דק ומשובח; *חושב־אַשְׁפָּרָה — אפּרעטורמייסטער; מַשְׁפִּיר— אפּרעטירער; מַגָּווֹן, מַגָּנִיוֹת -- תיקון

מלאכותי, מאשינען קינסטליכע פאריכטונגן; עָבְדָן [1]) — פאבריקאנט; עַבְדָנוּת — פאבריקאט; עִבּוּד, מְעַבֵּד — פאבריצירען; עַבְדַן־עָבִים — פאלטעטשטאף פאברי־קאנט; עַבְדַן־דַּקִּים — לייכטע שטאפען פאבריקאנט; סַחֲרָן [2]), דַּוָּר [3]) — סובב בארץ למכור סחורה, קאַמי־וואויאַזשאָר, געשעפטסרייזענדער.

---

1) בימי התלמוד היה רק הבורסקי מְעַבֵּד את העור בכל מקצועות עִבּוּדוֹ עד תקונו השלם, ולפיכך נקרא רק הוא בשם „עַבְדָן", לא כן ביתר מיני התעשיות, כמו למשל בתעשית־הארג, בה היה בעל־הבית נותן את המטוה אל הצַּבָּע ואחר־כך אל האורג ואל הכּובס, אבל לא היה איש בעל בית־עבודה, אשר בו נעשו כל העבודות יחדו. 2) מוצא המלה הזאת מסחור, סביב, כמו: סחור סחור לכרמא לא תקרב (שבת, יג, ע"א), וכן מתרגם „סביבת האהל": סחור סחור למשכנא; ואמרו: לא תִמָּצא (התורה) לא בסַחֲרָנים ולא בתגרים (עירובין, נה, ע"א) ופירש רש"י: מחזירים בעירות. 3) מוצאה מדור, פירוש: סחור, סביב, לאמר, ההולך וסובב בערים ובכפרים עם סחורתו או עם דוגמאות הסחורות, כמו אצלנו, כמו שהם מפרשין בר"ה, ט, ע"ב, את המלה העברית דרור: כי מְדַוָּאר דריא ומוביל סחורתו בכל מדינתא, והיינו „הוזירער", אבל ל„הוזירער" כבר יש בעברית המלה „רוכל", המשמשת גם בתלמוד להוראה זו, ולכן יש לְיַחד את המלות סַחֲרָן ודַוָּר לקאָמיוואויאַזשאָר.